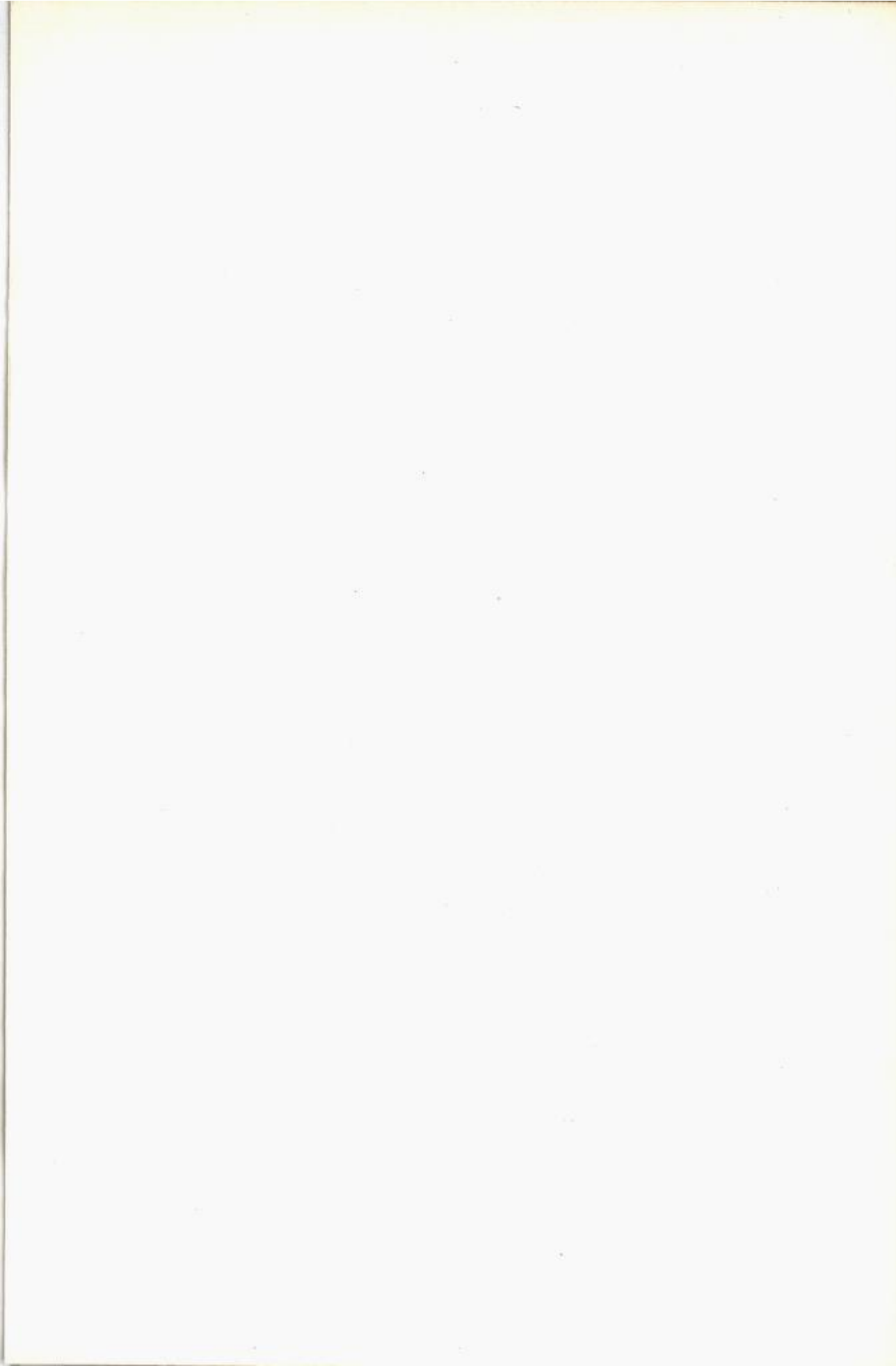

20-

KRISTIANIAS HISTORIE

UTGIT TIL

300-AARS JUBILEET 1924

AV

KRISTIANIA KOMMUNE

OSLO MCMXXVII

I HOVEDKOMMISSION HOS J.W.CAPPELEN

Oslo kommune.

KRISTIANIAS HISTORIE

BIND II
1624—1740

AV EDV. BULL

MED 192 BILLEDER OG KARTER I TEKSTEN

UTENRIKSDEPARTEMENTETS BIBLIOTEK
JURIDISKE AVDELING

8/5 30

OSLO MCMXXVII
I HOVEDKOMMISSION HOS J.W. CAPPELEN

 Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

r 948.21

058

2

Trykt i A. W. Brøgers Boktrykkeri A/S

Klicheerne leveret av A/S Cliché

Billedredaktion ved

A. Bugge

INDHOLD

	Side
Anlægget	1— 10
Kristianias ældste bebyggelse	11— 36
Kristian IV's Akershus	37— 52
Befolkningen	53— 68
Handel og skibsfart i den første menneskealder	69—122
Byen og oplandet	123—128
Bymarken	129—134
Havnen og bryggene	135—140
Gamlebyen	141—152
Forstædene	153—164
Pest og fest	165—172
Privilegiene	173—182
Byens styre i den første menneskealder	183—198
De ældste laugene i Kristiania	199—210
Ladestedene	211—218
Skolevæsen og aandsliv	219—234
Handel og skibsfart 1660—1680	235—290
Byprivilegiene av 1662	291—296
Byens styre 1662—1740	297—320
Bebyggelse og regulering 1686—1740	321—346
Akershus 1648—1716	347—356
Økonomiske forhold 1680—1709	357—402
Den store toldsvig	403—416
Handel og skibsfart i krigs- og nedgangstider	417—444
Sociale forhold efter 1660	445—468
Beleiringen i 1716	469—482
Person- og stedregister	483—496
Illustrationsfortegnelse	497—503

ANLÆGGET

Det saakaldte »Anlæg av Kristiania« som Kristian IV foretok i 1624, er ikke noget anlæg av en ny by, men bare en flytning av en gammel. Man kan si at en by bestaar av fire væsentlige elementer, for det første indbyggerne, for det andet territoriet (med gater, hus, brygger o. s. v.), dernæst den økonomiske grundvold som gjør at den overhodet kan eksistere, og endelig den retslige organisationen.

Av disse fire elementer er det bare det ene, territoriet, som forandres ved Oslos flytning fra den ene siden av Bjørviken til den anden. Alle de tre andre fortsætter sit liv efter flytningen, en kunde næsten si som om ingen ting var hændt.

Vistnok var flytningen dengang en betydningsfuldere sak end man skulde anta efter de nuværende topografiske forhold. Bjørviken gik jo meget høiere op end nutildags, og den nærmeste forbindelse mellem de to sider av den — hvis man ikke vilde ro over — gik over den ældgamle bro ved Nedre Foss, nedenfor Gamle Akers kirke; paa denne maate var det fra Hallvardskirken i Oslo til Akershus fæstning ikke saa langt fra en halv mils vei. En letvintere forbindelse fik man først da Vaterlands bro blev bygget, en menneskealder efter »anlægget« av Kristiania.

Imidlertid kan det ikke godt være tvil om at det alt før dette »anlægget« har været adskillig bebyggelse paa vestsiden av Akerselven. Omkring

---

Av alle de mange forgjængerne, jeg staar i gjæld til for dette og det følgende bind, er det to som maa nævnes her med en gang — bl. a. fordi jeg har brukt og maattet bruke dem i saa stor utstrækning, at det ikke kan være tale om at citere hvert enkelt sted. Det er L. Daaes Det gamle Christiania, hvis største værdi ligger i skildringene av alle mulige slags kulturelle forhold, av selskapslivet, av litterære og kirkelige forhold, i personskildringene og de rikholdige biografiske opplysninger. Dernæst er det Alf Colletts Gamle Christiania-Billeder, som for det første har lagt det solide grundlaget for ethvert studium av byens topografi og bebyggelseshistorie, men dernæst ogsaa har studeret dens økonomiske historie, industriens og skibsfartens vekst og samfundsklassenes indbyrdes forhold. Begge bygger de i nogen grad paa sin forgjænger, riksarkivar Langes utrykte samlinger til Kristianias historie (i Riksarkivet); ellers er det den forskjell paa grundlaget deres, at Collett i første linje bygger paa arkivmateriale, mens Daae navnlig har utnyttet opplysningene i litteraturen.

Akershus slot og fæstning maa det utvilsomt ha bodd ikke saa faa mennesker som paa forskjellig vis levde av slottet, og som Daae har paavist, maa flere av forstædene — ialfald Vaterland, Piperviken og Sagene — være ældre end Kristiania. Foruten fæstningen maa ogsaa sagbruksdriften i Akerselven ha virket sterkt til at trække bebyggelse væk fra det gamle Oslo og indover mot bunden av Bjørviken. For utskibningen av planker og bord og anden trælast fra Sagene var munden av Akerselven et meget naturligere sted end munden av Alnaelven.

For beliggenheten av det gamle Oslo hadde det været bestemmende at den skulde være havneby for Romerike og Oplandene, ligge der hvor de hadde sin naturlige »sjøvei«. I det 17. aarh. blir dels sagbruksdriften og trælasthandelen, dels regjeringsmaskineriet og embedsverket det viktigste økonomiske grundlag for byen ved fjordbunden. Det blir derfor naturlig at den trækker sig nærmere over mot Akerselven og Akershus. Selv om ikke Kristian IV hadde flyttet byen, tør det være sandsynlig at den i tidens løp og i kraft av den økonomiske utvikling hadde flyttet sig over paa vestsiden av Akerselven.

Det er med andre ord langt større grund til at pointere kontinuiteten ved det som skedde i 1624, end bruddet. Men selvsagt markerer det allikevel et noksaa viktig avsnit i byens historie.

Ideen om at flytte Oslo over paa den andre siden av Bjørviken hadde ikke været offentlig fremme siden 1567, og som ovenfor nævnt ser det ut til at den ved 1611 har været helt glemt.¹ Men efter Kalmarkrigen, under nyorganisationen av Norges hærvæsen, moderniseringen av fæstningene o. s. v. maa den aabenbart igjen ha meldt sig. Rigtignok hører vi heller ikke nu noget om den før efter branden av 17. aug. 1624; men da staar ogsaa regjeringen færdig til at gripe den, og det med slik raskhet og beslutsomhet at den tydeligvis maa ha været gjennemtænkt paa forhaand. Kan man tro paa en løs en-passant-bemerkning i Slanges Kristian IV's historie, skulde planene ha været under overveielse siden aaret i forveien, og branden altsaa forsaavidt være kommet regjeringen meget beleilig; men om Slange her virkelig har hat noget at bygge paa, tør vel være tvilsomt.

Meddelelsen om branden kan ikke være kommet til Kjøbenhavn før den nogen og tyvende august, og i løpet av høist tre uker maa beslutningen om flytningen være truffet, sikkert efter kongens eget initiativ. Midt i september reiste han fra Kjøbenhavn til Norge, dels for personlig at lede utstikningen av den nye by, dels for at besøke sølvverket paa

¹ Kildematerialet til flytningens historie er desværre sorgelig magert. De viktigste dokumentene er offentliggjort av Chr. Lange i Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur II (1848) s. 263—69.

*Kristian IV.
Vistnok efter kopi av Abraham Wuchters maleri.*

Kongsberg, og omtrent samtidig blev det sendt underretning til Oslo om den beslutning som var fattet.

I Oslo vakte denne beslutningen vild panik — akkurat som i 1567 — og den 20. sept. avfattet borgermestre og raad den ovenfor (b. I, s. 521 ff.) citerede indtrængende og bønligge ansøgningen om at faa lov til at bygge byen op igjen paa det gamle sted. Men det var til ingen nytte. Den 19. eller 20. var kongen landet i Norge, den 24. ankom han til Akershus, og alt den 27. var han i fuld gang med at utstikke den nye kjøbstaden; den 28. »fuldendte hans majestæt foundationen og blev den kaldet *Christiania*.«¹

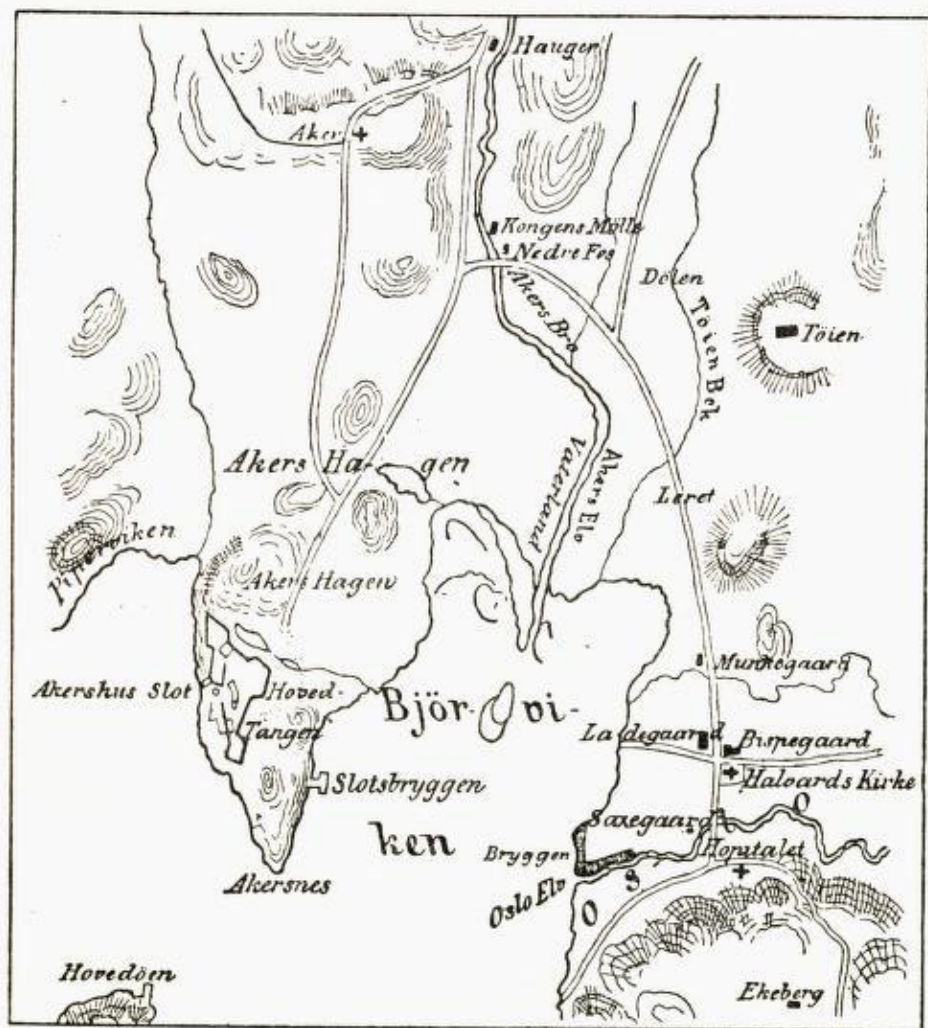
Som den egentlige grundlægningsdagen betragtet man den 27. sept. Det fremgaar bl. a. av to store sten som er fundet paa Oslo Ladegaard og kanske skriver sig fra den ældste byporten; de har følgende indskrift: Die 27 septembris anno 1624 fundata hæc civitas Christiania — den 27. september aar 1624 er denne by Kristiania grundlagt.

Osloborgerne var da klar over at det ikke kunde nytte at tænke paa motstand, og i en ny og begrædelig ansøgning av 29. sept. ber de derfor ikke længer om at faa beholde den gamle byen, men bare om skattefrihet, toldfrihet o. l. og om at faa utsættelse med bygningen i den nye byen til over vinteren og om i mellemtiden at faa bli boende i de husene som endnu stod igjen i Oslo efter branden. Desuten ønsker de ret til at drive handel paa Nordland, væsentlig for fiskens skyld, hjælp fra kongen til opbygning av kirken og byen samt et paabud til borgerne paa Bragernes, Moss og flere steder om at flytte til Kristiania og drive sin næring der. Det er handelsinteressene, raadet repræsenterer, navnlig trælasthandelen, og det vækker derfor heller ikke forundring at vi finder en særskilt post om fritagelse for de avgifter som hviler paa sagbruk og planker.

Standpunktet av 29. sept. var naturligvis ganske anderledes holdbart end det fra uken før, og overfor disse ønsker fra borgerskapet stiller kongen sig i det store og hele meget imøtekommende i det store brev av 4. okt. 1624 som er Kristianias egentlige grundlov.

Dette brevet er utstedt fra Sem paa Eker, efterat kongen alt hadde forladt byen — hele hans ophold hadde bare varet en uke. Det er stilet til

¹ Som Daae har pekt paa er denne navngivningen et uttryk for tidens skik, en skik som begynder i anden halvdel av det 16. aarh. og holder sig i over to aarhundreder, gjennom hele den enevældige kongemagts tid. I Norden er Fredriksstad i Norge og Karlstad i Sverige vistnok de ældste eksempler paa at byanlæg har faat navn efter monarken, og Kristian IV hadde for anlægget av Kristiania alt git navn til to andre, nye byer, Christiansstad i Skaane og Christianopol i Blekinge; likesom han ogsaa senere gav navn til Christianssand. Barbarismen »Christiania« har sin nærmeste sproglige parallell i »Fredericia« i Jylland (anlagt 1650, døpt 1664); byplanen her, med de retvinklede kvartaler, og byens og dens voldes beliggenhet i forhold til fæstningen (Frederiksdodde) peker ogsaa med stor tydelighet paa at mønstret fra Kristiania har gjort sig gjældende.

Kart over strøket omkring Oslo og Akershus ved aar 1600.

Efter L. Daae, Det gamle Christiania.

Et forsøk paa at anskueliggjøre veier, bebyggelse, strandlinje o. s. v.,
umiddelbart før anlægget av Kristiania.

statholderen Jens Juel og falder i atten paragraffer som han skal paase overholdt. I et særlig brev av samme dato bevilger kongen desuten borgerne i det nye Kristiania frihet for »told, skat og anden kongelig tyng« — i fire aar for de brandlidte, i ét aar for de som ikke var brandlidt, men allikevel flytter over fra Oslo; ved et nyt brev av 5. mai 1625 blir denne skattefriheten, for at paaskynde flytningen, utvidet fra fire til seks aar, dog med undtagelse av akcisen paa øl og vin som væsentlig utredes av fremmede.

Selve det juridiske grundlaget for den nye byen, alle eiendomsforholdene, bygger paa at grunden er en gave fra kongen. Det er en del av Akershus slotsmark som blir lagt ut til borgerne; de faar sine tomter som gave; men deri ligger ogsaa at kongen er istand til at stille visse betingelser som maa opfyldes. En række av de regler som er grunnleggende for Kristiania — navnlig den strenge bygningslovgivningen — hadde det sikkert ikke været mulig for det 17. aarh.s stat at gjennomføre uten paa dette privatretslige grundlaget.

De første to paragraffene i det store brevet inneholder for det første paabud om at flyttingen skal være foretat inden førstkommende paaske, dernæst forbud mot at bygge op igjen sjøboder og brygger; de som alt er sat op, skal rives ned igjen.

Paragraf tre bestemmer dernæst at statholderen skal utvise tomter, overensstemmende med det »avrids«, han har faat tilstillet¹ »til enhver efter sin formue« — altsaa slik at de rikeste Osloborgerne skulde faa de største og bedste tomtene, og saa videre nedover. Til gjengjæld for slik utvisning av tomt skulde statholderen av hver enkelt forlange en skriftlig forpligtelse til at bebygge tomtene inden fire aar, og denne »reversen« skulde ogsaa opgi tomtens størrelse. Videre skulde det være forbudt at fremleie gaarden eller tomtene eller sælge den førend den var færdig bebygget. Paragraf fire inneholder tilsvarende bestemmelser om utvisning av byggeplads og sjøbodtomter ved enden av gatene.

Det var en svær diskretionær myndighet som paa denne maaten blev tillagt statholderen, og det taler i høi grad til fordel for hans dygtighet og ubestikkelighet at vi ikke har bevaret etterretninger om klager over den maate han skjøttet sit hverv paa. Hvordan arbeidet med tomteutdelingen egentlig foregik, vet vi desværre ikke noget nærmere om; men at der inden utløpet av de 4 aarene virkelig er blit en del gaarder færdige, ser vi derav at vi har en del skjøter fra vaaren 1629,² og disse skjøtene kan ikke være utstedt, før byggeforpligtelsen er opfyldt.

¹ Det vil vel si en plan over gater og kvartaler og det omtrentlige løp av bymuren — et produkt av kongens utstikningsarbeide i de sidste septembertidene. Jfr. Norske Samlinger I 654 og St. Hallvard V 164.

² Riksark. Y. dipl., 10. april, 13. april, 11. juli 1629.

Det ene er til raadmand Povel Stiesen og gjælder en hjørnetomt i Kongens gate som strækker sig fra syd til nord fra Jon Guldsmeds tomt til hjørnet av Vaterstrædet (nu Toldbodgaten) 20¹/₂ alen, og fra dette hjørnet fra øst til vest til Peder Gregersens tomt 37¹/₂ alen. Det andet er til kansleren Jens Bjelke og gjælder en hjørnetomt i gaten til stranden mellem Harald Olsens tomt i syd og op til Vaterstrædet i nord 91 sjællandske alen, og fra øst til vest til Nils Tollers tomt 53 sjællandske alen. Det tredje endelig er til Lawrits Gudesen og gjælder en tomt ved volden

*To stener fra Oslo Ladegaard med indskrift om byens grundlæggelse.
Efter fotografi.*

mellem Klemet Vallers og Oluf Vævers tomter, 18 sjællandske alen til gaten fra syd til nord, og øst-vest fra gaten ind til gaarden til Mester Henriks tomt som ligger i »Ofvergaarden« (o: Øvre gate?, nu Nedre Voldgate), 29 alen.

Paragraf fem bestemmer at geistligheten, skolen, hospitalet og «gemene folk som ingen haandtering og næring bruker,»¹ skal faa bli boende i

¹ I hovedsaken maa det vel her drele sig om arbeidsfolk, fiskere, fløtmænd o. l., altsaa det egentlige proletariat; men de fleste av dem har vel allikevel maattet flytte med over til Kristiania, eller til Vaterland og Piperviken; det kan jo ikke være blit stort igjen for dem at leve av i Oslo.

Oslo. Paragraf seks er en bygningslovsbestemmelse som vil bli nærmere gjennomgått i neste kapitel.

I paragraf syv blir det fastslått at ogsaa haandverkere, »som formue haver,« skal faa utvist tomter paa samme maate som adelen og borgerskapet (o: kjøbmændene). Hævd paa sin eiendom og ret til skjøte faar man først naar man har bygget gaarden færdig og sittet med den i aar og dag, og videre paalægges det i paragraf otte at enhver som faar en av de bedste og beleiligste tomtene som skal bebygges med toetages hus, samtidig ogsaa skal overta en tomt »oppe i byen,« hvor haandverksfolk kan faa leiet værelse; ogsaa her faar man hævd paa gaarden, naar man har hat folk boende der i aar og dag.¹

I paragraf ni utvides retten til at faa utvist tomter ogsaa til fremmede, »som av vores religion ere.«

Paragraffene ti og elve regulerer ophøret av de gamle institutionene i Oslo: torvet og bytinget der skal være helt avskaffet fra paasken 1625; derimot kan lagmanden fortsætte at holde ting der indtil videre, og Kristianias borgere maa søke kirke i Oslo indtil deres egen blir færdig.

Paragraf tolv imøtekommer delvis ansøkingen om at tvinge dem som handler paa Moss og Bragernes og de andre ladestedene til at flytte til Kristiania, idet den vistnok forlanger at de allesammen skal holde hus i kjøbstaden, men ikke forbyr dem at drive handel i ladestedene, holde folk, sjøboder og bruk der og leilighetsvis selv reise dit. Videre skal Kristianias borgerskap ordne med faste herberger i havnene for fremmede som kommer dit, og ingen anden skal ha lov til at holde herberge der.

Paragraf tretten fastslår borgernes pligt til at bli i byen med alt sit gods, om krig paakommer, og paragraf fjorten forpligter magistraten til aarlig at avlægge regnskap overfor lensherren for byens indtægter og utgifter. Paragraf femten, som vi senere skal komme tilbake til, handler om bymarken, seksten og sytten om bymuren og byporten, og paragraf atten lover at forandre og stadfæste alle privilegiene og sætte ind Kristianias navn istedenfor Oslos.

Det som dette privilegiebrevet fortæller om anlægget av Kristiania, kan desuten suppleres med en beretning som lagmanden paa Agdesiden Augustinus Olufsson Vro² 17 aar senere forfattet efter hukommelsen i

¹ Den »fineste« del av byen var gjennom lange tider kvartalene nedover mot bryggene og slottet, den »simplere« opover mot voldene; dette gaar altsaa helt tilbake til anlægget av byen og er likefrem et ledd i planleggelsen, og forutsetningen er likeledes at befolkningen i den »simplere« del ikke eier husene sine selv.

² St. Hallvard II 32—36. Augustinus Olufsson var gift med en datter av raadmand Lauritz Hansson — som bygget Garnisonssykehuset — og saaledes nær forbundet med det ældste Kristianias aristokrati.

anledning av anlægget av Kristianssand. Augustinus Olufsson var i 1624 »rigens skriver« — det vil si sekretær hos statholderen — og bodde paa Akershus, saa han hadde fuld adgang til at følge anlægget paa nærmeste hold. Om den uomtvistelige likheten mellem Kristianias og Kristianssands privilegier direkte skyldes hans fremstilling, er derimot ikke helt sikkert.

Augustinus Olufsson fortæller for det første at byfogden førte en bok — som desværre ikke er bevaret — over alle tomter i byen, deres størrelse, eiere og bebyggelse, dernæst at kongen bygget kirken for byen — »men stolene bekosted borgerskabet« — og gav bidrag til opførelse av raadhuset og til en »post og vandkonst« paa torvet. Ellers er det mest om handelsprivilegier og andre privilegier for borgerskabet, han fortæller, og dem vil vi komme tilbake til senere; bare en enkelt notis til fra Augustinus Olufsson skal nævnes i denne forbindelse:

»Hver S. Thomas aften (20. dec.) skal alt borgerskabet være i byen, uten synderlig forfald, at høre byens privilegier og videre forfare hvad byens øvrighet med dennom paa byens vegne har at bestille.«

Tomasmesse dagen er nemlig den ældgamle dagen for det ordinære bymøtet — hvor bl. a. julefreden blev sat — helt fra det 12. aarh.s Bjarkøret,¹ og vi faar altsaa gjennom denne notisen vite at det ældgamle mót har holdt sig gjennom alle omskiftelser, vi faar se den ældste kommunale institution fra middelalderens Oslo leve videre i Kristiania. —

Det nye barbarisk-latinske navnet *Christiania*² evnet naturligvis ikke med en gang at fortrænge det gamle *Oslo*-navnet.³ Naar navnet Oslo den dag idag er i bruk om den del av Kristiania som ligger paa det gamle Oslos grund, skyldes det rigtignok ikke at det har levet sammenhengende helt siden 1624; det er en helt eller delvis kunstig gjenoplivning fra det 19. aarh. Dagligtalens navn var *Gamlebyen* like til for et par menneskealdre siden, og bare ved en tilsvarende »opnorskningsproces« som den der omtrent samtidig indførte »Bygdø« istedenfor »Ladegaardsøen«, blev det ombyttet med *Oslo*.⁴

Men helt glemt var det gamle navnet aldrig, selv om det vel i begyndelsen av det 19. aarh. væsentlig hadde en litterær klang. Derimot holdt

¹ Se Oslos hist., s. 108.

² Navneformen med K, som vi bruker i dette verk, har først siden 1897 været den officielle i kommunens egne aktstykker.

³ Se G. Indrebø i Syn og Segn 1920, s. 73—80.

⁴ Derimot er dette navneskiftet av en anden art end det som i vore dager er foregaat med en række administrationsnavn. I det ene tilfældet er det befolkningen selv som bevisst, men frivillig har ændret sin sprogbruk; i det andet tilfældet skyldes navneskiftet en administrativ forordning som mer eller mindre godvillig eller motvillig følges av befolkningen.

det sig endnu i nogen menneskealdre efter 1624 i levende tale, og det er ikke helt uten interesse med nogen ord at fortælle om dets døds-kamp.

Mest er det i sammensætninger, Oslo-navnet blir brukt. »Oslofjord« — eller som man snart begyndte at si: *Oslofjorden* — er vanlig helt ut i 1680-aarene; »Oslo lagstol« finder vi likesaa længe og »Oslo domkirke« ialfald efter 1650. »Oslo domkapitel« holdt sig til efter aar 1700 og »Oslo bispestol« endda litt længer, mens »Oslo stift« er blit borte før aar 1700, og det er kanskje ikke uten en viss interesse at lægge merke til, at i visse slike officielle sammensætninger er Oslo-navnet forlængst blit indført igjen, uten hensyn til selve bynavnet; saaledes har vi »Oslo lagsogn« og »Oslo lagdømme« helt siden 1891 og »Oslo bispedømme« siden 1918.

Noget vidnesbyrd om at selve byen Kristiania nogengang har været kaldt Oslo, tror jeg derimot ikke man kan finde.

KRISTIANIAS ÆLDSTE BEBYGGELSE

Hvordan det ældste Kristiania saa ut, er det ikke vanskelig at gjøre sig op en tydelig forestilling om. Gateplanen kjender vi i detalj, og i hovedtrækkene er den jo bevaret endnu den dag idag. Av den ældste bebyggelsen staar der endnu en del rester, og flere har staat til saa nær opunder vor tid at den ældre slekt endnu husker dem og at vi har bevaret gode billeder av dem. Bymuren kjender vi vistnok ingen ordentlige billeder av; men hvordan den løp, vet vi dog i hovedsaken, og vi kan derfor godt forestille os, hvordan den har virket paa byens ydre.

Det maa da først fremhæves at det nye Kristiania er en fuldstændig ny bytype i Norge — »by« her naturligvis tat i rent topografisk forstand. Reguleringen med de retvinklede gatekrydsene for hvert »kvartal«¹ har ingen forbilleder i Norge; heller ikke i Fredriksstad som bare er vel et halvhundre aar ældre end Kristiania, finder vi spor av noget slikt. Det er en regulering som er karakteristisk for det 17. aarh.s byer — i Norge f. eks. ogsaa for Kristianssand, i Sverige for Gøteborg — og som skyldes fremmede, navnlig franske og hollandske forbilleder.

Selve utstikningen av byen, hele den regelmæssige reguleringen av gatene angives av kildene at skyldes kongen selv. Der er ingen antydninger om at han har hat nogen ingeniør eller arkitekt med sig, og den hensynsløse retvinkletheten, som er ganske likeglad med terrænget, synes ogsaa i mange maater at minde om Kristian IV's personlighet; den gir fremfor alt et sterkt indtryk av at tanken er undfanget paa forhaand, uten selvsyn, paa grundlag av forutfattede ideer.

Men at tanken skyldes paavirkninger, er naturligvis klart, og det ligger allernærmest at tænke paa de arkitekter som stod kong Kristian nær under hans byggevirksomhet, hollænderen Hans Steenwinckel og hans sønner Hans og Lorens og alle de andre. Et enkelt navn trænger sig særlig frem — Cornelis Flint som fra 1625 av ledet befæstningsarbeidet omkring Kristiania.

¹ »Kvartal« i betydning av et huskompleks mellem fire gater er, som Daae fremhæver, et for Norge eiendommelig uttryk som sikkert har sin oprindelse i Kristiania.

Navnlig den hollandske paavirkningen er tydelig og henger sammen med den sterke nederlandske paavirkningen paa Kristian IV's Danmark og Norge i det hele. I Holland foregaar det i slutten av det 16. og begyndelsen av det 17. aarh., i sammenheng med den mægtige byutviklingen, meget betydelige byreguleringer baade i gamle og nye byer. De store byutvidelsene av Amsterdam i 1580- og 90-aarene, under ledelse av ingenioren Joost Janssen Bilhamer (eller Beeltsnijder) følges av planmæssige reguleringer som alt nu gir byen dens karakteristiske halvmaaneformige præg.¹ Men terræng- og vandforholdene her er saa eiendommelige at direkte efterligning bare de færreste steder er mulig. Ganske anderledes konstruktivt er da anlægget av Den Haag, som i hovedsaken skyldes Moritz av Oraniens tid, de første 25 aar av det 17. aarh., og motiver derfra gaar tydelig igjen i Kristiania, omend med den forenkling som henger sammen med at Den Haag i første række er planlagt som en slots- og residensby.

Men det er ikke bare reguleringen som er ny og unorsk, det samme gjælder ogsaa om bebyggelsen. De gamle norske byene var væsentlig bygget av træ. Bortset fra kirkene og nogen andre offentlige bygninger var stenhus en sjeldenhet, og endnu i det 16. aarh. har bygaardene sikkert røbet sin oprindelse fra gaardsbebyggelsen paa landet, de mange smaahusene bare bygget tettere sammen om en gaardsplads end landsgaardene om sit tun — som endnu den dag idag paa Røros.

For Kristiania blev det straks fra først av fastsat en helt anden bygge- maate. I forordningen av 4. okt. 1624 om anlægget av Kristiania heter det i paragraf seks:

»Adelen som antar pladser, skal bygge med sten av grund, saavidt deres egne vaaringer anlanger, hvilket borgerskabet, som formue haver, og skal gjøre. Den anden bygning skal bygges paa danske maner, imellem stænger muret, med høie tag, saa ilden, om nogen ulykke, det gud naadeligen avverge, paakommer, ikke saa letteligen kunde bli liggendes.«

Mursten, graasten og bindingsverk istedenfor træ blir det altsaa som kommer til at præge det ældste Kristianias utseende. Til at begynde med har den derfor virket mere dansk end norsk at se til; men det varer rigtig nok ikke længe, før de særlige norske forhold fører til modifikationer i den oprindelig danske bygningsskikken, slik at man altsaa kan tale om en egen »Kristiania-stil«, forskjellig baade fra de danske og fra de andre norske byenes.²

¹ En direkte efterklang av det synes man at spore i Kristian IV's byanlæg Glückstadt ved Elben.

² Se Alf Collett og Harry Fett i Fortidsminde-merkeforeningens aarbok 1911, s. 61—80, og Harald Aars i St. Hallvard III 289—302. Nogen mere indgaaende, sakkyndig undersøkelse av emnet er aldrig gjort.

Stengaardene var naturligvis altid forholdsvis faa, og selv om hovedbygningen blev muret av sten, blev uthus, side- og bakbygninger ialfald opført i bindingsverk; det blev derfor den sidste byggemaaten som kom til at præge det meste av byen. Bare hist og her blev de smaa lave bindingsverkshusenes række avbrudt av de store, mere dominerende sten- eller murgaardene.

Hverken hensynet til ildsfaaren eller det 17. aarh.s klassicistisk bestemte smak er imidlertid det avgjørende for planlæggingen av byen. De viktigste

*Karakteristiske gaardsanlæg fra Røros.
Efter fotografi.*

faktorer som bestemmer byens ydre og som strækker sine virkninger helt ind i hvert enkelt hjem og dermed faar indflydelse paa hele det daglige liv i byen, er paa den ene side hensynet til forsvaret, sikkerheten, paa den anden side til trafikken i byen selv og til kommunikationen med utenverdenen. Disse to hensynene vil i regelen ligge i strid med hverandre, og paa samspillet mellem dem beror næsten overalt og til alle tider en bys ydre karakter. Hensynet til sikkerheten kræver at byen grupperes omkring et centrum, indenfor en befæstningsring; der blir liten plads, trange gater og høie hus, nogenlunde ensartet bebyggelse og daarlige boligforhold eftersom folkemængden vokser. Hensynet til trafikken skaper en aapen og rummelig by, med brede trafikaarer og smalere beboelsesgater; det fører til at det blir tat hensyn til de topografiske forhold,

til forskjjel paa dyrere og billigere strøk, paa forretningskvarterer og beboelsesstrøk.

I de ubefæstede norske middelalderbyene var det kommunikationshensynene som hadde været de dominerende. I de fleste av dem er det forbindelsen tilsjøs som er hovedsaken; bryggene bestemmer byplanen, som i Bergen og Nidaros. Byen blir smal og langstrakt og vanskelig at forsvare; en isolert fæstning utenfor eller i en utkant av byen blir det eneste militære anlæg. Ved Oslo ligger forholdene som før omtalt litt mere komplisert til; det er ikke bare brygger ved sjøen, men ogsaa i Alnelven, og fremfor alt er det tre viktige landeveier som krydses i byen og virker paa planen: det er den store hovedveien fra Romerike over Martestokker, veien vestenfra over Akers bro og veien øst- og sydfra over Ekeberg og Gjeitebroen; de kommer ind i byen omtrent efter de nuværende gatelinjene St. Hallvards gate, Egedes gate og Oslo gate, og der hvor disse veiene møtes — øst for Hallvardskirken — blir byens centrum, torvet. Heller ikke denne byen blir let at forsvare; det 13. aarh.s fæstningsverker blir dels en isolert borg paa en hoide utenfor byen (borgen paa Aakeberg), dels et forsvar for en enkelt indbruddslinje (Gjeitebro-taarnet) eller et privatanlæg (bispegaarden). Bymuren efter 1567 vet vi litet om; men den har ialfald ikke synderlig kunnet ændre byens karakter, som forlængst var git.

I motsætning hertil er det ældste Kristianias form helt bestemt av forsvarshensyn. Omgit av murer paa to kanter, med fæstningen paa den tredje og sjøen paa den fjerde, hadde den ingen plads til at utvide sig. Den viktigste kommunikationslinjen — fra Store Voldport¹ gjennom Kongens gate — var anlagt mere med tanken paa fæstningens end paa byens behov, torvet ganske planløst anbragt ved et tilfældig gatekryds.² Gatene løp retlinjet op og ned ad bakke uten hensyn til terrænget; det var viktigere at de kunde bestrykes av Akershus' kanoner end at de passet

¹ Store Voldport har vistnok ligget litt længer mot nord og vest end det nuværende krydset av Kongens gate og Karl Johans gate. Ifølge mundtlige opplysninger fra grosserer L. Robsahm blev det nemlig ved ombygningen av Robsahms gaard i aarene 1901—2 fundet tydelige levninger av en gammel, solid bygget murstensport, saa bred at to vogner makelig kunde passere hverandre i den. Den laa i samme retning som Kongens gate, men en 8—10 meter vest for denne, og saa langt nord som omtrent ved det nuværende skillet mellem Robsahms gaard og Kreditkassens bygning. For den gaard som tidligere laa paa tomten, kan den umulig ha været til nogen nytte og dens størrelse var slik at man vanskelig kan tænke paa andet end en byport. Ifølge Conings Kristianiabillede fra 1690-aarene har Store Voldport været en ganske anseelig bygning, med høit, spidst tak.

² Alt i 1646 sker det derfor ogsaa en forandring i reguleringen netop her, idet kirkegaarden som væsentlig laa i kvartalet nordover fra den nuværende Johanneskirken, blev nedlagt (NRR VIII 413 f.).

Geelkercks kart over Kristiania og Akershus 1649. De nederste kvartaler mot Bjørviken og befæstningene der er bare projekter og blev aldrig til virkelighet.

Gatene fra venstre til høire: Offuergade = Nedre Voldgate, Aggersgade = Akersgaten, Raethausgade = Øvre Slotsgate, Slogsgade = Nedre Slotsgate, Könings gade = Kongens gate, Prinzengade = Kirkegaten;
 ovenfra og nedover: Offuerstrede = Prinsens gate, Waterstrede = Toldbodgaten, Raethaus strede = Raadhusgaten.

Efter Widerberg.

for byens trafikk, og der var ingen forskjell gjort paa brede og smale gater, forretningsstrøk og beboelsesstrøk.

En sammenligning med byplanen fra 1704 — 80 aar efter byens anlæg — viser meget karakteristisk, hvorledes de trafikmæssige hensyn holder paa at seire, hvor vanskelig det er i et land som Norge at opretholde en fortifikatorisk betragtning av en byplan. Bymurene er forfalt, den østligste del av dem helt forsvundet;¹ forholdsvis betydelige forstæder har dannet sig nord for volden, og av hensyn til dem² er hovedindgangen til byen flyttet et kvartal østover — til den nuværende Kirkegaten. Fuldt organisk ligger nu byens torv — det nuværende Stortorvet — ved denne hovedkommunikasjonslinjen, hvis vigtighet markeres ved at vi her ogsaa finder byens kirke (mens den ældste kirken ganske naturlig hadde ligget ved det ældste torvet). Karakteristisk for den forandrede situation er det, at den nye hovedgaten vistnok passer for byen, men er meget upraktisk for Akershus fæstning, som den er skilt fra ved en bugt av Bjørviken som endnu i 1704 ikke er opfyldt.

Den betydelige utvidelsen av bryggene markerer ogsaa nu i 1704, paa en ganske anden maate end i 1624, to av gatene i retningen øst—vest — nemlig de nuværende Toldbodgaten og Raadhusgaten — som hovedgater.

Fra begyndelsen av det 18. aarh. av og indtil en menneskealder ind i det 19. undergaar Kristianias grundplan ingen forandring av betydning. De enkelte husenes karakter forandres nok — tildels ganske væsentlig — men selve reguleringen, byens helhetsutseende og trafikforholdene blir de samme. Først med Linstows regulering av Karl Johans gate og forstadsbebyggelsens vældige vekst fra 1830-aarene av faar byen en radikalt forandret karakter³ — en forandring, hvis omfang ogsaa samtiden var fuldt klar over.⁴

¹ C. S. Widerberg paaviser (St. Hallvard II 101—13) med fuld ret at det er en intim forbindelse mellem byens befæstning og Akershus fæstning; hvis byen ikke er befæstet, er den og Akershus bare gjensidig til skade for hverandre. Det eneste militært forsvarlige hadde derfor været enten at oppgi Akershus som fæstning — hvad der som bekjendt faktisk skedde i løpet av det 18. aarh. — eller at opretholde bybefæstningen, modernisere og utvide den efter tidens krav og byens vekst — slik som f. eks. det Scheel-Schøllerske projekt av 1704 gik ut paa. Men de militære hensyn stod rigtignok her som saa ofte stik i strid med de civile.

² Forstædene ligger for en væsentlig del ved den nye kommunikationslinjen øst- og sydover som blir skapt ved anlægget av Vaterlands bro — Storgaten. Ogsaa denne nye gatens retning gjør ganske naturlig Kirkegaten til byens hovedgate.

³ Se Harry Fett i Fortidsminde-merkeforeningens aarbok for 1918, s. 73—92.

⁴ Vi husker allesammen det berømte uttrykket for denne forbauselsen over og glæden over Kristianias utvikling i Wergelands epilog til Campbellerne, fra begyndelsen av 1838:

Plan over Akershus' og Kristianias befæstning i 1704.
 Bokstavens betydning: A Akershus slot. BCDE Gamle mure og volde. FGH I Hovedværket (Anm. G. Skarpenort) KLMNOPQR
 Hovedtangens værker. ST Et gammelt stykke vold. U Slotsbroen. VWXY Et stykke av byens forrige volde. Z Den gamle vold-
 port. a Kristiania by. b Toldboden. c def Sjøboder og bygger. g Kirken. h i m n o Væterland med sine huser og pladser.
 p Væterlands bro. q Christi kirkegaard med sine hoider og daler. r l Grænsen. u x Pipervikens hoider med sine gater og huser.
 y Pipervikens bugt for smaa fartøier. z Baatholmene. + Væterlands kirkegaard.

Vi hører i vor egen tid, efterat Kristiania er blit en storby, stadig gjentat klagen over at byen har vendt sit ansigt væk fra sjøen, at man aldrig nogengang merker at Kristiania er en stor havneby, med fjorden like utenfor vinduene; i agitationen for det nye raadhuset blev det sterkt fremhævet som en av hovedopgavene for raadhusbygningen og raadhusreguleringen, at derved vilde byen bli aapnet mot sjøen; og de mænd som i sin tid anla Vestbanen langs med Frognerkilen, er blit frygtelig smædet for sin mangel paa fremsyn. Man har ment at det er jernbanens skyld at byen er blit avspærret fra sjøen, og man har haabet at en ny regulering av Piperviken skulde kunne tvinge sjøbykarakteren ind paa Kristiania.¹

Men naturligvis ligger saken i virkeligheten dypere end som saa. Et saa væsentlig — negativt — led i byens fysiognomi som mangelen paa sjøluft, er ikke nogen tilfældighet som kan avhjælpes ved en offentlig regulering av nogen gateløp; det gaar, som vi før har vist, tilbake til det gamle Oslo og bunder til syvende og sidst i selve det økonomiske og sociale grundlaget for byens eksistens.

Det er vistnok til en viss grad rigtig at Kristiania indtil for 100 aar siden i noget høiere grad end senere hadde karakteren av en sjøby — dengang da Christian Anker kunde finde paa at bygge sit palæ nede ved Bjørviken — eller da byens promenade gik ned til bryggene for at se paa »Constitutionen«s ankomst. Men forskjellen er i virkeligheten ikke stor; det var ikke for ingenting at selskapslivet i det 18. aarh. knyttet sig til Bogstad og Ulevaal og Frogner — inde i landet — at plankekjørere og sagbruksarbeidere satte sterkere præg paa folkelynnet end sjømænd og bryggesjauere. De er sande alt i det 18. og 17. aarh. Welhavens ord om »den søsyge Stad« som »skjuler sit Ansigt og er paa Flugt til Landevejen«.

Det hænger altsammen sammen med at den trafik som blev drevet paa Kristiania havn, i forbausende liten grad vedkom byen — fordi den nemlig helt til langt op i det 19. aarh. næsten bare var eksporttrafik, ikke import, og fordi den ogsaa fortrinsvis blev drevet med fremmede skibe, ikke med byens egne. Den nærmere sammenhængen med dette vil bli

Men over Engen, hvor Huset laae,
Hvor Koen gik, da jeg sidst den saae,
Sig strakt har skinnende Gader hen,
Saa ei jeg kjender mig meer igjeh.
De synes komme ved Trylleri
Gesvint som i New York og Saint Louis,
Somom Kristiania dem af sin Kjerne
Skjød ud som Straalerne af en Stjerne.

¹ Se f. eks. C. W. Schnitler i St. Hallvard IV, s. 158 ff.

skildret i et andet afsnit; det som her vedkommer os, er virkningen av dette forhold paa byens fysiognomi.

En hollandsk skute som kom i ballast fra Hinlopen og lastet planker og bord ved bryggen, kunde ikke interessere andre end trælasthandleren og bryggearbejderne, og stort mere var det ikke at se ved Kristiania brygger i gamle dager; nogen skarve danske pæreskuter gjorde ikke billedet mere fængslende. Og tænk saa i modsætning til det paa Kjøbenhavns havn i det 18. aarh., hvor Ost- og Vestindiefarerne kom ind med alle tropernes herligheter, hvor det vrimlet med skibe fra Middelhavet og Østersjøen, fra Holland og England og Frankrike; det var byens egne folk som var matroser ombord og kunde fortælle fra de fremmede land; sydfrugtene og kolonialvarene, vinen og tøiene og porselænet fyldte byens forretninger; guttenes fantasi og jentenes længsler og de alvorlige forretningsmænds kalkyler, altsammen hadde tilknytning til livet paa havnen. Derfor blev importbyen Kjøbenhavn en sjøby, av ydre præg og i sine borgeres sind — hvad det gamle Kristiania, eksportbyen¹ aldrig kunde bli.

Hvor lang tid det tok at faa bygget det nye Kristiania op, og hvorledes denne opbygningen foregik i enkeltheter, kan ikke nu helt oplyses; men et og andet vet vi dog om. Før vi fortæller om det, har vi imidlertid bruk for at faa en oversigt over selve byreguleringen og gatene.

Retningen av gatenes løp var helt den samme som i vore dager. Fuldt saa regelmæssig som den fortøner sig for os, har imidlertid ikke Kristian IV's by tat sig ut i det 17. aarh. Mens vi nu overalt kan se fra den ene ende av gaten til den andre, var de dengang — og endnu langt ind

Bakkete gater.

*Hjørnet av Prinsens gate og Nedre Slotsgate.
Efter tegning av arkitekt v. Hanno.*

¹ I det 19. aarh. er Kristiania rigtigt nok blit en stor importby, men under saa forandrede forhold at det ikke har kunnet faa de samme virkninger som i det 17.—18. aarh.

i det 19. aarh. — saa ujevne og bakkete at utsigten mangfoldige steder var helt stængt, og det har været flere steder, hvor det maa ha været umulig at komme frem med hest og vogn. Retlinjetheten paa papiret har derfor ikke virket som ensformighet ute i terrænget.

Det var seks gater i det ældste Kristiania som løp fra syd mot nord, og tre fra vest mot øst; men navnene var tildels andre end de nuværende; de som gik syd—nord, het gater, de som gik vest—øst stræder:

*Det ældste torvet.
Efter fotografi.*

Øvregaten — nu Nedre Voldgate. Akersgaten — har nu sit gamle navn, men har en tid imellem hett Nordre gate. Raadhusgaten — nu Øvre Slotsgate. Slotsgaten — nu Nedre Slotsgate. Kongens gate — den eneste som aldrig har skiftet navn. Prinsens gate — nu Kirkegaten. Raadhusstræde — nu Raadhusgaten. Vater stræde — nu Toldbodgaten. Over gate eller stræde — nu Prinsens gate. Raadhusstræde og Vaterstræde endte i de to bryggene, Søndre og Nordre.

Som det fremgaar av kartet gik byen nærmere ind til Akershus fæstning end den gjør nu, idet der syd for Raadhusgaten og vest for Kongens gate laa en del kvartaler, der hvor nu »Kontraskjæret« er. Om hvorledes fæstningens behov fremtvang et større aapent glacis foran murene og

derved førte til at disse kvartalene i tidens løp maatte rives, vil det senere bli talt;¹ men det faktum at byen strakte sig saapas langt mot syd, maa man ha klart for sig for at forstaa hvor byens egentlige centrum var, at det kunde bli paa et for os tilsyneladende saa avsides sted som ved hjørnet av Raadhusgaten og Nedre Slotsgate.

Av offentlige bygverker hadde en by som Kristiania fra først av neppe bruk for mere end to, kirken og raadhuset. Noget av det første borgerne

*Teknikkens kjelder.
Efter fotografi.*

i Kristiania tænker paa, er da ogsaa at faa bygget et raadhus, og kongen er straks villig til at hjelpe dem.² Endnu i 1627 er det dog ikke blit til noget, og kongen formaner da statholderen til at faa gjort fortgang med det.³

Hvor det skulde ligge, kunde det ikke godt være tvil om: baade kirke og raadhus maatte ligge ved torvet.⁴ Det er ikke barokkens idé; det er

¹ Ingebret Aas, i St. Hallvard V 32—37.

² NRR. V 478.

³ NRR. V 584.

⁴ Hugo Matthiessen, Torv og Hærstræde, s. 70 ff., 85 ff. Denne interessante boken ser det som sin opgave at vise hvorledes de fleste gamle byer er vokset frem omkring torvet, hvis plads i byen derfor er en given sak ut fra selve den historiske utviklingen.

sikkert det normale i alle gamle byer, helt fra den tidlige middelalder, og ogsaa i det gamle Oslo ser det, som vi før har antydnet, ut til at torv, domkirke og raadhus har hørt sammen.

Derimot er selve den mekaniske utformningen av torvet — som bare fremkommer derved at nogen kvartalshjørner er trukket et stykke ind ved et gatekryds — og den vilkaarlig valgte placeringen av det, paa et sted som ikke paa nogen maate uthæver sig fra en række andre gate-

kryds, i høieste grad karakteristisk for barokkens trang til at underordne naturen under geometriske synspunkter.

I de første aarene var det for borgerne naturligvis mere om at gjøre at faa sine egne hus færdig end at gjøre kirke og raadhus istand, og først efter 17 aars forløp stod derfor ogsaa raadhuset færdig. I 1632 hadde kongen bevilget 500 rd. av bygningsskatten til det, og samme aar fik borgermestrene sammen med Baltzer Apoteker privilegium paa at holde vinkjælder og monopol paa al utskjænkning i pottetal; Nils Tollers syvaarige vinkjælderprivilegium av 3. okt. 1624 i Oslo Ladegaard var nu utløpet; men Kristianias ældste vinkjælder blev vel holdt i apoteket. Hvordan man ellers har greid sig med lokale for by-

*Kalk skjænket Trefoldighetskirken
ved indvielsen 1639.
Efter fotografi.*

tinget — lagtinget hadde som nævnt faat lov til at bli i Oslo en stund — med arrestlokaler o. s. v., vet vi ikke. Først i 1641 kunde ialfald magistraten flytte ind i byens raadhus — den gaarden som endnu staar ved det gamle torvet, ret overfor Garnisonssykehuset, rigtignok i meget forandret skikkelse, og som i vore dager er kjendt under navnet Teknikken; det har oprindelig hat baade gavler og spir.

Men i vore dager er det ikke andet end kjelderne, hvor arrestantene sat, som staar igjen av det gamle raadhuset.

Helt frem til 1733 blev raadhuset der; her var retslokale for lagting og raadsturet, skriverrum, fængsel, kontorer for byfogd, kærner o. s. v.;

men ogsaa vinkjældereren blev flyttet hit,¹ og naar det knep, kunde raadhuset baade brukes til gudstjeneste og til scene for utenlandske skuespillere.² Ved kongehyldningen i 1648 og ved prins Kristians hylding i 1656 blev det holdt fest der for de lavere stænder, mens adelen blev beværtet paa slottet. Det maa ha gaat muntert for sig ved slike trakteringer; i 1656, da festen for prester, borgere og bønder stod paa raadhuset og i to private hus, fik de tolv retter mat, og en av de to huseierne fik etterpaa utbetalt 30 rd. »for den erlidne skade paa vinduerne og for det klæde som blev av væggen avrevet«, og endda sier han i sin kvittering at »skaden var dobbelt større«.³

Med kirken drog det omtrent like saa længe ut som med raadhuset, idet den først blev opført i aarene 1632—39; indtil da maatte byens befolkning dels søke til Hallvardskirken, som forresten hadde lidt adskillig ved branden, dels til Akers kirke.⁴ Ogsaa til kirkebygningen bidrog »kongen« — det vil si staten — idet det blev bevilget store beløb av kirkenes inntægter over hele Oslo stift og senere ogsaa fra Bergens og Trondhjems stift. Kirken som fik navnet Hellig Trefoldighet, laa like ved torvet, omtrent paa den

*Kamin fra Garnisonssykehuset.
Efter fotografi.*

nuværende Johanneskirkenes tomt, med kirkegaarden («Rosengaarden») omkring; den var en muret korskirke med høit taarn og spir (som først

¹ Det førte naturligvis til konflikt med apotekeren. Apoteker Tomas Stenger klager i 1642 — rigtignok uten resultat — til statholderen over at magistraten vil gjøre raadhuset til et vinhus og ikke holde sit løfte om at han skulde faa lov at bo der og holde apotek der. Stath. Extr. Prot. 1642—49 I 9 f.

² Brylluper og andre private fester skulde derimot holdes i det vertshus som kongen i 1647 paala Hannibal Sehested at indrette; NRR. VIII 480 ff.

³ Medd. fra d. n. Rigsarch. I 272.

⁴ Desuten blev det oppe paa toppen av det nuværende Hammersborg bygget et litet kapel av træ, som var færdig alt i 1626 og fik navnet Kristkirken; baade sognepresten og kapel-

blev færdig i 1660-aarene). Det indre utstyret — hvorav bare litet er bevaret — maa ha været meget rikt.

Trefoldighetskirken brændte ved lynnedslag den 21. april 1686 — i den store branden som ødela hele nord- og vestkanten av byen. Til at begynde med tænkte man nok paa at bygge den op igjen; men av militære grunde blev det, som vi siden skal se, besluttet at rive den ned; noget virkelig brukbart billede av den findes derfor ikke (det som staar paa

*Garnisonssykehuset.
Efter fotografi.*

tegningen av 1685 — Collett, Gamle Christiania-Billeder, ny utg., s. 20 — er neppe paalidelig). — I nærheten av kirken laa ogsaa latinskolen (paa Christiania Sparebanks nuværende tomt) og prestegaarden, som begge blev ødelagt ved branden i 1686. I latinskolen holdt ogsaa det gymnasiet til, som vi siden skal tale nærmere om; det synes som om huset ikke blev bygget til skole, men at man bare kjøpte et ældre hus.

lanen i Oslo flk da ordre til at flytte over til Kristiania og holde høimesse og aftensang der, men fropræken og tolvpræken i den gamle domkirken i Oslo. Kristkirken blev staaende helt til 1756, men blev efterat byens kirke var færdig, bare brukt som gravkapel for garnisonsmenigheten som brukte kirkegaarden der; folkeetymologien døpte derfor Kristkirkegaarden »Krigskjærgaarden».

Torvet laa altsaa virkelig i byens centrum, og aller mest centralt virket det naturligvis derved at det virkelig opfyldte den for ethvert torv naturlige opgave at være byens markedsplads, ikke bare ved det store, gamle vintermarkedet i februar, men ogsaa paa de to ukentlige torvdagene — onsdag og lørdag — da bønderne kom til byen og — ifølge kongebrev av 24. april 1647 — var forpligtet til bare at forhandle sine varer paa torvet, uten noget slags »forprang«, »som det sig bør og udi alle kjøb-

*Garnisonssykehuset. Fløi med aastallet 1626.
Efter fotografi.*

stederne manerlig er og brukelig«.¹ — At faa flyttet markedet over fra Oslo til Kristiania har aabenbart ikke været helt let. Det blev rigtignok holdt der i de første aarene; men den 17. okt. 1636, altsaa tolv aar efter anlægget av byen, ser kongen sig nødt til at indvilge en ansøgning om at flytte det tilbage til Gamlebyen, efter at det i 1636 var blit holdt ved Akers kirke. Først i 1653 kom det tilbake igjen til Kristiania, som følge av en klage fra borgerne over den dyre og vanskelige transport. Hvad

¹ Alt i det gamle Oslo hadde det, som før nævnt, været fast torv dag om lørdagen; men de torvrettighetene som kongebrevet fastsætter — med det danske navnet »Akseltorv« — bygger dog øiensynlig helt paa danske forbilleder.

det var for motiver som bevæget kongen til at flytte markedet tilbake til Oslo i denne perioden, fremgaar ikke av materialet; men at aarsakene maa ha været meget tungtveiende, er tydelig nok, saa ivrig som regjeringen ellers er i hele Kristian IV's regjeringstid for at sikre at Kristiania virkelig helt overtar Oslos stilling.

Til at gjøre torvet til byens centrum har det desuten bidradd, at der stod den »vandkunsten« som Kristian IV skjænket byen. Og der stod

saa betydningsfulde indretninger som gabestokken og kagen, hvor kagstrykinger foregik. Paa torvet fandt ogsaa henrettelser sted.

Torvet har vel været et av de steder i byen som først blev brolagt.

I Oslo har der været brolægning, ialfald enkelte steder; som før nævnt har vi endog fundet et par stumper av en brolagt gate der. I det ældste Kristiania har det vel været vanskelig at greie det; indtil byen var bygget op, fik man klare sig uten stensatte gater. I 1646 har imidlertid borgermestre og raad paabudt borgerskapet at faa gatene brolagt; de jamrer sig fordi de i krigens tid har været saa plaget av indkvartering; magistraten er ogsaa tilboielig til

*Tollergaarden, opført 1637.
Efter fotografi.*

at se gjennom fingre med overholdelsen av paabudet, men faar en hvas reprimande av statholderen,¹ og antagelig har det vel tilslut hjulpet. Ialfald horer vi ikke mere om det i den følgende tid, og byens gater synes senere at være brolagt.

Men stor stas ved brolægningen har det neppe været. I 1648 klager byfogden Lorentz Boyesen over at enkelte gater er »fast som et morads, uten fyld og sten, som spottelig er av fremmede at ses,« og dertil kommer

¹ Statholderskabets Extraktprotokol 1642—49, I 288, 341; II 26. Den »forfærdigelse« av byens gater som kongen i 1627 paalægger bønderne i omegnen (NRR. V 584), har vel neppe været en egentlig brolægning, men bare selve den nødtørftigste planeringen.

at det paa mangfoldige steder blev bygget boder langt ut i gaten til største ulempe for trafikken.

Naar vi nu videre vil forsøke at faa litt greie paa de enkelte husenes karakter i perioden fra anlægget til branden i 1686, er det forsaavidt meget vanskelig som det vel bare er nogen forholdsvis faa murhus som har holdt sig til opimot vor egen tid eller endnu staar. Hvor pas godt paabudet om at bygge av mur eller bindingsverk virkelig blev overholdt, vet vi ikke. I 1766 er der i Kristiania 114 tømmerhus ved siden av 79 murhus og 188 bindingsverkshus, og i den vestlige »simplere« del av byen utgjorde tømmerhusene endog halvparten av det samlede tal. Nu kan man vel kanskje anta, at anlægsbrevets bygningsregler har været strengere overholdt like efter anlægget end senere; men det er likevel alt fra først av ogsaa blit bygget endel træhus, især oppe i den fattigere del av byen.¹

Den 12. juli 1638 ser kongen sig derfor nødt til at utstede følgende aapne brev:

Eftersom vi naadigst erfare, at mange træhuse udi Kristiania imot vores forrige og alvorlige anordning og befaling er opbygget, ikke uten idelig frygt og fare for ildebrand — gud dog naadelig avvende — for alle og enhver

vores undersaatte og borgere sammesteds, deslikeste mange pladser udi byen at befindes øde og ubygget: da ville vi naadigst saaledes herefter derudinden have anordnet og forholdt, at halvparten av de træhuse indenudi gaardene til kommende sommer skal avbrytes og halvparten sommeren derefter, og ingen saadanne hus derudi steden opbygges, uten de er muret av grund eller mellem stolper, mens de huse til gaten av bul

*Fra Kirkedepartementets gaardsplads.
Efter fotografi.*

¹ I den retning peker det vel kanskje, naar det var denne del av byen, det især gik ut over i 1686. For det meste har det vel dog bare været uthus og bakbygninger som var av træ. Under 5. mai 1625 tillater kongen fattigfolk at bygge -efter den norske maner med bolverk, - det vil si av tømmer.

(3: tømmer) opbygget og to loft høie maa til videre anordning bli bestaaende, dog at der opføres brandmur imellem alle husene til gaten, undertagendes hvor grundmurte huse er tilsammenbygget, hvilke brandmure efter naboenes leilighet, handel og formue skulle bekostes; dog de som har bygget eller herefter opsætter huse av grund, saadan bekostning ikke at utstaa, efterdi deres huse næst guds hjælp er dog bedst forvaret

*Hotel d'Angleterre. Opført 1668.
Efter fotografi.*

og brandmur udi sig selv. Belangendes de øde og ubyggede pladser, da, dersom de ikke er bebygget inden tre aar efter dette vort brevts dato, da samme pladser at være forbrudt til os og byen og avhændes til dennem — foregaaende nøiagtig kaution — som mest derfor vil gi og inden to aar derefter samme pladser kunne bebygge. Vi vil og ingen hø- eller kornlader ha der udi byen; desligeste vil vi, at borgerskapet skal ha og holde deres svin udi Vatterlandet og uden fæstningen; og hvis nu saa vel som herefter indhegnede pladser og løkker uden byen av borgermestre og raad saa vel som otte av de villeste borgere at sættes for en vis og lidelig aarlig avgift til byens nødtørft. Ti byde vi og naadigst befale, fornemlig borgermestre og raad, at I har flittelig ind-

seende og tilholder førnævnte borgerskap, at sligt tilbørligen efterkommes; saafremt nogen herudinden findes nachlässig eller forsømmeligen, de da skulde blive straffet som de, vores naadigste befalings overtrædere ere, derforuten ogsaa (saavidt deres formue tilstrækker) restituere enhver den skade, over saadan deres nachlässighet ved ildebrand eller udi andre maater (gud dog naadeligen avvende) kan tilføies. —

Det er ikke sidste gang, det er nødvendig at utstede slike formaninger

*Magistratsgaarden. Opført 1647.
Efter fotografi.*

til at overholde bygningslovgivningen. Det 17. og 18. aarh.s stats- og kommunalforvaltning har ikke et saa effektivt politi til sin disposition, at man kan regne med som det normale at anordninger overholdes; og træhusene spiller altid sin rolle, større eller mindre, i byens fysiognomi.

Det ældste kjendte hus i Kristiania er det saakaldte Garnisonssykehuset — ved torvet — som nu brukes til kontorlokale for elektricitetsverket. Det blev færdig alt i 1626, ifølge det aarstal som endnu staar i murvæggen, sammen med bygherrens og hans kones initialer. Arkivar Finne-Grønn mener imidlertid at kunne paavise at dette aarstallet bare gjælder selve den fløi hvor det staar, og at resten av gaarden er ikke saa

Detalj av stuktak fra Kirkedepartementets gamle gaard. Antagelig fra ca. 1660.
Efter fotografi.

litet yngre. Allikevel har den helt fra først av været en av de staseligste gaardene i byen, og den er da ogsaa opført av en av de allerrikeste og mest anseelige mænd i Kristiania.

Raadmand Lauritz Hansson hadde alt været raadmand i Oslo og desuten foged i Østerdalen. Han drev store sagbruk og eiet adskillig baade av bondegaarder og skog i byens opland; han var meget rik, slik at han — trods sit byggearbeide — hadde raad til at laane kronen penger til militære rustninger i 1627—28 mot pant i kronens jordegods. Det var saaledes noksaa naturlig at han fik en av de allerbedste byggetomtene i byen utvist.

Mot slutten av sit liv kom han imidlertid i vanskeligheter. I 1634 er han i strid med baade lagmand, borgermester og raad og blir desuten idømt en svær bod til kronen for en »forseelse».¹ Men ruinert blir han ikke for det, og datteren Margrete² kunde arve huset og overlate det til sin mand, borgermester Nils Lauritzen. Denne Margrete — hvis historie er nærmere fremstillet av Collett — var imidlertid et letsindig pikebarn, hvis rygte var temmelig bedærvet, og skandalhistoriene hvirvlet omkring hende baade før og efter at hun var blit gift. Dr. Ambrosius Rhodius' stridbare kone, som vi siden skal høre mere om, sa da ogsaa en gang siden, i sinne, at naar Nils

¹ NRR. VI 615, 674. Herredags-domboken for 1634 (avskrift i Kildeskriftfondets saml.; univ. bibl.).

² Den andre datteren Anna var som før nævnt gift med lagmand Augustinus Olufsson Vro. Døtrene brukte gjerne slektsnavnet Hagedorn.

*Detalj av stuktak med allegorisk fremstilling av høsten. Fra Kirkedepartementets gamle gaard.
Antagelig fra 1660.
Efter fotografi.*

Lauritzen hadde giftet sig med et slikt usedelig fruentimmer, saa var det bare »for et stenhus' skyld«.

Efter Margrete Lauritzdatters død arvet hendes uekte datter Maren, borgermester Jakob Didriksen Rolls kone, gaarden og hun leiet den i 1680-aarene ut til feltmarskalk, grev Gustav Wilhelm Wedel, familien Wedels stamfar i Norge.

Paa den franske tegningen av Kristiania i 1685 er det to hus som er fremhævet fremfor alle de andre; det er denne gaarden — »logis du général

*Calmeyergaarden. Opført henimot 1650.
Efter fotografi.*

Vedel« — og »logis de Mon^{sr} Heug«, den gaard, hvor vicesatholderen Just Høeg bodde, det nu saakaldte »gamle raadhus« i Raadhusgaten.

Denne gaarden er bygget i 1647 av stiftsskriver og landkommissær Johan Gaarman¹ og var vistnok en endnu staseligere gaard end Lauritz Hanssøns; men den er adskillig mere forandret i det ytre end denne, idet den har mistet baade et taarn, karnap og gavler og desuten har faat flere tilbygninger. Da Fredrik IV i 1719 besøkte Kristiania og Akershus ikke lenger var brukbar som kongebolig, bodde han i Gaarmans-gaarden,

¹ Son av Johan Gaarman d. æ., en indvandret sønderjyde, som tjente sig en svær formue i Norge. Landkommissæren Johan Gaarman samlet bl. a. omtrent al den skog som flotes til Maridalsvandet, og begyndte med en rationel utnytting av Nordmarken, bl. a. ved at bygge de første reguleringsdammene der.

byens fornemste bygning, som da ogsaa tilhørte kronen. I 1733 skjænktes Kristian VI den til byen til raadhus.

Næsten likesaa vakker og imponerende som disse to var »Tollergaarden»,¹ som hadde navn efter det ældste Kristianias ubetinget største forretningsmand og rikeste mand, den indvandrede Haderslever Nils Toller. Den var bygget i 1637 og er overordentlig karakteristisk for utformningen av den ældste »Kristianiastil«, med den høie, steile gavlbygningen mot gaten og paa begge sider av den lavere sidebygninger, med længdesiden

*Det gamle raadhuset. Opført 1647.
Efter fotografi.*

til gaten, likesom dette ogsaa er en karakteristisk overgangsform fra middelalderens og renæssansens gavlfasader til nutidens længdefasader. Paa gavltoppen stod et prægtfuldt spir, med en svær jernkule paa midten og en floi i toppen. Elefantapoteket hadde lokale i Tollergaarden helt fra 1707 og til den blev revet 167 aar senere.

En lignende kombination av gavlfasade og lavere længdefasade, men paa en litt anden maate, da det gjælder en hjørnegaard, finder man i en anden gaard som ogsaa er forsvundet, men dog kjendt fra billeder, nemlig det senere Hotel d'Angleterre — bygget 1668 — paa hjørnet av Kongens

¹ Gaarden laa ved siden av den gamle krigsskolen i Toldbodgaten, paa den tomt hvor siden Nydalens Compagnie og Handelsstandens forening bygget sig hus; men da den først blev revet i 1874, eksisterer der heldigvis ordentlige billeder av den.

gate og Raadhusgaten, og sandsynligvis har det samme ogsaa været tilfældet med den gamle Kirkedepartementsgaarden¹ fra ca. 1640, paa hjørnet av Toldbodgaten og Dronningens gate. Den er først revet i de sidste aar, for at gi plads for det nye posthuset, men gavlen var forsvundet længe før og er bare kjendt fra et av Conings Kristianiabilleder fra slutten av det 17. aarh. Ogsaa det gamle Svaneapoteket paa hjørnet av Kongens gate og Toldbodgaten — opført 1662 — har hat en lignende karakter.

*Svaneapoteket. Opført 1662.
Efter fotografi.*

Av bygninger fra Kristianias første periode — fra før branden i 1686 — kjender vi desuten den saakaldte Magistratsgaarden i Dronningens gate, ved siden av det gamle raadhuset, bygget i 1647 av raadmand Helge Bertelsen, familien Vogts stamfar — ogsaa den har engang hat sin staselige gavl ut til gaten — samt Calmeyergaarden, paa hjørnet av Kirkegaten og Raadhusgaten, fra omtrent den samme tid, opført av myntmester Peter Grüner; her bodde Ulrik Fredrik Gyldenløve under

¹ I det 18. aarh. holdt latinskolen til der, og i de første ti aarene efter 1814 hadde Stortinget sin møtesal i den gamle festsalen i mellembygningen; da gaarden blev revet, blev denne salen reddet og gjenopført paa folkemuseet paa Bygdø; om denne mellembygningen skriver sig fra gaardens ældste tid, tør dog være tvilsomt.

sine sidste besøk som statholder i Norge, i 1680- og 90-aarene. Den har vistnok ikke hat gavl, men derimot et par av de for det 17. aarh.s Kristiania saa karakteristiske toetages karnappene, hvorav bare det ene er bevaret til vor tid. Ogsaa de tre nederste gaardene i Kongens gate, Vaisenhuset (paa hjørnet, ret overfor det nuværende riksarkiv), og sidegaardene fra det opover mot Raadhusgaten, samt det lave lille huset paa den andre siden av Vaisenhuset, mot Nedre Slotsgate, tilhører den samme

*•Teknikken•. Det oprindelige raadhus. Opført 1641.
Efter fotografi.*

perioden (1638—40); men de er allesammen sterkt omdannet og gir litet indtryk av den oprindelige karakter; baade Vaisenhuset og Kongens gate 3 har oprindelig hat de karakteristiske høie gavlene.

Foruten disse større stengårdene kjender vi dels fra Conings maleri fra slutten av 1690-aarene, dels paa anden maate (fra arkivkilder) en række andre av lignende karakter fra den samme perioden — saaledes kansleren Jens Bjelkes¹ gaard, som laa der hvor i det 18. aarh. stiftamtmand Storm opførte sit palæ, den senere krigsskolen, og den store gavlgården paa det nuværende Victoria hotels plads.

¹ Jens Bjelke til Østraat bodde ofte i Kristiania, dels i sin bygaard, dels paa sin sædegaard Tøien.

I den menneskealder som ligger mellem 1660-aarene og begyndelsen av det nye aarh. synes der ikke at være opført nogen videre nye bygninger av større omfang og betydning i Kristiania. Alt mot slutten av 1640-aarene var oiensynlig den egentlige første byggeperioden forbi, og det er bare en og anden efternøler som kommer til i 1650- og 60-aarene. Avstanden mellem de to store byggeperiodene i det gamle Kristiania er derfor ganske stor, idet det i virkeligheten ligger et tomrum paa et par menneskealdre imellem dem.

Det er de nedre delene av byene — Toldbodgaten og Raadhusgaten nedenfor Nedre Slotsgate — som har faat sit præg ved de store stenhusene fra Kristian IV's tid og som i alt væsentlig har været færdig inden midten av det 17. aarh. Gatebilledet har her hat et langt livligere og mere variert præg end man almindelig tænker sig; den gule hollandske murstenen istedenfor nutidens kalkpuds, vekslingen mellem røde og blaa telgstens-tak, de mange høie gavlene, som løftet sig over de smaa, enetages længdefasadene og endte i de staselige barokspirene, alle de mangfoldige karnappene og endelig det bakkede terræng gjorde den fornemme del av Kristian IV's Kristiania alt andet end ensformig.

Langt mindre vet vi om de fattigere kvarterene hoiere op i byen, hvor bebyggelsen omtrent udelukkende bestod i bindingsverk og træ. Dateringen er her meget vanskeligere; materialet, baade det arkæologiske og arkivenes, er baade fattigere og mindre bearbeidet, og husene har naturligvis her i og for sig været langt mindre stabile og langt mere utsat for brand og anden ødelæggelse. Men paa den andre siden er disse tarveligere og fattigere husene langt mindre foranderlige med skiftende stilart og mode, saa det spiller mindre rolle om vi ikke her med sikkerhet kan komme tilbake til bygningene fra det 17. aarh. Om et og andet bindingsverkshus fra de nedre delene av byen — som ikke brændte i 1686 — kan vi nok si med taalelig sikkerhet, at de er fra denne første byggeperioden — saaledes om »Bokbindergaarden« som nu er flyttet ut paa Folkemuseet, og om det huset som like til opimot vor egen tid laa paa hjørnet av Prinsens gate og Nedre Slotsgate, ved siden av Steen & Strøms nuværende gaard («Guldsmedgaarden»), likeledes om »Skomakergaarden« i Prinsens gate og et par andre.

Nøiagtig kjender vi desværre ikke utstrækningen av branden i 1686. Vi vet bare at den begyndte med kirken og gik nord- og vestover derfra; men om den tok med bokstavelig talt hele dette strøket, vet vi ikke. Det tør dog være det sikreste at anta at ikke en eneste gaard ældre end branden staar igjen i kvartalene ovenfor Øvre Slotsgate.

KRISTIAN IV's AKERSHUS

Det Akershus hvis profil var kjendt og fortrolig for nutidens Kristianiafolk, før de sidste aarenes »restaureringsarbeider« hadde gjort den ny og fremmed, var i hovedsaken Kristian IV's Akershus. Vel hadde ogsaa senere generationer sat sit præg paa borgen; men i hovedtrækkene hadde den dog faat sin ydre karakter bestemt ved de store byggearbeidene i 1620-, 30- og 40-aarene, arbeider som var bestemmende baade for slottet og fæstningen.

Ikke bare blir den gamle borgen nu et virkelig moderne slot. Likesaa betydningsfuldt er det at den nu omdannes til at omfatte et betydelig fæstningsomraade — hele sydspidsen av halvøen mellem Bjørviken og Piperviken, det meste av det, vi senere har kaldt Ørevolds- og Nedrevolds-fæstning. Og dette store fæstningsomraadet sættes i forbindelse med det nye befæstede Kristiania — det er en helt ny militær tanke som besjæler det hele; det er overgangen fra en trang borg til et vidtstrakt fæstningsomraade. Det er en omdannelse likesaa indgripende som den som fandt sted i det 16. aarh.

Det er i aarene nærmest efter Kalmarkrigen, de store nye arbeidene begynner, og de foregaar under alle de fire statholderne Envold Kruse (1608—18), Jens Juel (1618—29), Christofer Urne (1629—42) og Hannibal Sehested (1642—51). Planene forandres og utvides stadig, baade for slottet og fæstningen. Vigtigst er vel nok Christofer Urnes statholdertid, men likesaa meget som de enkelte statholderne betyr dog kongens egen ivrige virksomhet for sit Akershus, og det er vel rimelig at det er i *hans* sind utvidelsesplanene etterhvert er modnet.

De første spirene til tanken om den store utvidelsen av Akershus fæstning kan vi følge tilbake til 1590-aarene til den berømte nederlandske arkitekten Steenwinckels¹ arbeide paa borgen. Nu skulde der ikke længer

¹ I polemikken om restaureringen av Akershus i det 20. aarh. har Steenwinckels navn spillet en stor rolle. Saavidt jeg kan se er det dog væsentlig blitt brugt som projektil mot motstandere; vor virkelige viden om det arbeide, han har gjort, er ikke kommet stort længer

bygges de gamle runde taarnene, men virkelige bastioner med front mot øst — mot svenskene. Alt i 1580-aarene, i Ludvig Munks statholdertid, var der brudt en ny indgang til slotsgaarden gjennom Haakon VI's gamle nordfløi — den nuværende hovedindgangen — og dette førte igjen til at den underste etagen her blev delt i to mindre saler, med videre derav følgende ændringer i gulv- og tak-høider og nyindredning av rummene. Den lille dalen nord for slottets nordfløi blev nu helt fylt ut, og hele

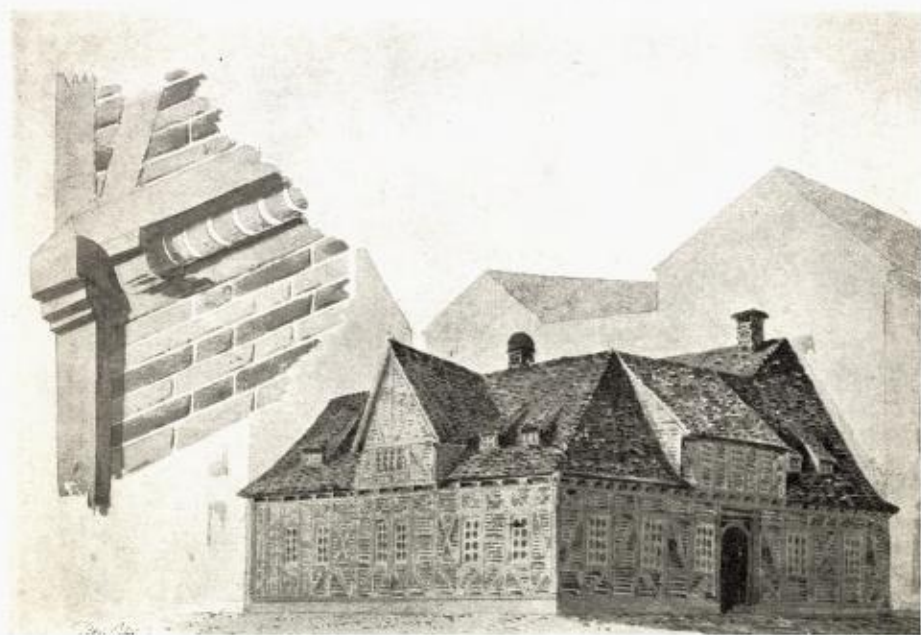
*Vaisenhuset. Opført 1640.
Efter fotografi.*

terrænget nord for slottet fik derfor en ny karakter. Det blir nu mulighet for at faa en likefrem opkjørsel til slottet her. Her i nord blev der anlagt en ny brønd — vandforsyningen hadde altid været Akershus' svakeste side, og slottet fik en ny indgang gjennom en lønport i nord-vest, ved Knutstaarnet. Det er som om borgen alt nu forbereder sig paa den tid da der ligger en befæstet by nord for den, da det altsaa gjælder at skaffe bedst og sikrest mulig forbindelse med den.

---

end den var i Gustav Storms tid. Derimot lar det sig nok paa grundlag av hvad vi vet om hans virksomhet i Danmark, trække visse arkæologiske slutninger til hans arbeide i Norge; men det vilde kræve en undersøkelse for sig, som det vilde føre for langt at forsøke at gjennomføre her.

Mellem kongen og Steenwinckel har der aabenbart været et nært samarbeide om fæstningsbygning, baade paa Akershus, Baahus og andre steder, og vi ser Kristian IV vise den største iver for alt befæstningsarbeide, helt fra den tid av da han selv i 1596 overtok regjeringen. Først i Kalmarkrigen vandt han dog personlig erfaring i fæstningskrig, og da den i 1613 blev avsluttet med en fred som begge parter igrunden bare ansaa for foreløbig, tok Kristian IV for alvor arbeidet op med at skaffe

«Skomakergaarden». Prinsens gate 24.
Efter tegning av arkitekt Blix.

Norge et moderne militærvæsen, ikke bare hær og flaate, men ogsaa et effektivt fæstningssystem.

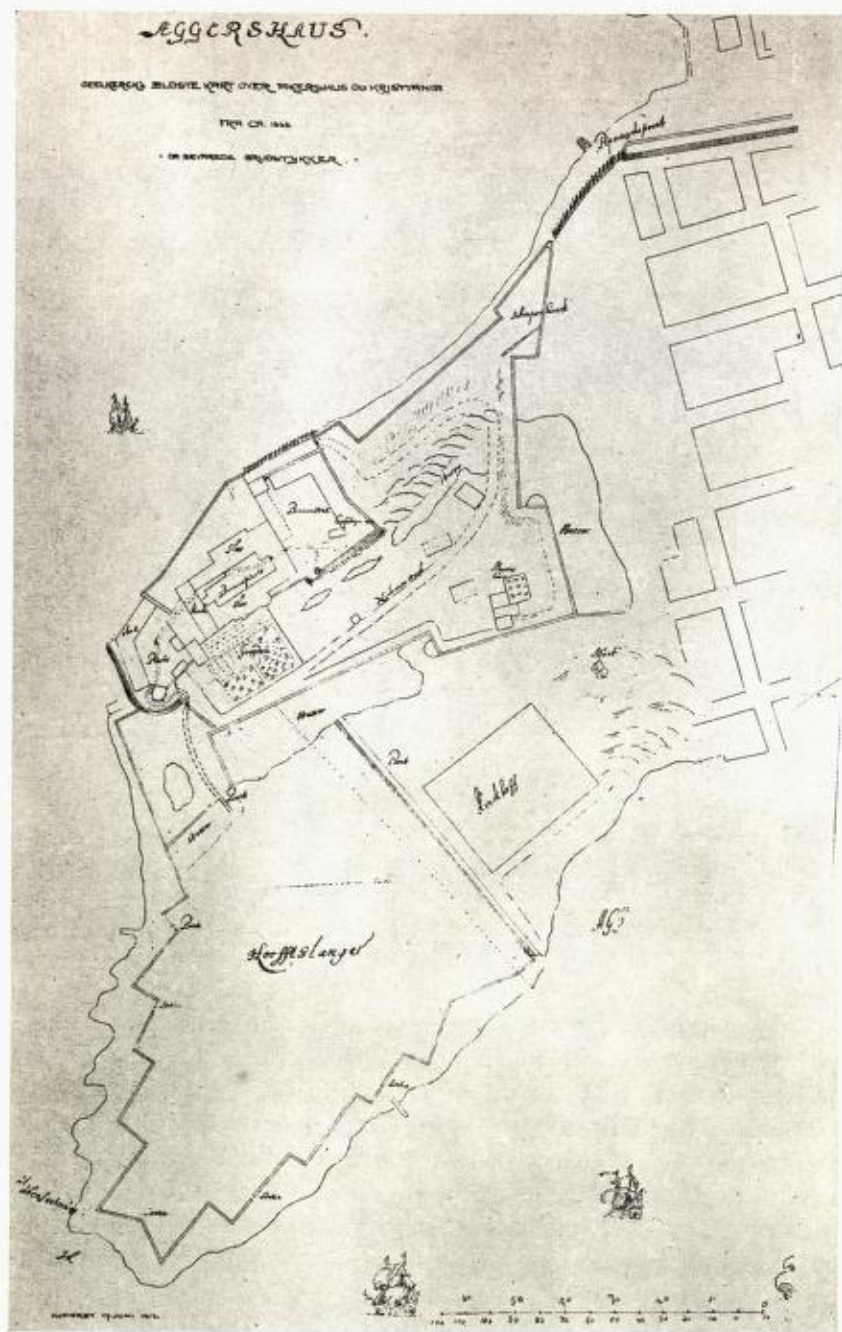
I dette fæstningssystemet var Akershus og Baahus naturligvis knutepunktene; man befandt sig jo midt i den perioden hvor al alvorlig krigsfare for Norge kom fra Sverige. Men derav følger forsaavidt ogsaa at disse to fæstningene maatte bygges paa helt forskjellig vis. Baahus var en grænsefæstning; den hadde baade offensiv og defensiv hensigt, og den skulde ta imot fiendens første angrep. Akershus var et rent defensivt anlæg, som laa i anden eller tredje kamplinje, og dens formaal var ikke bare at forsvare sig selv og yde tilflugt for en større eller mindre del av landets væbnede styrke, men at forsvare byen og de vigtige kommunikationslinjene som møttes der.

*Det ældste bevarede kart over Akershus og Kristiania. Vistnok Kristian IV's -eget Abrids-.
Antagelig fra 1646.*

Efter Widerberg.

Geelkercks Akershuskart fra 1646 eller 1647.

Sammensat av to brudstykker, østre halvdel i det kgl. bibl. i Kjøbenhavn og vestre halvdel i universitetsbiblioteket i Kristiania.

Efter Widerberg.

Den militære tanke som laa til grund for Kristian IV's Akershusarbeide, er derfor en helt anden end den som raar ved Baahus. Derimot staar den i den intimeste forbindelse med selve anlægget av Kristiania by. Hvor langt ophavsmændene til flytningsplanen av 1567 hadde tænkt, hvorledes de hadde villet forbinde forsvaret av byen med Akershus fæstning, vet vi ikke. Men Kristian IV's Akershusarbeide kan ialfald ikke forstaaes uten at sees i sammenhæng med bybefæstningen, og der har

*Prof. Skjelderups gaard i Øvre Slotsgate.
Efter tegning av arkitekt v. Hanno.*

vi et av de sterkeste argumenter for at sætte tanken om at flytte Oslo nogen aar længer tilbake end til 1624.

Akershus kunde ikke nu utbygges som en liten, men sterk fæstning. Den maatte, i forbindelse med byen, bli et helt fæstningsomraade, som vilde kræve en svær garnison, selv om man kunde regne paa delvis at besætte murene med byens folk. Det var derfor ikke længer tale om at kunne skaffe plads for garnisonen paa slottet — som desuten helst burde ryddiggjøres til residens og embedslokaler — og det blev nødvendig at opføre en række nye bygninger nedenfor slotshøiden; disse nye bygningene maatte saa igjen beskyttes ved utstrakte mur- og vold-anlæg. Tilløb til og tendenser til en slik utvikling kan nok spores alt tidligere; men først nu kommer der virkelig fart og plan i det.

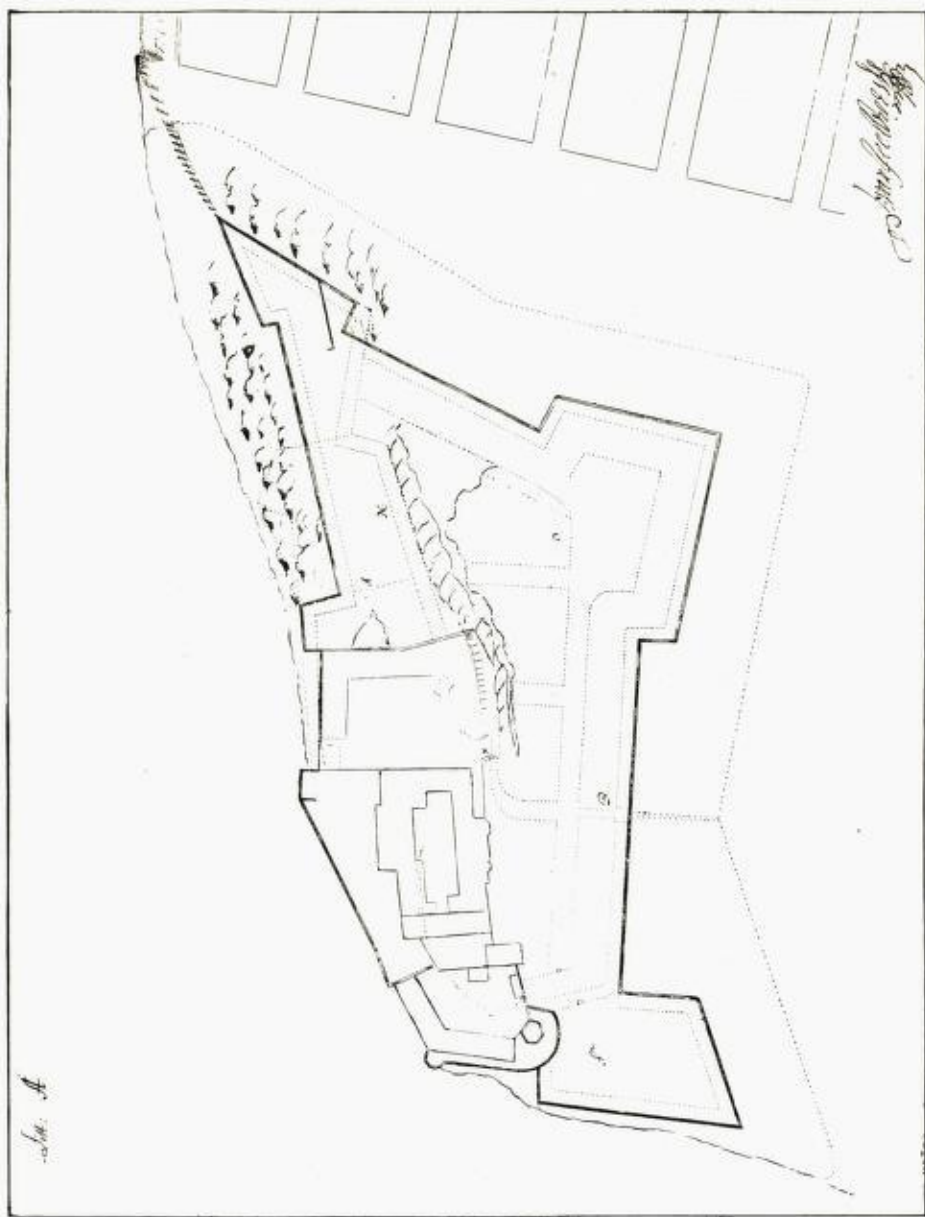
Det største arbeidet som blir tat op i aarene nærmest efter Kalmar-krigen — altsaa før anlægget av Kristiania — var at bygge den svære muren som omgir hvad vi nu kalder Øvreholds fæstning, og som i nordvest, mot Piperviken, ender i den store, spidsvinklede bastionen Skarpenort (*Escarpe du nord*). Derved blev alt det som man dengang kaldte Nedre fæstning — terrænget nord og øst for slottet, som nu for en væsentlig del er optat av »Slaveriet« trukket ind under befæstningen, og her blev

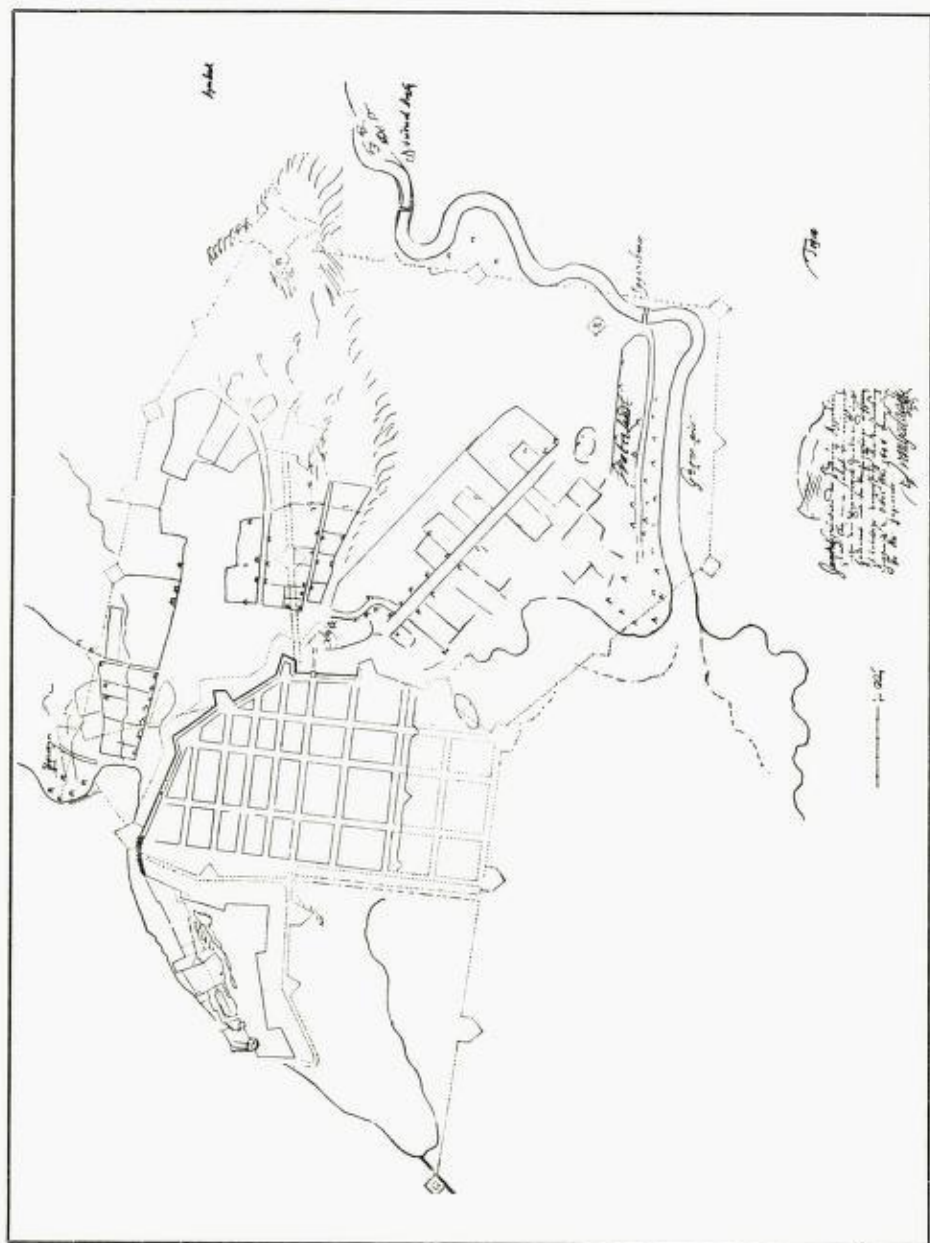
Detail af hovedgesimsen paa prof. Skjelderups gaard.
Efter tegning av arkitekt v. Hanno.

der plads for en række nye bygninger. Med Skarpenort er forudsætningen skapt for den praktisk talt sammenhengende befæstningslinjen fra Akershus og rundt det nye Kristiania.¹ Og da voldene omkring Kristiania var bygget, tar ogsaa byens voldmester Cornelis Flint sig av at skape en virkelig sammenheng her, mellem bymuren og den nordvestlige del av Akershus. Dette arbeidet foregaar i hovedsaken fra 1636 av, samtidig med en række andre forsterknings- og forbedrings-arbeider paa fæstningsmurene under ledelse av Cornelis Flint og murmesteren Morten Pfund.

¹ Dermed skal dog ikke være sagt at anlægget av Skarpenort *beviser* at man alt nu har tænkt paa anlægget av Kristiania. Den har sin militære værdi ogsaa uafhængig av om der ligger en befæstet by umiddelbart nord for den.

Geelkercks kart over Akershus. Bygningsforslaget av 24. april 1649 alternativ A, bl. a. med den projekteerte indkjørselen.
Efter Widerberg.

Geelkercks kart over Akerhus, Kristiania og forstedene 1648, med projekterte utvidelser av befæstningen.
Efter Widerberg.

Den store utvidelsen av byens og borgens fælles befæstningsomraade trak imidlertid med nødvendighet nye utvidelser med sig. Det svakeste punkt i den nye »nedre fæstning« var den sydøstlige bastion — ikke bare fordi den i og for sig var svakere bygget end de andre bastionene, men ogsaa fordi det var let at angripe den fra hovedtangen. Selve ideen om at gjøre Akershus og Kristiania til et stort befæstningsomraade, maatte nødvendigvis føre til at trække ogsaa Hovedtangen ind i befæstningen. Først naar den paa denne maaten omspændte hele det gamle »Akersnesset«, mellem Piperviken og Bjørviken, var den naturlige beliggenheten helt utnyttet, og da fik man rikelig plads paa fæstningen. Men da var den ogsaa utvidet saa sterkt som det overhode var mulig.

Den første begyndelsen til at dra Hovedtangen ind under befæstningene skriver sig fra høsten 1640, da der blir paabegyndt en mur omkring den helt fra fæstningens sydøstre hjørne, hvor dengang hovedindgangen var,¹ til »Stranden«, det vil si til den bugt som fyldte det meste av den nuværende Grev Wedels plads. Fuldført blir denne befæstningen av Hovedtangen under krigen med Sverige 1643—45 og da ogsaa fortsat mot nordøst, saa den fik forbindelse med Kristiania bys befæstning; men den har dog en rent provisorisk karakter. Helt inddradd som et regulært led av Akershus fæstning blir den imidlertid først efter Kristian IV's død, i 1650-aarene.

Det viktigste kildematerialet til studiet av denne befæstningshistorien er, foruten de endnu staaende murer og bastioner, lensregnskapene og den hollandske ingeniøren Geelkercks karter fra 1640-aarene. Efter Gustav Storms bok om Akershus slot har den først nylig faat en moderne, videnskabelig behandling, av C. S. Widerberg.² I tilslutning til ham skal vi her ogsaa gi en kort fremstilling av selve byens befæstningshistorie og dens forbindelse med Akershus fæstning.

Det ældste befæstningsarbeidet om Kristiania by foregik i aarene 1625—33, under ledelse av den dertil indkaldte hollænder Cornelis Flint, men dog i hovedsaken efter kongens eget »abrids«. I denne byggeperioden blev voldene, med utenforliggende voldgrav,³ bygget fra

¹ Den nuværende indkjørsel til Øvrevoilds fæstning, paa bro over slotsgraven, blev først færdig efter Kristian IV's død, i 1653—54. Slotsgraven her paa østsiden av Øvrevoilds fæstning er kunstig anlagt i 1620-aarene; derimot laa der like nord for fæstningen, mellem den og byen, en naturlig dam — Byens dam eller Mynterdammen — som kom til at bli slotsgrav paa denne kant og ogsaa skaffet vand til den østlige slotsgraven.

² St. Hallvard V 163—184 og i et utrykt arbeide om Geelkerck.

³ Vand til gravene fik man fra det lille tjernet som laa der hvor nu Stortorvet er, indtil kongen i 1632 bevilger 500 rd. til at fylde gravene bedre ved hjelp av en vandledning fra Akerselven. I virkeligheten blev det dog aldrig mer end et forholdsvis kort stykke av volden som fik en ordentlig vaat grav foran sig.

Piperviksporten til Bjørviken (Lille Voldport). Det var jo her, mot vest og nord, det først og fremst gjaldt at faa byen befæstet; befæstningen mot sjøsiden fik komme senere. Voldene skulde være av jord, 20 fot høie og 30 fot brede i kronen; ovenpaa den igjen skulde det bygges et brystvern, ogsaa av jord og torvklædt, 6 fot høit og 6 fot bredt i kronen.

Arbeidsprisene var ikke store dengang; for hele foretagendet skulde Cornelis Flint ha 22300 rd., og for det skulde han endog paa enkelte

*•Bokbindergaarden•. Toldbodgaten 14.
Efter fotografi.*

steder forsyne voldene med runddeler og bastioner. Utgiftene blev dækket ved en særlig skat paa hele befolkningen i Akershus len og ved foreløbig stans i arbeidet paa Akershus slot; den første sommeren blev der ogsaa gjort en hel del pligtarbeide av bønder fra oplandet.

Piperviksporten og Lille Voldport var bare smaa palissadeporter, mens Store Voldport, som før nævnt, var et ganske anselig byggerik av mursten; den blev først opført i 1631, efterat man længe hadde noiet sig med et provisorisk anlæg.

Voldene gik fra toppen av den bratte fjeldskraaning mot Piperviken, litt nord for Escarpe du Nord, fulgte høiden, over Sverdfegerbakken, ved

den nye frimurerlogen og stortingsbygningen, og svinget derefter mot øst, helt til sjøen, idet de holdt sig litt nord for den nuværende Karl Johans gate.

Baade bygningen og vedlikeholdet av disse jordvoldene var imidlertid et ganske vanskelig og besværlig arbeide. Frost og regn øver fra aar til aar et stort destruktivt arbeide paa dem, og Kristianias vanskelige undergrund, hvis lunefuldhed er saa vel kjendt fra vor egen tid, førte til stadige og betydelige utglidninger, snart hist snart her. Den stillingen som vold-

«Guldsmedgaarden», hj. av Prinsens gate og Nedre Slotsgate.
Efter træsnit.

mester som Cornelis Flint fik efterat volden var færdigbygget, blev sandelig ingen sinekure, og forøvrig hadde han alt under bygningen maattet gjøre smertelige erfaringer om grundens upaalidelighet. Dertil kom videre at man stadig maatte regne med at befolkningen vilde skyte gjenveier over volden, og at man derfor stadig maatte sætte op nye stakit- og palissadeverker forat forhindre dette.

Efterat jordvoldene paa nord- og vestfronten var færdige maatte man be-

gynde at tænke paa at byen ogsaa skulde befæstes mot sjøsiden. Befæstningen kunde dog her uten fare gjøres svakere end mot landsiden, og den blev derfor ikke planlagt som en jordvold, men som en murstensmur paa graastensfundament. — Arbeidet blev her paabegyndt 1633—34, efterat jordvolden var færdig; det gik ut fra det østlige hjørne av jordvolden, ved sjøen, og skulde naa syd til fæstningen.¹ I en halv snes aar blir der ogsaa leilighetsvis gjort arbeide paa denne muren; men

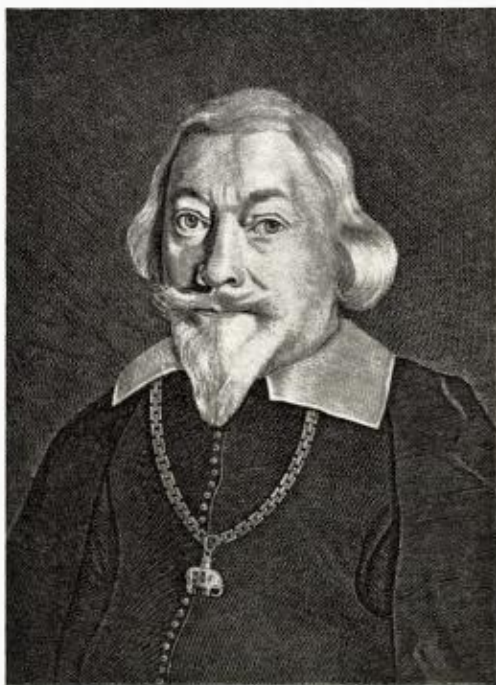
¹ Om det alt fra først av var meningen at denne muren skulde faa tilknytning til Hovedtangen — om altsaa befæstningene her alt nu var planlagt — eller om den var tænkt forbundet med selve Akershus slot, er ikke helt klart.

det gik traatt, og til nogen avslutning kom det aldrig. Det høieste man naadde til, var at faa lagt fundamentene saa langt sydover som til Søndre Brygge (ut for Raadhusgaten); endnu efter midten av aarhundredet var det nok spørsmaal om at faa den gjort færdig; men de store opfyldingene i Bjørviken i 1650-aarene gjorde jo det ældre arbeidet ubrukkelig. Det maatte altsaa utarbeides helt nye befæstningsplaner, og i de trange tidene for statskassen efter 1660 blev det ikke spørsmaal om at realisere dem.

Fra et fortifikatorisk standpunkt dømmer Widerberg Kristian IV's befæstningsarbeide ved Kristiania meget strengt. Det føres ikke i en rimelig tid frem til nogen avslutning; det er præget av diletantisme og ubestændighet; sjøbefæstningen blir til ingenting og landbefæstningen er gammeldags og forældet helt fra først av. En helt retfærdig dom tør det vel allikevel være vanskelig at fælde, fordi vi ikke har materiale til at vurdere forholdet mellem planer og hvad der virkelig blev utført. Den oprindelige planen av 1624 maa i 1634 være blit avløst av en ny plan; men hvad denne planen egentlig gik ut paa, vet vi ikke, idet den »avritzing« som da blev gjort, er gaat tapt. — Ganske bortset fra denne vanskelighet ved vurderingen av kongens og hans ingeniørers arbeide er det imidlertid rigtig nok at bybefæstningen blev av liten militær værdi, og at dette er en av de faktorer som fører til at den ogsaa fik saa kort varighet. Tiden selv var ogsaa klar over dette, og vi har en række forslag — fra Geelkercks sidst i 1640-aarene til Scheel-Schøllers projekt av 1704 — som sigter paa større forbedringer av bybefæstningen. Da disse forslagene, som i og for sig er meget interessante, aldrig kom til utførelse, har det imidlertid for byens historie liten betydning at gaa nærmere ind paa dem.

De utbedringer av bybefæstningen som blev gjort efter midten av aarhundredet, fik ingen varig værdi. Dertil kom at med utviklingen av moderne

*Christofer Urne.
Efter stik av A. Haelwegh.*

skyts blev høidene paa den anden side av Piperviken og oppe ved Hammersborg farlige naboer; vilde man overhode beholde befæstningen, maatte de trækkes ind i systemet, og da dette paa sin side var udelukket, bl. a. av økonomiske aarsaker, lot man likesaa godt det hele forfalde.

I virkeligheten hadde derfor Kristianias bybefæstning tapt al alvorlig værdi alt før branden i 1686, som førte til at den faktisk blev sløifet. Al interesse knyttet sig til selve Akershus fæstning; den militære tanke

*Indskrift over indgangen til Blaataarnet med aastallet 1623.
Efter fotografi.*

som hadde foranlediget flytningen fra Oslo til Kristiania, var opgit uten nogensinde at ha staat sin prøve.

Hele det store og indviklede byggearbeidet paa Akershus slot i Kristian IV's tid kan det her ikke være tale om at gjennemgaa. Det maa være nok at nævne nogen markante træk og forøvrig fremhæve, at der blev rumsteret og bygget og revet saa sterkt der, at hele slottet i virkeligheten fremstaar som nyt efter hans tid.

Ogsaa her begynder arbeidet først for alvor efter Kalmarkrigen, og det er da først at nævne, at i Jens Juels statholdertid (1618—29) blev for det første alle de gamle træhusene fjernet fra slottet og dernæst blev Blaataarnet bygget, slik som det endnu staar med spiret paa toppen, i det sydøstlige hjørne av slotsgaarden, ved kirken; endnu henger den klokken der som blev støpt av kongens bøssestøper i Helsingør Hans Kemmer,

og endnu staar indskriften over indgangen og fortæller at taarnet blev færdig i 1623.

I Christofer Urnes tid (1629—42) blev for det første den gamle Romeriksfløien, som var av bindingsverk, revet ned og bygget op igjen i teglsten, og dernæst blev det i nordvesthjørnet av slotsgaarden bygget et nyt taarn av samme art som Blaataarnet, Romerikstaarnet;¹ efter indskriften over indgangen blev det færdig i 1633, et aarstal som ogsaa staar i jern-

*Indskrift over indgangen til Romerikstaarnet med aarstallet 1633.
Efter fotografi.*

bokstaver i Romerikes væg til borggaarden. Bygmester for dette arbeidet var Morten Pfund, som arbeidet som murmester paa slottet ialfald fra 1631 til 1651 og tillike hadde borgerskap i Kristiania. Dernæst blev hele overetagen i kirkefløien, Jomfrutaarnet samt Fruerstuen og Vaagehalsen i østfløien helt ombygget og nyindredet. Skriverstuen — mellem Romerike og kirkefløien — blev helt nybygget; den bærer endnu i muren aarstallet 1638 med jernbokstaver. Store deler av Vaagehalsen blev revet ned og nordover fra den, i østfløien, blev det bygget et stort, nyt, grundmuret hus. Nordfløien var saa noget nær den eneste del av slottet som

¹ Romerikstaarnet hadde i senere tider mistet sit spir og faat en lavere hætte paa toppen. Det spiret, det nu har, er sat op i de sidste aarene av arkitekt Sinding-Larsen efter den velleddning, ældre tegninger og billeder kan gi.

ikke undergik gjennomgripende forandringer i Christofer Urnes tid. Først fra nu av kan det sies at være en moderne residens, med alt mulig tilbehør, og et tidsmessig embedslokale. Christofer Urne har ogsaa forsynt det fra nyt av med elegant og moderne møblement og andet bohave — kakkelovner, kjøkkentoi, klæde til veggene o. s. v. — der er overhode ingen anden slotsherre som har lagt slikt arbeide og slik interesse i selve slottet som han.

Ogsaa i Hannibal Sehesteds tid (1642—51) blir der bygget paa slottet, navnlig i østfløien; men det er dog i hovedsaken bare suppleringer av det tidligere arbeidet. Derimot fortsætter han indredningen og møbleringen i stor stil. Der blir tapetsert, malt og forgyldt, pyntet med billeder, vaabenskjold og anden ornamentik, kjøpt endnu rikere møbler, brudt nye, bekvemmere dører og trappeforbindelser mellem leilighetene. Ogsaa indvendig blir slottet nu en værdig og prægtig residens for kongens svigersøn, den rike og mægtige statholder, for kongedatteren »Frøken» Christiane og for kongen selv, om han skulde komme paa besøk.

Den samme vanskjæbne som hviler over Kristian IV's bybefæstning om Kristiania, traf imidlertid ogsaa det slot, han lot bygge paa Akershus: fremtiden hadde ikke bruk for det. Endnu i Gyldenløves statholdertid var nok Akershus den samme statelige residens som det hadde været i Hannibal Sehesteds dager. Men dermed er det ogsaa slut. Inden det 17. aarh. er ute, er Akershus slots forfaldstid begyndt.

*Hyldningsmedalje fra 1648.
Stykket av fænrík Johan v. Rieger.
Efter fotografi.*

BEFOLKNINGEN

Det var Oslos befolkning — baade embedsmænd, forretningsfolk og arbeidsfolk — som flyttet over Bjørviken og dannet den nye byen. De samme embedsmændene vedblev at sitte i de samme stillingene; de samme forretningshusene vedblev at bestaa. Forsaavidt er det nye bare en direkte fortsættelse av det gamle.

I enkelte henseender faar dog befolkningen i Kristiania et noget andet præg end i Oslo. Først og fremst er det garnisonen som her faar betydning. Mellem Oslo og Akershus hadde avstanden været saapas lang at besætningen paa borgen ikke hadde kunnet præge byens daglige liv; det hadde været en fuldstændig «civil» by, hvor folkene fra borgen — baade herskapet og besætningen — bare kom over paa besøk — flittige og tette besøk ganske vist; men de bodde der dog ikke.

Omkring en fæstning som Akershus dannet det sig imidlertid selvfølgelig av sig selv en liten civil befolkning — arbeidere og haandverkere, marketentere, mere eller mindre legitime soldaterkoner o. s. v., og særlig under de store byggeperiodene kunde det bli bruk for ganske mange slike folk.

Under Steenwinckels byggearbeider paa Akershus i 1590-aarene fik en del byggearbeidere lov til at bygge sig hus paa Hovedtangen, og denne tilladelsen blev senere utvidet til ogsaa at gjælde andre, haandverkere, underofficerer o. l., slik at da Kristiania blev anlagt, eksisterte der her alt en liten bydel som nu blev forstad til den nye byen og som levet helt av fæstningen; dens befolkning hadde derfor ogsaa et halvt militært tilsnit og skilte sig ialfald skarpt ut fra de gamle Osloborgerne.

Selve garnisonen hadde i den første fjerdedel av aarhundredet neppe nogensinde naadd op til 50 mand; men i 1624, samme aar som Kristiania blev anlagt, fastsatte kongen at den for fremtiden skulde bestaa av 150 mand. Foreløbig kom den vistnok ikke i virkeligheten op over 100 menige soldater og omtrent et snes underofficerer, men det var dog en betragtelig forøkelse, og sammen med de arbeidere, tjenestefolk o. l. som hørte til paa slottet, har disse menneskene som bodde like utenfor Kristianias

mure, bidradd sit til at præge befolkningen i den nye byen, gi den en noget anden karakter end i den gamle.

Noget lignende er tilfældet med forstadsbefolkningen. Det gamle Oslo hadde jo ingen forstæder hat, og altsaa heller ikke nogen slik utsondret gruppe av ren underklasse. Naturligvis har der været fattigfolk i Oslo, og naturligvis har der været en underklasse, bestaaende av arbeidsmænd, smaa haandverkere o. l.; men de kan ikke ha været svært mange, og de bodde rundt omkring i byen, sammen med den øvrige befolkningen; skilte sig ikke ut fra den paa samme maate som »de i Vaterland og Piperviken«.

Hvad den ældste forstadsbefolkningen i Kristiania levet av, er ikke godt at si i detalj; det vi vet om den, vil bli fremstillet nærmere nedenfor i avsnittet om forstædene. Men det er ialfald klart at Kristiania her, helt fra først av, faar en befolkningsgruppe som Oslo ikke hadde kjendt, men som er med paa at præge byen.

Toneangivende i en dansk eller norsk by i begyndelsen av det 17. aarh. var embedsmændene, eller man kan næsten alt si embedsstanden. Og hele sit embedsverk arvet Kristiania i 1624 fra Oslo.

For at begynde fra toppen: Statholderen og slotsherren paa Akershus Jens Juel til Kjeldsgaard sat i sin stilling fra 1618 til 1629. Biskopen, mag. Niels Simonsen Glostrup fra 1617 til 1639. Lagmand var fra 1619 til 1630 den tidligere borgermester i Oslo Jacob Hansen, og byfoged var Laurits Ruus fra 1622 eller 23 til 1629 da han blev borgermester — en stilling han beholdt til 1642; Laurits Ruus var da vistnok den sidste embedsmand som hadde beklædd offentlig embede alt i det gamle Oslo.

Det tidligste skiftet indtraadte i borgermesterstillingene, idet begge de gamle borgermestrene Søren Mogensen og Trond Clausen gik av i 1625; formodentlig er de begge døde da.

Alt her blir vi imidlertid nødt til at gjøre os rede for, hvad vi egentlig mener med »embedsmænd«. Lagmanden og presteskapet er virkelige embedsmænd i den forstand at de i hovedsaken lever av sin bestilling; men anderledes er det med borgermestrene og raadmændene, til hvis stilling der vistnok hørte mange forskjellige slags emolumenter, men som allikevel fremdeles forutsattes at drive sin almindelige borgerlige næring.

For at vurdere tempoet i borgermester- og raadmands-stillingenes utvikling til virkelige embedsstillinger og dermed skiftet i indehavernes økonomiske og sociale stilling vilde det være av betydning at ha greie paa raadets forretningsgang, vite i hvor høi grad dets tid var optat av virkelige embedsforretninger; men noget klart billede av det er det neppe mulig at faa. Det synes dog at være tydelig at borgermestrene, som oprindelig bare var formænd for raadet, faar stadig mere daglig arbeide.

Det, vi vet om disse forhold, vil bli behandlet nærmere i avsnittet om byens styre. Her maa det være nok at konstatere at baade borgermestre og raadmænd fremdeles hadde tid og anledning til at skjøtte sine forretninger, at de praktisk talt allesammen ogsaa drev baade trælasthan del og anden utskibningsvirksomhet, og at de baade ved arten av sin beskæftigelse, ved sine økonomiske interesser og sin sociale stilling kommer til at danne en mellemting mellem hvad vi vilde kalde embedsmænd og forretningsmænd. De konflikter mellem raad og borgerskap som vi senere skal komme nærmere tilbake til, er da ogsaa at betragte som kamp mellem den almindelige kjøbmandsstand og et socialt aristokrati som paa en gang er administrativ og økonomisk overklasse. Først efter indførelsen av enevældet deler denne byenes overklasse sig for alvor.

Mellem embedsmændene og de store handelsmændene er der med andre ord ikke noget meget tydelig socialt skille, eller rettere sagt: skillet ligger mellem de adelige topfigurene i embedsverket — statholder, lensherrer, høie officerer — og hele det øvrige embedsverk. Magistraten rekruteres jo til stadighet fra forretningsmændenes kreds, og borgermestre og raadmænd vedblir, ogsaa efter at være kommet ind i raadet, at drive sine forretninger; men samtidig gifter de sig ind i de egentlige embedsfamiliene, baade geistlige og administrative, og hvis de er tilstrækkelig rike, ogsaa i de adelige slektene.

Nogen slektshistoriske eksempler vil tydeligst vise denne sammenhængen og vise at der ved siden av sterk social cirkulation ogsaa er megen kontinuitet i byens overklasse i de første 200 aarene.

Jac. S. Worm-Müller har i slutningen av sin værdifulde avhandling om den økonomiske krise i Kristiania efter Napoleonstiden¹ forsøkt at formulere en opfatning som forsoner Henri Pirennes og Werner Sombarts motstridende synspunkter paa dette punkt. Pirennes »lov« gaar efter Worm-Müller ut paa, »at der i enhver økonomisk periode findes en bestemt kapitalistklasse, som lever og dør med den, det vil si den utspringer ikke fra kapitalistene i den foregaaende epoke og den fortsætter ikke at herske i den næste. Der findes saaledes ingen kontinuerlig utvikling, og der foregaar derfor ved enhver økonomisk omdannelse et brudd i sammenhængen. Den gamle rikmandsklasse, som har ledet fremskridtet, er efterhaanden stivnet til og blit konservativ, og den er ute av stand til at tilpasse sig for de nye livsvilkaar, som er fremkaldt av hittil ukjendte behov, og som kræver anvendelse av helt nye metoder. Den trækker sig derfor ut av kampen og blir et aristokrati. I dens sted stiger nye dristige og foretagsomme mænd frem, de gjør opfindelser, blir skapere av en ny

¹ I Christiania Sparebanks festskrift ved 100-aarsjubilaet i 1922.

kapital og er samfundets herrer, indtil de igjen, naar en ny epoke indtrær, tilintetgjøres eller fortrænges av parvenuier. Det økonomiske fremskridt er altsaa betinget av opkomingens friske ideer og nye metoder.«

Rigtigheten av denne »lov« finder Worm-Müller bekræftet ved det som hændte i Kristiania — og i de andre norske byene — i de nærmeste ti-aar efter 1814, hvor de gamle slegtene forsvandt og gav plads for helt nye mænd. Men samtidig hævder han i tilslutning til Werner Sombart at disse nye mændene i almindelighet ikke kommer like fra underklassen, fra samfundets fattige lag, men at »den nye kjøbmandsstand utgik fra folk som enten eiet eller disponerte kapital i en eller anden form. Det var saaledes ikke egentlig nye samfundslag, men nye mænd, der erobret den økonomiske magt i Norge; de kom ikke direkte fra underklassen, og de hadde passert høkerstadiet.«

Om denne Worm-Müllers lære stemmer i Kristiania i det 17. (og 18.) aarh., vil vi ogsaa bedst kunne prøve ved hjælp av nogen karakteristiske slegtshistorier.¹

Det vil være naturligt at begynde med det ældste Kristianas mest frem-skudte mand, Nils Toller — som saa mange andre av forretningsmændene i denne generation en indvandret sonderjyde, fra Haderslev.

Navnet er egentlig et tilnavn; det betegner ham som tolder i Kristiania; men ialfald hans efterkommere, og muligens ogsaa han selv, brugte det som virkelig slegtsnavn, og ogsaa hans far, som var amtsskriver og tolder i Haderslev, brukte det.

Da hans mor levet helt til 1647, kan han neppe være født før efter 1590, og sin karriere har han begyndt i skriverstuen som faren. Som slots-skriver paa Akershus er det vi først træffer ham i Norge (1620); men penger maa den unge mand ogsaa ha hat; for alt i 1621 har han tat borgerskap i Oslo og begyndt egen forretning; sammen med saa store folk som Boje Fredriksson og Marcus Schlingewater faar han alt i dette aar kongelig privilegium paa at holde vinkjælder i Oslo, og kort efter kan han baade greie at kjøpe den gamle bispegaarden² og at forpakte paa tre aar hele tolden av Oslo mot fast aarlig avgift. Han har raad til store byggearbeider i sin nye gaard i Oslo, og efter byens brand faar han lov til — ganske alene — at beholde vinkjælderprivilegiet sit der.

¹ Den genealogiske litteratur er i almindelighet ikke indstillet paa at belyse denne slags problemer, og materialet er derfor ikke ordentlig gjennearbeidet fra vort synspunkt. Til de viktigste arbeidene hører Alf Colletts store bok om familien Collett, L. J. Vogts »Slægten Vogt i gamle Dage«, Finne-Grønns omhyggelige detaljundersøkelser i Norsk Tidsskr. f. Pers.hist. og Genealogi; dertil kommer saa hele den store mængde av stamtavler og genealogiske enkeltstudier.

² Om dennes historie i Nils Tollers tid se nærmere kapitlet om Gamlebyen.

Den typiske østnorske kombinerte forretningen, med krambod og trælasthandel, sagbruk og skibsrederi og eiendomskjøp — som vil bli nærmere skildret nedenfor — drev naturligvis Nils Toller ogsaa; navnlig var sagbruksdriften vistnok av betydning for ham,¹ mens han ikke la sig synderlig efter jordegods. Han var participant i Kongsberg sølvverk, borgermester i Kristiania 1629—42, bygget sig en prægtig murgaard (Elefantapoteket) i byen og maa, da han døde omtrent 50 aar gammel, ha været en meget rik mand. Det er værd at nævne at han trækker med sig til Kristiania en hel del av sin slegt, navnlig en række halv søskende av navnet Mechlenburg, stamfædre for en slegt som paa mange maater gjør sig gjældende i de følgende menneskealdre.²

Den bekjendte tyske læge, dr. Otto Sperling, som en tid bodde i hans gaard i Gamlebyen, kalder stadig Nils Toller for sin gamle ven. Hans hustru Karen Lucht var datter av tolderen i Helsingør og blev efter mandens død gift igjen med general Georg Reichwein, en tysk officer som hadde arbeidet sig op nedenfra ved stor dygtighet. Sønnen, Nils Toller d. y., blir assessor i overhofretten og erhverver ved krongodssalget i 1660-aarene svære jordeiendommer — i nærheten av Kristiania saaledes Frogner, Blinderen og Schulzehaugen — han vedblev desuten at drive farens sagbruksvirksomhet og har sikkert øket formuen. Hans bror Jens gik den studerende vei, var en tid konrektor i Kristiania, blev derefter lagmand i Bergen, adlet under navnet Rosenheim og tilslut amtmand, justitiarius i overhofretten og diplomat. Nils Toller d. y.s to døtre blev gift med hver sin general, Tritschler og Hausmann,³ og baade slegten og formuen gaar saaledes helt over fra forretningsstanden til embedsstanden.

En langt jevnere og mere sammenhengende karakter har det dynasti som grundlægges av Nils Toller d. æ.s gamle kompagnon Boje Fredriksson, efter al rimelighet en indvandret danske. Fra 1614 av finder vi ham som forpagter av de vigtige kronsagene ved Nedre Foss i Akerselven⁴ — ret overfor Nils Tollers sagbruk — han anvender mange penger paa at faa sat dem istand og maa altsaa ogsaa ha hat nogen kapital at begynde med; han driver møllebruk ved siden av sagen og maa ha faat et slags monopol paa denne mølledriften. Gjennem sin søn Fredrik Bojesen, kaptein og generalinspektør over skogene søndenfjelds, og dennes datter Margrete er Boje Fredriksson stamfar til familien Grüner som endnu op

¹ Min Akers historie, s. 171 f. og kapitlet nedenfor om handel og skibsfart.

² Pers.hist. Tidsskr. 2 R. V (1890) s. 66 ff.

³ Efterslegten efter begge disse vil vi oftere støte paa i Kristianias historie i det 18. aarh.; fra Karen Tollers og general Hausmanns datter Helene Margrethe v. Storm nedstammer bl. a. grev Herman Wedel.

⁴ Min Akers historie, og St. Hallvard IV 57 f.

imot vore dager har været knyttet til Nedre Foss og »Grüners mølle« og som har git navn til den løkken hvor nu bydelen Grünerløkken strækker sig.

En slegtstype av en noget anden art, men paa sin vis likesaa betydningsfuld, er den som danner Bogstadgodset;¹ det er i grunden kanske den typen som er aller mest karakteristisk for den norske »Frühkapitalismus«; den bygger paa en svær skogeiendom med tilhørende egne sagbruk og egen utskibning, og holder sig tildels helt ind i nutiden. Eierne av disse godsene faar ogsaa i tidens løp et meget karakteristisk socialt og kulturelt præg, som en blanding av landadelsmænd og forretningsfolk.

Dannelsen av Bogstadgodset begynder sidst i 1620-aarene med lagmand Jacob Hansens forsøk paa at skape et større eiendomskompleks ved Lysaker, ved utløpet av elven fra Sørkedalen. Hans forsøk paa at erhverve Fornebo fra kronen blir imidlertid stoppet av statholderen Christofer Urne, som faar Fornebo lagt ind under sit store gods Nesøgodset. Med Jacob Hansens enke Anna Pedersdatter kommer imidlertid hans eiendommer her til hendes anden mand Morten Lauritsen, som er den egentlige grundlæggeren.

Morten Lauritsen skriver sig formodentlig fra gaarden Auli ved Jarlsberg og er kjendt som sorenskriver i Akers fogderi — Aker, Bærum og Asker — fra 1626 til 1647. I 1648 blev han imidlertid slotsfoged paa Akershus og foged i Akers fogderi; sorenskriverstillingen maatte han da opgi undtagen for Vestre Bærums vedkommende, idet dette som kanikegods² ikke laa under slotsfogden; her kunde denne derfor godt utføre dommerforretninger. Som sorenskriver i Vestre Bærum blev Morten Lauritsen staaende helt til sin død i 1665; fogedembedet opgav han derimot alt i 1652, da han flyttet til Kristiania — som sorenskriver hadde han bodd paa sin gaard Skaugum i Asker — hvor han blev raadmand og bodde i Kirkegaten.

Nogen formue maa Morten Lauritsen ha haat, hvor han nu har faat den fra, og da kronen under Hannibalsfeiden (1643—45) kom i samme pengeknipe som en halv menneskealder før, under den tyske krig, kunde han forstrække den med penger mot pant i jordegods. Efter krigen var statens finanser saa ødelagt at det ikke var tale om nogen indløsning av pantegodset, og i 1649 fik han derfor skjøte paa en række eiendommer som omfattet det meste av Sørkedalen samt Storøen paa Fornebolandet. Ogsaa lastepladsen Vækkerø hørte vistnok alt nu med til dette godset.

¹ Se min Akers historie, s. 172 ff. Ogsaa de slechter som bygger paa Ljansgodset, Linderudgodset, Bærums verk (og kanske et par til) og som er av væsentlig samme type, staar Kristiania saa nær at de faar betydning for byens utvikling; de er allesammen litt yngre.

² Det hadde i middelalderen ligget til Mariakirkens provsti.

Ti aar senere laante Morten Lauritsen igjen kronen penger og fik igjen pant — og i 1663 skjøte — paa en række eiendommer paa samme kant, i Bærum og Sørkedalen. Av private kjøpte han en række andre gaarder, slik at han blev herre over hele Sørkedalen med tilhørende skog¹ og over Lysakerelvns dalføre paa Voksen nær, med flere sagbruk og egen utskibningsplads. Godset var færdig til utnyttelse, og svigersønnen Peder Leuch, fra hvem de senere eierne stammet, fik den oppgaven.

I vort lands sociale historie staar skog- og sagbrukseierne og jernverks-eierne hverandre nær. Det er en social og økonomisk dannelse fra kapitalismens tidligste periode hos os, fra det 17. aarh.; men en gruppe som paa grund av sin forretnings art og sit rent patriarkalske herredømme over en blandet bonde- og arbeider-befolkning faar et sterkt feudalt tilsnit. Dertil kommer at i trækuldriftens dager var skogen ogsaa for jernverkseierne den viktigste rigdomskilden.

Ogsaa et par jernverker og deres dynastier blir av betydning for Kristiania, nemlig Bærum og Hakedal — til en viss grad ogsaa Eidsvold — som skiber sine produkter fra denne by. Viktigst er Bærumsverket som, efter hvad vi før har fortalt, blev anlagt i 1614 og først drevet nogen aar for kronens regning. Men alt i 1624 blev det overdradd til et stort participantskap,² hvis ledende mænd var Johan Post fra Kjøbenhavn og Herman Krefting fra Bremen; dette participantskapet skulde ogsaa ha ret til at anlægge jernhytter og hammerverker forskjellige andre steder i landet.

Jernverkene var først og fremst beregnet paa at skulle tilfredsstille kronens militære behov, men skulde dernæst ogsaa fabrikere ovner, spiker og redskap av alt slag. Likesom bergverkene blev de fortrinsvis drevet med tysk arbeidskraft, og de privilegiene de fik, navnlig til at utnytte skogen, var meget store.

Nogen god forretning blev det store participantskapet imidlertid ikke; alt i 1631 blev det oppløst og avløst av et nyt, som ogsaa gik overende, og i 1641 fik Gabriel Marselis kronens brev paa Bærums verk, hvortil alt nu en række gaarder i Bærum laa.

Herman Krefting (1592—1651) hadde imidlertid ogsaa efterat participantskapet var gaat istykker, drevet med forskjellige lignende foretagender i bergverksindustrien og opdraget sin søn Johan Krefting (1618—

¹ Hele skogen i Sørkedalselvns nedslagsdistrikt er fra gammel tid av almenning; men alt i 1630-aarene begynder kronen at bygsle bort stykker av den til private. I de følgende par menneskealdre er det saa, den gaar helt over til privateiendom, i former som desværre ikke lar sig nærmere oplyse.

² Bevægelsen bort fra statsdrift og over mot privat drift er overhode meget karakteristisk for hele den økonomiske utviklingen i denne kapitalismens første periode i Norge, og vi vil jevnlig støte paa eksempler paa den.

1674) i samme interesse. I 1650-aarene arbeider Johan Krefting som fuldmægtig for Marselis paa Eidsvolds verk, og i 1664 sælger Marselis alle sine eiendommer og privilegier i Bærum til Krefting, hvis familie derefter sat med verket i over 100 aar og desuten øket eiendommene med det meste av det gamle Nesogodset, slik at verket i virkeligheten tilslut hadde herredømme over omtrent hele Bærum.

Til den samme typen av driftige, indvandrede sønderjyder som Nils

*Biskop Henning Stockfleth.
Efter maleri.*

Toller hører Johan Gaarman d. æ. fra Haderslev, faktor ved Kongsberg sølvverk; av hans sønner blev Herman præsident i Bergen og en meget fremskudt mand der, mens Johan knyttet sin virksomhet væsentlig til Kristiania. Ogsaa Johan Gaarman d. æ. maa ha samlet sig en betydelig formue; og sønnen Johan Gaarman d. y. (død 1673), der begyndte som slotsskriver paa Akershus og endte som landkommisarius,¹ øket den paa forskjellig vis.

Som vi før har set, var det ham som bygget det senere raadhuset i Raadhusgaten, byens kostbareste bygning, og paa lignende maate som Morten Lauritsen samlet han sig et betydelig jordegods med tilhørende skog. Ogsaa for Johan Gaarman var det viktigste middel

pengeutlaan til kronen under den svenske feiden i 1640-aarene; til gjengjæld for det fik han pant i forskjellig krongods, navnlig i Maridalen, og ved en række makeskifter lykkedes det ham efterhaanden at samle omtrent al skogen i Akerselvens nedslagsdistrikt. Det ser ut som om han er den første som begynner at utnytte skogen her rationelt, med regulering av vassdraget, dambygning o. s. v., til hjelp for fløtingen; ifølge et

¹ Landkommisariatet, som bare bestod fra 1661 til 1665 og blev bestyret av to kommissærer, Niklas Paulsen og Johan Gaarman, var oprindelig tænkt som et centralkontor for Norges finanser, men kom i virkeligheten aldrig til at faa myndighet utenfor Akershus len; men stillingen som landkommisarius var ialfald et av de viktigste embeder i hele landet.

kongelig privilegiebrev av 22. decbr. 1658 skal han ha anvendt stor bekostning paa slikt.

Noget varig dynasti, slik som Bogstadslegten, skaper Johan Gaarman imidlertid ikke. Hans søn oberst Johan Herman Gaarman var vistnok en rik mand som drev stort gaardsbruk paa en række av de bedste gaardene i Aker; men det store skogkomplekset var i oppløsning alt i Johan Gaarmans egen levetid, og da justitiarius Chr. Lund, som senere (1674) blev gift med hans enke, overtok det, begyndte det vist snart at gaa ut med ham. Det som var tilbake av Gaarmans skogkompleks i Nordmarken, blev efter Lunds død (1691) solgt til den rike Gjord Andersen og var deretter paa skiftende hænder helt til langt ind i det 18. aarh.

De indvandrede sønderjyder har aapenbart dannet en ganske fast sammenhengende slegtsgruppe, endog gjennom flere generationer — saaledes som naar Johan Gaarman d. y.s søn, oberst Johan Henrik Gaarman til Hovin i Aker blir gift med Nils Toller d. y.s datter, Anna Katrine, og hans datter Anniken med Fredrik Bojesen til Nedre Foss.

Men slegtskapet og forbindelsene gaar ogsaa i stor utstrækning tilbake til før indvandringen, saaledes som vi har set det med Mechlenburgerne, hvis indvandring skyldes slegtskapet med Nils Toller — eller til den første generationen i Norge. Eggert Stockfleth fra Haderslev som indvandret til Norge med hele sin familie sidst i 1620-aarene og døde paa Bragernes i 1638, har sikkert alt i hjembyen hørt med til Toller-kredsen, og det er sikkert ingen tilfældighet naar hans to sønner — som begge spiller en fremskudt rolle i Kristiania — blir gift, den ene, Hans, borgermester i Kristiania 1643—1664, med Nils Tollers halvsøster Margrete Mechlenburg — den andre, Henning, biskop i Kristiania 1646—64, med Magdalene Schnell, en slegtning av Nils Tollers mor.

Noget personlig indtryk av disse menneskene, av deres karakter og evner, av deres hele kulturmilieu, kan det skropelige materialet i regelen ikke gi os. Vi kan se at de har tjent mange penger, at privatkapitalismen er i vekst og gir øket spillerum for al slags forretningsmessig initiativ saavel som for spekulation. Vi ser dem bruke sin rigdom til at bygge sig stoltere og prægtere hus end norske borgere tidligere hadde hat. Det er en borgerlig overklasse av ny karakter i Norge; men ind til deres personlige livsforhold kan vi bare komme rent glimtvis.

Et slikt glimt faar vi av borgermester Laurits Ruus (1586—1642), som hørte til samme generation som Nils Toller og til samme økonomiske type som han. Ogsaa han er rimeligvis indvandret; men noget sikkert vet vi ikke om ham, før vi i 1616 træffer ham som borger i Oslo, hvor han i 1619 har leiet en av kronens sagmøller paa Nonneseters grund. I 1622 er han blit byfoged og gaar som nævnt i 1629 over fra byfoged til

borgermesterstillingen. Han maa imidlertid være kommet til Oslo alt omkring 1610, idet han i 1616—17 faar skilsmisdom¹ fra sin første hustru Anne Kristofersdatter som fire aar i forveien var rømt fra ham og deres tre smaa barn; borgerskapet gir ham i den anledning paa raadstue Tomasmesse dagen 1616 det allerbedste skudsmaal, mens hun »den stund hun var her udi byen, førte et slemt, uskikkelig levnet, som mesten den hele by vel er bekjendt.«

Laurits Ruus.
Efter maleri.

Siden blev han gift med Marta Jensdatter (ca. 1596—1667) som muligens var i slegt med borgermester Trond Claussøn,² og portrættene av ham og hende hang endnu i slutten av det 18. aarh. i hovedbygningen paa Ruseløkken, som har sit navn efter ham. Forresten bodde han i en gaard, han eiet nede ved havnen. Han drev alle mulige slags forretninger — var bl. a. med i jernverkskompaniet i 1630-aarene og laaner kronen penger i 1620-aarene mot pant i jordegods — han er en rik mand, men oiensynlig ogsaa en mand med samfundsand; han og konen skjænker Trefoldighetskirken en prægtig prækestol og opretter desuten et legat paa 500 rd. til Kristianias fattighus.

Mest berømt er Laurits (eller Lars) Ruus blit for sin strid

med presten Kjeld Stub, en strid som er fortalt saa ofte at det ikke er nødvendig at gaa ind paa detaljer, men som allikevel fortjener at berøres med nogen ord.

Magister Kjeld Stub (1607—63) var sogneprest i Kristiania 1635—41. Han var dansk av fødsel og hadde i sine unge aar været meget utenlands, dels i krigstjeneste, dels som informator for unge adelsmænd, dels for selv at studere. Efter at ha fuldført sine studier tok han magistergraden

¹ Oslo Kapitels kopibok 1606—18, s. 298 f.

² Se RA., Y. dipl. 9. mai 1643 og 20. mars 1655.

i Kjøbenhavn og blev derefter kaldet til sogneprest i Kristiania; men ogsaa i sin geistlige stilling bevarte han sin ungdoms humør og stridighet.

Uvenskapet mellem presten og borgermesteren begyndte, saavidt vi vet, i et stort selskap hos lagmand Nils Hansen i den gamle Departementsgaarden paa hjørnet av Toldbodgaten og Dronningens gate. Begge parter var alvorlig beskjænket, og borgermesteren blev fornærmet over, at presten var fordanser i en dans; han gjorde krav paa at ha høiere rang og sprang ind i dansen for at forstyrre det hele, indtil tilslut hans kone maatte leie ham ut. Ut av denne begivenheten sprang en mangeaarig strid, hvor presten negtet borgermesteren alterens sakramente og truet med at lyse ham i ban, indtil tilslut magister Kjeld maatte opgi sit embede og bytte stilling med sognepresten i Ullensaker, mag. Trugels Nielsen, som tidligere hadde været rektor ved skolen i Oslo og Kristiania (1619—30).

Karakteristisk for striden er det stadig tilbakevendende motiv at borgermesteren vil være fornemmere end presten, at han »ikke vilde være hans dreng«, ikke gaa til ham, naar han sendte bud efter ham, at han ikke vilde ansees for »en av dem i Vaterland eller Piperviken«, at presten snarere var hans tjener end omvendt o. s. v. Det er borgerstandens og de civile embedsmændenes selvbevidsthed og honette ambition som taler ut av Lars Ruus baade naar han er fuld og naar han er ædru.

At han ogsaa var en mand med evne til at krafse til sig, fremgaar bl. a. derav at han av bymarken greiet at tilegne sig en »løkke« — Ruseløkken — omtrent dobbelt saa stor som nogen anden; den var paa henvend 100 maal og strakte sig over hele arealet fra Tivoli (Klingenberg) over Studenterlundene, Universitetet og Tullinløkken til Pilestrædet.

Ved siden av disse nye mændene vedblir ogsaa de gamle handelslegtene fra Oslo at bestaa; men som vi har vist i det foregaaende bind,

Marta Jensdatter, g. m. Laurits Ruus.
Efter maleri.

har disse slektene i det væsentlige samme historie, bare lidt tidligere. Ogsaa de stammer mest fra danske¹ indvandrere, som har gaat veien om skriverstuen for at komme over i selvstendig virksomhet, og som vistnok i regelen ikke har begyndt helt tomhændt; ogsaa for dem har trælasthandelen og de andre nye næringsveiene været utgangspunktet for deres økonomiske og sociale vekst.

De nye slektene gjør sig sterkere gjældende i Kristianias ældste historie

*Kjeld Stub.
Efter maleri.*

end de ældre — naturligvis: det staar altid mere blaast om nydannerne end om dem som bare bevarer. Men i virkeligheten representerer disse nye slektene allikevel bare en fortsættelse av den samme strøm som var begyndt ved midten av det 16. aarh., et stadig rendende tilsig av nye kræfter som utnytter de nye økonomiske chancer, trælasten byr.

Forsaavidt har vi her konstatert en tydelig parallel til de forhold, Worm-Müller i tilslutning til Pirennes ideer har konstatert i det 19. aarh. Men forholdene i det 16.—17. aarh. er dog ogsaa sterkt forskjellige fra forholdene i det 19., idet vi her ser strømmen og tilsiget fortsætte gjennom et helt aarhundrede; tempoet er meget langsommere.

Og dette langsommere tempoet gjør naturligvis at der ogsaa

blir en indre forskjjel, at der er en tydelig og paatagelig nuanse mellem Osloslektene fra henved aar 1600 og de nye slektene i den nye byen.

Den gruppe mennesker som vi her har befattet os med — og som har paralleller i de fleste andre norske byer i den samme tid — er nemlig den første begyndelsen til en egentlig kapitalistklasse i Norge.

Det kan ikke være vor opgave her at gi en virkelig utredning av det spørmaal, som hittil aldrig er behandlet for alvor, om kapitalismens tilblivelseshistorie i Norge. Men nogen ord til klarlægning av problemene er dog nødvendige.

¹ Det sterkt sonderjyske præg over indvandringen trær dog først frem efter aar 1600.

For at et økonomisk system med rette skal kunne kaldes kapitalistisk, er det først og fremst nødvendig,¹ at der er indtraadt et socialt skille mellem dem som eier produktionsmidlene og leder bedriften, og eiendomsløse arbejdere. En jordbruksordning hvor kirken eller andre jorddrotter hæver leilendingsavgift og andre avgifter av arbeidende bønder, er derfor ikke egentlig kapitalistisk, idet jorddrotten ikke i nogen henseende er bedriftsleder. Ved overgang til storgodsdrift nærmer man sig derimot alt meget sterkt til virkelig kapitalisme i jordbruket.

I et land som Norge lægger nu imidlertid naturforholdene de fleste steder avgjørende hindringer i veien for at det egentlige jordbruket kan drives kapitalistisk i større stil. Først med dannelsen av de store skoggodsene med tilhørende sagbruk og av jernverker som ogsaa bygger paa skogen, blir eiendomsretten til landets jord et væsentlig grundlag for moderne kapitalisme. Da skapes skillet mellem eiere og arbeidere, og det ser ut som om det netop er i den anden fjerdedel av det 17. aarh. dette skillet markeres helt tydelig.

Det følgende avsnit om handel og skibsfart vil vise hvor vældig en vekst der var i den norske trællesteksport i 1630- og 40-aarene, og selv om prisene

ikke var store og selv om hovedfortjenesten gik til fremmede kjøbmænd og ikke til de norske skogeiere og sagbrukseiere, er det dog svære pengebeløp som er flytt ind i landet og som paa den ene siden har dannet grundlaget for virkelig kapitaldannelse, paa den andre siden har gaat ut som arbeidsløn til skogarbeidere, sagbruksarbeidere, plankekjørere o. s. v. og derved igjen mægtig befordret pengehusholdningens vekst i landet.

Denne utviklingen fører igjen til at stordrift blir fordelagtigere end smaadrift, til at de som har evne til det, specialiserer sig i trællestbranchen. Den gamle, typiske, kombinerte forretningsformen trær tilbake, og det

*Kjeld Stubs tredje hustru Maren Michelsdatter.
Efter maleri.*

¹ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 2. Aufl. I 319 ff.

danner sig et skille — som rigtignok først blir tydelig for alvor efter 1660 — mellem de faa store skogeierne og trælasthanndlerne og de almindelige kjøbmændene.

Den samme utviklingen henimot stordrift gjør det ogsaa umulig for embedsmændene at fortsætte som trælasthanndlere i nævneværdig utstrækning, og skillet mellem embedsstand og forretningsstand blir derfor ogsaa skarpere — samtidig med at de stigende krav til utdannelsen ogsaa fører til at embedsmændene skiller sig ut fra de andre stænder. Ogsaa dette skillet er i hovedsaken et produkt av tiden efter 1660; men tendensene er dog tydelige nok alt ved midten av aarhundredet.

Idet den kapitalistiske utviklingen fortrinsvis knytter sig til trælasthanndelen, blir den nye arbeiderklassen, som begynner at danne sig, mere knyttet til landet end til byen. Sagbruksarbeiderne ved Sagene, en del brygge- og lagerarbeidere og sjøfolk er i Kristiania i det 17. aarh. det væsentligste tillop til en kapitalistisk bestemt arbeiderklasse. Ellers har byens underklasse, som i hovedsaken bestaar av haandverkere og tjenestefolk, fremdeles et rent førkapitalistisk præg.

Haandverkerne har rigtignok borgerskap likesom kjøbmændene; de er altsaa *borgere* og ikke bare *indvaanere*, og nogen av dem har ogsaa været ganske holdne mænd. Men gjennomgaaende staar de dog socialt og økonomisk paa et lavere trin end kjøbmændene.

Nogen fast beregning over folkemængden i Kristiania i den nærmeste tid efter flytningen lar sig ikke opstille. Ministerialbøkene for byen er bevaret fra 1648 av, og fra den tid av lar det sig altsaa gjøre at foreta beregninger, som mot slutningen av aarhundredet faar endda fastere grund at staa paa, navnlig ved hjelp av kopskatmandtallene.¹ For begyndelsen av 1680-aarene kommer Tank, som har gjennomgaaet hele dette materialet, først (i 1909) til en folkemængde av noget over 4000; senere (i 1912) kommer han endog til 5500.

I de sidste tyve aar av det 17. aarh. regner Tank med nedgang i folkemængden, tidligere derimot med en jevn opgang, som dog er avbrudt av to sterke nedgangsperioder, 1654—60 (pest og krig) og 1673—75 (krig); navnlig den første av disse nedgangsperiodene har øvet sterk indflydelse, og det er derfor kanskje ikke urimelig at anta at Kristianas folkemængde i begyndelsen av 1650-aarene har været omtrent like stor som en menneskealder senere eller henved en 5000 mennesker.

¹ Se om grundlaget for alle disse beregninger Roar Tank, Studier i Christiania Bys Folkemængde i det syttende Aarhundrede (1909; Hist. Tidsskr. 4 R. V 478—506), og Under krigsfare og skattetryk (Kria. 1912). De ældre beregninger (av Sars, Daae, Collett) har allesammen et løsere, mere skjønsmæssig præg. Tank opererer for tiden 1669—98 med en parallelisme mellem folkemængdens og handelens bevægelse, som kanskje ikke er helt sikker, men som vil bli drøftet nærmere nedenfor.

Som vi har set i et tidligere bind naadde Oslos befolkning før flytningen neppe op til 3000 mennesker, og tallene peker da paa en meget sterk fremgang i Kristianias første 30 aar, idet den omtrent skulde ha fordoblet sig; sammenlignet med det 19. aarh., hvor fordoblingen gjennemsnitlig foregik paa litt over 20 aar, er det allikevel ikke saa overhændig meget.

I endnu høiere grad end i vore dager er befolkningsveksten i det 17. aarh. betinget av indvandring, idet fødselsoverskuddet er meget litet. Denne indvandringen¹ kommer hovedsakelig fra laddistrikterne i Norge selv,² dernæst ogsaa fra Danmark, særlig fra Skaane.

Noget talmæssig begrep om befolkningens sammensætning kan vi ikke faa. Derimot gir et gaardmandtal av 1661³ en ganske lærerik forestilling om den store økonomiske forskjjel i byen alt ved denne tid. Der er da i byen 325 gaarder og 6 tomter med en samlet takstverdi av 132 285 rd.; gjennemsnitstaksten er altsaa ca. 400 rd. Til sammenligning kan nævnes at i Vaterland og Piperviken er der 232 gaarder med en samlet takst av 1619 rd. eller en gjennemsnitstakst av 7 rd.

Ogsaa i byen selv er der store forskjjelligheter, idet de billigste husene ikke er værd mere end 30 rd., mens vi paa den andre siden har tre hus som er taksert til 3500 rd., og tre til 3000 rd. hver. Byen er delt i fire kvarterer, som møtes ved krydset av Kongens gate og Toldbodgaten; i det sydligste og fineste er gjennemsnitstaksten for husene 758 rd., i det nordligste og simpleste bare 231¹/₂ rd.

Dette gaardmandtallet tillikemed andre kilder viser os ogsaa hvorledes byens befolkning differentieres ved nye elementer som det tidligere ikke hadde været tale om. Her er nu baade læge og apoteker, endog to bokhandlere og bokbindere, — blandt de kommunale funktionærer støter vi baade paa »byens trommeslager« og »byens instrumentist«, den privilegerte stadsmusikant Povel Rødder; i statens tjeneste staar ikke bare den ældre tids lagmænd, prester, byfoged o. s. v., men ogsaa en række høiere og lavere funktionærer ved toldvæsenet, mynten og postvæsenet; der er talrike militære, der er »byens procurator«, »byens vraker paa bryggerne« og »byens vaktmester«. Livet er begyndt at bli mere komplisert i den lille byen, menneskene og deres arbeide mere uensartet, og endelig er det ogsaa tydelig at Kristiania oftere besøkes av tilreisende baade fra indland og utland end Oslo hadde været. Det er ikke længer bare ved markedstid, folk har bruk for at komme til byen.

¹ De sønderjyske handelsmændene som vi ovenfor har talt om, spiller ingen talmæssig rolle i indvandringen.

² Navnlig gjør her Baahuslen sig meget sterkt gjældende, og det baade før og efter avstaaelsen til Sverige.

³ Trykt i Pers.hist. Tidsskr. 2 R. IV 177—211.

Støttet til at faa et offentlig vertshus og gjestgiveri oprettet i Kristiania utgik fra statholderen Hannibal Sehested i en skrivelse av 24. april 1645 til kancellisekretæren, som indeholder utkast til forordning; dette statholderens utkast er ord til andet det som virkelig blev forordnet paa toaarsdagen derefter, 24. april 1647.¹ Men alt i et brev til sekretær Otte Krag av 28. juni 1645² meddeler statholderen rigtignok at han har antat Hans Ribolts til at holde stadskjælder og gjestgiveri, som hittil har manglet, og anbefaler hans ansøgning om privilegier.

Noget varig kom der dog ikke ut av dette. I 1653 er byen igjen uten vertshus; men da faar Fredrik Timmermand ved kongebrev av 12. aug. privilegium paa at holde vertshus og vinhandel og paa at holde kirkene i oplandet med kirkevin; og dette vertshusholdet, som senere fortsættes av sønnen Peter Timmermand, blir stabilt og varig. Fra nu av er der vistnok altid et sted hvor fremmede kan faa husrum og forpleining i byen.

Men vi bør neppe tænke os Fredrik Timmermands »hotel« som synderlig komfortabelt. Endnu ind i det 19. aarh. har vertshusforholdene hat et meget primitivt præg, og baade menigmand og mere »distinguished foreigners« har sikkert altid foretrukket at søke logis hos kjendinger eller forretningsforbindelser.

¹ RA., Kanc., Næringsveiene i sin alm. — NRR VIII 480 ff.

² Danske RA., Norske kancelliindlæg.

HANDEL OG SKIBSFART I DEN FØRSTE MENNESKEALDER

Kildene til vor viden om Kristianias ældste handel og skibsfart er de samme som for den sidste perioden av Oslos historie, lensregnskaperne, navnlig by- og toldregnskaperne.¹ Men de har den fordel fremfor de tidligere at de er bedre bevaret — tildels ogsaa bedre ført — saa at det billedet, de gir, blir klarere og skarpere.

Derimot strækker de ikke til, hvis man ønsker en virkelig statistisk fremstilling. Først med enevældet kommer det nemlig virkelig system i regnskapsførselen; fra da av føres regnskaperne inden den samme administrationsgren væsentlig paa samme maate fra aar til aar og paa de forskjellige steder i landet; de gir altsaa de samme opplysningene, slik at man kan nytte dem til sammenligningsgrundlag. Men saa er det ikke i den foregaaende tid. Oslo toldregnskaper for 1618—19 gir f. eks. opplysninger som Kristiania toldregnskaper for 1625—30 ikke gir, idet man i de første faar vite hvilke Osloborgere hollænderne kjøpte sin træløst av, mens de sidste ikke oppgir det. En slik ting som at navnene paa skibene ikke er regelmæssig oppgit — man finder dem f. eks. i Drammens toldregnskap for 1628—29, men ikke i Kristianias for samme aar, heller ikke i Oslos for 1618—19 — kunde synes en uvæsentlig bagatel. Men en regelmæssig oppgave over navnene kunde hjelpe en til at faa klarhet over hvor langt man kan stole paa de hollandske skippers oppgaver over skibenes drægtighet. Var skibsnavnene oppgit, kunde man kontrollere om de samme skipperne kom tilbake med de samme skibene aar om andet, og hvis da det samme skib figurerte med forskjellig drægtighet i de forskjellige aar, kunde man med nogenlunde sikkerhet konstatere at det var bevisst toldsvig fra hollændernes side.²

¹ Dette avsnittet bestaar i alt væsentlig av en indgaaende fremstilling, utarbeidet for Kristianiahistorien av frøken Valborg Sønstevoold. Jeg har ikke gjort mer med det end at tilpasse det til bokens komposition og plan og foreta en og anden forkortelse eller tilføielse.

² Fra norsk side var hollænderne i denne tid stadig mistænkt for toldsvig netop paa dette punkt.

I Oslo toldregnskap for 1618 opføres en række skipperne med skib paa 50 lester; men i Kristianias toldregnskaper for 1625—30 kommer de samme skipperne med skib paa 70 lester. Gjennomsnittsdrægtigheten for de hollandske skibene er meget større i de første Kristianiaregnskaperne end i de sidste Osloregnskaperne. For Drammen kan man imidlertid, ifølge Tord Pedersen, konstatere det motsatte forhold i de samme aarene, en synkning i drægtigheten. Tord Pedersen trækker slutninger,

ikke bare for Drammen men ogsaa for de andre østlandske havnene, om gjennemgripende ændringer i hollændernes skibsfart, mens vi i virkeligheten kanskje bare har at gjøre med ændringer i de avvikelser fra sandheten, de kunde tillate sig.

Men det er ikke bare de tallene som angir skibenes drægtighet, som maa betragtes med stor skepsis. Likesaa forsigtig maa man være, naar det gjælder at bruke toldindtægtene som maalestok for handelens fremgang eller tilbagegang. Netop i denne perioden kommer det nemlig en hel vrimmel av toldforordninger og toldruller. Kristian IV synes ikke at ha hat anden plan med alt dette end at øke sine indtægter.¹ I 1640-aarene kom han i en alvorlig konflikt med hollænderne om disse spørsmal,

ILLUSTRI ET GENEROSO VIRO DONO DOMINO BASSIBAI FERRETEO EQUITI ADMIRATO SENATORI REGIS DANIC ET NORVEGIC VICARIO REGIO LEJSDINGO MILITIA PRÆFECTO Senatus
 Hæc viri ætatis æquæ ætatis et hæc
 In senatu huiusmodi Senatus
 De huiusmodi Senatus huiusmodi
 Per huiusmodi Senatus huiusmodi
 Cuius per huiusmodi Senatus huiusmodi
 Huiusmodi Senatus huiusmodi
 Huiusmodi Senatus huiusmodi

Hannibal Sehested.

Efter Alb. Hæwelwegs stik av Karl v. Manders maleri.

og det oplyses da at Øresundstolden fra 1628 til 1645 er blit femdoblet; noget lignende har sikkert ogsaa været tilfældet med trælæstolden i Norge.

Kildematerialet opfordrer saaledes til megen varsomhet og resignation. I den økonomiske historie er det jo ikke den enkelte, konkrete begivenhet

¹ I 1640-aarene utkom det saaledes en toldrulle i 1643, en i 1646, en i 1648 og en i 1650; denne stod ved magt til 1655; derefter kom det en i 1662 som gjaldt til 1672. Nye toldruller kom saa igjen i 1683 og 1686; men de gjaldt bare ganske kort, idet Kristian V efter hollandsk krav maatte gaa tilbake til den fra 1672. I 1692 kom det igjen ny toldrulle, og den fik endelig lov til at staa en stund; med smaa og (ialfald for Norge) uvæsentlige forandringer og tillæg gjaldt den helt til 1732.

som er av betydning, men den samlede mængde av transaktioner, og den historiske kritik maa derfor her være strengere end paa andre omraader. Men et billede kan vi allikevel gi, selvom det ikke blir helt av samme art som de der bygger paa det statistiske centralbyraas opplysninger i vore dager.¹

Det økonomiske grunnlaget for det ældste Kristiania var ganske det samme som for Oslo. Byens viktigste »frihet« er fremdeles — som det heter hos Augustinus Olufsson Vro — den tillands at kjøpe sagtømmer, slagtefæ og alslags fetevare samt huder og skind over hele Akershus len, og tilvands at »bruke alslags lading og havnekjøp« fra Baahus til Aaensire. Og utadtil er Kristiania likesom det gamle Oslo fremdeles endel av de hollandske trælshandlernes interessesfære.

Som alle den tids borgere i det sydøstlige Norges kystbyer hadde ogsaa Kristianiaborgerne en trekantet kamp at føre: mot prester og fogder, mot bønderne og mot hollænderne. De stadige supplikationer til myndighetene gjentar fra aar til aar til kjedsommelighet klagene over indgrep i borgernes privilegier, og det mangler ikke fra kronens side paa forordninger som paa papiret retter paa forholdene. Men de stadig tilbakevendende klagene viser, hvor litet de kongelige forordningene har magtet at ændre forhold som endnu hadde livskraft i sig.

Handelen var en handel i det smaa — ogsaa trælshandelen, som ellers hadde saa rike hjulpekilder at man kunde tro, den vilde hat en tendens til at utvikle sig til storhandel. Naar denne utviklingen likevel gik overordentlig langsomt for sig, henger det paa den ene siden sammen med pengehusholdningens svake utvikling i Norge i første halvdel av det 17. aarh.; men det har dernæst ogsaa sin tydelige og direkte aarsak i hollændernes overmægtige konkurranse.

¹ Kontrolmateriale av større betydning i fremmede arkiver kan man neppe vente at finde. I riksarkivet i Haag findes en svær samling av diplomatiske indberetninger, instruksjer etc. vedkommende Danmark-Norge, for Kristian IV's og Fredrik III's tid, og det fremgaar derav at det har været stadige forhandlinger gaaende om told, havneavgifter o. l., om nærgaaende visitering av last og drægtighet o. s. v.; særlig interessante er de forhandlingene som fører frem til traktaten av 15. april 1658, som skal avløse den av 1647. Edsvorne skibsmaalere i Holland skal brænde ind maalemerker paa skibsmasten, som angir skibets drægtighet og som altsaa kan brukes som grunnlag for beregning av told og havneavgift; men det viser sig at maalingene i Norge ofte gir betraktelig høiere lastetal end det som staar indbrændt paa masten ifølge de officielle maalingene fra Holland av, og likeledes viser det sig jevnlig at skipperne hakker ut maalemerkene i masten eller at maalebrev og maalemerker ikke stemmer overens, hvad der igjen fører til at tolderne i Norge ofte paa egen haand gaar meget hardt frem mot hollænderne. Noget statistisk billede kan denslags kilder imidlertid ikke gi, og alle hollandske maalebøker, toldbøker o. l. fra denne tid, som kunde ha hjulpet os, er gaat tapt.

Hollænderne har hat en sterkt bevisst interesse av at holde den norske trælasthan delen nede paa smaahandelens standpunkt. I alle handels-traktater mellem Nederlandene og (Danmark-)Norge findes en paragraf som uttrykkelig fastslaa hollændernes ret til at kjøpe sin træl last av hvem de vil;¹ ja, selv efterat byprivilegiene av 1662 definitivt har git borgerne eneret til trælasthan delen, paraderer denne paragraf i handelstraktatene. Og naar de faktiske forhold efter 1662 saa nogenlunde stemmer med by-privilegiene, er det ikke privilegiene og forordningenes skyld; det kommer av at borgerne nu har vokset sig saa langt frem at de kan sætte magt bak sine gamle krav, og det kommer av at hollænderne ikke længer er eneraadende paa træl lastmarkedet, at de i England har faat en konkurrent som begynder at gjøre sig alvorlig gjældende.

De sidste bevarte toldregnskapene fra Oslo er fra 1618; saa faar vi først regnskaper fra 1625, fra Kristiania, og de er bevaret fra 1625 til 1630; men fra dette aar av igjen er der — bortset fra opgaver over told-indtægtene, som findes fra 1644 av og temmelig regelmæssig til ut i 1660-aarene — ingen virkelige toldregnskaper bevaret før efter midten av 1660-aarene. Det er derfor saa meget nødvendigere at fordype sig i handelsforholdene i Kristianias første seks leveaar; men det er da ogsaa praktisk at ta de sidste Oslorengskapene med i behandlingen.

I dem findes det nemlig endnu — i motsætning til de ældste Kristiania-regnskaperne — opgit, hvilke byborgere hollænderne kjøpte sin træl last av, og hvormeget de kjøpte av hver enkelt, og selv om denne værdifulde kilden til at bestemme handelens karakter mangler efter 1625, sier det sig selv at nogen avgjørende forandring paa dette punkt kan ikke ha foregaaet i de faa aarene fra 1618 til 1625.

Alt i 1589 begynder man i Norge at klage over at hollænderne, naar de kommer med sine skib »indfører en hob gamle, forlegne (∴ overliggende) vare, som er klæde, sko, lerret og andre saadanne ringe vare, som forlegne og fordærvet er og intet duer, for hvilke løse og uduelige vare de avhandler bønderne, hvis tømmer, deler, lækter eller anden last de har at sælge, og anslaaer dennem samme vare fast dyrere end de nogen tid kunde gjælde, uanseendes at vore undersaatte mener at de annammer av deres redere gode enkede dalere og rede penger og dennem skulde beholde og udi det sted førnævnte fordærvet vare skulde utgi, hvorover vore undersaatte meget ubillig besværes og paa deres næring sker forkort.«²

¹ Altsaa likesaa vel av bønder og embedsmænd som av byborgere — slik som de hadde gjort det helt siden trælasthan delens opkomst i det 16. aarh.

² NRR. III 61 f. Man har altsaa i Norge været fuldt klar over den store forskjellen mellem de hollandske skipperne som kom til Norge, og deres redere, de store handelsmændene i Amsterdam.

I 1603 synes det at ha gaat ut et mandat om at hollænderne istedenfor »sardug, lerret og klæde«, som de pleier føre til ladestedene, skal ha med sig rede penger at kjøpe for,¹ og samme aar kommer det et brev til lensmændene i Akershus, Baahus og Bergenhus len om hollænderne som tiltusker sig tommer ved at betale mindst $\frac{2}{3}$ med daarlige varer og bare $\frac{1}{3}$ med rede penger.

Hvor litet disse forordningene om at hollænderne skal betale med rede penger, nytter, fremgaar bl. a. derav at i 1623 — mere end 30 aar efter

*Kongens gate 3, opført 1640.
Efter fotografi.*

den første klagen — faar Tage Thott i Trondhjem missive om hollænderne som handler mest med varer blandt bønder og borgere og fører faa eller ingen rede penger med sig. Det skal forbydes bønderne at handle med vare mot vare, »dog dersom de med borgerskapet kunne forenes om vare mot vare med dennem at forbytte, kan det tilstedes, saavidt borgerne kan være til gagn og ikke anderledes.«²

Disse kongebrevene taler sit tydelige sprog: endnu saa sent som i 1623 drives den norske trælasthandelen væsentlig som tuskhandel.

¹ NRR IV 23 ff.

² NRR V 294.

Undersøker man nu toldregnskapene fra Oslos sidste aar, gir de indtryk av at slik var det ogsaa der. I 1616 finder vi 38, i 1618 43 trælastsælgere i Oslo; ikke alle som sælger trælast i 1617, kommer igjen i 1618, og der er mange nye i dette aar. Det kvantum deler som hver borger sælger i 1618, varierer fra 3 tylvter til 6800 stykker. Naar den hollandske skipperen kommer ind paa havnen, kjøper han den last, han skal ha, ikke av en enkelt borger, men av en 3—4 stykker, selv om der findes borgere som har en saa stor beholdning av deler, at han kunde faa fuld last hos en enkelt. Gierbrant Pettersen og Wigert Anderssen fra Hinlopen, som i 1618 regelmæssig indfinder sig paa byens havn samtidig, kjøper f. eks. begge to deler av Rasmus Hanssøn og Peder Johanssøn, hvergang de kommer igjen.

Peder Johanssøn er den av alle Osloborgerne som i 1618 sælger det største kvantum deler til hollænderne, nemlig 6800 stykker, og han kan ikke sees at drive nogen anden forretning end denne trælasthandelen; i regnskapene for sagskatten¹ fra Akers hered 1620 finder man ham som eier av 3 Ljan-sager, hvor han har skaaret 1100 deler. Om Rasmus Hanssøn er oplysningene fuldstændigere;² han er kærner i Oslo i 1607 og ender som lagmand paa Oplandene; han hører til Oslos største skibsredere og har krambod i byen; i 1618 sælger han 3150 deler til hollænderne, og han eier Ljans østre sag, hvor han skjærer 150 deler; om han ogsaa har eid andre sager, er uvisst; sandsynligvis har han ialfald supplert sin beholdning av deler ved tuskhandel med bønderne. Endelig er han ogsaa stor jordegodseier; i landskatten for Kristiania for 1626—27 anslaaes hans indtægt av jordegodset til 47 rd. i penger, og der er bare seks borgere som har større jordegods end han.

Rasmus Hanssøn er ikke alene om at drive saa alsidig og kombinert en forretning. Et ganske lignende billede faar man ved at ta for sig en anden av de store forretningsmændene som tilhører baade Oslo og Kristiania, f. eks. Bertel Hellessøn. Ogsaa han er baade krambodeier, skibsreder og trælasthandler — og desuten jordegodseier — den næststørste i Kristiania, idet han i 1626 har en oppgit indtægt av sit jordegods paa 153 rd. 26 sk. 5 d.³ Om han ogsaa har eid sagbruk, er uvisst; sagskatregnskapene er nemlig meget daarlig bevaret og mangler bl. a. i aarene 1620—30 fra hele Øvre og Nedre Romerike, hvor man skulde vente at finde flere Kristianiaborgere som sageiere. Forøvrig tør det være rimelig

¹ Grundavgift av sagbrukene samt en bestemt avgift av det antal deler som skjæres paa hver dag (de saakaldte «tiendebord»).

² Se Oslos historie, registret.

³ Colletts opgave (Gl. Chria. Bill., ny utg. s. 396) er uriktig. Skatten utgjorde 25 pct. av dette beløp.

at Bertel Hellessøn ikke har hat noget større sagbruk; i forhold til den rigdom, han maa ha sittet med, er nemlig det kvantum deler, han sælger til hollænderne, ikke stort (2400 stykker i 1618) og paa sine egne skib utfører han bare faa deler, men desto mere av spirer, sperrer, bjelker og ved.

Alt i alt faar man det indtryk at de rike mænd i det ældste Kristiania har været mænd av denne økonomiske type, og det er ogsaa indlysende at saa maatte det være. Naturalhusholdningen er endnu ikke paa langt nær avløst av pengehusholdning; handelen er i det store og hele tuskhandel mellem borger og bonde paa den ene siden, mellem borger og utlænding eller bonde og utlænding paa den andre siden, og slik vedblev det endnu længe at være.

Saa sent som i august 1648 kommer det ind til statholderen en supplikation fra Solørbønderne¹ om at medmindre den nom maatte bevilges deres sagtømmer at avhænde til Fredriksstad borgere, de ikke saa meget kunde bringe til veie, deres skat med at avlægge, fordi de av den nom straksen fik rede penger, som de ikke kunde faa i Kristiania. Og en nærmere forklaring paa dette faar man i en supplikation fra Fredriksstadborgerne av februar 1649, hvor de ber om, at de engelske skillinger og mynt maatte bli ved deres værd, som de udi tolden eller anden utgift vægres,

efterdi de deres meste mynt hadde formedelst deres handel av England.

At tuskhandelen holder sig længer i Kristiania end i Fredriksstad, hænger sikkert sammen med at hollænderne i det aller længste har holdt paa sin indbringende handelsmetode. Men i Fredriksstad synes englænderne at være blit farlige konkurrenter for hollænderne² paa et tidligere

*Raadhusgaten 14, opført 1655.
Efter fotografi.*

¹ Solør hører med til Kristianias gamle tømmeropland, men er et av de distrikter, den store striden med Fredriksstad gjælder (se nedenfor, Privilegier).

² Fredriksstads historie er endnu ikke skrevet, og denne opfatningen bygger derfor ikke paa nogen virkelig uttømmende gjennomgaaelse av materialet.

tidspunkt end kanskje i nogen anden østlandshavn, og de maa, efter det ovenfor anførte at dømme, ha betalt med penger, ikke med varer.

I det store og hele gaar dog trælasthanhandels utvikling langsomt, men sikkert i retning av en handel i det store. Den sterkeste bremse paa denne utviklingen er hollænderne. Saavel i det store, naar de optrær som nation og slutter avtaler som fastsættes i handelstraktater og toldbestemmelser, som i det smaa, i den enkelte skippers handel med den enkelte borger eller bonde, møter man den samme kræmmeraand. Ja, i den vigtige handelstraktaten av 1647 mellem Danmark-Norge og Nederlandene, som udelukkende gjælder trælasthanhandelen paa Norge, og i alle de traktater i det 17. aarh. som er fornyelser av den, faar de hollandske skipperne traktatmæssig ret til uten risiko at omgaa alle bestemmelser om forbud mot utførsel av bestemte tømmersorter. I første række gjælder dette eketømmeret, som var ganske uundværlig for hollænderne som skibsbygningsmateriale. I det hele vil enhver fremstilling av en østlandsk kystbys økonomiske utvikling stadig komme tilbake til hollændernes handelsknepp baade i stort og smaat.

I de ældste toldregnskapene fra Kristiania, fra 1625—30, opgis det, som før nævnt, ikke lenger hvem hollænderne kjøper trælasthan av. Men vi har allikevel en mulighet for at avgjøre hvem trælasthanhandelen var i hænderne paa, og dermed ogsaa for at fastslaa at økonomisk bringer ikke byens flytning noget nyt av betydning.

I det store grundlæggelsesbrevet for Kristiania faar Osloborgerne fire aars frihet for »told, skat og anden kongelig tyngde«, og denne friheten utvides siden med to aar til. Og Augustinus Olufsson Vro fortæller i sine antegnelser om Kristianas anlæg: »Jeg vet og ikke rettere end at samme borgerskap jo hadde seks eller ti aars frihet; i hvor de selv holdt skib eller fragtet skib, gav de ingen anden told ut end rorstold, sko og lerret, dog derhos maatte de gi bevis fra dennom, under deres gods' fortabelse, at det var ikke for hollændernes penger, de kjøpte for.«

At borgerne har benyttet sig av denne »friheten«, viser toldregnskapene tydelig nok. I 1625 synes skibsfarten og handelen at foregaa ganske normalt som i det gamle Oslo.¹ Hollænderne dominerer, idet de besøker

	Hollandske		Tyske		Danske	Hertugd.	Engl. og Skotl.	Frankrike
1625	45	3010 lester	19	401 lester	12	4	5	3
1626	44	2380 "	15	289 "	18	10	5	1
1627	46	2691 "	14	275 "	9	11	7	2
1628	55	3460 "	9	218 "	12	6	6	2
1629	40	2120 "	13	307 "	9	2	9	—
1630	54	3220 "	14	269 "	12	6	3	3

havnen med 45 skib paa tilsammen 3010 lester (om da lestetallet er rigtig opgit). Desuten kommer der i dette aar 12 danske skib — et usedvanlig litet tal, sammenlignet med de sidste Oslo-aarene — 4 skib fra hertugdømmene, 5 fra England og Skotland, 3 fra Frankrike og 19 fra Tyskland (væsentlig fra Rostock) paa tilsammen 401 lester. De hollandske skibene er gjennemsnitlig paa ca. 70 lester, mot ca. 50 for Oslo i de sidste aarene. Der er skippere som kommer igjen op til fem ganger om aaret, og da som regel med litt over en maanedes mellemrum.

Danskeskutenes drægtighet er ikke opgit. De har sikkert været ganske smaa og har vel ført korn og andre matvarer, som flesk, erter, gryn o. l. Rostockerne (og de fra Lübeck og Wismar) er ogsaa smaa — fra 15 til 20 lester; de kommer gjerne i høstmaanedene og tidlig paa vaaren, med øl og mel, og gaar tilbake igjen med smaalast, som homlestænger og ved.

Ogsaa i 1626 forløper skibsfarten ganske normalt. I begge disse aarene forekommer bare den ene lille uregelmæssigheten at en Kristianiaborger fragter et skib — i det ene tilfælde en Hinloper paa 70 lester, som gaar med 1000 deler, 4 stokverd sperrer og 12 favner ved til Amsterdam — i det andre tilfældet en Flensborger som skal gaa til Hamburg. Men i 1627 er antallet av befragtere vokset til fem og de befragtede skibene til 13, av hvilke de 7 falder paa en enkelt mand, Marcus Schlingwater. Alle disse skibene hører hjemme i Hinloper; de er alle (paa et nær) paa 70 lester, og samtlige gaar til Amsterdam med træl原因, deler, sperrer, spirer, ved og litt tjære.

I 1628 er det 19 borgere som tilsammen fragter 45 skib. 35 av dem er hjemmehørende i Nederlandene, og alle gaar til Amsterdam med træl原因. Det største antal befragtede skib falder ogsaa dette aar paa Marcus Schlingwater — nemlig 11, paa tilsammen 700 lester; paa disse skibene utfører han 24 700 deler eller henved $\frac{1}{5}$ av al den træl原因 som i dette aar ifølge toldregnskapene utskibes fra Kristiania.¹ I 1629 fragtes 33 skib av Kristianiaborgere; 13 av dem, paa tilsammen 828 lester, falder paa Marcus

¹ Træl原因utskibningen fra Kristiania, ifølge toldregnskapene:

	Deler	Sperrer	Spirer	Bjelker	Baandstaker	Homlestænger	Ekestolper	Brændevod
1625	82940	190 stokvd.	24 $\frac{1}{2}$ tylvter	313 tylvter	—	5800	—	801 favn
1626	70180	50 $\frac{1}{2}$ "	50 "	143 $\frac{1}{2}$ "	—	3700	—	501 "
1627	73500	48 $\frac{1}{2}$ "	78 "	146 "	—	2100	—	783 "
1628	118569	186 $\frac{1}{2}$ "	162 $\frac{1}{2}$ "	223 "	15500	200	—	651 "
1629	98050	106 "	36 "	124 "	19500	—	18	718 "
1630	144960	113 "	30 "	81 "	11000	500	—	859 "

Delene regnes altid i hundreder (-store- hundreder = 120), sperrere i stokverd (= 30 tylvter). 3 stokverd sperrer regnes at ta samme rum som 1000 gode Danmarksdeler.

Schlingwater, og dette aar utskiber han ikke mindre end 33300 deler, over $\frac{1}{3}$ av aarets samlede deleutførsel fra Kristiania; desuten falder ogsaa $\frac{1}{3}$ av sperrene og $\frac{1}{4}$ av veden paa ham. I 1630 fragter 18 Kristianiaborgere tilsammen 45 skib; 12 av dem, paa tilsammen 650 lester, falder paa Marcus Schlingwater, som har en utførsel av 24800 deler.

Alt i alt er det 29 Kristianiaborgere som i aarene 1625—30 fragter utenlandske skib. 12 av dem kjender vi igjen fra Oslos toldregnskaper 1618—19. Det er de samme folkene som i Oslo var baade trælasthanlere, krambodeiere, jordegodseiere, sagbrukseiere og skibsredere, som nu ogsaa driver regelmæssig befragtningsvirksomhet. Men de driver det dog ikke til mere end et, to, høist tre skib om aaret, og sammenlignet med den nye store manden i disse aars trælasthanhandel, Marcus Schlingwater, blir dette forsvindende lite.

Marcus Schlingwater er hjemmehørende i Amsterdam.¹ Sandsynligvis var han oprindeligen en hollandsk »sutler«, en reisende kjøbmand, som snart har vist sig i den ene, snart i den andre østlandshavn, har solgt sine medbragte varer og kjøpt nye igjen, formodentlig til at begynde med huder og skind. Fra hvad tid han saa er blitt bofast i Oslo og borger av byen, kan ikke sikkert avgjøres. Alt i toldregnskapene for 1617—18 er han nævnt; da fører et hollandsk skib varer med for ham; men om det er som hollandsk eller som norsk kjøbmand, han indfører disse varene til Oslo, kan vi ikke se. Sandsynligvis er han dog alt nu virkelig Oslokjøbmand; i toldregnskapene aaret efter (1618—19) finder vi ialfald at en skipper utfører tjære til Holland, kjøpt av Marcus Schlingwater. Og i 1621 er det sikkert at han har faat borgerskap i Oslo; han er da krambodeier og faar desuten bevilling paa at holde vinkjelder sammen med Nils Toller og Boje Fredriksson.

Som trælasthanhandler er Marcus Schlingwater i 1625 en ny mand; han findes ikke blandt dem som sælger trælaster i Oslo hverken i 1617 eller i 1618. Det er noget mistænkelig ved hans store befragtningsvirksomhet i disse aar. Naar han saa pludselig skyter i veiret, maa aarsaken utvilsomt søkes i de ekstraordinære forholdene i den nye byen, som skaffet borgerne utførselsfrihet. Men det er meget mulig at hans virksomhet bare er et skin. Naar Augustinus Olufsson Vro fortæller at borgerne i disse frihetens aar maatte gi bevis for at det ikke var hollændernes penger de kjøpte for, fortæller det noget om hvordan hollænderne kunde utnytte

---

¹ I Fredriksstads toldregnskaper for 1619—20 anføres følgende: Den 23. Martii 1620 angav Marcus Slinggeuatter av Amsterdam at ha kjøpt her udi byen, som han agter at forskikke her fra til ibidem (sammesteds) efterskrevne bukkehuder, som er 20 deker, og 4 elgshuder.

en slik toldfrihet. Og den gjætning ligger nær at Marcus Schlingwater har spillet under dække med hollænderne. Gammel Amsterdamborger som han selv var, har han de bedste handelsforbindelser i denne by. Men desværre slutter de bevarte toldregnskapene med 1630, det aar da ogsaa toldfriheten er forbi, og vi har derfor ikke materiale til sikkert at konstatere om hans virksomhet virkelig bare var et slikt forbigaaende fænomen, som i den tids Norge var utænkelig uten paa basis av hollandsk kapital.¹

*Kongens gate 5, opført 1640.
Efter fotografi.*

Vil man paa grundlag av toldregnskapene forsøke at lage en statistikk over mængden av utført trællest, maa man huske paa at tallene blir altfor smaa. De gir os bare oversikt over den toldpligtige trællest; men mængden av den toldfri lasten — »kongsdeler» og »junkerdeler» har vi ingen midler til at skaffe os rede paa; kongsdelene er de deler som skjæres paa

¹ Tord Pedersen nævner Marcus Schlingwater i sin bok om Drammen, idet han fortæller at i Drammens toldregnskap for 1629 oppgis 16 Hinlopenere at være fragtet av ham, og han tilføjer: Det kan ikke være tvil om at manden med det fremmed klingende navn har været en hollænder, hvis løsning av borgerskap og store befragtningsvirksomhet var det rene proformaverk, sat i scene efter avtale med skipperne som paa denne maate mente at skulle

kongens, junkerdelene de som skjæres paa adelens sager. Alt i en toldrulle av 1593 ser vi at kongsdelene var toldfri.

Den »skepsis« som hollænderne næret overfor kongsdelene, behøver ikke — som Tord Pedersen mener¹ — skyldes at disse var av særlig daarlig kvalitet. Trods toldfriheten er det fuldt tænkelig at disse plankene — som de hollandske skipperne maatte betale med rede penger — har faldt dyrere end de som de kunde tiltuske sig for daarlige varer hos bønderne, og ogsaa hos borgerne. For at faa kongsdelene avsat maatte Kristian IV paaby at hvert hollandsk skib skulde ta ind fra 3 til 5 hundrede kongsdeler, efter skibets størrelse.

Fra Kristiania blev de kongsdeler utskibet, som blev skaaret paa kronens to sager i Akerselven. Fra 1626 av blev disse sagine bortforpaktet til Nils Toller, den senere borgermesteren; forpaktningebrevet, som er av 23. sept. 1626, lod paa 8 aar, og avgiften var 1500 rd. om aaret. Bønderne fra Øvre og Nedre Romerike og fra Follo fogderi skulde til sagine drift levere 209 tylvter om aaret, og for de bord som kongen selv trængte til eget bruk, skulde Nils Toller faa 12 rd. pr. hundrede. Forpaktningebrevet sier ingenting om at hollænderne var pligtige til at kjøpe de deler som blev skaaret paa disse sagine; men det maa ha været underforstaat. For i 1634, da forpaktningen holder paa at løpe ut, sender Nils Toller statholderen et brev, hvor han fortæller at formedelst skogene dagligen mere og mere forhugges, kan de fattige folk, som til samme hans majestæts sagbruk under min forpaktning skal fremskaffe tømmer, ikke saadant tømmer, som til des bruk kan være utset og tjenlig, længer avstedkomme eller tilveiebringe. Bønderne har derfor bedt om at de maa slippe for denne tømmerleveringen og isteden faa gi en aarlig pengesum til kongen. Nils Toller ber da videre om at faa beholde sagine »under den samme frihet med delene til fremmede at avhænde« og idet han selv vil skaffe sig tømmer til dem, mot en aarlig grundleie av 100 rd. til kongen. Imidlertid har vel kronen ment at Nils Toller var en sikrere betaler end bønderne, naar det gjaldt rede penger, og forpaktningen blev derfor ordnet slik, at Nils Toller skulde ha tømmeravgiften fra bønderne, enten in natura eller avløst i penger, og betale 1400 rd. om aaret i forpaktningavgift.

---

slippe for den besværlige utførselstold. Formodentlig har imidlertid forsøket faldt uheldig ut. Ialfald hører vi ikke mere om den nye borger. — Et slikt stjernesjud, som Tord Pedersen mener, var nu altsaa Marcus Schllngwater ikke. Hans befragtningsvirksomhet fra Drammen er nok bliit stoppet av den grund at toldfriheten vel bare har gjældt Kristiania-borgeres utførsel fra Kristiania selv. Under almindelige forhold betalte nemlig ogsaa borgerne fuld told av den last, de utførte til fremmede steder; bare den last som fortes rikene imellem, var toldfri.

¹ Drammen I 89.

Og hollænderne skulde herefter som hittil for sedvanlig kjøp annamme en part av delene som derpaa skjæres.¹

Mot dette tvungne kjøp av kongsbord i visse havner til fast pris har hollænderne reist seig motstand. En »Relation om Kongl. Maj.s sagers

*Detalj av stuktak i Kongens gate 5
med allegoriske fremstillinger av de fire verdensdeler, datert 1662.
Efter fotografi.*

forpaktning udi Norge, hvad skade der medfølger og med hvad fordel de kunde avskaffes»,² datert 7. april 1635 — altsaa omtrent samtidig med Nils Tollers fornyede forpaktningsbrev — viser at det først og fremst var prisen og ikke — som Tord Pedersen synes at mene — kvaliteten som vakte hollændernes motstand. Den fortæller at kongen har bortforpaktet

¹ NRR VI 675 f.

² RA., Kanc., Skog og sagvæsen i alm., 22 b. — Uten underskrift.

nogen sager ved Kristiania, paa Moss og paa Hurum, med den frihet at delene maa sælges til hollændere og fremmede som i kongens navn: »hvorfor skipperne paa førnævnte ladesteder hver reise maa kjøpe og indta udi bemeldte Kristiania 200 bord og for dem gi 28 rd., paa Moss ogsaa hver reise 200 for 20 rd. og paa Hurum og des underliggende ladesteder i like maate — undtagen nogen faa og smaa skib, som noget ringere blir forskaanet — 200 for 16 rd.« Denne forpaktningen er kongen til ringe gagn og til skade for bønderne som maa levere tømmer til sagene; desuten blir kongens skoger paa denne maaten uthugget, og endelig er det til stor skade for kongens undersaatte som bruker sagbruk, idet skipperne tvinges til mot sin vilje at kjøpe disse bordene og gi mere pr. hundrede for dem end de ellers gir bønderne for 3—4 hundrede, hvad der fører til daarligere priser paa bondens last.

Relationen fortæller ogsaa at skipperne skyr de havner, hvor de besværes paa denne maate, og heller søker til Gøteborg og andre orter hvor de ikke plages av denne utgift. Den foreslaar dernæst at avhjælpe dette ved at skipperen skal betale en avgift for hver lest, skibet er drægtig (i Kristiania 8 sk. pr. lest) for at slippe det tvungne delekjøp; dette vil skipperne sikkert med glæde gaa med paa. Videre bør forpaktningen helt ophæves og kongssagene heller leies ut mot en aarlig grundleie. De bønder som kontribuerer til kongssagene ved Kristiania har nemlig paa sidste herredag foreslaat tømmeravgiften avløst av en pengeavgift ($\frac{1}{2}$ rd. for hver pliktig stok).

Forslaget førte imidlertid ikke til noget. Det tvungne kjøp av kongsdeler vedblev at bestaa til handelstraktaten mellem Danmark-Norge og Nederlandene av 1647, og kongssagene vedblev at være bortforpaktet, helt til en kongelig resolution av 14. mars 1662 gjennom rentekammeret gav ordre til at de skulde sælges til høistbydende.

Foruten disse to sagene som uttrykkelig kaldes kongens, maa der omkring Kristiania ha ligget en række sager som var kronens eiendom og som blev leiet bort til borgerlige eller adelige mot en aarlig grundleie. Statholderen Jens Juel hadde saaledes ikke mindre end fjorten sager »ved vor kjøbsted Oslo« i forpaktning mot en aarlig grundleie av hver av dem,¹ og i det før omtalte brev fra Nils Toller faar vi vite at Boje Fredriksson tvers over for kongens to sager i Akerselven har den store mølle med tvende underliggende sager og en skjøn avlsgaard [Nedre Foss] og derav aarlig i gjennemsnit ikke gir mere end 100 rd.

Man vet imidlertid ikke noget om, hvorvidt der med disse sagene har fulgt den samme ret som med Nils Tollers kongssager, at hollænderne

¹ NRR V 431. Jfr. min Akers historie, s. 118 f., 170 f.

var forpligtet til at kjøpe en del av de deler som blev skaaret paa dem. De deler som blev skaaret paa de av adelens sager som stod paa deres »rette sædegaards grund« og blev brukt av dem selv, var toldfri. Men ut av denne toldfriheten for baade kongsdeler og junkerdeler synes der at ha utviklet sig en toldfrihet for alle bord, skaaret paa sager som stod paa kronens eller adelens jord, uanset hvem som brukte dem. Denne toldfriheten var uten hjemmel i loven, og

*Gaardsinteriør fra Garnisonssykehuset.
Efter fotografi.*

Kristian IV satte ved en forordning i 1636¹ en stopper for den. Tar man dette i betragtning, er det indlysende at det trælaskvantum, man finder opgit i toldregnskapene for denne tid, ikke behøver at være paa langt nær al den trælask som i virkeligheten er blit utført fra toldstedet.

Et er ialfald sikkert, at med den last, hollænderskibene ifølge toldregnskapene i almindelighet har inde, naar de forlater havnen, er de ikke paa langt nær fulllastet. Selv om man regner med et tillæg paa 200 kongsdeler, er der rum tilovers i skibet. Et skib paa 100 lester skulde kunne

¹ Forordning om told, adels sædegaards grunde og tiendebord. Trykte kgl. forordn. (originale) 1619—40, RA.

føre 7000 gode Danmarksdelers,¹ et paa 50 lester altsaa 3500 deler og et paa 70 ca. 5000. De sidste toldregnskapene fra Oslo viser nu, at hollænder-skibene bare tok ind deler, samt litt ved og tjære; resten av den træl原因 som blev skibet fra Oslo-Kristiania — bjelker, spirer, sperrer — gik i borgernes egne skib, som til gjengjæld tok forsvindende litt av deler.

Ved hjælp av toldregnskapene fra Kristianias første aar kan man nu omtrentlig beregne, hvor mange lester av hollænder-skibenes samlede drægtighet var lastet med toldpliktig træl原因. Skibene har sikkerlig i disse aar været bedre lastet end i de sidste Oslo-aarene. Regner man at hvert hollænder-skib har tat ind 200 kongsdeler foruten den last som er opgit i toldregnskapene, finder man at i 1625 er der 514 lester som ikke er optat av last, i 1626 866 lester, i 1627 891 lester, i 1628 521 lester, mens der i 1629 bare er 77 ledige lester, selv om man ikke regner med de 200 kongsdelene pr. skib; regnes de med, vilde der i dette aar ikke være tonnager nok. I 1630 er der 367 ledige lester.

At skibene de sidste aar gjennemsnitlig er bedre lastet, kommer av Marcus Schlingwaters befragtningsvirksomhet, idet de fleste skib som fragtes av ham, er fulldlastet; de andre befragterne kommer i disse aarene godt op imot ham i denne henseende.

Da Amsterdams toldregnskaper ikke er bevaret, kan vi desværre ikke se, om skibene i det hele virkelig er kommet til Amsterdam med større last end den, Kristiania toldregnskaper gjør rede for. Men det er ingenlunde sikkert at skibene, for det om de var fulldlastet, har tat ind det overskytende bak ryggen paa Kristianias toldvæsen; der var mange lovlige — og sikkert ogsaa mange ulovlige — lastepladser ved Kristiania-fjorden, hvor hollænderne hadde den rikeste anledning til at supplere sin last.

Som før nævnt tok de hollandske skibene i Oslo i 1617 og 1618 bare ind deler, mens bjelker, spirer og sperrer gik ut i borgernes egne skib. I 1625—30 er dette blit anderledes; da tar hollænder-skibene blandet last, og — hvad der er det merkeligste — toldregnskapene viser os nu næsten

¹ Statholderen Christofer Urne og Sten Villumsen Rosenvinge fik i 1630 brev -tolden udi Norge anlangendes. De skal i synderlighed utførlig erklære sig om hvor mange deler efter sædvanlige rette længde, bredde og tykkelse udi et skib kan lades efter des størrelse i lester eller og i alnebredde, længde og dybde, samt om hvor meget rum anden tømmerslast indtar i skibet i forhold til delene (NRR VI 265). Dertil svarer Christofer Urne og Sten Villumsen: Mens belangendes hvis træl原因 her for Kristiania pleier at utskibes, da kan et skib paa 100 lester her for byen indta 7000 gode Danmarksdelers, og kan beregnes:

1. 7 tylvter 16 alens bjelker	}	Av hver slags særdeles, imot 1000 Danmarks-deler. — RA., Kanc. real. ordn. avd., pakke 25 a.
2. 9 " 14 " " "		
3. 3 stokverd gode bomsperrer		
4. 900 gode lester		

ingen skib hjemmehørende i Kristiania: i 1625 nævnes et skib, i 1630 fire smaa skib, det største paa 30 lester, de øvrige aar ingen.

Dette behøver i og for sig ikke at bety at det slet ikke har været flere skib hjemmehørende i Kristiania. De kan jo ha tat sin last i andre havner, og vi finder ogsaa ganske rigtig f. eks. i Fredriksstads toldregnskap for 1628—29 et skib paa 95 lester hjemmehørende i Kristiania. Men det er dog sandsynlig at det virkelig ikke har været flere skib, som i disse

*„Heftyegaarden“, Toldbodgaten 20.
Efter fotografi.*

aar blev eid av Kristianiaborgere, at rederibedriften med andre ord er blit omtrent ødelagt i mellemtiden mellem 1618 og 1625; med den toldfrihet, Kristianias borgere hadde fra 1624 til 1630, maatte det jo ubetinget ha lønnet sig bedst for dem at utføre trælast fra sin egen havn.

En sikker forklaring paa denne voldsomme nedgangen er det umulig at gi; men det maa aabenbart være en sammenheng mellem den og det faktum at hollænderne samtidig gik over til at føre blandet læst. Naar borgerne til sine egne skib hadde forbeholdt sig utførslen av bjelker, spirer og sperrer, maa det bety at det paa en eller anden maate lønnet sig for dem. I Oslos toldregnskaper er det desværre ikke anført, hvor borgernes skib gik hen; derimot finder man det opgit i Fredriksstads

toldregnskaper for de samme aar, og det viser sig der at borgernes skib i aarene 1616—20 paa en undtagelse nær gaar til England, til Rostock eller en anden hanseby og til Danmark — altsaa ikke til Holland. De fleste synes at gaa til England, og det tør være rimelig at slik har det ogsaa været med Osloborgernes skib. Ialfald viser toldregnskapene for Kristiania at netop de borgere som hadde eid skib i Oslos tid, sender træl原因 til England — nu rigtignok i fragtede skib, mest fra Husum i Sønderjylland.

Ogsaa Fredriksstads toldregnskaper for 1625—30 viser tilbakegang i norsk skibsfart. Det er kanskje dristig av disse to eksempler at slutte noget sikkert om den norske skibsfarts tilbakegang i denne tid og om aarsaken dertil. Men det er ikke urimelig at tilbakegangen virkelig har været almindelig og at den skyldes rent utenrikspolitiske forhold.

I den tid da Oslos skibsfart hadde sin blomstring — i 1612 var der 16 større fartoier hjemmehørende i Oslo — var det fredelige tilstande i Europa. En vaabenstilstand paa 12 aar, som utløp i 1621, var sluttet mellom Nederlandene og Spanien. Norske skib kunde uten hindringer drive handel paa Spanien, hente sin vin og sit salt og utføre træl原因 til gjengjæld. Og det var fremfor alt intet som hindret deres handel med England. Netop de større norske skibene har vel hat sin fart paa England, mens de mindre mest gik paa de tyske Østersjøhavnene, navnlig Rostock. Hollænderne hadde selv skib nok til at hente sin træl原因, og det er neppe tænkkelig at de norske skibene kunde konkurrere med dem i deres eget land.

Med utbruddet av tredivaarskrigen blev forholdene anderledes. Vaabenstilstanden mellom Spanien og Nederlandene utløp i 1621, og England og Nederlandene sluttet forbund med den evangeliske union i Tyskland. Det blev aapen sjøkrig baade mellom Nederlandene og Spanien og mellom England og Spanien, og den spanske flaate gjorde Nordsjøen usikker for de sjøfarende. I Spanien og de spanske Nederlande blev skib av hollandsk oprindelse uten videre konfiskert, og de blev sikkert ogsaa kapret paa sjøen, hvor de blev paatruffet. Men nu var de større norske træl原因-skibene gjennomgaaende sikkert bygget i Holland.

Under disse omstændigheter er det nok blit en altfor stor risiko for de norske skib at færdes paa sjøen. De av dem som ikke blev kapret eller beslaglagt i Spanien eller de spanske Nederlande, er vel blit solgt til Holland. I toldregnskapene for Kristiania gir dette sig utslag,¹ idet der

¹ Fra denne tid har vi ogsaa et andet interessant eksempel paa hvordan rent storpolitiske begivenheter kan gi sig utslag i en liten bys toldregnskaper. Paa Oslos og Kristianas havn er de smaa skibene paa 15—20 lester fra Rostock aarvisse. Av de 19 tyske skibene som kommer til havnen i 1625 er f. eks. de 14 fra Rostock, i 1626 9 av 15, i 1627 10 av 13;

praktisk talt ikke længer findes skib som hører hjemme i Kristiania, mens hollænderne samtidig gaar over til at føre blandet last. Dette gir ogsaa forklaringen paa at de større hollandske skibene, som ifølge toldregnskapene en tid var blit erstattet av mindre i Oslo, nu vender tilbake igjen. Hollænderne var blit eneraadende paa trællastmarkedet i Kristiania.¹

Av andre varer utførtes dengang fra Kristiania, foruten tjære (4870 tøn-
der i 1630), huder — tørre og saltede — elgehuder og kalveskind, for-
modentlig ogsaa en del jern; men dette har vel ved denne tid endnu ikke
været mere end hvad man trængte til krigsfornödenheter i Danmark.
Jernet utførtes dengang toldfrit, saa toldregnskapene gir ingen oplys-
ninger om hvor stor utførselen derav kan ha været. Av bilag til

men i 1628 kommer det ikke et eneste skib fra Rostock; de 9 tyske skibene i dette aar er fra Lübeck, Hamburg og Bremen. Og aarsaken maa være den at i oktbr. 1627 lar Wallenstein keiserlige tropper besætte alle havner i Mecklenburg og Pommern. Rostock slap rigtignok besættelse mot at betale en pengesum; men dens skibsfart paa Danmark-Norge blev stoppet, indtil freden i Lübeck i 1629 igjen gjorde den fri.

¹ I sin bok om Drammen (I 87) fortæller Tord Pedersen, at man i hollændernes skibsfart i denne tid (1625—30) iagttar en paafaldende forandring. Antallet av de skib som kommer til Drammen, stiger; men drægtigheten synker fra 70 til 40 lester i gjennemsnit. Tord Pedersen mener, det kan tænkes, at rederne paa grund av de urolige krigsforhold har holdt de større skibene tilbake, eller ogsaa at der bak de synkende tallene slet og ret skjuler sig et falskneri: -De hollandske skibe bar paa for- og bakstavn inndrændte merker, som angav deres drægtighet og hvorefter skipperne erla sin told av den utførte trællast uten at toldpersonalet kontrollerte merkernes rigtighet. — Som man ser av den parallelle skibsfarten paa Kristiania kan den første forklaringen ikke være rigtig; det kommer i alle disse aar til Kristiania væsentlig skib paa 70 lester. Det er heller ikke rimelig at det bak de synkende tal skjuler sig bare et falskneri. Man maa huske at det er de samme skipperne som kommer igjen aar efter aar, og kommer de med det samme skib, kan de vanskelig det ene aar opgi en drægtighet og det andet aar en anden. En anden sak er det, naar skipperen kommer med et nyt skib; da kan han naturligvis opgi skibets størrelse med en viss vilkaarlighed og mindre end den virkelige drægtigheten. At de hollandske skipperne fusket, saa godt de bare kunde, er det nu, som vi før har været inde paa, ingen tvil om. De to kjendte skipperne fra Oslos og Kristianias toldregnskaper Wigert Anderssen og Gierbrandt Petterssen f. eks., som altid pleiet komme samtidig til byen, tre, fire, op til fem ganger om aaret, kommer i mars 1616 til Drøbak og Hvitsten med skib paa 30 lester; i mai er de begge to i Oslo med skib paa 50 lesters drægtighet. Her foreligger ganske sikkert fusk. Svært stor fordel var det forresten ikke, de hadde av slik fusk. Wigert Anderssen og Gierbrandt Petterssen tjente 1 rd. hver paa det, idet de i rorstold maatte betale 1 rd. for hver 20 lester, skibet var drægtig. Derimot betaltes dengang ikke trællasttolden — som Tord Pedersen synes at mene — efter skibets drægtighet; den betaltes pr. tylvt eller hundrede, og forskjellig for de forskjellige slags trællast. I 1632 kom der en toldrulle, efter hvilken de skib som tok trællast, skulde erlægge -tømmertold-, det vil si et visst beløp for hver lest, skibet var drægtig; skib som bare tok deler, betalte ingen anden told, mens det for andre trællastsorter, som hjelker og sperrer, skulde betales en -forhøielsestold-, i tillegg til tømmertolden. Men en trællasttold, betalt for al slags trællast under et, med 1 rd. for hver lest skibet var drægtig, var først resultatet av de langvarige

lastetoldregnskapet for Kristiania 1633—34¹ ser man at Sten Villumsen Rosenvinge og hans medparticipanter i jernkompaniet faar i opdrag at sende til Kjøbenhavn stangjern, kuler og granater. Jernkompaniet hadde raadighet over samtlige jernverker i Norge dengang, baade de som eksisterte og de som maatte bli anlagt; de vigtigste av dem var Bærums verk og Eidsvolds verk, og utførselen fra begge disse har gaat over Kristiania.

Med hensyn til indførselen gir Kristianas toldregnskaper i byens første aar magre oplysninger. Nogen statistikk er det ikke mulig at faa ut av de spredte og tilfældige oppgavene. De tyske skibene hadde regelmæssig med sig mel og malt. Desuten ser vi at det kommer til byen byg og rug, salt og sild, flyndre og ost, glas, en del jernvarer, lerret, lybskgraa (et slags tøy fra Lübeck) og ikke at forglemme fransk og rhinsk vin. I 1628 oppgis det at være kommet 65 000 mursten med hollandske skib — det er byggeperioden som merkes.

Bortset fra trælasten var det svært faa varer som i disse aar betalte told, og det er derfor, toldregnskapene gir saa daarlig besked om importen.

Fra 1630 av og et par decennier fremover er kilderne til Kristianas økonomiske historie mere end fattige. Statistiske oplysninger findes ikke. Toldregnskapene mangler helt. Nogen summer — toldindtægtene fra 1644 av — er de eneste tal, vi har, og ogsaa av dem er det bare litet, man kan slutte. Det eneste materiale, vi har at bygge paa, er klagen til borgermester og raad, til statholderen, til herredagene og til kongen. Fra 1640 av og utover blir de temmelig hyppige. Men man maa huske paa at det er tidens stil at klage. Enhver bys indbyggere betegner sig selv i al ydmyghet og underdanighet som »denne arme, fattige menighet«, og det er aldrig maate paa hvilken »forarmelse« og »forblottelse« de i alle mulige henseender er utsat for. Værdiløse er klagen naturligvis allikevel ikke som materiale. De viser fremfor alt borgernes eget syn paa sin økonomiske stilling i samfundet; de viser deres kampstilling overfor andre samfundsklasser og deres naive tro paa hvordan det hele nok kan rettes paa ved nogen kongelige forordninger, og de viser hvordan de manglet al forstaaelse av hvad det i virkeligheten var som bestemte de »fremmedes«, det vil si hollændernes, magt over deres vigtigste næringsvei, trælasthandelen.

---

rivningene mellem Generalstatene og Kristian IV, som vi siden skal komme tilbake til. Grunden til den synkende drægtighet for de skib som kom til Drammen i disse aar, kan tænkes at være den, at Hinlopenrederne — som jo utgjorde hovedmassen av alle de hollandske skibene baade paa Drammen og Kristiania — har latt sine skipper bytte skib og sendt de større skibene til Kristiania, fordi det lønnet sig paa grund av Kristianiborgernes toldfrihet, som hollænderne, efter hvad vi før har set, visste at benytte sig av.

¹ I det danske riksarkiv.

Længer end til sin egen bys grænser saa borgeren dengang ikke, og paa alle kanter var han omgitt av fiender. Kristianiaborgernes fiender var mange. Man kan bare ta dem i den rækkefølge, de melder sig i klagen. I 1641 begynder borgerne med at fortælle at det er »stor differens og skilsmisse paa denne nye bys næring, tilførsel og handel, imot det som fordem udi Gammelby Oslo var,« og især gjælder dette tilførslen fra oplandet, eftersom »guds velsignede bergverker« fortærer al tilførslen.

Og følgen av at guds velsignede bergverker opsluker alle de matvarer, som det efter borgernes mening er deres soleklare ret at faa drive handel med, er at de nu maa kjøpe varene i dyre dommer — formodentlig fra Danmark, og da især fra Jylland som ialfald i en senere tid (ca. 1680) med sikkerhet kan sies at være Kristianias matopland. Dette lider byen og dens »menighet« meget under, »saa den ei kan komme til fortjeneste og paa fote igjen, efter at formuen meget paa denne nye bys besværlige bygning er anvendt og mange derover er kommet tilagters og i leiervold, som dog tilforn har været velhjulpne folk, saa fast ikke nu iblandt denne ganske menighet, som dog synes stor antegnet udi mandtallet, neppelig

skal findes tredve vederheftige skatteborgere, hvilke deres eget bruker.«

Men der er andre fiender end guds velsignede bergverker, nemlig prester, fogder, skrivere og flere andre utenbys boende, som har sit rummelige ophold i sit kald og sin bestilling, men som allikevel bruker »store hanteringer med sagbruk og des medfør samt anden adskillig kjøbmandskap som deres kald og bestillinger ikke gehører«. Borgerne begjærer derfor ydmygeligen at eftersom saadant er kjøbmands næring og bruk, maatte dette misbruk avskaffes. Ti det er ingen tvil om at prester, fogder og skrivere vil ha meget større fordel av at bortforpakte sine sager til borgerne. Bønderne burde ogsaa heller sælge sit sagtømmer til borgerne

*Dronningens gate 20.
Efter fotografi.*

end selv skjære det til deler; ti naar de selv besørger skjæringen, »opda-
ges stor bedrageri med vrakgods, det vi og hitindtil storligen har befun-
det, naar delene av os igjen utskibes, os til merkelig avbræk og skade,
efterdi at skibene sig avvender fra byens ladesteder, for slike ringe tilsam-
men slaaende last og ubegjærlige vare«. ¹

I 1643 gjentas klagene over prester, fogder og skrivere. Dertil kommer klage over fremmede kræmmere, »som aarligen og jevnligen hit ankom-
mer og med deres gods og vare . . . utestaar og udi smaapluk, saasom ved
alne og kvarter, lod og kvintin, deres vare sælger og utfører«. I denne
supplikation til borgermester og raad i Kristiania kommer ogsaa ind en
ny gjenstand for klage, som i lange tider fremover blir staaende paa tapetet.
Det er Fredriksstad. Kristiania og Fredriksstad ligger i strid om tømmer-
opland. Ved herredagen i Kristiania i 1628 var striden blitt avgjort slik
at Fredriksstad skulde ha ret til tømmerkjøp for sine sager i Odalen, som
»mitt udi Kristiania privilegerede steder er beliggende«. Men under denne
herredagsdom understaar Fredriksstads borgere sig ikke alene til at kjøpe
tømmer i Odalen, men ogsaa andre varer, og hvad værre er, de understaar
og tilfordrister sig til at handle ikke bare med tømmer, men med tjære
helt oppe i Solør og Østerdalen, »ja, end muligen tør lade sig forlyde, sig
end ydermere saasom over Mjøs paa Hedemarken og Gudbrandsdalen at
turde handle og vandle og i saa maater har gjort sig bønderne paa for-
skrevne steder anhängisch, hvilket ofte er forfaret og befunden, idet de
udi mangfoldighet (fornemmelig med tjære) til Fredriksstad sig begiver,
handler og vandler, som aldrig tilforn sedvanlig været har, hvorover den
by meget florerer og des indbyggere vel og merkeligen tiltar og vorder
formuende«.

Ogsaa Kristianssand, som blev anlagt 1641, er Kristianiaborgerne en
torn i øiet. Dens monopol paa al handel i tre miles omkreds rundt byen
strider mot Kristianias privilegier (se nærmere kapitlet om privilegiene),
og hvis denne by skulde trives, vilde det bli til største skade ikke bare for
Kristiania, men ogsaa for Skien og Tønsberg; Kristianiaborgerne kan der-
for ikke tro at kongen ret har betænkt hvad han gjorde, da han anla
Kristianssand. ²

I 1645 blev det holdt stændermøte i Kristiania. Paa dette møtet skulde
det behandles en del spørsmål som Hannibal Sehested i forveien hadde
forelagt saavel lagmændene som borgermestere og raad til uttalelse. Et av
spørsmålene gjaldt, »hvorledes trælaster skulde kunne bringes udi sin
visse pris igjen, undersøatterne til mere profit herefter end som en lang-
sommelig tid tilforn er passeret«. Saavel lagmændene som borgermestere

¹ RA., D. æ. statholderskapsarkiv, indkomne saker, juni 1641.

² RA., D. æ. statholderskapsarkiv, indkomne saker, 29. decbr. 1643.

og raad finder det meningsløst, at hollænderne, hvad der faktisk er tilfældet, skal bestemme prisen paa trælasten. Lagmændene mener at hollænderne, før de kommer til ladestederne, har bestemt hvad de vil gi for lasten, mens borgermestre og raad uttaler at saasnt hollænderne kommer ind i havnene, begir de sig langt op i landet, hvor sagene ligger og hvor de vet, det er tømmer at faa kjøpt, og undersöker i hvor store mængder det er last forhaanden. Efter denne undersøkelse bestemmer de saa, hvad de vil gi for lasten, mens det dog var rimelig at borgerne selv bestemte hvad de vilde ha for sine varer. Dette mener de at kunne opnaa ved at lægge hele trælasthandelen i byene i hænderne paa nogen faa handelsmænd — fra seks til fire efter byens størrelse. Det skulde da være forbudt bønderne at sælge last til de fremmede; de skulde sælge den til borgerne og borgerne igjen til de utvalgte lastehandlere i hver by, som saa skulde ha eneret til at handle med de fremmede. En gang om aaret skulde saa alle lastehandlere komme sammen og bestemme trælastprisene, og det skulde under straf være forbudt nogen at sælge lasten under den pris som disse lastehandlere hadde fastsat. »Ti«, sier lagmændene, »lasten maa de fremmede uten tvil ha, i hvad den skal koste, derfor om indbyggerne vilde være samholdige, kunde den nok komme i pris«.¹

Mens lagmænd, borgermestre og raad og menige borgerskap sat i Kristiania og drøftet byens økonomiske situation og trælastprisene, foregik det paa grænsemotet i Brömsebro ting som blev av stor betydning for den norske trælasthandel. Meget tyder paa at aarene 1630–1645 – netop den tid da vi mangler alt materiale som kunde gi statistiske oplysninger om handelens vekst og om skibsfartens stilling – er meget vigtige aar i den norske trælasthandels utviklingshistorie.

I aarene mellem 1602 og 1632 synes trælasttolden i Norge at ha været konstant. I 1632 kom en ny forordning om trælasttolden. Den bestemte at skibene skulde betale den saakaldte tømmertold, et visst, litet beløp for hver lest, skibet var drægtig. Dette var den egentlige trælasttold; av skib lastet med deler betaltes ingen anden told end denne. For andre trælastsorter derimot — navnlig for gran- og furubjelker — betaltes en »forhøielsestold«, som var et meget betydelig tillæg til tømmertolden; mens den nye toldrullen ikke betydde nogen større forandring for delenes vedkommende, betegnet den derimot for bjelkene en betragslig forhøielse. Efter begge toldruller betalte et skib paa 100 lester, fuldlastet med deler, 43 rd. 1 ort i told; for en tilsvarende last med furubjelker er der derimot en stigning fra ca. 14 rd. til ca. 143 rd. og for granbjelker til 93 rd.

I 1643 kommer igjen en ny toldrulle, som fordobler tolden paa deler.

¹ RA., D. æ. statholderskapsarkiv, indkomne saker, 6. novbr. og 10. novbr. 1645.

Paa denne bakgrund kan man forstaa at trælasttolden i Norge ved siden av Øresundstolden blir det vigtigste stridsspørsmal mellem Generalstatene og Kristian IV paa grænsemøtet i Brömsebro i 1645. Generalstatene tilbød sig at optræ som mæglere i krigen mellem Danmark og Sverige, og de benyttet Kristian IV's vanskelige stilling til at tvinge igjennem nedsættelse baade av Øresundstolden og av trælasttolden i Norge. Gik Kristian IV ikke med paa deres krav, var det ensbetydende med at Nederlandene gik ind i krigen paa Sveriges side. Resultatet av mange forhandlinger frem og tilbage blev handelstraktaten i Kristianopol mellem Generalstatene og Danmark-Norge av 13. aug. 1645. Denne traktat skulde gjælde i 40 aar, og derefter skulde den gamle Speiertraktaten av 1544 igjen træ i kraft.

Under de langvarige stridighetene fra 1641 til 1645 var det altid Speiertraktaten Generalstatenes repræsentanter beropte sig paa. Her var nemlig spørsmålet om tolden holdt i saa svævende og ubestemte uttryk, at nederlænderne kunde fortolke dem som de vilde.

I Kristianopoltraktaten blev det med hensyn til nederlændernes skibsfart paa Norge og trælasttolden der bl. a. truffet følgende bestemmelser:

Naar et nederlandsk skib i Norge hadde tat ind fuld ladning i en havn og der var blit visitert, skulde det være fri for al videre visitation, hvilken havn det saa løp ind i. Den strenge visitation — som utvilsomt var nødvendig — hadde nemlig været et av hovedstridspunkterne mellem de to land. Karakteristisk for de forhold som staa i forbindelse dermed, er § 6, om utførsel av eksportforbudt eketømmer: Selv om utførsel av eketræ er forbudt, saa skal dog en skipper som blir paatruffet med et, to eller tre stykker eketræ ombord, ikke straffes høiere end med at betale dobbelt saa meget som han har git for træet. — Mot betaling kan man altsaa omgaa eksportforbudet av hjertens lyst.

I § 7 bestemmes det at tolden foreløbig skal betales efter takster som i 1628. Aarstallet 1628 synes at være vilkaarlig valgt, idet det fremgaar av forhandlingene at nederlænderne selv ikke var i besiddelse av dokumenter som gav sikker besked om trælasttolden for forhøielsene; saa har de maattet vælge et aar som de med sikkerhet visste laa forut for den første forhøielsen — som i virkeligheten fandt sted i 1632. — Videre bestemmes det i samme paragraf, at det skal forhandles videre om trælasttolden, og at man skal prøve at komme til enighet om at beregne tolden for al trælast under et, efter det skibsrums den indtar.

Endnu en paragraf i traktaten maa omtales, fordi den med al tydelighet viser hollændernes standpunkt til striden om borgernes eneret til trælasthandelen og om borgernes stilling til bondehandelen, og fordi den viser at hollænderne hadde øinene aapne for utviklingen henimot borgernes

eneret til trælasthandelen og at de forstod, hvordan dette kunde bli skjæbnesvangert for deres egen magtstilling i Norge. Det er § 8, og den lyder i oversættelse slik:

De nederlandske skippere og kjøbmænd skal i Norge ikke tvinges til at ta imot eller kjøpe deler og anden trælast av bestemte personer, men skal ha frihet til paa de vanlige lastepladser at kjøpe av hvem og hvad de bedst lyster. —

Paragraffen lyder underlig nok som en protest mot de forslag som lagmænd, borgermestre og raad indgav til stændermøtet i Kristiania i 1645 som svar paa Hannibal Sehesteds spørsmål. Selve forslagene har nederlænderne sikkert ikke kjendt. Men selve stemningen blandt borgerne, deres uvilje mot de hollandske handelsmetoder, som var en hindring for borgerstandens utvikling i de trælasthandlende østlandsbyer, har de nok hat kjendskap til.

Men denne paragraffen, som vedblev at paradere i de følgende fornyelser av Kristianopoltraktaten, blev bare en magtesløs protest. Den evnet ikke at stanse trælasthandelens koncentration paa borgernes — og efterhvert paa de faa borgeres — hænder, og hollænderne var nødt til at kjøpe sin trælast av dem som til enhver tid sat inde med den.

Under forhandlingene om Kristianopoltraktaten maatte Kristian IV love saa snart som mulig at la trykke en toldrulle i overensstemmelse med satsene av 1628. Kristian IV, som ikke var fornøiet med resultatet av forhandlingene, gav sig imidlertid god tid med dette arbeide. Den 21. april 1646 forelaa toldrullen vistnok færdig; men den var ingeniende tilfredsstillende i nederlændernes øine. De hævdede, og det med fuld ret, at den slet ikke var overensstemmende med satsene av 1628. Som eksempel kan anføres, at tolden paa deler, som i 1628 var 6 sk. pr. tylvt, i 1646 er sat til 9 sk. pr. tylvt; det vil si at et skib paa 100 lester, fulllastet med deler, skulde betale 65 rd. 60 sk. i steden for 43 rd. 3 ort. Tolden paa furubjelker blev desuten sat til omtrent samme høide som efter de sidste forhøielser. Og selv om nederlænderne ikke sat inde med dokumenter til at bevise at denne toldrullen var brudd paa avtale, truet de dog med at forsøke beviset ved hjelp av skippernes toldsedler fra 1628.

Imidlertid var Danmark-Norges forhold til Sverige spændt ogsaa efter Brömsebrofreden, og venskapet mellem Sverige og Nederlandene var kjølnet sterkt, efterat Sverige ved Brömsebrofreden hadde faat toldfrihet i Øresund. Nederlandene og Danmark-Norge hadde derfor interesse av at komme i et godt forhold til hinanden. Begge parter ønsket at faa stridsspørsmålet om trælasttolden i Norge ut av verden, og det blev derfor forhandlet i Haag i 1646 og begyndelsen av 1647; paa Danmark-Norges vegne blev forhandlingene ført av Korfitz Ulfeldt. Man blev straks enige

om at tolden skulde beregnes efter det rum, lasten indtok i skibet, at det altsaa skulde betales et visst beløb pr. lest av skibets hele drægtighed, uanset hvad slags trælast skibet hadde inde. Striden kom til at staa om avgiftens størrelse. Ulfeldt begyndte med at forlange 2 rd. 1 ort pr. lest, mens Generalstatene foreslog $\frac{1}{2}$ ort pr. lest. Under langvarige forhandlinger blev det firet fra begge kanter, og resultatet blev en avgift paa 1 rd. pr. lest med 20 pct. avslag, slik at et skib paa f. eks. 125 lester skulde betale told som for 100 lester.

Resultatet blev handelstraktaten i Haag av 20. aug. 1647. Denne traktat gjælder utelukkende nederlændernes trælasthandel paa Norge. Den bestemmer at de hollandske skibene skal maales i fem-seks dertil bekvemme nederlandske havner, under opsyn av tre dansker og tre hollændere samt en inspektør for hver av de to nationer. Den fastsætter et maalecerter, hvorefter skibenes størrelse og i overensstemmelse dermed ogsaa toldavgiftens størrelse skal bestemmes. Der skal utfærdiges en liste over de maalte skibene, og av den skal et eksemplar opbevares i Danmark, et i Nederlandene.

Takket være denne bestemmelsen kan vi med stor sikkerhet bestemme drægtigheten av den nederlandske skibsflaate som paa denne tid avhentet trælast i Norge. Blandt originale, trykte kongelige forordninger i riksarkivet findes nemlig eksemplar av listen over de nederlandske skibene som blev maalt i tiden 29. april til 30. juli 1647. Ifølge denne har i aaret 1647 329 nederlandske skib med en samlet drægtighed paa 39168 lester utført trælast fra Norge.¹ Av denne listen ser man at der er foregaaet en stor forandring med den hollandske skibsfarten paa Norge; skibene er gjennemgaaende bliit meget større. De største er paa 188 lester, og 257 skib er paa mellem 100 og 188 lester; av dem er igjen 207 paa mellem 100 og 150 lester, 50 paa mellem 150 og 188. 72 skib er paa under 100 lester; men bare 4 av dem er paa under 50,² 52 er paa mellem 80 og 100 og 16 paa mellem 50 og 80 lester.

¹ Ifølge traktaten skulde denne maalingen begynde sidst i april 1647. Men ikke alle hollandske skib som er maalt, findes i listen. Ifølge et kongebrev til Hannibal Sehested (NRR IX 207 f.) ser man at maalingen i Holland har paa gaaet ogsaa fra 1. aug. 1647 til 3. novbr. 1648 og at der er sat op liste ogsaa over disse skibene, som siden i trykte eksemplarer er sendt til alle lensherrer. Men det er at anta at de fleste hollandske skib er maalt i tiden mai - juli 1647 og at det bare er efternølere som er maalt senere.

² Dette betyr imidlertid ikke at bare 4 hollandske skib under 50 lester har gaaet paa Norge i denne tid. Ifølge en særlig bestemmelse i traktaten skal nemlig bare skib over 50 lester ha lov til at betale trælasttolden efter skibets drægtighed. Det er saaledes en feil, naar disse fire skibene i det hele er bliit maalt. Da klagen over den hollandske skibsmaalingen begynder midt i 1650-aarene — med generaltoldforvalter Daniel Knoff som ordfører — klages der ogsaa over dette.

Naar man tænker paa tiden 1625—30, da de største hollandske skibene i Norgesfarten var paa 70 lester, blir forandringen paafaldende.

Av listen kan man ikke se hvor mange turer hvert skib har gjort; men de større skibene har vel kanskje gjort færre aarlige turer end smaaskibene i 1625—30, som kunde komme tilbake til Kristiania indtil fem ganger om aaret. Men sætter man at hvert av skibene i 1647 har gjort tre turer,¹ har hollænderne i dette aar hat en skibsdrægtighet paa 117504 lester til eks-

*Den tidligere Mathematiske skole, Raadhusgaten 9, opført 1647.
Efter fotografi.*

port av træløst fra Norge. Fulldøstet med deler, vilde dette gi en eksport av 9792000 deler.²

¹ I et dokument som antagelig er forfattet av Daniel Knoff i 1655 (RA., Kanc. real. ordn. avd., pakke 25 a) og som handler om aarsakene til at det maalecerter, som er fastsat i traktaten av 1647 til bruk ved skibsmaalingen, er ubrukkelig for skib av den saakaldte «nye bygning», sies det uttrykkelig at skibene gjør tre eller fire reiser om aaret.

² Denne beregningen er utført paa en litt anden maate end beregningen av hvor stort skibsrøm træløsten indtar 1625—30. Denne bygger, som vi saa, paa en opgave fra 1632 (100 lester kan ta 7000 gode Danmarksdeler); her er derimot benyttet et kancelliindlæg fra 1673 av en ellers ukjent mand Rasmus Kruse — en beregning av den nettoindtægt, hollænderne aarlig har paa sin træløsteksport fra Norge, gjort med den hensigt at vise hvor paakrævet det er at skruer prisene paa norsk træløst i veiret; Rasmus Kruse regner her at 12 lesters røm kan ta 1000 deler, 100 lester altsaa 8333 deler — tallene blir med andre ord noget høiere end efter den ældre beregningsmaaten.

Ifølge Rasmus Kruses beregning fra 1673 utførte Norge da ca. 18 mill. deler om aaret (al trællast beregnet omsat til deler). Fra ca. 1670 og utover til sagbruksreglementet av 1688 som satte grænse for utførselen, stod norsk trællasteksport paa sit høieste, og sidst i 1640-aarene er vi altsaa oppe i omtrent halvdelen av dette kvantum.

Om veksten i trællasteksporten fra 1620-aarene og fremover til 1647 er det ikke saa let at danne sig noget begrep; men for Drammens vedkommende har vi nogen tal, som vel kan brukes som maalestok for eksporten i det hele. I et toldregnskap fra 1. mai til 1. okt. 1649 ser man at Drammens havn blir besøkt av ialt 165 skib — derav 84 store hollandske skib, mest fra Hinlopen; de betaler i told 9702 rd., og har altsaa en samlet drægtighet av 12128 lester (1 rd. pr. lest ÷ 20 pct. av drægtigheten). Da nu Drammen i hele 1631 blev besøkt av en hollandsk skibsflaate paa 4320 lester,¹ er altsaa eksporten her blit mere end tredoblet i tiden 1631—49.

Dette forhold stemmer ogsaa godt med at L. J. Vogt for de første decennier av det 17. aarh. har beregnet hele den norske trællastutførsel pr. aar til ca. 45000 lester,² mens vi for aaret 1647 ved hjelp av de hollandske skibsmaalingene kom til 117504 lester — altsaa ogsaa henimot en tredobling.

Den tyske sjøfartshistoriker Walther Vogel er nylig kommet til meget mindre tal.³ Han sammenligner Vogts netop anførte tal, hvis paalidelighet han ikke betviler, med en angivelse i Daaes Det gamle Christiania, om at den norske trællasteksport i 1644 utgjorde 240000 lester,⁴ og han forkaster dette sidste tal, som han anser for helt urimelig. Ad helt ræsonnerende vei kommer han dernæst til at den nederlandske Norgesflaate ved 1670 var paa 200 skib med tilsammen 20000 lester. Hans formaal er i det hele at reducere de vante begreper om den nederlandske handelsflaates størrelse mest mulig.

Overfor de sikre tal, vi har anført, kan W. Vogels betragtninger ikke opretholdes. Den kildemæssige værdi av Schweigaard—Daaes tal lar sig ikke prøve nærmere; men det er rimelig at det kommer sandheten temmelig nær. Rasmus Kruses samtidige overslag fra begyndelsen av 1670-aarene angir eksporten da til ca. 220000 lester.

Om forholdet i trællastutskibningens vekst for Kristianias vedkommende har været det samme som for Drammen og for Norge under et i perioden 1630—50 kan ikke sies med sikkerhet. Det er f. eks. tænkelig at Drammens

¹ Tord Pedersen, Drammen I 87.

² Hist. Tidsskr. 2 R. V 36 ff.

³ Zur Grösse der europäischen Handelsflotten im 15., 16. und 17. Jahrhundert, i Festschrift Dietrich Schäfer zum 70. Geburtstag dargebracht, s. 311 ff.

⁴ Daaes tal stammer vistnok fra Schweigaards Statistik, s. 40, som igjen har det fra «Den norske Rigtstidende» 1819, nr. 40, der ingen kilde opgir.

trælasteksport har vokset fortere end Kristianias. Kristiania har vel i denne tid som senere — vi har opgaver over det fra 1667 av — væsentlig eksportert deler, og der er tegn som tyder paa at hollænderne nu har hat særlig interesse for bjelker, som Drammen var et hovedutskibningssted for. Toldrullen av 1632 er jo merkelig ved den svære forhøielsen av bjelketolden, mens deletolden er uforandret. Dette betyr kanskje at hollænderne alt nu er begyndt at sætte op vindsager i sit eget land og saa — for at omgaa eksportforbudet mot sagtømmer — har begyndt at eksportere bjelker og selv sage bord av dem. Isaafald skulde den økede bjelketolden kunne forklares som en beskyttelsestold for norsk sagbrukvirksomhet mot de hollandske vindsagene, og ved denne antagelse kunde man ogsaa forklare hollændernes iver for principalt at komme tilbake til tolden av 1628, subsidiært at faa den beregnet efter skibets drægtighet, ikke efter trælastens art.

Vi ser ialfald at hollænderne virkelig har drevet stor bjelkeeksport. I indberetningen fra den store landkommission av 1661 fortælles det, hvorledes hans kongelige majestæts interesser med tiden falder og forgaar ved det overflødige bjelkebruk, som til Drammens ladested utføres, og det udi saadan mængde at borgerskapet ved Bragernes for os har angit at neppe den femte part av 53 skib, som første reise var paa havnen, handlet med borgerskapet om deler, mens meste delen indtok bjelker.¹ —

Denne vældige vekst i norsk trælasteksport i et saa kort tidsrum maa ha sin forklaring, og denne forklaringen maa søkes i Holland.

Men Holland vil igjen i denne forbindelse si Amsterdam. Det kan høres overraskende, efterat vi har set hvor dominerende skibene fra Hinlopen og de andre friesiske byene er i skibsfarten paa Oslo og Kristiania; men det er ikkedestomindre riktig. Saken er nemlig den at vistnok var skibene, med skipper og mandskap fra Hinlopen; men de seilet aapenbart for regning av store forretningsfolk i Amsterdam, enten de nu likefrem var deres kommisjer, eller drev en slags kommissionshandel, eller var fraktet bare som sjøfolk og ledsaget av en kargadør. Hvordan disse forholdene i enkeltheter var ordnet, har vi desværre ikke materiale til at avgjøre.

Den nederlandske historikeren H. Brugmans gir i sin bok »Opkomst En Bloei van Amsterdam« en del tal som viser hvorledes netop perioden 1630—50 er en gylden tid for Nederlandene. Som maalestok bruker han konvoi- og licent-pengene for Amsterdam, og ifølge dem har handelen i disse aarene en høide som den aldrig før har hat og som den, efter en sterk nedgang 1652—60, først senere naar op til igjen.

Denne almindelige blomstringen for hollandsk handel er dog neppe forklaring nok paa veksten i den norske del av deres handel; man maa

¹ Medd. f. d. n. RA. I 71 f.

ogsaa søke efter andre, mere specielle aarsaker. Foruten fra Norge drev nederländerne ved denne tid ogsaa trælasthandel fra Østersjøhavnene og fremfor alt fra Rhinhavnene. De hollandske historikere omtaler gjerne Østersjø- og Rhinhandelen ganske utførlig, mens de avfeier den norske med et par ord — naturligvis fordi den norske er mindre kjendt. For Østersjøhandelen foreligger jo det ypperlige kildemateriale som Øresundstoldregnskapene er. Brugmans anfører¹ for denne handel at i de fem maanedene juni—novbr. 1645 gaar det gjennom sundet fra Østersjøen 170 nederlandske skibsladninger med trælast — en ren bagatel altsaa overfor de ca. 1000 skibsladninger pr. aar fra Norge ved den samme tid.

Det er heller ikke rimelig at trælasthandelen fra Østersjøen tidligere har været større, og den norske trælasteksport har da neppe vokset paa Østersjøeksportens bekostning.

Anderledes med trælasthandelen paa Rhinlandene (Schwarzwald-Saar- og Mosel-distriktene). Scherer² anslaaer værdien av den trælast, hollænderne hentet i Rhinlandene, til 6 à 7 mill. gylden om aaret. Han mener at da Hollands handel stod paa det høieste, stod værdien av de varer, hollænderne indførte dit, og den trælast og vin, de utførte derfra, likt, men at balansen, da det begyndte at gaa nedover med nederlændernes handel, forskjøv sig til skade for tyskerne: »Saalænge det blev bygget skib for den halve verden paa de hollandske skibsverftene, og saalænge mellemhandelen paa de nordiske land stod paa sin høide, var trælast og vin ækvivalent for kolonialvarene. Men da skibsbygningen ophørte og mellemhandelen fra de nordiske land skrumpet mer og mer ind, da fortsatte vistnok kolonialimporten til Rhinlandene; men det var ikke mere tale om ækvivalent i trælast og vin.«

Dette er dog bare en hypotese av Scherer. Sikre tal og data har han ikke at bygge paa. Men det er ikke umulig at veksten i norsk trælasteksport aarene 1630—50 betyr en tilbakegang i trælasthandelen paa Rhinlandene, eller rettere sagt er en følge derav.

Før 1633 blev jo saa at si hele Rhinveien behersket av den antihabsburgske koalition Sverige, Frankrike, Nederlandene. Men i 1633 rykker den spanske feltherre Feria ind i Rhinlandene; i 1634 kom slaget ved Nördlingen, som helt gjorde ende paa protestantenes magt i Sydtyskland. Og da Frankrike i de følgende aar kom med i krigen, staa kampen netop hetest langs Rhinlinjen. Alt handelsliv paa Rhinen maa derfor lammes, og da det samtidig saa langt fra er nogen stans eller tilbakegang i hollændernes verdenshandel, maa de søke erstatning andensteds for den trælast, de ikke kunde faa fra Rhinen. Det var da ganske naturlig at søke til Norge. —

¹ Opkomst En Bloei, s. 123.

² Allgem. Gesch. des Handels (Leipzig 1853), s. 344 ff.

Om hvad der faktisk foregaar i Kristiania i disse aarene fra 1630 til ca. 1650, gir kilderne bare smaa glimt som lar en skimte enkelte træk av byens handelsliv.

Gjentagne ganger er det i disse aar i forbindelse med Kristiania tale om de saakaldte defensionsskib. Institutionen er ikke gammel. Den første plan til defensionsskibene er fra 1628. Ved defensionsskib forstaar man et koffardifartøi som er slik utrustet at det i krigstid kan brukes til orlogs. Det var byene som frivillig paatok sig at utruste disse skibene, og som erstatning for at holde dem i slik stand at de kunde brukes i krigstid, fik eierne visse privilegier. De første privilegier av denne art er av 22. dec. 1630,¹ og de vedblev at staa ved magt i lang tid fremover. Av tømmerlast som utføres paa defensionsskibene, skal bare gis halv told, for fedeverer $\frac{2}{3}$ av tolden. Det samme avslag paa $\frac{1}{3}$ gjælder import av vin fra Spanien og Frankrike og klæde fra England. Naar Yngvar Nielsen sier² at institutionen dennegang ikke fik større betydning, er det visselig riktig; men den døde dog ikke helt bort, som han mener. Stadig er det i kongebrevene tale om defensionsskibene; men en kummerlig tilværelse har de nok fristet, trods regjeringens stadige forsøk paa at blaase liv i dem.

Hollændernes konkurranse har lagt sig lammende over dette som over ethvert andet norsk tiltak som stod dem iveien. Karakteristisk for hvordan man altid maatte være paa vakt overfor hollænderne, er følgende passus i det før nævnte privilegiebrevet for defensionsskibene:

Saafremt nogen vort rike Norges indbyggere befindes at bruke fremmedes penger til fremmedes kjøp, og saaledes at de varer for fremmedes penger kjøpes, som de fremmede selv tilhører, og paa deres vind, tap og eventyr kjøpes, da skal saadanne penger og varer være forbrutt, halvparten til os og den anden halvpart til samme skibs utredere, de som derpaa taler. —

Ogsaa defensionsskibenes toldfrihet maatte man være forberedt paa at hollænderne vilde forsøke at benytte sig av. I 1634 er man i Kristiania ifærd med at bygge et orlogsskib, eftersom kongelig majestæt vores allernaadigste herre og konge, nogen tid siden forleden, naadigst har for godt anset, paa adskillige steder her udi riket, en del orlogsskib av stænderne sammesteds at skulle sættes paa stabelen, opbygges og fremdeles forfærdiges, som siden av dennem, sig selv til gagn og deres nærings forfremmelse, udi fredstid kunde brukes, og udi feide og nødstid (det gud naadeligen avvende) til rigens defension være bekvem og tjenlige. Efter kongens begjærende er av denne bys ringe menighet udi begyndelsen utlovet

¹ NRR. VI 273.

² Norges hist. IV/2, 125.

og vedgaat tvende orlogsskib, som dog siden er blit »remederet og forhindret« til et, ved statholderens »gode intercession«. Dette skib har »menigheten« beflittet sig paa at skaffe, og efter skibsbyggernes beretning er det anlagt paa 300 lester, og dets »corpus er med allerstørste besværing mestendels fuldfærdiget«. Og skjønt borgerne gjerne vilde la det helt fuldføre, ser de sig ikke istand til det uten de fleste av borgernes ruin. Ti den skade, de har lidt av ildebranden, og den bekostning, de har maattet anvende paa sine »tomter, gaarder og bygninger udi denne nye by« har forarmet dem meget. De ber derfor om at kongen maatte overta dette skib og selv la det fuldføre og isteden la dem faa et som kunde være beleiligere til deres »trafikering« og dog kunde benyttes til orlogsskib.¹

Denne Kristianiaborgernes bøn blir hørt. Den 30. juli 1634 faar Sigvard Gabrielsen Akeleye og Sten Villumsen Rosenvinge i opdrag at begi sig til Kristiania og der straks taksere og anslaa udi penger samme bys orlogsskib, naar det er saa nær færdig til anker, takkel og taug og anden redskap;² og den 5. juli 1635 faar vi vite at kongen naadigst har avkjøpt borgerskapet i Kristiania det orlogsskib som der er opbygget og som kaldes »Gak med«.³ Det følgende aar faar videre Kristianiaborgerne tilladelse til at sælge det skib Phoenix, som vi naadigst undte dem istedenfor det skib »Gak med«, dog at de forpligter sig til at skaffe et bedre orlogsskib igjen, som der av byen til vor tjeneste efter vor anordning bør at holdes.⁴

Det er raadmand Carsten Ingwersen Flensborg og Johan Diricksen som er »kommet udi en venlig akkord med det ærbare kompani her sammesteds om dets skib Phoenix«, som er sendt av kongen til vederlag for byens defensionsskib og nu er beliggende foran byen, »eftersom det ei heller til kompaniets profit til nogen borgerlig trafikering kan brukes«. Akkorden bestaar i at »vore kjære medredere og participanter, fornemmelig velvise borgermestre og raad og alle andre interesserede til os har avstaaat fornævnte skib med dets ganske nu hosfølgende tilbehør«. Til gjengjæld forpligter de sig til igjen at bygge et skib som kan brukes til orlogsskib for byen.⁵

Defensionsskibets redere kaldes her altsaa et kompani, og navnet kompaniskib og defensionsskib brukes i kilderne stadig om hverandre. Det vil altsaa si at defensionsskibenes participanter dannet smaa kompanier med eneret til handelen med visse varesorter, foruten de oprindelige privilegier av 1630.

¹ RA., D. æ. stath.skaps ark., indkomne saker, 23. mai 1634.

² NRR. VI 677.

³ NRR. VII 76.

⁴ NRR. VII 250.

⁵ RA., Kanc. real. ordn. avd., pakke 14a³ (Krigsmakten tillands og tilvands).

Handelskompanier hørte jo tiden til. Alt før begyndelsen av det 17. aarh. hadde det eksistert slike kompanier i de landene som var længst fremme i økonomisk utvikling, navnlig i Nederlandene, og i 1616 fik Danmark-Norge sit første handelskompani: Det ostindiske kompani, med eneret til handelen paa Ostindien. Det hadde participanter rundt omkring i de norske byene, ogsaa i Oslo-Kristiania, som det fremgaar av et kongebrev av 31. jan. 1634 til statholderen Christofer Urne, om at han skal formaa participanterne i Kristiania, Tønsberg, Skien og Fredriksstad til nye utlæg at disponere.

I Kristiania har man imidlertid ikke været synderlig villig til at følge opfordringen; formodentlig har det ikke været videre lønsomt at være participant i et slikt kompani. I et kongebrev av 26. mars 1635 heter det nemlig: »Eftersom borgerne og indvaanerne udi vor kjøbstad Kristiania underdanigst sig nogen utlæg at kunne gjøre til det ostindiske kompani undskylder for deres uformuenhet, da har vores naadigste mening ikke været, at nogen fattige eller som ikke over en, to, tre eller fire tusen riksdalers formue har, nogen kontribution til førnævnte ostindiske kompani skulde paabydes eller utgi, mens naadigst derfor at maatte forskaanes.»

I det hele har man indtryk av at alle dansk-norske handelskompanier i denne tid og endnu langt over midten av aarhundredet har levet en meget trykket tilværelse under nederlændernes handelsvælde. En fremstilling av saltkompanienes historie kunde gi en god illustration til dette. Disse kompaniene opstaar, avgaar ved døden, opstaar paany og ophæves igjen, og i statskollegiet blev det i 1661, den 19. decbr., delibereret om raadelig var at hans kongelige majestæt, paa de herrer generalstaters indstændige anmodning, avskaffet saltkompaniet.¹

I Kristiania kan man i begyndelsen av 1640-aarene følge tydelige spor av et slikt kompanis skjæbne og samtidig faa et indblik i, hvordan den tids byborgere ikke alene levet under presset av de fremmedes handelsmagt, men ogsaa til sine tider under en handelstvang som staten paala dem og som ikke sjelden paaførte dem direkte tap. Det kompani, det her gjælder, er ogsaa et slags saltkompani; men det har sin egen, eiendommelige forhistorie, som igjen fører os ut i utenrikspolitikens labyrint.

Alt i 1630 var der sluttet en handelstraktat mellem Danmark-Norge og Spanien; men den skapte ingen synderlig handel mellem de to land. Forholdene i Europa var urolige og vanskelige. Den handel som var, led under de spanske og dånkerkenske² kaperes plyndringer. Danske og norske skib blev beslaglagt i spanske havner, under forskjellige paaskud; snart var det fordi skibene var av hollandsk bygning, snart fordi de hadde

¹ RA., Birkelands saml., statskoll.s forhandl. 1660—63.

² Dånkerken var den by i de spanske Nederlandene, hvor admiralitetet holdt til.

hollandske varer ombord eller hollændere blandt besætningen. Men i slutningen av 1630-aarene indtraadte det forhold i Europa som gjorde at man baade i Danmark og i Spanien ønsket at komme hverandre nærmere. Kristian IV var da kommet i et spændt forhold til Generalstatene paa grund av toldforhoielserne i Øresund i 1638 og 1639 og ønsket at bli uafhængig av de hollandske kjøbmænd og faa mere direkte handelsforbindelse med Spanien. Fra spansk side ønsket man Danmarks venskab mot Generalstatene.

Det blev da i 1640—41 drevet forhandlinger baade om erstatning for dünkerkernes plyndringer og for de opbragte skibene og om avslutning av en ny handelstraktat. Hannibal Sehested drev forhandlingene fra dansk side og opnaade tilslut en traktat, som bl. a. gik ut paa at Spanien skulde utrede varer for 100000 rd. som erstatning for en del av den lidte skade;¹ forutsætningen var at beløpet skulde utredes i salt, dette saltet skulde kongen av Danmarks undersaatte eller hans forbundsfæller ha ret til at hente i Spanien i løpet av fire eller seks aar; inden denne tid maatte det være utført fra Spanien.

Kristian IV utstedte da i 1641 en forordning om salthandelen udi Spanien;² han saa gjerne at dette salt »vores kjære undersaatte kunde komme til bedste, os ogsaa noksom derhos er bekant, handelen og commercien paa Spanien herved merkeligen at kunne tiltage, saa og skibsfarten her udi vore riker vel bringes paa fote, desforuten os, vore riker og lande ikke ringe nytte derav kunde tilvokse, dersom samme salt eller størsteparten derav her kunde bli forbrukt eller forhandlet, eftersom vi her aarligen udi vore riker og lande en stor parti salt behøver«. For at undersaatte ikke som hittil skulde være nødt til med fremmedes hjælp at tilforhandle sig det salt, de trængte, vilde kongen av kristelig, kongelig omsorg for sine kjære tro undersaatte tilby dem saltet, som laa færdig i Spanien, til en saadan pris at enhver dermed, som sig udi samme handel indlater, en merkelig gevinst kan ha at forvente, og desuten skulde alle participanter i denne salthandelen faa særlige og høie kongelige benaadninger og friheter.

For hver lest salt som blev hentet i Spanien paa den første reise, skulde participantene betale kongen 11 rd. De skib som vilde delta i handelen, skulde møte ved Flekkerøen sidst i april 1642 for derfra at konvoyeres til Spanien av tre krigsskib. Det blev ogsaa beregnet hvor mange skib fra hele riket det burde delta i handelen, og for Kristiania blev tallet sat til to. Ogsaa denne handelen skulde utnyttes i defensionsoiemed: »Paa det enhver av undersaatte des mere sig skulde befitte, gode, utmonterte skib

¹ Danmark-Norges traktater, utg. Laursen, IV 258 ff.

² RA., Orig. trykte kgl. forordn.

paa 16 støkker¹ og derover for halv lastetold udi Norge fri at være, fra 8 og til 16 for den fjerde part, under 8 at regnes som umonterte og betale deres fulde told.*

I Kristiania erklærte borgermester og raad sig paa borgerskapets vegne skriftlig villig til at delta i den spanske salthandelen. De forhandlede saa med Johan Diricksen og hans værfar Carsten Flensborg om at de med sit »kompaniskib« skulde afhente saltet under visse betingelser, nemlig at borgerskapet skulde være forpligtet til igjen at overta en viss andel. Efterat reisen vel var gjort, vilde borgerskapet imidlertid ikke vite av denne forpligtelsen, og Johan Diricksen maatte derfor skaffe sig en ordre fra statholderen for at faa dem til at opfylde sin pligt.²

Den 29. dec. 1643 kommer det en ny supplikation fra Johan Diricksen og Carsten Flensborg, som igjen fortæller om hvorledes en del partcipanter og interessenter har hentet salt fra Spanien efter den ordinerede takst, men vanskelig kan faa det solgt, fordi hollænderne indfører portugisisk salt, som er baade grovere og bedre og billigere; de ber derfor statholderen forelægge saken for kongen og skaffe et indførselsforbud mot portugisisk salt i nogen aar, indtil de er blit kvit sin beholdning.³ Noget slikt importforbud kan vi dog ikke se, er blit utstedt.

Ulykken for den spanske salthandelen var at Portugal i 1640 hadde revet sig løs fra Spanien. For Nederlandene, som benyttet enhver anledning til at knytte forbindelser med Spaniens fiender, var dette naturligvis en kjærkommen leilighet til at begynde en fordelagtig salthandel paa Portugal, saa meget mer som det virkelig var en kjendt sak at saltet fra Portugal var av bedre kvalitet end saltet fra saltpannene i Andalusien. Nu slap hollænderne der for den tillægsavgift, de hadde maattet betale, saalænge Portugal var forenet med Spanien.

Overalt ser vi saaledes hollænderne være paa færde og krydse et litet lands store og smaa handelsforetagender, ødelægge dem og altid sætte sit igjennem; like ind i private pengetap i en norsk smaaby kan vi følge denne deres virksomhet. —

I 1640 har Kristiania ifølge indberetning fra borgermestere og raad et orlogsskib som byen er taksert for. Det er 124 fot langt, 27 fot »vidt under huden« og 12 1/2 fot dypt i rummet. Det kan i krig føre 30 kanoner og kræver i koffardifart en minimumsbesætning paa 24 mand. Samtidig erklærer Bertel Nielsen om sit skib »Lindormen« at det er 103 fot langt, 22 fot »vidt« og 13 fot dypt og at han vil utstyre det med alt som hører

¹ Kanoner.

² Stath. sk. Extrakt-Prot. 1642—46, I 51 f.

³ RA., D. æ. stath.skaps ark., indkomne saker, 29. decbr. 1643.

til et defensionsskib, mens Peder Svendsen har et noget mindre skib under bygning.¹

Det førstnævnte skib er antagelig det som i 1641 av Sigvard Gabrielsen Akeley kaldes »Den norske Løve« og som tilhører Johan Diricksen og Carsten Flensborg. Sigvard Gabrielsen har nemlig av kongen faat i opdrag hvert aar at besigtige de søndenfjeldske defensionsskibene og gi dem brukbarhetsattest. Slike attester for »Den Norske Løve« findes for alle aarene 1641—43.² Sandsynligvis er det med dette skib, Johan Diricksen og Carsten Flensborg har gjort sin uheldige spanske saltreise i 1642.

I 1644 var »Den Norske Løve« ogsaa virkelig med i krigen med Sverige — det er første gang, de norske defensionsskibene blir prøvet. Det førte da 20 »stykker«, Johan Diricksen var kaptein og Peder Friide »lyttenant«. Ogsaa »Norske Fregat« av Kristiania var med i krigen, foruten 8 andre norske defensionsskib (fra Kongelf, Bergen, Skien, Tønsberg og Fredrikstad). »Sophia« av Tønsberg var utrustet av og tilhørte borgerne Jørgen Coldevin, som var kaptein ombord, og Anders Madsson; det blev tat av svenskene ved Aalborg fjord.

Helt uten skibsrederi har Kristiania altsaa ikke været ved denne tid. Det er heller ikke umulig at den ved siden av defensionsskibene har hat nogen andre mindre skib; men det har neppe været mange.

Ogsaa utover i slutten av 1640-aarene ser vi Kristianiaborgerne fortsætte med sine klager, som før. I 1650 møter vi den første store klagen over Selius Marselis:

»Iblandt borgerskapet høres ogsaa ofte og idelig stor besværing over Selius Marselis, og det ikke ubillig, eftersom han ikke alene paa tre aar tilforn, som nu forgangen sommer var ute, har hat kongelig benaadning og frihet for al borgerlig tyngde og besværing, mens endog siden, likesom tilforn, sig forholder og ikke sig til borgerskap at tage lar formerke, og efter hans bruk og hantering hjelpe med borgerskapet at dra byens besværligheter, og han dog drive sin store handel baade til lands og vands, borgerskapet og de hanterende ikke til ringe avbræk og skade, som de beklager« — foruten den store skade bergverkene hans volder byens borgere, idet han ikke alene lar sine varer fore derop i store partier til verkenes underhold; men bergverkene trækker ogsaa til sig de oplandske varer som ellers vilde komme byen til gode, »besynderlig udi denne meget besværlige, dyre tid«. Det spørres derfor, »om hans majestæts naadigst givne frihet sig erstrækker til saadan stor vidtløftighet og merkelig bruk og handel, til borgerskapets største, paaklagede besværing«.³

¹ Kanc. real. ordn. avd., pakke 14 a¹ (Krig).

² L. c., pakke 14 a³.

³ RA., D. æ. stath.skaps ark., indkomne saker, 3. septbr. 1650.

Ikke bare for Kristiania men for hele det sydøstlige Norge har Selius Marselis' virksomhet spillet en saa stor rolle, at det er nødvendig at beskæftige sig litt mere indgaaende med ham. Paa det økonomiske liv i Kristiania har han i de aar, han var knyttet til byen, antagelig fra 1644 til 1663, øvet et saa sterkt tryk, grepet saa dypt ind, at man ved en fremstilling av tidens historie ikke kan komme forbi ham.

Alt i 1644 maa Marselis ha været bosat i Kristiania. Det første vidnesbyrd om hans virksomhet her findes i Hannibal Sehesteds kopibøker for 7. juni 1645. »Hofmesteren« faar befaling til straks efter maaltid at gaa »neder til Selio Marsillio« og meddele at statholderen har gennemgaaet hans regnskaper. Det dreier sig om forskjellige ting, om et telt, et kabinet, et par kramregnskaper og et husholdningsregnskap, tilsammen 7301 daler, »hvorudav meget vil avtinges og mulig en del igjen leveres, før end jeg mig til nogen betaling eller avregning med hannem kan forstaa eller resolve. Ti dersom Marselius mener at gjøre sig rik her paa et aars tid med ubillig pris, helst av mine penger alene, da er vi snart at skilles ad, og gjøre mig betjent av andre kjøbmænd, hvilket, hvor gavnlig og reputerlig det vil være for hannem og hans hus, jeg gir hannem selver at betænke og tiden skal utvise«. De andre poster i regnskapet derimot — soldaterklær, spansk salt o. a. — er der ingen strid om.¹

Hvad der direkte har bestemt Marselis til at flytte til Kristiania, er ikke godt at si. Men at han er kommet med store planer om at samle rigdom, vidner alle kilder til hans historie om, likesom det ogsaa er klart at hans økonomiske magt i Norge blev meget stor. Hans virksomhet har været sammenlignet med Louis de Geers i Sverige,² og denne sammenligningen gir ikke noget daarlig utgangspunkt for forstaaelsen av ham. Det tør ogsaa være rimelig at Louis de Geer virkelig har staaet for Selius Marselis selv som det store forbillede.

Hans fødsel angis i almindelighet til aar 1600,³ og han stammet fra en fornem brabantisk familie, som paa grund av religionsforfølgelser hadde maattet forlate de spanske Nederlandene og bosatte sig dels i Amsterdam, dels i Hamburg. Alt sidst i 1620-aarene er Selius' far, Gabriel Marselis d. æ., her kommet i forbindelse med den danske kongen.

¹ Saml. t. d. n. F. Spr. a. Hist. IV 455 f.

² M. Birkeland i Smaaskr. tilegnede A. F. Krieger, 219 ff.

³ I egteskapsregistrene i Amsterdams byarkiv, hvor hans egteskap med Anna van der Straten fra Hamburg (f. 1608) er indført den 11. april 1634, sies han imidlertid at være 32 aar gammel og skulde altsaa være født i 1602; den yngre broren Gabriel blev aaret efter (1635) gift med Annas yngre søster Isabella (f. 1617); han var da 25 aar og altsaa født i 1620; 20 aar senere blir han gift for anden gang, med Maria van Arckel (f. 1622). — Selius angis ved sit egteskap at være fra Rotterdam, men bor paa Koningsgracht i Amsterdam (efter velvillige oplysninger fra A. B. van der Vies i Amsterdams arkiv).

Fra sin tidlige ungdom av gik Selius paa reiser; han har været helt til Ostindien, og han har ogsaa været i Sverige, hvor han gjorde indgaaende studier av bergverksdriften. I en supplikation til kongen den 20. dec. 1652¹ gir han — ganske uopfordret — kongen raad om hvad der bør gjøres for at ophjælpe bergverksdriften i Norge, efter svensk mønster. Han har, sier han, noget kjendskap til hvordan bergverkene i Sverige stod for 30 aar siden; men, tilføier han, ved den gode orden som de da kom i og

*Selius Marselis.
Efter maleri som angis at forestille ham.*

ved de store privilegier og beneficier som blev de mænd til del, som antok sig bergverkene eller optok nye, er verkene nu kommet i slik blomstring, at de indbringer hundre tusener av riksdaler.

Den som dengang — »for 30 aar siden« — tok sig av Sveriges bergverker, var netop Louis de Geer. Alt flere aar før han lot sig bevæge til at bosætte sig i Sverige og la sig naturalisere der (1627), anbragte han kapital i svenske bergverker, og hans virksomhet her har git ham navn av den svenske industris far.

Det er ikke urimelig at det er bergverkene som har lokket Selius Marselis til Norge. Hans yngre bror Gabriel var alt fra 1640 av »dypt engagert« med bergverker i Norge. Bærums jernverk tilhørte ham, desuten

vistnok ogsaa Kragerøverket og Mørlands verk, og mellem de to brødrene ser det ut til at ha været intimt samarbeide. Kongen gjorde de helt avhengig av sig ved at laane ham store pengesummer, og netop ved den tid, da Selius kom til Kristiania — under krigen med Sverige — trængte han mer end nogensinde til penger, først og fremst for at skaffe sig en flaaete som kunde binde an med den svenske flaaeten.

De norske defensionsskibene var ikke i videre god stand, og kongen klager over at eierne ikke var istand til at utruste dem paa egen bekostning. I 1644 faar derfor Hannibal Sehested i opdrag at forhandle med

¹ RA., Norske indlæg, 1653.

fremmede kjøbmænd om at skaffe en del orlogsskib »efter den pris som udi England vorder holden og observeret«. Men Hr. Hannibal finder en bedre utvei end at betale skibene med kontanter, idet han slutter kontrakt med Selius Marselis om utrustning av nogen orlogsskib, som skal betales med trælast, og denne skal kronen igjen »laane« hos undersaattene. I alle havner hvor Marselis ønsker det skal nemlig trælasthandlerne være forpligtet til at levere ham mindst halvparten av al sin last; tolderne skal føre bok over disse leveransene, og baade tømmerverdien og tolden skal komme til avkortning i kontrakten; trælasthandlerne paa sin side skal holdes skadesløse ved eftergivelse av skat eller pant i kronens jordegods.¹

Ved kontrakten forpliktet Marselis sig til at skaffe kongen tolv gode orlogsskib, fire velbeseilede dünkirkiske fregatter og to nye hollandske gallioter; halvparten av skibene skulde være rede inden utgangen av april 1645, resten inden 10. mai; de skulde leveres i Kledeholmen, Kaldsund eller paa Marstrands havn. I fredstid skulde Selius for disse skibene ha samme privilegier som de norske kompaniskibene og ha ret til at seile til Ostindien med dem, under kongens protektion, men paa eget eventyr. Paa tre maaneders varsel skulde han dog være pliktig til at holde like mange og like gode skib rede til kongens tjeneste.²

Denne kontrakten om utrustning av en flaate faar en ogsaa til at tænke paa Louis de Geer, som under krigen blev sendt til Nederlandene for at faa Generalstatene til at hjælpe Sverige; men da der her var to partier,

*Gabriel Marselis.
Efter maleri av Pietro Naso 1655.*

¹ NRR. VIII 347—50.

² Kanc. real. ordn. avd., pkt. 14 a³.

et dansksindet og et svensksindet, og det derfor var umulig at faa nogen officiel hjælp, utrustet de Geer paa egen bekostning en flaaete paa 30 skib til hjælp for Sverige.

Saa store resultater som de Geer opnaadde nu ikke Marselis. Alt den 31. mai 1645 — bare to maaneder efter kontrakten — skriver Hannibal Sehested til kongen og klager over at det har været umulig for Marselis »enten udi Holland, England eller Dünkerken formedelst forbud alle vegne at erlange skibe, saa at fred er endelig fornøden til bedre tid og leilighet.«¹

Da han ingenting hadde utrettet i Holland, reiser Marselis tilbake til Norge for at skaffe skib og kjøper der skibene »Engel Gabriel«, »Tonsberger Fregat«, »Engel Maltul« og »Den Norske Fregat«, som alle var med i krigen; desuten hadde han alt tidligere leiet fire skib i Norge, nemlig »St. Ole« av Bragernes og »St. Anna«, »St. Catarina« og »Enhjørningen« av Skien, som han skulde holde under krigen i henhold til en særskilt kontrakt av 8. juli 1644: for hver kanon skibet førte, skulde han holde tre sjøfolk og en soldat; til gjengjæld skulde han for hver sjømand ha 5¹/₂ £ (à 5 rd.) pr. maaned og for hver soldat 4 rd. til løn og 2 rd. til kostpenger pr. maaned. Paa de kjøpte skibene skulde han holde fire mand pr. kanon og ha 5¹/₂ £ for hver.

Regnskapet mellem kronen og Selius for denne flaaeten blev gjort op paa »Fritsø stenhuis i Laurviken« 29. aug. 1646 og er undertegnet av Ove Gedde, Hannibal Sehested og Niels Lange.² Kronen skylder ham da 129063 rd., som han har faat godtgjort inden utgangen av 1653.

I sammenheng med behandlingen av Hannibal Sehesteds regnskaper i det hele blev disse regnskapene tat under revision i 1651. En kommission blev nedsat for at lede undersøkelsene og holdt møter i Fredriksstad fra slutten av mai og litt ut over sommeren; en række personer blev avhørt eller gav skriftlige svar paa spørsmaal. En del av disse dokumentene er bevaret, spredt paa et par steder,³ og derav synes det at fremgaa at man i Fredriksstad er kommet til det resultat, at Selius har snytt kronen for 49551¹/₂ rd., idet han nemlig i sit regnskap har opgit større besætning paa skibene end der faktisk hadde været.

Selius møtte ogsaa selv i Fredriksstad, og hans skriftlige indlæg i saken er bevaret. Han undskylder sig paa alle mulige maater; men likeoverfor de faktiske vidneprovener gaar han ikke ind paa saken selv, ender bare med at be om kongens naade i betragtning av at han har gjort sit bedste. Han reiser dernæst ogsaa selv til Kjøbenhavn, hvor han

¹ Saml. t. d. n. F. Spr. o. Hist. IV 444.

² Kane. real. ordn. avd., pk. 14 a¹.

³ L. c., pk. 14 a¹ og 14 a³.

fremlægger sin sak for kongen, og resultatet blir at kongen virkelig avstaar fra at forfølge saken videre.¹

Her som ellers viser Marselis en stor evne til at vri sig fra vanskeligheter, ved alle slags knep. Da han saaledes i 1652 av bergskriveren blir opfordret til at betale tiende — 1 riksort av hvert skippund — av det jern, han hadde utskibet til fremmede steder, erklærte Selius at nogen slik forpligtelse kjendte han ikke. Bærums og Mørlands verk hadde hans bror Gabriel faat til eiendom av kongen, og i privilegiene er det ikke tale om tiende, men om told — 1 riksort av hvert skippund — men da nu Selius Marselis hadde faat toldfrihet for alle de varer han utførte fra Kristiania, faldt jo den sak bort av sig selv. Hvad Eidsvolds, Viks og Julsrøds verker angaar, som han selv hadde forpaktet, først av Hannibal Sehested, siden av kongen, saa var det avgiftsfri forpaktning, og skal det her betales tiende, faar bergskriveren søke eierne om det.

Bergskriveren gaar da til Hannibal Sehested, som blev meget fortørnet paa Marselis og sa til mig (bergskriveren), at »han hadde forpaktet til Marselis bemeldte jernverker efter privilegiene holdt de ham til at gi noget derav til kongelig majestæt, saa fik han at rette sig derefter og betale det, han skyldig var, og ikke søke utflugt eller behjælpe sig med fihfacherier; hverken Marselis eller nogen anden skulde endnu komme og si eller hannem overbevise at han tilforn udi sin velstand hadde gjort, negotieret eller sluttet noget med nogen, at hans kongelige majestæt derover hadde mistet sin rettighet, hvorledes lykken nu og var, hvorpaa hans excellence straks gik til Marselis for at tale med ham derom.«²

Hannibal Sehested later til at ha kjendt Marselis godt.

Det faktiske forholdet med hensyn til told eller tiende av jern ser man av toldrullen for 1650,³ hvor der ved tolden paa jern staar tilføiet i margin: »Al denne told er at forstaa naar det indføres; ti det som gjøres i landet, skal efter privilegiene paa jernverkene fortoldes paa stedet, hvor de gir 1 ort pr. skippd. og siden intet videre.« Kongen blev ogsaa meget fortørnet over Marselis utflugter, efter det brev at dømme som han 29. mars samme aar sender statholderen Gregers Krabbe og ber denne paalægge Selius at gjøre rede for det, han skylder kronen for sine jernverker, ifølge privilegiernes ordlyd. Men alt 12. mai er kongen kommet paa andre tanker, som følge av en supplikation fra Marselis, og han eftergir ham nu alle gamle fordringer, naar han betaler afgiften paa jernet fra 1. jan. 1651 av.

Eksemplene kunde let forfleres. Altid løper Selius Marselis av med seiren. Alt han ønsker, faar han; alt han kommer op i, faar han magt

¹ NRR. X 323.

² RA., Norske Indlæg, 1652.

³ I Kanc. real. ordn. avd., pk. 25 a.

over. Han — det vil si hans penger — maa ha været uundværlige for kongen, og desuten synes kongen at ha hat en viss tillid til hans indsigt. Marselis hadde tilbragt 11 aar av sit liv paa reiser, hadde set meget og lært meget. Han var en forretningsmand i stor stil, et litet stykke europæisk handelsaand i det lille Kristiania, hvor borgerne med utilhyllet forundring har stirret paa ham som kunde drive slik »merkelig handel og bruk«; men ogsaa med hat har de set paa ham, fuldstændig uforstaaende. I deres øine har det været mot al sund fornuft, at en enkelt mand skulde kunne magte saa meget, til deres egen »nærings forsvækkelse«.

I de supplikationer vi har bevaret fra Marselis haand, er der altid et skjær av interesse for det almene vel, for rikenes fremgang, kongens fordel o. s. v. Hans raad om ordningen av den norske bergverksdrift efter svensk mønster lyder saa saklig. Men alltid er der sammenheng med klager over en eller anden avgift, man har krævet av ham. Kræves der tiende av hans jern, svarer han f. eks. at i Sverige gis der bare tiende av rujernet, og denne tiende utredes i rujern. Men i Norge er fremstillingen av rujern saa dyr, at det ofte lønner sig bedre at indføre det fra Holland. Og naar rujern kan fremstilles saa meget billigere i Sverige end i Norge, kommer det av at hele bergverksdriften der har en fast ordning; bønderne er forpligtet til at yde sit arbeide ved verkene for en bestemt takst. I Norge derimot maa man baade lokke og true bønderne til arbeide ved verkene.

Derfor raader han kongen til at lægge høi told paa alt det jern som indføres fra fremmede land, ogsaa paa det som kommer over grænsen fra Sverige¹ — alt i sin egen interesse; det skal gi ham en vinding av nogen tusen riksdaler om aaret.

I den nye toldrullen av 1655² blir der sat høiere told paa jernet (3 ort pr. skippd., enten det utføres til utlandet eller til Danmark). Straks kommer det klage fra Selius, som vil bevise at han har ret til at være fri for denne tolden, men desuten peker paa at slik høi told er til stor skade for bergverksdriften i Norge ved at beta folk lysten til at begynde nye bergverker; i Sverige som er fuldt forsynt med bergverker, kan det gaa an at ha endda høiere told; der er desuten baade arbeidsløn og alle andre ting meget billigere end i Norge. Derimot er prisene baade paa jern og kobber langt lavere i Norge.³

Der er noget vist troværdig, næsten stilfærdig ved Marselis' fremstilling og hele ræsonnement. Det er ikke urimelig at han virkelig har hat trang

¹ RA., Norske indlæg, 1653.

² RA., Kanc. real. ordn. avd. pk. 25 a (koncept).

³ RA., Norske indlæg, 8. mai 1656.

til at skape noget varig; men altid kommer hans »Gewinnsucht« imellem og gjør at det blir noget halvt og grumset over alle hans tiltak. Derfor sætter han heller ikke for alvor spor efter sig i Norges historie trods alle sine foretagender.

Derimot maa han ha været en glimrende mellemmand mellem den danske stat og de norske rigdomskilder. Han har evnet at hente ut av landet langt mere end et noksaa stort tillæg av skattebrev vilde ha formaadd — rigtignok gik vel det meste av det i hans egne lommer.

For borgerskapet i Kristiania maa det ha været oprørende at se paa Selius. De betalte byens tynger, skat av sit jordegods, told av sine varer; de tok imot indkvartering av fordringsfulde og tyranniske officerer og soldater. Alt slikt og mere til var Marselis fri for; han tok ikke borgerskap, han levet iblandt dem som en fornem fremmed, hadde fri ret til reformert religionsøvelse og ret til naarsomhelst at forlate landet med hele sin formue.

For 12 aar var alle hans privilegier git, og da de utløp i 1660, blev de fornyet. Men i 1662 kom det en forordning som ophævet al told- og accisefrihet i Norge,¹ og denne synes ogsaa at ha rammet Marselis.

Aaret efter (1663) døde han imidlertid i Kjøbenhavn, og i et saakaldt »universitetsprogram«, som gir de vigtigste data i hans liv, berømmes han for den flid og troskap hvormed han hadde røktet alle sine hverv.

I 1653 var han blit generalpostmester i Norge. Aaret før hadde han nemlig i en supplikation beklaget sig over det norske postvæsens sendrægtighet og pekt paa at det var en let sak at faa meget større fart i posten baade mellem Kjøbenhavn og Kristiania og mellem Kristiania og Trondhjem og Kristiania og Bergen. Kongen sendte straks ordre til statholderen Gregers Krabbe og paala ham at raadføre sig med Selius om forbedringer i posten,² og som resultat derav er det vel, han er blit utnævnt til generalpostmester.

I 1657 blev han ogsaa medlem av det norske oberbergamt med titlen oberbergamtsraad, og samme aar er han ifølge universitetsprogrammet blit sendt til Nederlandene som kongelig agent hos Generalstatene, hvor han skal ha vist meget stor duelighet og nidkjærhet.³ I 1659 hadde han en kommando over hollandske matroser i kastellet i Kjøbenhavn. —

Paa bakgrund av hvad vi paa denne maaten har faat vite om det økonomiske liv i Kristiania kan man kanskje forsøke at utnytte de faa statistiske oplysninger som kildene indeholder, det vil si indtægtene av

¹ RA., Antegn. og extracter av Kria. toldregnsk. 1644—79.

² NRR. X 550.

³ Budstikken VI, s. 708.

kronens told, som er den væsentligste del av hele tolden;¹ ialfald gik jo trælstattolden, som i Kristiania er den altoverveiende, til kronen.

Fra 1. mai 1644 til 1. mai 1645 beløper kronens told i Kristiania sig til 10166 rd., aaret efter til 9858 rd. og det derpaa følgende aar igjen bare til 4203 rd. Men i dette sidste aar 1646—47 er tolden opkrævet efter toldrullen av 1646, som — ifølge det som før er fortalt om Kristianopeltraktaten — gik tilbake til satsene fra 1628, der bare var omtrent halvparten av satsene fra 1643. Dertil kommer at Selius Marselis i dette aar vistnok har faat adskillig betaling for sin før omtalte flatekontrakt i form av trælst, som han utførte toldfrit eller for halv told. Og de lave tallene for 1646—47 peker derfor snarere paa større eksport i dette aar end paa mindre end aaret før.

Ogsaa andre forhold taler for dette. 1645 var krigsjaar, og rigtignok virker i dette aarhundrede krig mellem de nordiske magter langt mindre hemmende paa den norske trælsthandel end krig mellem de store europæiske sjømagter; men nogen virkning har krigen likevel hat, og man maa anta at handelen har øket igjen i fredsaaret 1646.

Toldintradene maa saaledes anvendes med største forsigtighet som maalestok for handelens fremgang og tilbakegang.

I 1647 er tolden igjen steget til over det dobbelte av hvad den var aaret før — kontrakten med Selius Marselis er nu ikke lenger gjældende, og det er vel ialfald en sterkt medvirkende aarsak til stigningen.

Alt fra begyndelsen av 1647 begynner Haagertraktatens toldbestemmelser at virke, og de har sandsynligvis betegnet en stor fordel for hollænderne.² I 1648 synker tolden fra 10388 rd. (i 1647) til 6412 rd., og en tilsvarende nedgang finder vi i Drammen, nemlig fra 19372 til 16097 rd.³ Det maa vel være de nye toldsatsene som gjør sig gjældende — ialfald kan hverken Marselis' toldfrihet av 24. decbr. 1648 eller Kristianiaborgernes toldfrihet av 25. aug. s. a. ha nogen betydning i dette aar.

Fra 1648 til 1666 er toldintradene i de søndenfjeldske trælsthavnene en langt sikrere relativ maalestok end tidligere. Fra 1648 av er nemlig trælstattolden konstant, og selv om det tre ganger i denne tid — 1650, 1655 og 1662 — kommer nye toldruller med forandrede satser for andre varer, saa er dette av underordnet betydning overfor trælstattoldens helt dominerende rolle. I 1666 kommer det bestemmelser om nye maalecerter, og tolden forhøies til $1\frac{1}{3}$ rd. pr. lest for hele drægtigheten (uten det

¹ Der betales ogsaa toldsummer til «St. Annæ bro», til «Baadsmansboder» og til «Kommissærene i Skaane»; men de er av mindre betydning.

² Vistnok stiger tolden paa deler; men bjelketolden gaar sterkt ned, og alle slike smaaavgifter som havnepenger, ringpenger, rorstold o. l. falder helt væk.

³ RA., Extracter av Drammens toldregnsk. 1642—79.

tidligere 20 pct.s fradrag); og slik holder trælattolden sig derefter helt til langt ind i det 18. aarh.

For aarene 1649—51 er der ingen brukbare tal at finde. I 1652 er derimot kronens told i Kristiania 8968 rd., og i betragtning av Marselis' toldfrihet betyr dette neppe nogen nedgang i eksporten fra 1647. Marselis' toldfrihet har sikkert repræsenteret et betydelig beløp: for treaaret 1658—60 utgjør den 15976 rd. (altsaa 5325 rd. pr. aar i gjennemsnit), mens hele toldindtægten fra Kristiania i de samme tre aarene beløp sig til 67720 rd.¹ Han har altsaa drevet henved $\frac{1}{4}$ av hele byens handel.

Det er ikke urimelig at aarene 1648—52 har vist større toldbeløp end de følgende. I 1652—54 er der nemlig krig mellem Holland og England, hvad der efter et samtidig vidnesbyrd »seilassen turberede og toldens indkomst mægtig forringede.«² Kronens toldregnskap i Kristiania for 1653 viser da ogsaa bare en indtægt paa 6772 rd., men stiger i 1654 til 8691 rd., uagtet dette er det ulykkelige pestaar som bortrev ca. $\frac{1}{3}$ av byens befolkning. Men nogen nødvendig parallelisme mellem bevægelserne i folkemængde og i handel er der ikke. Større svingninger i den norske handel har i det 17. aarh. som senere regelmæssig utenrikspolitiske aarsaker.

Det er endnu skog nok at ta av i Norge; det er endnu ikke sat nogen grænse for hugsten. Norge har ingen national skibsfart av betydning; alt avhænger av om hollænderne — senere ogsaa engelskmændene — har anledning til at hente lasten i sine egne skib. Derfor blir en krig i Vesteuropa i denne tid altid tegn til nedgang i handelen i Norge.³

En krig mellem Danmark-Norge og Sverige virker derimot ikke slik. I sidste halvdel av 1650-aarene er der saaledes trods krigen sterk fremgang i trælatteksporten, hvad der ikke staa i strid med at der samtidig er nedgang i folkemængden. Listen over kronens toldindtægter⁴ i Kristiania i aarene 1655—62 ser slik ut:

1655—56	12 225 rd.
1656—57	11 132 »
1657—58	10 804 »

¹ I dette beløp er medregnet al told som overhode inkom, og desuten værdien av baade Marselis' toldfrihet og flere andre lignende mindre privilegier; Medd. f. d. n. RA. I 78 ff.

² RA., Kanc. real. ordn. avd., pk. 25 a, Tolderen i Flekkefjord Michael Sartorius' indlæg mot Kristianssands borgeres forslag om at nedlægge ladepladsene Flekkefjord, Kvinesdal og Lyngdal, 1662.

³ At virkningene av en slik krig blir andre i en senere tid, hvor handelen i større utstrækning foregaar ved hjelp av norske skib, vil vi faa anledning til at komme nærmere ind paa nedenfor.

⁴ Tolden til kommissærene i Skaane holdes stadig utenfor, da den ikke har noget med trælattasten at gjøre, og da det jo her ikke kommer an paa at faa fastslaat de absolutte toldbeløpene.

1658—59	10183 rd.
1659—60	13169 »
1660—61	14563 »
1661—62	15405 »
1662—63	20235 »

Den voldsomme stigningen fra 1654 til 1655 er sandsynligvis bare et utslag av forholdene i Europa, det vil si av fredsslutningen mellem Holland og England; hollænderne har lidt svære tap under krigen og har meget at ta igjen. Dernæst maa ogsaa virkningene av den engelske navigationsakt tages med i betragtning og likedan den handelstraktat som Cromwell i 1654 sluttet med Danmark-Norge og som gav engelskmændene samme betingelser som nederlænderne for sin trælapestport fra Norge.

Et indlæg fra generaltoldforvalteren Daniel Knoff kunde styrke den antagelse at veksten i trælapestporten i 1650-aarene har noget med forholdet til England at gjøre.¹ Det handler om »toldens inkvisition og direktion« i det søndenfjeldske Norge og gaar ut paa at stor misbruk og uskikkeligheit er kommet udi svang imot traktatens rette mening og drives daglig av de hollandske skippere. Traktaten med Holland av 1647 er blit fuldkommen overholdt av den danske konge; men av nederlænderne er den vrangeligen forstaat, misbrukt og i adskillige maate mot handlet; kongen kan nu med rette begjære at vite, om det er skedd og endnu sker med herrenes vidskap og vilje. Det er generalstatene som har fordelen av traktaten, saa det er til deres eget bedste at manglene ved den blir rettet og alt misbruk fjernet. At faa ændringer i traktaten er nu av dobbelt vigtighet, fordi naar engelskmændene skal derudi participere, blir summen av skibene fordoblet og dermed ogsaa toldindtægtene.

Først og fremst gjælder det at faa nye maalecerter, idet de gamle gir helt gale resultater formedelst den nye bygning og fasong, skibene daglig bygges paa; dernæst maa eksportforbudet mot eketømmer overholdes strengere, og det maa forhindres at de hollandske smaaskibene paa under 50 lester mot traktaten farer paa uthavnene og laster næsten fuldt med fetevarer. Alt dette gjælder det at faa bragt i orden, mens man endnu bare har med nederlænderne at gjøre, før den engelske skibsfarten kommer i gang.

Det er neppe rimelig at Daniel Knoffs spaadom om stigningen i den engelske skibsfart er gaat i opfyldelse med en gang. Før navigationsakten

¹ RA. Kanc. real. ordn. avd., pk. 25 a; 30. mars 1655. — Ogsaa i Drammen er der en tilsvarende stigning; 1654—57 er toldindtægten gjennemsnitlig ca. 25 000 rd., i 1658 27 433 rd., i 1659 31 214 rd.

hadde jo engelskmændene faat det meste av sit trælastbehov tilfredsstillet ved hjælp av hollandsk skibsfart, og om de nu gik til selv at hente sin trælast i Norge, vilde det jo ikke bety nogen effektiv stigning i behovet for norsk trælast i det hele, men bare føre til en tilsvarende nedgang i nederlændernes trælasteksport.

Veksten i utførselen av trælast fra Norge i 1650-aarene maa saaledes ogsaa ha andre aarsaker. I 1648 slutter den 80-aarige krigen mellem Spanien og Nederlandene, og de to landene trær i fredelig handelsforbindelse med hverandre. Ved sin krig med Holland hadde Spanien i al denne tid faktisk lagt alle mulige hindringer i veien for sin egen handel, idet den spanske regjeringen stadig søkte at hemme den nederlandske handel. Bare fra Tyskland og England var det i tiden før 1648 fuld frihet til at handle paa Spanien. Men selv i traktaten mellem England og Spanien var det en artikkel som forbød engelskmændene direkte at føre varer fra Holland til Spanien. Hvis Spaniens mange forbud, som sigtet paa at utelukke nederlænderne fra den spanske handel, hadde kunnet gjøres effektive, vilde det været til meget følelig skade for nederlænderne. Men faktisk foregik det i alle de 80 aarene en livlig handel mellem Holland og Spanien. Dels foregik den under falsk flag, dels kunde nederlandske skib for en pris av 600 gylden faktisk faa pas til handel paa spanske havner. I virkeligheten fandtes det heller ikke i hele Europa nogen anden nation som hadde tilstrækkelig stor skibsflaate til at formidle handelen mellem Spanien og resten av Europa.

Ved freden i 1648 blev nu den hollandske handel paa Spanien pludselig fri for alle hindringer, ja endog sterkt opmuntret i selve fredstraktaten, og resultatet var at den i løpet av faa aar hadde tilintetgjort al konkurranse. En kjøbmand fra Leiden, Pieter de la Court, skrev i 1662 et flyveskrift: Hollands interesse eller grunden til Hollands velfærd, hvor han fortæller at i Jan de Witts tid — fra 1653 av — blir havnene i Spanien ikke besøkt av nogen andre end hollandske skib, og at der i Spanien er saa faa sjøfolk og skib, at de siden freden har begyndt aapent at leie hollandske skib til farten paa Indien, hvorfra de før saa omhyggelig hadde utelukket alle fremmede.

Og tør man tro Pieter de la Court som fortæller at Spanien ikke leverer andre varer end spansk uld, frugt og jern, mens det trækker til sig saa mange hollandske varer og industriprodukter at alle de spanske og indiske varer ikke er nok til at opveie dem¹ — saa forstaar man hvor stort behov Spanien i denne tid hadde for nederlændernes mellemhandel. Og forskjellen mellem værdien av indførselen og utførselen

¹ Brugmans, *Opkomst en Bloei*, s. 127 f.

blev dækket ved ædle metaller som de spanske kolonier skaffet i overflod.

Til de varer, hollænderne bragte til Spanien, hørte ogsaa trælast. Og vi har et samtidig norsk vidnesbyrd om at en væsentlig del av den trælast, nederlænderne hentet i Norge, via Amsterdam gik til Spanien. Det er den før omtalte Rasmus Kruse som taler om dette, og han vælger, naar han vil beregne hollændernes nettofortjeneste paa norsk trælast, eksempelvis det spanske avsetningsmarked — rimeligvis fordi hollænderne her har tjent mest paa lasten. Det fremgaar av hans memorial, at trælasten i Holland omlades i de saakaldte Spaniafarere, som er dobbelt saa store som de, der fór paa Norge, og som kan regnes at gjøre en reise om aaret. I de samme skibene fører saa nederlænderne spanske og indiske varer tilbake igjen for fra Holland at spre dem til de øvrige europæiske land. Det er da neppe rigtig, naar W. Vogel i sin ovenfor benyttede avhandling hævder,¹ at nederlænderne ikke hadde særskilte skib til Spaniafarten, men brukte Østersjøflaaten og Norgesflaaten dertil. Naar en samtidig i en kalkulation — som forøvrig maa benyttes med stor forsigtighet² — uvilkaarlig regner med at handelen paa Spanien besorges med særskilte skib, er det litet rimelig at det er grepet helt ut av luften.

Det er altsaa mulig at veksten i norsk trælasthandel, som fra midten av 1650-aarene og til aarhundredets sidste aarti stadig øker, henger sammen med hollændernes sterke utnyttelse av Spanien som et yderst fordelagtig avsetningsmarked. Navigationsakten, som blev utstedt i 1651, tre aar efter Westfalerfreden, da sandsynligvis nederlændernes eneraadighet over det spanske marked alt var et faktum, har kanskje ogsaa nogen sammenheng med nederlændernes forandrede forhold til den spanske handel. —

Det er ikke let paa grundlag av et saa spredt materiale som kildene til den økonomiske utvikling i Kristiania mellom 1624 og 1660 at trække op nogen tydelig linje. Meget store forandringer i det økonomiske liv har perioden neppe bragt. Byens borgere er sikkert i 50-aarene som i 20-aarene — foruten haandverkere — krambodhandlere, trælasthandlere og jordegodseiere paa en gang. Undersøker man sagskatregnskapene for 1652 og 1653, finder man at noget rigtig storbruk paa trælasthandelens omraade eksisterer det endnu ikke i Kristiania.

Kristianiaborgernes sagbruk laa hovedsakelig i Aker, paa Øvre Romerike (temmelig faa), paa Nedre Romerike (de fleste), nogen faa paa Follo og Ringerike. Sagskatregnskapene fra denne tid er avfattet, fordi de

¹ Festschr. D. Schäfer dargebracht, s. 311.

² Det er her som saa ofte ellers de merkantilistiske ideer som rent tar magten fra forfatteren.

saakaldte »tiendedeler« nu gik over fra naturalavgift til pengeavgift. Da maatte sagbrukenes aarlige skurd takseres, for at den nye pengeavgiften skulde faa omtrent den samme værdi som den gamle naturalavgiften, og det er denne takseringen, sagskatregnskapene fra begyndelsen av 1650-aarene gir os.

Ifølge disse regnskapene for 1652 og 1653 er det i Aker og Follo, Romerike og Ringerike tilsammen 83 sagbruk som brukes av 44 Kristianiaborgere; de største brukerne er Johan Gaarman og Fredrik Bojesen med 6 hver, borgermester Hans Eggertsen Stockfleth og raadmand Jens Rasmussen med 5 hver, Jens Eschildsen, Niels Lauritsen og Anne sal. Helle Bertelsens med 4 hver og raadmand Peder Jørgensen og Antonius Bertelsen med 3 hver; resten har et eller to bruk hver. Brukene er naturligvis av meget forskjellig værdi; mest er det bækkesager og flomsager, bare de allerfærreste er aargangssager.

Paa Nedre Romerike er de allerfleste av sagene, og alle de største og bedste (saaledes Stalsbergsagene ved Strømmen og sagene ved Lillestrømmen), paa Kristianiafolks hænder; bare nogen ganske faa brukes av op-sitterne paa gaardene. Paa Øvre Romerike derimot sitter endnu for det meste bønderne selv med sagene; den dyre plankekjøringen gjorde det endnu ikke helt lønsomt for borgerne at lægge sig for alvor efter sagbruk saa langt unna.

I sagskatregnskapet for Nedre Romerike og Follo for 1652 er ogsaa opgit det kvantum bord som er skaaret i det sidste aar. Størst er Braatte-sagene i Skedsmo med 7000 og 11000 bord; ellers er skurden for det meste bare fra 1000 bord og opover til 3—4000.

Fra 1664 har vi et lignende regnskap,¹ og det viser sig at forholdene ikke er synderlig forandret i mellemtiden. Det samlede sagbrukstallet — 68 paa Nedre Romerike i 1652 — og likedan fordelingen er nogenlunde uforandret; men derimot er der i de følgende 20 aar en rivende vekst: I 1688 er antallet av sager vokset til 160, og den store sagbrukskommissionen av dette aar, som vil bli nærmere behandlet i en anden forbindelse og som reduserer sagbrukenes antal med næsten en halvpart, lar endda 87 bli staaende — 19 flere end det samlede tallet i 1664.

Alt i alt maa der ha været fremgang i det økonomiske liv i Kristiania i perioden 1624—60. Tredoblingen av den hollandske skibsflaatens drægtighet i aarene 1630—48 er forsaavidt talende nok. Rigtignok hører vi Kristianiaborgerne klage sig slik omkring 1660:

»Og eftersom monopolier er denne bys største betryk samt borgerskaps ruin og undergang, som noksom kan formerkes, naar forrige tider

¹ RA., Rentekammerets real. ordn. avd., skog- og sagvæsen 1617—99. Regnskapene fra 1650-aarene findes i Akershus lensregnskaper.

anses imot denne tids tilstand. Nemlig da Oslo var ved magt og handlingen var fri for enhver. Da var byen tredobbelt sterkere av borgere som drev handling og kjøbmandskap, ja langt mægtigere paa skib end som alle søndenfjelds kjøbstæder. I den sted har vi nu ikkun faa borgere der har nogen stor handling, og faa eller ingen, der formaar at rede udi nogen skib, eftersom den største og beste handling dennem betages av monopolier og andre særpriviligerede.¹

Skal man prøve at finde ut hvilke realiteter det ligger bak en slik klage, maa man imidlertid først og fremst huske paa at den er skrevet med det snevreste kjøbmandssyn paa forholdene, fuldstændig lukket inde bak bymurene, uten utsigt til sammenhængen med andre stænders forhold til landets økonomi og uten syn for at svingningene paa trælasmarkedet i Norge først og fremst avhang av forholdene ute i Europa. Erindringens guldglans om det gamle Oslo er neppe heller stort at bry sig om.

Derimot blir rimeligvis den realitet tilbake, at utbyttet av handelen for borgerne i Kristiania i 1650-aarene er mindre jevnt fordelt end i de sidste Oslo-aarene og de første Kristiania-aarene. Det er ikke bare Selius Marselis som med sine »monopolier« alene løper av med en profit som kunde været nok for en hel række almindelige borgere; det forholder sig visse- lig ogsaa saa at de egentlige norske kjøbmændene i Kristiania har været større og færre henimot 1660 end en menneskealder før.

Som en rød traad gjennom perioden gaar borgerskapets kamp for at faa eneretten til trælasmhandelen, en kamp som har sin rot i en uklar følelse av at dette var den eneste vei til at fri sig fra hollændernes overherredømme. Det faktum at landets indbyggere staar magtesløse overfor svingningene i trælasmprisene, er det som gjør spørsmålet om borgernes eneraadighet over trælasmhandelen til et paatrængende problem, som det heller ikke mangler teoretiske løsninger paa. Alt midt i 1630-aarene synes trælasmprisene at være sunket til et betænkelig lavmaal i forhold til tiden omkring 1615. Et kongebrev av 27. aug. 1634 paabyr de danske herremænd i Norge at beramme et møte hvor man kunde drøfte »nogen tjenlig middel, hvorved skogene her søndenfjelds udi riket det meste mulig . . . kunde befredes og beskaanes . . . saa vel som og lasten med indbyggernes fordel og ikke til deres skade kunde avhændes«. De som ikke hadde anledning til at komme paa dette møtet, skulde erklære sig skriftlig om spørsmålet, og møtet blev berammet til at holdes i Kristiania den 4. mars 1635.

Jens Bjelke som ikke hadde anledning til at møte, erklærer sig skriftlig. Mot uthugsten av skogene ser han ikke anden raad end den beslutning som blev fattet paa det forrige møte i Kristiania i samme anledning i 1632 og som var utgaat som kongelig forordning 27. juni 1632, nemlig

¹ RA., Kanc. real. ordn. avd., Kjøbstæderne.

at intet sagtømmer skulde hugges under syv bordstokker. Med hensyn til hvordan man skulde faa bordene i høiere pris, henviser han til en tidligere erklæring som gaar ut paa at bønderne ikke bør ha lov til at handle direkte med de fremmede, da de ligger og underbyr hverandre ved lade-stedene for at bli av med sin last. Det bør derfor paa ladestedene forordnes visse mænd, som bønderne skal sælge til, og disse alene skal handle med de fremmede.

Nogenlunde det samme foreslaar ogsaa baade borgerne i Fredriksstad og Sigvard Gabrielsen Akeleye.

Til møtet i Kristiania var Ove Gedde den eneste som indfandt sig, og han synes at ha reist hjem igjen og fra Sem at ha sendt en skriftlig erklæring, hvori han diskuterer de forslag som var indkommet. Han har liten tro paa muligheten av at faa ansat slike faste mellemænd mellem bønderne og de fremmede, da de jo maatte betale bønderne kontant og der ikke findes kapital (»forlag») nok til det blandt de norske kjøbmændene. Det bedste middel er efter hans mening at forby hollænderne at utføre deler, medmindre de har betalt mindst 6 rd. pr. hundre. Og hvis nogen skipper vilde utskibe deler av ringere pris til fremmede steder, skulde han for hver lest, skibet var drægtig, gi en halv eller hel riksort mer end det som var fastsat i den sidste toldordinans, »saa det kunde opløpe halvparten av det som bonden fik ringere end 6 rd. pr. hundre . . . . Saa var at formode at lasten skulde komme udi høiere pris end den nu er».¹

Paa samme sted hvor dette dokument findes, er der ogsaa et andet, som indirekte gir maal for hvor meget prisen paa bordene er sunket i disse 20 aar. Det er den ovenfor benyttede relation om kongssagene, av hvilken det fremgaar at en hollandsk skipper for de 200 kongsbord, han er tvunget til at ta ind i Kristiania, maa betale 28 rd. — altsaa 14 rd. pr. hundre — hvilket er tre riksdaler mere end han betaler bonden for like-saa gode deler. Det er klart at prisen paa kongsbordene den gang den blev fastsat, ikke kan være sat vilkaarlig. Den maa ha svart til den sedvanlige pris, hollænderne dengang betalte for bordene. At Kristianiabordene var dyrere end Mossebordene og Hurumbordene kom sikkert av at de var bedre. Kristianiabordene blev meget langt frem i tiden regnet for svært gode bord. Det er karakteristisk at prisen paa kongsbordene er blit staaende ganske uanfegtet av svingningene i prisen paa trælasten forøvrig. Derfor fik den, som man ser av denne relation, i tider med synkende priser karakter av en direkte avgift paa de fremmede skippere, som de maatte betale, før de »blev deres toldsedler mægtige«, det vil si før de fik lov til at utføre anden trælast.

¹ RA., Kanc. real. ordn. avd., skog- og sag-væsen (pk. 22 b).

Den lave pris paa trælasten later til at ha holdt sig utover i 1630- og 40-aarene. Ialfald vedblir klagene over hollænderne som sætter prisen paa lasten som de lyster, og ideen om de »tilforordnede lastehandlere« i byene — som skal opkjøpe al lasten av bønderne og forhandle den videre til de fremmede, og som skal møtes hvert aar og fastsætte prisen — holder sig stadig. Den gjentas i borgernes supplikationer, og i Kristiania finder vi den igjen saavel i lagmændenes som i borgermestres og raads erklæring paa Hannibal Sehesteds »overleverede poster«, som blev fremlagt paa stændermøtet i Kristiania i 1645.

At den overhode dukker op maa skyldes det forbillede, den hadde i de forskjellige slags handelskompanier, og man blir heller ikke forundret, naar man midt i 1650-aarene træffer en plan om et virkelig trælastkompani. Generaltoldforvalter Daniel Knoff har faat i opdrag at uttale sig om hvorvidt det ikke vilde være gagnlig at oprette trælastkompanier ogsaa andre steder i Norge, slik som befalingsmanden paa Agdesiden Jørgen Bjelke har eragtet gagnlig efter en del Kristianssands indvaaneres supplikation til ham om oprettelse av et fetevare-saavel som trælastkompani.

Daniel Knoff svarer at Jørgen Bjelkes plan om et trælastkompani i Kristianssand vil være ganske faafængt, hvis kompanier ikke samtidig blir oprettet over hele Norge. De fremmede vilde sky det sted hvor nye regler blev praktisert, og søke andre havner. Kompanier maatte eventuelt opprettes i alle trælasthavner, og de maatte operere i enighet, saa kunde muligens de fremmede vænnes til at underkaste sig deres regler og bli tvunget til at gi høiere pris for lasten, »der de nu ellers snart fast for intet har den av bonden«. Daniel Knoff synes imidlertid at man bør gaa skridtvis frem og at den bedste begyndelse til et kompani vilde være at enhver kjøbstads urgamle privilegier virkelig blev overholdt, idet man maatte ha »indseende« med at de fremmede ikke fik handle med bønderne. »Dette ogsaa udi consideration at have, at dersom alene nogle de formusomste og visse personer særlig skulle til egen particular nytte al trælasthandelen have, kunde da være at befrygte og endelig consequenter paafølge, at de andre fattige skatteborgeres næring, som ikke er av saa store midler og dog noget litet til deres ophold av dennem drives, skulle snart ogsaa blive ruinerede.« I det hele synes Daniel Knoff ikke at ha noget tilovers for planen.

Uten dato og uten underskrift, men rimeligvis ogsaa forfattet av Daniel Knoff, ligger sammen med disse dokumenter ogsaa et »Betænkende over de 26 punkter (udi tysk stil befattet) angaaende et general og fuldkommen trælast kompanis opretning udi Norge, hvilket ved en præsident eller hovedmand absolute skulde guberneres og dirigeres, hvilken ved sin bokholder og skriver hos hovedkontoret og som ellers skulde være ved hver

kontor eller kammer, paa saa mange steder udi landet, det blev delt udi, tillike med de dertil deputerede av hovedparticipanterne forrettes og dirigeres, med videre des indhold, udi en grundtlig maate forfattet og disponeret« — med andre ord en plan til et fuldstændig trælastkompani. Forfatterens betænkning er dog ikke videre imøtekommende overfor planen. Han finder det urimelig at planen skulde kunne la sig utføre, for den »som den norske inklinasjon og natur nogenledes er bevant«, fordi det til oprettelsen av et slikt kompani kræves »en meget stor, anselig (ja fast utrolig) kapital og summa«, som det vilde ta lang tid at faa samlet fra landets indbyggere. Og selv om man prøvet at faa indbyggerne til at participere, »bekvemmer de sig til saadan usædvanlig verk dog ikke saa hastig, og kanske mulig aldrig, eftersom dette skulde komme dennem meget sælsomt og ufremmet for, formedelst de ikke til saadant nogen tid var bevant eller hadde avhørt«. Og hvis man skulde begynde et slikt kompani med fremmede, vilde det langt mindre ha fremgang, da det vilde stride mot kjøbstædenes gamle privilegier og landets lov — »hvorved da landets indbygges borgerskap (som saaledes under en fremmed direktion skulde sortere) deres næring og bjerling dennem at betages, sig fasteligen skulde indbilde«. »Saa er og det rike Norge et meget vidt begrepet og hardt land, og likesom det udi sig selv er underlig natureret og dannet, likesaa befindes ogsaa landet og folket, og iblandt des indbyggere til en del mange vanskelige hoder, sælsomme og underlige naturer, de samme at bringe til et enig og korresponderlig sind, mening og forstand er fast at agte for utrolig« — hvad man ogsaa kan slutte av, at det som før er blit paabudt »til deres gagn, velstand og gode at skulde holdes, og mulig av forsten velbegyndt, har dog ikke længe hat fremgang«.

Og uten enighet mellem participantene og landets indbyggere kunde ikke et slikt kompani ha fremgang. Naar desuten nordmændene fik høre, hvor meget av deres indskudte midler det vilde gaa med til at administrere kompaniet, som skulde dirigeres av en fremmed kjøbmand, da vilde de betakke sig, og selv om det blev stillet dem en noksaa høi profit i utsigt, »skulde de langt heller la sig nøie med den ringe profit, de ved deres egen umake og flid sig forhvervede og var viss paa, end som erwarte en større, dog uvissere gevinst av en fremmeds hænder«.¹

Daniel Knoff synes at ha hat en utenforstaaendes kloke, sikre blik for det karakteristiske i de norske forhold og de norske mennesker.²

Alle disse planer og betænkninger viser at man ogsaa i Norge beskjæftiget sig med landets store økonomiske problemer. Og i begyndelsen av

¹ RA., Kanc. real. ordn. avd., skog- og sagvæsen (pk. 22 b).

² Om Daniel Knoff, som i en menneskealder (1650—87) var knyttet til Drammen, først som tolder, senere som generaltoldforvalter, se Tord Pedersens Drammen, navnlig I s. 149.

1660-aarene blev det — som vi senere skal se — virkelig gjort forsøk paa at sætte lignende planer ut i livet. Foreløbig fandt diskussionen om hele det sydøstlige Norges vigtigste økonomiske spørsmål en slags løsning — ialfald paa papiret — i de nye kjøbstadsprivilegier av 1662, som fastslaar at borgerne skal ha eneret til trælasthandelen:

»Trælasthandelen skal hos borgerskapet alene forblive, dog at ingen for vidt fra kjøbstæderne boendes, skal derved være tiltvungen sin last dit at føre, mens borgerskapet ved deres faktorer paa de vidt avliggende steder lasten at skal la kjøpe og eiermændene saa billig værd derfor give, saa ingen i ringeste maater derover skal kunne ha føie at klage.« —

Vil vi tilslut forsøke at faa et begrep om Kristianias økonomiske stilling sammenlignet med de andre byene i landet, er vi i virkeligheten nok saa hjulpestøttet.

I det store skattebrevet til kjøbstædene av 4. febr. 1651¹ er Kristiania taksert til en skat av 1200 rd., Bergen bare til 1000, Stavanger til 300 og Tønsberg til 215 rd. En slik taksering behøver imidlertid ikke gi noget eksakt billede; det kan være saa mange andre forhold som spiller ind, og taksten for en ekstraordinær skat i 1639² ser da ogsaa helt anderledes ut: Bergen 7500 rd., Kristiania 2000, Trondhjem 1500, Marstrand 1250, Skien 500, Fredriksstad 500, Tønsberg 300, Kongelv 200, Oddevald 125.

Det kan vel være at det sidste tallet gir et nogenlunde rigtig uttrykk for forholdet mellem byene.³ Det stemmer ialfald med det generelle indtrykk man faar ved et studium av tidens kilder. Men som grundlag for en virkelig talmæssig sammenligning mellem byenes økonomiske evne egner det sig ikke.

¹ NRR. XI 157 f.

² Aktst. t. d. n. Stændermøters hist., utg. Johnsen, s. 310 ff.

³ Bragernes mangle, som man vil se, i skattebrevet; forholdet mellem den og Kristiania vil bli behandlet nærmere i avsnittet om ladestedene.

BYEN OG OPLANDET

En uttømmende oversigt over Kristianiaborgernes eiendomsret til jord og skog i byens opland i det 17. aarh. er det desværre ikke mulig at skaffe. Det vilde forutsætte en gjennomgaaelse av arkivsakene ikke bare for byen selv, men ogsaa for landdistriktene, og dette er for øieblikket en helt uoverkommelig opgave; men alt av de spredte opplysninger, vi hittil har git, fremgaar det klart baade at byens borgere nu i stor utstrækning lægger sig efter faste eiendommer, og at dette forsaavitt har en helt anden karakter end i middelalderen som det ikke lenger bare gjælder jordbrukseiendommer, men ogsaa skog, sagbruk o. l.

Man har i almindelighet været tilbøielig til først og fremst at sætte de store borgerlige godsdannelsene i forbindelse med krongodssalget i 1660-aarene og senere, og naturligvis ikke uten ret. Men i virkeligheten er utviklingen dog i fuld gang alt en menneskealder tidligere, ogsaa da betinget av kronens behov for penger til militære behov. Det er krigene i 1620-aarene og i 1640-aarene, som her er av betydning; og vistnok noier kronen sig endnu i de fleste tilfælde med pantsættelser, gaar ikke til likefremme salg, og vistnok blir derfor de nye borgerlige godsdannelsene endnu ikke saa faste som i 1660-aarene; men kronens evne til at indløse pantene er dog meget liten, likesom dens avhengighet av laangivere med disponibel kapital er i vekst, og pantsættelsene fører derfor faktisk til en sterk ekspansjon av bykapitalister utover landet.

Der er tydeligvis forskjell paa disse bykapitalistenes jorderhvervelser. For nogen av dem er det ren spekulasjon, en pengeanbringelse uten sigte paa længere varighet. For andre er hensigten at skape sig et stort gods, som det stabile grundlaget for sin forretningsdrift. Og endelig er der ogsaa endel byfolk, navnlig av embedsstanden, som er forlenet med krongods og bruker dette, altsaa tar indtægtene av det, uten at det dertil er knyttet nogen eiendoms- eller panteret; i stor utstrækning er der til disse gaardene knyttet frihet for skyss- og arbeidsplikt, som ellers paalaa bønderne.

For Akers vedkommende har vi fra 1651 en fortegnelse over slike frigardar, som gir et litet indtrykk av hvor sterkt byens folk alt nu sitter

fast i bygden:¹ oberberghauptmann v. Hönneken bruker Skøien og Østensjø, oberstløjtnant Fleischer Hovin, lagmand Nils Hansen begge Bjølsen-gaardene, Tveiten, Taasen og Hellerud foruten to ordinære frigaarder, mag. Niels Svendsen Chronich Taasen og Bakke, Hans Eggertsen Stockfleth begge Blinderengaardene, Marselis Abilsø, Jacob Eggertsen Stockfleth Sogn, Johan Gaarman Brekke, Skjerven og Skar, sognepresten Trugels Nielsen begge Haslegaardene, Leirdal og Ljan, lægen Ambrosius Rhodius Nordtvedt, byfoged Lorentz Boyesen Aarvold, foged Morten Lauritsen Voksen og Smestad, sorenskriver Morten Jørgensen Grimelund og Borgen, Oluf Bentsen Hoverud, Antoni Bertelsen Maurtu og Ljan, Helle Bertelsen Hellerud og Ljan, rektor ved katedralskolen Jess Madsen Mølskerud, hospitalsforstander Jacob Brandt Bøler, Bogerud og Mortensrud o. s. v.

Nu var der i Aker — som en arv fra middelalderen — uforholdsmæssig meget kirke- og kron-gods, og man kan derfor vel gaa ut fra at der har været uforholdsmæssig mange gaarder som har været bortforlenet. I andre, fjernere bygder har det været lettere for byens borgere at faa virkelig eiendomsret til de gaardene, de ønsket at lægge under sig.

Det er først og fremst trælasthandelen som bestemmer forholdet mellem byen og oplandet i det 17. aarh. Det er trælastinteresser som er avgjørende for de store nye godsdannelsene, og de gjør sig ogsaa gjældende paa anden maate. Saaledes begynder nu fløtningsspørsaaret at bli aktuelt, og det blir tale om baade at regulere vasdragene² og at fløte over store afstande.

Saaledes opnaar Mats Harildsson av Kristiania i 1639, i henhold til en skrivelse fra statholder Kr. Urne til øverstesekretær Iver Wind, en række hugstprivilegier i Hallingdal,³ av lignende art som dem Olav Gundersson⁴ tidligere hadde faat i et andet fogderi (Valdres og Land). I Hallingdal har der nemlig endnu aldrig været hugget master, og der er derfor meget svært tømmer, som Mats Harildsson med sine consorter nu vil paata sig paa egen bekostning at fløte ut igjennem fossene, hvis han faar lov til at hugge i kronens skog.

Meget vellykket er dette forsøket neppe blit, siden privilegiet blir ophævet igjen aaret efter. Men det viser ialfald trælastbedriftens stadige trang til ekspansion opover landet, eftersom strøkene ved kysten blir mer og mer uthugget, og vi vil i den følgende generation faa se hvorledes denne ekspansion blir virkelig betydningsfuld.

¹ Min Akers historie, s. 181 ff.

² Jfr. hvad der ovenfor er fortalt om Johan Gaarman.

³ RA., Kbh., Norske aapne brev 23. decbr. 1639; NRR. VII 628 f., 754 f. — Mats Harildsson er nævnt som byfoged 1630—32 og er død mellem sept. 1642 og juli 1643 (Stath. Extr. Prot. I 30, 135).

⁴ Han var borger av Kristiania, men drev sin eksport over Drammen.

Ved siden av trælastertrafikken og alt det som knytter sig til den, maa vi imidlertid ogsaa ta hensyn til andre økonomiske forhold som fortjener en undersøkelse, ikke fordi de dengang var av særlig stor betydning, men fordi de skulde bli det i fremtiden.

Det er først og fremst alt hvad der staar i forbindelse med bøndernes overgang fra natural- til pengehusholdning. Denne uhyre langvarige proces er i virkeligheten det avgjørende i vort lands økonomiske historie, fra forhistorisk tid til det 20. aarh., og for Kristiania er forholdet det at med bøndernes stigende behov for at kjøpe og sælge blir byen den store import- og eksport-central for hele østlandets bondebefolkning, og den gaar over fra den ensidighet som præger middelalderens konsumtionsby og det 16.—17.—18. aarh.s trælasterby til den økonomiske mangesidighet som er det karakteristiske for det 19.—20. aarh.s Kristiania.

Helt til langt ind i det 18. aarh. er markedshandelen den viktigste form for bøndernes vareomsætning; de faste landhandlerne og andre nyere handelsformer tilhører først en tid, da denne omsætningen har faat et betydelig øket omfang. Endnu i det 17. aarh. er derfor markedenes historie en hovedsak for den som vil lære at kjende overgangen fra natural- til pengehusholdning, og for Kristiania kommer her i betragtning ikke bare byens eget marked, men ogsaa markedene i oplandet.¹

Det viktigste av disse var Grundset marked i Elverum. At dette marked var ældre end anlægget av Kristiania, kan det neppe være tvil om; men det har dog sikkert ikke været svært meget ældre, idet det ældgamle Østerdalsmarkedet laa høiere op i dalen, ved Koppang.² Som navnet viser, gaar kjøpstevnet paa Koppang tilbake til tidlig middelalder; men det har aapenbart væsentlig været av lokal betydning, idet der samtidig med det ogsaa blev holdt et mindre »Trysilmarked» paa Torge,³ og Hedemarken desuten hadde sit rimeligvis ganske betydelige marked paa Hamar.

I det 16. aarh. forfalt imidlertid, som vi før har set, Hamar marked og blev i 1587 endelig avskaffet og flyttet til Oslo. Rimeligvis har det vel været i sammenheng dermed at Koppangmarkedet blev flyttet de otte milene lenger syd, til Grundset i Elverum, hvor der var letvinte kommunikationer mot vest til Mjøsbygdene, mot øst til Trysil og Dalarne, mot syd til Solør og Vermland. Med denne flytningen var der skapt de ytre

¹ Markedenes historie er hittil meget skropelig behandlet, delvis fordi selve materialet er saa mangelfuldt og vanskelig tilgjengelig. Best stillet er vi med hensyn til Grundset marked som er skildret av Finne-Grønn i boken om Elverum og av Torolv Gjone i en særskilt bok, Grundset marked. Se ogsaa St. Hallvard III s. 234—255.

² Jeg følger her i det væsentlige Finne-Grønns fremstilling, som er noget forskjellig fra Gjones.

³ *Torg* i betydningen markedsplads tør vistnok være et likesaa gammelt ord som Kaupang.

betingelser for at markedet skulde bli det naturlige møtested for folk fra en langt videre omkreds; men den indre forudsætningen for denne vekst er naturligvis bøndernes økende behov for og evne til at kjøpe og sælge.

Veksten i den indre omsætningen mellem bygdene — mellem Hedemarkens korn og svenskenes jern, gudbrandsdølenes hester, østerdølenes skindvarer og totningenes husflidsprodukter o. s. v. — ligger det utenfor vor oppgave her at komme nærmere ind paa. Det som vedkommer os, er veksten i omsætningen mellom by og land, og de viktigste markedsvareer, byen har at by landet, er sikkert tekstilprodukter og kolonialvarer samt alle slags rene luksusartikler, mens landdistriktene skaffer byen baade matvarer, træløst og huder og skind.

Sit viktigste behov for matvarer har Kristiania naturligvis tilfredsstillet fra langt nærmere bygder end de som sognet til Grundset marked, dels fra Aker- og Bærumsbygdene, dels ogsaa fra Danmark (især Jylland), hvorfra man fik varene sjøværts, altsaa med langt ringere transportutgifter. Og det, byen kjøpte av bønderne — baade paa marked og ellers — var altsaa hovedsakelig varer som den videre skulde drive handel med. Nogen statistisk vurdering av denne omsætningen kan vi ikke komme til; men helt uvæsentlig har den ikke været, selv i Kristianias første menneskealder. Byens største forretningsmænd hadde da ogsaa regelmæssig sine boder paa markedet.¹

Imidlertid er det aapenbart at for Kristiania blir Grundset marked av avgjørende betydning først lidt senere, i anden halvdel av aarhundredet, idet det, som vi før har set, først er da, man for alvor begynner at drive ut træløst saa langt oppe i landet som i Østerdalen og de andre store dalførene. —

Av betydning for forholdet mellom byen og omlandet er videre ogsaa samfærdselsmidlene. Fra gammel tid av eksisterte der fra Oslo ordentlige veier baade nordover, over Gjelleraasen, og øst- og sydover, over Ekeberg. Daarligere var det derimot med Drammensveien. Av biskop Jens Nilsøns visitasbøker ser vi at han gjerne rodde fra Oslo til Asker og først red derfra over til Lier; men der var det rigtignok en skikkelig ridevei, med broer over elver og bækker og med ordnede skyssforhold. Fra midten av det 17. aarh. begynner imidlertid det krav for alvor at bli stillet at veier skal kunne kjøres, ikke bare rides, og kjøreveien fra Kristiania til Drammen — som er en slags fortsættelse av den mellom Drammen og Kongsberg — blir anlagt i 1660-aarene.² Alt i 1665 paastaar generalveimesteren at det skal gaa an at kjøre fra Akershus baade til Kongsberg og til Larvik.³

¹ I 1670-aarene ser vi saaledes at bl. a. assessor Anders Simonsen og kjøbmand Peder Nielsen Leuch hadde boder der.

² Stath. Extr. Prot. 1622—69, II 210, 395 f.

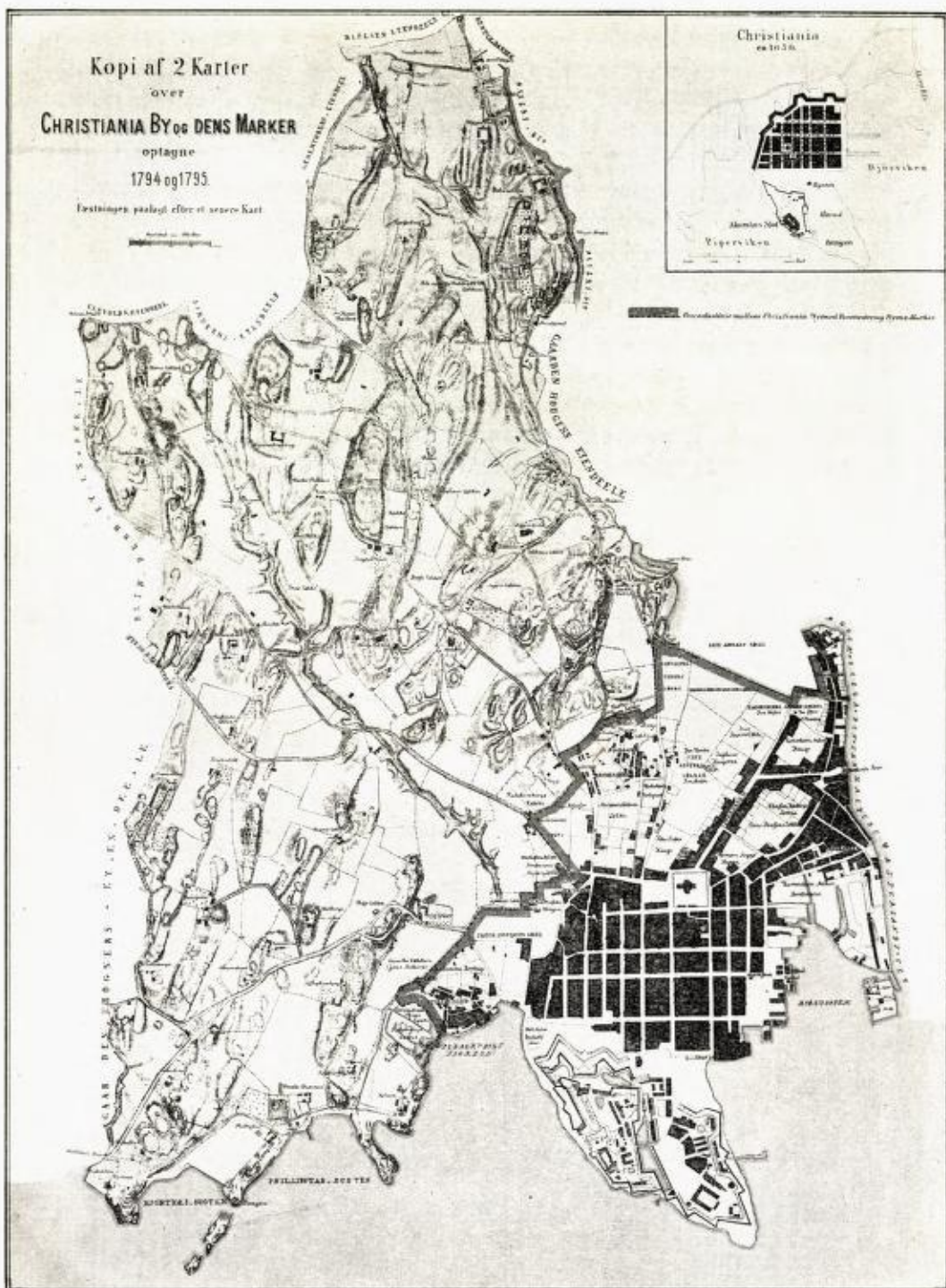
³ Hist. Tidsskr. 1 R. IV 248.

Disse veiforbedringene hænger bl. a. ogsaa sammen med anordningen av et fast postvæsen i Norge fra Hannibal Sehesteds tid av (1647) — først bare med en rute fra Kristiania til Kjøbenhavn, dernæst ogsaa med ruter mellem Kristiania og Bergen og Kristiania og Trondhjem samt vest- og sydover langs Kristianiafjorden.¹

For den egentlige store varetransport var naturligvis disse veiene av forholdsvis mindre betydning. Baade plankekjøringen til byen og kjøringen med høkervarene fra byen foregik jo mest paa vinterføre; markedstidene var ogsaa fastsat av hensynene til at faa godt vinterføre; og det er da mindre væsentlig hvor godt veien var oparbeidet for sommerkjøring, naar bare broer og slikt var istand, og selv broene kunde jo undværes, naar man kunde kjøre isen paa elver og vand.

Men selv om man derfor ikke skal overvurdere den nye veibyggings øieblikkelige, økonomiske betydning, er det dog klart at med den og med de nye postrutene knyttes der et nyt baand mellem byen og oplandet, som i tidens løp skulde faa sine store virkninger.

¹ Se herom nu: Sverre Steen, Kristiania Postvesen 1647—1921.

Kristiania bymark 1794—1795.

BYMARKEN

Som i forrige bind fortalt hadde Oslo i det 16. aarh. faat sin bymark betydelig utvidet, hvad der sikkert hænger sammen ikke bare med byens vekst, men endnu mer med ændringer i det økonomiske liv som gjorde det nødvendig for borgerne at lægge mere vinn paa feavl end tidligere.

Oslo bymark var imidlertid rene smaatterier i sammenligning med det betydelige omraadet, Kristian IV ved anlægget av Kristiania la ut til bymark for den nye byen.¹

Alt i selve anlægsbrevet av 4. okt. 1624 heter det at de akre og enger som hittil har ligget til Akershus og som grænser op til Kristiania, skal lægges under den nye byen, mens et tilsvarende omraade av Oslo bymark skal utlægges til slottet. Men først ved kongebrev av 10. mai 1629, efter halvfemte aars forløp, blev saken — paa ansøking av magistrat og borgerskap — bragt i orden, idet gaardene Store Aker, Sten, Linderud, Valle og Voien blev utlagt til bymark,² og først 30. april 1632 holdt slotsfogden paa Akershus den endelige avfældingsforretningen, hvorved de nævnte gaardene, samt Lille Aker, Rud og Nordre Bjølsen, blev strøket av hans jordebok.

Den samlede landskylden av bymarken blev beregnet til henimot 50 rd., og sidst i det 18. aarh. heter det engang at den hadde været værdsat til 2200 rd., hvad der ikke høres urimelig. Omraadet var ca. 4500 maal,³ og prisen skulde altsaa være ca. $\frac{1}{2}$ rd. pr. maal — et ikke usandsynlig resultat naar man tænker paa hvor meget av det som var myrer, bækkefar og nakne fjeldknauser, litet egnet til opdyrking.

Bymarken omgav det nye Kristiania helt. Den grænset til Frogner (ved Skjellebækken, Skillebæk), Frøn, Blindern, Ulevaal, Lindern og Bjølsen i Aker og fulgte Akerselvans løp ut til Bjørviken, dog med den

¹ Anders Daae, Oversigt over Kristiania bymarks historie (Kommunalt dokument 1907, nr. 19).

² Kansleren Jens Bjelke som tidligere hadde været forlenet med gaardene Sten, Valle og Voien — som altsaa ikke hadde ligget under slottet — skulde til gjengjæld faa erstatning andensteds.

³ Efter en anden beregning, som ikke lar sig kontrollere, kommer man endog til ca. 5640 maal.

undtagelse at Haugen (Schultzehaugen) paa vestsiden av Akerselven ikke hørte til den.

Borgermestre og raad skulde bestyre bymarken under statholderens overopsigt.

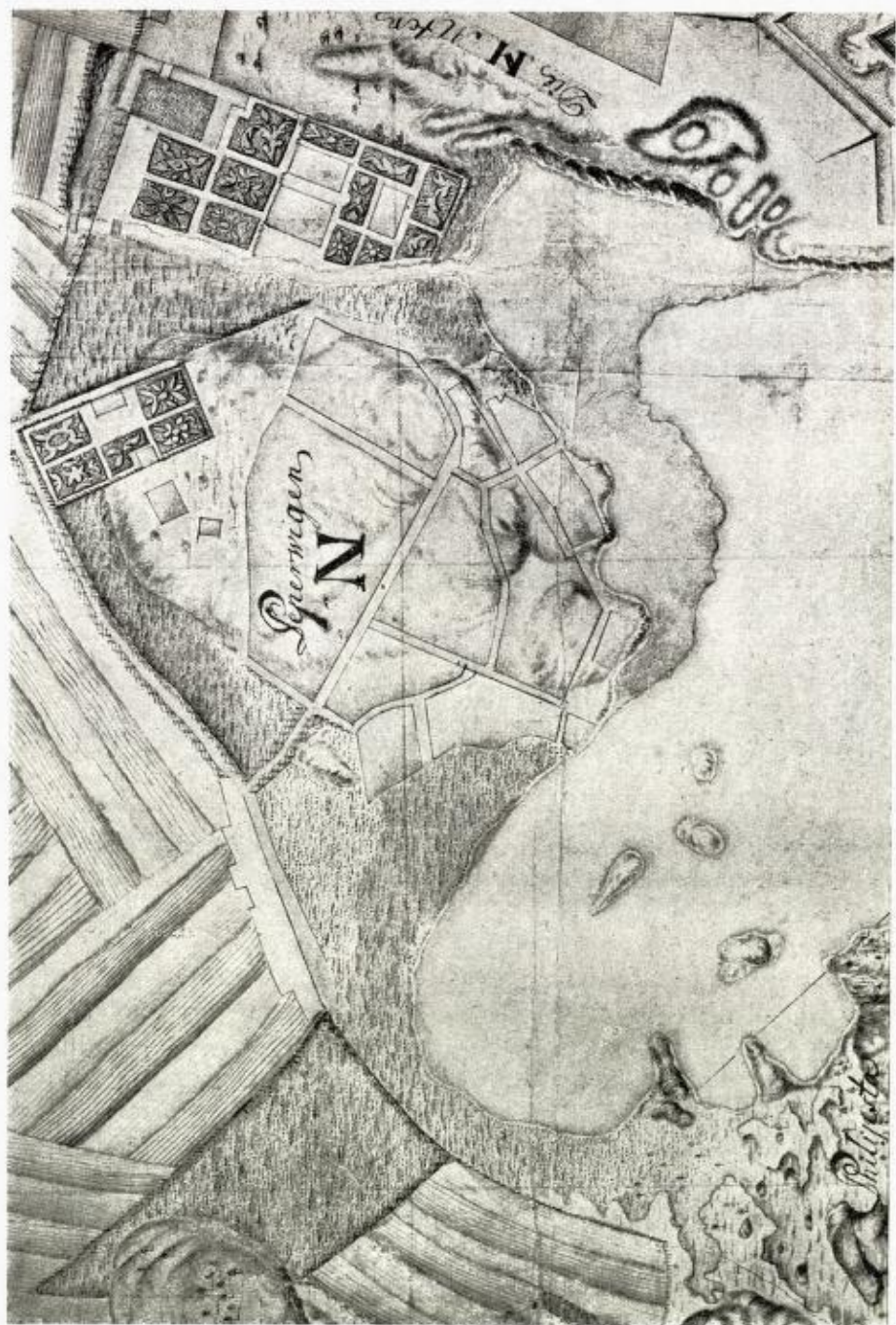
En slik bymark var et nødvendig ledd i tidens fyrstelige byanlæg;¹ men den var ogsaa en økonomisk nødvendighet for en by i det 17. aarh. Uten kreaturhold kunde en by i naturalhusholdningens dager vanskelig bestaa, og behovet har sikkert været like stort for alle klasser av befolkningen. Foruten beite for kuene har bymarken naturligvis ogsaa ydet fornøden ved og gjerdefang.

I hvor høi grad bymarken virkelig har været tænkt at skulle være til gagn og nytte for hele byens befolkning, er ikke fuldt klart. Men det er ialfald sikkert nok, at ikke paa noget punkt i byens historie er klassepolitikken tydeligere at følge end her. »Paa en Maade der i det Mindre har nogen Lighed med de romerske Patricieres Omgang med *ager publicus*« — som Ludv. Daae sier — begyndte nemlig borgermestre og raad, domkapitlets medlemmer, rike handelsmænd og andre mægtige og inflydelsesrike folk at gjerde ind større eller mindre stykker av bymarken til privat bruk, for ikke at si til privat eie.

Disse saakaldte »løkker« blev i de første aarene kanske tat op uten videre, kanske ogsaa efter anvisning av borgermestre og raad; men alt i 1638 var det kommet saa vidt at kongen fandt det nødvendig at gripe ind med regulerende bestemmelser. For fremtiden skulde de bare utvises av borgermestre og raad, maales ordentlig op og betale en fast løkkeskat; men løkkerne skulde da ogsaa kunne sælges og gaa i arv som anden eiendom, dog ikke frit, men fast knyttet til den bestemte byggaard de oprindelig hørte til.

Løkkernes størrelse var meget forskjellig; de fleste var fra et par maal jord og opover til henimot et snes maal. Men alt i den første tiden blev det dog ogsaa utdelt ganske anselige arealer. Borgermester Lars Ruus fik saaledes, som vi før har hørt, en løkke paa henved 100 maal (247 000 al.²), Ruseløkken, som naadde helt fra Piperviken og over Tullinløkken op til Pilestrædet. Meget mindre, men dog ogsaa ganske anselig, var den løkken som Selius Marselis fik omkring 1650 — den senere saakaldte Grünings have — den strakte sig fra den nuværende Karl Johans gate ned til Piperviksstranden, omfattet altsaa væsentlig Eidsvolds plads og kvartalene omkring Rosenkrantzgaten og Tordenskjoldsgaten; den var

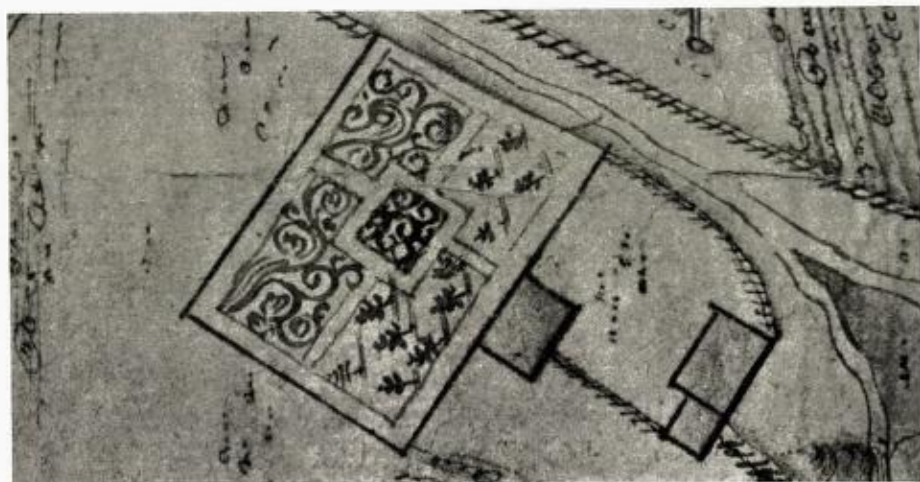
¹ Eksempelvis kan nævnes at hertug Karl av Södermanland (den senere Karl IX av Sverige) skjænket den byen, han en menneskealder tidligere anla og gav sit navn — Karlstad —, et areal paa 2 232 hektar, altsaa omtrent det fendobbelte av Kristianias bymark.

Kart over Piperviken i begyndelsen av 18. aarh. Marsells' løkke øverst tilhøire.

paa omtrent 42 maal. Ca. 36 maal omfattet Munkedammen, mellem Piperviken og Filipstad, som Johan Gaarman i 1646 fik kongelig skattefrierhetsbrev paa.

Den løkkeskatten som skulde betales for disse løkkene, var ikke stor — 1 sk. pr. 100 al.²; det vil f. eks. si henved 56 rd. for hele Ruseløkken.¹ I 1697 fandtes der efter en bevaret fortegnelse 323 løkker med et samlet areal paa over 1800 maal eller ca. 40⁰/₀ av hele bymarken;² bare 60⁰/₀ av bymarken var altsaa igjen til almindelig bruk, og sikkert den mindst

Ruseløkken i begynnelsen av 18. aarh.

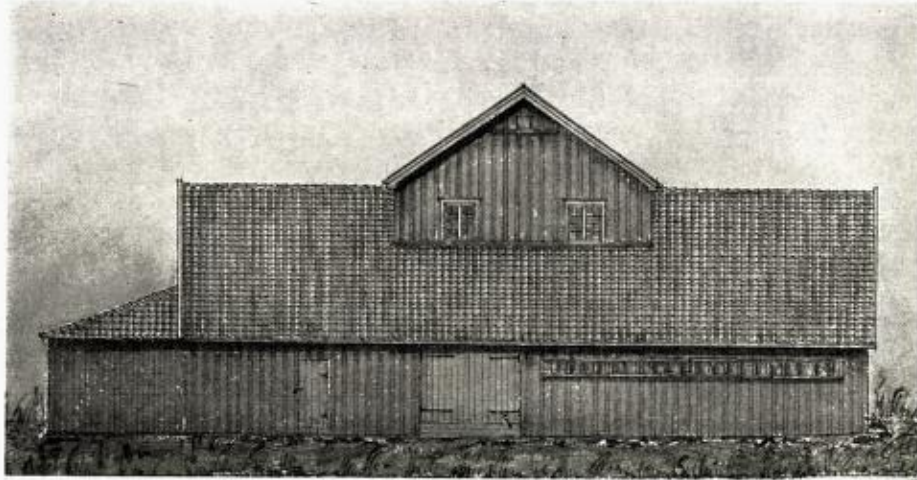
værdifulde del. Den aller største del av det utdelte areal var visselig frakommet byen alt før 1650.

Arkivar Anders Daae polemiserer i sin »Oversigt over Kristiania bymarks historie« mot »den overtro som hittil har gjort sig gjældende, at dette nu saa værdifulde terræn er gaat tapt for byen ved »ulovlige okkupationer« eller »skusleri« fra bystyrets side. Kun for mindre stykkers vedkommende kan dette sies at være tilfældet«. — Denne Daaes opfatning er sikkert i hovedsaken riktig. Vistnok klaget det menige borgerskap jevnlig over at de fornemmere og rikere stadig tiltok sig »herligheter av byens utmark, idet de aar efter andet, likesom deres formænd skal ha øvet, indhegner og indlægger fra byen store høi- og korn-løkker paa de bedste og bekvemteste steder, som kan bære frukt, saa nu kun skarpe og ufruktbare hauger og myrer er tilbake, da dog byen skal være benefisert og

¹ I virkeligheten ser vi at det i 1697 ikke blev svaret mer end 10 rd. av den, mens der av Marselis' løkke blev svaret 11.

² I de følgende 40 aar (1697—1737) blev der videre utdelt 44 løkker, henved 300 maal.

tillagt utmark og febeite til enhver indvaaners fornødenhet»; men ønskerne om det som skulde »den gemene mand til bedste under byen igjen utlægges«, førte aldrig til noget. Borgermestre og raad erklærte at bare »avindsyke« kunde være enige i slike klager; det rigtige vilde tvertimot være at foreta en »likvidation imellem enhver og til enhver fornødenhet«. Utviklingen stemte altfor godt med de raadende økonomiske anskuelser ikke bare i det 17., men ogsaa i størsteparten av det 18. og 19. aarh., til at nogen slags »ulovlighet« var nødvendig. Hvor beklagelig man end fra

Løkkeladen paa Linderen.

vor tids synspunkt kan finde det at bymarken — paa St. Hanshaugen, Blaasen og nogen andre stumper nær — er gaat tapt for byen, for de folk som lot det ske, stillet det sig utvilsomt som det eneste rigtige.

Bymarken gjennemløper forsaavidt de samme utviklingstrin som store deler av de gamle almenningsskogene; først et løst forpaktningsforhold, saa fast tilknytning til en bestemt gaard og endelig løsrivelse fra denne og overgang til helt fri eiendom. For dette sidste trin blev bybranden i 1686 viktig, idet det da blev forbudt at bygge op igjen en hel del av de gaardene som var brændt, nemlig de som laa for nær fæstningen, paa og ved det nuværende Kontraskjæret; de løkkene som hadde hørt til disse gaardene blev derved helt fri eiendom og begyndte at bli solgt fra haand til haand.

Det eneste baand som endnu en stund vedblev at hvile paa løkkene var forbudet mot at bygge vaaningshus der; naar og hvordan dette blev ophevet, er ikke helt klart; men sikkert er det, at man omgik det ved at indrede nogen værelser til beboelse i en ark ovenpaa laderne. Av slike lader med ark har det like til det sidste staat en paa Linderens grund, ved

Gjetemyrsveien, og endnu staar det en paa Sorengen, ikke langt fra Saksegaard.¹ Men bortset fra dette, ikke meget generende, baand blev størsteparten av løkkene efterhaanden helt fri eiendom, og flere og flere av dem blev samlet paa enkelte hænder.

Retslig set kom bymarken til at staa i en ganske eiendommelig stilling, idet den i verdslig henseende laa under Kristianias administration, mens den i geistlig henseende vedblev at tilhøre Aker, hvis gamle sognekirke jo endog laa paa bymarkens grund.² De ældste forstædene, Vaterland og Piperviken, Sagbanken, Fjerdingsgen o. s. v., laa allesammen paa bymarkens grund, og dette kom netop i retslig og administrativ henseende til at bli en meget stor fordel. Da det i anden halvdel av det 18. aarh. blev nødvendig at utvide det egentlige byterritoriet — det vil si det til kjøbmandshandel berettigede distrikt — kunde dette overfor disse forstædene »paa byens grund« ske uten synderlige vanskeligheter, mens de byutvidelsene i det 19. aarh. som omfattet forstædene »paa landets grund«, altsaa utenfor bymarken, som bekjendt voldte overordentlig stort besvær at faa gjennomført.

Bortset fra disse forstædene har der ikke bodd mange mennesker paa bymarken — nogen husmænd og tjenestefolk til at passe paa løkkebygningene var sikkert det hele. Først ind i det 18. aarh. har der reist sig en slags »villabebyggelse«, hvor folk var bosat aaret rundt; derimot har der alt fra 1650—60-aarene eksistert smaa sommerhus med haver til, saaledes Munkedammen og Filipstad ved Frognerkilen og Selius Marselis' før nævnte Marselienborg ved Rosenkrantzgaten.

Trods alle private anneksjoner var det dog gjennom hele det 17. og det meste av det 18. aarh. saapas meget igjen av bymarken at ogsaa de mange smaafolk som ikke eide løkker, kunde ha lidt beite for kuene sine; desuten blev der gravet ikke saa litet torv til brændsel.

Men i hovedsaken er bymarkens skjæbne en illustration til den økonomiske lov, som av det nye testamente er formulert slik: Hvo som har, ham skal der gives, og hvo som intet har, fra ham skal der tages.

¹ Denne sidste staar dog ikke paa den gamle bymarkens grund.

² Fra anden halvdel av det 16. aarh. av og helt frem til 1823 var stillingen som sogneprest i Aker forbundet med slotsprædikantstillingen paa Akershus.

HAVNEN OG BRYGGENE

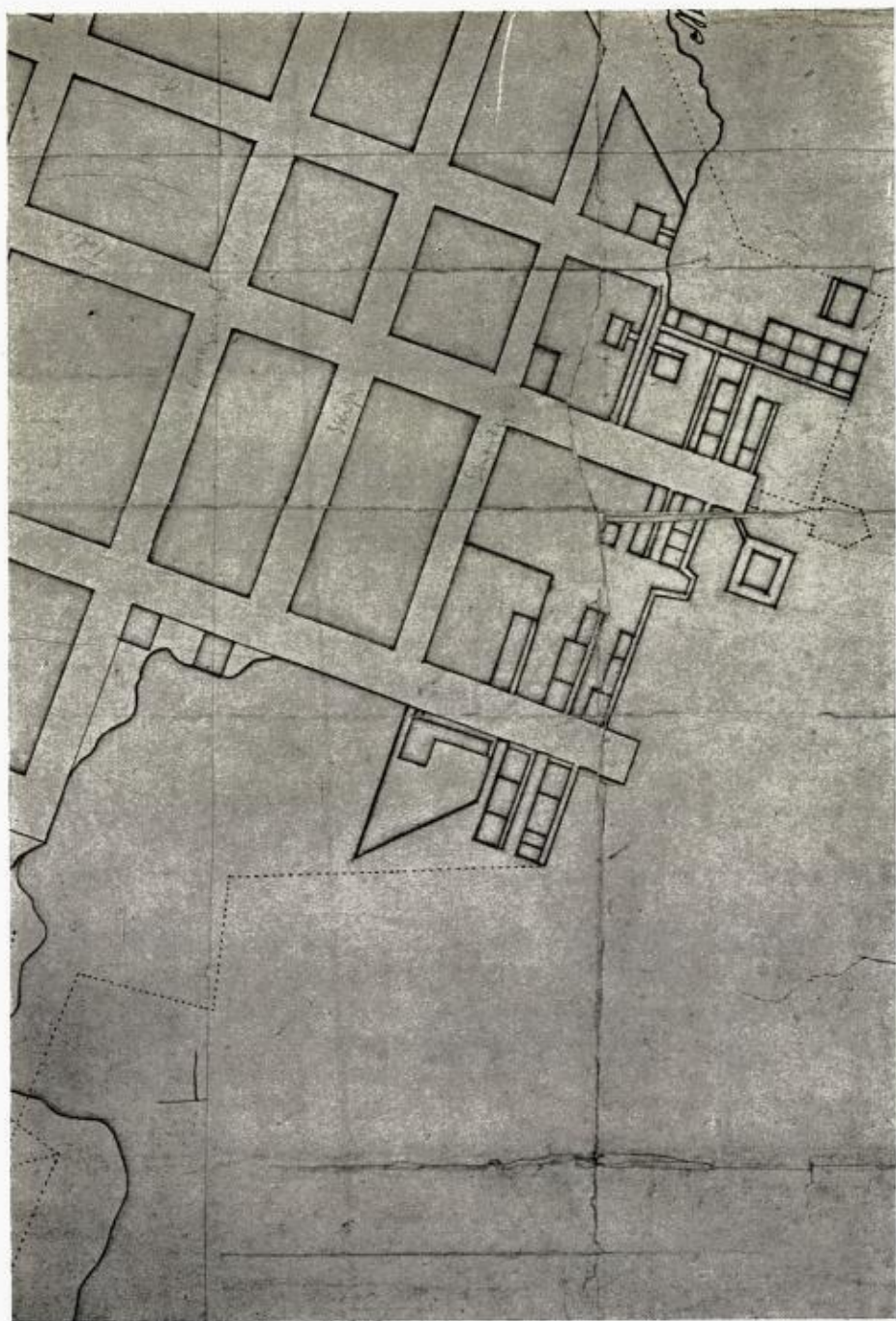
Hvor langt op Bjørviken gik ved den tid da Kristiania blev anlagt, vet vi ikke med fuld sikkerhet i alle detaljer. For middelalderens vedkommende tør vi vel gaa ut fra at den 12-fotskurven som vi har fundet dannet strandlinjen i det gamle Oslo, ogsaa var strandlinje paa vestsiden av Akerselven. Men i begyndelsen av det 17. aarh. kan der alt ha indtraadt store forandringer, og navnlig er det rimelig at der ved selve utløpet av Akerselven er blit skyllet op ikke saa ganske litet; paa de flate opskyllingene her inderst i Viken har det ikke engang for samtiden altid været saa greit nøiagtig at fiksere grænsen mellem land og sjø. Endnu i 1720-aarene er det dog paa *Sagbanken* — strøket omkring det nuværende Jernbanetorv — ikke stort anden bebyggelse end sjøboder paa høie pæler, og først i 1730—40-aarene begynder bebyggelsen her for alvor.

I selve Kristiania er Dronningens gate den nederste mot sjøen; bare ved enden av den nuværende Toldbodgaten ser man alt i 1640-aarene nogen begyndelser til det som siden blir til Skippergaten. Men det er langgrunndt utenfor, og her som i Oslo maa man derfor ha utstikkerbrygger — Nordre Brygge ved enden av Toldbodgaten og Søndre Brygge ved enden av Raadhusgaten.

Provisoriske bryggeanlæg maa man vel ha faat med en gang; uten skibsfart kunde jo byen ikke leve. Men derfor var det like nødvendig at faa et ordentlig havneanlæg; i 1632 bevilger kongen 500 rd. av bygnings-skatten til »en reviere eller havn¹ udi byen«, og i 1634 endnu 500 rd. til; anlægget skulde bestaa i at man utnyttet den bugt av Bjørviken som ved den nuværende Grev Wedels plads og Bankpladsen naadde næsten helt op til Kongens gate, ved at grave en 12 m. bred kanal der; men det blev alt i 1635 opgit som »ganske utjenlig«.²

¹ Navnet »Revierbryggen« gaar forsaavidt tilbake til havnens ældste tid, som den ligger omtrent der hvor dette havneanlægget — »Raværn« — blev paabegyndt, og »Revierstrædet« angir saa nogenlunde beliggenheten av det.

² I 1893 blev det ved nedrivning av den gamle gaarden paa hjørnet av Kongens gate og Bankpladsen fundet tommerrester av gamle bryggeanlæg, som vel skrev sig fra dette havnearbeidet.

Kart over Kristianias havn før branden 1708.

Kart over bordtomtene i begyndelsen av 18. aarh.

Først i 1650-aarene faar imidlertid havnen sin virkelige utformning, idet opfyldingen utenfor de gamle gatene da tar fart for alvor og bebyggelsen begynder at strække sig nedenfor Dronningens gate. I 1658 ser vi saaledes statholderen Nils Trolle dele ut byggetomter her, til bebyggelse enten med mur eller paa anden maate, men under alle omstændigheter med tegltak.¹

Denne opfyldingen fortsætter utigjennem hele den andre halvdel av det 17. aarh. »Skjæret«, som laa utenfor forlængelsen av Prinsensgate — det er vel det samme som Sverressagaens Snelda — og som delvis laa blottet da Amerikalinjens gaard blev bygget, blev snart landfast, og særlig blev det her av betydning at planene om en virkelig befæstning av byen mot sjøsiden blev opgitt; da kunde jo bebyggelsen frit trække sig nedover.

Ogsaa længst nord i Bjørviken, paa bordtomtene inde ved elvemunningen, foregaar nu svær opfylding. Selve »bordtomtene« er jo et produkt av den svære veksten i trælstrafikken i denne tid, og behovet for rummelige lagerpladser, utenfor byen med dens brandfare, er stadig stigende. Hit var det, den svære plankekjørertrafikken paa vinterfåret stilet; her foregik ordningen og opstablingen av bordene om vinteren og utskibningen av dem om sommeren. Mot slutten av det 18. aarh. var bordtomtene gjennomtrukket av lange kanaler — »pirer« — saa skibene kunde komme helt ind til hver enkelt lastehandlers tomt og laste; men om disse pirenene er saa gamle som fra det 17. aarh., har vi ikke materiale til at avgjøre.

Den første perioden² i havnens og Bjørvikens³ utviklingshistorie avsluttes med branden i sjøbodene i 1708 og krigsutbruddet aaret efter, og det er denne første perioden, vi her beskæftiger os med. Desværre er dog det kartmaterialet, vi har fra saapas gammel tid, ikke saa rikholdig at vi kan følge utviklingen i alle enkeltheter.

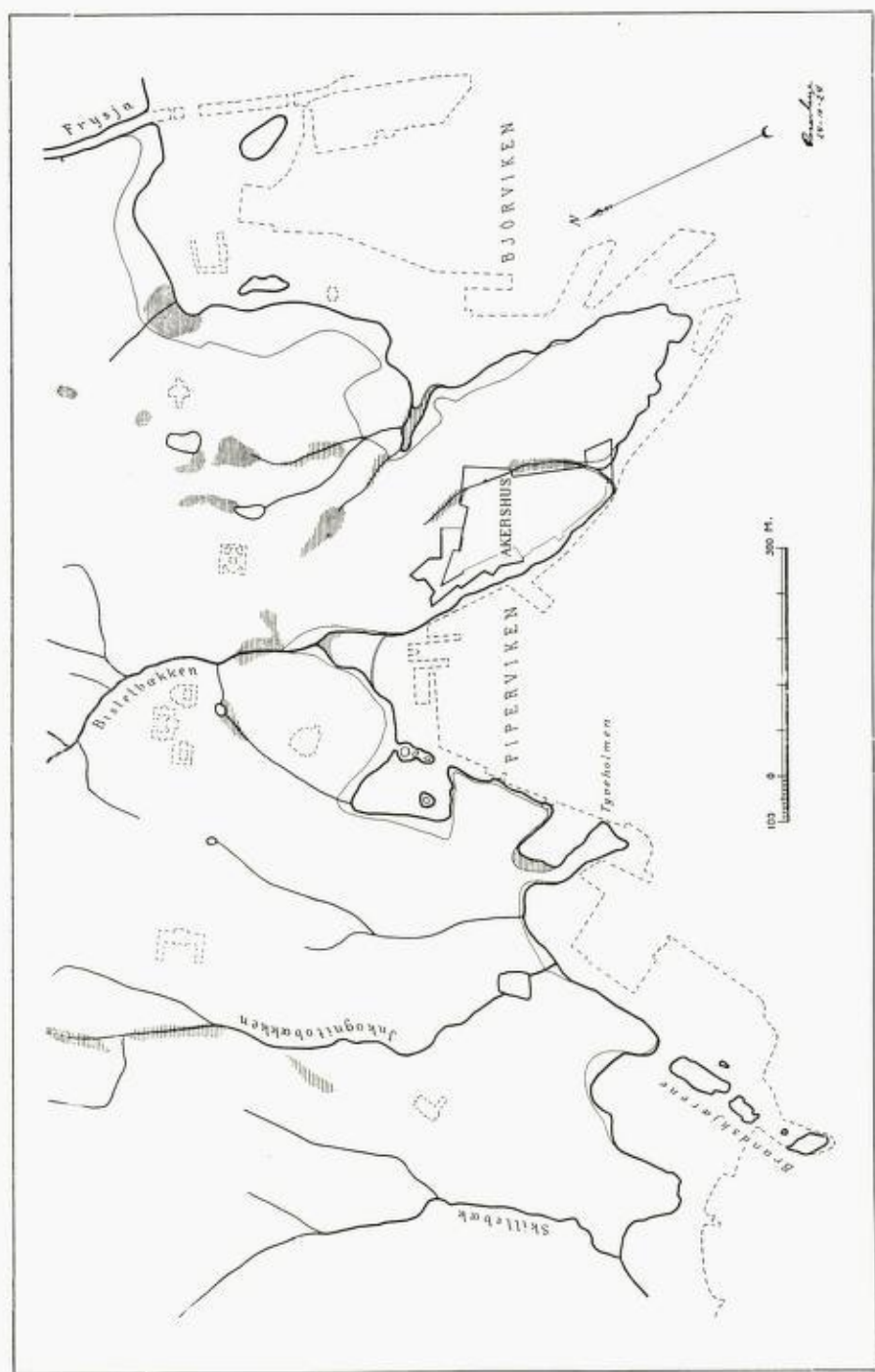
Ved opfyldingen av terrænget fra Dronningens gate og nedover blev utstikkerbryggene kortere; men samtidig blev hele bryggeanlægget mere komplisert, idet de ytterste endene av begge brygger blev forbundet med en tverbrygge, saa man altsaa fik et avlukket indre havnebassin. Desuten skjøt det ut tverbrygger flere steder paa de gamle bryggene, og det ene anlæg av sjøboder fulgte efter det andre.

Moloanlæg og denslags ting var jo helt overflødige i en saa vel beskyttet havn som Kristianias. Den eneste naturlige vanskeligheten man der var

¹ RA., Y. dipl. 10. aug. 1658.

² Om havnens utvikling se især Alf Collett, Bjørviken og dens Omgivelser gjennom 280 aar (særtryk av »Aftenposten«, 1905).

³ Paa vestsiden av byen, i Piperviken, er der som bekjendt ikke tale om havneanlæg før henved midten av det 19. aarh.

Kart over det terræng hvor nu Kristiania ligger, utarbeidet paa grundlag av grundboringer av ing. O. Lørdal.
 De prikkede linjer angir den nuværende strandlinje; for orienteringens skyld er ogsaa ansat
 med prikker en del moderne bygninger, som slottet, universitetet, stortinget o. s. v.

utsat for, var den stadige oppgrundingen, og det maa derfor alt meget tidlig være blit nødvendig at sørge for nogenlunde regelmæssig opmudring navnlig ut for mundingen av Akerselven som førte med sig ut i Bjørviken en uhorvelig mængde sagflis og andet materiale, som blev liggende og fylde op; især kunde det bli galt ved vedholdende sønnavær.

Imidlertid fandtes der ikke nogen bestemt myndighet som hadde pligt til at ta sig av havnens krav, eller nogen kasse som kunde betale det som maatte gjøres.¹ Kronens bevilling til det ovenfor omtalte »Revier«-anlæg var en rent speciel ting, og det tvangsarbeidet til bryggene som bønderne blev sat til i 1625, hang ogsaa bare sammen med selve byens anlægsperiode. Men ellers var det aapenbart meningen at borgerskapet selv, privat, skulde sørge for det fornødne arbeide med havnen; heller ikke paa byens budget var havnen nogen fast, regelmæssig post. Den skibskranen med tilhørende kjølhalingsindretning, som Gerhard Treschow anla like ved toldboden — som laa paa Nordre Brygge — paa en del av bryggen, som siden het Kranbryggen (og endnu senere Hjørnings brygge), var saaledes et rent privat foretagende.

Følgen av denne mangel paa fast administration og fast finansiering av havnen var at litet eller ingenting av det som burde gjøres, blev gjort. Først saa sent som i 1730-aarene begyndte man at bygge en mur langs vestsiden av Akerselvens utløp, for at hindre at opfyldingsmaterialet drev like bort til bryggene og grundet op der. Baade bryggene selv og sjøbodene og de nye kvartalene nedenfor Dronningens gate var gjennom hele det 17. aarh. praktisk talt bare bygget av trø, og der var ikke sørget for nogen ordentlig regulering mot brandfare. De ildsfarlige sjøbodene laa tæt i tæt langs med og paa bryggene.

Folk med lidt foretagsomhet var nok klar over at det var galt. Peter Timmermand søker saaledes 16. decbr. 1673² om at faa bli strand- og havnefoged søndenfjelds, om at faa oprette et fyr ved Lindesnes, sette op ringer til landfæste i ladestedene, anlægge kraner til skibsreparationer, slaa op tavler i havnene til angivelse av hvor ballast kan kastes ut, o.s.v. — altsammen uten løn, men mot ret til at opkræve en avgift av skibene. Noget resultat førte det imidlertid ikke til. Et virkelig offentlig tilsyn med havnevæsenet — og med sjøfartens andre behov (fyr, lodser, o.s.v.) — blir det først for alvor tale om i det 18. aarh.

¹ Se G. Smith, Det norske havnevæsens historie til 1914 (Kra. 1923), s. 9—53.

² Norske Indlæg 28. mars 1674. Desværre mangler missivet (til kammerkollegiet) i riksarkivet.

GAMLEBYEN

Det gamle Oslo kunde ikke uten videre opføre at eksistere for det om byen blev flyttet over paa den andre siden av Bjørviken. Det blev redusert til en forstad, liten og kummerlig nok, men allikevel av en anden art end de andre forstedene omkring Kristiania. Som vi alt har set, varte det rigtignok ikke længe før alle — eller næsten alle — borgerne var flyttet over paa den andre siden av Bjørviken. Men dels vedblev der at bli skibet en del last over den gamle Oslo havn, dels fik en del geistlige institutioner endnu en stund bli igjen paa de gamle tomtene.

Forbudet i kongebrevet av 4. okt. 1624 mot at bygge op igjen sjøboder og brygger i det gamle Oslo kan neppe være blit overholdt. Ialfald hører vi om skibsfart til og fra Oslo havn endnu saa sent som i 1640-aarene.¹ Nogen virkelig vurdering av denne farten har vi ikke midler til at gjøre. Svært stor har den nok ikke været; men det var da ialfald litt, og det bidrog sit til fremdeles at gi de gamle tomtene præg av en by.

I 1641 tillot Kristian IV fremmede sjøfolk som hadde latt sig hverve til den dansk-norske flaaen, at holde offentlig katolsk gudsyndelse paa tre steder i Norge, nemlig paa Nordnes ved Bergen, i Kristianssand ved Flekkerøen, og i »Gammelby ved Kristiania«, og selv om denne religionsfriheten ikke blev opretholdt mer end i to aar, gir dog selve tilladelsen et indtryk av at det her har været et slags strandstedsbebyggelse.

Langt væsentligere er det derimot at Oslo blev ved at være det geistlige centrum. De geistlige, skolen og hospitalet, skulde faa bli boende i Oslo, sier det store kongebrevet av 4. okt. 1624, og Kristianias borgere skulde fremdeles søke til Oslo kirke — Domkirken — indtil deres egen blev færdig, hvad der først skedde i 1639.

Biskop Nils Glostrup hadde i 1622 begyndt at ombygge og utvide det gamle dominikanerklostret, som var blit bispegaard i Frans Bergs tid

¹ Nina Bang, Øresundstabeller, 1637. St. Hallvard I 90. Min Akers historie, s. 135, 142.

(1548—80) og endnu er det, og endnu efter at anlægget av Kristiania var besluttet, bevilget regjeringen penger til bygningen. Den blev færdig i 1624 og blev staaende i alt væsentlig uforandret helt til 1860, dog med en utvidelse i begyndelsen av det 19. aarh.¹ Branden gjorde ingen skade paa den, og endnu i 1860 stod over hovedindgangen Kristian IV.s navne-ciffer og aarstallet 1623, likesom der paa skorstenen i den store sal var uthugget følgende indskrift:

*Oslo ladegaard og •Consumptionshuset•.
Efter Mitter Lunds prospekt 1745.*

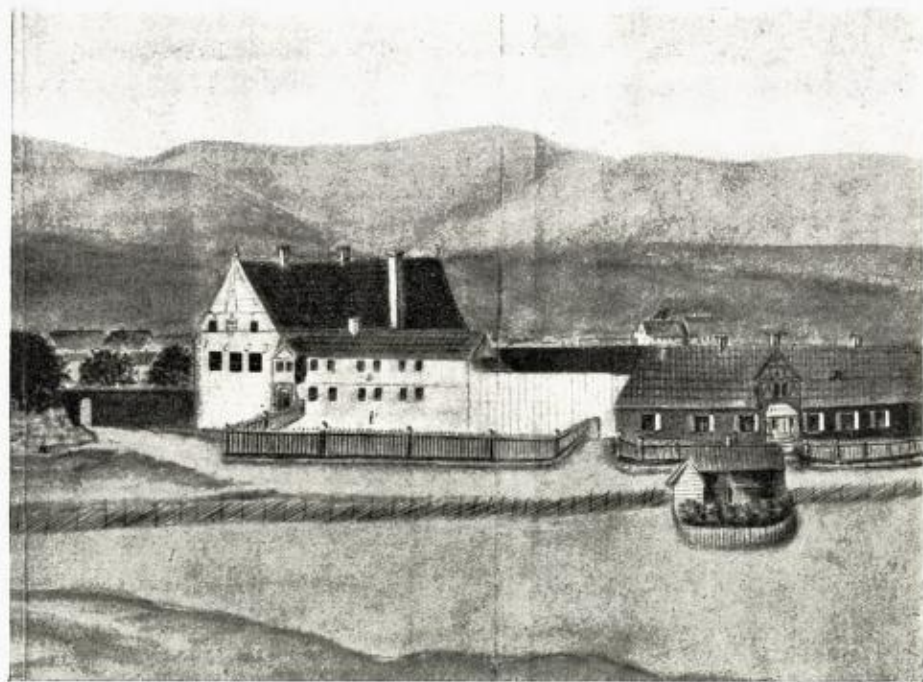
DEO ET MUSIS DICATA
AUSPICIIS POTENTISSIMI CHRISTIANI IV. DANICÆ NORVEGLÆ ETC. REGIS.
TEMPORE IANI JULII PROREGIS ET NICOLAI SIMONIS GLOSTRUP.
SUPERINTEND. AH. HÆC RESIDENTIA EXTRUCTA EST
ANNO DOMINI 1623.

Bedst rede paa den gamle bispegaarden faar vi ved en besigtigelse som blev foretat av byfogden i Kristiania i 1699 i anledning av at biskoppen da ønsket en gennemgripende reparation;² den bestod da av følgende

¹ I biskop Bechs tid (1805—22). Biskop Bech er den eneste biskop i Oslo-Kristiania efter Frans Bergs tid, som ikke residerte her.

² Norske Indlæg (R. A.) 4. juni 1703.

bygninger: Paa den vestre side et enkelt grundmuret hus, brukt til daglige værelser, med hvælvede kjældere under [vel de gamle klosterrummene som endnu staar]; ved samme findes et litet bindingsverks bygning, hvorpaa et kammers; paa den søndre siden av samme bispegaard [altsaa mot Domkirken] er en stor træ- eller lofthus-bygning, bestaaende av seks umistelige værelser under og over, saasom studerekammer, skole, skriverkammer, matbod, fatebur, drengestue; et stolpebodhus; et ladehus med

*Oslo bispegaard fra 1623, generalmajor Sundts gaard og Hallvardskirkens ruiner.
Efter Mitter Lunds prospekt 1745.*

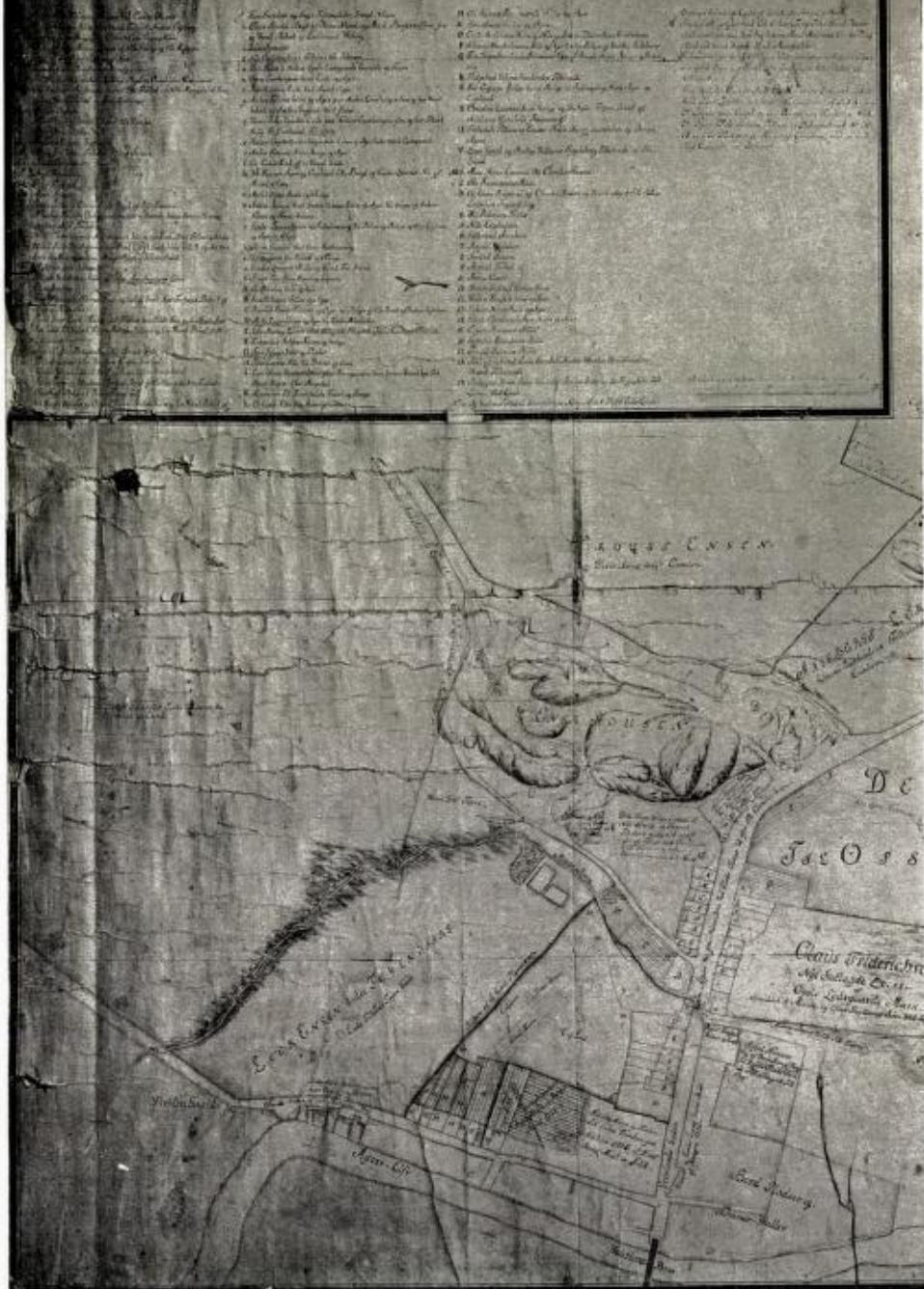
laave; et fæhus med to rum; et hus som brukes til stald; vestenfor gaarden trende gamle hvælvede kjældere. — Det var altsaa et ganske komplisert anlæg, og her oppe, i den geistlige del av byen, blev desuten baade domkirken, skolen og kannikkegaardene staaende urørt. Her færdedes presteskabet som før, og her blev bybebyggelsen ved at eksistere. Her maa det endog være blit bygget et og andet nyt.

I det nuværende Oslo fattighus i St. Hallvards gate staar saaledes, midt i forfaldne omgivelser, en prægtig barokkamin, og da den bærer slegten Urnes vaaben, maa man vel med nogenlunde sikkerhet kunne datere den til de aarene, Christofer Urne var statholder i Norge og lensherre paa

SITUATIONS CART

Over

LADEGAARDEN I OSLO, og de tilhørende Løkker, Saaet Emdal Hans Møller og de Beholdere og Berøgningsløst Løst og Emdal Med Hui Emdal Døtt. Andaler

Kart over Oslo ladegaard og tilliggende løkker, 1742.

Kart over Oslo ladegaard og tilliggende løkker, 1742.

Akershus (1629—42), og se den som et vidnesbyrd om hvorledes »Gamlebyen« fremdeles efter 1624 kunde bli gjenstand for fornyelse.

Længe varte dette rigtignok ikke. Efterat Kristiania gymnasium var blit oprettet i 1636 og den nye kirken færdig i 1639, greide bispen ikke længer at holde paa geistligheten. Skole og domkapitel flyttet for alvor over til Kristiania, og domkirken som det ikke længer er bruk for, som ingen ordentlig menighet har, begynder for alvor at forfalde. Endnu i 1650-aarene blir det nok en og anden gang bevilget nogen penger til at reparere den; men det monner ikke stort, naar den ikke er i virkelig bruk.

I 1656, da en ukjent student tar Sigurd Jorsalfarers hodeskalle ut av muren i kirken, mellom en mængde grus og stokker, er den meget forfalden, og i 1674 er den efter Gyldenløves skildring bare en ruin.¹ Alt dengang har man formodentlig begyndt at bruke materialer fra kirken til bygning andensteds, og navnlig blev dette tilfældet efter de to næste brandene i Kristiania, den i 1686 og branden ved bryggene i 1708; efter denne sidste maa Hallvardskirken praktisk talt være blit jevnet med jorden.

Kjernen i Gamlebyen blev det jordkomplekset som gik under navnet »Oslo ladegaard« og som tilslut blev forbundet med den gamle bispegaarden, som derefter ogsaa fik navnet »Ladegaarden«.²

Den gamle bispegaarden som i slutten av det 16. aarh. hadde tilhørt den rike borgermester Kristen Mule, var senere blit solgt til statholderen Envold Kruse og derefter til borgermester og raad i Oslo. Kort før branden hadde, som ovenfor nævnt, Nils Toller kjøpt den og foretat store byggearbeider der; formodentlig har den nu i alt væsentlig faat den ytre karakter som den bevaret i de næste 100 aar; den gamle bispeborgen som militært anlæg var jo forlængst borte og det store haveanlægget formodentlig paabegyndt.

Ved branden i 1624 var Nils Tollers gaard en av de bygninger i Oslo, som ingen synderlig skade led. Han fik derfor ogsaa lov av kongen til fremdeles i syv aar at holde vinkjelder i den og ogsaa til i forbindelse med den at bygge op de nødvendige sjøboder og brygger.

I godt og vel halvandet hundre aar tilhørte gaarden Nils Tollers slekt. Efter hans søn assessor i overhofretten Nils Toller d. y. arvet dennes datter Karen, gift med general Caspar Herman von Hausmann, den; derefter gik den til hendes datter Helene Margrete v. Storm og til hendes søn igjen, stiftamtmand og geheimeraad Caspar Herman v. Storm, som sat med den indtil han gik fallit i 1772.

¹ St. Hallvard I, s. 29, 33.

² Se Chr. Sommerfelts artikel i St. Hallvard III.

I de første hundre aarene var der imidlertid ingen direkte forbindelse mellem denne gaarden og det godskomplekset som gik under navnet »Oslo ladegaard«.

Da Kristiania i 1624, som vi har set, fik sin bymark, gik det bl. a. ut over Akershus slot, som derved mistet de jorder som syntes at være uomgjængelig nødvendige for slottets forsyning med jordbruksprodukter. Slottet maatte derfor ubetinget ha erstatning, og hvad denne skulde bestaa i, gav sig av sig selv. Det maatte bli den aker og eng som hadde hørt til det gamle Oslo; her kunde slottet faa sin nye »ladegaard«, istedenfor den gamle i Akershagen.

Denne ladegaarden blev oprettet i 1624, og forutsætningen var at den skulde bestyres av en særskilt ladegaardsfoged og ligge direkte under Akershus slot. Den kom til at omfatte adskillig mere end bare den gamle bymarken, som var langt mindre end den, Kristiania nye by fik — og blev derfor supplert med en del geistlig jordegods, navnlig fra det gamle provstiembedet ved Mariakirken.¹ Det blev desuten sørget for at bønderne baade i Aker og i Kraakstad paa Follo gjorde tvangsarbeide til ladegaarden.²

For at drive denne ladegaarden maa der være opført de fornødne bygninger, og man tør kanskje anta at det senere Oslo fattighus med den ovenfor nævnte kamin er levninger av disse ældste ladegaardsbygningene, fra Christofer Urnes dager.

Alt tidlig gik man imidlertid over fra den direkte drift av ladegaarden til bortforpaktning, og den første forpakteren er Kristiania bys voldmester, fæstningsbyggeren Cornelis Flindt, hvis forpaktningkontrakt er fra 1635.³ Men da denne dels ikke tilfredsstillet kongen som voldbygger, dels kom til akters med avgiften, blev forpaktningen tat fra ham og blev siden efterhvert git til forskjellige. Der synes i det hele at ha været adskillig bryderi med driften; i 1657 er det endog tale om at leie den bort til Kristiania borgerskap; men det gik ikke i orden, og saa meldte da den tanke sig at staten skulde skille sig ved den.

Dels henger dette sammen med den almindelige tendens til at avhænde statens jordegods i anden halvdel av det 17. aarh.; dels henger det ogsaa sammen med at den voksende pengehusholdning og garnisonens økende størrelse gjorde det paa en gang mulig og nødvendig for Akershus slot at basere forsyningen med matvarer paa kjøp istedenfor paa egen drift.

Første gang vi ser at det likefrem er tale om at avhænde ladegaarden er i et reskript av 31. jan. 1691; kongen erklærer da uttrykkelig at han

¹ NRR. V 579 f.; VII 425.

² Dette gjælder baade Oslo ladegaard og slottets anden ladegaard, paa Ladegaardsøen (Bygdø) (NRR. VI 674), idet de blev administrert under et.

³ NRR. VII 98 ff.

vil beholde baade Hovedøen og Ladegaardsøen som begge er nødvendige for fæstningen; de blev altsaa regnet med til ladegaardskomplekset.¹

Foreløbig blev det imidlertid ikke noget av salget, og det førte heller ikke til noget resultat, da Gyldenløve i 1696 paala proviantforvalteren paa Akershus at la Oslo ladegaard by op til offentlig auktion.

Helt fra omkring 1680 av og frem til sin død i 1718 bodde imidlertid Gyldenløves halvbror, general C. H. v. Hausmann, jevnlig i den gamle

Kamin fra St. Hallvards gate 8 med Christofer Urne og hustrus vaaben.

bispegaarden som han hadde faat med sin hustru Karen Toller. Han førte stort hus her, utvidet og forskjønnnet haven — der omtales bl. a. i 1704 fortrinlige kirsebær der — og det var derfor ganske naturlig at han ogsaa la an paa her at drive en større jordeiendom.

Det var derfor en praktisk ordning, man kom frem til, da Hausmann i 1711 blev forpakter av ladegaarden. Efter hans død kjøpte Karen Toller i 1722 ladegaarden av kronen som nu efter fredsslutningen igjen gik igang med krongodssalg i stor utstrækning, og da hun i 1725 opførte en ny hovedbygning (den nuværende) paa den gamle bispegaarden, blev fra nu av navnet »Oslo ladegaard« knyttet til denne bygningen.

Ogsaa paa det gamle Nonneseter klostres grund vedblev der at være nogen bebyggelse. Den prægtige gamle træbygningen, som er omtalt ovenfor (B.

¹ Foranledningen er, som det fremgaar av indlægget, at der efter branden i 1686 skal rives endel hus i Kristiania for at skaffe Akershus fæstning aapent glacis, og det gjælder da at skaffe eierne erstatning andensteds. Om Hovedøen uttaler vicestatholder Høeg at det kan bli tale om at befæste den, mens Ladegaardsøen væsentlig har betydning ved sin værdifulde skog, likesom vicestatholderen der har bygget »artige huse og lader« og anlagt en ret smuk have, hvilken han antar har stukket overkrigskommissær Rosencreutz i øinene; denne skal underhaanden ha betinget sig den av den enke som var paatænkt som erhverver av hele Ladegaardskomplekset, vistnok Maren Roll, enke efter raadmand Jakob Didriksen Roll og eier av det senere »Garnisonssykehuset«; dette huset hørte til de som oprindeligt var tænkt nedrevet, men som da det kom til stykket, fik lov til at bli staaende allikevel.

I, s. 435 anm.), tilhører visselig det 17. aarh. Da Nonneseter fremdeles var hovedgaarden for en betydelig godsforlening, har der sikkert været behov for en ganske omfattende bebyggelse, selv om rigtignok det meste av eiendommene i og ved selve Oslo efterhvert blev makeskiftet over til ladegaarden.

Fremdeles kan det nævnes at den ene gaarden i det gamle Oslo, som fremdeles eksisterer — Saksegaard — overlevet baade brand og flytning og var bebygget og bebodd i det 17. og 18. aarh. likefuldt som i det 19. og 20. eller som i middelalderen.

Endelig holdt det sig ogsaa paa sydsiden av »Lo-elven« en del bebyggelse efter branden i 1624. Først og fremst blev hospitalet, i det gamle franciskanerklostret, staaende, men dernæst ogsaa en og anden almindelig privatgaard; endnu i vore dager staar jo det gamle træhuset som efter en gammel, men helt upaalidelig tradition kaldes »Dyvekes hus«.¹

Det gamle Oslo hospital — som bestaar den dag idag og som vel kanske, ved siden av katedralskolene, er den eneste stiftelse i Norge som lever igjen fra katolicismens tid — hadde den 30. nov. 1602 og 11. mars 1620 faat ny fundas, som først og fremst bragte orden i dets kaotiske eiendomsforhold og sørget for at faa indrettet en skikkelig jordebok.

Det synes derfor ved branden at ha været i taalelig god orden, og saa langt som over Alnaelven strakte vel heller ikke branden sig, saa det led ikke noget under den. For de stakkars fattige lemmene i hospitalet kunde det vel ogsaa være nogenlunde det samme om byen blev flyttet eller ei.

I hened en menneskealder efter anlægget av Kristiania hører vi derfor ikke andet om Oslo hospital end at slike store godsspekulanter som Johan Gaarman og Hannibal Sehested leilighetsvis skaffer sig fordeler ved makeskifter med hospitalsgodset. I 1651 er imidlertid bygningen blit

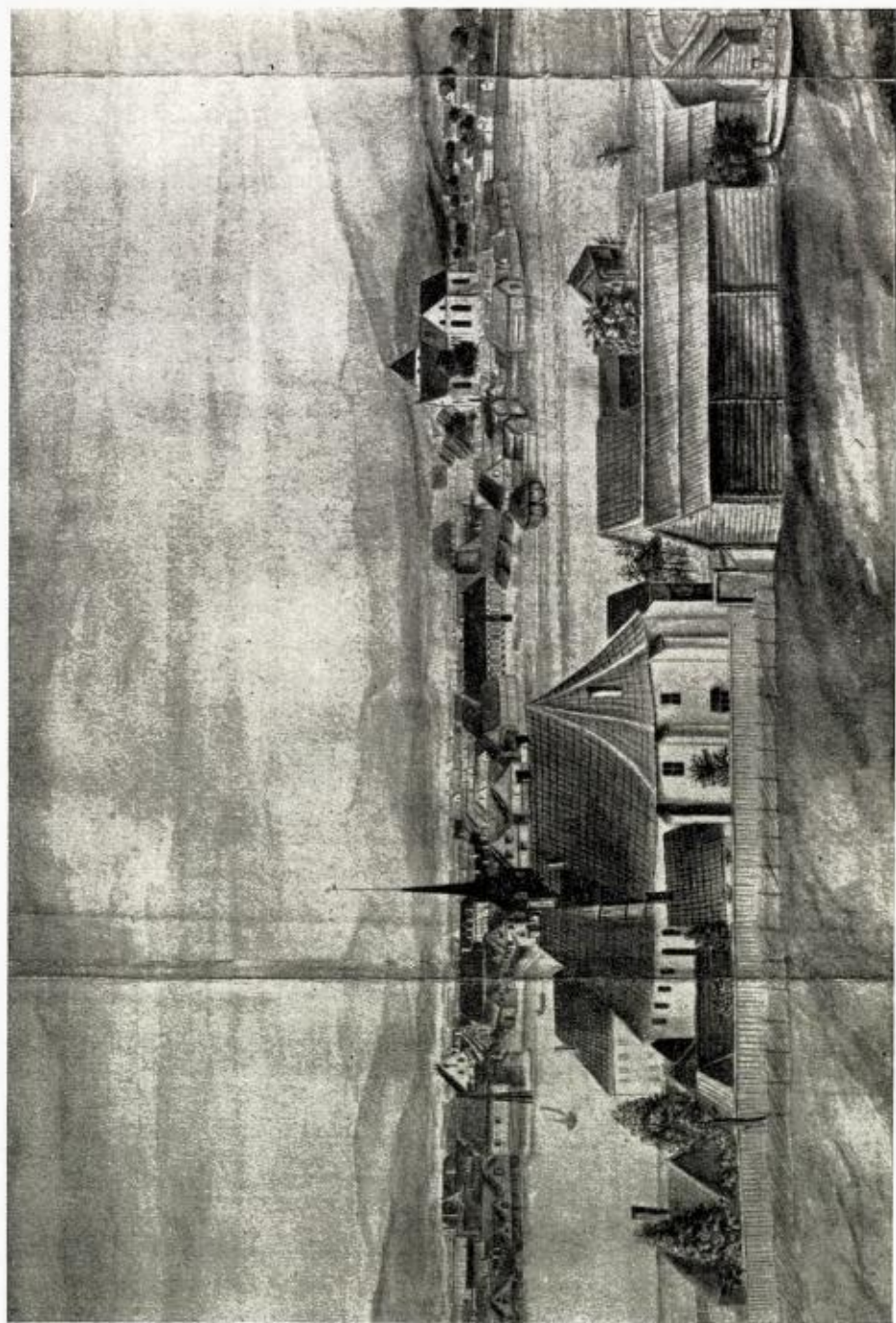

Gammel bygning paa pladsen Holtop, det saakaldte Dyvekes hus, Konows gate 7 b.

¹ B. I, s. 347.

Kart over Oslo fra begyndelsen av 18. aarh.

*Oslo kirke og hospital og generalmajor Vauverts gaard.
Efter Mitter Lunds prospekt fra 1745.*

svært forfalden og hospitalets økonomi daarlig, og det lykkes da hospitalsforstanderen Jakob Brandt at erhverve et par kongebrev som konfirmerer de ældre fundasene og desuten skaffer hospitalet en kapital til bygningens vedlikehold og reparation, nemlig de efterladte midlene efter biskop Nils Simonssøn Glostrup, som var blit kronen tildømt.¹

Samtidig lar kongen anstille undersøkelser om der er stelt forsvarlig med hospitalets gods; men da det ikke fører til noget kongebrev, har vel saken været i orden. I 1654 faar derefter hospitalet ikke bare en stor ny fundas, men ogsaa en række kongebrev med stadfæstelse av alle ældre privilegier og befaling til en række debitorer om at betale sin gjæld. Der skal forpleies og underholdes 24 fattige og syke mennesker, og funktionærene er halvt saa mange, nemlig hospitalsforstanderen, prædikanten, en skoledegn til at synge ved kirketjenesten, en tjener til at reise omkring til bønderne, kok, kokkepik, brygge- og baker-pik, to arbeidskarer, en gjæter og en stuepik;² desuten kan der optas folk, »i provent« som man sa i middelalderen, det vil si for en betaling i penger eller jordegods som var tilstrækkelig til deres underhold. Indbyggere av Kristiania var fortrinsberettiget til at bli optat. Forrige tiders ekstrabespisning paa helligaftener ophæves med pedantisk statsvisdom; en kvart Mortensgaas pr. snute er det eneste som blir igjen; men ellers ser listen over den daglige kost kraftig og rigelig ut — om den da er blit overholdt. Ved stranden skal hospitalet ha en sjøbu, og desuten skal der bo en færgemand, som kan skaffe hospitalet hvad det behøver fra bryggene i Kristiania.

Retslig og administrativt set blir Oslo fra 1624 av — likesom de andre forstædene øst for Akerselven — en del av Aker. Kirkelig kom det derimot til at faa bli en slags enhet for sig. I hospitalsfundasen av 1654 heter det (§ 19) at almindelige kirkelige forretninger, som daab, vielse o. s. v., ikke længer maa foregaa i hospitalskirken; men de forretninger som hospitalets egne betjenter eller dets underliggende bønder og tjenere har bruk for, skal hospitalsprædikanten forrette i Oslo domkirke, »saalænge den er ved magt«, eller ogsaa i Akers kirke. Hospitalet er altsaa en menighet for sig; men først ved det store reskript av 10. sept. 1734, som regulerer de kirkelige forholdene i Aker og Kr.a, blir den utvidet til at omfatte hele Oslo.

¹ Biskop Nils Glostrup har aapenbart været en mand med sans for tidens nye økonomiske virksomhet; han er med i participantskapet for jernverkene og flere lignende foretagender, men kommer i stor gjæld, og oppgjøret av hans bo er meget indviklet; endnu i 1654, 15 aar efter hans død, er det ikke avsluttet (NRR. XI 214 f.).

² Dertil kommer videre onnefolk og daglønnede arbeidere av forskjellig slags og i stort antal.

FORSTÆDENE

Forstædenes oprindelse maa som før nævnt tildels søkes alt før anlægget av Kristiania. Arbejderne ved sagene i Akerselven, strandsitterne ved elveosen, i Vaterland og Sagbanken, og paa den andre siden av halvøen, borte i Piperviken, og alle de som levet av fæstningen og garnisonen, paa Hovedtangen — alle disse hadde sin næring uafhængig av byen, og den første bebyggelsen der er derfor ældre end Oslos flytning til Kristiania. Men først med den nye byen blir alle disse smaabebyggelsene til »forstæder«.

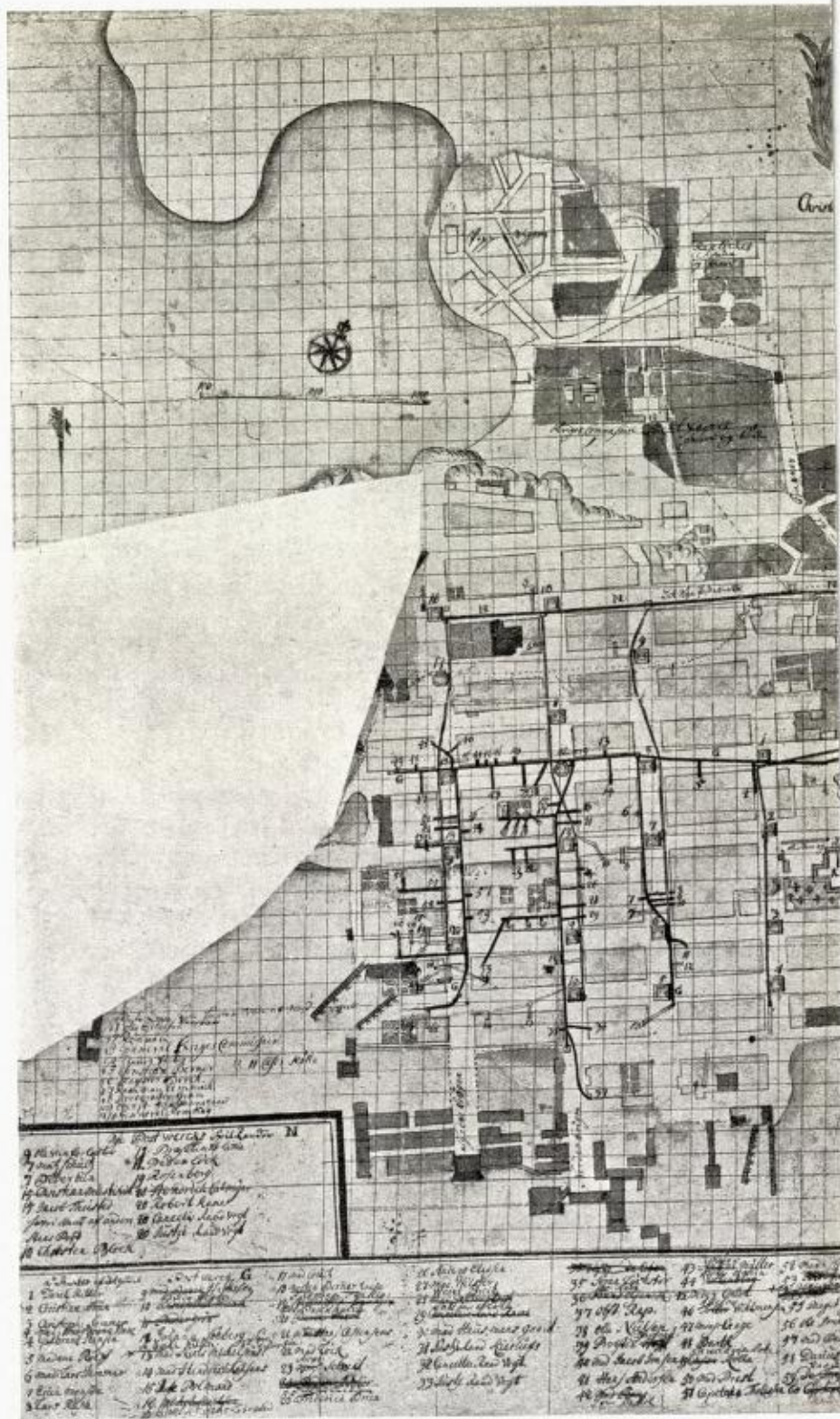
Oslo hadde ingen »forstæder« hat, likesaa litet som de andre gamle norske byene. Kristiania fik det med engang, og aarsaken er grei nok; det er befæstningen. Det gamle Oslo hadde hat en rummelig takmark; bebyggelsen hadde kunnet vokse, eftersom forholdene krævet det. Kristiania blev med en gang stængt inde i en tvangstroie; hvad der ikke fandt plass indenfor murene, maatte søke utenfor.

Dertil kommer saa de nye, strengere bygningsreglene, strengere end i nogen anden norsk by og langt strengere end i det gamle Oslo. De gjorde det dyrt at bygge i byen og førte til daarlig, usund og brandfarlig bebyggelse utenfor bygrænsen — i det 17. aarh. akkurat som i det 19.

Forstædene blir derfor helt fra først av fattigmandskvarterer. Det er sandt helt fra først av, det som Wergeland sier i 1830-aarene:

At være et Stedbarn kan
Faa Stene til at græde,
Men Stedbarn er Vaterland
Og Fjerdingsens arme Stræde.
I Christiania dog
Ei græde de Stene derved.
De reise sig op i Palladser og
Kun knuge os dybere ned.

Christiania, det Lykkesbarn,
Vil bo i Høienloftssale.
Men trælle i Armodens Skarn
Maa hendes Smaasødskende alle.

Kart over byen og dens fors

det nye vandverket, 1733.

Hun Brødet dem knapt har maalt,
Som Gud dem ligelig gav.
Men Elven som Vinterens Is har taalt,
Til Vaaren vil sprænge den af.

Og det er sandt, ikke bare at forstædene er fattigmandskvarterer, men ogsaa at de — helt fra først av — har været gjenstand for forfølgelse og undertrykkelse fra borgerskapet i byen, likesom borgerskapet her i det store og hele hadde regjeringens støtte.

Helt sammenhengende er regjeringens politik naturligvis ikke, her like saa litet som paa andre omraader. Den prøver sig frem og trækker sig tilbake og skiftende anskuelser gjør sig stadig gjældende. Saaledes befaler den under 5. juli 1635 strengt og kategorisk alle og enhver som bor og har sit tilhold i Vaterland og Piperviken utenfor Kristiania, at flytte inden førstkommende St. Hans; de som har raad til det, kan faa utvist byggeplads i byen, og om nogen ikke lystrer, skal statholderen rive husene ned over dem. Men alt 17. okt. 1636 formildes det dithen at fattige haandverksfolk, fiskere, baatsmænd eller rorsfolk, saa og sagmestre og sagdrenge, som har bodd der og ikke har raad til at bygge i byen, skal faa utvist byggepladser ved Akerselven, mellem Sagene og den nærmeste bro imot elvemunden, dog saa at de ingen kjøbmandskap eller handel i det ringeste bruker; der maa heller ikke bygges mer end hoist 100 hus, og flytningen fra Vaterland og Piperviken til det nye sted skal være gjort inden jul.¹

Hvor litet effektive slike regjeringsordrer var, fremgaar tydelig derav at 5. mai 1647 sender 45 indvaanere i Vaterland og borgere i Kristiania en forestilling til magistraten i anledning av at de nu to ganger har faat ordre til at flytte inden pinse.² En stor del av dem er født i menigheten og har bodd i Oslo og betalt skat der; de har utstaat den skadelige ildebrand der og derved mistet det meste av sin formue; siden fik de anvist byggeplads utenfor voldene, da de ikke hadde raad til at bygge i byen, og tilsatte paa denne byggingen, som de efter kongelig ordre igjen maatte oppgi, resten av sine midler. Tilslut fik de saa anvist Vaterland til byggeplads, og her gik deres sidste spareskillinger med, i haab om at de nu endelig kunde faa bli der, og i mellemtiden har de baade i fred og feidetid baaret alle borgerlige byrder med skat, vakt, indkvartering o. s. v., »saa at skjont vi har bodd utenfor befæstningen, er vi dog ikke gaat ram forbi, som svier endnu hos os paa denne dag, saa vi neppe vet hvor vi vort opphold skal kunne tilveiebringe.« Skulde de nu flytte igjen, vil endelig

¹ N. R. R. VII 77, 248 f.

² R. A., Langes saml., Kristiania. — Æ. statholderskapsark. Indkomne saker. Flytningsordren bygger paa privilegiet av 19. juli 1646; se næste kapitel.

undergang, armod og betleri bli følgen. Hovedaarsaken til at flytningsordren nu er utstedt, skal være at indbyggerne i Vaterland dels driver ulovlig kjøp med varer som kommer ind fra landet og burde forhandles i byen, dels holder et uskikkelig hus. Ansøkerne fremholder derimot, at de som ikke har gjort sig skyldige i noget slikt, ikke bør lide med de skyldige, og de ber i de mest bevægelige uttryk om at faa lov til at bli boende — navnlig efterdi det tilstedes dog andre at bygge og bo udi Gammelbyen, som er mere beleilig for dennem og byen mere skadelig — men ogsaa om at den ulovlige handel og det løse selskap i Vaterland maa avskaffes, og at der maa gjøres forskjel paa indvaanerne. Selv vil de forplikte sig til herefter som hittil at betale sin skat og avholde sig fra al ulovlighet.

Aaret efter synes statholderen at ha indhentet regjeringens betænking om saken;¹ men hvad regjeringens beslutning gik ut paa, er ikke kjendt. Derimot er det helt paa det rene at baade Vaterland og de andre forstædene rolig vedblev at bestaa.

Grundene til borgerskapets og regjeringens optræden mot de fattige forstadsborgerne er helt klare. Det er de almindelige økonomipolitiske grundsætninger som vi vil komme tilbake til i avsnittene om byprivilegiene og om ladestedene, og som gaar ut paa at sikre byborgerne og byene eneret til handelen.² De næringsdrivende i forstædene maatte nu vistnok, som vi har set, løse borgerskap i Kristiania og i den anledning være med paa at bære byens byrder, ialfald i nogen utstrækning; men den billigere bebyggelsen utenfor byens bygningsregler gjorde det allikevel mulig for dem at konkurrere med kjøbmændene i byen under gunstigere betingelser.

Hvor billig og elendig forstadsbebyggelsen var, fremgaar kanskje bedst av en taksationsforretning av 1661, som viser at den gjennomsnittlige takstverdi av et hus i forstædene var 8 rd. og 5 rd.³ Man kunde dertil kanskje indvende at forholdene maa ha været særlig ynkelige paa den tid, like efter at forstædene i 1658 var blit helt avbrændt; men vi finder ogsaa tidligere eksempler paa at hus i forstædene er blit taksert like ned til 5 rd.

Forstædenes vekst er imidlertid ikke bare bestemt av det topografiske hensynet, at det er billig at bygge der og at det blir trangt om pladsen indenfor murene, men ogsaa av rent økonomiske forhold, av fremgang for de næringer som naturlig hører hjemme i forstædene, høkeri og bondehandel, og mer end for Kristiania selv blir derfor pengehusholdningens vekst blandt bønderne av betydning for forstædene.

¹ Statholdersk. Extr.prot. 1647—1650, s. 136.

² For regjeringens vedkommende kommer dertil ogsaa de militære hensyn som gjorde det ønskelig saavidt mulig at samle bebyggelsen indenfor befæstningens ramme.

³ Henholdsvis i Vaterland og i Piperviken.

Handwritten text, possibly a title or description, in a cursive script.

Grundrids av byens og forstød

og tomter i 1730—40-arene.

Hvad høkere egentlig var for noget, er sterkt omstridt baade i det 17. og 18. aarh. Den klareste fremstilling av hvad det gjælder, er sikkert den som statholderen Jacob Benzon gir i anledning av den store striden om landkræmmere og høkere i 1750-aarene:¹ det er paa det rene efter lov, anordning og byens privilegier at høkere bare har ret til at sælge i detalj, at hensigten med hokeriet ikke er at forsyne oplandet, men at folk i byen i skillingstal og i smaa partier av viktualier og deslike hos hokerne kan faa tilkjøps hvad de rette og større kjøbmænd ikke finder regning ved at sælge uten i større kvantiteter. Imidlertid har endel folk som bare har hokerborgerskap, gjennom mange aar drevet med at kjøpe op fra skibene ved bryggen korn, salt, fisk og andre grove varer og sælge det baade i stort og smaat dels til bønderne i oplandet og dels til Sverige,² og derved tjent gode penger.

Nu er det naturligvis saa at for det om en hoker ved midten av det 18. aarh. kunde bli en velholden mand ved sin virksomhet, kan man ikke slutte at han ogsaa kunde bli det 100 aar tidligere. Man maa sikkerlig regne med at »høkere og marketentere« i hele det 17. aarh. levet i meget smaa og kummerlige kaar og at de ikke nævneværdig har forandret eller modifisert det præg av proletariat som resten av forstadsbefolkningen har hat. Men det har været økende behov for deres virksomhet, og de har derfor bidraget til forstædenes og forstadsbefolkningens vekst.

Paa lignende maate har ogsaa den store veksten i trælstedbedriften bidraget til at øke arbeiderbefolkningen baade paa bordtomtene ved elvemundingen og ved sagbrukene høiere oppe ved elven, og vi ser da ogsaa at der ved taksationen i 1661 findes 168 hus i Vaterland og 64 i Piperviken.³ Til sammenligning kan nævnes at det samtidig i byen selv var 330 hus, altsaa knapt dobbelt saa mange, og selv om nu bygaardene gjennomgaaende var meget større og rummet mange flere mennesker, har dog forstadsbefolkningen alt nu utgjort en meget betydelig del av den samlede bybefolkningen, og endnu mer blev dette tilfældet et par menneskealdrer senere.

Byens territorium var, som vi har set, i det væsentlige utbygget i løpet av den første menneskealder; bygaardenes antal vokste derfor fra 1661 til 1734 heller ikke med mer end med ca. 40 — fra 330 til 371. Nogen stor tilvekst av mennesker paa det egentlige byterritoriet kunde det heller ikke bli tale om. Til utvidelse av byens handelsterritorium — det omraade som var berettiget til kjøbmandshandel — gik man imidlertid ikke før i 1784,

¹ R. A. Kane. Indlæg 3. febr. 1753.

² Jfr. St. Hallvard III 151 f.

³ Sandsynligvis omfatter dette alle forstædene i bymarken, derimot ikke de som laa paa landets grund.

da Vaterlands Storgate frem til Vaterlands bro ved reskript av 9. juli blev indlemmet i byen. Som vi skal se i næste bind har forstadsbefolkningen da sikkert været likesaa talrik som den egentlige bybefolkningen.

Et rørende litet billede av de smaa og kummerlige forholdene i forstædene gir følgende ansøkning av 22. oktbr. 1673 fra Vaterlands almue til statholderen:

»Eftersom vi, Eders høie excellences fattige underdaner, ringe skatteborgere til Kristiania, boende uden volden i Vaterland og Pibervigen, haver ingen anden tilflukt med vore døde at begrave end til Vaterlands kirkegaard,¹ og det hus, hvorudi prædiken over likene forrige tider blev holden, er efter pestens tid for 19 aar siden straks for brøstfældighets skyld henlagt, og intet paa stedet igjen opbygget, hvorover regn og sne og andet uveir, som aarets tider det giver, hindrer at presten tit ikke kan gjøre tjenesten over vore døde som han vilde og burde, tilmed fordi ingen kan der have noget sæte at holde sig til, desmidlertid de skulde høre Guds ord, uten at sitte paa sneen om vinteren og paa den bare jord om sommeren, vægrer mange sig ved (efter kristelig skik) at ledsage vore døde til jorden, og endog stedet, som huset skulde staa paa, haver været os avmaalet paa to aars tid, haver vi ikke tørt fordriste os til det at opbygge av frygt, naar byens vold skulde utflottes, kirkegaarden, som huset skulde staa paa, eraktedes volden iveien, og vi fattige folk da maatte foraarsakes det da igjen at nedbryte. Da indfly vi undertegnede med samtlige samme steds fattige indvaanere allerydmygeligst til Eders høie excellences naade, at vi, størkede av Eders naadige resolutions kraft, maatte bygge os et litet hus til Guds ære, som kan være et skjul for os mot uveir under Guds tjenestes forrettelse over vore døde, saadan som paa Krist kirkegaard, og at vi foruten det vi alle samtlige av ringe middel kunne sammenlægge i en sum til dets opbyggelse maatte og søke andre Guds børns hjælp.« —

Av stor betydning ikke bare for forstædenes utvikling, men ogsaa for hele Kristianas kommunikasjonshistorier byggingen av Vaterlands bro i 1654.

Alt i lensregnskapene for 1624—25 tales det om anlæg av en bro over Akerselven til fordel for den nye by; paa Geelkercks kart av 2. okt. 1648 er det indtegnet en bro omtrent paa samme plads som den nuværende Nybroen, altsaa i forlængelsen av den nuværende Trondhjemsveien, som vel da alt ved den tid er blitt forlænget nedover her, og denne broen er vel den samme som den der blev anlagt alt i 1624—25. Men denne broen bragte ingen direkte forbindelse mellem Oslo og Grønland paa østsiden av elven og Vaterland og Kristiania paa vestsiden. Heller ikke blev Storgaten (Vaterlands Storgate) forlænget ut til denne broen,

¹ Omtrent der hvor nu Raadstuen ligger.

som bare stod i direkte veiforbindelse med Fjordingen, og Fjordingen (Christian Krohgs gate) hadde ingen brukelig gateforbindelse med Vaterland.

Denne broen, som vistnok snart er forfalt, har derfor bare været av liten værdi for varetransporten til og fra byen, ialfald paa sommerføre, og anlægget av Vaterlands bro¹ med den derav følgende regulering av Brogaten op til Storgaten skapte saaledes den første virkelig gode forbindelse mellem byen og dens forstæder og oplandet i nord og øst. Helt frem til byggingen av Nybroen i 1827 vedblev ogsaa hovedadkomsten til Kristiania at gaa over Vaterlands bro og gjennem Brogaten og Storgaten.

Vaterlands bro synes at være anlagt av statholderen, altsaa paa statens bekostning, mens derimot byen paatok sig at vedlikeholde veien paa begge sider, baade fra den gamle vei paa Ladegaards mark indtil broen og siden fra den anden ende av broen gjennem Vaterland og indtil voldporten, hvor byens rette indkjørsel er² — altsaa ikke bare paa byens grund, men ogsaa utenfor den, i det rene landdistriktet.

Retslig set er der et skarpt skille mellem forstædene vest for Akerselven »paa byens grund«, og de som ligger utenfor bymarken, paa østsiden av elven eller nord for bymarkens grænser.

Den forstadsbebyggelsen som forbinder det gamle Oslo med Kristiania og som kaldes Grønland,³ kjender vi alt fra byens første tid, selv om den naturligvis først i 1650-aarene, efter anlægget av Vaterlands bro, blir av større betydning. Det første kjendskap til den faar vi ved et brev av 10. juni 1629,⁴ ifølge hvilket kansleren Jens Bjelke, eier av Toien, bygsler av Kristiania by en tomt paa østsiden av Akerselven, fra »elvemunden« og 400 alen opover (det vil si omtrent som stykket fra Schweigaards bro til Vaterlands bro), mot øst begrænset av Tøienbækken; meningen var at han her skulde ha bryggetomt, nausteplass og bordtomter, og han skulde desuten ha nogen strandsittere der, til hjælp for sig og sine folk.

I 1636 er imidlertid kongen blit betænkelig ved den sak⁵ og paalægger — sikkert efter ansøking fra borgerskapet i Kristiania — statholderen at sørge for at de flytter over elven til Vaterland; dog vil kongen ha en erklæring fra statholderen, om de kanske kunde faa lov til at bli boende, hvis de ikke drev noget kjøbmandsskap eller anden ulovlig haandtering.

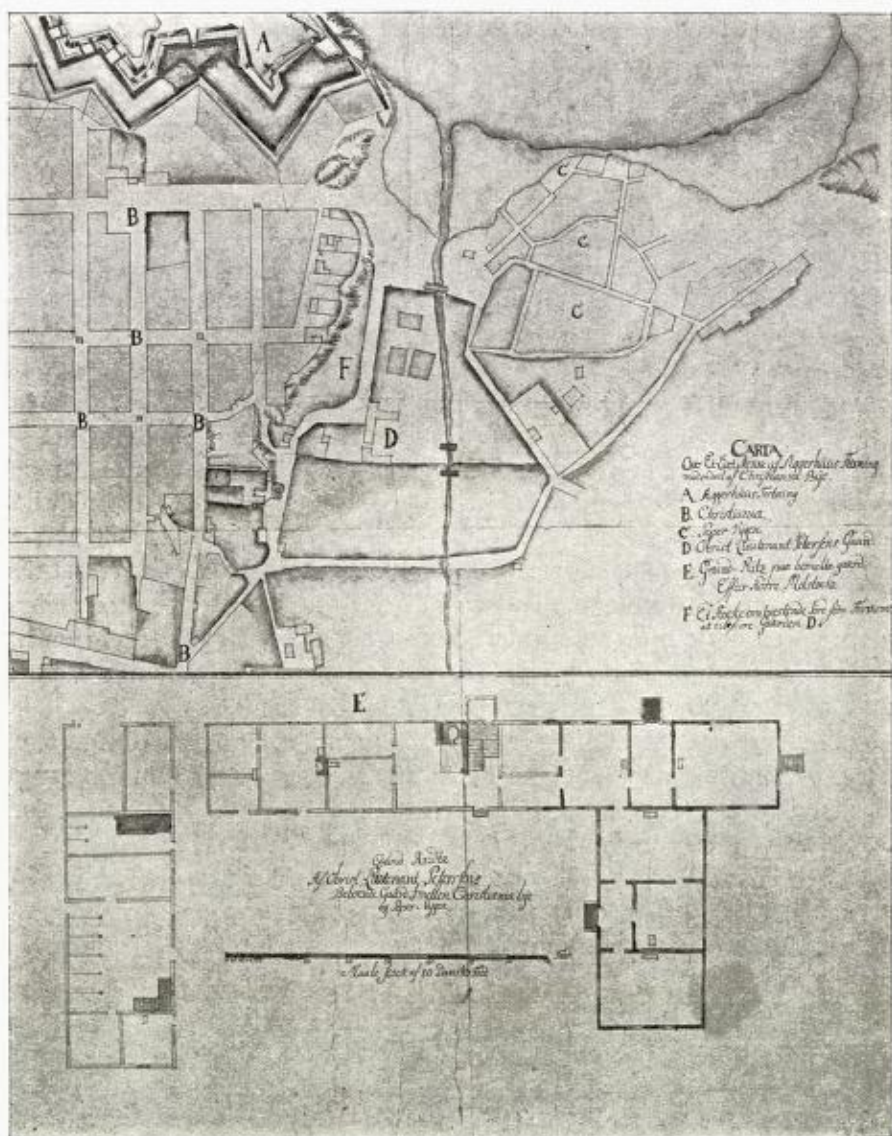
¹ Elveosen er ifølge Geelkercks kart av 2. okt. 1648 ved den nuværende Schweigaards bro, altsaa ca. 250 m. nedenfor der hvor broen blev lagt.

² Langes saml., Kria.s hist. (R. A.).

³ Alle de tre forstadsnavnene, Vaterland, Grønland og Sagbanken, finder vi igjen i andre norske byer — saaledes i Fredrikshald; men de synes her at være yngre end ved Kristiania og kan vel være opkaldelsesnavn.

⁴ Langes saml., Kristiania. (R. A.).

⁵ N. R. R. VII 162.

Kart over Piperviken og Grønings løkke (= Marselienborg) og grundplan av bygningen i oberstløytnant Petersens tid, ved midten av det 18. aarh.

Hvordan det videre gik med den sak, kan vi ikke direkte se; men sandsynligheten taler vel for at dette paabudet ikke er blit synderlig mere effektivt end alle de mange andre lignende flytningsordrer, vi kjender fra denne tid; sikkert er det ialfald at Jens Bjelke beholdt tomten og hadde den endnu i 1657. Nu har han rigtignok bygslet den av slotsherren paa Akershus, ikke av byen, idet det i mellemtiden er bragt paa det rene at den tilhørte ladegaarden i Oslo.¹

For den fortsatte bebyggelsen her spiller imidlertid denne forandringen i bygselforholdet ingen rolle.

I forstædenes historie er aaret 1658 av megen betydning, idet statholderen Nils Trolle da lar dem² brænde av, av hensyn til krigen mot Sverige. I virkeligheten var dette en naturlig konsekvens av den militære idé, som laa til grund for anlægget av Kristiania;³ det kunde jo umulig gaa an at la fienden komme helt ind under bymuren i ly av forstadsbebyggelsen, hvis man virkelig for alvor vilde forsvare Kristiania som befæstet by. Men for den fattige og elendige forstadsbefolkningen var branden en stor ulykke, og Nils Trolle blev derfor selvsagt gjenstand for dens forbitrede had.

Hvis nu regjeringen — eller byens øvrighet — hadde hat en klar og sammenhengende politik overfor forstædene, vilde det ha været naturlig at benytte denne branden til en fornuftig regulering av forstadsbebyggelsen; men dette blev ikke gjort. Forstædene blev bygget op igjen like fattigslig, like sundhetsfarlig og brandfarlig som før, og med like saa liten tanke paa hensigtsmæssige gate- og veiforbindelser.

I sammenheng med anlægget av Vaterlands bro, fire aar tidligere, var riktignok det gateløpet, som nu heter Storgaten og Brogaten blit bragt i slik stand at det kunde brukes som hovedadkomst til byen; men først ved branden i 1686 og anlægget av Vor Frelzers kirke og det nye torv — Stortorvet — i de derpaa følgende aar, blev grundlaget skapt for de gater og veier i forstædene som dannet sig i det 18. aarh. og som endnu tildels kan gjenfindes i den nuværende byplan.⁴

¹ Langes saml., Kria., 7. mai 1643.

² Sandsynligvis bare med undtagelse av Fjerdingen og Vaterland.

³ Daaes karakteristik av denne branden som «overilet» og «ubesindig» kan allikevel naturligvis forsaavidt være berettiget, som svenskene jo i denne krig ikke kom lenger end til Halden, og det vel ikke hadde hastet saa overhändig med at sette den i verk. Men at den svenske kongen virkelig har hat til hensigt at rykke helt frem til Kristiania, kan vel slutes derav at der i svenske militærarkiver er bevaret et kart over Kristianias befæstning, forfærdiget av «burgrefven» i Malmø Lars Broman, som i 1658—59 hadde været krigsfange paa Akershus, men hadde nydt adskillig bevægelsesfrihet og hadde faat anledning til at gjøre sig vel kjendt med byen (Festskrift til A. Kjær, s. 42 f.).

PEST OG FEST

Fuldt saa ensformig som man kanskje kunde ville forestille sig det, har livet ikke fortonet sig i den lille flekken ved Bjørviken. Først og fremst var det de store skiftningene som aaret selv bragte, motsætningen mellom den livlige trafikken paa havnen om sommeren og stilheten vinteren igjennem, bare avbrudt av markedsukens herlige karneval.

Men dertil kom saa de store begivenhetene — herredagene og hyldingene som fulgte med byens karakter av »hovedstad«, og de ulykkene, man endnu ikke hadde lært at beherske eller begrense, ildebrand og pest.

Alt i 1630 er der svær pest i byen, slik at skolen ikke kan greie at begrave likene hver for sig¹ — til en standsmessig begravelse hørte først og fremst at skolens peblinger² fulgte liket og sang over det — men at der maa utstedes reglement for hvordan likfølgene skal slutte op efter skolen, eftersom den marscherer op gjennom hovedgatene. Naar Pontoppidan i sin Norges naturlige Historie lar 3000 mennesker dø i denne farsot, er det et aapenbart urimelig tal, og selv tallet 1300, som oppgis i Budstikken³, er mer end stort nok; men en voldsom blodtapping har det dog været.

Og allikevel var det vistnok litet mot den næste store pestepidemien, i 1654. Her har vi mere konkrete tal at støtte os til, idet det i de fire maaneder, den stod paa (august—november), i byens menighet blev begravet 628 mennesker; dertil kommer saa de som blev begravet i slotsmenigheten og i Oslo. For hele aaret 1654 er der i ministerialboken opført 660 begravelser; men, som Lange har bemerket,⁴ er dette tal sikkert altfor lavt, idet der vistnok bare er indført de mere fremtrædende begravelser (de som

¹ Biskop Niels Glostrups skr. av 24. juli 1630 i Oslo kapitelsbok (St. A.)

² -Hel skole-, -halv skole- eller bare -en lektie- (klasse), alt efter hvad familien hadde raad til.

³ III 450. Om paalideligheten av dette tal er at merke at det skriver sig fra underskriften paa et billedet i Hofs kirke paa Toten av sogneprest Thomas Laugesen, som var den sidste der døde i pesten; som paavist av Oluf Kolsrud (Norsk Tidsskr. f. Genealogi II. s. 59 f.) er Hr. Thomas' søn Nils Thomesen vistnok forfatter av indskriften; men det er tydelig at det ikke har været hans hensigt med tallet 1300 at gi en eksakt historisk opplysning.

⁴ Langes saml., Kria.s hist. (R. A.)

der blev betalt for); tilslut har da ogsaa ministerialboken en helt anden opsummering (efter opgaver fra graveren?), nemlig 1523 lik begravet i Hellig Trefoldighets kirke og kirkegaard og i Vaterlands kirkegaard.

Dette sidste tallet tør antages at være nogenlunde rigtig, og det vil alt-saa si at rundt regnet ca. 40 pct. av byens hele befolkning er død i pesten — en ulykke hvis omfang det i vore dage er vanskelig at fatte.

De gamle kirkegaardene strakte ikke til for det store antal døde¹, og det blev derfor nødvendig at indrette en ny begravelsesplads paa Hammersborg — Krist kirkegaard blev den kaldt efter det lille trækapellet, Kristkirken, som stod der siden 1626 (nedrevet 1756) — til bruk for de døde av Akershus slotsmenighet. Endnu den dag idag staar »Peststøtten« der og taler om den uhyggeligste tid i byens historie:

Jesu Christo til ære som opvækker de døde er denne kirkegaard i den store pestis tid A^o. 1654 anordnet af Hans Jakobsøn Schørt K. M. oberste oc commendant paa Agershus, da i statholders W. H. Gregers Krabbis fraværelse i sloteslov forordnet efter bispens M. Henning Stockflez befaling af slozpræsten H. Michel Pedersøn Escholt den 18 octobris indviet ved tøyhuus-forvalteren capt. Laurits Pedersøns inspection indhegnet.

Paa fotstykket staar der:

*Den første her udi begrafuen var
Arne Sivardsøn,
soldat af Wang-sogn.*

Til Kristiania kom pesten fra Kjøbenhavn, hvor den ikke hadde været stort lempeligere end den blev her, og der fandtes praktisk talt ingen midler til at verge sig mot den.² Et ordnet karantænevæsen eksisterte ikke; byens eneste læge, »stadsmedicus« mag. Rhodius (som vil bli nærmere omtalt nedenfor), stod omtrent raadløs; offentlig renovation eller kloakvæsen var der ikke tale om; al uhumskheten fra fjøs og grisehus, fra slakterier og garverier fik skjøtte sig selv; drikkevandsforsyningen var meget mangelfuld — kort sagt, alle betingelser var tilstede for at en slik epidemi kunde bre sig med rivende fart. Den stod paa i over fire maaneder, fra slutten av juli til begyndelsen av december, og gav sig først, da kulden kom.

Værst ser det ut til at være gaat ut over fattigfolk og barn; men ogsaa en række av byens mest fremskudte mænd blev revet bort: byfogden,

¹ Selve pestens forløp er indgaaende skildret av Alf Collett i Gamle Christiania-Billeder, og vi skal derfor ikke her komme ind paa nærmere detaljer.

² Kristiania var dog forsaavidt ikke værre stillet end alle andre byer i det 17. aarh.

apotekeren, boktrykkeren, mynteren, en av stadskapteinene, en av prestene, en major og en kaptein o. s. v. Det er ikke noget under at folk blev grepet av panik, og de som kunde, rømte sin vei — deriblandt tolderen Fredrik Bremer (senere borgermester).

Følgene av pesten maa ogsaa ha været meget alvorlige. Rigtignok er det altid like forbausende hvor rask tidligere tiders byer kommer sig over den slags katastrofale ulykker; men vi har dog her en række vidnesbyrd om vanskeligheter for byen endnu i flere aar efter pesten. Saaledes skriver statholderen Niels Trolle til kongen, i anledning av at Kristianas borgere den 2. sept. 1656 har bedt om skattelettelser:¹

Hvad Kristiania byskat særdeles angaar, da er det en umulighet at byen de 1200 rd. aarliggen kan utgi, saafremt borgerne skal bli ved huser og gaarder, og at byen ikke har git mer udi enfakk (∴ enkelt) skat end 400 rd. og dobbelt 800 rd. derpaa er klare bevisninger at fremlægge, og skal endda være dennem tungt nok, nu de fleste og bedste borgere er udi pesten bortdøde.

— Av muntre begivenheter trær kongehyldingen i 1648 frem i første række. Det var da gaat over et halvt aarhundre siden den sidste kongehyldingen, Kristian IV's i 1591, og selv den utvalgte konge prins Kristian (V)'s hylding i 1610 laa langt tilbake i tiden og var foregaaet før flyttingen fra Oslo til Kristiania.

Naturligvis hadde de herredagene som i mellemtiden var holdt — i 1628, 1634, 1646 — skapt liv og bevægelse, og i endda høiere grad gjælder dette om stændermøtet i 1639, som blev holdt i den netop indviede Trefoldighetskirken, og om de mindre stændermøtene i 1643 og 1645. Ogsaa slike ting som Hannibal Sehesteds ankomst til Akershus og overtagelsen

*Peststøtten.
Reist paa Christ Kirkegaard til minde
om pesten 1654.*

¹ R. A., Statholderskapets arkiv, nr. 12, Indkomne saker 1655—61.

av statholderembedet har været ledsaget av store festligheter. Men alt slikt blekner dog mot den store kongehyldingen.¹

Denne foregik i hovedsaken efter det traditionelle skemaet, som vi kjender fra 1591, bare meget prægtigere nu, da en slik verdensmand som Hannibal Sehested og hans hustru Frøken² Christiane stod for arrangementet.

Den 13. aug. 1648 landet kongen ved Akershus med en »Kongelig Comitatus« av fyrstelige, grevelige og adelige personer, samt fire store

Sereniss' et Potentiss' Dominus FRIDERICUS, r'um, Wandalorum, Rex. Dan. Slesvici, Holst'ie, Stormar, v'ie et Ditmar'ie, Comes in Oldemburg et Dalmat'ie. I. H. M.

Kong Fredrik III.

Efter kobberstik signert I. H. M.

orlogsskib, nemlig Trefoldighed, Hannibal, Victoria, Spes, og to smaa, den Hollandske og Norske Fregat, efter at være blit mødt ved Drøbak av statholderen og hans Frøken med stor adelig comitat og hos sig havende jakter, smakker og skjærbaater. Da kongen gik iland, blev der »til salve og triumf av befæstningen og hans kongelige majestæts egen flaae 450 stykker avfyret.« Der-næst stod al geistligheten, bispen, kannikene og prestene paa den ene, lagmanden, borgermestre og raad samt de fornemste borgere paa den andre siden fra slotsbroen, som overalt var overdraget med sort klæde, indtil strandporten og skibsbroen; men fra skibsbroen og til slotsbroen stod borgerskapet personlig i deres fulde gevær langs veien.

Senere besaa kongen Gamlebyen, domkirken og de øde tomter og derefter sagmøllene for at se, »hvorledes disse norske deler ved vandsagene skjæres«, og naar han kom ind eller ut av byen, blev der altid salutert, likeledes naar han gik i kirken, eller reiste til Bærums jernverk eller til Hovedøen for at mønstre trossene.

Den 24. aug. angik H. K. M. hylding med stor prægtighet paa Hus-tangen [Hovedtangen] østenfor slottet paa et dertil prægtig bygget palads,

¹ Denne er utførlig skildret i et litet skrift, Homagium Norvegicum, trykt i Kristiania, i Melchior Marzans trykkeri, 1648 (optrykt i Saml. t. d. n. F. Spr. og Hist. I 17—22).

² Denne titelen, som var forbeholdt prinsesser, bar hun som datter av Kristian IV.

hvilket overalt med sort klæde og fløiel zirlig var overdraget, og fire silkestandarter udi samme paladses fire hjørner opreist; var og veien fra slottet op til samme palads overalt med sort klæde belagt. Nordenfor paladset stod menige Kristiania borgerskap i deres fulde gevær. Østenfor paladset stod slotsgarnisonen udi blaat liberi. Vestenfor stod to kompanier udi rødt liberi. For stakitverket om samme palads stod et kompani pikenerer til vern imot den indtrængende almues idelige indfald. Som dette altsammen

var nu stillet i saadan orden, drog H. M. av slottet omkring til den ytterste slotsport; der opvartet otte herremænd av hovedlensmændene og andre av de fornemste, som holdt en sort fløielshimmel tilrede, under hvilken H. M. straks indstillet sig og gik derunder op til forbemeldte palads, satte sig der ned under en anden fløielshimmel paa en kongelig stol, og forbemeldte herremænd holdt continuerlig deres himmel under den anden himmel over H. M. al den stund hyldingen varet. Som H. M. hadde sat sig paa den kongelige stol, opstod hans excellence rigens statholder Hannibal Sehested og holdt en vigtig

*Frøken Christiane Sehested.
Efter materi av Karel van Mander.*

og berømmelig oration for H. K. M. og derpaa avla sin ed. Straks derefter blev ved H. M.s øverste sekretærer stænderne fremropt: I. al adelen; II. fire bisper; III. ti lagmænd; IV. geistligheten, kannikene og prestene 1) av Stavanger stift, 2) av Bergens, 3) av Trondhjems, 4) av Kristiania stift; V. borgermestre, raadmænd og borgerstanden; VI. bønder og dertil deputerte haandverksmænd. Hvilke alle efter hverandre, hver stand især, faldt paa knæ for H. K. M. paa nogen dertil bestilte og med sort klæde overdragne skamler; og derpaa av H. M.s kansler V. Hr. Kristen Thomesen [Sehested] lydeligen blev oplæst eden for enhver orden, som de og høitlydende maatte efterlæse og sverge H. K. M. underdanigste huldschap og

troskap, hvorpaa de og blev befalet fra adelsstanden og til borgerstanden inclusive¹ at gi H. K. M. deres hænder, og han blideligen og naadigst imot enhver fremrakte sin haand.

Som dette nu alt saaledes var forrettet, blev H. K. M. sittende, mens der blev til salve og triumf, foruten borgerskapets og forbemeldte trende kompanier musketer, som først gav deres salve, avfyret av slottet og den kongelige flaate 800 stykker.

Dermed gik H. K. M. under forrige himmel av paladset, og som han kom ned for trappen, opløftet en fin preste-enke sin røst iblandt folket og lydeligen sa med oprakte hænder mot himlen av stor enfoldighet saaledes: »Gud velsigne dig der du gaar, saa mild og blid du est«. Hvilket blev av H. K. M. optat med en mild smil og naadigst oienkast til samme kvinde, og gik saa fort til slottet. Imidlertid blev alting paa paladset git til pris, fløiel, silke, klæde, standarter, ja det ganske palads, hvilket blev med saadan hast henrykt, at førend H. M. var kommen paa slottet igjen, da var alting nedbrutt og borte. Det er værd at merke, at al den stund hyldingen varet, da var her saa klar en himmel, solskin og deilig veirlig, som det nogen tid hadde været det ganske aar; men saa tidlig H. M. var kommen paa slotspladsen og nepelig inden døren, kom det saadan en plaskregn, storm, haggel og blæst, som man ikke gemenlig eller ofte hadde set, og varet vel ved en stiv halv time, og straks smukt veir igjen. Det av de gamle norske folk der ut paa blev hentydet, at denne konge skulde vel fornemme nogen anfektning i hans regiments begyndelse, men dog snart bekomme en ønskelig og glædelig tilstand. Om aftenen ved 4 klokkeslet lot H. M. alle stænderne, høi og nedrig, paa slottet og i bestilte store logementer i byen kongeligen og rundeligen traktere med stor omhu, at alle og enhver kunde bli tilbørlig akkommoderet.

Anlangende de logementer, som udi byen, paa raadhuset og underskedlige [ø: forskjellige] store saler, hos borgerne var tilberedt, da blev der kongeligen bespist over 1000 personer, hvilke 24 fornemme borgere udi sorte kapper, 30 forgangs-kvinder, hver med sin stadsmø, av raadet og fornemme borgerstand samt 32 patricios var tilforordnet at opvarte og betjene. H. M. var saa omhyggelig for disse nedrige stænder, som paa disse bemeldte pladser blev trakteret, at han lot sin livmedikus, hofprædiker og andre fornemme marskalker besøke hvert logement særdeles, at ha tilsyn med at den nederste saavelsom den øverste kunde bli tilbørligen og rundeligen trakteret, hvilket gav en stor forundring blandt alle stænder og stater.

De følgende dage var der gjestebud, konfirmation paa privilegier etc.; bl. a. besluttet kongen oprettet et vaisenhus for Kristiania.²

¹ Altsaa ikke bønderne.

² Se N. R. R. IX 76, 471. Planen blev neppe realisert og i 1670 fattes der ny beslutning om en slik stiftelse.

Prospekt av Kristiania, vistsrok fra 1685, delvis fantastisk.

Den 31. lot H. K. M. sin flaae lægge her fra havnen en halv mil ut paa strømmene, og vilde den 1. september ganget til seils; men formedelst vinden var noget til sønden, forblev H. M. den dag over og var H. Exc. Hr. Statholders gjest og var meget lystig derover at alting var saa ønskeligen og lykkeligen her avganget i H. K. M. hylding; ti endog der blev over 3000 stykker avfyret og løsnet den stund H. M. var her, hvoriblandt nogen sprang, fik der dog ingen av artilleriets tjenere en fingers saar eller skade, og endog alting baade før, i og siden den kongelige traktement blev meget overflødig og uspart meddelet, befandtes dog ingen al den stund H. M. var her, der talte den anden et utilbørlig ord til eller lot sig til nogen klammeri bevæge, hvilket vi alle optar og holder for et besynderlig *Frederiks* tegn eller fredstegn. —

Langt enklere, men ellers i hovedsaken efter samme skema, foregik prinsehyldingen i 1656 og arvehyldingen i 1661. —

Bortset fra denslags store anledninger fandtes der ikke nogen offentlig moro i byen, uten ved markedstid og kanske en sjelden gang naar der kunde komme nogen omreisende gjøglere. Men desto livligere var de private forlystelser, gjestebud ved bryllup, barsel og gravøl eller i jule-tiden, de fornemmes vindrik i raadhuskjælderens og de »nedrige« stænders olsvir i de talrike bulene i forstædene, og selv om de store ranglene ofte — kanske oftest — fik alvorlige følger, selv om de jevnlig endte med slagsmaal og knivstik — saa var det naa moro allikevel.

PRIVILEGIENE

I sidste — attende — paragraf i det store grundlæggelsesbrevet for Kristiania av 4. okt. 1624 sier kongen:

Privilegier som de av fremfarne konger har, vil vi naadigst renovere, forandre og isteden for Oslo Christiania indføre lade. —

Dette løftet om en revision av de gamle privilegiene blev imidlertid ikke indfriet. Under 5. mai 1625 stadfæster kongen vistnok ganske kort Oslos privilegier som gjældende for Kristiania; men dette blev aapenbart oppfattet som provisorisk, og i 1632, da den egentlige grundlæggelsesperioden var forbi, tar borgerskap og magistrat spørsmålet op, i en utførlig skrivelse til Kristian IV.¹

Borgerne har anvendt omtrent al sin formue paa opbyggingen av byen, heter det her, og trønger nu i høi grad til at tjene penger for at komme sig litt paa fote igjen. Imidlertid er næsten alle originalene til de gamle privilegiene gaat tilgrunde i krig og ildebrand og bare nogen faa kopier bevaret; fremmede og utlendinger har derfor let for at drive sin handel mot privilegiene, og det er vanskelig at verge sig mot dem. I henhold til kongens løfte fra grundlæggelsen har derfor magistrat og borgerskap latt opsette en liste over sine ønsker angaaende privilegiene og forelægger den for kongen og kancelliet i 12 punkter:

1) At hollændere og andre fremmede skippere ikke maa sælge varer til bønderne i ladesteder og havner indenfor byens circumferens, men bare kjøpe sin last i rede penger.

2) At fremmede kjøbmænd som kommer til Kristiania, ikke maa sælge sine varer længer end i otte dager og ikke til andre end byens borgere, ikke til gjester eller fremmede, og at de efter disse liggedagene ikke maa forsøke at sælge sine varer i ladestedene og heller ikke paa forhaand drive handel der eller aapne sin last før de er kommet til byen.

3) At fremmede kjøbmænd ikke maa sælge vin, tyskøl, mjød eller anden drik, mel, rug, salt, smør, flesk eller anden ætendes vare, som de har oplagt

¹ R. A., Kanc. real. avd., Kjøbst., Oslo-Kria., nr. 15, 16 a. — N. R. R. VI 422, 680 f., 424 f.

i sjøboder eller kjeldere, til andre end borgere og desuten bare en gros, samt at ingen som ikke har borgerskap, maa drive handel mellem korsmesse om høsten og korsmesse om vaaren.

4) At ingen utlending maa faa borgerskap, medmindre han inden to aar tar sig en ektehustru — norsk eller fremmed — og skatter og skylder som andre indvaanere, og at ingen kjøbdreng — inden- eller utenlandsk — maa faa borgerskap før han ærlig har tjent sin husbonde i 6 aar og desuten kan bevise at han har en formue paa mindst 300 rd., haandverksfolk alene undtat, men at haandverksborgerskap derfor heller ikke maa gi ret til at drive handel; haandverkerne bør derimot faa sine egne skraaer.

5) At der maa indrettes aarlige markeder i oplandet, for Kristiania borgere alene.

6) At ingen upriviligerte, geistlige eller verdslige, maa drive ulovlig handel paa landet, at strandsittere, sjøsittere eller bønder indenfor Guldholmen, som haandterer med fisk, salt, humle og vin og bruker borgerlig næring, maa bli avskaffet og tilholdt at flytte til kjøbstaden, og at fogder og skrivere som har nedlagt sit embede, maa bli paalagt at flytte til byen og ikke bli boende paa landet og bruke stort sagbruk og anden borgerlig næring der.

7) At sagesfaldet for brudd paa privilegiene maa for en halvdel tilfalde Kristiania by.

8) At et veierhus maa bli opprettet for byen.

9) At alt fiske og kjøbmandskap i Kristianiafjorden, paa Viksiden og vestover helt til Stavanger maa staa frit for Kristiania borgere.

10) At Kristiania maa bli lagt ind under »stadsretten«.¹

11) At gjeldssaker maa kunne paadømmes og eksekveres av byfogden.

12) At byen maa slippe med at holde ett orlogsskib mot til gjengjæld at bygge det saa meget større; der er alt paabegyndt et som antages at ville bli paa over 200 lester. —

Foruten disse tolv punktene maa der ogsaa ha foreligget en anden ansøking som nu ikke længer er kjendt; i kongens privilegiebrev for Kristiania av 29. juli 1632 bestemmes nemlig følgende:

1) Alle de gamle privilegier for Oslo stadfastes for Kristiania som desuten ogsaa faar lov til at bruke Oslos indsegl.²

2) Al trelast som hugges indenfor Asker eller i Bundefjorden — det vil si inden ca. 3 mil fra byen — skal, efter borgernes ansøking, føres til Kristiania og ikke som nu sker, til Drøbak eller Sand,³ fremmede til

¹ Det vil si den danske stadsret fra det 15. aarh.; ifølge Christen Bangs protokol har det nærmest været tænkt paa den redaktion av den som kaldes kong Hans'.

² Om byen alt har brukt dette i tiden 1624—32 eller hvordan den ellers har greiet sig, er uvist.

³ Det vigtige toldstedet paa Hurumlandet, ret overfor Drøbak.

gagn og bedste. Vil ikke borgerne da gi rimelig betaling for trælasten, skal bønderne ha ret til at oplægge den paa strandtomtene i Oslo og siden sælge den til fremmede. Men handler bønderne med fremmede varer, med varer mot varer mot Norges lov og saaledes bruker borgerlig næring og kjøbmandskap, da skal de staa tilrette efter loven.

3) Alle Kristianiaborgere paa Bragernes, Moss og Soon skal inden et fjerdingaar flytte til Kristiania med hele sin familie og bo der; de fremmede og andre som har nedsat sig paa Strømsø og Kopervik i Drammen og driver borgerlig næring der, blir det forbudt at fortsætte med slikt.¹ —

Noget svar paa de 12 punktene indeholdt jo imidlertid ikke dette privilegiet, og et aars tid senere ber derfor magistraten om statholderens hjælp til at faa svar paa ansøkningsen, hvortil statholderen Kristofer Urne og riksadmiralen Klaus Daa paa herredagen i Kristiania 28. mai 1634 svarte at de fik søke direkte til kongen og kancelliet.

Resultatet blev imidlertid magert. Under 14. aug. 1634 svarte kongen imøtekommende til punkt 8, om veierhuset; og om sagesfaldet (punkt 7) resolveres under 30. juli samme aar, at av sagesfald under 300 rd. skal byen ha $\frac{1}{3}$ og byfogden $\frac{1}{3}$, og et aar efter (3. juli 1635) forhøies byens andel til $\frac{1}{2}$. Men paa de andre og vigtigere punktene kan vi ikke se at regjeringen har git nogetsomhelst svar. Paa punkt 10, om stadsretten, svares der først ved kongehyldingen i 1648 og da i rent orakelmæssige ord:²

Først anlangende en bylov, som de underdanigst er begjærendes, hvorefter alt hvis som ikke til landsloven kan henføres, kunde handles og forrettes, da erakter vi det billig og hermed naadigst bevilger og samtykker at dennem likesaadan stadsret og lov som andensteds udi andre vore kjøbstæder, enten udi Danmark eller Norge, brukelig er, maa forundes. —

Bedst besked om hvilke privilegier byen virkelig faktisk fik, faar vi imidlertid ved at gaa til dens egen samling av privilegier, slik som man hadde den paa raadhuset.

Kristianias første officielle privilegiesamling er en stor bok, datert 13. mars 1649,³ og indeholder avskrift av 35 privilegier; det ældste er av 1377, det yngste av 25. aug. 1648; 19 av dem vedkommer Oslo, nr. 20 er flytningsbrevet av 4. okt. 1624. Dette er altsaa de privilegiene, man har beropt sig paa i Kristiania og ment at ha bruk for, og det er sikkert ingen tilfældighet, at det netop er i 1649, boken er blit indrettet; det henger

¹ Se Tord Pedersen, Drammen I, s. 42 ff.

² N. R. R. IX 74 f.

³ R. A., Kanc. real. ordn. avd., Kjøbstæderne. Den bærer paa første blad arkivpaategningen: Litra A, Nr. 1, hvad der vel maa forstaaes slik at der da denne bok blev anlagt, ogsaa blev lagt grunden til et ordnet byarkiv. Den er beregnet som en avsluttet privilegiesamling og har ikke været fortsat efter den oprindelige istandbringelsen.

utvilsomt sammen med striden mellem borgerskap og raad i 1647—48, som vil bli nærmere omtalt nedenfor og som bl. a. ogsaa gjælder forstaaelsen av privilegiene.

Imidlertid hænger anskaffelsen av denne boken ogsaa sammen med byens arkivforhold. Titelbladet lyder:

Copie-Bog aff Christianiæ Byes Privilegier, saa mange som endnu oc vdi denne Thid findis beholden till effterretlighed, endeel vdi Originaler i sig selffuer, oc en deell vdi Copier effter di Documenters anleiding, som endnu findis tilstede, oc vfeilbarlig at haffue verit i formaals tider vdi Originaler, som oc ellers mange andre skjøne Friheder, som aff disse endnu beholdne, oc saa som Leffninger kand fornemmis Opsloe, saa som en besynderlig Kiøbsted aff fordem Høylofflige Konninger Naadigst haffuer været benaadet med, oc dog en deell der aff vdi forrige oc gamble Kriigs-Tiider, som oc meget schadelig Ildebrand, en effter anden, Opsloe offuergangen, V-tviffuelbarlig ere bortte bleffuen oc forkommen. —

Navnlig ved den sidste branden, i 1624, ser det ut til at ha gaat hardt ut over byens brevskaper; men som vi vil komme tilbake til ved gjennomgaaelsen av privilegiet av 19. juli 1646, maa en del av det som da kom væk, efter en snes aars forløp være kommet tilrette igjen, og der er derved skapt ny mulighet for at oprette en ordnet privilegiesamling.

Næst efter grundlæggelsesbrevet av 4. okt. 1624 kommer i denne boken to brev som begge er datert 5. mai 1625. Av dem er det ene bare en almindelig stadfæstelse paa de gamle Osloprivilegiene, det andre utvider den fireaars skattefrihet som byen fik ved anlægget, med to aar til. Derefter kommer det ovenfor gjennomgaaatte privilegiet av 29. juli 1632, rettet mot ladestedene, og en bevilling av 30. juli 1634,¹ som overlater $\frac{1}{3}$ av alt sagesfald i Kristiania til byen og $\frac{1}{3}$ til byfogden, indtil et beløp av 300 rd.; er sakesfallet over 300 rd., skal byfogden ha $\frac{1}{10}$ av det overskytende. Ved nyt privilegium av 5. juli 1635 blev byens andel i sagesfaldet forhøiet fra $\frac{1}{3}$ til $\frac{1}{2}$.

Det næste privilegiet i boken — av 6. juni 1635² — vedkommer i virkeligheten ikke særskilt Kristiania, men er av regjeringen sendt til alle hovedlensmænd i Norge. Det er rettet mot hollændere og andre fremmede som kommer til landet for at kjøpe tømmer, og forbyr dem at betale det, de kjøper, med varer; alt kjøp skal foregaa med rede penger³ og først

¹ Den er udatert i privilegieboken; datoen sees av N. R. R. VI, 672.

² Trykt N. R. R. VII, 49 f.

³ Motiveringen gir et sjelden tydelig uttryk for tidens merkantilistiske tankegang (-hvordover hvis gode vare her udi landet falder, bliver udført og mesten fordærvede vare for ubillig pris og moksen ingen rede penge udi landet igjen indføres, vore undersaatte i længden til stor skade og fordærv-).

derefter skal det være tilladt de fremmede at sælge sine varer i Norge; ogsaa for nordmænd skal det gjælde som almindelig regel at der handles med rede penger, ikke med vare mot vare. Av samme dato og ogsaa rettet til alle hovedlensmændene er det følgende brev, med lignende tendens; det forbyder sutlere og andre fremmede kjøbmænd at bli liggende her i landet og handle hele og halve aar ad gangen; de skal ikke ha lov at være her længer end det skib de kommer med.

Av 17. okt. 1636 er dernæst to brev, hvorav det ene tillater at markedet i Kristiania kan holdes i Gamlebyen, mens det andet ophæver paabudet om at de som bor paa Moss og Bragernes samt i Vaterland og Piperviken, skal flytte ind i Kristiania, dog saaledes at deres antal ikke maa økes ut-over hvad det for øieblikket er.

Det følgende privilegiet er 10 aar yngre, av 19. juli 1646; det mangler i de trykte riksregistrantene og kræver derfor litt nærmere gjennemgaaelse. Det skyldes en fremstilling av borgermestre og raad i Kristiania, som gik ut paa at ved Oslos brand var privilegiene for deres trafik paa Oplandene bortkommet; derfor hadde borgermestre og raad i Fredriksstad gjort dem indpas i deres privilegier, støttet til en herredagsdom av 1628, »dette sted til merkelig skade og nærings forsvækkelse«; nu var imidlertid de tapte privilegiene kommet tilrette igjen, og herredagsdommen »kasseres og avskaffes« forsaavidt den beror paa »saadan misforstand og privilegies borteværelse«. Dernæst bevilges det byen, paa grund av de byrder den har maattet bære i krigens tid, for de tre kommende aar at slippe med 600 rd. aarlig i skat.¹ Om Vaterland, Grønland og Piperviken forordner regjeringen nu, at »de bedste og formuesomste« skal flytte indenfor byens grænser, mens de andre skal forføie sig til de steder, de er kommet fra, eller deres hytter og kipper ruineres. Endelig bestemmes der om hurtigere appel av magistratens domme, om indkrævning av skatterestanser og om at man for fremtiden i byens kirke med »den fjerde tavle« kan faa samle penger til stedets egne fattige og husarme istedenfor til »dennem udi tukthuset«.

Uken efter — den 25. juli — utstedes der to privilegier, et med forbud mot bissekræmmere, mot fremmedes handel med bønderne og mot privat indhegning av løkker paa Kristianias bymark,² et om oprettelse av veierhus.³ Begge disse er utstedt i Arendal, mens det av 19. juli er utstedt paa Akershus; alle tre skyldes de aapenbart forhandlinger som kongen under sit ophold paa Akershus til herredagen har hat med byens øvrighet.

¹ Dette vil rimeligvis si en reduktion med 50 pct.; nogen dager senere bevilges ogsaa de andre kjøbstæder i Norge et tilsvarende nedslag (N. R. R. VIII 444).

² N. R. R. VIII 438 f.

³ Ikke optat i riksregistrantene.

Dermed er det forbi med Kristian IV's privilegier for den by, han hadde grundlagt, og boken slutter med to privilegier, utstedt av den nye kongen Fredrik III under hans første ophold i Norge som konge, den 25. aug. 1648. Det ene, som ikke findes i riksregistrantene, er bare en almindelig stadfæstelse av alle ældre privilegier, mens det andet¹ gir mere specielle regler, om bruk av dansk stadsret, om tre aars frihet for skat, told og akcise, om haandverksborgerskap, om oprettelse av et børnehus o. s. v.; særlig kan nævnes at paa en ansøking om at faa lov til at bygge tømmerhus i byen svarer kongen at da vil han heller at »byen maa efter Eders angivende forvides ved et andet tranchement efter den avstik som derpaa gjort er, og uten byens vold mere plads indtages, hvor de mindst formuende kan bygge med bul [ø: tømmer] som udi en forstad«. —

Et viktig ledd i byens ældste privilegier var den fuldstændige frihet for skat og told som ved anlægget blev bevilget og som gjaldt til aaret 1630.² Efter den tid maatte Kristiania naturligvis bære statens byrder paa like fot med andre byer, ikke bare skatter og andre avgifter, men ogsaa indkvartering av soldater, utredning av soldater, baatsmænd, orlogsskib o. s. v., og disse byrdene faldt i det 17. aarh. ofte meget tunge — tyngst naturligvis i krigsaarene, 1643—45 og 1657—60, men haardt nok ogsaa efter pesten i 1654.

En ansøking om skattelettelser i 1656³ gir et indtrykk av byrdene:

Eftersom vi udi tre aars tid næst tilforn har bekommet Eders kgl. Maj.s naadige brev aarlig herav udi skat at skulle utgive 1200 rd. — hvorav et aar underdanigst er betalt, — item desforuten imidlertid utgivet en grundskat paa 1680 rd. 2 $\frac{1}{2}$. samt en voldskat paa 101 rd. 1 $\frac{1}{2}$. 1 s., som andre omliggende kjøbstæder har været forskaanet for; nu resterer de tvende aarlige 1200 rd.s skat, som formedelst den grumme pest, her faldt, og den store avgang paa borgerskapet ikke var god for at kunne udgi; ikke desmindre saa har vi dog hans kgl. Maj.s Hr. fader, sal. og høilovlig ihukommelse kong Kristian IV's utstedte aapne skattebrev til os uttrykkelig tyer (!) og forklarer hvorledes skatten av kjøbstædene skal forstaaes, nemlig at en enkelt skat skal beregnes for 400 rd., halvanden enkelskat for 600 rd. og det høieste en dobbelt skat for 800 rd., hvilket naadigste brev vi underdanigst begjærer at maatte erholdes ved⁴, og derudinden at maatte ske

¹ N. R. R. IX 74 ff.

² N. R. R. V 477.

³ R. A., Stath.sk., Indk. saker (pk. 12), 2. sept. 1656.

⁴ Skattebrevet av 4. febr. 1654 (N. R. R. XI 158) hadde paalagt Kristiania en skat paa 1200 rd., Bergen 1000, Stavanger 300, Tonsberg 215; aaret efter var Bergen øket til 2000 rd., men tallene forøvrig uforandret; fra 1656 til 1658 er Kristianas skat reducert til 800, men gaar derefter op igjen til 1200. Kravet paa 1200 rd. i skat av Kristiania gaar ialfald tilbake til

en fuldkommen likvidation, hvad da derefter kan restere, erbydendes os underdanigst som troskyldigste undersaatte av ytterste evne og formue at betale, og dersom noget videre er leveret formodendes allerunderdanigst os igjen naadigst udi efterkommende skatter vorder godtgjort og kvitteret.

I en ovenfor citert paategning paa ansøkningsen uttaler statholderen Niels Trolle at det er en umulighet for byen at utrede de 1200 rd., saafremt borgerne skal beholde gaard og grund; det skal endda falde dem tungt nok at klare en dobbelt skat paa 800 rd. —

Et alvorlig indgrep i Kristianias privilegier blir gjort ved anlægget av Kristianssand i 1641. Indtil da hadde nemlig Kristianias handelsret paa kysten strakt sig fra Baahus fæstningsport til Aaensire — dog saaledes at hver enkelt av byene paa dette omraadet hadde hat nogen mils »frihet«, hvor de var eneraadende, og ellers handlet jevnside med Kristiania — mens nu hele strækningen fra Aaensire til Gjærnestangen,¹ det vil si fra Stavanger til Bratsberg len, blir lagt til den nye byen ved utløpet av Otra. Paa dette strok maa »ingen fremmede borgere tilstedes at residere og med deres kjøbmandskap sig holde, mens paa kjølen skal deres vare forhandle, hvor bemeldte Kristianssands borgerskap ikke selv eller ved deres tjenere og utliggere er tilstede, deres bruk og kjøbmandskap at haandtere; og maa ingen fremmede borgere handle byen nærmere end tre mil paa hver side.«

Fra gammel tid av træffer vi Oslokjøbmænd som er fast bosittende paa Agdesiden og driver forretninger der, like fra Asser Kremer og Mikkel Jyde i 1520-aarene² til Hans Tysk i 1630-aarene,³ baade med træløst og fisk. Hvor viktig denne virksomheten — som Oslo-Kristiania maatte dele med Skien og Tønsberg — var, har vi ikke talmæssig materiale til at avgjøre; men sin ikke uvæsentlige rolle spillet det nok for byen at bli utestængt baade fra bosættelsen paa hele Agdesiden og fra al handel indenfor Kristianssands tremils-circumferens.

At Kristianias borgere ikke uten videre vilde finde sig i en slik begrænsning av sine rettigheter, er klart. De klager gang efter gang i det nærmeste tjaar efter anlægget av den nye byen, idet de navnlig fremholder at det bedste fisket paa hele Agdesiden falder indenfor tremilsomraadet. og at de er bedre istand til at skaffe bønderne hvad de behøver, end Kristianssands borgere; de søker om at faa en retskjendelse paa hvorledes

1646 (altsaa til Kristian IV's tid), om ikke længer. Det kongebrevet fra Kristian IV som det henvises til, har jeg ikke kunnet finde, og privilegiebrevet av 19. juli 1646, som ovenfor er gjennemgaaet, synes klart at antyde at 600 rd. betragtes som halvparten av den ordinære skat.

¹ Mellem Risør og Kragerø; fylkesgrænsen gaar endnu der.

² Oslos historie, s. 376.

³ Arendal fra fortid til nutid, s. 125, 138.

det skal forholdes med de to byenes privilegier hvor de staar i strid med hverandre — men alt til ingen nytte. Kristiania staar heller ikke alene i sin forgjæves kamp mot regjeringens nye kjælebarn: ogsaa Stavanger og Tønsberg klager over »indpas« i sine privilegier;¹ men alt like forgjæves ogsaa for dem.

En lignende strid maa Kristiania samtidig føre med Fredriksstad om handelen paa Oplandene.² Alt i 1628 hadde Fredriksstad ved en herredagsdom faat ret til at handle paa Odalen; men borgerne der vilde ikke nøie sig med det; de vilde ogsaa drive handel paa Solør og Østerdalen, Mjøstraktene, Hedemarken og Gudbrandsdalen, altsaa i hele Glaamavasdraget.

Naar Fredriksstadborgerne har en økonomisk evne som sætter dem istand til at ta kampen op mot Kristiania i denne bys gamle opland, hænger det, som vi før har set, vistnok sammen med at de ved sin Englands-handel tidligere er gaat over fra tuskhandel til pengehandel, og at derfor bønderne i mange henseender foretrak at handle med dem.

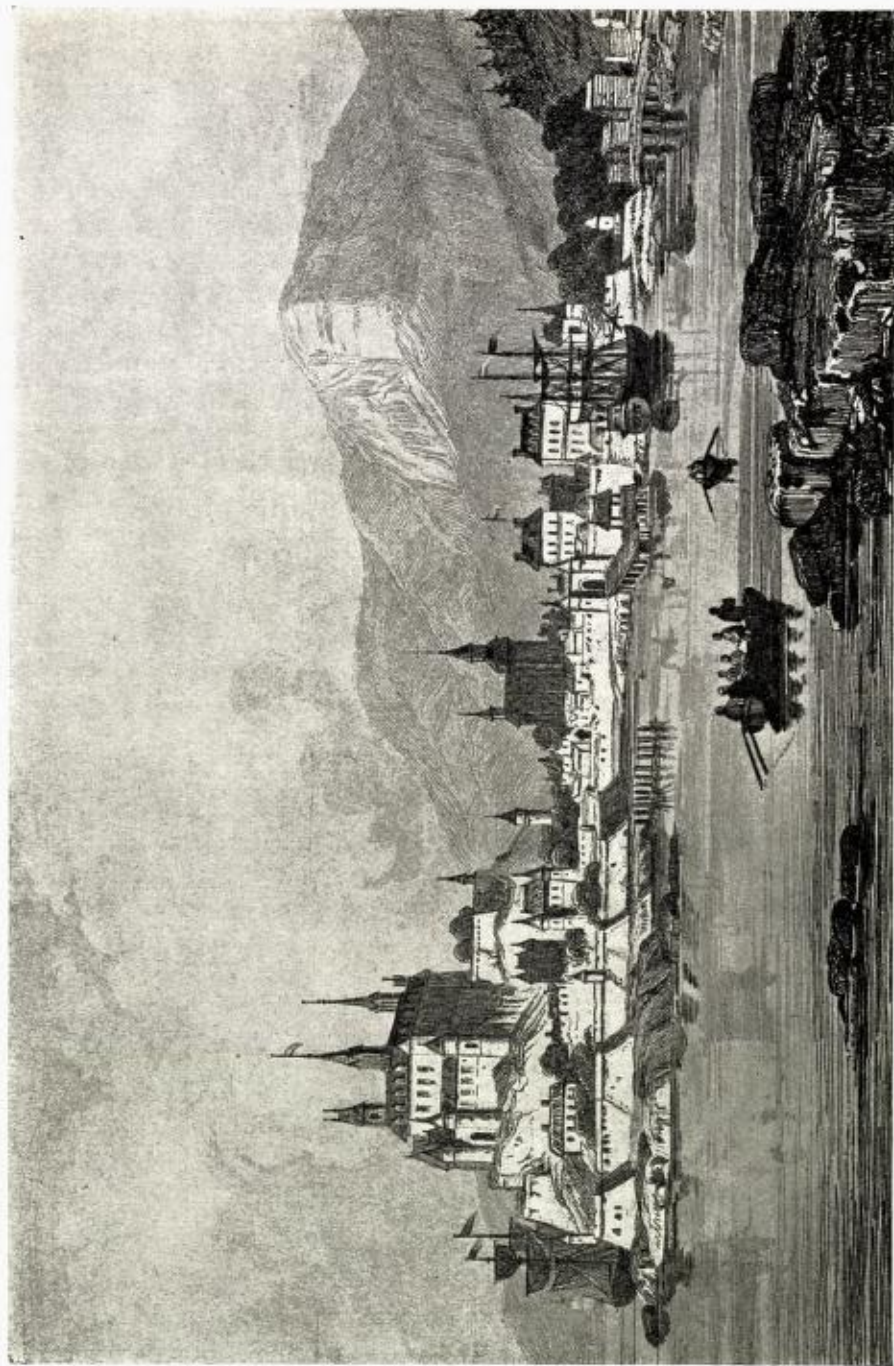
Men saken har ogsaa en juridisk side, og det er den som nærmest vedkommer os her. Det er nemlig vistnok fuldkommen klart, hvad herredagen i 1628 sier, at det ingensteds hverken i Oslos eller Kristianias privilegier er git denne by nogen eneret paa handelen i et bestemt opland; forholdet ved kysten er et ganske andet. Der finder vi ganske klare bestemmelser, om eneret til handel indenfor Guldholmen, om et fællesterritorium med Baahuslensbyene, om handelsret (ikke eneret) helt fra Baahus til Aaensire o. s. v. Tillands derimot er Oslo-Kristianias opland aldrig blit klart avgrænset, mens Fredriksstad — som er Sarpsborgs retslige arvtager — kan berope sig paa to klare privilegier, et fra Fredrik II av 21. juli 1548 og et fra Kristian I av 1474, som gir byen tydelig handelsret i hele vasdraget. Og naar Kristiania beroper sig paa at det har landkjøpsdom paa en foged paa Hadeland og Ringerike for kjøp og salg av 20 skippund rugmel, saa er det tydelig at der maa skilles mellem de egentlige kræmmervarer og tømmer salg, som ikke var en speciel borgerlig næring, men ogsaa tilladt for folk av andre stænder (helt til 1662).

Ifølge et kongelig reskript av 31. mars 1674 til statholderen og et nyt av 7. sept. samme aar avgjøres saken — i henhold til statskollegiets betænkning og høiesterets dom — derhen at begge byer skal ha ret til tømmerkjøp i Odalen, Solør og Østerdalen, langs »den østre elv«, mens Kristiania skal være alene om resten av oplandet. —

Privilegiestriden og konkurransen mellem byene er ældgammel. Det primære er at hver bys borgere føler sig som noget for sig, bare tænker

¹ N. R. R. VIII 489.

² En række supplikationer og forestillinger fra begge byer blandt statholderskapets indkomne saker i riksarkivet.

Prospekt av Kristiania, øiensynlig en bearbejdelse av det side 171 avbildede fra 1685.

paa sine egne, særlige interesser. Denne kampen fortsætter sig ogsaa langt ut over det tidsrum, vi her beskæftiger os med. Men samtidig kan vi i løpet av det 17. aarh. konstatere at det begynder at danne sig en vis fællesfølelse, at borgerne fra alle de forskjellige byene begynder at optræde som en samlet *stand*.

Det første helt tydelige vidnesbyrd om en slik fællesfølelse finder vi ved hyldingen av prins Kristian (V) i 1656, da der blev indgit »alle kjøbstædene udi Norge allerunderdanigst andragende, befattet udi en general supplicats under samtlige borgermestrenes hænder, belangende vores adskillig høinødtrængte sollicitation.« Desværre er selve ansøkningsen gaat tapt, og vi kjender bare dens eksistens;¹ et av punktene har sikkert gaat ut paa at kræve handelsmonopol for byene, hvad der blir imøtekommet ved et kongebrev til statholderen av 27. juni 1658 om at sørge for at ingen, hvem det og være kan, maa tilstedes paa landet i vort rike Norge nogen vare at sælge, men dermed at søke kjøpstædene.² Andre punkter tør gaa igjen i den store ansøkningsen i 1661, som vil bli nærmere omtalt i avsnittet om byprivilegiene av 1662.

Det er beklagelig at vi ikke kan følge denne utviklingen nærmere; dannelsen av en fælles borgerstand for alle byer er — likesaa vel som dannelsen av en fælles embedsstand for hele landet — et væsentlig ledd i samlingen av de mange spredte bygder og byer til et samlet Norges rike i de sidste 150 aar før 1814.

Et og andet tilløp kan vi nok finde før. Saaledes bærer det fælles hyltingsbrevet fra Kristiania, Bergen, Tønsberg og Skien ved kongehyldingen i 1648³ vidnesbyrd om at interessene har været følt som fælles. Men alvorlig vekst i fællesfølelsen kommer det først i 1650-aarene, og sit høidepunkt naar denne utviklingen i den store og berømte petition fra borgerstanden til arvehyldingen i Kristiania i 1661, som vi vil komme nærmere tilbake til i avsnittet om de fælles byprivilegiene av 1662.

¹ R. A., Stath.sk., Indkomne saker (pk. 12), 2. sept. 1656. — Oscar Alb. Johnsen, De norske stænder, s. 293.

² N. R. R. XII 189.

³ Johnsen, Norske stænder, s. 262 f.

BYENS STYRE I DEN FØRSTE MENNESKEALDER¹

Flytningen fra Oslo til Kristiania bringer i og for sig ikke noget nyt ind i byens forfatning. Den samme lovgivningen, de samme privilegiene, de samme embedsmændene og de samme traditionene finder vi i den nye by som i den gamle. Da øvrigheten i 1649 samlet de for Kristiania gjældende retsregler i en egen officiel protokol, tok de op i den alle de gamle Osloprivilegiene helt fra 1346 av, de var fremdeles gjældende ret.²

En viss svækkelse av traditionen har nu flytningen allikevel ført med sig. Det er ikke let at føre noget bevis for det, men under gjennomgaaelsen av materialet sitter man stadig med en følelse av at sammenhængen, kontinuiteten, er vanskeligere at følge her end i andre norske byer.

En slik ubestemt almen svækkelse av traditionen vilde nu allikevel ikke være nok til at vi skulde datere en ny periode i byens forfatningshistorie fra 1624. Hvad der virkelig sætter skille, er derimot den danske kjøbstad-lovgivningen og dens anvendelse i Norge.

Alt i det 15. aarh. har vi paa en række punkter kunnet spore sterk dansk paavirkning paa norsk bystyre og byliv. Efter reformationen var bylovgivningen endog i stor utstrækning principielt fælles for de to rikene; men derav følger rigtignok ikke ubetinget at ogsaa selve den reale utviklingen gik parallelt.

Selv i Danmark var det ofte et meget langt sprang mellem en kongelig forordning og dens faktiske gjennomførelse — hvor meget længer maatte saa ikke spranget bli i det fjerntliggende Norge! Det var den økonomiske og sociale utviklingen i Danmark som i de fleste tilfælde gav impulsene til nye administrationsgrener, til nye lover og reglementer; men forholdene i Norge var paa mangfoldige omraader vidt forskjellige fra de

¹ Dette kapilet bygger for en del paa en fremstilling utarbeidet for Kristianiahistorien av arkivar J. Friis.

² Ogsaa i Christen Jensen Bangs private samling av lover, dommer, forordninger, vedtægter og privilegier fra 1620-aarene, finder vi de gamle Oslo-privilegiene tat med — selvfølgelig fordi han hadde praktisk bruk for dem.

danske,¹ og følgen blev at den danske lovgivningen faktisk bare i meget tillempet form blev anvendt i Norge.

Visse hovedtræk i utviklingen er dog naturligvis ogsaa fælles for Danmark og Norge, og som ramme for forfatningsutviklingen faar derfor den danske bylovgivningen ogsaa indgripende betydning for Norge.

I den danske kjøbstadlovgivningen er nu tiden 1619—1643 en særlig betydningsfuld periode, idet Kristian IV's regjering gjennem en række lover og forordninger omlægger hele bystyret fra det middelalderlige raadsstyre til et moderne embedsmandsstyre.

Karakteristisk for den middelalderlige byforfatningen er, som tidligere fremstillet, det aristokratiske raadsstyre. Alt i det 16. aarh. har vi rigtig nok set at dette begynder at bli utsat for angrep, fra kongemagten ovenfra, fra borgerskapet nedenfra. Men først i løpet av det 17. aarh.s første halvdel blir den middelalderlige byforfatningen helt omdannet — baade i Danmark og Norge — og det avgjørende skritt blir her tat med den store forordningen av 7. april 1619.

Noget helt bindende bevis for denne forordningens anvendelse i Kristiania eller andre norske byer er hidtil ikke fundet,² men den har allikevel sin ikke ringe betydning for os, bl. a. ved at vise statsmagtens syn paa de kommunale administrationsforhold.³

Grundlaget for hele tankegangen er den landsfaderlige omhu for alle borgernes vel, aanden fra det 16.—17. aarh.s moderne kongedømme, vidt fjernt fra middelalderens feudalkongedømme. Forordningen begynner med de ofte citerte ord:

»Eftersom vi tidt og ofte har med synderlig flid betragtet og overveiet, ved hvad midler og maate kjøbstædene udi vore riker Danmark og Norge kunde saa vel som udi andre fremmede kongeriker og land med mere og større næring, handel, trafik tilta og sig forbedre saa vel som og bedre

¹ Som de vigtigste forskjellighetene kunde man kanske peke paa at der i Danmark — utenfor Kjøbenhavn — fandtes en vrimmel av for det meste bitte smaa byer, mens det i Norge var forholdsvis meget faa byer, hvorav dog hver enkelt gjennemgaaende var av større betydning end de danske flækkene. Dertil kommer at krigene i det 17. aarh. medtok de danske byene paa det frygteligste, mens Norge slap langt lettere fra det; selv krisen i 1657—60 merkes ikke her paa langt nær slik som i Danmark, og utviklingen i de norske byene faar derfor et jevnere, roligere og langsommere forløp end i de danske.

² En viss betydning har det dog at vi ser Christen Jensen Bang indføre den i sin kommunale privilegiebok; han har altsaa ment at kunne faa praktisk bruk for den. Likeledes ser man at en enkelt av dens bestemmelser — nemlig om aarlig skifte i borgermesterstillingen — har været praktisert i Trondhjem fra 1622—1635, da man vendte tilbake til den gamle ordningen med faste borgermestere (N. R. R. V 200, VII 21).

³ I fortolkningen av denne lovgivningens indhold og betydning følger vi P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1745. Aschehoug, De norske Communes Retsforfatning før 1837, s. 110 f., har en noget anden opfatning av den.

justis, ordning og politi udi dennem kunde erholdes, end som hitindtil skedd er, da har vi tid efter anden noksom erfaret og fornummet slikt til des at være forhindret meget av den aarsak at nogen enkende faa udi hver kjøbstad, øvrighetsbestilling betjenendes, den ganske næring som sammesteds falder, sig alene tilegner og den gemene mand ved adskillige praktiker derfra holder og almuen fast efter deres eget tykke regjerer og under sig har. Da paa det saadant inkonvenient og misbruk udi tide kan remedieres og forekommes, har vi for godt anset denne efterskrevne forordning derom at la utgaa.»

Det er med andre ord til vern og beskyttelse for »den gemene mand« mot undertrykkelse fra en rikere og mægtigere overklasse, forordningen er utgaaet. At en slik klasseforskjell virkelig fandtes i de danske byene, og at raadets overmagt var yderst trykkende for »den gemene mand«, er likesaa klart som at raadet holdt meget daarlig »justis, ordning og politi«. For de norske byenes vedkommende har man derimot ment at forholdene var langt mere jevne og demokratiske,¹ men neppe med rette. Den foregaaende fremstillingen av Oslos historie vil ha vist at vi der alt i det 15. og 16. aarh. træffer en overklasse av store handelsmænd som fylder raadet og har slekts- og venskapsforbindelser med den egentlige embedsstand, med lagmænd, fogder og prester. Vi har set borgerskapet i strid med borgermester Erik Olsson og raadet, en strid som ialfald i nogen grad er klassepræget. Vi har overhode ingen grund til at tvile paa at forordningens ord passer like godt i Norge som i Danmark; klasseforskjellen i byene, raadets overmagt over borgerskapet er like utpræget i begge land.

De veiene, forordningen av 1619 gik for at naa sit maal, var tre stykker: Omdannelse av raadet selv og dets sammensætning, skarpere tilsyn fra oven og videregaaende deltagelse i byens styre ved borgerlige ombudsmænd.

Istedenfor den tidligere selvsuppleringen skulde nu lensherren faa bestemmende indflydelse paa raadets sammensætning, baade ved utnævnelse og avsættelse,² og lensherren — i Kristiania altsaa statholderen — skulde øve stadig og effektiv kontrol med borgermestres og raads embedsførsel. Tendenser til slik at optræde som »overøvrighet« finder vi imidlertid hos lensherrene alt før, og med det skrøpelige materialet, vi har, er det umulig at se, om forordningen av 1619 fører til at de i virkeligheten griper ind i væsentlig sterkere grad end tidligere.

Mere realitet er det da i forordningens nyordning av regnskaps- og ligningsvæsenet. Den bestemmer nemlig at hvert aars 2. januar skal

¹ Se f. eks. Oscar Albert Johnsen i Hist. Tidsskr. 4. R. V s. 534: »Kristiania var ingenlunde den samme demokratiske by som Oslo i det 16de aarhundrede«.

² Det skulde med andre ord ikke længer være en given sak at raadsmændene blev sittende paa livstid.

raadet opnævne kæmnere, en eller flere, som skal tages blandt de fornemste borgere, og de avgaaende kæmnernes regnskaper skal inden 14 dager være gjennemgaaet av lensherren, to raadmænd og »nogle borgere».¹ Kæmnere er nu vistnok, som vi før har set, kjendt i Oslo henved to menneskealdre før forordningen av 1619; men faste former for regnskapets avlæggelse og revision hadde man ikke hat, og selv om det endnu tok adskillig tid, før en slik revisionsordning virkelig blev gjennemført, er dog ialfald maalet sat og opgaven stillet.

Det viktigste punkt i forordningen er imidlertid opprettelsen av de saakaldte takserborgerutvalg, dels paa grund av de direkte funktioner de utøvet, dels fordi de kom til at danne et betydningsfuldt ledd i utviklingen henimot en administrativ borgerrepræsentation. Forordningen bestemte nemlig at hvert aars 3. januar — dagen efter kæmnervalget — skulde hele borgerskapet møte og vælge to, fire eller flere takserborgere blandt byens gode, fornemme borgere, som hadde bodd i byen en rimelig tid og kjendte til forholdene. Sammen med forrige aars kæmnere skulde de hver første søgnedag i februar taksere borgernes formue og utligne byens skatter derefter. Selv skulde takserborgerne bli staaende ved den skat, de hadde hat aaret før, medmindre de hadde hat ekstraordinære inntægter; i saa fald skulde lensherren særskilt opnævne to borgere til at ligne dem. Takserborgernes ligning skulde inden 14 dager prøves av lensherren, en borgermester og to raadmænd, og borgerne skulde da ha hat anledning til at se ligningen saa de kunde klage baade paa sin egen og andres ligning. Den samme overligningskommission skulde i det hele kontrollere ligningen, og hvis den fandt at takserborgerne hadde begunstiget nogen, skulde den sætte dem under tiltale for utro embedsførsel.

Nogen realisation av paabudet om takserborgere ser vi ikke spor til i Kristiania før 1662² — et lærerigt vidnesbyrd om avstanden mellem lov og liv i det 17. aarh.; men her som ved revisionsbestemmelsene ligger betydningen i at kravet er stillet.

Paa lignende maate forholder det sig med overformynderne. Til forvaltning av umyndiges midler og i det hele til kontrol med forældres forhold til barn skulde der hvert aar opnævnes to fornemme borgere »som temmelig er til alders og vel ved formue»; men ogsaa deres virksomhet hører en senere fremtid til.

Det er værd at lægge merke til at de nyskapninger som karakteriserer forordningen av 1619, allesammen staar i forbindelse med penger. Det er kapitalismens vekst som gjør sig gjældende, og da pengehusholdning

¹ Om opnævnelsen av disse bestemmes det imidlertid ikke noget nærmere, og det tør derfor være tvilsomt i hvilken utstrækning de faktisk er blit opnævnt og har fungert.

² Og det uagtet forbudet blev gjentat og indskjærpet ved den store forordning av 1643.

og kapitalisme var kommet længer i Danmark end i Norge, laa det nærmere i Danmark at komme med slike ideer¹ og de kunde der realiseres i en nærmere fremtid end i Norge. Men ogsaa i Norge repræsenterer forordningen dog paa vigtige omraader den ordning som blev fremtidens, og i pakt med fremtiden staar ogsaa dens rent aandelige indhold:

Likesom ingen for rigdom, medhold, slegt- og svogerskaps skyld skal til nogen bestilling navngives, saa skal ikke heller nogen for ringe anseende maatte forbigaaes, om de er dygtige og sig ikke mot vor den augsburgske konfession motvillig stiller og av et fredsomt godt gemyt er.²—

Derimot forsøker den ikke at bygge paa ældre tillop til selvstyre i de norske byer, hverken paa den ældgamle lagretten (fra lagting og hymøte) eller paa »de 24 mænd« fra omkring aar 1600.

Tyve aar senere blev der for begge riker utarbeidet en stadsret, bygget paa forordningen av 1619 og en række ældre forordninger og recesser; den blev i 1639 gjort gjældende for Danmark og det nordenfjeldske Norge, og et kongebrev av 3. febr. 1639³ antyder noget lignende ogsaa for byene i det søndenfjeldske. Men virkelig gyldighet for Kristiania kan den dog ikke ha faat; for ved kongehyldingen i 1648 begjærer byens borgere at faa en bylov, »hvorefter alt, hvis som ikke til landsloven kan henføres, kunde handles og forrettes«. Og dette ønsket fører saa til et kongebrev av 25. aug. 1648, som bestemmer, »at dennem like saadan stadsret og lov som udi andre vore kjøbstæder enten udi Danmark eller Norge brukelig er, maa forundes«.⁴

Idet det dermed er fastslaaet fra regjeringens side at Kristianas forfatningsforhold skal ordnes ut fra det for byene i begge riker fælles lovgivningsgrundlag, synes det som om byens øvrighet fra nu av sørget for at faa sine papirer — i bokstaveligste forstand — i orden. Den 13. mars 1649 utfærdiges byens egen officielle privilegiebok, som avsluttes netop med dette kongebrevet, og fra 1652 av er bytingsprotokollene bevaret; om der har været ført ordentlige protokoller tidligere, vet vi ikke. Men det er neppe rimelig at der har været mange ældre protokoller, siden vi har serien saa godt bevaret fra da av (der er egentlig bare en eneste større

¹ Karakteristisk er det dog at ogsaa for Danmarks vedkommende bygger forordningen mindre paa en undersøkelse av de faktiske forhold end paa almene betragtninger av politisk og moralsk art.

² Derfor blev ogsaa de gjestebud paa byens eller egen bekostning forbudt, hvormed raadet hittil hadde feiret utnævnelse av slegt og venner til et eller andet, og likesaa blev de for saa hyppige skattefritagelser sterkt begrænset.

³ (Dansk) Hist. Tidsskr. 2. R. I 457.

⁴ Medd. f. d. n. Rigsarch. I 38. Kongebrevet av 25. aug. 1648, tillikemed et andet av samme dato, er ogsaa indført i Kristiania privilegiebok av 13. mars 1649 (R. A., Kanc. real. ordn. avd., Kjøbstæder).

lakune, fra 1655 til 1661); sandsynligvis henger den regelmæssige protokolleringen sammen med den ovenfor omtalte grundlæggelsen av arkivet i 1649.

Men ialfald befinner vi os fra denne tid av — ca. 25 aar efter byens anlæg — med de sammenhengende protokolseriene paa langt fastere grund for et studium av byens styre og forfatningsforhold.

Til forstaaelse av forfatningsutviklingen er det imidlertid ikke nok at studere lovgivningen. Vi maa ogsaa se at faa tak i det faktiske magtforholdet mellem de kongelige embedsmænd, raadet og borgerskapet, og her gjælder det først og fremst at faa se hvordan mulige konflikter løper av. De vil klarere end noget andet kunde vise os hvor den avgjørende myndighet faktisk laa.

Alt i Oslos sidste tid kunde vi følge en slik konflikt temmelig nøie — saken mellem borgermester Erik Olsson og borgerskapet; men denne saken var saa fuld av rent personlige momenter at den sociale og kommunalpolitiske bakgrunden ikke traadte helt klart frem. Ganske anderledes lærerik er derfor den store konflikten mellem borgerskap og raad i 1640-aarene, som har en rent prinsipiell karakter.¹ Og selv om det nok var klart, at regjeringen maatte ta parti mot et borgerskap som paa egen haand forsøkte at reise sig mot det overmægtige raadsaristokratiet, er det dog borgerskapet som er i pakt med utviklingstendensene og i virkeligheten ogsaa med de ideer, regjeringen repræsenterer.

Grundlaget for borgerskapets misnøie er raadets slaphet overfor de stadige klager over ulovlig handel. Utlendinger og bønder og indfødte bønhaser overtraadte paa alle mulige maater byens privilegier og tilranet sig den handel og næring som byens borgere mente sig at ha eneret til, og raadet gjorde lite eller ingenting for at sætte en stopper for uvæsenet.

Alt i 1636 klager borgerskapet skarpt til raadet over den ulovlige handel og ber bl. a. om at byens kæmner maa faa tilhold om at passe paa. Raadet lover vistnok at ta sig av saken, men hævder samtidig at det er borgernes egen skyld, idet de overløt de fremmede baade husrum og holdt deres handel hemmelig; og fremfor alt, raadet gjør ikke noget possitivt for at rette paa ulovligheten.

Ti aar senere, i 1646, gjentar borgerne derfor klagen endnu mer indtrængende, og de slutter nu med en likefrem trussel: Hvis der ikke blir gjort nogen forandring, »nødes vi retmæssigen paa sine tilbørlige steder at andrage vores anliggende, at Eders Velvisheter efter forundte love og friheter os ved like holder».

¹ Behandlet av Oscar Albert Johnsen i Hist. Tidsskr. 4. R. V 532—59, og i St. Hallvard I 119—27. Birkelands samlinger i riksarkivet indeholder ogsaa en fremstilling av den (Christiania borgeres kompakt 1647—1648).

I spidsen for dette andragende undertegner den mand som skulde bli føreren for bevægelsen i det følgende aar, Kristoffer Dirikssøn,¹ og da dette ikke førte til noget, gik han til likefrem at organisere et parti med det formaal at lægge vigtige grener av byens indre styre i borgerskapets haand.

Efter ældgammel skik blev det hvert aar paa St. Thomas' dag, den 21. dec., holdt det regelmæssige bymøtet hvor julefreden blev sat og privilegiene oplæst. Dagen før dette bymøtet i 1647 samlet nu 30 mand sig i et privat hus — kanske hos Kristoffer Dirikssøn selv — og besluttet at andrage for magistraten om tilladelse for borgerskapet til inden sin midte at utkaare »en stadsgjemmerer eller som efter laugsret manerligen kunde være kaldet oldermænd«, hvis opgave det skulde være at paase at der ikke blev drevet handel mot privilegiene, og som forøvrig ved idelig inspektion skulde søke at ramme byens bedste. Denne »kæmner eller oldermænd« vilde borgerne selv lønne med 200 rd. aarlig. Andragendet er forøvrig ledsaget av sterke klager over den gamle kæmnens forsømmelighet og over den skammelige maate slike saker behandles paa, naar de en sjelden gang kommer for retten.

Kravet om at faa en slik oldermænd var noget helt nyt. Den gamle kæmneren var raadets mand; han var ansat av det og ansvarlig for det; ved siden av byens regnskapsvæsen hadde han ogsaa, — sammen med byfogden — polititilsyn i byen. Den nye oldermænden skulde være borgerskapets tillidsmand, vælges av det, lønnes av det og svare for det. Rent principielt vilde han saaledes bety et helt nyt ledd i byens styre, et brudd med raadsregimentet, og de som undertegnet andragendet var helt klar over at de med det aapnet en likefrem kamp mot raadet. De undertegnet nemlig ogsaa et andet dokument, hvorved de forpligtet sig til at »gaa og staa med den byens gjemmerer eller oldermænd, som efter vores begjær og erfordrende udkaarendes vorder og hannem udi hans bestilling, som han paa menighets vegne sig retteligen paatar og forestaar, være hørsom, opvartig og lydig — — — hannem med al ærbødighet og respekt beegne samt med raad og daad sikkerligen fordedige og bistaa, naar og hvad tid saadant av os utkrævendes vorder«. Desuten forpligtet de sig til at betale bøter for overtrædelse av overenskomsten, »og dersom vores gode byens øvrighet eller høiere øvrighet herudinden denne vores *compact* vilde noget have

¹ Han hørte vistnok til slekten Tack og var søn av raadmand i Oslo og Kristiania Dirik Sandersson. En bror av ham, Trugels, dør i 1638 i Rostock som en meget lovende studiosus efter at ha utgitt en dissertas *De motu universi*; universitetets rektor utgav i anledning av hans død et latinsk program, hvor han kaldes »prætantissimus et humanissimus juvenis«. En anden bror Jan Dirikssøn Tack begyndte som kjøbmand i Fredriksstad og blev siden skibsreder, kjøbmand, gaardeier og raadmand i Kristiania († 1665).

at sige eller vilde formene, da at staa fast, enhver for sig og alle for alle som en mand«.

»Kompakten« blev underskrevet af alle de tilstedeværende, 34 mand;¹ der blev tat en række kopier av den til underskriverne og det blev bestemt at den skulde holdes hemmelig for borgermestre og raad. For at ha et rimelig paaskud til møtet vedtok man ogsaa at fremme et ganske uskyldig andragende om nogen indkvarteringsspørsaal.

Paa bymøtet dagen efter blev saa begge petitioner oplæst, og merkelig nok gav raadet mundtlig sit samtykke. Borgerskapet trak sig derefter tilbage paa »den yderste raadstue« og valgte Kristoffer Dirikssøn til borgerskapets kærner eller oldermand. Da de kom ind igjen og forkyndte valget, gjorde borgermestre og raad fremdeles gode miner; men noget skriftlig vilde de ikke gi fra sig.

Kristoffer Dirikssøn tiltraadte derefter straks stillingen og var meget virksom. Han ordnet med indkvartering av officerene i et eget herberge og la ut pengene til det av sin egen kasse; han uttok en skarp stevning mot de skræddere som ved siden av sit haandverk drev ulovlig handel ikke bare med klær, men ogsaa med andre varer, og fremfor alt han fik sine meningsfæller² til at indsende et nyt, dristig krav til raadet: for det første gjorde de krav paa at Kristoffer Dirikssøn skulde faa utlevert de for hans stilling nødvendige dokumenter — det vil si kopier av byens privilegier, mandtal over byens borgerskap og øvrige indvaanere, regnskap over byens indtægter, utgifter og gjæld samt specifikation paa byens inventarium — at taksation og utligning av kongens og byens skatter for fremtiden maatte tillægges en kommission bestaaende av en raadmand, byens kærner og seks mand av borgerskapet — det er takserborgerne som her dukker op — og at ansættelse av kvartermestre og rodemestre ogsaa maatte tillægges en slik kommission.

Blev disse krav opfyldt, vilde det først for alvor betyde indgrep i raadets myndighet, og raadet gik derfor nu over til angrep. Det hadde i mellemtiden paa en eller anden maate faat tak i en avskrift av »kompakten« av 20. dec. og indsendte nu en embedsmæssig erklæring til statholder Hannibal Sehested om at 34 av byens borgere med Kristoffer Dirikssøn i spidsen hadde stiftet en »kompakt« til opsætsighet mot øvrigheten og opvækkelse av oprør inden menigheten og indførelse av utilbørlig nyt i byens styre.³

¹ Blandt underskriverne finder vi flere som i den følgende tid spiller en viss rolle i byen, saaledes trælsthander Ole Bentsen d. æ., den senere byfoged David Friedlieb og den senere kærner Gorris Frederiksen.

² Denne gang er dog fire stykker faldt fra, av frygt for hvor det hele kunde bære hen.

³ Dette raadets anklageskrift kjendes bare fra referat i Kristoffer Dirikssøns og borgerskapets forsvarsskrifter.

Statholderen indhentet derefter forklaringer fra borgerskapet, men tok straks det standpunkt at borgerskapet ikke hadde ret til at slutte slike »kompakter« og hemmelig rotte sig sammen; hadde de noget at klage over, burde de straks ha henvendt sig til statholderen. Hvordan han ellers har forsøkt at løse striden, vet vi ikke; Kristoffer Diriksson forsvinder fra byen;¹ men regjeringen er ikke blit blandet op i saken, nogen avstraffelser synes ikke at være foretat, og i litt andre former ser vi stridighetene fortsette ogsaa i de følgende aar.

Alt aaret efter — 1649 — klager saaledes borgerskapet over at de ikke faar nyde godt av den told- og acisefrihet som Fredrik III hadde indrømmet byen ved hyldingen i 1648. Øvrigheten fortolket den nemlig slik at den bare gjaldt for de skibe som hørte hjemme i Kristiania, og saa ringe som skibsrederiet i byen den gang var, vilde det, som borgerskapet uttrykker sig, ikke betyde »en almindelig benaadning eller frihet, men heller en particulær frihet«. Noget resultat førte denne klagen dog ikke til, hverken nu eller senere.

Derimot blusset striden op i lys lue i 1651, da kongen sendte kommissærer til Norge for at undersøke hele Hannibal Sehesteds færd som statholder.

Kommissærene hadde nemlig ordre til at sammenkalde Kristiania bys borgerskap og høre dets klager, særlig over de besværligheter, borgerne hadde utstaat i den sidste feide, og i henhold hertil holdt borgermestre og raad en raadstueforsamling den 3. april 1651. Her blev der opnævnt et 12-mandsutvalg av borgerne, og alt den 25. april fremkom dette utvalget med en længere fremstilling av borgerskapets klager.

Det første punkt er igjen den ulovlige handel. Dernæst kræves det at kærneren² skal avlægge sit regnskap i overvær av nogen av borgerskapet, »eftersom vor bys øvrighet ideligen lader os forstaa at byen udi en stor gjæld skal være, hvilket vi gjerne maatte vite hvori det bestaar, som paa andre velforordnede steder er i bruk og beobakt holdes — at byens øvrighet, borgermestre og raad og andre som stor bruk og handel har og dog ikke skat eller tyngsel vil være undergit, mens de fattige borgere alene maa drage og taale, maatte efter fornævnte deres bruk skatte med os arme borgere, saavidt recessen derom tilholdende er — at byens mark som de fornemste og rikeste hadde tilegnet sig, igjen maatte utlægges under byen — at efter recessen os naadigst maatte tilstedes at kaare en oldermand under kjøbmændene, som sig forstaa paa handel og efter utenlandsk maner haver sit judicium, om noget tvistelig kunde forefalde —

¹ Vi finder ham senere igjen som kjøbmand og tilslut raadmand i Fredriksstad.

² Det vil naturligvis si den gamle kærneren; den kærnerstillingen som Kristoffer Diriksson hadde hat, var forsvundet med ham.

at vores allernaadigste herre og konge vilde os fattige borgere naadigst lade nyde efter recessen en svoren byskriver.¹ Der er ogsaa nogen andre mindre ting, og tilslut ber borgerne om lov til, hvis kommissærene ikke selv tør fælde resolution i saken, at sende en mand direkte til kongen i Kjøbenhavn.

I en betænkning av 14. april uttaler borgermestre og raad sig om borgerskapets ønsker; klagene dels avvises, dels bortforklares, og aaret efter holder statholderen Gregers Krabbe, den 2. mars 1652, et møte paa raadstuen mellem parterne, hvor det kommer til et slags forlik. Begge parter faar litt ret; statholderen formaner dem begge til at leve i fred og fordragelighet med hverandre og lover tilslut at gaa i forbøn for borgerskapet hos kongen for den forseelse, de har begaaet ved kompakten av 1647.²

At striden ikke blev helt uten resultat for borgerne, fremgaar ialfald derav at kærneren, slik som borgerne hadde forlangt, fra nu av virkelig fører paatale om ulovlig handel. I byens ældste bevarede bytingsprotokol fortælles det saaledes hvordan kærneren Gorris Frederiksen³ d. 1. febr. 1654 »ved byens aftens varsel« har indstevnet Claus Lemb, som var fuldmægtig for to Amsterdamerkjøbmænd, fordi han mot byens privilegier har solgt humle, sild og tobak fra en sjøbod istedenfor at leie en av boderne paa torvet av magistraten.

Men langt viktigere end denne eller lignende enkeltheter er det principielle fremstøtet mot delagtighet for borgerne i byens styre.

Det tillopet til en borgerrepræsentation som vi møtte i Oslos byvedtægter av 1595 med »de 24 mænd«, blev som vi ovenfor har set ikke til nogen fast institution. Og heller ikke i Kristianias ældste tid eksisterte der nogen slik fast borgerrepræsentation. Derimot finder vi alt nu tillop til den institution som i perioden efter 1660 blev til »de eligerede mænd«, i særlige utvalg, valgt av og blandt borgerskapet ved specielle anledninger og med specielle oppgaver.

Det ældste slike utvalg er formodentlig de tolv mænd som i 1651 blev enstemmig valgt til at gjøre rede for de krav, borgerskapet hadde at stille paa godtgjørelse for sine utlæg under den sidste feide.⁴ Men baade de og de andre lignende utvalgene som kunde nævnes fra tiden omkring midten av aarhundredet, blir bare opnævnt for den enkelte anledning.

¹ Dette sidste er et fordækt angrep paa borgermester Arent Hansen, som ved siden av borgermesterembedet ogsaa beklædte by- og lagtingsskriverstillingen. Han blev ved det endelige oppgjør tvunget til at opgi byskriverstillingen.

² Ved kongebrev av 10. okt. 1652 fik borgerskapet ogsaa den kongelige tilgivelsen paa betingelse av at de for fremtiden forholdt sig rolig og loyalt.

³ Som syv aar før hadde været med paa »kompakten«.

⁴ R.A., Kanc. real. avd., Kjøbst., Oslo-Kria., 13. Jfr. ogsaa Johnsens ovenfor citerte fremstillinger.

De faste utvalgene, baade takserborgerne og de eligerede mænd, tilhører tiden efter indførelsen av enevældet.

For studiet av byens styre og dets utvikling henimot en moderne kommunalforvaltning kan det imidlertid ikke nytte at bli staaende ved magt- og forfatningsspørsmålene. Vi maa ogsaa se at faa tak i, hvad det er for saker byens styre i det hele befattet sig med, for derigjennem at forstaa byfællesskapets vekst, og det er her utvilsomt meget lærerikt at se, hvordan det er under direkte tvang — enten fra saken selv eller fra autoritetene — borgerskapet gaar med paa de fleste nye fællestingene, hvordan samfundsdannelsen i byen altsaa er et produkt av nødvendigheter, regelmæssig kjæmpet frem imot forbitret motstand¹.

For at begynde med en slik ting som et offentlig vandvæsen:

I det gamle Oslo hadde det formodentlig aldrig været noget slikt — ialfald vet vi ikke om noget. Ved utgravningene er der paa forskjellige steder fundet levninger av middelalderlige brønder; men de gjør nærmest indtrykk av at ha været private, og spor av offentlige vandledninger kan neppe sikkert paavises; ialfald kan de vandledningsrester som er fundet, likesaa godt være private.

Hermed faar det nu imidlertid være som det vil. Ogsaa i Kristianias allerældste tid har man vel kanskje nøiet sig med private brønder; vore dages undersøkelser av byens undergrund har vist at den er vandrik nok til at brønder kunde graves. Men det har allikevel snart vist sig at man ikke kunde greie sig med det. Alt i den første menneskealder blev det nødvendig at gaa til oprettelse av et offentlig vandverk, og med bidrag fra kongen reiste det sig paa torvet en »vandkunst«, fra hvis vandpost borgerne fik tilladelse til mot passende betaling at lede vandet hjem i sine egne gaarder².

Det kommunale anlæg av et virkelig vandverk tilhører 1640-aarene. Desværre vet vi ikke mere om det end at raadmand Christen Bang ved en kontrakt med borgermestre og raad har paatat sig at føre vand ind i byen, men i 1643 kommer i konflikt med dem om betalingen og om kontrakten er lovlig avsluttet³. Imidlertid maa »postverket« dog være kommet istand nogenlunde snart efter den tid; for i 1662, da der er en ny strid om verket, har det aapenbart eksistert en stund⁴. Vi hører da at der paa raadstuen er bevilget en særlig »postskat« paa 7—800 rd. aarlig, at kongelige

¹ Fællesforetagender koster jo gjerne penger, kræver altsaa mere skat, og den velstaaende del av befolkningen har i det 17. aarh. den samme naturbestemte motviljen mot at betale skat som i det 20. — der ligger til alle tider hovedmotivet til motstanden mot alt slikt nyt.

² Alt i 1661 var forresten denne vandkunsten saa forfalden at den maatte tages ned og opføres igjen helt fra nyt av.

³ Stath. Extr. Prot. I s. 119 f.

⁴ Stath. Extr. Prot. 1662—69, I, s. 123 f.

betjenter og officerer som har gaarder i byen og har likesaa megen nytte av vandet som borgerne, gjør vanskeligheter med betalingen, og vi ser ogsaa at Akershus slot er med paa vandledningen og paa betalingen.

Dette ældste vandverket vedblev at eksistere indtil Karl XII's beleiring av Akershus i 1716 og bestod i hovedsaken av en ledning av uthulede furustokker, som hadde sit inntak i Akerselven overfor Beierbroen. Fra ledningen gik det nogen faa avstikkere ind i private hus; men det viktigste var de to offentlige vandpostene — en paa det gamle torv, en like utenfor bymuren, paa det nuværende Stortorvet — til dem var de allerfleste av byens husholdninger henvist for at hente vand.

Med den sterke økonomiske og tekniske utvikling i anden halvdel av det 17. aarh. blev imidlertid dette gamle vandverk etterhaanden følt som helt utilstrækkelig; om vinteren var det stadig utsatt for frost; kravene om private vandledninger ind i husene vokste; selv til den daglige forsyning var det knapt med vand, og kom en ildebrand paa, var det rent for litet. Da saa under beleiringen i 1716 den gamle vandledningen blev avskaaet, var det alt paa forhaand opsamlet saa megen misnøie, at byen straks besluttet sig til at indrette et nyt vandverk, som vi senere skal høre mere om — sandsynligvis det største kommunale foretagende i byens første 200 aar.

Maa vi, naar det gjælder vandverket, regne med statens initiativ som det sandsynlige, blir dette helt sikkert paa andre omraader, som skole- og fattigvæsen.

Ogsaa det »kommunale« skolevæsen — katedralskolen vil bli nærmere omtalt i en anden forbindelse — gaar tilbake til byens første menneskealder. Vi hører første gang om det i 1643; men det er aapenbart at det da alt har eksistert i nogen tid. Man kunde kanskje tænke sig at det er et kongebrev av 10. april 1631 som har git støtet til at faa opprettet en slik »god, dansk skole, hvor bornelærdommen, læsen, skreven og regnen læres«.

Alt kirkeordinansene av 1537 og 1607 forutsætter vistnok at der skal opprettes slike skoler i alle kjøbstæder. Men der er neppe noget sikkert vidnesbyrd om at de er blit opprettet, og kongebrevet av 10. april 1631, som er rettet til statholderen Kristoffer Urne og biskop Nils Glostrup, synes ogsaa at gaa ut fra at der ingen har været i Oslo (og Hamar) stift, idet det nemlig paalægger disse to at foreholde borgermestrene og raad rundt omkring i byene »uforvægerlig at anordne« denslags skoler¹.

Et halvt aar senere svarer imidlertid statholderen og biskoppen i et fælles brev til kansleren at de har gjort, hvad de kunde; men borgerskapet vil ikke forpligte sig hverken til at bespise skoletjenerne eller betale

¹ Borgerskapet skal desuten ogsaa faa ordre til at bidra av byens kasse til underhold av hørerne ved latinskolen.

So: skillic a in
 duxante at rex aqst
 or Copler: an: Chri
 ma: s: h: s: h: d: d: d: P: L
 v: l: e: o: l: e: r: s: a: a: s: o: m: d: i
 i: u: l: i: v: d: i: i: i: n: d: i: s: t: e: s: t: i
 f: i: c: e: r: s: m: e: d: p: r: e: s: S: e
 c: r: e: t: A: c: t: u: m: G: r: a
 s: t: i: a: n: i: a: e: d: i: 13: M: a: r: t: i:
 t: y: A: N: N: o: 1640.

So: skillic a in
 duxante at rex aqst
 or Copler: an: Chri
 ma: s: h: s: h: d: d: d: P: L
 v: l: e: o: l: e: r: s: a: a: s: o: m: d: i
 i: u: l: i: v: d: i: i: i: n: d: i: s: t: e: s: t: i
 f: i: c: e: r: s: m: e: d: p: r: e: s: S: e
 c: r: e: t: A: c: t: u: m: G: r: a
 s: t: i: a: n: i: a: e: d: i: 13: M: a: r: t: i:
 t: y: A: N: N: o: 1640.

Første og sidste side av Christianias privilegiebok av 13. mars 1649.

kostpenger til dem. Heller ikke har de faat fornemme, barnløse folk til at testamentere penger til skolene, saa man kunde komme op til den fastsatte minimumsindtægt av 100 rd. for skolemestrene og 90 rd. for hørerne. De ber derfor om at kongen vil bevilge noget av kirkenes beholdning til skolenes forbedring¹.

Positive efterretninger om at der er git slike bevilgninger til den »danske skole« i Kristiania, har vi vistnok ikke; men efter alt hvad vi kjender til regjeringens holdning til skolene i det hele, synes det meget rimelig, og ialfald maa Kristiania danske skole være blit til nu i 1630-aarene.

I 1643 omtales en Arent Nielsen, dansk skole- og regnemester i byen, dertil beskikket av biskop, borgermestre og raad², og i 1651, under den før omtalte store strid mellem raad og borgerskap, spiller denne undervisningen en ganske stor rolle, idet borgerskapet nemlig beklager sig over³, at byens øvrighet lønner en person ved navn Thomas Piper⁴, som de har tilsat at være tysk og dansk skolemester, av byens indsamlede penger og skatter og gir ham en stor salarium, der han dog byen og det gemene gjør ingen særdeles tjeneste, idet han ogsaa lar sig betale av disciplenes forældre. Heller ikke har nogen skolemester før hans tid været offentlig lønnet, og borgerskapet kræver derfor at dette skal opføre.

Thomas Piper døde imidlertid samme aar (1651), og dermed faldt saken bort; sandsynligvis har skatydersparsommeligheten seiret. Ialfald kjender vi ingen slik »dansk skolemester« i de følgende 30 aar.

Efterretninger om et ordnet fattigvæsen finder vi i Kristiania alt i 1650-aarene⁵. Den første begyndelse er vel Fredrik III's brev av 25. aug. 1648 til statholderen Hannibal Sehested om oprettelse av et »børnehus«, hvor »en part av den store mangfoldighet av børn og ungdom, en part fattige og forarmede, en part løsgjængere aarligen kunne underholdes og optuktes«; kongen skjænker til en slik stiftelse 5000 rd. av kirkenes inkomster i Akershus len. Det ser ogsaa ut som om stiftelsen aaret efter er i gang⁶.

Kommunalt fattigvæsen i egentlig forstand er dette jo imidlertid ikke. Som jordebøkene viser, skaffes bidragene til de fattige væsentlig ved

¹ N. R. R. VI 311; R. A., Kbh., Norske Missiver 10. april 1631.

² Stath.sk. Extr. Prot. 1642—49 I 42.

³ St. Hallvard I 121. Hist. Tidsskr. 4 R. V 557. Daaes antagelse (D. gl. Chris., 2. utg. s. 77 anm.) at denne undervisning ikke er ældre end 1681, er saaledes uriktig.

⁴ Vel en slegtning av apotekeren Antoni Piper.

⁵ Jordebok over Kristiania bys husarmes og fattiges gods og rente 1656—80 og 1691—93, Statsark., Kria. mag. ark. — Fattigvæsenet, regnskaper m. v., 1659 og 1743—46, R. A., Localia, Kria.

⁶ N. R. R. IX 76, 471. Kanske er den bare en videre utforming av tukthusplanen fra 1647 (N. R. R. VIII 534).

indtægter av jordegods, som dels er skjænket av staten, dels gaar helt tilbake til den katolske tid. Det fattighus som er under opførelse i 1665¹, bekostes ogsaa i hovedsaken av offentlige, ikke av kommunale midler. Først i løpet av enevoldstiden lykkes det regjeringen for alvor at gjøre fattigvæsenet til en kommunal opgave.

Blandt byens inntægter er der en, som fortjener en særlig omtale — accisen. Selve ordet accise, cise eller sise har jeg første gang fundet brukt i Norge i regnskaper vedkommende Stavanger fra ca. 1520, og det er da en avgift som gaar i statens kasse². I løpet av det 16. aarh. fæstner det sig som den regelmæssige betegnelsen for avgiften paa importert øl og vin, og paa grund av raadets ældgamle monopol paa øl- og vin-tapping og utskjænking i byens kjælder har byene tidlig kastet sine øine netop paa denne avgiften.

For Kristianias vedkommende blev accisen overladt borgermestrene og raad ved kongebrev av 15. aug. 1634³, som tillot dem at ta 3 mark dansk av hver lest fremmed øl og 1 ort av hver ahme, pipe eller oksehode vin; det skulde dog ikke være til hinder for at ogsaa kongen kunde ta avgift av disse varer. Samtidig fik byen ogsaa som ovenfor nævnt paa ansøking ret til at opføre et veierhus til at veie alle tunge varer som dit til skibs av fremmede indføres og igjen utføres, og til at oppebære avgift av veingen — alt i overensstemmelse med Kjøbenhavns privilegier. I 1640 gjentar kongen disse begunstigelsene for byen, og det maa aapenbart alt fra først av ha git byen en betragtelig inntægt, saa stor som indførselen av vin og øl var.

Ordningen synes imidlertid ikke at være kommet i helt tilfredsstillende funktion; for i 1656, ved prins Kristian (V)'s hylding, søker borgermestrene kongen om en ny og fastere orden⁴: for det første ber borgermestrene om selv for sit arbeide at maatte oppebære 2 sk. dansk av hver tønne gods, av alle slags indførendes og utførendes varer som blir hanteret og forhandlet ved Kristiania by og de ladesteder som ligger under dets frihet og privilegier; dernæst søker de om at ved veierhuset — som nu kaldes byens accisebod — efter kjøbenhavnsk mønster alle varer maa bli angit, før de losses eller lades, og at man der maa faa holde en kontrabok overfor toldboken til forebyggelse av underslæp eller mistanke. Hvis det var for besværlig for de trafikkerende at angi sine varer paa to steder,

¹ R. A., Y. Dipl. 12. april 1665.

² N. R. J., I 558, 573; III 471.

³ N. R. R. VI 680 f. I 1625 hadde kongen uttrykkelig forbeholdt sig selv den (N. R. R. V 477).

⁴ R. A. Stath.sk., Indkomne saker, 2. sept. 1656 (pk. 12). Desværre er det ikke originalansøkingen selv som er bevaret, men bare et kort resumé i fire punkter.

kunde det ogsaa være tilstrækkelig, om byens bokholder var tilstede paa toldboden¹.

I alt væsentlig imøtekommer regjeringen denne supplikation², og paa dette grundlag er det da, accisen opkræves i enevældets første tid. —

Noget virkelig sammenhængende billede av byens styre og forvaltning i perioden 1624 til 1660 har det ikke været os mulig at gi. Billedet er vistnok meget rikere end det, vi kunde faa i Oslo; men først efter 1660 blir det dog mulig at tegne det som en virkelig helhet.

¹ En ny toldbod var netop ved denne tid under opførelse, paa grund av den sterke opfylding ved havnen.

² N. R. R. XI 643 f.

DE ÆLDSTE LAUGENE I KRISTIANIA

Det var bare tre haandverk i det ældste Kristiania som var fuldt organisert som laug, med egne laugsskraaer og alt tilbehør. Det var skrædderne, skomakerne og guldsmedene.

Av dem er igjen skrædderne de vi har bedst greie paa, idet vi har bevaret deres ældste skraa, av 1635. Alt i Oslos sidste tid var skrædderne bedre organisert end noget andet haandverk, og de fik i 1607 kongelig stadfæstelse paa en laugsskraa i 39 paragrafer som de selv hadde »bevillet og indgaaet« og faat godkjendt av statholderen Jørgen Friis¹.

Syv aar senere snur imidlertid regjeringens politik likeoverfor laugene, og den ophæver en række laug baade i Bergen og Oslo, deriblandt skræddernes², og etablerer fuld næringsfrihet for enhver skrædder som nedsetter sig i Oslo.

Denne laugsfiendtlige politikken kan imidlertid ikke opretholdes mere end et snes aar. I 1635 vender regjeringen tilbake til den ældre fremgangsmaaten, at godkjende laugsskraaer³, og deriblandt ogsaa skræddernes i Oslo⁴.

Bakgrunden for denne skiftende politik er det ikke let at faa tak i. I Bergen ser vi at de gamle tyske haandverkslaugene var blit ophævet i det 16. aarh., men at der saa igjen i slutten av aarhundredet var vokset frem en ny laugsbevægelse paa hjemlig grund, og ut fra hjemlige nødvendigheter. Vi ser ogsaa at regjeringen fandt sig i denne utviklingen, mer eller mindre villig; men om utviklingen var likeløpende i Oslo, tillater materialet os ikke at avgjøre, her var jo ialfald de tyske haandverkernes magtstilling og organisation langt svakere end i Bergen.

¹ N. R. R. IV 174 ff.

² N. R. R. IV 539 f.

³ N. R. R. VII 111 ff., 213.

⁴ Avskrift i Chr. Bangs protokol i riksarkivet (Mskr. nr. 19 fol.). Den ældste laugsprotokollen i statsarkivet er laugsartiklene av 14. juni 1658 (bygget paa de ældre artiklene som var utdradd av skraaen 16. jan. 1637), og laugsprotokollen for 1646—81 som viser at den første samlingen av skræddersvendene (-vandretid-) blev holdt 15. jan. 1637.

Den vigtigste regjeringshandling vedkommende laugene i Kristian IV's regjeringstid er den store forordningen av 10. dec. 1621¹, som er et naturlig skridt videre paa den vei som var betraadt med kjøbstadsforordningen av 1619 — bort fra det middelalderlige korporationsstyret over imot det centraliserte embedsmandsstyret. Den oppgir det haabløse forsøket fra 1613 paa at avskaffe laugene, men forsøker bare at regulere dem og avskaffe alle misbruk ved at lægge laugene ind under magistratens myndighet; saaledes skal borgermestre og raad baade fastsætte vareprisene og opta medlemmer i lauset² samt beskikke oldermanden; desuten skal der for at bli mester hverken kræves mestergilde eller mesterstykke, bare utstaat læretid; den gamle ordningen med begunstigelse for dem, der hørte til de gamle haandverksfamilie, ophører, og særlige regler varetar lærlinges og svendes tarv.

Hele denne forordningen er nu tydelig avfattet med tanke paa Kjøbenhavn. I en tid hvor der paa bondegaardene i hovedsaken blev produsert de klær, redskaper og andre bruksgjenstande som beboerne hadde bruk for, kan det vanskelig bli tale om nogen synderlig laugsutvikling uten i en nogenlunde stor by. Haandverksproduksjonen — og bortset fra sagbrukene og jernverkene er al produksjon i Norge ved denne tid haandverksmessig — er jo beregnet paa et bestemt, avsluttet marked, som i hovedsaken er begrenset til byen selv, og først naar byen er stor nok til at kunne ernære et nogenlunde stort antal haandverkere inden hvert enkelt fag, kan det bli tale om noget egentlig laugsvæsen.

Hele den kamp mellom laugshensyn og statshensyn som er bestemmende for laugsvæsenets historie i Danmark i det 16. og 17. aarh., kan derfor i Norge³ neppe ha været av synderlig betydning, og det maa her ha været meget lettere for regjeringen end i Danmark at bringe sine synsmaater til gyldighet.

Til forstaaelse av statens, byens og samfundets forhold til laugene tør det imidlertid være hensigtsmessig først nærmere at gjennemgaa Kristianias skrædderskraa av 1635.

Kristianias ældste skrædderskraa⁴ er utfærdiget av byens borgermestre og raad den 2. nov. 1636, efterat byens skræddere aaret i forveien under kongens ophold i byen hadde søkt om og faat tilladelse til at danne eget laug. Skraaen er i hovedsaken en rent mekanisk overførelse av Kjøbenhavns

¹ Se til hele denne utviklingen: Frantz Pio, Den fri Konkurrences Gennembrud i England, med et Tillæg om Laugsvælden i Danmark, s. 296—318, og Henrik Grevenor, Fra laugstiden i Norge.

² Dette sidste dog i en supplerende forordning aaret efter.

³ Bortset fra Bergen, hvis historie jo i det hele avviker sterkt fra de andre norske byenes.

⁴ Trykt i Grevenor, Laugstiden, s. 243—53.

skrædderskraa av 3. okt. 1628, idet der til avskriften av dennes 37 artikler bare er føiet et tillæg paa 6 punkter som væsentlig indeholder skjærpelse av bestemmelsene mot bønhaser samt fastsætter antallet av skræddere i Kristiania til 13.

Hovedlinjene i den fælles dansk-norske skrædderskraaen — som forøvrig gaar igjen i de fleste andre laugsskraaene fra denne tid — er følgende:

*Skrædderlaugets protokol 1646—1681.
Pergamentsbind med Christian IV's billede og aarstal 1637.*

1) Oldermannen opnævnes paa et aar ad gangen av borgermestre og raad blandt to av laugets selv kaarede kandidater; hver mandag skal oldermannen med to bisittere og en skriver i laugshuset høre klager mellem mestere, svender og drenger og forrette laugets andre erender.

2) Efter aarets utløp rykker en av bisitterne op til oldermann og en ny bisitter opnævnes.

3) Oldermannen skal holde bok over alle laugsmestrene.

4) Laugets sammenkomster skal regelmæssig holdes fire ganger om aaret, like efter Paaske, St. Hans, Mikkelsdag og Helligtrekongersdag, i overvær av et medlem av raadet, som desuten en gang om maaneden skal være pliktig til at høre laugets saker.

5) Ingen skrædder eller svend som har utstaat sin læretid og er kommet til alder og forstand maa forhindres fra at komme ind i »embedet«, og det skal ikke koste mer end 1 rd. til oldermænden, $\frac{1}{2}$ til skriveren, 4 til laugshuset og 3 til laugets forsørgelses- og begravelseskasse — ingenting til drik, gilde eller gjestebud.

6) Den sidst optatte laugsbroder skal efter oldermændens tilsigelse gjøre den tjeneste for laugets som er nødvendig.

7) Ingen skrædder skal holde butik, men bare sælge klær fra sin bopæl.

8) Klager over en skrædders arbeide skal forelægges for vedkommende raadmand samt oldermænden og bisitterne og arbeidet besigtiges av to andre gode mestere.

Guldsmedlaugets segl
fra 1604.

Skrædderlaugets segl
fra 17. aarh.

9) Ingen skrædder maa gjøre noget nyt arbeide for byen, før han er optat i laugets.

10) Enker kan bli ved at holde svender efter mandens død.

11) Ingen maa være bevæbnet ved de fire ordinære laugssamlinger.

12) Trusler mellem laugsbrødre straffes med fire mark. Ingen skrædder-svend maa gaa væbnet paa gaten.

13) Den som ikke efter tilsigelse møter for oldermænden, skal bøte fra 4 sk. til 3 mark.

14) Den som ikke betaler sin gjæld inden en av oldermænden sat frist, skal uten videre stilles for borgermester og raad eller byfogden.

15) Intet »forbund eller vedtægt« maa sluttes om forhøielse av arbeidsløn (o: betaling for skræddernes arbeide; ikke svendenes løn).

16) Den laugsbroder som ikke holder sig skraaen efterrettelig, eller som gir arbeide til nogen bønhas¹, skal forbydes at holde nogen svend paa sit verksted.

¹ o: en som driver et haandverk uten at være laugsmæssig oplært.

Om svender:

17) Ingen skrædder maa — under 20 marks bøte — gi sine svender høiere løn end man er blit enig om paa regulær laugssamling.

18) Ingen mester maa holde mer end 4 svender. Faar han mer arbeide end han kan overkomme med dem, skal han overlade det til en av sine laugsbrødre.

19) Ingen skrædder maa ta en svend i sin tjeneste som til ulovlig tid er gaat fra sin mester.

20) Ingen skræddersvend, som arbeider paa fjerdingaars løn, maa ta sig flere fridager end mandagen, og møter han ikke tirsdag morgen kl. 5, skal han bøte en mark for hver dag og desuten staa tilrette for older-

*Skomakerlaugets segl
fra 17. aarh.*

*Smedelaugets segl
fra 17. aarh.*

manden. Dog skal ingen skræddersvend herav ta anledning til at være orkesløs om mandagen eller raade andre til det, og de som har ukeløn, maa slet ikke ha frimandag. Inden kl. 10 aften skal enhver svend, under en bot av 8 sk., være inde i sin mesters hus.

21) Foragter nogen dreng eller svend sin husbond eller hustrus mat og øl, som findes at være ustraffelig, skal han bøte 1 rd. eller straffes med to dager paa vand og brød i kjelderen.

22) Lauget skal anwise fremmede svender som kommer til byen, et bestemt herberge, hvor mestere som søker svender, kan finde dem og hvor de kan overgi sit verge til verten i forvaring indtil de faar arbeide; da skal de som fri haandverkssvender ha det igjen.

23) Fire ganger om aaret skal hver svend betale to skilling til svendenes syke- og begravelleskasse, som skal forvaltes av en av laugsmestrene, som skal være oldermann over alle svendene. Pengene og svendenes likklæde skal forvares i et skrin med to forskjellige nøkler til, og disse nøklene skal bevares av to valgte svende-skaffere, som bare skal aapne skrinet i overvær av oldermann og bisittere og da notere hvad der blir tat ut av det.

24) Bønhaser skal straks føres for byfogden naar de paatræffes, og straffes med bøter, fængsel eller den spanske kappe.

25) Skræddersvender skal ta tjeneste paa et fjerdingaar ad gangen.

26) Skræddersvender skal ta ind paa kroen og bo der indtil de faar arbeide.

27) Nyankomne skræddersvender skal avlægge sit verge paa kroen, og det er dem forbudt hinanden for porten at utæske, under en straf av tre daler, halvparten til kongen og byen, halvparten til svendenes bøsse.

Om drenger:

28) Enhver mester har ret til at anta drenger i lære.

29) Drenger hvis forældre betaler for dem, skal staa i lære i tre aar, fattige barn i fem.

30) Naar en dreng har uttjent, har han ret til lærebrev, men heller ikke før.

31) Ingen mester maa jage en dreng fra sig som har tjent en tid, uten øvrighetens kjendelse.

32) Ingen mester maa forsømme sin drengs undervisning eller bruke dem til andet end hvad der vedkommer haandverket.

33) En dreng eller en svend som løper ulovlig fra sin mester, skal paa-gripes og straffes.

34) Tvist mellem mestere, svender og drenger skal avgjøres for oldermanden og bisitterne.

35) Avdøde laugsbrødre skal følges til graven.

36) Oldermannen skal tilsi hvem der skal bære liket.

Ogsaa alle overskjærere med deres svender skal staa under denne skraa.

37) Alle laugsbøter skal disponeres i overensstemmelse med særlig kongelig forordning. —

Disse 37 artiklene fra Kjøbenhavnerskraaen, som skrædderne i Kristiania hadde faat efter direkte ansøknin g til kongen under hans ophold paa Akershus i 1635, bygger i det væsentlige paa tankegangen i forordningene av 1621—22. Anderledes er det derimot med de seks tillægsartiklene, som karakteristisk nok ikke er konfirmert av kongen, men bare utstedt av borgermestere og raad.

Det viktigste er at de gjør laug et »lukket«, ved at fastsætte skræddermestrenes antal til 13¹ — i den mest aapenbare strid med § 5 i selve laugsskraaen, men i overensstemmelse med en tendens som i den samme tid kan iagttas ogsaa i det danske laugsvæsen, og som sikkert ogsaa staa r i overensstemmelse med selve tidens økonomiske vilkaar. Saalænge naturalhusholdningen er dominerende paa landsbygden, produserer

¹ I samme retning gaar ogsaa nogen andre bestemmelser som sigter til at gjøre det vanskeligere at komme ind i laug et, ved krav om lærebrev, attester for at ha vandret i faget og for derefter at ha arbeidet en tid i byen selv og være blit godkjendt av oldermannen og laugsbrødrene.

haandverket praktisk talt bare for byen selv, og med den langsomme vekst der er i byens folkemængde stiger dette markedets behov for haandverkerprodukter ogsaa bare med den største langsomhet; markedet er med andre ord »lukket«, og den strenge reguleringen av konkurransen er derfor helt naturlig.

Selve skrædderskraaen kan vi visselig gaa ut fra gir et nogenlunde rigtig billede av forholdene ogsaa i de to andre gamle laugene i Kristiania, guldsmedenes og skomakernes; derimot er det meget tvilsomt om de har været lukket, slik som skrædderlauget.

Guldsmedlauget er gammelt, ældre end Kristiania¹; dets sigil er fra 1604 og formentlig er det ogsaa indrettet da. Sigillet er gjort efter det kjøbenhavnske guldsmedlaugets sigil (med billede av guldsmedhelgenen St. Elius), og efter al rimelighet er ogsaa dette laug, likesom skræddernes, indrettet efter kjøbenhavnsk mønster. Nogen særskilt laugsskraa for guldsmedene i Oslo-Kristiania kjender vi ikke; derimot findes der en fælles »ordinantz och skraa« for alt guldsmedarbeide i Danmark og Norge, av 16. juli 1608, og den har altsaa ogsaa hat gyldighet for guldsmedene her. Ved siden av de almindelige laugsbestemmelserne indeholdt denne skraaen ogsaa en række særlige bestemmelser om guldsmedfaget, av hensyn til den store risiko for bedrageri netop i dette haandverk; saaledes bestemmer kongen at der i en række byer (bl. a. Oslo) skal utnævnes særskilte gardeiner til kontrol med guldsmedarbeidet, en institution som det dog ikke synes at være blit virkelig alvor av.

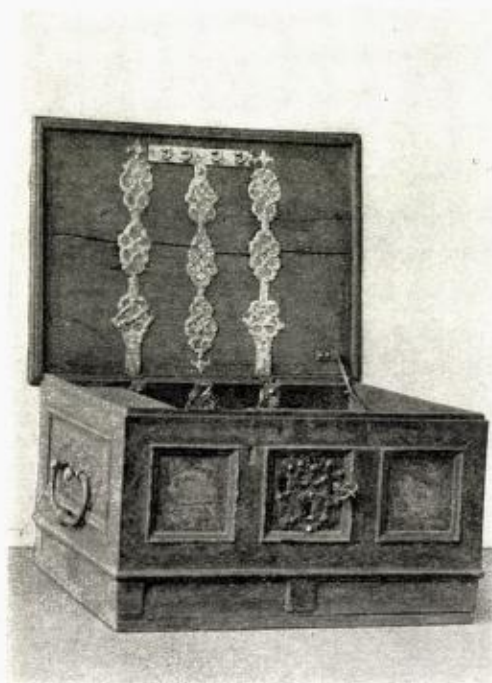
Omkring 1580 vet vi at der var fem eller seks guldsmeder i Oslo, og tallet har ikke i de følgende menneskealdre steget synderlig. I en skrivelse av

*Sølvkande fra 1634.
Med mesterssignaturen H. E.*

¹ Se Henrik Grevenor og Thor B. Kliland, *Guldsmedhaandverket i Oslo og Kristiania* (Kria. 1924).

1661 sier guldsmedmestrene i Kristiania, at de udi forrige tider ikke har været mere end tre og fire, men nu syv, som laugets rettighet nyder, hvorudi sig ikke flere kan ernære. Nu er det en som har slaat sig ned paa Bragernes, hvad de mener strider mot deres privilegier — guldsmedene i ladestedene har altsaa været medlemmer av lauet i Kristiania og hat haandverksborgerskap i kjøbstaden — og de søker derfor statholderen og kongen om bekræftelse paa sine privilegier, det vil i virkeligheten si om at faa bli et sluttet laug. Om denne ansøknings tid ikke.

*Kristiania bakerlaugs lade
fra slutn. av 17. aarh.*

Om skomakerlauget er vor viden endda mindre. Dets sigil er fra det 17. aarh.¹, men kan ikke dateres nærmere, og i sin beretning om anlægget av Kristiania (fra ca. 1641) fortæller lagmand Augustinus Olufsson at de likesom guldsmeder og skræddere hadde sin egen skraa.²

At dette lauet ikke var lukket, kan vi se derav at Anders Jacobsson i 1662 paa egne og skomakerlaugets vegne paa raadstumøte begjærer at ingen maatte gjøre dem indpas i deres haandverk, og at ikke flere maatte tilstedes end som kunde holde byen vedlike.

Ved samme anledning beklaget ogsaa nogen av borgerskapet sig over at nogen av skomakerne brukte ulovlig kjøbmandskap — en gammel og stadig klage mot haandverkerne — hvortil borgermestre og raad svarte at enhver burde bli ved sin næring, den som bruker haandverk at leve av haandverk og ikke bruke noget kjøbmandskap, og den som bruker kjøbmandskap, ikke maa tilstedes at ha sko eller støvler at sælge uten barnesko som regnes blandt kramvarer.³

get ogsaa nogen av borgerskapet sig over at nogen av skomakerne brukte ulovlig kjøbmandskap — en gammel og stadig klage mot haandverkerne — hvortil borgermestre og raad svarte at enhver burde bli ved sin næring, den som bruker haandverk at leve av haandverk og ikke bruke noget kjøbmandskap, og den som bruker kjøbmandskap, ikke maa tilstedes at ha sko eller støvler at sælge uten barnesko som regnes blandt kramvarer.³

¹ St. Hallvard II, s. 12—23.

² St. Hallvard II, s. 35.

³ St. A., Kria. raadstuprot. nr. 2 fol. 17.

Aaret efter anholder skomakerlauget igjen om at borgermestre og raad maatte meddele dem nogen hjælp av raadet, som kunde ha tilsyn med deres haandverk, fordi der sker stort indpas av fremmede baade mot dem og mot de som bor paa Bragernes. Raadet beskikker da David Friedlieb til at ha tilsyn med dem i deres haandverk, saa at enhver gjør billig og forsvarlig arbeide for billig betaling, saa at ingen gjør dem indpas i deres arbeide og saa at ingen nedsætter sig at arbeide som ikke har vundet deres borgerskap; desuten skal han ha tilsyn med enhver av dem, at de ikke bruker anden næring, andre til fortrængsel.¹

I den striden mellem borgerskap og raad, som vi behandlet i forrige kapitel, la vi merke til at det var kjøbmandsborgerskapet, ikke haandverkerne, som reiste sig mot raadet. Haandverkerne har aabenbart været altfor svake til at de kunde indlate sig paa noget slikt; men dertil kommer ogsaa at der aabenbart har været en ganske skarp motsætning mellem byens kjøbmænd og haandverkerne. De stadige klagene over at haandverkerne driver med ulovlig handel, og haandverkernes kontraklager over at kjøbmændene holder haandverksprodukter tilsalgs, peker paa det²; men derav

*Sølvkande utført av guldsmed Oluf Hansson
1666.*

¹ St. A., Kria. raadstupro. nr. 2, 3. febr. 1663. — Samtidig opnævner raadet ogsaa en »inspector» for guldsmedlauget og skrædderlauget, nemlig raadmand og borgermester Nils Lauritsson. Denne raadets inspektion gjælder dog ikke bare laugssaker; raadets medlemmer har delt forretningene mellem sig ogsaa paa andre omraader, slik at f. eks. to stykker skal ha tilsyn med postverket (vandverket) og med at det i tide aarlig repareres, saa ikke frosten om vinteren gjør skade paa det, to andre med byens volds reparation, kortegaarden (corps de garde, vagthuset), byens mark og brygger, og to med takstene paa brød og øl og ætendes varer og med slagteriet.

² Kjøbmændenes ulovlige handel med haandverksprodukter viser meget karakteristisk hvorledes den gamle produktionen for et lukket marked nu holder paa at avløses av produktion for internasjonalt marked, ikke bare i Vesteuropas »kapitalistiske» byer, men ogsaa i Norges eneste »storby» Bergen, hvorfra vi hører om import av skotøi til Kristiania.

følger igjen at under striden mellem borgerskap og raad faar raadet og haandverkerne paa en vis maate fælles interesser, idet de har fælles motstandere.¹

Mange træk peker da ogsaa i denne tid paa at forholdet mellem raadet og laugene er godt, at raadet i det store og hele fører en laugsvenlig politik, saaledes ikke mindst de ovenfor nævnte tillægsartiklene til skrædderlauget, som gjør det lukket.

Ved siden av de store og mandsterke haandverkene har det naturligvis ogsaa været en vrimmel av smaa, med en eller et par repræsentanter. I 1664 støter vi paa en skorstensfeier, som klager over at han ikke faar utbetalt lønnen for sit arbeide paa slottet,² og forøvrig kan vi ved hjælp av mandtallet over gaardeiere i 1661 og over leiehusholdninger i 1663 gjøre op følgende liste over haandverkere, som ialfald er nogenlunde rigtig.³

	Gaard- eiere i byen	Leiere		I alt		Gaard- eiere i byen	Leiere		I alt
		i byen	i for- stæ- dene				i byen	i for- stæ- dene	
Skræddere	11	4	2	17	Snekkere	2	1	2	5
Skomakere	6	2	5	13	Smeder	7	1	2	10
Guldsmeder	4	-	-	4	Hattemakere	-	1	-	1
Slagtere	-	-	-	8 ⁵	Kandestopere	-	1	-	1
Mürmestre	4	1	4	9	Bøssemakerer	-	1	-	1
Bakere	4 ⁴	-	-	4	Bilthuggere	1	-	-	1
Tømmermænd	2	1	1	4	Bødkere	4	1	1	6
Glaskestre	2 ⁴	1	2	5	Isenslagere	2	-	-	2 ⁶
Malere	1	-	1	2	Korduanberedere	-	-	1	1
Sadelmakere	2	-	-	2	Possementmakere	1	-	-	1
Bundtmakere	1	-	-	1	Myntere	2	-	-	2
Kobberslagere	2	-	-	2	Sagmestre	-	-	4	4
Feldberedere	1	-	-	1	Vævere	5	2	-	7

Som de smaa tallene viser, har bare noen ganske faa av disse haandverkere været istand til at danne laug. Ved siden av de tre gamle laugene er det egentlig bare tale om væverne, som fik »amt« i 1684, samt om det

¹ Det er heller ikke sjelden at laugsmestre blir medlemmer av raadet, slik som f. eks. den velstaaende Mats guldsmed i Oslos sidste aar.

² Stath.sk. Extr. Prot. 1662—69, II 189.

³ Vi faar ialfald sikkert med de som virkelig lever av sit haandverk, idet disse mandtallene tjener som grundlag bl. a. for næringsskatten.

⁴ En av dem tjener paa slottet.

⁵ Ifølge raadstueprotokollen av 1662.

⁶ Begge disse tjener paa Mynten.

betydelige slagterlauget, som blev autoriseret i henhold til kongelig reskript av 17. jan. 1671, men som da i virkeligheten alt hadde bestaaet i 9 aar, idet borgermestre og raad i 1662 hadde oprettet et slagterlaug med 8 medlemmer.¹

Efter bytingsprotokollene ser det ut som om slagterne har hat vanskeligere for at opretholde sine laugsrettigheter end noget andet haandverk. Navnlig i begyndelsen av 1670-aarene lever de i en evig krig med kvin-

Kristiania smedelaugs lade fra 1682.

derne i Vaterland og Piperviken, som gjør dem indpas i deres næring, og ogsaa med slotsgarnisonens folk som kjøper op paa landet okser, sauer, kalver, lam, svin o. l., parterer dem og sælger dem ut i smaat. Møter en slagter en mistænkelig kvinde paa gaten, river han væk det klæde, hvormed hun skjuler et kalvehode med lever og lunge, og straks har vi en rets-sak gaaende² — et typisk eksempel paa klasse-motsætningen mellem de

¹ J. Friis i St. Hallvard I, s. 57 ff. — Bakerlauget i Kristiania blev først oprettet i 1701; bakerskraaen av 1683 er en fællesskraa for hele monarkiet.

² Likesaa brutalt har nok ogsaa væverlaugets oprettelse virket paa de fattige kvinder, som ved de nye privilegier blev avskaaet fra en mulighed til at tjene litt til livsens ophold.

priviligerte elementer i samfundet og de retslig og økonomisk ubeskyttede »fattige, gemene folk«. —

Skrædderskraaen av 1635 blir staaende til 1680¹, og dette er ikke nogen tilfældighed, idet regjeringens laugspolitikk i det hele holder sig uforandret indtil denne tid — ialfald i praksis.

Som skrædderskraaen av 1635 viser, aksepterer regjeringen i den senere del av Kristian IV's tid en ganske sterk autonomi for laugene. Der er rigtignok mellom de offisielle laugsskraaene, vi kjender fra denne tid fra forskjellige norske byer, noksaa store indbyrdes uoverensstemmelser — visselig større paa papiret end i virkeligheten — men ved midten av aarh. staar ialfald laugene i de større haandverk i en ganske sterk stilling.

Det nye enevælde fra 1660 av forsøker saa — overensstemmende med sin almindelige statsteori — at grundlægge en ny laugspolitikk; men [før denne teori lar sig omsætte i praksis, gaar det ialfald en halv menneskealder.

Det var ikke bare laugenes tendens til at bli autonome institutioner i staten, som stred mot enevældets idé om statens absolute suverenitet; ogsaa deres tendens til at bli eksklusive stred mot den nye og helt dominerende økonomiske teori, merkantilismen. Merkantilismen sigtet jo langt ut over produksjonen for det lukkede, lokale marked, til produksjon for et stort, internasjonalt marked, et »verdensmarked«.

Alt tidlig i 1660-aarene tok derfor det nye »statskollegiet« etter kongelig befaling hele laugsgivningen i de forenede riker op til revisjon. Alle autonomibestemmelser foreslaas sloifet og likeledes alle bestemmelser som tjener til at begrense produksjonen (begrensning av mestrenes antal og av det antal svende, hver enkelt maa holde; bestemmelser om at ingen mester maa paatage sig et arbeide som først har været tilbudt en anden; de faste takster for varepris og svendeløn o. s. v.). Men vanskelighetene ved at gaa over til den nye politik viste sig større end regjeringen først hadde antatt, og endnu de nye laugsskraaer som regjeringen utsteder i 1670-aarene, lar i hovedsaken alt bli ved det gamle. Først fra ca. 1680 av føler regjeringen sig moden til at sætte sine reformplaner, enevældets egentlige haandverks- og laugspolitikk, ut i livet. Men endnu Kristianias nye skrædderskraa av 1681 er dog langt mere præget av de gamle idéer end av de nye.

Under det nye laugssystemet fra 1680-aarene av er det ikke længer tale om særskilte laugsskraaer for hver by, men om fællesskraaer for hele monarkiet for hvert enkelt haandverk.

¹ Wessel-Bergs Rescr. 5. novbr. 1681.

LADESTEDENE

I utviklingen av forholdet mellom byen og ladestedene danner flytningen fra Oslo til Kristiania ikke noget avgjørende skille. Først henved en menneskealder senere, i 1650-aarene, foregaar det — ved kampen mellom Kristiania og Tønsberg om herredømmet over Drammen¹ — begivenheter som i denne henseende er av væsentlig betydning.

Rigtignok oppstiller kongens grunnlæggelsesbrev av 4. okt. 1624, i henhold til borgernes egne ønsker, krav om at alle de som handler paa Moss, Bragernes og de andre ladestedene, skal flytte til Kristiania og holde hus. Men de faar likevel lov til at bli ved med sin handel i havnene, og endnu i 1653 kan Jørgen Bjelke, i sin relation om kjøbstæder og havner i Norge fra Baahus til Trondhjem², gi følgende fremstilling:

»Moss ladested er tre mil fra Fredriksstad, hvor temmelig sagbruk og er, og finnes der bosittende borgere, som har mesten tat borgerskap i Kristiania og ikke vel kan derifra drives til kjøbstædene, men heller mainteneres for den tjeneste Hans Kgl. Maj. samt undersaattene kan ha derav, til hvilket ladested Sons ladesteds last kan føres og flotes, som er kun $\frac{1}{2}$ mil derifra.

Sanden eller Drøbaks ladesteder ligger tæt sammen og paa 3 mil fra bemeldte Moss, hvor der falder mest smaalast.

Kristiania er 3 mil igjen fra bemeldte Drøbak. Dets meste næring bestaar fra landet av adskillige slags varer og nogen sagbruk. Innen de tre privilegerte mil er Bonden ladested paa $\frac{1}{2}$ mil nær og Aspestrand $\frac{1}{2}$ mil.

Drammen ligger 4 mil vegg fra Kristiania over land beregnet og til vands om seks mil vester over fjorden og ungefær mitt imellem Kristiania og Moss. De som der bor paa den nordre side, navnlig Bragernes, har borgerskap i Kristiania og er bevilget av sal. og høilovlig kong Kristian IV et vist tal at maa sætte sig ned og handle. Tvert over ifra kaldes Strømsø og Kobbervigen, hvor skibene ligger altid til at indta lasten. Hvilke tvende plasser blev siden tilstedt adskillige at bygge og bo, der Hr. Hannibal

¹ Om denne kampen se Tord Pedersen, Drammen, I, kap. 8.

² R. A., Birkelands saml., D. 8.

Sehested sig plassen hadde tilforhandlet, og er de som nu der bor, mesten borgere av Tønsberg, eftersom det er i Tønsberg privilegie. Og som nu Kristiania disputerer og formener at samme borgerskap bør flytte derifra med hus og alt efter privilegiene, saa der ingen borgerlig handel maa være der, uten paa Bragernes alene, eftersom det nu skader bemeldte Kristiania, fordi næringen for borgerskapet paa Bragernes tar av, som ellers skylder og skatter like ved dem i Kristiania, hvilket er av consideration og vel bør tas i akt, saavel som og at Tønsberg ikke heller skal miste ganske den handel, eftersom det er dem høilig fornøden, og ei kan decideres uten av Hans Kgl. Maj. selv, og paa enten av siderne nogen limitation skulde ske.« —

Det er kongebrevenes maktesløshet, vi her stifter bekjendtskap med. Flytningsordren av 1624 til borgerne i ladestedene var blit gjentat i skjærpet form baade i 1632 og i 1635; men alt i 1636 maa regjeringen bøie sig og la dem faa lov til at bli boende, omend paa bestemte betingelser.

Likefuldt som indbyggerne i forstæderne maatte nemlig nu ogsaa de som bodde i ladestedene ha borgerskap i Kristiania og betale sine avgifter baade til stat og kommune dit, forsaavidt de vilde drive nogen slags bynæring, og dette gjælder baade de ordinære og de ekstraordinære avgifter. Saaledes blir i 1657 38 borgere paa Bragernes ilignet indkvarterings-skat for en del soldater som blev indkvartert i Kristiania¹. Skatteligningen skal utføres av magistraten i Kristiania, og desuten maa borgerskapets tal ikke økes; bare ved død og fraflytting skal borgermester og raad i Kristiania kunne gi borgerskap til en ny mand til at indta den ledige plads.

For Bragernes' vedkommende har Tord Pedersen pekt paa² at netop i de første 15 aarene efter anlægget av Kristiania har befolkningen øket til omtrent det dobbelte, fra 37 mand som har bygslet hver sin tomt og bodd der, i 1625, til 68 i 1639 og han har gjættet paa at den egentlige grund til at kongebudene blev i den grad maktesløse, var at statholderen Kristoffer Urne som eier av Næsøgodset og grundherre paa Bragernes hadde direkte personlig fordel av bebyggelsens vekst.

Netop i de samme aarene er det at det ogsaa paa den andre siden av elven — indenfor Tønsbergs »circumferens« — danner sig en ganske tilsvarende bebyggelse, naturligvis av Tønsbergere, paa Strømsø og Koberviktangen. Ogsaa den forsøkes rammet ved forbudene av 1632 og 1635, men med likesaa litet held som Bragernesbebyggelsen, og fra 1630-aarene av ligger her altsaa to ladesteder ret overfor hverandre.

Veksten er fremdeles meget sterk. Fra 1650 har vi de første tal som muliggjør en sammenligning: paa Bragernes er der da 141 hus — en

¹ Langes saml. (R.A.)

² Drammen I, s. 94 f.

fordobling paa de 11 aarene altsaa — og paa Strømsø siden ialfald mer end 83¹. Tilsammen maa der vel paa de to elvebredder ha bodd en befolkning paa en 12—1500 mennesker. »Bragerne er et fornemme ladested, som noksom formedelst bygning, størrelse, indvaanere og handling blandt kjøbstædene kunde beregnes om den ellers med kjøbstadsprivilegier var begavet«, heter det i Arent Berntsens store verk »Danmark og Norges frugtbare herlighed«, fra mitt i 1650-aarene.

De folk som drev trælasteeksportforretningene i Drammen — enten personlig eller ved fuldmægtiger — var heller ikke smaafolk. De største folk og familier fra det ældste Kristiania finner vi igjen her, først og fremst kredsen av de indvandrede sønderjyder, familiene Gaarman, Stockfleth, Mechlenburg², men ogsaa mænd som legatstifteren Claus Trondson, søn av den sidste borgermesteren i Oslo Trond Claussøn, som tolderen Daniel Knoff og andre. Og her som i Kristiania lægger de store trælasteeksportørene an paa at bli skogeiere og jordegodseiere.

Men ogsaa fra Tønsberg av blev den store eksportmuligheten ved mundingen av Drammenselven utnyttet; ogsaa paa Strømsø siden finder vi store forretningsdrivende, fremfor alle Tønsbergs borgermester og største matador, Anders Madsen, ogsaa en indvandret haderslever, kanske den betydeligste av dem allesammen³.

Spiren til aapen konflikt om hvem av de to byene, Kristiania eller Tønsberg, som skulde nyte godt av de betydelige indtægtene trælasthanhandelen ved Drammenselvens munding kunde gi, var tydelig nok, og anledningen til at aapne kampen kom, da tolderen Daniel Knoff i 1651 flyttet toldboden fra Bragerne til Strømsø⁴.

Denne flytningen gav nemlig Strømsø et sterkt fremstøt; baade bondehandelen og den store trælasttrafikken viste tendens til at koncentrere sig om trakten ved toldboden hvor alle skibene maatte ind, baade de som kom for at hente trælaster, og danskeskutene med sine ladninger av matvarer

¹ L. c., s. 98. Bebyggelsen paa gaardene Kobberviks og Hedensruds grund er ikke tat med i den jordeboken som disse opplysninger er hentet fra, saa alt i alt har der nok været ca. 100 hus.

² Halvsøskende av Nils Toller.

³ Se om ham: Emil Olsen, Anders Madsen og hustrus legat, Mindeskrift (Kria. 1921).

⁴ Den gamle toldboden laa, som Tord Pedersen peker paa, meget uhensigtsmessig til, altfor høit oppe; seiløpet gik da som nu i det sydlige elveløpet, og det maatte være praktisk at faa toldboden helt derute hvor alle skibene maatte forbi, fremfor alt de store hollandske trælasterdragerne som pleiet at ankre op i Kobberviken. Daniel Knoffs synspunkt var, fremdeles ifølge Tord Pedersen, et andet end kjøbstadborgernes, idet han hverken saa paa Kristianias eller Tønsbergs interesser, men paa Drammens; han ønsket oiensynlig at utvikle de to ladestedene Bragerne og Strømsø til én fælles kjøbstad. En anden sak er det at han under kampens forlop saa at si blev tvunget over paa Tønsbergs side.

(korn, kjøtt o. s. v.). Og til Strømsø flyttet det ikke bare kjøbmænd fra Tønsberg — som ellers ved denne tid hadde en utpræget nedgangstid — men ogsaa en hel del Bragerneskjøbmænd fandt det fordelagtig at flytte sin handel over til det nye stedet.

Uten videre kunde naturligvis ikke Kristiania finde sig i paa denne maaten at miste taket over en saa vigtig handel, og magistraten opstillet da den teori, at det ikke bare var Bragernessiden, men hele Drammensdalen som laa under Kristianias privilegieomraade¹. Overfor denne lære søkte Tønsbergs magistrat kongelig stadfæstelse paa sin »ældgamle frihet« med eneret til handel i hele Tønsbergs len (hvis grænse mot Akershus len jo fulgte Drammenselven), og for at faa spørsmålet avgjort nedsatte regjeringen vaaren 1653 en kommission paa Akershus med statholderen Gregers Krabbe som formand.

Kommissionen kom til det resultat, at toldboden fremdeles maatte høre under Akershus, men kunde ikke finde noget brukbart kompromis i spørsmålet om tønsbergernes handel paa Strømsø. Og i de kongebrev som blev resultatet av kommissionens forhandlinger, faar Tønsberg vistnok privilegium paa handel indenfor en tremils-circumferens (paa vestsiden av fjorden); men om det desuten ogsaa skulde ha eneret over hele Tønsbergs len (fra Tønsberg til Strømsø er det seks mil), uttaler kongebrevene sig forsigtigvis ikke om.

Alt i alt var vel nok resultatet gunstigere for Kristiania end for Tønsberg; men i hovedsaken kom det dog an paa hvordan den uklare avgjørelsen vilde bli praktisert. Pesten i 1654, som ogsaa kom til Bragernes, bragte en foreløbig stans i kampen; men da Daniel Knoff i 1656—57 blev sendt i et viktig diplomatisk erende til Haag, benyttet Kristiania magistrat hans fravær til at utvirke et kongebrev som gav Kristiania fuldt medhold i alle stridspunktene — uten at motparten var hørt². For fremtiden skulde ingen faa nedsætte sig paa Bragernes, Strømsø og Kobberviken uten at ha tat borgerskap i Kristiania, og de som alt var der og ikke hadde tat borgerskap skulde straks flytte.

Som ventelig var forsøkte Kristiania magistrat straks at utnytte denne seiren og tvinge kjøbmændene paa Strømsø til enten at flytte eller avlægge borgered til Kristiania, Og Tønsberg maatte gi tapt.

¹ Av særlig vigtighet for denne paastand var kongebrevet av 29. juli 1632, som forbød handlende at nedsætte sig paa Strømsø eller i Kobberviken.

² Den nye statholder Niels Trolle, som oiensynlig ikke hadde noget kjendskap til de tidligere faser i kampen, anbefalte andragendet fra Kristiania varmt, væsentlig ut fra den militære betragtning at Kristiania borgerskap alt hadde store militære byrder at bære og vilde faa endda meget større, naar byens befæstning blev færdig; borgerskapet vilde da ha at vedlikeholde og i krigstid at forsvare hele den vidloftige voldlinjen, og det var derfor direkte i kongens interesse at Kristiania borgerskap fik disposition over Drammen.

Men til gjengjæld opstaar der nu et nyt problem, idet de to ladestedene fra nu av begynder at føle sig som en enhet og kræve selvstændighed. Den utenrikske vareomsætningen i Drammen var større end i Kristiania, staa i hele Norge bare tilbage for Bergens, og hvad formue angaar er Drammens vistnok mindre end baade Bergens, Kristiania og Trondhjems;

*Ladestedene Bragernes og Strømsø.
Efter stik i Pontoppidans Norges naturlige Historie 1752.*

men ladestedet ligger allikevel høiere end kjøbstæder som Skien, Kristiansand, Stavanger, Fredriksstad, Tønsberg o. s. v. Det er da ikke noget under at kravene melder sig om mer kjøbstadmæssige indretninger, egen magistrat, egen byfogd, myndig tilsyn med at handelen gaar lovlig for sig, indskrænkning av bøndernes handelsret o. s. v.

Overfor disse kravene — som medførte utgifter til lønning av de nye funktionærer — stillet Kristiania sig oiensynlig helt avvisende; den betragtet Drammen væsentlig som en indretning til at skaffe kjøbstaden

indtægter. I krigsaarene 1657—60 med deres tunge byrder laa alle slike spørsmaal nede; men efter fredsslutningen i 1660 begynder Drammen at reise sine krav med stigende styrke, og under forhandlingene i 1662 om nye fælles kjøbstadsprivilegier i Norge vaager drammenserne sig frem med sit egentlige ønske, fælles kjøbstadprivilegier for Bragernes og Strømsø¹: fem elver munder ut ved Drammen; 16 præstegjæld har sin naturlige omsætningsplads ved Drammen og bør bli den nye kjøbstads handelsdistrikt.

Trods al hemmelighetsfuldhet som dette andragende hadde været omgitt med, hadde Kristiania magistrat vistnok allikevel faat nys om det; for den oppgir nu pludselig sin avvisende holdning overfor Drammen og tilbyr baade egen byfogd og avskaffelse av de særlige handelsrettighetene for bønderne i Lier og Eker. Men Drammen vilde ha sine krav fuldt opfyldt, og for at gjøre saken endnu mere komplisert, melder nu ogsaa Tønsberg sig, med sine gamle krav paa Strømsø fra før 1657.

Under forhandlingene i Kjøbenhavn føres kampen for Drammen av Daniel Knoff, for Kristiania av borgermester Niels Lauritsen. Knoff har sterke økonomiske argumenter og kommer endog saa langt som til at la utarbeide et helt utkast til kjøbstadsprivilegier for den nye byen (med det fine navnet Fredriksstrøm). Niels Lauritsen lægger med sikkert taktisk blik hovedvegten i sin argumentation paa de militære betragtninger: Akershus og Kristiania er landets hovedfæstning og maa holdes saa sterk som mulig; Drammen er helt uskikket til at befæstes og kan derfor ikke erstatte Kristiania, men volde stor skade — ogsaa militært — hvis den vokser for sterkt; en fiende vil da kunne gaa utenom Akershus fæstning og ved at sette sig fast i Drammen faa altfor stor makt over det søndenfjeldske Norge².

En militær aastedsbefaring i Norge viste til overflod at Niels Lauritsen hadde ret, naar han hævdet at Drammen ikke kunde befæstes, og statsholderen, Iver Krabbe, indstiller derfor til regjeringen paa avslag av Drammens ansøknings om kjøbstadret. Paa den anden side er statholderen dog blit klar over at ladestedets stilling under Kristiania er helt utilfredsstillende, og han foreslaar derfor at et par av Drammens borgere skal optas i Kristiania magistratskollegium, at den skal faa sin egen byfogd og byskriver (med appel til Kristiania raadstueret), sine egne selvvalgte takserborgere og klarere handelsrettigheter overfor bønderne.

I hovedsaken imøtekom nok dette forslaget drammensernes reelle fordringer, og da regjeringen den 30. aug. 1662 ved en anordning om Brager-

¹ Som talsmænd regner de med generaltoldforvalter Daniel Knoff og landkommissarius Wilhelm Mecklenburg, som begge var tilkaldt til Kjøbenhavn til forhandlingene.

² Denne argumentation faar en unegtelig til at tænke paa Karl XII's forsøk i 1716 paa at passere forbi Akershus, og paa at Paradisbakkene i Lier blev den norske hærs samlingspunkt.

nes som er underlagt Kristiania, gav statholderens forslag lovs kraft, var den langvarige striden bragt til en efter omstændighetene tilfredsstillende løsning. Bragerne og Strømsø var blit en enhet, og om Drammen end fremdeles het ladested, var den dog i realiteten kommet et langt stykke paa veien til at bli en selvstændig kjøbstad. —

Ikke bare i forholdet til Tønsberg angaaende Drammen er 1650-aarene den avgjørende tid. Det samme gjelder ogsaa i forholdet til Fredriksstad

*Ladestedet Moss.
Efter maleri av Jacob Coning, ca. 1700.*

angaaende Halden og Moss, og har naturligvis sin rot i selve den økonomiske utviklingen i disse aarene.

Spørsmålet Halden dukker først for alvor op ved en skrivelse fra Jens Bjelke, lensherre over Idde og Marker, til kongen, av 12. nov. 1652 og besvaret med et kongebrev 14 dager senere¹. Forholdet er nemlig det at

¹ R.A. Norske Indlæg, 1652—1653. — NRR. X 534. — Jfr. Jørgen Bjelkes ovenfor nævnte relation av 4/11 1653 som fremhæver at Halden ikke ligger indenfor nogen bys privilegier, at det er nødvendig at opretholde den formedelst told og indkvartering i feidetid efter gammel sædvane, at man ikke kan tvinge borgerne der til at holde duk og disk i kjøbstæder, og at den ligger paa odelsgrund.

befolkningen paa Halden, som bruker stor trafik og næring, kjøbstæderne ikke til ringe nachdel, har borgerskap dels i Kristiania, dels i Fredriksstad; dertil kommer at der ikke er nogen fast ordning med paatale overfor forseelser de gjør sig skyldige i, hvad der fører til at kronen ikke faar det sagefald den er berettiget til.

Ladestedsbebyggelse hadde der da alt været paa Halden i mindst en menneskealder¹; men netop i 1630- og 1640-aarene maa der her likesom i Drammen ha været en rivende utvikling, og i 1646 eksisterer der alt en borgerlig befolkning som kan søke om borgerlige privilegier. Grundlaget for utviklingen er her det samme som ved Drammen, trælasterport fra vasdraget og bondehandel med oplandet; men dertil kommer stedets militære betydning som navnlig vokste efterat Båhuslen i 1658 var blit svensk, og som gjorde at Halden — uagtet det i ingen anden henseende kunde maale sig med Drammen — allikevel i 1660-aarene opnaadde de kjøbstadrettigheter, som Drammen saa længe hadde kjæmpet forgjæves for.

Et langt betydeligere sted end Halden var Moss, som i 1630-aarene foruten sin trælastrafik og sine sagbruk ogsaa fik en jernhytte og som i 1640-aarene omgikkes med saa store planer som en gjennemskjæring av Værden. Som paa Halden bor her baade Kristianiaborgere og Fredriksstadborgere, og kongebrevene fra 1630-aarene synes nærmest at regne det blandt Kristianias ladesteder; det ligger ikke i Akershus len, men i Smaalenene, og kan heller ikke sies at ligge indenfor Guldholmen, den gamle grænsen for Oslos og Kristianias handelsomraade i fjorden. Det er derfor ikke at undres paa at Fredriksstad gaar av med seiren, da det ved forhandlingene om kjøbstadprivilegiene i 1662 for alvor tar kampen op om herredømmet paa Moss.

¹ NRR. VI 188.

SKOLEVÆSEN OG AANDSLIV

Flytningen av byen fra Oslo til Kristiania betegner like saa litet paa aandslivets omraade som i økonomi eller forfatningsforhold noget virkelig nyt, nogen avslutning paa en gammel periode eller indledning til en ny. Geistligheten og skolen, som er centret for alt høiere aandsliv, fortsætter i alt væsentlig uforandret; det er de samme institutioner, ledet av de samme mænd, og gjennem mænd som dr. Peder Alfsson, kansleren Jens Bjelke, rektoren Trugels Nilsson o. fl. fortsættes traditionene fra Oslohumanistene i det 16. aarh. langt ind i det 17.

Men sidst i 1630-aarene begynder rigtignok ogsaa nye strømninger paa forskjellig vis at gjøre sig gjældende, med oprettelsen av gymnaset i 1636, med Nils Svendsøn Chronichs sekterbevægelse og med en fremmed lærd som Ambrosius Rhodius.

De almindelige fremstillingene av norsk aandslivs historie, som lar alting begynde med Holberg, er dypt uretfærdige mot det 17. aarh. Det fremstilles som et tidsrum fuldt av død og aandløs lærdom ved skoler og universiteter, av stivbenet rettroenhet i kirken, og ellers ingenting. I virkeligheten er forholdet adskillig anderledes. De dyptgaaende forandringene i landets økonomiske, sociale og politiske liv avspeiler sig ogsaa i aandslivet, og navnlig er forbindelsen med utlandet fuldt levende¹.

Kapitlene om Kristianias handel og skibsfart vil tydelig vise, hvorledes den økonomisk-politiske tankegang, som gaar under navn av *merkantilismen* og som navnlig blir klart utformet i Frankrike fra midten av aarhundredet, var vel kjendt i Norge, og hvorledes den ligger til grund ikke bare for den danske regjeringens økonomisk-politiske foranstaltninger, men ogsaa for de almindelige norske embedsmænds og større forretningsdrivendes betænkninger, indberetninger og hele virksomhet. Byplaner, bygningskunst og kunstindustri er likesaa sterkt præget av den europæiske baroks form- og stilfølelse, og ogsaa i videnskap — filologi,

¹ Ialfald i den første halvdel av aarhundredet; senere gaar forbindelsene mere ensidig til Danmark.

teologi, medicin — ser vi norske videnskapsmænd, som har faat sin utdanning ved fremmede — tyske eller hollandske — universiteter, staa fuldt paa tidens høide.

Nogen dominerende rolle i dette norske aandsliv spiller Kristiania ikke. Byen er forsaavidt mere en provinsby end en hovedstad. Men dødt er det paa den anden side slet ikke her.

Gymnasiet er, selv om dets levetid blev kort, et vigtig ledd i Kristianias aandshistorie¹. Det blev stiftet av kongen i 1636 med tre professorer; alt før den tid hadde dog dr. Peder Alfsson faat utnævnelse til professor philosophiae, saa planen har formodentlig været noget ældre. I egentlig virksomhet var det bare i henved 25 aar, idet det blev økonomisk ødelagt ved svenskekrigene i 1650-aarene og ved freden i 1660, da Båhuslen blev avstaat; i dette landskap laa nemlig en hel del av det gamle kapitels gods som var tillagt gymnasiet til underhold. Bare det teologiske lektorat blev bibeholdt efter 1660 — helt frem til 1737, da dets gods blev delt mellem rektor og konrektor ved katedralskolen.

Det var aapenbart hensigten med gymnasiet likefrem at skape grundlag i Kristiania for et videnskapelig liv efter tidens vilkaar, og det lykkedes ogsaa i nogen grad, som man vil se ved en nærmere betragtning av de mænd som blev lærere der.

Den lærdeste av dem var uten tvil sachseren Ambrosius Rhodius (1605—96) som i 1637 blev kaldet til professor i matematik og fysik og tillike til stadsfysikus i Kristiania². Han hadde, da han kom hit op til Norge, en fuldt moderne, videnskapelig utdanning; som læge og medicinsk forfatter slutter han sig ivrig til den skole som bygger paa den bekjendte mystiker, astrolog og mediciner fra det 16. aarh., Paracelsus, og optrær ogsaa selv som stjernetyder og astrologisk forfatter. Men samtidig interesserer han sig ogsaa for et ordnet apotekervæsen, anlægger en medicinsk-botanisk have, og sin opfatning av verdensbilledet har han gjennem sin lærer og farbror, som ogsaa het Ambrosius Rhodius, faat fra den berømte Kepler.

Men fortegnelsen over hans boksamling viser os en mand med endnu langt mere vidtspændende interesser. Den er paa 437 nummere og inneholder ikke bare en betydelig mængde moderne faglitteratur, i medicin, fysik og matematik, men ogsaa alkymistiske og astronomiske verker, skrifter av Kopernikus, Galilæi og Tyge Brahe, politisk-historisk litteratur fra Macchiavelli til samtidens krigslitteratur, adskillig klassisk litteratur (Seneca, Homer, Ovid, Cornelius Nepos), bøker om Norge, som J. L. Wolffs *Norrhgia illustrata*, Christen Bangs Kristianiabeskrivelse,

¹ Utførlig behandlet av J. Chr. Berg i en avhandling i *Budstikken* III (1821 f.) nr. 39—66.

² Se om ham E. Ingerslev, *Ambrosius Rhodius og hans hustru* (Kbh. 1916) og St. Hallvard IV 261—75, med katalog over hans bibliotek og fortegnelse over hele hans bo.

beretningen om Jens Munks opdagelsesreise i Nordhavet, teologiske og opbyggelige bøker, helst med farve av mystik, som Thomas a Kempis, Jacob Böhme og Joh. Arndt¹, o. s. v. — kort sagt, det er en usedvanlig vaaken og alsidig mands samling; den har et sterkt personlig preg og gir et forbausende indtrykk av et aandelig niveau, man ellers ikke uten videre vilde ha ventet at finde i det 17. aarh. i Kristiania.

Ogsaa i mag. Ambrosius' livsførsel merker man hans brede og omfattende livsinteresse. Han hadde, før han kom til Norge, et par aar været ansat i Kjøbenhavn, hvor han hadde vundet sig venner. Der fandt han sig en hustru, Anna, datter av Frederik II's livlæge, dr. Frederik Sørensen, og han fortsatte livet igjennem at staa i brevveksling med de danske lærde Oluf Worm og Thomas Bartholin.

Desværre har vi ikke materiale til at kunne gjøre os nogen mening om den indflydelse, han har øvet paa sine elever eller paa milieuet i byen; men det lille vi kan læse os til om ham i dokumentene, synes ikke at peke paa at han har levet som en isolert eneboer; han har aapenbart fundet sig en kreds hvor han kunde føle sig nogenlunde hjemme.

Karakteristisk for mag. Ambrosius er dog den eiendommelige historien om den ulykken som tilslut ramte ham, selv om den i første instans blev foranlediget av hans kones uvørne tunge.

Alt i sine unge dage, før han kom til Kristiania, hadde mag. Ambrosius utgit et litet astrologisk skrift. Den 1. aug. 1657, kl. 3 om eftermiddagen, oplevet han imidlertid selv paa Eker at se et tegn paa himmelen, som han fortolket som et varsel om krigens ulykkelige utfald, om forandring av regjeringsformen og indførelse av enevældet. Først efter begivenheten i 1660 offentligjorde han dette sit syn, i et pompøst latinsk dikt til Fredrik III.

Hvordan man nu end vil forklare dette syn, saa synes det ialfald at vise at Ambrosius Rhodius alt før 1660 har følt sig i opposition til de høiere adelsmænd. Dertil kommer videre at der i Kristiania netop i 1657 var en sterk spænding mellem de hølærde paa den ene side og statholderen Niels Trolle og borgermestrene Hans Eggertsen Stockfleth og Niels Lauritsen paa den andre, fordi autoritetene hadde besluttet, at ogsaa domkapitlets medlemmer skulde være utsat for indkvartering, hvad disse mente stred mot deres rettigheter og privilegier.

Paa denne bakgrund maa man se de uforsigtige ord som Anna, mag. Ambrosius', kom med i et selskap paa slottet hos statholderen i slutten

¹ Han eier ogsaa Nils Svendsøn Chronichs Julepræken i to eksemplarer, og det tør ikke være usandsynlig at han har staat denne sin kollega nær i religiøs opfatning; ogsaa hos Nils Svendsøn ser man slegtskap med mystiske aandstretninger.

av 1657, hvor hun dels kaldte Niels Lauritsens hustru¹ en hore, dels kom med positive, meget graverende beskyldninger mot borgermestrenes embedsførsel. Under sakens videre forløp blir hun stadig mere hysterisk, tar fat paa baade statholderen og biskoppen med politiske siktelser indsvøpt i gudelige talemaater, og manden tar klart og eftertrykkelig sin hustrus parti.

Hvor meget der kan ha været i disse beskyldningene er vi ute av stand til at bedømme; bevises kunde de ialfald ikke, og det maatte derfor ende med at Ambrosius Rhodius og hans hustru blev dømt. Herredagen i 1661 dømte dem til at holdes i fængsel, og aaret efter blev de transportert til Vardøhus. Den urolige Anna døde der efter en del aars forløp; men mag. Ambrosius blev tilslut benaadet og vendte i 1667 tilbake til Kristiania. Efter sine haarde prøvelser kunde han imidlertid ikke trives der længer, og i 1672 flyttet han tilbake til sin fødeby i Sachsen, hvor han først døde i 1696, 91 aar gammel.

At han endnu i sin siste periode var en agtet og avholdt mand i Kristiania, fremgaar derav at det efter hans avreise blev rettet en indtrængende henvendelse til ham fra borgere i byen om at vende tilbake. —

Næsten likesaa haard var den skjæbne som overgik Ambrosius Rhodius' teologiske kollega ved gymnasiet, mag. Niels Svendsson Chronich².

Mag. Niels var fra Kolding og blev student i Kjøbenhavn i 1628; deretter reiste han utenlands og studerte og kom paa denne reisen under paavirkning av de mystiske religiøse retninger som i hovedsaken stammet fra Jacob Böhme og senere fra Johan Arndt og Schwenkfeld; direkte er han især paavirket av en av disses efterfølgere Chr. Hoburg, som udmerket sig ved sine voldsomme angrep paa de ortodokse teologer og paa statskirken.

Efter i tre aar at ha været rektor ved skolen i sin fødeby Kolding blev Niels Svendsson i 1639 kaldet til lector theologiae ved gymnasiet i Kristiania efter mag. Oluf Boesen som var blit biskop i Akershus stift³.

Han har øiensynlig været et meget heftig og nidkjært sind, og det kan ikke ha varet længe efter at han var kommet til Kristiania, før han begyndte at gi uttryk før det han følte og mente. Forelæsnningene ved gymnasiet har vel neppe kunnet gi synderlig grundlag for at komme

¹ Se ovfr. s. 30 ff.

² Se om ham P. Coucheron i Theol. Tidsskr. I—II (1858—59) og H. Rørdam i Kirkehist. Saml. 3 R. III—IV (1881—84).

³ Om mag. Olufs virksomhet ved gymnasiet vet vi ingenting; ogsaa han var dansk av fødsel; han hadde været rektor ved Oslo katedralskole siden 1611, blev lektor i teologi der i 1618 efter at ha tat magistergraden i 1615, og rykket derfra over til gymnasiet. Heller ikke i de syv aar han var biskop, utfoldet han nogen mindeværdig virksomhet († 1646).

frem med det, han hadde paa hjerte; men forutsætningen var at lektoren i teologi desuten leilighetsvis skulde præke offentlig, og i disse sine prækener for mag. Niels fra første stund av haardt frem, angrep slette og hykkelske kirkelærere, som kun for brødets skyld forrettet ordets tjeneste, uten aandens lys og kald; geistlighetens liv svaret ikke til læren, og fremfor alt revset byens presteskap ikke synden med tilbørlig strenghet. Desuten synes det som om han ganske snart har fundet forskjellige aandsfrænder av alle stænder i borgerskapet, som var villige til at høre paa ham, og med dem holdt han konventikler og gjennomheglet statskirkens mænd med skarp tunge.

Det var ikke at undres over at presteskapet følte sig krænket, personlig truffet av slike angrep, og navnlig var der en mand som følte sig foranlediget til at ta eftertrykkelig til gjenmæle, sognepresten mag. Trugels Nilsson¹. Kampen mellem disse to begyndte alt i 1641, samme aar som mag. Trugels var kommet til byen, og blev især livlig efter en meget utfordrende julepræken, som Niels Svendsson holdt i 1642, og som førte til at biskoppen forbød ham prækestolen, indtil saken mellem ham og Trugels var opgjort.

Hannibal Sehested, som stod ganske frit og overlegent overfor de høilærdes kjevlerier, fik foreløbig meglet et slags forlik, hvorved mag. Niels igjen fik lov til at præke og ogsaa til at holde samtaler med sine venner og tilhængere, men ikke private konventikler, og striden blev derefter igjen en stund underjordisk, indtil Hannibal Sehesteds statholderskap var forbi; men da brast den ut i lys lue. En liten traktat, oversat fra tysk og sikkert utgit efter mag. Trugels' foranstaltning, om gjendøperne fra reformationstiden Knipperdolling og Jan van Leyden, antydet at denslags folk fandtes nok i menigheten i Kristiania, og i december 1649 kom det til et voldsomt optrin i selve byens kirke, da mag. Niels angrep Trugels for en præken han hadde holdt søndagen før, kaldte ham en tyv og en morder og fik svar med samme mynt.

Det gik i det hele tat muntert for sig nu; mag. Niels' »udraabelser« fra prækestolen over sine motstandere indeholder en slik samling praktblomster som »tyve, mordere, mammons tjenere, Satans apostle, Baals prester, øienskalke, sladrende papegøier, hunder som lar sig munden til-

¹ Mag. Trugels var av gammel Osloslekt og gift inn i en anset raadmandsfamilie fra Oslo; han hadde været rektor ved Oslo og siden ved Kristiania katedralskole, var derefter blit sogneprest i Ullensaker; men paa grund av Kjeld Stubs strid med Laurits Ruus var han, som vi har set ovenfor (s. 63), i 1641 kommet tilbake til Kristiania som sogneprest. Mag. Trugels var paa sin vis en lærd og velstudert mand; hans forfatterskap er vistnok ikke overvældende; men han kunde baade tale og skrive vers paa latin, og hans Prosodia Græca, en græsk akcent-lære, er vistnok en skolebok, men dog et vidnesbyrd om alvorlig beskjæftigelse med græsk prog.

stoppe for et stykke brød, ulve, sorte prester, Kristi kors' fiender, baby-loniske bugtjenere«. Og de andre var ikke stort mildere.

Det kan ikke være tvil om at mag. Niels' nidkjære vækkelse virkelig har fænget i byen og skapt ham et parti. Blandt hans tilhængere kjender vi raadmand Hans Madsen Fagerholt, høreren ved latinskolen Jens Hansen og nogen haandverkere (en stenhugger, en instrumentist). Allerede i Kjeld Stubs tid hadde presten ved flittig inkvisition i menigheten fundet, at der var nogen som var i besiddelse av fordægtige bøker, og Hans Madsen er nu saa ivrig en tilhænger av Niels Svendsson at han i den anledning blir avsat fra raadmandsstillingen. Men ellers er det ikke mulig at faa rigtig tak paa hverken hvor dypt bevægelsen egentlig gik eller fra hvilke lag den blev rekruttert.

Presteskapet stod ialfald enstemmig mot Niels Svendsson¹ og opnaadde tilslut at han i 1652 maatte opgi sin stilling i Kristiania og begi sig til Kjøbenhavn. Han var imidlertid ikke bøiet, men fortsatte sin virksomhet og vandt indflydelse over flere unge menneskers sind. Som følge derav blev han i 1655 bragt for konsistoriets domstol, dømt og sat i statsfængslet paa Dragsholm. Først da svenskene tre aar senere holdt store deler av Sjælland besat, slap de ham ut, og han endte sine dage i Amsterdam, vel saa noget nær det eneste sted hvor en slik farlig kjætter kunde finde fristed.

Aandelig liv og bevægelse i Kristiania har Niels Svendssøns virksomhet ialfald skapt, og et slags aandelig liv skapte vel ogsaa de mange sælsomme begivenheter omkring midten av aarhundredet, hvorav Ambrosius Rhodius' syn bare er en enkelt. Niels Svendsson utgav i 1649 Tre Aandelige Sange,² hvor han i meget daarlige vers advarer sine medkristne mot de farer som alt dette varsler:

<p>Nævn mig et folk i kristenhet Som dette aarsjertegn ei ved Hveranden at betegne? Selsom foster blandt folk og fe, Blodsyn, sverd, ris og krigsarmé Fortælles allevegne.</p>	<p>Guds veir og vind forskrækkelig Og hver mand uformodelig Udi en hast nedkaste Palatser, kirker, spids og taarn, For mange aar opbygt tilforn Af mur og sten den faste.</p>
<p>Slig storm, jordskjælv og vindbrusen Er hørt med vands og lufts susen, At klipperne selv ryste, Og træer uden tal med rod Af jorden Gud oprykkes lod, Ja mange sonderbryste.</p>	<p>Alt dette er forfærdeligt, Men betyder langt mere sligt, Som hastelig vil komme; Dog findes faa, som bedre sig, Og sig fortage hjertelig For Gud at blive fromme.</p>

¹ Se dog hans venskabelige brev i 1648 til presten Erik Madsen i Rakkestad (Kirkehist. Saml. 3. R. III 560 ff.).

² Optrykt igjen i Kristiania 1882 av J. C. Tellefsen.

Langt mere rationel er da den betragtning som slotspresten paa Akershus Mikkel Pederssøn Escholt¹ anlægger i sin *Geologia Norvegica*. Det er: en kort undervisning om det vidtbegrebne jordskjælv som her udi Norge skedde mesten overalt søndenfelds den 24. april udi nærværende aar 1657. Det slutter rigtignok med et historisk kapitel om alle de skrækelige ting som i historiens løp er hændt efter store jordskjælv, og med et teologisk kapitel om jordskjælvs aandelige betydning. Men hovedsaken i boken er dog den rent rationelle fremstillingen av jordens natur og de forskjellige naturlige aarsaker til jordskjælv.

I sammenligning med Ambrosius Rhodius og Niels Svendssøn Chronich er de andre professorene ved gymnasiet av mindre interesse² og helt umulig er det desværre vist ogsaa at faa tak paa hvilken betydning gymnasiet kan ha hat som læreanstalt; det har ialfald hittil ikke latt sig gjøre at spore nogen tydelig indflydelse fra det paa den følgende generation av norske geistlige og lærde. Og det samme negative resultat gir vistnok ogsaa en undersøkelse av katedralskolens virksomhet i den første menneskealder efter byens flytning³. Derimot er det tydelig nok at der omkring skolen og gymnasiet virkelig har været samlet en hel kreds av litterært og videnskapelig interesserte mænd.

Et interessant indblik i den lærde verden i Kristiania og dens sociale stilling, dens forbindelse med de fornemme i byen, gir biskop Henning

¹ Mikkel Escholt († 1666) var skaaning, og slotsprest paa Akershus og sogneprest til Aker 1646—60; av hans forfatterskap kan nævnes -Stephanologia Danica-, lovprisningsdikt om alle de danske konger i anledning av Fredrik III's hylkning i 1648, og en -Husholdningskalender-, som over hundrede aar senere blev utnyttet av Christopher Hammer til hans Norsk Husholdnings-Kalender (Kria. 1772—73). Geologien blev i 1663 oversat til engelsk med dedikation -to the worthy Company of Merchants Trading into the Kingdom of Norway- og maa vel derfor ha været et nyttig arbeide for sin tid. Nogen større videnskapelig værdi har Escholts geologi ikke; den videnskapelige geologi er som bekjendt grundlagt av hans yngre samtidige, dansken Niels Stensen, i 1660—70-aarene; der er ingen grund til at tro, at Escholt har hat nogen forbindelse med ham.

² Til gymnasiets professorer i egentligste forstand kan man vel neppe regne lægen dr. Peder Alfsson, som praktiserte i byen i aarene 1626—31 og som samtidig hadde bestalling paa at være professor i filosofi ved katedralskolen; men denne utnævnelsen av ham er øiensynlig det første tegn paa at kongen har planer om at oprette et lærdomsinstitut i sin nye by. Peder Alfsson som var elev av Oslo skole og som hadde slegtsforbindelse med Oslohumanistenes kreds fra det 16. aarh., danner sammen med skolens rektor Trugels Nielsen (rektor 1619—30, sogneprest i Kristiania 1641—1669) og dennes søn, konrektor Niels Trugelsen det sterkeste bindeled mellem Oslohumanistene og det lærde laug i det 17. aarh.s Kristiania. Paa opfordring fra Ole Worm gjorde Peder Alfsson i 1620-aarene den første videnskapelige undersøkelse som i det hele er gjort av norske helleristninger og runestener (bl. a. Tunestenen og Dynnastenen).

³ Om det undertiden ret brutale skoleliv, navnlig under mag. Søren Udbineus' rektorat, fortæller L. Daae endel træk i Det gamle Christiania.

Stockfleths liktale over statholderen Gregers Krabbe, holdt i Trefoldighetskirken 1. febr. 1656 og trykt i Sorø samme aar.

Det interessanteste ved den er de æresvers paa latin, norsk og tysk, som den er ledsaget av, fra en række av avdødes standsfæller i Danmark og Norge¹, og fra byens presteskap og gymnasiets professorer.

Latinske vers kan de gjøre allesammen, baade Kjeld Stub og Trugels Nielsen, Ambrosius Rhodius, Christen Nielsen og Jesse Matsen, de tre professorer ved gymnasiet, slotspresten Mikkel Pederssøn Escholt og hans tyske kollega Jochum Lobes; nogen av dem kan ogsaa rime litt paa dansk eller norsk, slik som Mikkel Escholt f. eks.:

Mand siger nu Greg'rs Krabb' er død	Men hör O Ædle Dor'the Daa
Der ofver blegner Kinder rød	Din Glæd' er vel dig falden fra
I Adel Fruerstuve	Det gör dig megen Smerte
Det er ey sant hand Er ey død	Formegit tenck dog ey der paa
Men hviler tryg i Sofnen sød	Det kand saa snart i stycker slaa
Hvor ved Hans Hierte Frue	Det Adelige Hierte
Sucker saa dybt og gremmer sig	Den Qvinde som sin Mand har mist
For Hun den Herre From oc Riig	Hende smuckt trøster JESUS Christ
Saa snart nu maatte miste	Fordi hun er en Encke
I Dyd hver andre var de Ilg'	Eenlig som Fugl paa Tag oc Qvist
Saa kierlig lefde uden Svig	Der lide maa baade Svig oc List
Hiertet der for vil briste.	Er derfor værd at yncke.

En rummelig plads i det lærde laug og i byens aandshistorie i det hele skylder vi Romedalspresten Christen Staffensøn Bang (1587—1678). Rigtignok kom han ikke til at bli fastboende i byen, før han i 1655 blev entlediget fra stillingen i Romedal; men han hadde ogsaa tidligere hat megen forbindelse med baade Oslo og Kristiania, og han var den første som fik et boktrykkeri igang der (og i Norge i det hele).

Christen Bang er født i Aalborg og blev i 1614 i Hallvardskirken i Oslo ordinert til prest i Oslo bispedømme (først i Solum, siden i Romedal). En bror av ham er senere nævnt som borger i Kristiania, og vi kjender ogsaa flere Bang'er fra Aalborg i Oslo og Kristiania, saa han har nok hat familieforbindelser her helt fra først av. Begge hans hustruer er fra Kristiania.

Alle kilder viser os at han har været en stridbar og vrien mand, meget pengegrisk og stadig i konflikt med sine omgivelser. Men naar han mindes,

¹ Jens Bjelkes naive og upoetiske vers kan fortjene at citeres litt av:

Her hviler i hofføyed Ligkiste	Der til ret From oc Eyegod
En Mand som Norge nødigt miste	Baade af Gemyt samt oc af Blod
Ja hviler en ret Tapper Mand	Ydmyg oc uden ald Hoffart;
Herr Gregers Krabbe hede hand;	Oc mod ald Fylderies Vanart
En Mand Erlig oc Oprictig	Til Edruhed var vel geneget
Gudfryctig Klog oc Forsictig	(Som hos Bestilling hoy tien meget).—

For de danske adelsmændene løper versene meget mer flytende.

er det for sit forfatterskap — i sidetal det mest omfattende i Norge i det 17. aarh., og for den saks skyld kanske ogsaa senere. Det er teologi — ortodoks til det ytterste — og opbyggelseslitteratur, nutildags helt ulæselig, men fuldt av megen lærdom.

For at faa trykt denne produktion fik Christen Bang den idé at faa en dansk boktrykker til at flytte op til Kristiania, og mot et forskud paa 200 daler fra Bang nedsatte da ogsaa Kjøbenhavneren Tyge Nielsen sig i 1643 her — den første boktrykker som har virket i Norge, et helt aarhundrede efter at boktrykkerkunsten hadde naadd endog til det fjerne Island.

Foruten Bangs skrifter trykte Tyge Nielsen ogsaa en almanak samt Kjeld Stubs beretning om forskjellige begivenheter i Hannibalsfeiden, »Aggerhusiske Acter«. Men alt i 1644 kom han i strid med Christen Bang, idet han oppfattet forskuddet som en første utbetaling paa en aarsløn, han gjorde krav paa av domkapitlet, og samme aar forlot han landet. Trykkeriet blev imidlertid igjen bestyret av vekslende boktrykkere,

men stadig, helt frem til 1665, væsentlig finansiert av Christen Bang.

Trykkeriets største præstation er Bangs mægtige Postilla Cathetica i 8 bind (1650—65). Om dette fortæller han selv i et brev til kongen¹ og

*Statholder Gregers Krabbe.
Efter maleri.*

¹ Riksark., Kbh., Norske aapne brev 26. juli 1656. NRR. XI 605. Alt i denne første borgerlige bestalling for en norsk boktrykker ser man spiren til en følgende tids censur, i forbudet mot »nogen Materie paa Prenten at lade udgaa, som i nogen Maade imod vores christelige Relligion, Ordinantzen eller udgangne Forordninger kan imod være«. Som vi senere vil se nærmere, er det i det hele kirkelige og ikke politiske motiver som ligger bakom censuren hos os. Se ogsaa Wessel Bergs Rescr. 24. november 1665 og 12. mai 1676.

dronningen at bare de første 5 bindene har kostet ham 5000 rd. til trykning og papir, saa han nu er helt forarmet. Han ber derfor kongen forære et eksemplar av boken til hver hovedkirke i Norge og foreslaar for dronningen at hun skal gaa halvt med ham om et oplag paa 1000 eksemplarer av et skrift, han har forfattet, »Det edle Qvindekjens gode Navn oc Rycte, samt hæderlige Forsuar« (eller »Encomion sexus muliebris«). Denne anmodningen blev dog ikke imøtekomet, og Encomion blev aldrig trykt (det er nu vistnok helt forsvundet).

En særlig omtale kræver den bok, Christen Bang utgav i 1651: »Christianiæ Stads Beskriffuelse, som er Hofued-Stad i Norge: Oc omb de fornembste Cardinal-Dyder, som een Christelige Stads Indwonere, sambt alle Christ-elskende — stædse skulle beflicte sig paa«.

Nogen »beskrivelse« efter vore begreper er denne boken rigtignok ikke. Det er en opbyggelig traktat som advarer byens indbyggere mot *superbia* (hovmod), *avaritia* (gjerrighet) og andre laster. Men spredt rundt omkring mellem de opbyggelige betragningene finder man rigtignok baade det ene og det andre som er av interesse.

Forfatteren kommer stadig tilbage til høistemte lovprisninger over »dend Nafnkundige oc Folckrige Ny Stad oc Meenighed CHRISTIANIA Som er Hofuedstad i Norge«, og er »forsiuuet oc begafuet med allehaande Velsignelse oc skjøne Beleiligheder til al Fornødenhed. Ti endog denne Stads Indbyggere icke ere saa Rige oc Mægtige udi disse udvortis Vertzlige Ting / Handel oc Commerce, saa som andre Vdlændiske Stæders Indwonere maatte være / saa fattis dennem dog intet udi de Aandelige gode Ting.«

Av særlig interesse for vor egen tid er det første motiv til lovprisningen av byen:

»Oc fremmerst kand Christianiæ Stad commenderis oc berømmis aff hendis ypperlige Naffn oc des Notation oc Vdsprung. Ti i dend Stæd andre fornemme Kiøbsteder hafuer deris Naffn / somme aff Elfuer oc Viger / saasom Kong-Elff / Brunsvig / Slevvig / etc.; Andre aff adskillige Haffner / saasom Kiøbinghaffn / Cimbrishaffn / Kongshaffn; Nogle ocsaa aff Berge / saasom Varberg / Kongsberg / Tønsberg; Borge / saasom Aalborg / Viborg / Nyborg; Broer / saasom Holstbro; Kilder / saasom Roeskilde; Item af Øer oc Holmer / saasom Kaarsøer / Laholm / Engelholm: En Part ocsaa aff hine Affguder oc formeente Helgene / saasom Ottinse / S. Lucas oc deslige; End finder mand oc de Stæder som hafuer sit Naffn aff w:skiellige Bester; Saasom dend Stad Bucephalia eller Bucephalum, huilcken Alexander Magnus udi Indien lod opbygge siin Liff-Hest Bucephalo til Ihukommelse / hos ded Vand Hisdaspidem. Ad jeg intet skal tale omb dend Stad Butzow (Bucephalæa latinè) som ocsaa

sigis aff denne Bucephalo ad hafue sit Nafn: Men saadant ad forbigaa / da hafuer denne Stad / Christiania, sit høyberømmelige Naffn / først aff hendis Fundatore oc første Stifftere / som vaar dend Stormæchtigste oc Høybaarne Første oc Herre / med høyloflige Ihukommelse / H. Christian dend IV. Danmarekis / Norgis / Wendis oc Gothis Konning / etc. Huis Kongelige Majestat dend 27. oc 28. Septembris Anno 1624. selff hafuer stiftet oc affritzet denne Stad / med alle sine Gader oc Stræder / Skanzer / Volder og Grafuer. Huilcket oc icke er een ringe Ære for denne Stad.

Dernegst hafuer ocsaa Christiania (saavelsom ocsaa Christianus eller Christian) sit Naffn aff dend Allerhøyeste HERRE oc Himmel-Konning CHRISTO vor Frelserere / Guds oc Jomfru Mariæ Søn / ald Verdens Messia, oc Saliggjorere som ocsaa visseligen hafuer været denne Stads fornembste Fundator oc Stifftere / ja som oc er alle Tings Creator oc Skabere / Conservator oc Beskærmere; udi huis Haand endocsaa Kongernis Hierter monne være / som Salomon lærer.«

»Huorfaare denne eders Stad kand med alle rette vel kaldis Christopolis, ded er / Christi Stad.« —

Men foruten av sit navn kan Kristiania ogsaa rose sig av mange andre herligheter: av den herlige og skjønne korskirke, Hellig Trefoldighets kirke kaldt, med den ypperlige og underskjønne altertavle og velstafferede prækestol, av sit gymnasium, som gir skolarerne fri kost og beneficier, og sørger for regelmæssig korsang baade morgen og aften, med gudelige bønner og bibelsk læsning — av sin beliggenhet: nemlig at denne stad er ligervis som en forborg, dør og indgang til det ganske kongerike, med aapen seilas til bryggen og skjøn havn — av sit fornemme hoved, herre og regenter, nemlig Hannibal, dog ikke den Hannibal Carthaginiensis som var terror

Christen Staffensøn Bang og hustru, fra epitafium i Romedal kirke.

Romanorum, det er de romeres forskrækkelse, og en tapper helt, men Hannibal Christianiensis qui Norwegianorum splendor est, det er de norskes lys og prydelse, Hannibal Sehested.

I Kristiania holdes kongelige hyldinger og herredager; her residerer rigens kommissarier, generalberghauptmand, generaltoldforvalter, contributionsforvalter, boktrykkeri, mynt, generalpostmester; her er den meget skjønne vandpost som nu er iverk og av byen bekostes. Her holdes den høieste rettergang i Norge, baade i geistlige og verdslige saker. Den er beskyttet med sterke volder og skanser, med vand og dype graver, og har til sit vern den mægtige fæstning Akershus, som er en av de ældste, sterkeste og navnkundigste befæstninger som findes her i riket. Den har mange herlige ladesteder og store privilegier, med et vidtstrakt opland.

Og endelig er der i Kristiania stads menighet en kristelig korrespondents og samdrægtighet mellem øvrigheten og undersaattene. Der holdes ogsaa en skikkelig økonomi og husholdning hos høie og lave, en ret egtekjærlighet og gjenkjærlighet mellem mænd og kvinder, forældre og barn, samt godt naboskap mellem lærde og læge, rike og fattige. Gud lade det saa længe vare, saa det kunde være av hjertet og udi troen. Borgerlig trafik og næring øves til lands og vands foruten al misundelse og uforment i alle maater, haandverk og embeder gaar i fuld svang. —

I sin naive glæde og stolthet fører den gamle prestemand os like ind i det land Utopien. —

Christen Bang og hans boktrykkere har imidlertid ikke været alene om at sørge for byens forsyning med bøker.

Den bekjendte kjøbenhavnske bokhandler og boktrykker Christian Cassube har drevet adskillig handel paa Norge i 1650-aarene, rimeligvis som omreisende handelsmand. Han peker selv paa at bokhandel altid har været anset for fri, og først da en bokbinder i Kristiania i 1658 prøver at faa forbudt denne omreisende bokhandel, søker Cassube om et kongelig privilegium paa at handle med bøker i Norge, hvad der ogsaa blir ham indrømmet i 1660¹.

Det har altsaa ogsaa været mulig at skaffe sig bøker fra utlandet uten direkte at forskrive dem. —

Til samme sociale lag som de høilærde og de civile embedsmændene hører de elementer som Oslo ikke hadde kjendt, men som saa smaat begynder at dukke op i Kristianias ældste tid — læger, apothekere, sagsførere o. s. v., folk av hvad man i senere tid vilde kalde »akademisk« tilsnit. De ældste lægerne, dr. Peder Alfsson og mag. Ambrosius Rhodius,

¹ Langes saml., Krias. hist. (R. A.), NRR. XII 294. Jfr. Oslos hist. s. 494 f.

Descriptio Civitatis Christianensis,

Ded er:

CHRISTIANIÆ Stads

Beskrifvelse / som er Hofsted Stad i Norrige;

De omb de fornemste Cardinal-Ønder / som een Christi-

stelige Stads Indwonere / sambt alle Christ-elskende / baade i Ecere-

Werge: oc Nære-Statet si xdsse skulle besitte sig paa / dis store

Epste oc Betsignelse hos Gud ad for-

mode.

Alle reeffindige Christne / særdeeltis

CHRISTIANIÆ Indwonere /

til Ære oc Tieniste; sambt Anledning til te Christelige

oc Gud verbehageligt Liiff oc Leffnet ad føre emod Gud oc deris

Regste / fortællgen oc eenfoldigen forfatter; Oc med

en liben Zugabe / eller oc saa nogle ringskegige

Nyt Aars Gasuer

forbedrit

Av

Christen Staphenson Bang / Evangelii

Wærdige Tienere oc Sognepræst i Rom

medalsogn paa Heedmaecten.

Printet i Christiania aff Valentin Kuhn / Aar 1651.

paa Autoris egen Betøstning.

er omtalt nærmere ovenfor; men om apotekerne maa det her fortælles litt.

I Oslo hadde der, saavidt vi vet, aldrig været noget apotek¹. Men ganske kort efter anlægget fik Kristiania sit apotek², idet Baltzar Brabant, som før hadde drevet apotek i Kolding, men var blit jaget derfra og hadde mistet sin formue under Keiserkrigen, ved kongebrev av 15. februar 1628 fik privilegium paa at holde apotek i Kristiania; som vi før har set fik han i 1632 ogsaa vinkjælderprivilegium sammen med borgermestrene — en kombination vi ellers kjender baade fra Bergen og andensteds — men 5. april 1634 fik han streng ordre til at flytte tilbake til Kolding, og Kristiania har da vistnok en stund maattet klare sig uten apotek.

I aarene 1639 til 1642 nævnes Thomas Stenger som apoteker i Kristiania; men siden forsvinder han, og i 1645 er det saa ilde med apotekerforholdene, at det ser ut til at dr. Johan Bremborg i Bergen har drevet apoteket med nogen underordnede folk. Den næste apotekeren, Antoni Piper, er i 1649 hardt ansat av sine kreditorer og har ingen avsætning paa sine varer, og mag. Ambrosius Rhodius gir derfor en indberetning til statholderen om de store mangler som derav følger, med det resultat at borgermester og raad faar streng ordre til at faa skik paa det hele³. De indkalder da en mand ved navn Adolf Geissler som fungerer indtil baade han og Piper dør i pesten 1654; Geissler paastaar, da han overtar forretningen, at Pipers varer er saa daarlige at han ikke kan bruke dem, og mag. Ambrosius er oiensynlig helt enig med ham.

Geissler som hadde gjort en lang apotekertjeneste baade hos kongen i Kjøbenhavn og hos hertugen i Gottorp, har rimeligvis bragt en slags orden i sakene, og under hans eftermand Philip Moth (1654—1668) ser det ut til at gaa godt uten alle de vanskeligheter som hadde fulgt med de første apotekerne.

Helt tydelige forestillinger om apotekernes økonomiske og aandelige niveau faar vi først ved Moths eftermand Hans Jochum Scharff, som fik bevilling paa at holde apotek i Kristiania den 31. januar 1668. Han blev imidlertid kort efter ansat i postvæsenet under Gabriel Marselis, og apotekerbevillingen blev da git til en Johannes Gosewitz; men da Marselis døde i 1672, stod Scharff paa bar bakke og fik da kongelig bevilling paa at drive et andet apotek ved siden av Gosewitz⁴.

¹ Det ældste apotek i Norge var naturligvis i Bergen. Det er kjendt ialfald fra 1588 av.

² Med en viss grad av ret kan man si at det nuværende Svaneapoteket er en direkte fortsættelse av dette; se J. W. Flood, Kristiania Svaneapotheks Historie (Kria. 1889).

³ Stath. Extr. Prot. 1642—49, I 258. II 166 f., 202 f.

⁴ Eftertiden har her villet se oprindelsen til Elefantapoteket, mens Svaneapoteket skulde være en fortsættelse av det oprindelige.

Over Scharffs bo har vi nu en utførlig fortegnelse — eller rettere to, den ene optat i 1685, da hans kone var død og han maatte skifte med barna, den andre to aar senere, da han av en eller anden grund var »borttrømt» og hans midler av kongen, ved missive til Kristiania magistrat av 10. december 1687, blir skjænket til bygningen av byens nye kirke. Og disse bo-registreringene gir os et ganske tydelig billede baade av et apotek i

Sølvkande. Arbeide av guldsmed Berendt Platt.

det 17. aarh. — med dets krukker og salver og piller og urter i broget mangfoldighet — og av apotekeren selv som eiet gaard og grund og var vel forsynet baade med sølvtøi, med kobber- og tin- og messingsaker, med kjøkkentøi, møbler og sengklær, og som hadde en boksamling paa henvend 150 numre — først og fremst farmakopøer og andre fagskrifter av medicinsk, botanisk, kemisk og alkymistisk art, baade paa latin, tysk og hollandsk, men dernæst ogsaa opbyggelseslitteratur og teologisk litteratur (baade Jacob Böhme, Johannes Arndt og Niels Svendssøn Chronich er repræsenteret), Peder Claussøns oversættelse av Snorre og Lucas Debes' Færøernes beskrivelse, lovsamlinger, en sangbok, en fektelære, kurtzweilige Liebesgeschichten, Johan Brunsmunds Kjøge Huskors, Alamodischer Hofstil og meget andet rart.

Det er et ganske høit og alsidig og meget internationalt dannelsesstrin, vi her stifter bekjendtskap med, selv om det ikke netop peker paa en lærdom som kommer op imot Ambrosius Rhodius'.

I kunsten er Norge like saa litet avstænget fra resten av Europa som paa aandslivets andre omraader. Vi har set hvorledes hele anlægget av Kristiania, baade reguleringen og bebyggelsen, er præget av hollandsk paavirkning, og paa Kristian IV's Akershus holder barokkens bygningskunst for alvor sit indtog i Norge.

For kunstindustriens vedkommende er det vanskelig at skille sikkert mellem hjemmegjorte og importerte saker og fremfor alt mellem hvad der er Kristianiaarbeide og hvad der tilhører andre norske byer. Men den europæiske barok, efter hollandsk, tysk eller dansk mønster, gjør sig ogsaa her gjældende, særlig fra midten av aarhundredet, og viser hvor international tiden i virkeligheten var. For Kristianas vedkommende er guldsmedhaandverket det som er bedst studert og behandlet¹; her er det mulig, ialfald i en viss utstrækning, at skille ut de enkelte mestres arbeider; en mand som Berendt Platt har f. eks. sit tydelige særpræg; men hele grundlaget er dog her som overalt den almindelige europæiske kunst- og smagsutvikling.

¹ Henr. Grevenor og Thor B. Kielland, Guldsmedhaandverket i Oslo og Kristiania (Kria. 1924).

HANDEL OG SKIBSFART 1660—1680¹

Tiden 1660—1700 er i Danmark-Norges økonomiske historie den beviste merkantilismens tid. Riket er ikke i de styrendes bevissthet bare en politisk enhet som de stræber efter at gjøre til et sandt enevælde, men ogsaa en *økonomisk* enhet hvis muligheter de anvender al sin tankekraft paa at utnytte. Saa mange penger som mulig skal bli i landet, saa faa som mulig skal gaa ut av det. For denne merkantilistiske tankegang er byene de centra, hvorigjennem landets produkter i saa forædlet tilstand som mulig skal gaa ut av landet og til hvilke de rede penger som varene indbringer skal strømme tilbake. Derfor blir bynæringsveiene handel, skibsfart og manufaktur gjenstand for enevældets særlige omsorg. De var dengang *næringsveiene* par excellence. Bare de produkter som skaffet rede penger i landet sprang den tids mennesker i øinene. Derfor var det paa høieste hold, hos de mest tænkende og de mest erfarne mennesker som hadde med administrationen av det økonomiske liv i Norge at gjøre, en almindelig opfatning at skogbruket var det sydøstlige Norges aller viktigste næringsvei. Der var nok ogsaa en smule jordbruk, nogen smaa dyrkede flekker mellom skog og fjeld, men det var »moxen for intet at regne«. Og saa viktige var skogene for det sydøstlige Norge, at Jens Juel, præsident i kommercekollegiet, en av direktørene i saavel det Ostindiske som det Vestindiske Handelskompani og en mand som i 1690-aarene blev meget benyttet ved avslutning av handelstraktater mellom Danmark-Norge og fremmede lande, mente, at blev skogene i Norge ut hugget, vilde Norge bli et ubeboet land, bestaaende av øde klipper og moradser og være at ligne med de vestindiske kolonier som kolonistene paa faa aar har skrapet det »fede« av for saa at forlate dem og la dem ligge øde.

Man kan ikke beskjæftige sig med den økonomiske utviklingen i dette tidsavsnit uten at faa det aller sterkeste indtrykk av, at dette er en teori-reden tid. Og for det sydøstlige Norges vedkommende kom teoriene til at

¹ Utarbeidet av frk. Valborg Sonstevold.

kredse om trælasthanhandelen, som naturlig blev denne landsdels altoverskyggende økonomiske problem.

Som tidligere omtalt var kjøbstadsprivilegiene av 1662 resultatet av borgerstandens aarelange kamp med sine konkurrenter i handelen, bønder og embedsmænd, og de betegner det store nye i norsk økonomisk historie, at de var fælles for alle byene. Det er første gang borgerne, det vil her si de handlende borgere, optræder som samlet stand. Og det er sandsynlig at den teoretiske diskussion som i mere end 25 aar hadde paagaat om hvordan man skulde hindre hollænderne i at sætte »pris« paa lasten, har bidradd til at gi de forskjellige byer i det sydøstlige Norge en følelse av at de i det mindste hadde den ene fælles interesse: trælasthanhandelen.

Fællesprivilegiene blev da ogsaa i borgernes bevissthet ensbetydende med deres anden paragraf: Trælasthanhandelen skal hos borgerstanden alene forblive.

Til disse fællesprivilegiens tilblivelseshistorie hører en diskussion som fører en like ind i hjertet av det unge enevældes teoretiseringen over økonomiske problemer og gir en god bakgrund for forstaaelsen av centralmyndighetens første tiltak paa dette omraade.

Det »andragende« fra kjøbstædene som blev indlevert ved arvehyldningen i Kristiania i 1661, blev tat alvorligere end slike supplikker flest i de dage. Spørsmålet var av vital betydning for det nye enevældes tænkende mænd. Samtlige kjøbstæders borgermestere, landets to generaltoldforvaltere, landkommisæren og en del lagmænd blev kaldt ned til Kjøbenhavn for at bidra sit i diskussionen om de nye privilegier.

Disse saakaldte »norske kommitterede« fik den 28. april 1662 forelagt en række spørsmaal angaaende norske forhold, til besvarelse gjennem landkommisær Nicholas Poffuelsen. To av spørsmålene gjælder kjøbstædene; det ene var om hvor »delebruget« skal forbli, hvor anden huggen last helst bør utskibes, og hvilke smaa toldsteder bør avskaffes; det andet er spørsmålet om, hvilke kjøbstæder i landet bør være stapelsteder; og hvorledes »kommerciens snarest hvert sted kunde beforders og om dertil en præresident i stapelstederne som trafikken forstod skulde behøves eller ikke«. — De kommitterede mener at Trondhjem, Bergen, Kristiania og Kristianssand bør være stapelsteder — »ellers begjæres av alle at et kommercekollegium i kjøbstæderne av byens egen øvrighet og middel maa bevilges, og en av dem, handelen vel og bedst forstaa, at være præresident istedetfor borgermester, Ko. Ma: uten nogen omkostning«. Om det sidste punkt leverte generaltoldforvalteren søndenfjelds Daniel Knoff sin egen betænkning. Byenes opkomst og vekst, mener han, bestaar »udi handel og næring i almindelighed« — ved at kloke og forstandige kjøbmænd nedsetter sig i byene og der ved oprettelse av forskjellige manufakturer drar

mængder av folk sammen til at arbeide, enhver i sin kunst, men først og fremst ved at man ved egen skibsfart selv henter fra første haand alle de varer landet trænger, saa man selv faar den profit av varene som de fremmede ellers løper av med. Dernæst maa landets egne raaprodukter saavidt mulig forædles i landet og det, indbyggerne selv trænger av dette, bli i landet, mens det øvrige utføres »at handle og trafikere med«. Nu derimot pleier det gaa slik til, at først føres norske produkter til fremmede land; der forarbeides de saa og føres tilbake til os, hvor de forbrukes og fortæres, »hvorved vi i andre lande maa føde deres arbeidere og vores egne maa gaa og hungre«.

Dernæst befordres »kommercielen« ved godt samhold mellem de handlende i særdeleshet og samtlige byer i almindelighet, hvorved de kan bringe sine utførselsvarer op til den høieste pris, »og saaledes være endrægtige og sammenholdige i deres sælgen og kjøpen som andre nationer ere«, som daglig i denne henseende foregaar dem med et godt eksempel. Av denne grund »var det ikke uraadelig at det blev oprettet et absolut kommercekollegium i landet som havde en præsident eller overhode som baade havde myndighet, forstand og kjærlighet til landets opkomst, gavn og velfærd«, en mand som kjendte landet godt og som ved sin side skulde ha to direktører, en norden- og en søndenfjelds, med flere assessorer, forstandige og retsindige mænd som forstaar sig paa handel og kjøbmandskap og kjender landets beskaffenhet, »hvad heller de kunde være av byenes øvrighet eller ikke, hvilke paa hver sted negotien og trælasthanlingen kunde forestaa. Disse skulde være fast lønnet og ikke ha lov at drive handel, anseende at de som dertil blev anordnede, ikke baade kunde administrere justitien og ellers tillige være de største og bedste kjøbe- og handelsmænd, som nu fast overalt findes«. Dette kommercekollegium skulde avgjøre hvordan handelen i det store og hele skulde drives enten »kompanivis« eller »ved societeters avdeling eller ogsaa udi zunfter og gilder«.

Tendensen er ikke til at ta feil av; men den senere utvikling viste at det var ikke saa liketil som det syntes, at sætte en slik tanke ut i livet i et land som Norge. Det var endda i det store og hele i kommersiel henseende yderst primitivt og vanskelig at centralisere.

Daniel Knoff tænkte sig altsaa et »absolut« kommercekollegium for Norge av lignende art som det der noget senere blev oprettet for begge riker i Kjøbenhavn, mens de kommitteredes plan gik ut paa en række lokale kommercekollegier i de norske stapelsteder.

Har man de faktiske forhold i Norge for øie, er det klart, at de kommitteredes plan hadde større muligheter for at bli sat ut i livet end Daniel Knoffs. Norges opdeling i økonomiske distrikter var et gammelt forhold,

resultatet av en naturlig utvikling. En bys økonomiske distrikt eller, som det ogsaa kaldtes, dens privilegium var fra ældgammel tid byens naturlige opland, som den efterhvert ganske selvfølgelig hadde faat hævde paa. Bønderne søkte til den lettest tilgjengelige kjøbstad for at avsætte sine produkter og kjøpe igjen hvad de trængte. Og sandsynligvis er disse byenes »distrikter« først blit gjenstand for lovbestemmelser ved anlægget av nye byer, som for at faa opland har maattet gjøre indgrep i en ældre bys distrikt. Det maatte de kongeanlagte byer Fredriksstad og Kristianssand gjøre, og de kom som tidligere nævnt begge i strid med Kristiania. Det er ogsaa interessant at se at man i Norge virkelig kom til at forsøke at iverksætte en plan av lignende art som de kommitteredes, og saavidt man kan forstaa, skyldes dette hovedsagelig en enkelt mands arbeide og initiativ, en viss Niels Pedersen av Kristianssand som i 1662 befandt sig blandt de kommitterede. Man kjender en mand av dette navn i Kristianssand alt i 1656. Da omtales han som medikus i byen og faar ved kongebrev eneret til at forvalte vinhandelen og til at sælge apotekervarer der, to rettigheter som i disse tider almindelig var forbundet med hinanden.¹ Ikke længe efter at de almindelige kjøbstadsprivilegier av 30. juli 1662 var utgaat blir »os elskelige licentiat« Niels Pedersen utnævnt til »direktør over kommerciens og kjøpshandelen« i Kristianssands by.² I et aapent brev datert tre dager senere end denne utnævnelse faar man vite hvad dette egentlig indebærer. Til »kommerciens desto bedre fortsettelse i vor kjøbsted Kristianssand«, har kongen fundet for godt at det av guvernørdirektøren over kommerciens og borgermester og raad skal forordnes »nogen visse vederhæftige mænd av borgerskapet« som forstaaer sig paa handelen med »lastevarer« (trælast), og disse skal paa ladepladsene takseres alle slags tømmer »efter markens gang«, hvorefter det skal sælges, saa at de som har ringe partier av lasten ei skal bli dermed forlegen. De som blir forordnet til at sælge lasten skal avlægge ed for guvernørdirektøren og for borgermester og raad, og for sin umake skal de nyde 1⁰/₀ (nemlig av det lasten sælges for).³

Man kan gaa ut fra at dette er skedd paa Niels Pedersens initiativ. Det viser senere begivenheter. Og det er ingen tilfældighet, at forsøket gaar ut fra Kristianssand. Her var det nemlig i en viss forstand ikke nyt. Man vil huske den tidligere utførlig omtalte plan om et trælastkompani i Kristianssand i 1655 som vistnok ogsaa er forsøkt sat ut i livet. To »fuldmægtige« for Kristianssands borgerskap, skriver i hvert fald til planens

¹ N R R. XI, s. 600 f.

² N. Registre b. XI, 17. sept. 1662 (R. A).

³ R. A. Aapne brev 20. sept. 1662.

ophavsmand Jørgen Bjelke, at Kristianssands borgere efter hans forslag, har besluttet at oprette en lastehandel paa Agdesiden, for at de fremmede ikke herefter skal faa undersaattenes last »og derpaa anvente sved og arbeide moxen for intet, saa at bonde og borger derover kan komme noget paa fode«. I Arendal har man faat lastehandlerne med paa planen, men i Østerrisor har man mødt den sterkeste motstand hos Isak Lauridsen som driver den største trælasthandel der, og spørgsmaalet er nu om denne mands last ikke skal beslaglægges, indtil Kristianssands borgere er blit av med sin last, og om det ikke er raadelig at den gjenstridige helt negtes at drive nogen handel.¹

Det er imidlertid, som man ser, nogen forskjel paa det gamle forsøk av 1655, og det nye av 1662. Det første er et rent privat foretagende, et forsøk paa at danne et handelskompani, det andet en plan om at centralisere distriktets trælasthandel ad rent administrativ vei. Og da Niels Pedersen hadde hat anledning til at prøve planen i et par aars tid, fik han leilighet til at agitere videre for den, til at foreslaa forsøket gjort ogsaa i de andre norske trælastdistrikter. I 1664 blir han nemlig opfordret til at avgi sin betækning om to projekter som fra statholderen i Norge er sendt ned til Kjøbenhavn. Disse projekter handler om »lastens saavel som andre varers taksaktion og deres forhandling til borgeriet«, og av en uttalelse i Niels Pedersens betækning synes det at fremgaa at det ene av dem er forfattet av Daniel Knoff.

Man faar saa i en meget vidtløftig betækning Niels Pedersens syn paa saken. Han mener der bør sættes landtakst paa bondens last og varer og havnetakst paa borgernes. Landtaksten skal sættes av direktøren og lagmanden sammen med to vederhæftige borgere fra hver by og to av de bedste lagrettesmænd fra hvert sogn; sorenskriveren i hvert sogn skulde være tilstede og holde rigtig bok over taksten. Havnetaksten skal sættes av direktøren med hans taksadører og mellehandlere og det i hver kjøbstad som har nogen trælasthandel; derfor bør der ansættes flere direktører »formedelst correspondents mellem kjøbstæderne udi handelen«; kommercebetjenter som taksadører, mellehandlere, havnefogder, veiere og maalere bør ordineres av direktøren »formedelst sit embeds desto bedre forrettelse«. Taksadørenes og mellehandlernes virksomhet skal bestaa i at taksere varene, at skaffe indvaanerne og de fremmede kjøbmænd deres varer og at antegne deres forretninger i handelsbøgerne.

Vidtløftig gjør Niels Pedersen rede for nytten av denne eventuelle ordning for de norske trælastdistrikter. Det vil frem for alt hindre de fremmede i at sætte »pris« paa lasten slik som det nu er almindelig. For

¹ R. A. i Kjøbenhavn, efter optegnelser av professor Taranger.

30 aar siden gav f. eks. hollænderne 14, 15, 16 og 18 rd. for en tylvt bjælker, som nu efter deres egen takst kjøpes for 4, 6, 9 og 10 rd. Og paa den tid var endda ikke omkostningene, bønderne hadde paa lasten, paa langt nær saa store; de hadde mindre vei at fløte den, mindre vei at kjøre den, og de fremmede betalte til og med mindre i told av lasten. Ordningen med taksadører og mellemhandlere bør iverksættes ikke mindst for at gjøre ende paa de fremmedes underfundige aksjoner ved deres lastekjøb. I Kristianssand er ordningen forsøkt; der har man taksadørenes og mellemhandlernes bøker ved haanden, og ingen steds i landet har generaltoldforvalteren fundet slik rigtighet for sig ved tiendens oppbørsel som der.¹

Det vil senere bli anledning til at komme nærmere ind paa enkelte ting i denne betænkning av Niels Pedersen, dens skildring av handelen mellem bonde og borger og mellem borger og fremmed, som gir en tydelig tegnet bakgrund for kjøbstadsprivilegiene av 1662.

Man ser at den plan, Niels Pedersen fremlægger til ordning av handelen, falder sammen med de kommitteredes forslag om kommercekollegier i de enkelte kjøbstæder; og det kan neppe være tvilsomt, at det er Niels Pedersens forslag, som gir støtet til utnævnelsen av præsidenter og direktører over kommerciem i de viktigste kjøbstæder i Norge i løpet av vaarmaanedene det følgende aar 1665. Den 22. mars dette aar forordnes han selv til, foruten direktør over kommerciem i Kristianssands by og distrikt, tillike at være præsident saavel som direktør over manufakturen der sammesteds.² To dager senere blir Herman Gaarman præsident i Bergen og direktør over kommerciem i Bergens stift.³ Og den følgende dag blir zahlkommissarius Peter Dreyer præsident i Kristiania og direktør over kommerciem i byen og amtet.⁴ Nogen dager senere blev Lorents Frandsen som alt i februar var blit direktør over kommerciem i Trondhjems by og dens distrikt, utnævnt til præsident i Trondhjem. Som løn blev disse præsidenter i trælstdistrikterne forundt halvparten av byens accise og sin del av det byens øvrighet nyder, desuten 1 sk. av hver dalers værdi som trælsten sælges for, »til sin underholdning og trælstbetjenternes belønning«. I Bergens stift, hvor trælsten spillet en liten rolle, maa kommerce-direktørens oppgave ha været en anden end i de utprægede østlandske lastdistrikter, og han er vel ogsaa blit lønnet paa en anden maate.

¹ R. A. Kancelliindlæg 1686 (blandt en samling dokumenter ang. Kristianssands privilegier). Betænkningen er datert 23. nov. 1664.

² N. Registre b. 14, 22. mars 1665.

³ P. R. Sollied i Bergen 1814—1914.

⁴ N. Registre b. 14, 25. mars 1665.

Man maa uvilkaarlig lægge mærke til at ialfald to av disse præsidenter og direktører over kommercien ikke er folk som tilhører byenes magistrater, ikke de gamle borgermestre, som bare forandrer titel, eller raadmænd, som rykker op i magistratens ledende stilling. Saavel Niels Pedersen som Peter Dreyer synes at ha været mænd som kom utenfra. Peter Dreyer var sikkert tysker, Niels Pedersen vel en indvandret danske, og begge skylder sandsynligvis sin utnævnelse den teoretiske indsigt de hadde i økonomiske spørsmåal. Herman Gaarman i Bergen har gaat gjennom magistraten, men som tolder og generaltoldforvalter har han vel faat den indsigt som gjorde ham til den bedst kvalificerte mand til denne nye stilling. Niels Pedersens levende interesse for Norges økonomiske liv gav sig ogsaa andre utslag end hans forslag til regulering av den norske trælasthandel. Blandt hans mange andre planer var ogsaa oprettelse av en sjøskole i Kristianssand, »hvor ungdommen ikke alene skal oplæres i børnelærdom, skriven og regning, mens endogsaa udi søkunsten«. ¹ Det blev imidlertid ikke noget av denne plan. ²

Peter Dreyer kom sandsynligvis til Kristiania i 1664, da han blev utnævnt til zahlcommissarius. ³ Av hans forskjellige relationer og planer som findes opbevart blandt kancelliindlæg i riksarkivet, fremgaar det at han var tysker. Ihvertfald brukte han altid det tyske sprog. Sin utnævnelse til præsident og direktør over kommercien skylder han vistnok sine indlæg om oprettelse av manufakturkompanier i Norge og da specielt en plan om et kompani til forarbeidelse av lær- og skindvarer. Hans indlæg viser en teoretisk indsigt som tyder paa at han maa ha været vel hjemme i tidens socialøkonomiske literatur. Et av indlæggene er interessant ved den rent historiske bakgrund han gir det.

»Det er kjendt«, begynder han sin begrundelse, »at i de forskjellige kongeriker og republikker ansees den grundsætning for en av de første i al politik, at man ikke skal tillate de penger som fins i landet at bli ført ut av det og paa den maate gjøre landet fattig, men beholde dem i landet, idet landets magt som for størstedelen bestaar i dette, derigjennem kan gjøres considerabel.«

For at opnaa dette mener Peter Dreyer — som Daniel Knoff i sin betænkning over rentekammerets spørsmåal til de kommitterede i anledning av byene — at man ikke maa gi andre nationer leilighet til at faa profit paa

¹ R. A. Kancelliindlæg 1666 5. febr.

² Wessel Bergs rescripter I, s. 72, 20. juli 1671.

³ Rentekammerets ekspeditionsprotokol 12. april 1664 i riksarkivet i Kjøbenhavn. (Efter utskrift av professor Taranger). Zahlcommissarius var vistnok en stilling i krigskommissariatet som sandsynligvis var blit indrettet for Norge i 1664 og hadde med det rent militære regnskapsvæsen at gjøre.

de produkter vi selv frembringer ved at la dem forarbeide vore raastoffer. Handel og manufaktur maa drives av undersaattene selv, og øvrigheten maa opmuntre dem til dette og favorisere dem fremfor de fremmede. Erfaring viser at de rike landes store velstand beror paa dette. Frankrike, Holland og England frembyr de bedste eksempler, naar man sammenligner disse landes forrige og nuværende tilstand.

For dengang Frankrike bare drev landbruk og de produkter, landet frembragte, blev utført raa og ubearbeidet ved fremmede nationer, var landet saa »inconsiderabel« at det gjentagne ganger blev bekriget og oversvømmet av sine naboer. Men paa Henrik IV's tid begav de fordrevne haandverkere fra Flandern og Brabant sig dit og forarbeidet landets egne og fremmede lands raaprodukter, hvorved det i høi grad hadde fremgang, idet de penger som blev bragt ind i landet for vin, salt, korn og andre utførte produkter, forblev i landet. Paa fremmede manufakturvarer blev det lagt høi told, slik at det i de følgende aar kunde forsyne sig selv og andre med manufakturvarer og blev paa denne maate saa »considerabel« som det er den dag idag. — Han fortsætter med at skildre Englands og Hollands økonomiske magts utvikling paa den samme maate.

Slik maa det da ogsaa gaa an at gjøre den danske konges land og riker mægtige. Det gjælder bare at bringe slike haandverkere ind i landet som kan lære landets egne indbyggere at forarbeide raastoffer. Man kan hente dem fra Holland og Tyskland som har samme tro som os; men man maatte gi dem privilegier paa nogen aar, indtil landets egne indbyggere har lært at drive de manufakturer selv som eventuelt blev oprettet. For et er vist, mener Peter Dreyer, at de penger som nu blir bragt ind i Danmark-Norge for træløst, jern, kobber, tjære, skind, huder, fisk, fetevarer, okser og korn, igjen blir ført ut av landet for de manufakturvarer som fremmede nationer fører ind i landet og som er laget av raastoffer, de faar fra os, og at kongen altsaa slet ikke vinder noget paa denne handel, men tvertimot taper, da hans indbyggere sælger sine raavarer til de fremmede for næsten ingenting og kjøper de derav forarbeidede manufakturvarer igjen i dyre domme. Og skjønt de raastoffer, som opprettelsen av manufakturer her kunde behøve, ikke findes i tilstrækkelig mængde, som f. eks. uld til at lage tøier og strømper av, saa kunde vi hente det selv fra Østersjøen, Preussen, Pommern og Mecklenburg slik som hollænderne gjør det, og skulde vi opprette manufakturer som vi *slet* ikke har raastoffer til, saa kunde vi som hollænderne indføre dem fra fremmede lande, toldfrit eller med liten told, og derimot sætte en *meget* høi told paa alle fremmede manufakturvarer, slik som det praktiseres i England, Frankrike og tildels i Holland. De manufakturvarer, vi kan gjøre i vort eget land, vil kunne sælges meget billigere end de vi faar utenfra, særlig det tilberedte lær og

uldvarerne, for hvilke varer hvert aar adskillige tønder guld gaar ut av landet. Vi kan gjøre disse varer billigere fordi paa de fremmede manufakturvarer kommer den dobbelte told, fragten og den høie risiko; desuten betaler undersaattene i de fremmede lande høiere skatter, og levnetsmidlene der er dyrere end hos os. Alt dette blir tat med i beregningen av prisen paa de fremmede manufakturvarer, naar de skal sælges her.

Og endelig vil ogsaa navigationen tilta, naar de indenlandske manufakturer kommer igang. Peter Dreyer raader kongen til at favorisere de undersaatte som vil sætte sine midler i skib efter andre nationers eksempel, slik som vi ser at Frankrike til den ende har lagt »fatpenge« paa fremmede skib, England tar mere told av de varer som kommer ind i deres land i fremmede skib end av dem som kommer i deres egne, og Sverige har privilegeret de indenlandske skib.¹

Her har man hele merkantilismens program paa et brett, hele det dansk-norske enevældes økonomiske plan i mange aartier fremover. Ikke en av de ting, Peter Dreyer her foreslaar, blev uforsøkt i Kristian V's regjeringstid; men heller ikke en av dem lykkedes helt ut, ialfald for Norges vedkommende, undtagen periodisk naar omstændighetene ute i Europa kom os tilhjelpe. — Dansk-norsk økonomisk historie i resten av aarhundredet er historien om dette program og hvorfor det ikke kunde bli stort mere end et program.

Det er sandsynligvis dette forslag som med kongebrev av 2. jan. 1665 oversendes statskollegiet til uttalelse, og det er ikke saa rart at det faar følgende paaskrift: »Eftersom samme forslag alleniste derpaa udgaar, at Peter Dreyer med vitløftige Raisonnementer, Exempler oc Argumenter vil bevise, Manufacturers Introduction, udi Norge høinyttelig at verre, hvorpaa ingen af os ringeste Tviffvel bærer, saa er voris underdanigste Betenkende, herom fornøden at verre at Peter Dreyer artikkelsvis opsatte, paa hvad maade oc med hvad Friheder hand begiærer oc formener, Manufacturer i Norge at kunde indførís, nafngivende for sig enhver Manufactur saavel som oc Personerne, som dennem vil indrette oc er god for behørige Middel oc dyctige Participanter forskaffe til at føre det Værk som de antager.«

Peter Dreyer fulgte statskollegiets raad og indleverte et forslag datert 28. jan. 1665 om opprettelse av et kompani til forarbeidelse av lær og om særlige begunstigelser for de fremmede haandverkere som vilde indvandre til Norge. Det blev behandlet av statskollegiet 6. febr. samme aar og med mindre forandringer utgik det som kongelig forordning om et manufakturkompanis indrettelse i Norge 20. april 1665.²

¹ R. A. Kancelliet real. avdel. 20 a.

² N. Registre b. 14, 20. april 1665.

Kompaniet skulde ha sit hovedsæte i Kristiania. Det er mulig at Peter Dreyer straks har forsøkt at iverksette sin plan. Man ser ihvertfald i vareekstraktene (opgave over ind- og utgaaende varer paa grundlag av toldbøgerne) at det er blit utført en del »hjemmegjort corduan« fra Kristiania i 1666. Men efter den tid finder man i kilderne intet som tyder paa at det er blit noget av dette vidtløftige kompani.

Imidlertid er det sandsynligvis disse projekter som førte til Peter Dreyers utnævnelse til direktør over kommercielen i Kristiania og Akershus stift. Den mands økonomiske indsigt maatte man benytte sig av. Det passet ind i de store planer, man dengang hadde. Men sandsynligvis har Peter Dreyers indsigt været mere teoretisk end praktisk. Den 7. juli 1665 blev han introduceret paa raadstuen i Kristiania av oberst Hans Jacob Schiørt »paa statholders vegne«. Dette viser tydelig at præsidenten skulde være kongens specielle repræsentant i byen; han var mellemmanden mellem staten og bysamfundet. Ved ham skulde enevældets iboende trang til at regulere næringslivet fuldbyrdes i kjøbstædene og deres handelsdistrikter. Det hændte aldrig at en ny borgermester blev introduceret paa vegne av centralmyndighetens høieste repræsentant i Norge. Og 1. aug. samme aar lot Peter Dreyer paa raadstuen læse kongelig majestæts brev, ham selv tilskrevet, at han skulde raadføre sig med generaltoldforvalter Daniel Knoff og raade enhver trafikerende at en ikke sælger den anden til skade, »saa at deler og trælsten under en direktion og handel til indbyggernes fælles bedste maatte sælges og forhandles«. Denne præsidentens tydelig uttalte opgave i det økonomiske liv uttales endnu tydeligere i en forordning av 2. okt. samme aar. Den indledes med at det tidligere er utgaaet forordninger — »særdeles udi Kristianssands bys distrikt om trælstens forhandling til fremmede«, — men at disse forordninger (sandsynligvis en i 1655 og den før omtalte i 1662 som var en følge av Niels Pedersens utnævnelse til direktør over kommercielen i Kristianssand) ikke er blit saa noiagtig efterkommet »som det sig burde«. For at forebygge toldsvig og anden underslæp og for at de som har lite av lasten ikke skal bli forlegen med den, og for at borgerne som efter byprivilegiene av 1662 har faat eneret til at handle med den, ikke skal »betages« sin handel, »saa ville vi hermed naadig ha befalet vore præsidenter udi vort rige Norge søndenfelds, som efter deres eds pligt vores interessers forøgelse og vores trafikerende undersaatters velstand bør at tage iagt, at de tilforordner visse mænd til overhandlere saavidt deres commerciedirection sig strækker, at sætte havnetakst efter billighed paa alle slags trælsten som sælges til udlændiske.« De som blir utnævnt til dette maa ikke undslaa sig under deres borgerskaps fortapelse og anden arbitrarlig straf, men forholde sig efter præsidentenes instruks. Og for at trælsten som avhændes til

fremmede kan bli solgt »l'advenant« saa skal trælasthandlerne sammen-skyte sin trælast saavidt den maa udføres, paa bekvemme steder før den sælges til de fremmede. »Hvo herimot befindes gjenstridig skal ha forbrudt deres trælast og brenndved til os, byen og de fattige.« Og for at der skal kunne øves tilstrækkelig opsyn med dette, har præsidentene ret til at beskikke havnefogder, maalere, veiere og deslike commerciebetjenter, som ei belønnes av os, »hvilke saa vel som overhandlerne for deres bestilling skal avlægge deres ed og forholde sig efter præsidentenes instruks«. ¹ Dette er, ialfald paa papiret, den skjønneste fuldbyrdelse av Niels Peder-sens forslag fra nov. 1664. Præsidentene og direktørene over commercien var utnævnt og de hadde faat sin opgave overensstemmende med hans plan. Om den i Kristiania som i Kristianssand nogensinde blev sat i verk er vanskelig at avgjøre.

Den teoretiske Peter Dreyer har kanskje interessert sig mindre for trælasten end for manufakturkompanier som han kjendte fra de fremmede land. Man har et eneste eksempel paa at de trælasthandlende Kristiania-borgere har henvendt sig til ham som direktør over commercien. Det var i 1667 da freden var sluttet mellem Holland og England og farten paa Norge som siden 1664 hadde været temmelig sparsom, blev gjenoptat. Da hadde trælasten i løpet av disse aar hobet sig slik op at man frygtet det vilde bevirke en stor »vanpris« paa lasten. For at hindre dette henvender borgerne sig til ham for at han »som commercedirektør vilde herom gjøre nogen god ordinance«. ² Supplikken er undertegnet av fire Kristianiaborgere. Det er ikke umulig at disse fire er de saakaldte overhandlere og taksadører som paa de trælasthandlendes vegne henvender sig til direktøren. Men nogen varig betydning har den hele ordning ikke faat. Da præsidentene ved Kristian V's regjeringstiltrædelse faar konfirmation paa sine embeder, er ved flere av dem titelen direktør over kommercialen strøket over, og i begyndelsen av 1670-aarene synes den hele ordning at forsvinde. Da har man nede i Kjøbenhavn faat andre planer med hensyn til commerciens direktion.

Kommercekollegiet har i 1670 faat sin instruks og har begyndt at utfolde en livlig virksomhet. Norge blev trukket ind under denne institution og den har efterladt sig mangfoldige betænkninger om norske økonomiske forhold i de 20 aar den eksisterte.

Den teoretiske diskussion om økonomiske problemer og de straalende projekter som er et saa karakteristisk træk i det unge enevældes fysiognomi har naturligvis ikke hat en praktisk betydning som endog bare nogenlunde stemte med alle de store ord. Men helt uten betydning har

¹ R. A. N. Registre b. 14, 2. okt. 1665.

² R. A. Kancelliet real. ordn. avdel., skog- og sagvæsen (22 b).

den ikke været. Det stadige dryp av økonomisk teori undgik ikke at ha sin indflydelse paa menneskenes sind; det lærte dem at tænke — om end i strengt optrukne baner — samfundsøkonomisk. Det varte ikke saa svært længe for man i hver ansøknings om at faa oprette et eller andet litet ubetydelig manufaktur, et tobaksspinderi som kanskje aldrig blev til noget eller som gik i et par tre aar, kunde finde disse til kjedsommelighet gjentatte ord »for at pengene skal bli i landet«. Og eftersom det strømmet penger ind i de østnorske trællestbyer og der dannet sig et virkelig betydelig handelsaristokrati med faste handelsforbindelser i hollandske, engelske, franske, spanske og portugisiske havner, fik man anledning til at prøve teoriene paa de faktisk foreliggende forhold, og det skapte hos de handlende i Norge en praktisk innsigt i handelen og dens love, en evne til at regne med kjendsgjerningene som i forhold til den opfatning av disse ting, man finder hos de mest innsigtsfulde borgere av det ældste Kristiania, maa være resultatet av en rivende utvikling. Og denne teoriredne tid har efterlatt os det mest værdifulde materiale til tidens handelshistorie, det allermost karakteristiske vidnesbyrd om hvordan de styrende hadde en trang til rent videnskabelig at begrunde sine spekulationer over økonomiske problemer og planer som de forsøkte at sette ut i livet. For dette materiale og hvorfor det blev til, vil vi gjøre rede, eftersom vi tar det i bruk i det følgende.

1660-aarenes Kristiania er som 1620—30—40 og 50-aarenes byen hvor trællesteksporten er den store hovednæringsveien. Og det er fremdeles de hollandske skibe som dominerer paa havnen, de hollandske skipper og sutlere som præger byen og dens handelsliv i vaar- og sommermaanedene. Og til daglig var der sikkert mellem byens kjøbmænd og de hollandske skipper det gemytligste forhold. Man faar et litet glimt av det i 1664, da en smitsom sygdom raste i Amsterdam og det av den grund i oktober maaned ved »offentlig trommeslagen« blev forbudt borgerne at gaa ombord paa de hollandske skib som laa paa havnen, og ogsaa at nogen paa skibene kom iland. Dette holdt nok hverken hollændere eller Kristianiafolk sig rigtig efterrettelig. Saa maatte kongelig majestæts major paa fæstningen utnævne sergeanten Jens Brun og nogen av vakten til at ligge i baat og holde vakt mellem skibene og bryggene i de mørke høstnætter. Og dette vakthold hadde det gode resultat at tre av byens kjøbmænd blev stevnet for bytinget og flere hollandske skipper blev forhørt der. En kveld saa vakten den aldrende kjøbmand Johan Dirichsen, sikkert den samme som i 1640-aarene var defensionsskibsreder i Kristiania og med sit skib hentet salt fra Spanien, komme ned fra et av de hollandske skib »maadelig drukken«. Vakten la an paa ham, men blev mødt med slike eder og ukvemsord at hadde det ikke været for hans store alderdoms skyld, hadde de nok gaat til haandgripeligheter. De beslaga

hos ham et putevar med epler. Skipperen Sipke Helkes, som blev forhørt i sakens anledning, forklarte, at den aften, som slotssoldater var ute ved »flaaten«, kom Johan Dirichsen roende utedfra og langs med skibet netop paa de tider, han vilde gaa tilkøis, og ropte nogen ganger efter skipperen. Han gik ut av kahytten og sa: Er det Eder Johan Dirichsen, hvorpaa denne svarte ja. Saa bad han Johan komme ombord, hvortil Johan svarte: Ikke for 100 rd.; det er ved trommeslagen forbøden. Men nogen epler kunde han da ta med sig, mente skipperen. De skulde være til hans barn og var sendt med ham av Jetke Paus's efterleverske i Hinlopen. De laa dog bare og forraadnet.

Efter megen »persuaderen« lykkedes det skipperen at faa ham til at ro saa nær skibet at han kunde kaste posen med epler ned til ham i baaten. Men da Sipke Helkes blev opfordret til at avlægge ed paa dette, »excuserte« han sig meget. Det var efter hans religion forbudt ham at avlægge ed.

Omtrent paa samme tid gik det paa bytinget en smuglersak som ogsaa gir et ganske godt interior fra 1660-aarenes Kristiania. Byens vaktmester blev anklaget for at være kongelig majestæts tyv og byens forræder. Det var flere aar siden de ting hadde fundet sted, som han i 1665 blev trukket til ansvar for, og grunden til at det hele overhodet kom for dagens lys, var at hans svigerinde Maren Jacob Baggers en gang for mange aar siden i sinne hadde forraadt ham. Hun var blit uvenner med ham om noget arv og løp saa til nærmeste nabo og fortalte, at han var »kongelig majestæts tyv og byens forræder«, og som beviser for dette, at han blandt andet tok Piperviksportens nøkkel av ringen under det paaskud at natmanden skulde kjøre, før han om kvelden leverte ringen med byportenes nøkler ind til ældste borgermester. Og saa slap smuglerne ind i byen med den tobak, de var kommet roende med indover fjorden fra et eller andet hollænder-skib som laa for anker derute.

Den som Maren Jacob Baggers under vidners nærvær hadde berettet dette til, fik i sin tid, sandsynligvis av personlig nid mot vaktmesteren, saken reist paa bytinget. Da hadde rigtignok Maren forlængst glemt det hele, og hun svor paa tinget at hun vilde brænde i heteste helvede om hun nogensinde hadde sagt sin svoger noget slikt paa. Saken gik i længere tid paa bytinget og omkring den hvirvledes op og aabenbartes alle de intriger og al den smaalighet, som forholdene mellem mennesker i et litet bysamfund skaper. Det endte med at vaktmesteren med samt hele vakten som var hans medskyldige, blev avsat ved raadstuedom i 1665.¹ Hele denne sak gjaldt i grunden ikke mere end nogen ganske faa ruller tobak, som om natten av og til hadde passeret Piperviksporten. Det dreiet

¹ St. A. Kristiania raadstueprotokol 1665.

sig ikke om store værdier; men endda var byen saa liten og forholdene saa smaa at menneskene hadde en naiv ærbødighet for kongelig majestæts love og paabud selv paa dette omraade. Om de for vindings skyld overtraadte dem gjorde de det med angst og bæven og ond samvittighet. Ca. 40 aar senere da Kristiania i 1690-aarene hadde hat en gylden 10 aars periode, da pengene hadde strømmet ind i byen — vistnok mest i faa familiers lommer — gik det i Kristiania en smuglersak av ganske andre dimensioner. Byens bedste mænd, landets første tjenere, var smuglere i stor stil. Man hadde ikke længer den naive ærbødighet for lov og ret paa dette omraade. De rike mænd i 1690-aarenes Kristiania visste nemlig hvordan den store vinning blev til. Da gjaldt det andre summer og andre varemængder end i 1660-aarene. Av hvert skib som kom til byen, blev en del av varene unddradd fortoldningen ved avtale mellem importøren og den hele stab av toldfunktionærer.

Om man ikke visste noget om den tid som ligger mellem 1660-aarenes Kristiania og Kristiania omkring 1700, saa maatte man bare paa grundlag av disse to smuglersaker kunne slutte sig til en vældig økonomisk opgang i de mellemliggende 40 aar.

Det er denne opgang vi i det følgende vil prøve at gi en fremstilling av. Det kræver et indgaaende studium av et temmelig mangfoldig materiale. Først har man bytings- og raadstueprotokollene som med lakuner er opbevaret fra 1661 av. I dem kan man finde værdifulde enkelttilfælde som, stillet sammen med andre kilder, kan gi vigtige oplysninger om tidens handel og skibsfart. Dernæst har man fra 1660 stadig mere oplysende ekstrakter av ind- og utgaaende varer. Til disse ekstrakter som oprindelig har været indført bak i byens toldbøger, knytter sig oplysninger om toldsummenes beløp for de enkelte aar og fra 1672 av desuten lister over skib hjemmehørende i byen, og fra 1681 har man ogsaa i de samme hefter materiale ved hjælp av hvilket man kan konstatere hvor stor del av trælasten blev utskibet i norsk tonnage.

Sammenligner man dette materiale med de primitive toldregnskapene fra 1620-aarenes Kristiania, virker det i sandhet overraskende. Man er straks i vildrede med hvad det har været brukt til. Hvad nytte har man f. eks. hat av de summariske alfabetiske registrene over alle de utallige større og mindre varemængder som er gaat ind til byen. Om det ikke er mere end 1 pund te, saa er det indført i ekstrakten.

At bruke disse registrene til almindelig kontrol av regnskapene vilde falde altfor tungvint. Til det hadde man andre og lettere anvendelige midler. Man blir da ogsaa snart klar over at hvert enkelt ledd i dette materiale har hat sin ganske bestemte hensigt; det passer alt ind som smaa hjul i et stort og sikkert virkende maskineri. Det er de spor som den

merkantilistiske teori gjennom enevældets økonomiske lovgivning har sat i administrationen.

Vi har alt tidligere omtalt forsøkene paa at opprette lokale kommercekollegier rundt omkring i de større norske handelsbyer og deres distrikter. Men parallelt med disse tiltak maa nede i Kjøbenhavn ha gaat andre planer som mere stemte med enevældets tendens til at centralisere paa alle omraader. 3 aar efter at præsidentene og direktørene over kommerciens i de norske kjøbstædene var blit utnævnt, blev det i Kjøbenhavn opprettet et kommercekollegium som vistnok aldrig traadte i fuld virksomhet. En del betænkninger har det dog avgitt, som man f.eks. finder omtalt i statskollegiemøter i 1669 og begyndelsen av 1670.¹ Men i september 1670 fik det kommercekollegium sin instruks som i 20 aar kom til at utfolde en livlig og for tiden meget karakteristisk virksomhet. Samtidig ser man hvordan de lokale kommercedirektører oppe i Norge forsvinder. Det nyindrettede kommercekollegium skal bestaa av en præsident, en vicepræsident og seks eller flere assessorer, »som alle skulde være i kjøbmandskab vel forfarne«. Kollegiet er anrettet til kommerciens fremtarv, kjøbstædenes flor og velstand og derav dependerende almindelige gavn og bedste, og medlemmene skal stedse ha sin idræt og sin tanke rettet paa hvorledes man skal faa indrettet manufakturer, og hvorledes »landsens frugter og den af Gud her i landene givne velsignelse« kan forhandles og negotieris til indbyggernes nytte saa ikke fremmede sig med vores skade skulde berige. — — — Kollegiet skal derfor flittig avgi betænkninger til kongen om alle spørsmaal som kan fremme eller hemme handelen »baade inden og uden Europam«. Av den grund skal de staa i flittig korrespondens med borgermestrene og raad i kjøbstædene og av dem faa underretning om byenes tilstand, hvorved hver sted er kommen udi avgang og hvorved det igjen kan bringes paa fode. Kollegiet skal ogsaa »erindre om« hvordan handelen i rikene muligens kan hjælpes, og passe paa at rikene ved avslutningen av traktater med fremmede makter ikke blir skadet. »Og efterdi penge er sjælen udav kommerciens«, saa skal kollegiet passe paa at mynten udi tilbørlig godhet og valør vorder slaget.²

I lang tid har man trodd at dette ældste kommercekollegium ikke har efterladt sig noget selvstændig arkiv, indtil man i Raadstuearkivet i Kjøbenhavn opdaget at der fandtes betydelige levninger av det.³

¹ Lindbæk, Statskollegiets historie I s. 342, 358, 362, 379.

² Aarsberetning fra det kongelige Geheimearkiv II, s. 204.

³ Direktør P. R. Sollied har velvillig gjort opmerksom paa dette. Det ser noget merkelig ut at et statskollegiums arkivsaker er havnet i Kjøbenhavns kommunearkiv. Men det henger slik sammen: I 1691 blev det ældste kommercekollegium sandsynligvis ophævet, i hvert fald stanser dets virksomhet dette aar. I 1704 blir saa et nyt kommercekollegium opprettet.

Med stor iver og megen grundighet gaar kollegiet igang med sit arbeide. For at faa tilstrækkelig sakkundskap om rikenes utenrikspolitiske forhold ber det om at faa utleveret fra kancelliene alle de traktater som var sluttet mellem Danmark-Norge og fremmede magter, og for at faa en fuldkommen oversigt over alt det som angaar handel og negotie inden rikene ber det om at faa kopier av alle de privilegier »som nogen særsocietet, kompani eller partikulær person haver — —«. Dernæst ansøker det om at ordre maa gaa til skatkammeret »at de lod av hver toldrulle paa hver sted udtrække mængden og sortement af hver slags vare paa 5 à 6 sidste aars tid som det der hadde givet og trækket og er indgaaen og udkommet av alle Ed. Ma.s lande, og at tolderne herefter anbefales maatte, hver halv aar at give os en ekstrakt hvad paa deres toldsted ud- og indgaar, da vi formener deretter — de forslag at finde, hvorved handelen i en og anden maade merkelig skulde kunne forbedres uten Eders Ma.s undersaatters besvær«.¹

Men allerede før 1670 har man ekstrakter over ind- og utgaaende varer ved de forskjellige norske toldsteder. For Kristiania er de opbevaret fra 1665 av, det første aar de overhodet har eksisteret. I Danmark synes den første ordre til tolderne om at indsende ekstrakter av ind- og utgaaende varer til rentekammeret at være utgaaet allerede i 1663, men i Norge sandsynligvis først i 1664. I antegnelse til Kristiania toldregnskaper finder man i hvert fald i 1664 følgende befaling: »Tolderne har herefter aarligen bak udi toldboken at indføre en summarisk ekstrakt over all hvis vare som det hele aar igjennem enten er ind- eller udført.« Og i 1665 har tolderne i Kristiania gaat igang med at etterkomme befalingen. Hvorfor disse ekstrakter er blit revet ut av toldbøkene og overleveret eftertiden, mens toldbøkene selv er forsvundet, er ikke godt at vite. Mulig skyldes det den arkivmand som har kasseret toldbøkene; men det er ogsaa mulig at de alt den gang, eftersom toldbøkene havnet i regjeringskontorene, er blit revet ut av dem for lettere at kunne anvendes som statistisk materiale ved de handelssakkyndiges funderinger over »kommerciens tarv«.

Det er i hvert fald sikkert at slik er ekstraktene blit benyttet og at det alene var hensigten med dem. I andre forbindelser vil vi faa anledning til at gi eksempler paa dette.

I sin første memorial ber dette om at faa det gamle kollegiums arkivsaker utleveret. Kollegiet av 1704 gaar i 1708 over til et politie- og kommercekollegium som efterhaanden blir et mere og mere kommunalt kollegium for byen Kjøbenhavn, indtil det i 1730 helt blir ophevet som rikskollegium og fortsætter som et udelukkende kommunalt kollegium for Kjøbenhavn. Denne sammenblanding har bevirket at ogsaa arkivsakene for kollegiet i den tid det udelukkende var en statsinstitution, er blit liggende i raadstuearkivet. Fra 1708 av er nemlig i hvert fald sikkert kollegiets moter blit holdt paa byens raadhus. Jfr. Hist. Medd. om Kjøbenhavn, 2 R. 1 s. 435—40.

¹ Raadstuearkivet i Kbh.; kommercekollegiet 1670—91, memorialprotokol 1671—79 fol. 1.

I avsnittet om handel og skibsfart i den første menneskealder har vi prøvet at vise den sterke vekst i norsk trælaskesport i de første 30 aar av Kristianias tilværelse. Vi saa ogsaa at man av totalsummene for Kristiania kunde slutte sig til meget gode eksportaar for trælask fra Kristiania i aarene umiddelbart før 1660, det vil si at eksporten sidst i 1650-aarene har hat et nyt sterkt fremstøt. Man ser da ogsaa ved at sammenligne sagskatregnskapene av 1652 og 1664 at det i tiden mellem disse aar er kommet en række nye sagbruk paa Kristianiaborgeres hænder. I 1652 eides 83 sagbruk av Kristianiaborgere, og de var fordelt paa 44 brukere, i 1664 er disse tal henholdsvis 109 og 48.¹ Fordelingen av brukene er imidlertid ikke meget anderledes end i 1652. Peder Jørgensen raadmand eier 8 bruk, kommissarius Johan Gaarman eier 4 og 7 sammen med Jens Poulsen, Jens Poulsen 2 og 7 sammen med Gaarman, Ole Torstensen eier 6, Fredrik Boyesen, inspektør over skogene i det søndenfjeldske Norge, eier 5, Jørgen Philipson eier 4 store sager og Christen Eschildsen 4. De øvrige eier et, to og tre bruk. Man ser at denne fordelingen ikke tyder paa nogen overvældende stor koncentration av rigdom paa faa hænder, især ikke naar man vet at det ca. 20 aar senere fandtes en mand i Kristiania som alene eide 22 sager.

Naar man altsaa undtar at trælaskesporten i Kristiania i tiden mellem 1623 og 1660 mindst er blit 3 gange større og at altsaa den absolute rigdom som tilflytter byen av denne eksport, har vokset i en nogenlunde tilsvarende grad, har neppe de sociale forhold endnu av denne grund i synderlig grad forandret karakter.

Man træffer endnu folk som paa en gang er krambodhandlere, sagbrukseiere og jordegodsbesiddere, men ikke længer saa almindelig som i det ældste Kristiania. Man møter nu blandt byens befolkning ogsaa handelsmænd som bare har krambod, og sagbrukseiere som ikke driver krambodhandel, hvad der neppe forekom i det ældste Kristiania. Alt tyder paa at man er paa vei mot en større differentiering i næringslivet i den lille by.

Denne utvikling er naturligvis ikke eiendommelig for Kristiania, men for byliv i det sydøstlige Norge i det hele i denne periode. Det sydøstlige Norge er i færd med at faa en bybefolkning med økonomisk magt.

De første aar av 1660-aarene er en i alle henseender fredelig tid. Det er fred i Norden, og det er fred ute i Europa. Man har ikke andet materiale som fortæller noget om handelen i Kristiania end nogen tal fra toldintradene.² At toldintradene her fra 1662 til 1663 springer op fra 15000

¹ Helt paalidelige er disse tal ikke. I mange tilfælde er det nemlig umulig at avgjøre om et sagbruks eier hører hjemme i Kristiania eller ikke.

² Phil. Jac. dag 1660 til Phil. Jac. dag 1661, 14563 rd. (25 266 rd. iber. de priv. frihet).

til 20000 rd. betyr ingen sterk fremgang i handelen. Det kommer bare av at 30. juli 1662 utgik en kongelig forordning om ophævelse av told- og accisefrihet. Man ser at i aaret 1660—61 utgjør forskjellen mellem tolden *uten* de privilegertes frihet og *med* de privilegertes frihet mere end 10000 rd., saa spranget her behøver ikke ha nogen anden aarsak end denne. For disse første 1660-aar har man ingen tal som viser trælasteportsens størrelse og ingen tal for importen. Og man vet heller ingenting om skibsfarten.

De ovenfor omtalte vareekstrakter begynder som før nævnt med 1665, men ikke før fra aaret 1668 av har man paalidelige tal for trælasteporten i Kristiania. — Det er aaret efterat freden er blit sluttet mellem England og Holland efter en krig som har varet i mere end tre aar. I denne krig var Danmark-Norge paa en maate indviklet. Man ser av toldintradenes pludselige synken til en god del mindre end halvparten av hvad de var det foregaaende aar i Kristiania (fra 20622 rd. i 1664 til 8868 rd. i 1665) at krigen, som krige mellem sjømaktene altid i de tider, har hat sterk indflydelse paa Norges trælasteport. Men man vet litt mere om Norges forhold under denne krig end dette enkle faktum. Og det er første gang materialet tillater en at faa smaa glimt ind i hvad det paa det rent økonomiske omraade foregik i Norge under en europæisk krig, første gang, at man ikke bare maa nøie sig med at konstatere at krigen har hat indflydelse, men ogsaa til en viss grad kan se av hvad art indflydelsen har været.

Man vil av fremstillingen i foregaaende avsnit om den økonomiske utvikling vite at Danmark-Norge ved traktaten i Kristianopol 1645 og ved det tillæg til den som blev sluttet i 1647 og som bare angik trælasthan-delen i Norge, hadde maattet gjøre store indrømmelser til Holland med hensyn til trælasttolden i Norge, og at England ved en traktat midt i 1650-aarene ogsaa kom »inden traktaterne«. Efter 1647 vilde det at være »inden traktaterne« si at vedkommende nation fik trælasten i Norge paa samme betingelser som den mestbegunstigede nation Holland, og det vilde igjen si at man betalte 1 rd. av hver lest skibet var drægtig, minus $\frac{1}{5}$ av drægtigheten, naar skibet var fuldlastet med trælast.

Av denne grund maatte alle hollandske og engelske skib som gik paa Norge med trælast, »maales og brændes« og være forsynt med maalebrev. Men det varte ikke mange aar før det blev uenighet om skibsmaalingen. Man klaget, som ovenfor nævnt, i Norge over at hollænderne laget skib

---

Phil. Jac. dag 1661 til Phil. Jac. dag 1662, 15 405 rd. (de priv. frih. ikke liber.)

  " " " 1662 til nytaarsdag 1663, 20 235 "

Nytaarsdag 1663 " " 1664, 18 990 "

  " " " 1664 " " 1665, 20 622 "

av en »ny bygning« som maalt efter den metode som var fastsat i trak-
ten av 1647, gav en drægtighet i tal mindre end skibets faktiske rumind-
hold. Paa den maaten bedrog hollænderne den danske stat for en mængde
indtægter. De forhandlinger som blev ført mellem de to stater om skibs-
maalingen i slutten av 1650-aarene, resulterte i ingenting. Danmark-
Norges forhold til Holland under krigen 1657—60 var slik at Holland
kunde sætte sine betingelser og Danmark-Norge maatte gaa med paa dem.
Man er derfor ikke forundret over at finde Danmark-Norge paa engelsk
side ved begyndelsen av krigen mellem de to sjømagter. I 1665 ser man
saaledes at det er blit sluttet saavel en handelstraktat som en alliancetrak-
tat mellem England og Danmark-Norge; men i 1666 finder man at Dan-
mark-Norge har traadt ind i krigen paa Nederlandenes side.

Grunden til dette omslag er vistnok den kjendte tildragelse paa Bergens
havn, hvor 60 hollandske skib hadde søkt ind for at undgaa at bli engelsk
bytte. Englands gesandt i Kjøbenhavn foreslog Fredrik III at man skulde
dele dette rike bytte, og kongen gik med paa forslaget om hemmelig at
tillate den engelske flaate at bemægtige sig skibene.

Men planen mislykkedes fordi ordren til fæstningskommandanten ikke
var naadd frem før den engelske flaate begyndte sit angrep, slik at der
fra fæstningen blev ydet den hollandske flaate al mulig støtte. Dette har
mulig svækket Englands tillid til Danmark-Norge og fremkaldt Fredrik III's
alliance med Nederlandene.

Denne alliance blev sluttet den 20. febr. 1666, og av samme dato er en
handelstraktat mellem de to riker som taler et tydelig sprog om hvor
meget det var Holland om at gjøre under denne krig at ha Danmark-
Norge paa sin side. Alt første artikkel i alliancetraktaten handler om at
Danmark-Norge lover at lukke sine havne for engelske skib. Havnene
skal derimot være aabne for hollænderne. Kongen skal desuten i tiden
mellem 1. april og 1. dec. holde en flaate paa 40 fartøier for at stænge
Øresund og Bælterne for engelske skib. Til gjengjæld betaler Holland
aarlige subsidier til den danske konge. Den svenske konge indbydes til
at delta i forbundet. I en hemmelig artikkel bestemmes det desuten at fra
det øieblik traktaten blir ratificeret, trær Danmark-Norge i aapen krig
med England og lukker Sundet og Bælterne.

Som »Acte Séparé III« i denne alliancetraktat kommer bestemmelsen
om skibsmaalingen og trælasttolden i Norge, og paa denne bakgrund er det
interessant at se hvad hollænderne har maattet gaa med paa ved denne
leilighet, hvordan de saa at si har maattet kjøpe Danmark-Norge ind i
krigen paa sin side ved at gjøre store indrømmelser i skibsmaalingen og
trælasttolden i Norge. — Istedenfor de vidtløftige maalecerter av 1647 ind-
føres ifølge den nye traktat av 1666 en enkel maate at maale skibene

paa: »saa mange gange som et skib kan føre 4000 pund tungt av træladning, for saa mange lester skal det regnes og takseres«. — I 1658 under striden om skibsmaalingen hadde et av hovedstridspunktene været hvorvidt den endelige ommaaling av de hollandske skib, naar det fra nogen kant blev klaget over at skibene var »for høit eller for lavt sat paa lester«, skulde finde sted i Holland eller i Norge. Nederlandene vilde ha ommaalingen for sig og Norge vilde ha den for sig. Efter traktaten av 1666 blev det bestemt at ommaalingen skulde finde sted i Norge. — Men langt mere bemerkelsesværdig er det at hollænderne er gaat med paa en forhøielse av trælasttolden fra 1 rdl. pr. lest av $\frac{4}{5}$ av skibets drægtighed til $1\frac{1}{8}$ rdl. pr. lest av *hede* skibets drægtighed. Denne forhøielse sammen med ommaalingen av skibene betyr ikke lite i retning av forøkelse av toldutgiftene for hollænderne. At ommaalingen maa ha øket skibenes drægtighetstold betydelig, kan man se av en antegnelse til Kristiania toldregnskaper,¹ hvor den gamle og den nye drægtighed er opgit for danske og norske skib som i 1666 har gaat med trælast fra Kristiania til fremmede steder. Den samlede drægtighed av disse skib er efter gammel maaling 2110 lester og efter ny maaling 2635 lester. Det gir paa 2110 lester en forskjel av 525 lester, det vil si omtrent $\frac{1}{4}$ forhøielse av drægtigheten. Regner man nu at drægtigheten av den hollandske skibsflaate er øket med $\frac{1}{4}$ ved ommaalingen og lægger man til denne $\frac{1}{4}$ den $\frac{1}{8}$ som toldavgiften er forhøiet med og den $\frac{1}{5}$ som ved beregningen av tolden tidligere blev trukket fra skibets drægtighed, ser man at Danmark-Norge ved denne traktat har opnaadd at øke indtægten av trælasttolden med mere end 50⁰/₀. Den eneste fordel, hollænderne paa sin side har opnaadd ved traktaten, er uttrykt i den 12te paragraf, som bestemmer at det skal være nederlænderne tillatt at utføre fra Norge alslags træ »hvad navn det have kan ja end ogsaa det hidindtil forbødne egetræ undertagendes alene store master som er over 20 palmer, hvilke hans Ko: Ma: sig allene forbeholder«. — Hollænderne hadde oisynlig stort behov for eketræ til at erstatte alle de skib med som de hadde mistet under krigen. Men hollænderskippernes egen jamren over den svære forhøielse av trælasttolden i Norge efter den nye traktat tyder paa at den ovenfor beregnede forhøielse av tolden gir et meget for lavt tal. Den er gjort paa grundlag av nogen faa danske og norske skibes ommaaling, og de har sikkert ikke hat hollænderskibenes sterkt utprægede »nye bygning«. Disse var »fremfor de gamle snart firekantige udi rommet, ligere pakhuse end som skibe«² og forskjellen mellem gammel og ny

¹ En række antegnelseshefter (revision av toldregnskapene) findes opbevart sammen med vareekstraktene for Kristiania.

² R. A. i Kjøbenhavn. Tyske kancellis utenrigske afdeling. Nederlandene A II. Daniel Knoff i en relation om underslæp begaat ved den nederlandske skibsfart paa Norge siden traktaten av 1647.

maaling har rimeligvis været forholdsvis større for den samlede hollænderflaate end for de faa danske og norske skib. I ethvert fald klaget hollænderskipperne over at trælasttolden var næsten fordoblet da de i 1666 kom til Norge.

For at lede ommaalingen av den nederlandske Norgesflaate blev general-admiral Cort Adeler sendt til Holland vaaren 1666. Men efter 3 maaneders ophold kunde han indberette til Danmark at *ett* eneste skib hadde latt sig maale. Blandt de kommitterede for ommaalingen befandt sig nemlig en viss Henrik Tolnaer til Amsterdam med store interesser i trælasthandelen paa Norge, og denne mand organiserte kjøbmænd og skippere til en energisk motstand mot den nye maaling. Skipperne lot ganske enkelt være at møte til de bestemte tider og steder for maalingen.¹ Da det viste sig umulig at faa skibene maalt i Holland, maatte de danske myndigheter sørge for at faa det gjort i Norge. Endnu mens Cort Adeler opholdt sig i Haag, blev der opsat bestemmelser for maalingen av ham, kommissarius Høyer og maaleren Jacob Alefs, og denne »concert« blev sendt op til de norske toldsteder, og i 1666 og 1667 (antagelig ogsaa i 1668) blev tolden betalt efter den. Men hollænderne vedblev at klage over den høie trælasttold, og i Haag og Amsterdam diskuterte man livlig problemet om skibsmaalingen. Det gjaldt for hollænderne at finde ut en maalemetode som kunde skaffe dem de størst mulige fordele uten at være brudd paa traktaten. Og saa længe blev Fredrik III bestormet med skrivelser fra generalstaterne om kjøbmændenes og skippernes idelige klager, at han tilslut paany sendte Cort Adeler til Nederlandene for om mulig at komme til enighet med generalstaterne om skibsmaalingen.

Resultatet av de forhandlinger som indlededes om dette i slutten av 1668 og fortsatte vaaren 1669 var en »kontrakt« av 2. mai 1669 mellem Cort Adeler og raadspensionær Hoppe, hvor man blev enig om en maalemetode som var betydelig gunstigere for hollænderne end den midlertidige, skibene var blit maalt efter i 1666 og 1667. Men i forhold til trælasttolden efter traktaten av 1647 betegnet den allikevel en økning av 68 %.

Denne kontrakt var midlertidig og blev av den grund ikke ratificeret. Fredrik III forbeholdt sig at faa den forandret, men kontrakten blev staaende ved magt, og først da traktaten av 1666 nærmet sig sit utløp (1685) i 1680-aarene, blev spørsmålet om skibsmaalingen paany aktuelt.²

Fra 1666 var det altsaa aapen krig mellem England og Danmark-Norge. De norske havne var lukket for engelske skib, men allikevel ser man at

¹ R. A. i Kjøbenhavn. T. K. U. A. Nederlandene A II. Erklæring medfølgende Fredrik III's skrivelse til Generalstaterne 12. sept. 1668.

² R. A. i Kjøbenhavn. T. K. U. A. Nederlandene A II. Klingenberg's memorial til kongen om skibsmaalingssaken 1665—69, 21. januar 1684.

handelen i det aar maa ha været langt større for Kristianias vedkommende end i aaret 1665, idet toldintradene er steget til mere end det dobbelte af hvad de var i 1665 og næsten har naadd op til indtægten i 1664¹ (paa ca. 2000 rd. nær). — Dette maa enten bety at farten slet ikke har ligget saa ganske nede som borgerne i Kristiania i de aar klager over, eller ogsaa lyver toldintradenes tal. De forandringer som er indtraadt i trælasttolden efter traktaten af 1666 maa ha git sig store udslag i toldintradene. Med en økning i tolden paa henimot 100⁰/₀, betyr 18667 rd. slet ikke forholdsvis meget mere end 8868 rd. tat efter den gamle traktat — forutsat at hollænderne har magtet at hente en del trælast i Norge i dette aar. — Tallet kan ogsaa tænkes at lyve paa en anden maate. — England er utelukket fra at hente trælast i Norge med sine egne skib, men de kan ha skaffet sig lasten paa en anden maate, — for det første ved at la *norske* skib bringe den til England — dernæst ved at la andre nøitrale skib gaa i fragtfart paa England med norsk trælast. Det er ting som tyder paa at begge dele har været tilfældet. For de norske og danske skib som eventuelt har gaat med trælast til England dette aar, er der betalt told efter forhøielsen af 1666 og for de *tyske* skib som sandsynligvis har gaat med trælast mellem Norge og England eller mellem Norge og Holland, er der betalt told som af de nationers skib som var »uten traktaterne«. For disse utelukkede nationer blev tolden som for Kristianopeltraktaten tat efter mængden af hver sort trælast som skibene blev ladet med. Det gav af et fuldlastet skib en betydelig høiere told — iberegnet alle de smaa toldavgifter som hollænderne og traktationene i det hele var forskaanet for. Ogsaa hvis dette har været tilfældet, behøver tallet fra 1666 ikke betegne nogen meget større utførsel af trælast fra Kristiania end det lave tal for 1665.

Det er som sagt ting som tyder paa at vor handelsforbindelse med England slet ikke var avbrutt tiltrods for at vi altsaa skulde være i aapen krig med dette land fra februar 1666. I statholderskapets arkiv finder man f. eks. en supplik fra Kjell Erichsen, datert Kristiania 3. mai 1666. Han ber om tilladelse til at faa seile til England med sine skib »Sophia« og »Raphael« »eftersom mine kjøbmænd udi England som pleier at handle med mig, har nyligen ladet mig forsikre for mine skibes fri fart til og fra bemelte England om de maa blive forløvet til dennem at seile med trælast herfra landet.« Hvorvidt tilladelsen er blit git, kan dog ikke konstateres.

Et andet eksempel viser ganske tydelig hvordan man under krigen handlet paa England. I 1668 gaar for bytinget i Kristiania en sak mellem lagmand Niels Toller og »Mr. Thomas Kent fra London« og hans principal Jan Schiøter. Denne Thomas Kent synes at være en engelskmand som ifølge

¹ 1664 — 20622 rd. 1665 — 8868 rd. 1666 — 18667 rd.

Tord Pedersens bok om Drammen har været fast bosiddende paa Bragernes og sandsynligvis har været mellemmand mellem en eller flere kjøbmænd i London og trælasthandlerne i Kristiania og Drammen. Det er sandsynlig at han har hat den samme opgave som de mænd som i 1690-aarene gaar under navn av »factorer« og som da holder de kjøbmænd de repræsentere, underrettet om lastens mængde og avslutter handel med de norske kjøbmænd paa deres vegne. Mens krigen med England endnu stod paa, sluttede Niels Toller et certeparti med Thomas Kent. Ifølge denne skulde Niels Tollers skute ladet med 23000 bord reise over til England til Thomas Kents principal, og inden maanedes dag efter leverancen skulde betalingen for bordene erlægges i Hamburg in banco med 24 rd. for hvert hundrede bord som blev levert. I certepartiet var ogsaa fastsat at dersom skuten blev arrestert eller opbragt av engelske, skotske eller irske kaper i England eller dets territorier i andre havne end London, naar den hadde duc de Yorks pass med sig, da skulde principalen være forpligtet til straks at befri den »til sin ubehinderlig fart« senest inden to maaneders forløp, og i modsat fald betale skuten med lasten til skipperen og dens reder »for dens værd og pris«. — Skuten kom i god behold til London med sin last, losset der og reiste »fri« derfra. Men paa hjemveien blev den »imot duc de Yorks fri pass« tat av en skotsk kaper, hvorefter den skotske kaper igjen mistet skuten til en fransk kaper. Thomas Kent mente nu at han bare var ansvarlig for skuten indtil den var blit losset i England, og ikke for dens skjæbne efter avreisen fra England. Men dommerne mener at han pligter at erstatte Niels Toller skuten, da det var en skotsk kaper som bevirket at skuten blev tat av den franske kaper, og det var den skotske kaper som skilte skipperen og styrmanden fra skuten og opbragte dem til »Lit« (Leith) i Skotland og besatte skuten med sine egne folk — »hvorfore herudinden ikke kan rettere kjendes end jo Mr. Kent paa sin principals vegne efter hans udgivne haand bør inden to maaneders forløp erstatte til Sr: Tholder saa meget som skuden tilbørlig og billig kunde gjælde og verit av verdi, da den fra London udseilede, hvilket av 6 uvillige søfarende og des kyndige mænd bør estimeres.«¹ — Man ser at handelen med England foregik paa den maate at de engelske kjøbmænd forsikret de norske redere om deres skibes »fri fart«.

Man har ikke bare dette ene eksempel paa at Danmark-Norge paa egne skib besørget en del av sin utførsel under krigen. Da handelstraktaten med Holland var avsluttet i tilknytning til alliancetraktaten i 1666, maatte skibene, som ovenfor nævnt, maales om efter en ny maalemetode, ogsaa de danske og de norske. Tolderen i Kristiania faar antegnelse for de norske

¹ St. A., Kristiania bytingsprotokol nr. 8, 13. febr. 1668.

og danske skib og skuter som siden traktatens paategnelse i aaret 1666 har betalt told efter den gamle drægtighed — nemlig følgende skib:

		Gml. maal.	Ny maal.
Nr. 13 (i toldboken)	Jens Jenssøn av Kristiania	172 l.	215 l.
» 14	— Mathias Poulssen av Sønderborgh . .	105 -	131 -
» 16	— Evind Findson av Laurvik	165 -	206 -
» 17	— Hans Peters av Husum	96 -	120 -
» 26	— Steffen Peters av Fredrichstad	130 -	162 -
» 28	— Hans Peters av Husum	96 -	120 -
» 29	— Mathias Poulssen av Sønderborgh . .	105 -	131 -
» 30	— Jens Jenssøn av Kristiania	172 -	215 -
» 31	— Jacob Hanssen av Kristiania	100 -	125 -
» 32	— Torgeir Sørensen av Tønsberg	40 -	50 -
» 48	— Hans Peters av Husum	96 -	120 -
» 50	— Cornelius Rasmussøn av Kjøbenhavn	150 -	187 -
» 54	— Elias Eliassen av Tønsberg	78 -	97 -
» 56	— Jens Jenssøn av Kristiania	172 -	215 -

Man ser at Jens Jenssøn av Kristiania har været ganske flittig med sine 3 reiser paa aaret. Mere kunde neppe et skib av denne størrelse klare paa et aar, hvad enten farten har gaat paa England eller Holland. Husumskipperen Hans Peters kommer op ved siden av ham. Foruten disse 15 norske og danske *skibsladninger* utføres ogsaa i dette aar 10 *trælastladninger* til fremmede steder paa *skuter* hjemmehørende i forskjellige danske og norske havne. Den samlede drægtighed av de norske og danske skib som i 1666 fører trælast til fremmede steder, er som ovenfor nævnt i en anden forbindelse efter den nye maaling 2635 lester. Men av numrene, disse skibene finnes under i toldboken, ser man at de dansk-norske skib ikke har været mere end $\frac{1}{4}$ av de skib som det aar har gaat med trælast til fremmede steder, idet det mindst maa ha været 56 — det nummer det sidste av disse skib er nævnt under. Vi vet ikke noget sikkert om av hvilke nationer de øvrige 41 skib har været, som man kan vite har anløpet Kristiania havn det aar for at bringe trælast utenlands. Men en antegnelse for aaret 1667 kan muligens bringe en paa spor. Efter ordre av 30. mars 1667 blev det gjort en forandring i maaten at ta trælasttold paa av de upriviligerede nationers skib, idet det blev bestemt at man ogsaa av disse skulde ta tolden efter lester, bare med en noget høiere avgift end av de priviligerede skib, nemlig $1\frac{1}{2}$ rd. pr. lest. Tolderen i Kristiania trodde at med denne forandring for de upriviligerede nationer skulde ogsaa for dem som for traktatnationene alle andre smaa toldavgifter opføre. Men i rentekammeret gjør man i antegnelsene for 1667 toderen

opmerksom paa at det var slet ikke meningen. De upriviligerede nationers skib skal fremdeles som før betale den saakaldte »utgaaende skibstold«. Og han faar antegnelse for samtlige upriviligerede skib som det aar har anløpet Kristiania:

1 (nr. i utgaaende toldb.)	Michel Appel av Hamburg	176	lester
19	— » — Remmer Frantzøn av Stade	139	»
20	— » — Diderich Fredrichs av Riga	200	»
21	— » — Christian v. d. Wetter av Hamburg	180	»
22	— » — Adrian Frantzøn av Hamburg	180	»
23	— » — Siwert Siebes av Embden	126	»
24	— » — Steffen Stein av Embden	94	»
33	— » — Tebbe Tieden av Hamburg	30	»
35	— » — Petter Knach av Lübeck	43	»
36	— » — Ratger Lütgens av Stockholm	60	»
37	— » — Karsten Rhimers av Hamburg	127	»
42	— » — Augustinus Andersen av Hamburg	144	»
55	— » — Jacob Arians av Hamburg	120	»
59	— » — Jesper Claesen av Stockholm	80	»

Denne tilfældige oplysning blir desto mere interessant naar man faar vite at det aar hørte England med til de upriviligerede nationer. Skjønt freden var blit sluttet i juli 1667, kom ikke England inden traktatene igjen før i 1669. Man kan altsaa av denne antegnelse trygt slutte at dette aar er der ikke kommet et eneste engelsk skib til Kristiania.

Paa det nummer det sidste skib er nævnt under, ser man at ogsaa i 1667 er det kommet omkring 60 skib til Kristiania for at hente trællest. *Resten* av disse skibene maa ha været hollandske, norske eller danske skib, og vi har ogsaa for det samme aar en antegnelse som viser at hollænderskibene igjen gik paa Norge (hvis de da noget aar helt hadde sluttet at indfinde sig der). Av denne antegnelsen kan man ikke se hvor *mange*, men til gjengjæld hvor store hollænderskibene gjennemgaaende har været. Som ovenfor nævnt var hollænderne naar de *utførte bare trællest*, fri for alle andre toldavgifter end den $1\frac{1}{8}$ rd. pr. lest av skibets drægtighet. Men dersom de foruten trællest ogsaa hadde fetevarer inde, betaltes told av fetevarer efter toldrullens almindelige satser, mens skipperen fik godtgjort i trællesttolden (som altid betaltes som om skibet var fuldlastet med trællest) det antal lester, fetevarene optok i skibet. — For 12 hollandske skib som har utskibet fetevarer i 1667, faar tolderen antegnelse fordi han for det skibsrumms vedkommende som fetevarene har indtat, ikke har tat den saakaldte indgaaende skibstold. — Disse 12 skib hører hjemme i Hinlopen, Medemblich, Coudam, Graffen, Skillingen og Rotterdam. Det

mindste av dem er paa 150 lester, det største er paa 256 lester. 8 av dem er paa over 200 lester. Man ser altsaa at i aaret 1667 har Kristiania været besøkt av ikke saa faa skib, dels tyske, dels svenske, dels hollandske, og sandsynligvis er ogsaa endel av farten, som i 1666, besørget av norske og danske skib.

1668 er et fredsaar, og det er at dømme efter toldintradene baade for Norge i sin helhet og for det sydøstlige Norges store trælsthavner i særdeleshed et gyldent aar. Kristiania toldintrader som i 1667 hadde været 16134 rd. — altsaa noget mindre end i det foregaaende krigsaar — stiger i 1668 til 37474 rd. Fordi England i dette aar endnu ikke var kommet inden traktatene, har man i antegnelseene til Kristiania toldregnskaper i en mangelspost faat opgave over alle engelske skib som det aar har indfundet sig paa byens havn. Det er atter samtlige skib tilhørende de uprivilegerede nationer som i 1668 er blit gjenstand for en mangelspost av lignende art som den ovenfor omtalte for det foregaaende aar. I 1668 har Kristiania været besøkt av 24 skib utenfor traktatene. 19 av dem er fra England og 16 av disse er fra London, et fra Yarmouth, et fra Lynn og et fra Hull. De øvrige fem er fra Hamburg. Man ser hvor meget anderledes listen over de uprivilegerede skib ser ut i 1668 end den gjorde i 1667. De store skib fra Stade, Riga og Stockholm (svenske havner) og fra Lübeck og Embden er forsvundet, og en hel del engelske er kommet isteden. Man kan uheldigvis ikke vite hvor store de engelske skib har været. Man vet bare sikkert at de alle var over 50 lester. Drægtigheten er ikke opgit i antegnelsen. Denne mangelspost skyldes at tolderen ikke har tat indgaaende skibstold av disse skib, og da alle de engelske skib er opført med en mangel av 8 rd., kan man av toldrullen se at de maa ha været større end 50 lester. — Det er rimelig at anta at de gjennemsnitlig ikke har været saa meget mindre end de hollandske. Paa denne antegnelse og paa andre fra samme aar ser man at Kristiania det aar har været besøkt av mere end hundrede skib foruten en mængde skuter, hvis tal har naadd langt over to hundrede.

Det faktum at listen over de uprivilegerede nationers skib saa helt forandrer karakter fra et aar til et andet, gjør at man kan slutte sig til hvordan skibsfarten paa det trælsteksporterende Norge har artet sig i krigsaarene, da man jo av toldintradene ser at den paa ingen maate helt har ligget nede, og man altsaa med sikkerhet vet at engelskmændene ikke har indfundet sig, i hvert fald paa Kristiania havn og sandsynligvis heller ikke i andre havner, med et eneste skib.

I en studie over den svenske handelsflaates historie 1660—75 av Birger Fahlborg¹ faar man vite at under denne krig har svenskene benyttet sin

¹ Sv. Hist. Tidskr. b. 43, s. 205 f.

noitralitet til ganske betydelig at øke den handelsflaate som regjeringen gjennom det svenske kommercekollegium allerede siden 1651 maalbevisst hadde søkt at opmuntre de svenske undersaatter til at skaffe. Forfatteren mener at saa stor kapital som skulde til for at skaffe denne betydelige handelsflaate, neppe paa de tider kunde være forhaanden i det svenske rike, og han har derfor en mistanke om, at der i flaaten stikker betydelig hollandsk og muligens ogsaa endel engelsk kapital. Han anfører et par ganske karakteristiske eksempler paa hollandsk lurendreieri, som har betydning her, fordi det spores ogsaa i Kristianias skibsfart i disse aar. — Man vil av listen ovenfor over de upriviligerede nationers skibe i 1667 se at der kommer store fartøier hjemmehørende saavel i Riga som i Stade og Stockholm. Riga og Stade¹ var dengang begge svenske byer, og Birger Fahlborg fortæller at i aaret 1666 vokste i disse to byer pludselig op en handelsflaate av store skib. Ved begyndelsen av 1660-tallet hadde f. eks. Stade en flaate paa bare nogen faa hundrede lester, mens den i aaret 1666 og især vaaren 1667 vokste med en rent svimlende hurtighet, slik at flaaten paa vaarsiden 1667 hadde en drægtighet av 4500 lester. Kommercekollegiet kom imidlertid snart underveir med at her forelaa underslæp i stor stil. Tilveksten i Stades skibsflaate var simpelthen hollandske skib under svensk flag. Med Stades magistrats sjøpass ombord gik disse skib for svenske og kunde paa den maaten lettere undgaa de engelske kapere som stadig var paa jagt efter hollænderskibene, skjønt engelskmændene nok godt kjendte denne form for fusk og var paa vakt mot den. Det viser et lignende eksempel fra Riga, hvor et litet konsortium i 1666 kjøpte en del store hollandske skib; men alt paa første reisen blev de fleste av dem opbragt av engelskmændene og beslaglagt som hollandsk eiendom.

Baade fra Stade og Riga kommer som sagt store fartøier til Kristiania i 1667, og mulig har de svenske skib været talrikere endda i 1666. For i sidste halvdel av 1667 kunde hollænderne selv igjen uten frygt fare paa Norge, da freden med England var sluttet, og engelskmændene kunde ogsaa indfinde sig der. Da har skibene i Stade og Riga og andre svenske havner, hvor hollænderne fortrinsvis drev sine »lurendreierier«, atter gaat over paa sine virkelige eieres hænder, og disse havners pludselig opdukkende skibsrederi forsvinder sporløst og like hurtig som det var kommet.

Man kan altsaa gaa ut fra at en stor del av den handelen, hollændere og engelskmænd har magtet at holde igang under krigen, har været drevet under svensk flag, og at svenskene med den flaate, som man maa anta har været virkelig svensk tonnage, foruten sin egen eksport og import

¹ Stade ligger nær Altona og tilhørte de svenske besiddelser i bispedømmene Bremen og Verden som tilfaldt Sverige ved Westfalerfreden i 1648.

ogsaa har magtet at drive fragtfart mellem fremmede land. — Aaret 1668 har ikke et eneste skib fra Stade, Riga eller Stockholm at opvise i Kristiania. Hollænderne og engelskmændene drev atter sin handel under eget flag.

Vi har alt set at for aaret 1668 har man fra Kristiania en opgave over trælasteporten som sandsynligvis er paalidelig. Det blev det aar utskibet 1126293 deler, 324 stvr. spærrer og 601 tylvt bjælker. Det er den last som optar skibsrummet. Smaalasten og veden har man rimeligvis brukt til at stuve den store last med. Man kan regne ut hvor stort skibsrum denne last har indtat og paa den maaten trække en noksaa sikker slutning om forholdet mellem nederlændernes og engelskmændenes skibsfart paa Norge i det aar 1668. De deler som er utført fra Kristiania i dette aar, har indtat et rum av ca. 14000 lester. De 601 tylvt bjælker indtar omtrent samme rum som 54000 deler og de 324 stokver spærrer vil indta et rum som 108000 deler; det vil si at bjælkene og spærrerne tilsammen vil indta ca. 2025 lester skibsrum. Altsaa vil den samlede last utført fra Kristiania i 1668 opta en skibsflaate paa ca. 16100 lester. Naar man nu vet at det i 1668 er gaat mindst 108 skib ut fra Kristiania havn lastet med trælast og at der paa *skuter* fra Rostock, Embden og Lübeck og nogen faa fra Holland, som man ogsaa ved en antegnelse samme aar har noiagtig opgave over, er utført 225 lester trælast, saa faar man at *skibene* har hat en gjennemsnittsdrægtighet av ca. 150 lester [(16100 lester ÷ 215 lester) : 108 = 147 lester]. Regner man nu at gjennemsnittsdrægtigheten av samtlige skib ogsaa er gjennemsnittsdrægtigheten av de 19 engelske skib og de 5 fra Hamburg, faar man at England har tat 2850 lester trælast fra Kristiania og de store tyske skib som sandsynligvis har gaat i fragtfart paa et eller andet land, 750 lester. Tilbake til de privilegerede nationer — i dette aar altsaa bare Holland — og Norge-Danmark selv — blir 12275 lester. Av disse har de norske og danske skib neppe tat mere end i aaret 1666, da man kjender deres drægtighet — noget mere end 2600 lester. Man faar da at paa hollandske skib har gaat mellem 9000 og 10000 lester.

Man kan ikke vite hvor de norske skib er gaat hen med sin last. Sandsynligvis har de fordelt sig paa England og Holland; men av det som altsaa er hentet i disse nationers egne skib falder mere end 3 ganger saa meget paa hollænderne som paa engelskmændene. Endnu har altsaa engelskmændene ikke opnaadd at bli hollænderne en likeværdig konkurrent paa Kristiania havn.

En slik række av mangelsposter ved et eneste aars toldregnskaper som det 1668 frembyr, er desværre en sjeldenhet. Her faar man ikke alene nogenlunde vite *skibenes* antal — men ogsaa hvor mange skib anløper havnen av uprivilegerede nationer — og desuten hvor mange *skuter* uten

traktatene der har ført træløst til fremmede steder. Av disse kjendsgjeringer kan man som ovenfor vist, trække ikke saa faa, temmelig sikre slutninger.

For aaret 1669 har man ikke saa mange hjelpekilder. Men man vet ialfald hvor meget træløst der er utført fra Kristiania, nemlig 1037916 deler, 804 tylvt bjælker og 258 stokver spærrer. Det vil efter samme beregningsmaate som er brukt for det foregaaende aar, bli 14961 lester træløst, altsaa lidt mindre end i 1668. 1670 har tallene 921765 deler, 1056 tylvter bjælker og 213 stokver spærrer eller tilsammen 12409 lester træløst, og toldintradene for disse to aar er henholdsvis 30774 rd. og 28404 rd. Man ser altsaa et vist forhold mellem toldintradenes og træløstmængdens størrelse. Allikevel kan ikke hele nedgangen i toldintradene skrives paa træløsteksportens regning. For en del maa den skyldes en mindre import i 1669 og 1670 end i 1668.

Aaret 1671 hører ogsaa til de gyldne aar efter 1660-aarenes krig mellem sjømagtene. Men for dette aar mangler vareekstrakt og tal for Kristiania toldintrader. Ved hjelp av andre tal¹ kan man imidlertid slutte sig til at intradene har været ca. 32000 rd.

Skal man altsaa tro *tallene* for toldintradene har disse fire etterkrigsaar været glimrende tider i det sydøstlige Norges træløsthavner og antagelig for hele det handlende Norge. Toldindtægtene for Norge viser i disse aar høiere tal end i nogen anden del av tiden 1660—1700, og aaret 1668 opviser maksimumstallet for hele perioden, nemlig 455757 rd.

Men ser man paa gjennemsnittstallet for krigsaarene og de gode fredsaar *tilsammen*, jevner dette høidepunkt sig noksaa meget ut, idet dette tal for aarene 1663—70 beløper sig til 289166 rd., mens de gode aar alene (1667—71) har 368162 rd. og fredsaarene før krigen 1661 og 1662 har gjennemsnittstallet 240000 rd. aarlig. Paa grundlag av tallene for toldintradene i Norge i de gode aar og et tal for træløsteksportens størrelse for hele Norge i 1664, nemlig 240000 lester² har Tord Pedersen regnet ut at eksporten fra Norge i aarene 1668 og 1669 skulde beløpe sig til noget *mere* og i aarene 1670 og 1671 noget *mindre* end 400000 lester.³ Dette er sikkert ikke saa lite av et eventyr. Regner man nemlig at al træløst er utført av de privilegerede nationer som efter traktaten av 1666 betalte 1¹/_s rdl. pr. læst av den utskibede last, vilde 400000 lester gi en toldindtægt

¹ I en antegnelse til træløsttjenderegnskapene for aarene 1671—72 og 73, da denne avgift var bortforpagtet til samme person for Kristiania, Tønsberg og Holmestrand, er nævnt de samlede intrader for disse tre toldsteder i det nævnte aar. I 1673 ser man at Kristiania toldintrader er $\frac{2}{3}$ av de samlede intrader. Man kan da gaa ut fra at forholdet har været nogenlunde det samme i 1671.

² Se ovenfor i avsnittet om Handel og skibsfart i den første menneskealder, side 96.

³ Tord Pedersen: Drammen II, s. 39 f.

av 450000 rd. Nu var indtægten av den norske told i 1668 rigtignok som nævnt 455757 rd. Men det er indtægten for *hele* Norge, saavel det søndenfjeldske tolddistrikt som det nordenfjeldske.¹ Var Tord Pedersens tal rigtige, skulde i 1668 tolden av indførte varer til Norge plus told av de andre eksportvarer (vestlandsfisken, jernet, kobberet, fetevarene, huder, skind og karven) bare beløpe sig til 5554 rd.

Dette er selvsagt umulig, hvad man meget let kan bevise, idet Bergens-tolden alene det aar beløp sig til mere end 97000 rd. og importtolden for bare Kristiania maa ha været over 15000 rd.

Den utgaaende told av trælaster i Kristiania skulde nemlig bli aller mindst 19547 rd.²

Den vigtigste utførselsartikkel fra Kristiania efter trælaster er jernet. Av jern utføres dette aar 634 S $\bar{n}$ stangjern og 52 S $\bar{n}$ jernkakkelovner som betaler henholdsvis 3 ort og 1 ort av skippundet i told. Det gir en indtægt av 488 $\frac{1}{2}$ rd. Regner man desuten med *karven* som i den tid utføres fra Kristiania i temmelig store mængder — i 1668 62 lester og 7 tønder, det vil si det samme som 2983 tønder (à 1 ort pr. tønde i told) og gir en indtægt av 746 rd. — saa faar man paa den utgaaende told 20781 rd. Endnu er ikke medregnet det som er betalt i told av utført semsklæder (semsket lær), renshuder, lammeskind, kalveskind, gjeteskind, kohuder og elgshuder. Av disse varer kan man nemlig ikke beregne tolden, da der betales 8 $\frac{0}{10}$ av deres kostende, og prisen kan man ikke saa godt vite. Det samme er tilfældet med tjæren som det utføres 308 $\frac{1}{2}$ lest og 18 tønder av i 1668. Man er imidlertid neppe langt fra sandheten naar man regner at den indgaaende told det aar har beløpet sig til mellem 15 og 16000 rd. Man ser, man kommer bare for Kristianas vedkommende til et tal for *importen* alene som er 3 ganger større end det Tord Pedersen har levnet hele Norges import plus eksporten av alle varer undtagen trælaster.

Det er heller ikke umulig at faa et omtrentlig rigtig tal for tolden av trælasteksporten i 1668 og derigjennem nogenlunde fastsætte selve eksportens størrelse.

I aarene 1663—70 kan man regne ut forholdet mellem den norden- og den søndenfjeldske told. Hele den norske told beløper sig i disse aar gjennemsnitlig til 289166 rd. aarlig, den søndenfjeldske alene til 123723 rd.

¹ Det søndenfjeldske tolddistrikt omfattet dengang toldstedene fra og med Fredrikshald til og med Flekkefjord og det nordenfjeldske de øvrige toldsteder, av hvilke Bergen og Trondhjem hadde den alt overveiende handel.

² Ifølge beregningen ovenfor for trælasteksporten i 1668 har Kristiania utskibet 3825 lester trælaster paa upriviligert skibsrum. Det gir en indtægt av $(1,5 \text{ rd.} \times 3825) = 5736 \text{ rd.}$, — og 12275 rd. paa indenriks og privilegeret skibsrum som gir $(1\frac{1}{8} \text{ rd.} \times 12275) = 13809 \text{ rd.}$ — eller tilsammen 19547 rd.

aarlig, altsaa den nordenfjeldske alene til 165443 rd. aarlig. Skjønt aaret 1668 for det nordenfjeldske sikkert har hat et betydelig høiere tal end dette gjennemsnitstal, saa kommer man ikke saa langt fra det rette naar man for at faa tolden for de nordenfjeldske trælasthavner Trondhjem, Romsdal og Søndmør for sig trækker Bergenstolden for 1668 fra gjennemsnitstallet for de nordenfjeldske toldintrader ($165443 \div 97628$), og man faar da paa de nordenfjeldske trælastdistrikter 67851 rd. — en told omtrent saa stor som Drammens i det samme aar. Paa den trælasteksporterende del av Norge blir toldindtægten da 358314 rd. For at faa trælasttolden alene maa man endda trække fra importtolden. Regner man som det var tilfældet i 1690-aarene at importtolden har været $\frac{1}{12}$ av den samlede told for det søndenfjeldske Norge, faar man at trælasttolden alene har indbragt ca. 328000 rd., og naar man regner at disse er betalt med minimum $1\frac{1}{8}$ rd. pr. lest av utskibet trælast, ser man at man kommer noget under 300000 lester i 1668 og endda litt længer ned i 1669—70 og 1671.

Man maa naturligvis huske at resultatet av denne beregning bare kan bli et i høi grad omtrentlig tal.

Sandsynligvis er det meget for høit, idet $\frac{1}{12}$ av den samlede told sikkert er for litet paa importtolden. I 1668 synes nemlig importen at ha været usedvanlig stor, hvad ogsaa er ganske rimelig.

Efter en fireaarig krigsperiode med stilstand i handelen har vel hollænder-skibene i det første fredsaar indfundet sig med mange sutlere ombord, og byttehandelen har foregaat livligere end vanlig. Desuten er det beregnet at samtlige skib har betalt $1\frac{1}{8}$ rd. pr. lest, hvilket i virkeligheten for det aar bare var tilfældet med de hollandske og de norske og danske, mens engelskmændenes skib som ialfald i Kristiania har utgjort ca. $\frac{1}{8}$ av den samlede tonnage i dette aar, var »uten traktatene« og betalte $1\frac{1}{2}$ rd. av lesten. Man er rimeligvis endda paa den sikre side naar man regner at Norge i 1668 ikke har utført mere end ca. 250000 lester trælast.

Det tal for 1644 som Tord Pedersen har gaat ut fra, maa altsaa ogsaa være sat for høit.¹

Resultatet av denne omtrentlige beregning blir at Norge i fredsperioden 1667—1671 muligens har utført noget mere trælast end det som sammenlagt med krigsperioden skulde gi gode middelsaar som før krigen. Det skulde gjennemsnitstallet for disse aar vise, idet 289166 rd. aarlig er et høiere tal end nogen anden periode av tidsrummet 1660—1700 viser. Hvis man da helt ut kan stole paa at dette tal ikke lyver. Tænker man nemlig

¹ Som ovenfor nævnt er dette tal hentet fra Schweigaards statistik. Da gjennemsnitstallet for de norske toldintrader i disse aar før krigen er 240000 rd., sier det sig selv at man maa trække endel fra for at faa det rigtige tal for trælasteksportens størrelse.

paa at toldintradene ved ommaalingen av skibene i 1666 har øket betydelig, behøver ikke dette høie gjennemsnittstal at betegne et tilsvarende høit tal for trællasteksporten.

Man har i mere end en fremstilling av denne tid paa grundlag av tallene for toldintradene kaldt disse gode aar for »gyldne« og med dette ord vel villet betegne at aarene har bragt umaadelige rigdommer i landet. Men ikke bare den ovenfor gjorde sandsynlighetsberegning vil vise at forestillingen om disse aars trællasteksport er temmelig overdreven; ogsaa samtidiges uttalelser viser, at prisen paa lasten har været usedvanlig lav, slik at den vinding, man har hat paa de trælasmængder som i de aar gik ut av landet, neppe har været større end fortjenesten paa lasten i middelsaarene før krigen. Av et udatert »underdanigste forslag om trælasthan- delen i Norge«, — efter indholdet at domme forfattet straks efter 31. juli 1667, da freden mellem de krigførende lande blev sluttet — ser man, om man kan sætte lid til den anonyme forslagsstiller, at i 1664 var der hugget en mængde træl i Norge. Det som ikke blev bragt frem til ladepladsene, før krigen brøt ut, var endnu i sidste halvdel av 1667 forhaanden, da farten paa grund av krigen hadde hvilt i aarene mellem 1664 og 1667. »Siden har undersaatterne continuerlig i 3 aar 1665—1666 og 1667 alt samlet mere til og haabet tidens forandring til fred at de da kunde have blit det kvit — —.« Men freden er uteblit, og lastens mængde har vokset, og dette, mener forfatteren, foraarsaker en stor »vanpris«, saa meget mere som hollænderne under krigen har mistet en mængde av sine skib, »hvorover i hunderttal mangler de lastedragere som pleier at segle paa Norge, derfor begriber fornuften vel uden lang forklaring, at ved faa skib (imod forrige) saavel den overflødige mængde af last paa fire aars tid er beholden, maa jo endelig foraarsage ringe pris, mindre end for halv verd imod forrige tider, hvorved undersaatterne haver ringe for deres arbeide og hans majestæt mindre i sine rettigheder«. Og, mener forfatteren, beklageligvis er dette alt for klart, det ser man alt nu ved den første reise efter krigen, for hollænderne vil ikke gi mere end 2 rd. for en tylvt bjælker, som de før ga 5 à 6 rd. for, endda de kan sælge den i Holland for 20 rd. og undertiden mer. For hundrede deler gav de heller ikke mere end 6—6½—7 rd. som de før kunde gi 10—11 og 12 rd. for *og endda førte de ingen penger i landet*, men gav størstedelen varer for det, og om de hadde budt mindre pris, vilde de faat lasten for den, for »de betrængte nødes at sælge baade for trang og den frygt at lasten forder-ves, endog der skibene var tillad, var det fast ukjendelig noget var borttaget fra den mængde som igjen er, i saa maade er man de fremmedes træl og ikke har nær sin egen bekostning igjen«. Forfatteren mener ogsaa at prisen yderligere vil trykkes, fordi de hollandske skib, som nu

bygges for at erstatte alle dem, som er blit ødelagt under krigen, ikke er paa langt nær saa store som de gamle, men bare rummer 7—8000 deler, mens de som kom før krigen, rummet 16000.

Han mener ogsaa at hovedgrunden til at delerne er i saa daarlig pris, er at hollænderne i sit eget land har bygget vindsager i hundredtal »hvor-paa de nu selv skjærer planker og bord av de store bjælker og huggen last som de her af Norge udfører, af hvilken aarsag skibene som paa havnene ankommer, en del nu tager deres ganske ladning av bjælker og gaar delerne forbi, som aldrig saa tilforne er skeet, at jo et tusen bord eller halvanden pleier neden i skibet saa og fordækket alene med bord at lades. Det samme verk med vindsager praktiseres nu og udi Engeland at anrettes. Av saadan inventioner formerkes jo grundelig derav at sagbruket i Norge som hidtil har været en herlig manufaktur blir ruineret».¹

Det man sikkert kan stole paa i dette indlæg, er at det har ligget masser av trælast ophobet paa ladepladsene i Norge, da farten efter freden igjen kom i normal gjænge, og at dette har trykket prisen langt ned under hvad den var før krigen.

Av flere ting kan man slutte at den anonyme forfatter har sine erfaringer fra en mindre ladeplads, at han sandsynligvis ikke har hørt hjemme hverken i Kristiania eller i Drammen. I Kristiania ser man i hvert fald at de hollandske skib i 1668 har været like saa store som før krigen, nemlig 200 lester og derover og bare et par under denne størrelse. (Det er nemlig netop skib paa 200 lester som rummer ca. 16000 deler). Og hans erfaring om at skibene før krigen altid pleiet ha et tusen bord nede i rummet og fordækket ganske tilladd med bord, tyder paa en havn hvor hovedlasten var bjælker. I Kristiania var, som det tydelig nok fremgaar av de ovenfor anførte tal, hovedlasten deler, og fra Drammen vet man i hvert fald for en noget senere tid, at det blev utført like store mængder av bjælker og bord.

Det er rimeligst at anta, at denne anonyme forfatter er fra en sørlands-havn, f. eks. Arendal. Det passer godt med hvad han fortæller.

I Arendal utførte man 10 ganger mere av bjælker end av bord.² Paa sørlandet holdt ogsaa hollændernes primitive form for byttehandel sig længer og var almindeligere end i Kristiania og Drammen. Og de hadde sin ganske bestemte fremgangsmaate for at faa trykket prisen ned til hvad de selv vilde betale for lasten, selv før krigen, da det ikke var overvældende mængder av last for haanden. I 1664 fortæller Niels Pedersen,

¹ R. A. Kancelliets real. ordn. avdel. Skog- og sagvæsen (22 b).

² Ved sammenligning mellem bord- og bjælkeeksportens størrelse sier det sig selv at det ikke er *antallet* av bjælker og bord som sammenlignes, men *rumindholdet*.

præsidenten og direktøren over kommercién i Kristianssands by og distrikt, om hvordan de pleiet gaa frem.¹

10—12 skippere slaar sig sammen og gaar i land for at bese lasten. Først gaar de til dem som har 5—6 og flere skibsladninger at sælge. En av dem byr paa den, og alle de andre byr under. Vil lastehandleren saa ikke sælge lasten for det første bud, gaar de til en anden, for hvem det er mere om at gjøre at faa solgt. Hos ham maker de det slik at de faar lasten $\frac{1}{2}$ rd. billigere pr. tylvt end de bød den første. Naar saa skipperne kommer igjen paa den anden reise, maa den de først var hos, sælge lasten til meget lavere pris end den de første gang bød ham. Og med de smaa lastehandlere, fortæller Niels Pedersen, har skipperen det endda langt lettere end med de store. De tvinges altid til at sælge langt billigere end de store for overhodet at bli kvit sin last. — Man forstaar hvor let hollænderne har hat for at trykke prisen paa lasten under de ekstraordinære forhold efter krigen i 1668, naar de under normale forhold gik slik frem. Og man har ikke bare dette ene bevis paa at trælasten var i daarlig pris i aarene efter krigen mellem Holland og England. I en anden forbindelse har vi tidligere omtalt en supplik fra fire Kristianiaborgere til kommerce­direktør og præsident i Kristiania Peter Dreyer, men ikke gaat nærmere ind paa indholdet. Den er datert 30. nov. 1667 og man faar i den vite, at i Kristiania »befindes en stor mængde av bord som ikke er avhændet eller bortført og end en langt større mængde er at formode her blir, dersom de bord som nu befindes ved sagerne udi denne idzige vinter alle blir indkjørt«, og da maa man frygte for at lasten — baade den gamle og den nye — kommer ganske »i vanpris«, til største skade og ruin for indvaarnerne som handler med den. Det vil ikke være gjort paa et aar at skaffe disse mængder av last bort, som en del av hollænderne »har ladet sig med forlyde«, men sandsynligvis strække sig over flere. De fire Kristianiaborgere har en noget uklar forestilling om at man i Holland og andre land under lignende omstændigheter — store varemængder og som følge derav slet pris — pleier kunstig at stanse den yderligere tilførsel av denne varesort, indtil de mængder man har liggende, er blit forhandlet. Og foranstaltninger i denne retning begjærer de underskrevne borgere pligtigst, nemlig at »hr. præsident som kommerce­direktør vil herom gjøre nogen god ordinants og udi bedste maader herudi saavel som alt andet som kommercién og det gemene nytte kan befordre, have god obacht førend nu den største bordkjørsel angaar.«²

¹ I det ovenfor benyttede indlæg av 1664 som fører til opprettelse av præsident- og kommerce­direktørstillingene rundt omkring i de større norske kjøpstæder.

² R. A. Kancelliets real. ordn. avdel. Skog- og sagvæsen.

Man kan ikke sikkert avgjøre om det virkelig er blitt gjort noget fra centralstyrelsens side for at forebygge den store »vanpris« i lasten som de to ovenfor citerte indlæg fortæller om. Sammen med Kristianiaborgernes henvendelse til Peter Dreyer findes rigtignok et udatert koncept til en kongelig forordning,¹ hvor Fredrik III av sær kongelig omsorg forbyder hugst av bjælker i et helt aar, og at ingen »huggen last« som ikke ligger ved ladestedene maa føres dit paa et aar, for at den gamle last først kan bli utført. Desuten blir det forbudt at skjære bord paa sagene i 4 maaneder fra den 30. mars 1668 at regne og til den 30. juli. Og disse foranstaltninger faar den tilsyneladende merkelige begrundelse at »trælasthandelen i vort rike Norge *avtar* ved den store mængde paa alle vore havner og strømme, der udi disse besværlige aaringer mens krigen til søs har continueret og farten hvilet, er tilveiebragt, og endnu dagligen i alt for stor mængde tilveiebringes, hvilket ikke av de trafikerende paa nogle aars tid kan avhentes, mens aar efter anden bestaaende bliver og derover merkelig fordærvet«. — At handelen *avtar* paa grund av lastens mængde, er vel et klodset uttrykk for at prisen paa den synker. Som de ovenfor anførte tal viser, har handelen nemlig neppe paa noget tidspunkt av aarhundredet hat et større omfang. Men »gode tider« har det altsaa rimeligvis allikevel ikke været. — Om dette koncept til forordning nogensinde er blitt forordning, har det ikke været mulig at avgjøre. Begge indlæggene i dette spørsmål og denne forordning som muligens aldrig blev til, viser i hvert fald at man ogsaa i Norge hadde faat syn for handelens love, og det viser hvilke midler man i merkantilismens tid prøvet at anvende mot overproduktion.

Slik var altsaa situationen umiddelbart efter fredsslutningen i 1667. Det er tænkelig at dette kunde være et raskt forbigaaende fænomen; men det er ting som tyder paa at den daarlige pris har holdt sig ialfald i det mest »gyldne« av alle disse tilsyneladende saa glimrende aar for norsk trælasteksport. I november 1669 gik paa Kristiania raadstue en sak mellem Knud Frandsen »residerende paa Kiørboe« paa den ene side og Sr Hendrich Betz av Amsterdam paa den anden side. Den dreiet sig om 16 skib som Knud Frandsen i 1668 hadde lastet med trælast og som Hendrich Betz skulde sælge for ham i Holland og England.

Tvistigheten gjaldt egentlig hvorvidt denne handel var en kompanihandel eller ikke. Var den det, skulde begge kompanistene gaa halvt om tap og gevinst paa hvert enkelt av skibene. Fra Hendrich Betz's side blev det hævdet at det var avtalen mellem de to parter, mens Knud Frandsen

¹ Forslaget er utgaat fra Daniel Knoff og drøftet i Statskollegiet 30. dec. 1667 og 13. jan. 1668 (Lindbæk, Statskoll.s Hist. I, s. 290 f.).

ikke vilde gaa med paa dette, fordi Betz ikke hadde indleveret kompaniregning for hvert enkelt skib. Hendrich Betz hadde paaført handelen store tap for det første ved at avhænde lasten i Holland og England til urimelig lave priser og dernæst ved i fragt av skibene at ha betalt en »fast ulidelig pris«. Raadstueretten fandt at der mellem citanten Knud Frandsen og indstevnte Hendrich Betz ikke fandtes slike beviser som bør have »ved slik kjøbmandskaps madschaberie om hvad vandtes eller taptes«, og at Hendrich Betz ikke hadde hat fornøden »at aarsage denne handling saa stor skades tilføielse først ved slik stor befragtning og derefter ved lastens ringe avhændelse«. Derfor mente retten at Knud Frandsen ikke med billighet burde være forbunden til kompani i denne handel undtagen for de skibes vedkommende som han vitterlig hadde været med at fragte, og den fastsatte for den øvrige last en pris som laa midt imellem den Hendrich Betz hadde sat og den som Knud Frandsen forlangte. Prisene paa bord er her sat endda lavere end den som hollænderne ifølge den ovenfor citerte anonyme forfatter betalte for dem paa den første reise efter krigen, nemlig 5 rd. 2¹/₂ ort, mens ordinære bjælker¹ som for Kristiania spiller en mindre rolle, synes at staa noget høiere; mastene har heller ikke staa saa langt under prisen før krigen, mens delerne altsaa bare har hat den halve værdi, ja sandsynligvis været endda lenger nede i pris, da dette jo er priser som er kunstig regulert av raadstueretten til fordel for en norsk indbygger.

Man ser videre av denne sak at Amsterdammer-kjøbmanden Hendrich Betz har solgt lasten ikke bare i Holland, men ogsaa ved sine fuldmægtiger i England, hvilket viser at mere last fra Norge end det som gik i engelske skib, i disse aar har gaat til England. Den i norsk trælasthandels historie saa ofte omtalte brand i London fandt jo sted høsten 1666 midt under krigen, og det er rimelig at den har hat nogen betydning for trælasteksporten i Norge i de nærmest følgende aar. Men tiltrods for de store mængder av trælast som gik fra Norge i denne tid, synes alt at tyde paa at saa svært meget har nordmændene ikke varmet sig ved denne brand allikevel. I Kristiania, hvor deler var den viktigste eksportartikel, har man i hvert fald neppe tjent saa meget i disse gyldne aar. Det som kom ind for den svære trælasteksport, var sandsynligvis ikke saa meget mere end hvad der skulde til for at opveie tapene i de stillestaende krigsaar, naar man tar de lave priser paa lasten med i beregningen.

Gaar man derefter over til at undersøke *importen* til Kristiania i disse aar i den utstrækning som de omtalte vareekstrakter gir paalidelige tal

¹ Det er vanskelig at vite hvad som menes med ordinære bjælker. Man har saa mange dimensioner av denne trælastsort; fra 18alinger og like ned til syvalinger.

for, maa man være opmærksom paa at like saa lite som en svær eksport av trælast *behøver* at bety en gylden tid med svære indkomster for de handlende, likesaa litet *behøver* en stor import i denne tid forutsætte en stor kjøpeevne i byen. Endda er byttehandelens tid ikke forbi — det fortæller den anonyme forfatter av brevet om trælasthandelen i 1667 os — hollænderne førte paa den første reise næsten ingen rede penger i landet, men gav »mestendelen« varer. Det er klart at jo mindre en kjøbstad var, desto mere primitivt foregik handelen, og aller mest primitivt gik det for sig paa ladepladsene. Der kom skipperne og sutlerne med varer og byttet dem med bord og bjælker og anden last. De kjøpte i saa smaa partier som mulig, samlet sin last sammen fra mange forskjellige trælasthandlere for at faa den saa billig som mulig og vel ogsaa fordi de i mange tilfælder ikke hadde kontanter at betale med, og de smaa trælasthandlere paa ladepladsene var ikke krambodhandlere; de skulde bare ha varene til husbehov. I 1620-aarenes Kristiania er det rimelig at forholdene endnu har været saa primitive at en stor del av handelen har været byttehandel. At det i Kristiania i 1660-aarene forekom temmelig store handelsforetagender, viser eksemplet ovenfor om Knud Frandsens og Hendrich Betz's kompanihandel, og jo mere trælasthandelen blev skilt fra anden handelsvirksomhet, jo mere differentiært handelen med andre ord blev, des længer maatte man komme bort fra tuskhandelen.

Tidligere er nævnt hvorledes i 1660-aarenes Kristiania kombinationen trælasthandler—krambodhandler ikke synes at være paa langt nær saa almindelig som i 1620-aarenes Kristiania. Er dette rigtig, er det ogsaa rimelig at trælasthandelen i 1660-aarene var mindre jevnt fordelt paa de enkelte handlende end i 1620-aarene, og dette var igjen en følge av den vældige opgang i trælasteksporten som ligger mellem 1630-aarene og den her omhandlede tid. En mand som sitter med flere sagbruk som han kan skjære en mængde bord paa om aaret med den sikreste utsigt til at bli av med dem, trenger ikke den økning av sin fortjeneste som krambodhandelen vilde gi ham. Men derfor kan man ikke forutsætte at byttehandel ikke forekommer i Kristiania i disse aar. Og i ethvert fald er det sikkert at det endnu ikke var noget stabilt forhold mellem byens behov og dens import i enkelte aar, fordi en stor del av importen var git tilfældigheten i vold.

En hel del av de varer som kom til byen, kom ikke paa bestilling fra byens kjøbmænd; de kom med de hollandske sutlere og skippere som paa lovlige og ulovlige steder og til lovlige og ulovlige tider konkurrerte med byens krambodhandlere, og fordi varene i stor utstrækning kom ubestilte, hændte det vel mere end en gang at de kom i større mængder end byen hadde behov for dem, og hollændernes handelssnille borger for at de nok var flinke til at bli av med dem.

Det hændte ikke sjelden at disse hollandske sutlere av »oberkjøbmanden«¹ blev stevnet for bytinget for »ulouglig kjøbmandskap, idet de deres medførte gods hadde solt paa kjølen«. I 1664 blev en hel del av dem trukket for retten og tiltalt fordi de »ikke hadde angivet sig for oberkjøbmanden, ei heller hos raadskemneren at leie bod til sine varer paa torvet efter de artikler borgermester og raad har forfattet som paa toldboden findes opslagen — og som formelder saaledes i den 3dje artikel: Al fremmedes handling skal ske alene paa torvet som med klæde, lerret, speceri, jernvare og andet kremmeri, udi de dertil forordnede boder og ikke paa kjølen, søboder, vinkler eller gaardene under vedbørlig straf«. Men de indstevnte møtte og mente de burde ha den samme frihet som deres skipperne at sælge paa kjølen og at det skulde være de oprettede traktater gemess, og de fandt sig besværet over den laas og lukkelse for deres gods. De anklagede, ikke mindre end 11 stykker, blev denne gang frifundet, fordi de undskyldte sig med uvidenhed, og det var første gang de hadde overtraadt denne lov. Men de maatte love næste gang, de kom igjen, at rette sig efter loven. — Senere paa høsten det samme aar er en del av de samme sutlere og nogen andre igjen stevnet for ulovlig handel, men da mødte ingen av dem.² De hadde vel lært av andre som var mere drevne i den geschäft end dem, at det var ingen grund til at ta disse stevninger alvorlig. Det var bare at drive den ulovlige handel som om det var den lovlige ting av verden og saa la være at møte naar de blev stevnet.

Dette gir en tydelig forestilling om, hvordan en stor del av importen foregik i de dages Kristiania. Varene kom med skipperne og sutlerne, som solgte dem paa kjølen eller for sutlernes vedkommende, om handelen foregik i lovlige former, fra bodene paa torvet som de leiet av magistraten ved raadskæmneren. — Gaar man til vareekstraktene for at faa nogenlunde paalidelige tal for mængden av de enkelte importvarer, støter man for disse aars vedkommende paa den vanskelighet, at opgavene bare er at stole paa for de varers vedkommende som det ifølge toldrullen betaltes told av i Norge. Og det var ikke tilfældet med varer som kom fra Danmark, fordi tolden av dem allerede var betalt ved utskibningen. For levnetsmidlenes vedkommende blir opgavene derfor høist ufuldkomne; for korn og malt, erter, bønner, gryn og flesk kom sikkert ogsaa i disse aar, som vi ser det er tilfældet fra 1672 av, fra Danmark, og rimeligvis som i begyndelsen av 1680-aarene fra de østjydske havner. I ethvert fald vet man at i aaret 1668 kom ca. 250 skuter til Kristiania; av dem var 14 tyske

¹ Ifølge »recessen« var oberkjøbmanden en slags mægler og hadde at passe paa at de fremmede holdt sig lovene om handelen efterrettelig. Senere synes denne myndighet at gaa over til »stadskaptainen«, mens det i 1650-aarene ser ut som om den har ligget hos kæmneren.

² St. A. Kristiania bytingsprotokol nr. 5, torsd. 4. aug. og 31. okt. s. a.

(fra Rostock, Embden, Lübeck, Enster) og 1 svensk. Nogen faa var hollandske og resten maa ha været danske og norske.

De danske og norske skuters opgave var væsentlig at føre levnetsmidler til byen. De danske skuter kom sandsynligvis ogsaa i disse aar fra de østjydske havner, enkelte fra havner paa Sjælland og Fyen. Man kan av konsumptionsregnskaper¹ fra 1682 se at de bragte med sig sild, flyndre, flesk og kjøtt, ister og ost, brændevin og torsk og at de kom fra Aalborg og Aars, Horsens, Kolding, Ribe og Randers, Fladstrand, Fredericia, Kjerteminde og Nyborg.

Den anden gruppe skuter som kom til Kristiania med levnetsmidler, var fiskeskutene — eller rettere jagtene som kom fra vest- og sørlandet med fisk av forskjellig slags. En hel del av dem kom fra Bergen med sei, torsk, sild og tørfisk. Stavangerskutene har gjerne makrel med sig, ogsaa sild, torsk, laks samt tran, smør, talg og kjøtt. Det kommer ogsaa skuter fra Egersund, Arendal og Kristianssand, som har omtrent samme varer inde som Stavangerskutene; men de er ikke mange.

Fra 1660-aarene har vi altsaa ingen opgave over den samlede mængde av disse varesorter, som kommer ind til byen. Vi kan imidlertid allikevel se at tilførselen av levnetsmidler utenfra selv i krigsaarene 1665 og 1666 ikke har været daarlig, forutsat at farten mellem Danmark og Norge har foregaaet nogenlunde uforstyrret.

Tilførselen av rug fra fremmede steder er ikke mindre end den er i efterfølgende gode fredsaar, i et krigsaar som 1666 som viser tallet 1453 tønder. 1667 har endda større tal; men det er jo ogsaa bare halvveis et krigsaar, mens 1668 har en rugindførsel fra fremmede steder som i tidsrummet 1665—1699 bare aaret 1678 kan konkurrere med, nemlig 2298 tønder, og i det aar kan vi av skutenes antal slutte at ogsaa tilførselen fra Danmark maa ha været usedvanlig stor. — Maltindførselen viser det samme forhold, slet ikke saa litet fra fremmede steder hverken i 1665 eller 1666 og et tal for 1668 (5243 tønder) som først i 1678 overskrides. Antagelig er det kommet mindst dobbelt saa meget saavel av malt som av rug fra Danmark i dette aar. — De andre kornsorter som byg, havre og hvete, spiller en forholdsvis liten rolle i indførselen til Kristiania. 1668 har tallet 104 tønder, 1669 260 tønder og indførselen fra Danmark har antagelig ikke øket dette tal saa meget. Det ser nemlig ut som om bygget i 1660- og 1670-aarene væsentlig blev indført fra fremmede steder, i 1670-aarene tiltrods for at tolden paa fremmed korn i toldrullen av 1672 er forhøiet voldsomt i forhold til tolden av det danske korn. Af fremmed byg og malt betales

¹ Konsumptionen var en avgift paa bestemte levnetsmidler som kom til byen baade landværts og sjøværts. Den blev ikke tat av korn og malt som sikkert omtrent alle danske skutene har hat med sig.

16 ganger mere end av det danske fra dette aar av. Antagelig blev omtrent alt det byg som dyrkedes i Danmark, laget til malt, og i denne form kom det til Norge i store mængder. Av hvide og havre brukte man litet i Norge i denne tid, men selv hveten har i 1668 og 1669 forholdsvis høie tal. — Forholdet mellem dansk og fremmed kornindførsel til Kristiania er dog i 1660-aarene kanske, ja rimeligvis, et andet end i 1670-, 1680- og 1690-aarene, da man kjender det. Forhøielsen av told paa fremmed korn har i de sidstnævnte aartier sat sine spor. Mulig har det fremmede korn, for denne toldforhøielse kom istand, været en større del av den hele import end det siden blev.

Fleske- og fiskeindførselen gir i 1660-aarenes vareregistre ingen brukbare tal. Man kan se hvad der kommer fra fremmede steder av de varer; men det er praktisk talt ingenting i forhold til hvad den danske indførsel (for fleskets vedkommende) og den norske (for fiskens vedkommende) maa ha været.

Men hvad der gir os indtryk av en imponerende import i 1660-aarene — og da ikke mindst i det »gode« aar 1668 — er indførselen av vin, brændevin og tobak. Paa de mængder der kommer av disse varer i 1668 kan man se at hollænderne, skippere og sutlere, maa ha oversvømmet byen med let bytbare varer; for ingen varer var sandsynligvis lettere at bli av med end disse nydelsesmidler. De kunde av borgerne byttes videre til bønderne, og vi vet at i Kristiania laa bordene i svære masser som god valuta for det utenlandske brændevin, vinen og tobakken, og ute paa landet laa endnu mere som ventet paa at bli avhændet, som igjen var godt byttemiddel for den tobak og det brændevin, borgerne hadde tilforhandlet sig av hollænderne.

Av spirituosa indføres i denne tid dansk kornbrændevin og fransk brændevin, desuten rhinsk vin, fransk vin (rødvin) og spanskvin, ogsaa leilighetsvis lidt »aqua vitae«.

Disse drikkevarer indføres i saa mange forskjellige fustasjer at beregningen er temmelig tungvint. De kommer i støkker, piber, amber, anker, oksehoder og tønner. I 1665 indføres f.eks. 18 oksehoder og 261 anker brændevin, sandsynligvis bare fra fremmede steder. Det vil si 14 670 potter eller noksaa nøiagtig 14 245 liter.¹ Krigsaaret 1666 har ogsaa som man

¹ Brændevinsindførselen for de av 1660-aarene som vi har vareregistre for ser slik ut:

1665:	14 245 liter.
1666:	38 450 "
1667:	5 509 "
1668:	144 090 "
1669:	21 143 "
1670:	12 400 "

ser et høit tal, men voldsomst blir tallet i 1668 med sine 144090 liter. Det er denne svære import som gjør gjennomsnittstallet for de seks aar fra 1665—1670 saa stort, nemlig hele 39323 liter, mens 1670-aarene (1672—1679) bare har et gjennomsnittstal av 15779 liter. Disse voldsomme mængder brændevin indført til en by paa i høiden 4000 indbyggere kan naturligvis ikke tænkes at være forbrukt i byen. Denne vare har som alt nævnt for en stor del sikkert gaat videre til bønderne. Store mængder av den er vel og gaat med i byen; for dengang kunde folk drikke, ikke bare brændevin, men fremfor alt øl som man hovedsagelig selv brygget, og for de »fornemmes« vedkommende vin — fransk, rhinsk og spansk.

Det kom mest til byen av fransk vin eller almindelig rødvin. For denne drikkevares vedkommende har aarene fra 1665—1670 et gjennomsnittstal paa 33899 liter.¹ Den rhinske vin kommer i meget mindre mængder. Aaret 1668 viser tallet 6408 liter (44 ¹/₂ ame) — hverken et særlig høit eller et særlig lavt tal sammenlignet med andre aar. 1667 viser et høiere tal, 14112 liter, maksimum av hvad det indføres til Kristiania av denne vin i tidsrummet 1665—1699. I 1668 indføres desuten til byen 2304 liter spansk vin, ogsaa et noksaa almindelig tal for denne vinvare. Man ser altsaa, temmelig imponerende mængder av berusende drikke kommer i 1660-aarene til Kristiania i forhold til byens indbyggerantal:

39324 liter brændevin, 33899 liter franskvin, en 6—7 tusen liter rhinskvin og et par tusen liter spansk vin aarlig. — Endda er ikke det fremmede øl regnet med, rostockerøl, lybsch øl, hollandsk skibsøl, prysing og momme; de to sidstnævnte ølsorter henholdsvis brygget i Danzig og Brunsvig eller Wismar. Og fremforalt er endda ikke omtalt det hjemmebryggede øl, menneskenes daglige drik til maten.

Dengang var kaffe og the ukjendte drikke i Norge. De første par pund the indføres til byen i 1690-aarene, og i den første toldrulle, denne vare findes nævnt, den av 1691, omtales den slik: »The, en saa kaldet urt,« hvilket bedst viser hvor fremmed den endda paa denne tid var hos os. Kaffen findes første gang indført til Kristiania i 1733.²

Som tidligere nævnt har man for 1660-aarene ingen fuldstændig opgave over maltindførselen, og da kan man heller ikke gjøre sig noget begrep

¹ Indførselen av franskvin til Kristiania 1665—1670:

1665: 21 438 liter.

1666: 38 412   »

1667: 47 297   »

1668: 27 612   »

1669: 41 390   »

1670: 27 237   »

² Da man i tiden 1699—1733 helt mangler saavel toldbøker som vareregistre, kan det hælde at kaffen er kommet til Norge noget tidligere end i 1733.

om ølforbruket. Sandsynligvis har maltindførselen været underlagt mindre svingninger fra et aar til et andet end brændevinsindførselen.

At folk dengang drak meget og til alle mulige tider baade brændevin og øl er ikke vanskelig at finde ut. Maltindførselen i 1670-aarene viser et forbruk av ca. 4 liter øl pr. dag pro persona om man regner indbyggerantallet til 4000. — Men det regnet man ogsaa til et voksent menneske pr. dag i de tider. — Og at en velsituert mand til sin husholdning beregnet temmelig store kvanta av øl og vinvarer viser en ansøknings fra en mand som Fredrik Boyesen, inspektør over skovene søndenfjelds. Han hadde i løn 1200 rd. om aaret — en for de tider meget høi gage, og var desuten ellers en velholden mand med sagbruk og anden eiendom. I 1653 sendte han kongen et bønnskrift, hvor han ydmygeligst anmoder denne om at forunde ham accisefrit »til mit huses fornødenhed saalænge jeg Eders Ko: Ma: for inspektør over skogerne sydenfjelds i Norge betjener, aarligen seks oksehoder franskvin, fire ammer rhinsk vin, halvtredje lester rostockerøll om sommeren og halvtredje lester til vinteren. Eftersom falder megen besværlighed ved samme min bestillings forretning og mangen træt stund og time i skov og mark maa have og udstaa i reign, frost og kuld; tilmed besøger mig mange fornemme folk baade adel og u-adel. Haver og havt den store naade det eders Ko: Ma: haver villet værdiges at gaa i mit hus. Ville og gjerne leve og holde mig vell til Eders Ko: Ma: ære og respekt«. ¹

Det blir ogsaa ved kongebrev bevilget Fredrik Boyesen at nyde accisefrit fire ahmer rhinsk vin, seks oksehoder fransk vin og tre lester rostockerøll om aaret, det vil si 1296 liter fransk vin, 576 liter rhinsk vin og 36 tønder eller 3888 liter rostockerøll aarlig eller 4 liter fransk vin, mer end 1½ liter rhinsk vin og over 19½ liter rostockerøll pr. dag. Og her er brændevinet endda ikke regnet med og ikke det hjemmebryggede øl. For sikkerlig har tjenerskapet hverken faat vin eller rostockerøll. De har nok maattet nøie sig med brændevin og hjemmebrygget øl. Det skal ikke saa mange fornemme familier til at forbruke en 33000 liter fransk vin om aaret, hvis alle har været like store liebhavere til den som Fredrik Boyesen.

Ikke bare for de berusende drikke har vareregistrene store tal, saavel for krigs- som for fredsaarene 1665—1670, men ogsaa for *tobakken*.

Hvor gammel »tobaksdrikning« i Norge er kan man ikke si med sikkerhet. I hvert fald var den almindelig i 1632, da der utgik et kongebrev som forbød »tobaksdrikken« i Norge — »eftersom os underdanigst andrages, den store skade, som tobaksdrikken undersaatterne udi vort Rige Norge tilføier«. ² Men i 1643 utgik en forordning om tobaks tillatelse i

¹ R.A. Kancelliindlæg 1653.

² N.R.R. VI, s. 419.

Norge — »at eftersom vi naadigst tilforne for synderlige aarsager havde for godt ansæt at forbyde, at ingen tobak udi vort Rige Norge skulde maatte indføres eller forbruges, saa have vi nu naadigst igjen indtil paa videre anordning samme forbud hermed optagen og løsgiven«. Det skal gis 2 mark av hvert pund i told.¹ Ved den sidste bestemmelse faar man en mistanke om at det er av fiskale grunde tobakken igjen »løsgives« i Norge. 2 mark pr. pund er en svær told — det vil si 48 sk. eller $\frac{1}{2}$ rd. Med den høie pris det da maatte bli paa tobakken — (sammenligningsvis kan anføres at i 1664 er en tønne rug taksert for 1 rd. 2 ort, eller 3 ganger mere end tolden paa et skaalpund tobak, et bismerpund smør (6 kg.) en rd. eller dobbelt saa meget som tobakstolden av et skaalpund, en ko 3 rd., et faar $\frac{1}{4}$ rd. 12 sk., en hud 1 rd., et kalvskind 8 sk., et bismerpund bergensfisk 1 ort og 8 sk.) kan man gaa ut fra indførselen til at begynde med ikke har været særlig betydelig. Det var nok ikke mange i de dages Kristiania som hadde raad til at betale mere for et skaalpund tobak end det de kunde faa $\frac{1}{3}$ tønne rug for, eller $\frac{1}{2}$ bismerpund smør, eller $\frac{1}{6}$ av en ko, eller mere end en sau. Alt i 1648 var imidlertid tobakstolden blit redusert til $1\frac{1}{2}$ ort pr. skaalpund, og i toldrullen av 1650 er den sat helt ned til 6 sk. pr. skaalpund.

Endda med denne forholdsvis lave told ser man at indførselen i 1650-aarene slet ikke kan ha været saa stor. En by som Bergen indfører f. eks. i en periode paa fem aar (1650—54) ikke mere end 18474 π tobak, det vil si ca. 3695 π om aaret i gjennemsnit, og 12792 tobakspiper (kridtpiper), eller 1558 i gjennemsnit om aaret. Sammenlignet med hvad der indførtes saavel til Kristiania som til Bergen i tiden 1665—70 er dette forsvindende litet. Kristiania indfører f. eks. i 1665 51774 π gul, smal og perset tobak, og i 1666 52540 π smal tobak og 8276 π gul og perset, eller tilsammen 60816 π . 1670 viser maksimumstallet for hele tiden fra 1665—99, nemlig 73260 π , et tal som er saa høit at det bare i aarene 1669 og 1670 indføres mere til Bergen. Aarene fra 1665—70 viser gjennemsnitstallet 50505 π , et meget høit tal naar man sammenligner det med gjennemsnitstallet for 1670-aarene (1672—79), som ikke er mere end 17980 π . Skal man i det hele tro vareekstraktene, ser det ut som tobaksforbruket synker jevnt ned gjennom aarhundredet. Men det er ikke umulig at dette bare betyr at man efterhvert lærer at smugle en hel del av tobakken ind i byen efter alle kunstens regler.

Med toldrullen av 1672 og andre bestemmelser som grupperer sig om denne, gives indenlandske skib og fremfor alt defensionsskibene store begunstigelser i tolden, og vi skal siden komme tilbake til hvordan disse

¹ NRR. VIII, s. 265.

begunstigelser virkelig til en viss grad skaber en national skibsfart, som vistnok i forhold til det skibsrum, Norge trængte til utførsel av sin egen træløst, i de første tre aartier spilte en liten rolle, men som rimeligvis for *indførselen* kan ha spillet en betydelig rolle. Det, Norge trængte av varer utenfra, behøvet ikke saa stor plads, og naar byens egne indbyggere indførte varene, var det ikke usandsynlig, at der kunde opstaa et utilladelig venskabelig forhold og en alt for stor gjensidig fortrolighet mellem byens kjøbmænd og dens toldfunktionærer, som igjen kunde sætte tydelige spor i toldintradene og tilsvarende merker i vareregistrene. 1690-aarene viser ialfald i denne henseende et saa talende eksempel at man har grund til at bli skeptisk ogsaa for andre tiders vedkommende. Dengang blev det ved et tilfælde opdaget, men hvor længe og hvor ofte kan det ikke ha foregaat uten at bli opdaget.

Det er selvsagt ogsaa mulig at vareregistrene ikke lyver. Man ser at forholdet er det samme i Bergen som i Kristiania — en langt større tobaksimport i 1660-aarene end i 1670- og 1680-aarene.¹ Grunden kan være den samme for Bergen som den ovenfor antydede for Kristiania, da Bergen alt i 1670-aarene maa ha været temmelig selvhjulpen med hensyn til importen av de varer som gik ind til denne by.

Noget andet som tyder paa at tobaksimporten blev mindre, er det faktum at man i vareregistrene kan iagttå en tilsvarende nedgang i indførselen av tobakspiper. I 1665—70 indføres til byen gjennemsnitlig 20666 tobakspiper om aaret.² I 1672—80 er gjennemsnitstallet 4752 eller bare $\frac{1}{4}$ av hvad det var i 1660-aarene.

Men tobakspipene kan ogsaa ha været gjenstand for smugling. I 1672 fik en Claes Bonix privilegium paa »et tobakspibeverks indrettelse« i Kjøbenhavn. Men aaret efter, da »pibeverket« var indrettet og i fuld virksomhet og hadde naadd en slik »fuldkommenhed« at det kunde forsyne saavel Danmark som Norge med »gode dygtige« tobakspiper, klager denne samme mand og hans medinteressenter over at urtekremmerne ikke vilde kjøpe dem, endda de blev solgt til den billige pris $2\frac{1}{2}$ ort grosset (144 stykker). De forskrev heller pipene fra fremmede steder eller kjøpte dem av fremmede »liggere« »som dennem foruden told indsniger, fordi de dennem her for 3 ort grosset sælger, og burde alene efter toldrullen at give $4\frac{1}{2}$ ort i told for hver gross, hvorved man kan afmerke at Ed.K.M: a lidet eller intet told deraf nyder«.³ — — Slik kan det ogsaa ha gaat for sig i Kristiania.

¹ De tal som viser dette, er velvillig stillet til raadighet av direktør P.R. Sollied.

² Dette var kridtpiper som bare kunde brukes faa gange før de maatte kasseres.

³ Raadst. ark. i Kb.havn. Kommercekollegiet 1680—91. Memorialprotokol 1671—79, fol. 158.

Men hvis her virkelig foreligger en nedgang i indførselen, maa dette ha sin grund. For 1670-aarenes vedkommende, som næsten i sin helhet var et krigsaarti, først med krig ute i Europa, senere med krig i Norden, kan man tænke sig at de vanskelige tider har spillet ind. Kjøpeevnen har rimeligvis været liten baade hos borgerne og hos bønderne, ikke mindst paa grund av de trykkende skatter. Men for 1680- og 1690-aarene er det neppe mulig at dette kan ha været grunden, ialfald for *byborgernes* vedkommende. Det er gode tider i det sydøstlige Norges byer.

Dette er et spørsmål som det lønner sig at diskutere, ikke fordi det i og for sig har nogen videre betydning hvorvidt man brugte meget eller litet tobak i Kristiania og i Norge i de forskjellige aartier, men fordi det er et utgangspunkt til forstaaelsen av andre i denne forbindelse vigtige forhold. Man kan nok tænke sig at grunden kan være en avtagende velstand hos bønderne, som slet ikke er uforenelig med en tiltagende velstand hos borgerne, eller rettere med en tiltagende kapitalkoncentration paa byindvaanernes hænder, men tvertimot meget vel kan være en følge av dette. Har bønderne litet at kjøpe for, gaar dette selvfølgelig meget let ut over et nydelsesmiddel som tobak.

Resultatet av denne gjennomgaaelse av 1660-aarenes handel i Kristiania blir altsaa — en svær eksport av trællest, sandsynligvis uten en paa langt nær tilsvarende vinding, en svær import, ialfald av nydelsesmidler, uten at man derav kan slutte sig til en særlig stor kjøpeevne, ialfald hos byborgerne. Mulig har det i de aar været gode tider for bønderne, eller ogsaa maa hollændernes oversvømmelse av landet med nydelsesmidler ha skapt en kunstig øket avsetning for dem. Ett viktig resultat er ogsaa det faktum at engelskmændene alt i 1660-aarenes slutning er blitt en faktor som man maa regne med ved siden av hollænderne, i handelen paa byen. Senere vil man faa se, hvordan engelskmændene i løpet av de to næste aartier tar magten fra hollænderne paa Kristianias havn.

I den økonomiske historie markeres utviklingen som regel ikke ved regjeringsskifter. Men det hænder at regjeringstiltak spiller en rolle i et lands økonomiske utvikling, at de ialfald spiller med i utviklingen, slik at de til en viss grad kan markere et avsnit i den økonomiske utvikling.

I tiden omkring Kristian V.s tronbestigelse grupperer sig en række vægtige tiltak, som griper ind i den økonomiske utvikling ogsaa i Norge. I centrum av disse tiltak staar kommercekollegiet av 1670. Man kan tydelig følge hvorledes idéen til de aller viktigste av tiltakene blir til i kommercekollegiets møter, i form av en memorial gaar videre til kongen, og naar den kongelige resolution er avgitt, ekspederes fra regjeringsskontorene i kancelliet eller rentekammeret.

Allerede tidligere er nævnt at ifølge instruksen skulde kommercekollegiet interessere sig for kjøbstædenes flor og velstand, det vil med andre ord si handel, skibsfart og manufaktur. Og paa dette tidlige tidspunkt var den umiddelbare glæde ved det at kunne teoretisere over de økonomiske problemer saa ny hos kommercekollegiets mænd at det gav dem en viss objektivitet, som i høi grad kom Norge til gode.

Brødniddet spillet endnu, ialfald tilsynelatende, ingen rolle i dansk-norsk økonomisk politik i forholdet til Norge. Norge var jo landet med de store handelsprodukter, som lokket dit fremmede skib i tusental hvert aar som gik. Det var landet med de isfri havner og den glimrende »situation«, som andre land kunde misunde det. Hvad der spøkte i disse mænds hjerne, var de store sjømagters forbillede. Det var ikke umulig at Danmark-Norge kunde naa en lignende økonomisk magt.

Forudsætningen hadde landene, mente de, i like høi grad som de mægtige europæiske handelsland. Det gjaldt bare at utnytte dem ved en konsekvent økonomisk politik. Og i den grad var Norge centrum i disse forestillinger, at kommercekollegiet i sin første memorial til kongen foreslaar et segl for kollegiet som skal være »den norske løve saasom kommende op av et hav eller vand med 9 hjerter om«. ¹ Og dette segl fulgte kollegiet i hele dets levetid og blev siden tat i arv av det nye kommercekollegium av 1704. 50 aar senere er det utænkelig at man fra dansk kjøbmandshold kunde ha kommet med et slikt forslag. For kommercekollegiets medlemmer var, som instruksens bød, alle folk »vell forfarne i kjøbmandskap«. De var alle mænd som selv drev handel.

Den følgende utvikling vil imidlertid vise at tiltakene var bra nok, naar omstændighetene ute i Europa hjalp dem, men at de ellers ikke hadde saa meget at si, fordi det var en forudsætning for Hollands og Englands store magt, at de kunde holde baade Danmark-Norge og de fleste andre land i Europa paa et primitivt økonomisk nivåa. Og de hadde, fordi de nu engang sat med magten, mange midler i kampen for at holde de smaa land nede. Vi skal siden faa se, hvordan Holland i en rent diplomatisk strid med Danmark-Norge om en ny handelstraktat utstedte forbud mot indførsel av norsk træl原因. Det blev negtet hollandske skib at hente træl原因 i Norge, indtil man fra dansk-norsk side bøiet sig for hollændernes vilje. Det eneste som kanskje hadde kunnet hjelpe de smaa nationer i denne kamp, var en fast, fælles optræden overfor sjømagtene i ting som gjaldt deres handel og skibsfart. Men her kom andre forhold i veien. Mellom Danmark-Norge og Sverige, som naturlig maatte ha kunnet hjelpe hinanden, var et bittert nationalhad, som var sterkere fra dansk-norsk

¹ Raadstuearkivet i Kjøbenhavn. Kommercekollegiet 1670—91, Memorialprotokol 1671—79 fol. 9.

side end fra svensk, fordi Danmark-Norge i de sidste krigene hadde været den tapende part. Da det umiddelbart efter den skaanske krig kom et forslag fra den svenske ambassadør om en fælles opræden av de to riker til gjensidig beskyttelse av deres handel og skibsfart mot overgrep fra sjømagtene, fandt man i kommercekollegiet dette forslag i alle dets punkter saa »suspekt« at det blev nedvotert — suspekt fordi det — som det blev uttalt av samtlige kollegiets medlemmer — kom fra Sverige.

I centrum av de første store tiltak, i hvilke man sporer kommercekollegiets arbeide, staar toldrullen av 1672. Den avløste toldrullen av 1662 og betegner i mere end en henseende et skifte. Den har, som man kan vente, en protektionistisk tendens, idet den begunstiger den indenlandske skibsfart ved toldlettelser for defensionsskib, som altsaa nu paany dukker op i norsk skibsfartshistorie. Men bare dette var et brudd paa Kristianopoltraktaten av 1645. Ifølge denne skulde Holland i alle henseender i tolden behandles likt med rikenes egne undersaatte. Det saa imidlertid svært pent ut, at man ved siden av rubrikken for defensionsskibene ogsaa hadde en rubrik for uprivilegerede indenlandske og de ved traktater begunstigede nationers skib. Dette gav i hvert fald en illusion av at traktationene blev behandlet likt med landenes egne undersaatte. Til at begynde med har sikkert Holland tat begunstigelsen av defensionsskibene i Norge med ro. For endnu eksisterte jo disse defensionsskib ikke. Først i 1671, — før den nye toldrulle var færdig — hadde kommercekollegiet sendt ut privilegiene for dem som vilde bygge defensionsskib i de norske og danske byer. Desuten var Holland i det aar, toldrullen utkom, indviklet i en ny europæisk krig, hvilket sandsynligvis har svækket dets opmerksomhet overfor det lille Danmark-Norges foretagender.

Men den dansk-norske regjering nøiet sig ikke med at utstede toldrullen av 1672. Defensionsskibenes privilegier var begunstigelser i importtolden, væsentlig i tolden paa det salt som blev hentet fra første haand, det vil sige i Spanien eller Portugal. Men denne begunstigelse var ikke egnet til at skape nogen national skibsfart i det sydøstlige Norge. Vistnok hadde man ogsaa her en eksportartikkel som det ikke var vanskelig at faa avsat i Spanien og Portugal; men behovet for de spanske og portugisiske varer i denne landsdel var ikke større end at det var dækket med et par tre store defensionsskibsladninger (de største defensionsskibene var paa ca. 3001.)

Defensionsskibsprivilegiene kom altsaa væsentlig til at faa betydning for det nordenfjeldske tolddistrikt. Eksempelvis kan nævnes at saltindførselen til Kristiania dreiet sig om nogen tusen tønder om aaret. Den kunde variere mellem 3-400 og 6-8000 tønder, mens man til Bergen i aaret 1677 i sine egne 15 defensionsskib indførte mere end 44000 tønder salt. Fra Bergen skulde det nordenfjeldske Norge forsynes med salt til sine

fiskerier. Og fordi saltet for det nordenfjeldske Norge var en saa stor importartikkel, kunde det virkelig være lønsomt for Norge at faa den »strediske fart« som den kaldtes i tidens sprog, i sine egne hænder. Paa det faktum at Bergen allerede i 1677 havde 15 defensionsskib,¹ ser man at det blev gjort alvor av dette i Norge. Og saa tidlig som i 1675 skriver kommercekollegiet i en memorial til kongen at »K. M.s undersaatte udi farten paa Portugal og salthandelen formedelst guds velsignelse merkeligen tiltaget, hvoriblandt de norske og fornemmelig de bergerer (bergen-sere) de fleste ere«.²

Men i det sydøstlige Norge, hvor trælaster var den vigtigste eksportartikel og hvor man ikke havde behov for nogen importartikel som bare for en liten del kunde fylde det skibsrum, man trængte til trælasterporten, skulde det andre midler til. Det hjalp ikke med begunstigelser i importtolden. Man maatte gaa til det farlige skridt at begunstige de dansk-norske undersaatte i trælasterporten. Men som bekjendt var trælasterporten et av de vanskeligste punkter i forholdet mellem Danmark-Norge og Holland. Den var, ved siden av Øresundstolden, det hvorm handelsavtalene mellem de to land dreiet sig. Og saa vigtig var trælasterporten i Norge for hollænderne, at den to ganger — i 1647 og 1666 — hadde git anledning til specielle traktater mellem dem og Danmark-Norge. Det var da ikke underlig at man bare med stor forsigtighet gik til brudd paa disse avtaler.

Det var kommercekollegiet som tok initiativet. I en memorial til kongen datert 26. mars 1672 skriver det »at hvorvel Ed. K. M. beteer (viser) i mange maater hvorledes Ed. K. M. agter, at dess undersaatte i kommerciens og skibsfarten maatte avansere og tiltage, saa er der dog et sært og stort obstaculum dertil at gelange, formedelst at fremmede fast mere privilegier og friheder nyder i Ed. K. M.s riger og lande end undersaatte selv, saa at det er fast umulig at de med de fremmede kan holde søen«. Men kollegiet har et »tjenlig middel« som skulde avhjelpe dette onde, »at alle Ed. K. M.s undersaatte som trælaster av Norge vilde føre, skulde vel maales efter den sædvanlige maner og maade som observeris ved fremmede, men toderen skulde hver gang desertere dennem en 7de eller 8de del igjen samme told« og forat de privilegerede nationer ikke skulde ha aarsak til at si at »det var stridig imod traktaterne«, skulde disse skib til vederlag være undergit visse forpligtelser, av hvilke den vigtigste var den at de naarsomhelst skulde være »pligtige« at føre kongens trælaster til Danmark og

¹ Tallene for Bergens defensionsskib og saltimport er velvillig overladt av direktør P.R.Sollid.

² Raadstuearkivet i Kjøbenhavn. Kommercekollegiet 1670—91. Memorialprotokol 1671—79. fol. 182.

transportere hans tropper dit naar det var nødvendig.¹ Allerede den 30. mars utgik den kongelige befaling om at iverksætte nøiagtig dette kommercekollegiets forslag. Det kan man se av et brev fra viceskatmester Holger Wind til obertoldinspektør i Norge Albert Schumacher av det indhold at K. M. sub dato 30. mars har befalet at alle hans K. M.s undersøatter som vil føre træløst fra Norge, maa godtgjøres en syvende part av den told de ifølge sit maalebrev pligter at gi.² Det ser imidlertid ut som om denne bestemmelse saavidt mulig blev holdt hemmelig, for at de utenlandske skippere ikke skulde ha nogen anledning til at beklage sig. Tolderne hadde streng befaling til ikke at røbe den for de fremmede.

Rimeligvis av denne grund blev det i toldboken holdt et særskilt regnskap over de indenlandske skib som gik med træløst paa utenlandske havner og deres $\frac{1}{7}$ avkortning i træløsttolden.³

Denne toldbegunstigelse blev utover i 1670—80 og 90-aarene gjentagne ganger fornyet, og takket være den og den maate, man førte regnskap over den paa, kan man i en række av aar (for Kristiania fra 1680 av) fra aar til aar følge hvor stor del av træløstutskibningen fra byen som foregik paa indenlandsk skibsrum.

De danske skib begunstiget man ogsaa, efter forslag av kommercekollegiet, paa den maate at man ved maalingen av dem i Kjøbenhavn satte dem $\frac{1}{6}$ lavere end det faktiske rumindhold, mens man i de fremmede skibes maalebrev indførte deres virkelige drægtighet.⁴ Paa denne maate opnaade man altsaa ikke alene ved defensionsskibsprivilegiene at begunstige den indenlandske skibsfart; men baade ved at sætte de danske skib $\frac{1}{6}$ lavere end deres drægtighet og ved at gi de danske og norske skib $\frac{1}{7}$ avslag i tolden, naar de utførte træløst fra Norge til fremmede steder, lykkedes det Danmark-Norge at omgaa de aller vigtigste bestemmelser i traktatene med de privilegerede nationer.

Til de foranstaltninger som man paa en vis kan sige grupperer sig omkring toldrullen av 1672, hører ogsaa forordningen om forbud mot at avhænde skib utenlands før man hadde eiet dem i ti aar.⁵

¹ Raadstuearkivet i Kbh. Kommercekollegiet 1670—91. Memorialprotokol 1671—79, fol. 71 b.

² RA. Registraturbok i det søndenfjeldske toldkontor 1686—1710, fol. 58 b.

³ Det er altsaa ikke ganske rigtig hvad Tord Pedersen (Drammen II, s. 47) fortæller, at toldrullen av 1672 forordnet at indenlandske skib skal faa $\frac{1}{7}$ av sin told godtgjort saa fremt skibet er lastet for eller kommer fra utenlandsk havn. Et saa aapenbart brudd paa traktatene med Holland og England vaaget man nok ikke at indføre i den officielle toldrulle, og bestemmelsen findes da heller ikke der.

⁴ Raadstuearkivet i Kjøbenhavn. Kommercekollegiet 1670—91. Memorialprotokol 1671—79, fol. 73 b. Forslaget er datert 2. april 1672. Wessel Berg, Rescripter 6. april 1672.

⁵ Datert 2. juni 1671, læst paa Kristiania raadstue 6. juni samme aar. (St.A.Kra. raadstueprotokol 1671).

Det gjælder nu at faa rede paa hvilken rolle alle disse tiltak av det nyindrettede kommercekollegium har spillet for handelen og skibsfarten i Kristiania.

Den 7. juli 1671 læstes paa raadstuen i Kristiania missive til præsident, borgermester og raad fra kommercekollegiets direktører angaaende defensions- og monterede skib. Med missivet fulgte »et trykt privilegium paa defensionsskibenes friheter« dateret 23. mai 1671. Den vigtigste av disse friheter var som nævnt de store begunstigelser i told av det salt som hentes fra første haand med disse skib, samt lettelser i told av andre importvarer. Et defensionsskib av den største sort betalte 5 rd. av lesten i told av saltet,¹ og et av den næststørste sort 8 rd., mens upriviligerede indenlandske skib og traktatnationene betalte 32 rd. De som gjorde tjeneste paa defensionsskibene, skulde være fritat for al borgerlig tyngde og al indkvartering. Skibene skulde utredes i »vore riker og lande« og skipperen være bosat der, og mindst halvparten av matrosene skulde være »av vaares landes egne indfødte«. Man merker forbilledet i den engelske navigationsakt.

For at opmuntre byborgerne til bygning av defensionsskib foreslog kommercekollegiet 1. dec. 1671 at de som forpligtet sig til inden et aar at skaffe et defensionsskib av den største sort (34—36 støkker) skulde faa lov at indføre 100 lester salt (1800 tønder) med hvad slags skibe de vilde og hvorfra de vilde mot en told av 8 rd. av lesten.²

Man ser av raadstueprotokollene i Kristiania for 1671 at et missive fra kommercekollegiet av lignende indhold er blit læst der, bare har interessentene i det planlagte defensionsskib i Kristiania faat lov til at indføre 200 lester salt med den i forslaget fastsatte toldbegunstigelse.

Kristianiaborgerne gik oieblikkelig igang med at skaffe det lovede defensionsskib. Alt i slutningen av 1671 opfordres borgerne til at tegne sig som participanter i defensionsskibet, som var under bygning. Mere end et aar senere, i slutningen av 1672, gjentas opfordringen med den tilføielse at nu laa skibet færdig paa havnen. Altsaa hadde de av borgerne som hadde sat sig i spidsen for foretagendet, holdt ord. De hadde ikke brugt mere end det fastsatte ene aar til at skaffe skibet tilveie. Den første opfordring er antagelig ikke blit fulgt i ønskelig utstrækning. Det gjaldt at saa mange som mulig blev parthavere, saa blev skibspartene og risikoen mindre paa hver enkelt reder.

Man kan imidlertid følge dette defensionsskibs skjæbne videre, fordi det blev ført en større sak om det for borgermester og raad. Grunden til

¹ En lest salt = 18 tønder.

² Raadstuearkivet i Kjøbenhavn. Kommercekollegiet 1670—91. Memorialprotokol 1671—79, fol. 52.

processen var den at skibets kostende kom til at overstige det oprindelige overslag, slik at skibspartenes pris da skibet laa færdig paa havnen, var større end beregnet. Dette vakte motstand hos en del av de borgere som hadde tegnet sig som participanter. De negtet at betale mere end den oprindelig anslagne sum. Defensionsskibets direktører eller som de ogsaa kaldtes Kristiania saltkompanis direktører (fordi de administrerte participantenes ovenfor omtalte salthandel) stevnet de gjenstridige for bytinget, hvor de ved dom blev tilfundet at betale sin part i skibet med det beløp som skibspartene var kommet til at koste efter skibets endelige pris. Men disse appellerer dommen til borgermester og raad og beklager sig her over at byfogden har tildømt dem at betale »mere end de sig nogen tid haver tilforskrevet at rede, hvormed de formener han dennem stor uret haver tilføiet«. Skipperen Gabriel Brun indgav (paa raadstumøtet) sin regning paa hvor meget bemelte defensionsskib udi alt har kostet ved Amsterdams pæler, som bedrager sig til 18515 rd. 2¹/₂ ort. Paa dette møte blir ogsaa oplyst om skibets redere og hvor stor part hver av dem har tegnet sig for.

Listen indledes med hans høie excellence hr. statholder Gyldenløve, som staar som reder for ³/₆₄. Dernæst kommer vicestatholder Ove Juel med ¹/₃₂ og assessor og lagmand Niels Toller med den største part av samtlige redere nemlig ¹/₁₆, lagmand Jørgen Philipsen med ¹/₃₂, præsident Christen Stockfleth¹ med ¹/₆₄ og 34 andre borgere de aller fleste med ¹/₆₄, bare fem av dem med mere (¹/₃₂ — ³/₆₄). Saken, som gik gjennem flere raadstumøter, endte med at byfogdens dom blev stadfæstet, og de gjenstridige borgere tilfundet at betale sin part, nemlig for hver ¹/₆₄ de hadde tegnet sig 300 rd.² Men Kristiania fik ingen lang glæde av dette skib.

I sammenhæng med de ofte omtalte vareregistre finder man fra 1672 av opgave over skib hjemmehørende i Kristiania. Dette henger sikkert ogsaa sammen med foranstaltninger fra kommercekollegiet. Et brev fra dets »direktører« som blir læst for det menige borgerskap paa St. Thomæ aften (22. dec.) 1672 synes at tyde paa dette. I raadstueprotokollens referat av dette brev heter det: Eftersom hans Ko: Ma: gjerne ser at skibsfarten noget i hans lande tiltager og derover pertinente information begjærer, ere de av dennem begjærende, de dennem en fuldkommen liste av alle de hos dennem værende skiberomme, store og smaa, samt des drægtighet, med fordeligste vilde tilskikke, som dennem til videre efterretning kan tjene og om til søfartens forbedring og tiltagelse nogen middel kunde paafindes.«

¹ Stockfleth blev præsident efter Peter Dreyers død i 1668 og er altsaa Kristianias 2den præsident.

² Kristiania raadstueprotokoll 1673 29. april, 6. mai, 9. sept.

Sikkert er det som sagt at fra 1672 av findes bak i toldbøkene opgaver over »skiberumme hjemmehørende i Kristiania«. Og i listen fra 1672 staar som nr. 1 »defensionsskibet kaldis Christiania drægtig 303 lester«. Men i fortegnelsen over skibene fra 1673 er skibet der ikke mere. Tilfældigvis vet vi hvor det er blit av. Alt i 1673 blev det avhændet til kongen, og det blev betalt paa en egen merkelig, for tiden karakteristisk maate. Participantene fik til vederlag for skibet kongebrev paa toldfri indførsel av 300 lester salt hvert aar i 10 aar, det vil altsaa si ialt 3000 lester eller 54000 tønder salt. Indførselen skulde begynde efter 23. mai 1674. Man kan let regne ut hvor godt skibet blev betalt. Et defensionsskib som »Christiania« av den første sort betalte i told av det salt det indførte fra første haand (altsaa fra Spanien og Portugal) 5 rd. av lesten, det vil paa 3000 lester si 15000 rd.

Ikke bare i Kristiania skaffet man sig dette aar defensionsskib. Ogsaa i Drammen, fortæller Tord Pedersen, slog 40 borgere sig sammen og dannet et defensionsskibsrederi med fire av byens kjøbmænd som direktører. De kjøpte av Gyldenløve et armeret skib, som skjönt det bare var litt over 100 lester skulde regnes til de store defensionsskib og nyde deres friheter. Trondhjemsborgerne skaffet sig straks et defensionsskib »paa 50 porte« som rigtignok »saa godt som for borgernes egne øien« forulykket med sin fulde ladning allerede paa hjemreisen efter den første Spanienfart. Og borgerne søkte derfor paany om at faa lov at indføre 100 lester salt med hvilke skib de vilde, for en told av 8 rd. pr. lest, for at kunne skaffe sig et nyt skib.¹

Foruten defensionsskibene hadde man i Kristiania saavel som i Drammen og Arendal — de steder man i denne henseende har undersøkt — andre skib. Man kan ikke rigtig vite om det er bestemmelsen om den $\frac{1}{7}$ avkortning i trælattolden som er ifærd med at bære frugt, eller om man ogsaa tidligere i disse byer hadde hat den smule skibsrederi som listen over hjemmehørende skib i de nævnte havner viser for 1670-aarene. Som man vil huske fra gjennemgaaelsen av 1660-aarenes skibsfart i Kristiania, manglet ikke byen i disse aar helt skibsrederi, og i Drammen hadde man, før bestemmelsen om den $\frac{1}{7}$ part avkortning i trælattolden var utgaat, nemlig alt ved utgangen av 1671, sjøgaaende skib til en samlet drægtighet av 400 lester.² I Arendal og dets distrikt findes i 1673 14 skib paa tilsammen 986 $\frac{1}{2}$ lester.³ Men i betragtning av at gjennemsnittsdrægtigheten for de fremmede trælattskib var omkring 100 lester, ser man at de

¹ Raadstuearkivet i Kjøbenhavn. Kommercekollegiet 1670—91. Memorialprotokol 1671—79, fol. 62b.

² Tord Pedersen, Drammen II, s. 48.

³ Arendal fra fortid til nutid. Roar Tank, Arendal under Enevældet 1660—1814 s. 182.

sjøgaaende skib i Drammen og det imponerende antal av 14 Arendalsskib, i forhold til de mængder av træl原因 som utskibes fra disse havner (fra Drammen mindst 30000 lester aarlig og fra Arendal antagelig en 15000 lester), er forsvindende litet. Om den samlede Arendalstonnage bruktes til at utskibe træl原因 til fremmede steder, magtet den ikke at utskibe mere end $\frac{1}{5}$ av den last som gik ut av denne havn,¹ og for Drammens vedkommende blir resultatet endda langt bedroveligere.

I fortegnelsen over skib hjemmehørende i Kristiania finder man i 1672 foruten defensionsskibet »Paye Knudsens førende skib kaldes Fortuna, 118 lester, Morten Paulsens førende skib kaldes Gedion, 183 lester, og Boye Nielsens førende skib kaldes Margreta, 117 lester«. Det vil si skib til en samlet drægtighet av 721 lester, defensionsskibet iberegnet. De 3 andre skib tilhører lagmand Niels Toller, sekretær Mathias Tonsberg, Anders Pedersen, Jørgen Pedersen, Christen Eschildsen, Christen Christoffersen og Niels Hansen Griis. Desuten findes i Kristiania det samme aar 11 skuter og jagter fra 16—1 $\frac{1}{2}$ lest.

Følger man opgaven over skib og skuter hjemmehørende i Kristiania videre, ser man at i 1673 er ikke alene defensionsskibet forsvundet, men ogsaa Fortuna og Margreta, isteden er kommet »en fløgte med 2 mers kaldes den Norske Bonde« 178 lester, og listen over rederne har ogsaa forandret sig noget, idet baade Niels Toller og Mathias Tonsberg er forsvundet. Antallet av skuter og jagter er omtrent som det foregaaende aar. Stadig tilstede er skibet Gedion gjennom alle 70-aarene, og det fortsætter at paradere paa listene ogsaa i 1680-aarene. Ellers er det smaat bevendt med skib i Kristiania i tiden efter 1672, det aar som lovet saa godt. Nogen national skibsfart som kunde besørge endog en ganske minimal del av træl原因utførselen til utlandet skal man ikke av disse opgaver kunne slutte sig til. I 1674 er ogsaa den »Norske Bonde« forsvundet, og isteden er kommet en liten fregat »tilhørende hans høie excel. H. Statholder Gyldenløwe drægtig 38 lester« og skipper Børge Andersens skib drægtig 16 lester. For aarene 1675 og 1676 mangler opgaver, 1677 har bare Gedion og en del skuter, og i aarene fra 1678 og til og med 1681 optrær Gedion som eneste »skib« paa listen.

Dette magre resultat av alle regjeringens foranstaltninger for at faa istand en national skibsfart som i nogen grad kunde gjøre Norge og Danmark selvhjulpent overfor Europas mægtige handelsnationer, har sin gode grund. Omstændighetene kom alt meget snart alle de gode tiltak grundig paa tvers. I 1672 brøt krigen mellem Holland og Frankrike ut, og i de to første aar var ogsaa England indviklet i den. Dette sætter straks spor i Kristiania toldintrader. I aaret 1672—73 er disse ca. 10300 rd. eller

¹ Forutsat at skibene gjør 3 reiser om aaret.

bare omtrent $\frac{1}{3}$ av hvad de var det foregaaende aar. Men allerede det næste aar er de steget til 15000 rd., og det følgende aar 1674—75, da England har trukket sig ut av krigen, har de naadd op til 23543 rd. For aarene 1676 og 1678 mangler opgaver, men 1677 og 1679 viser henholdsvis 20850 rd. og 22620 rd. Paa mængden av den trællest som utføres fra byen i disse aar, kan man iagttaa det samme som ved toldintradene, nemlig at bare to aar av krigen 1672 og 1673 har bevirket en sterk nedgang i den norske handel.¹ Og selv ikke da den skaanske krig, eller som den kaldtes her i Norge Gyldenløvefeiden, brøt ut i 1675 — en krig med Sverige som varte i hele 4 aar — satte det spor i de norske toldregnskaper. Man ser til og med at aaret 1676 viser en høiere trællesteksport end noget av de øvrige krigsaar. Men det er ganske rimelig at de vanskelige forhold ute i Europa ikke kunde være den blottende unge norske skibsfart videre gunstig. Man har ogsaa et dokument som tyder paa at et andet forhold end krigen mulig her har spillet en rolle. Gyldenløve forestiller i et kancelliindlæg fra 1675 kongen at *Husumskipperne*, »som for nogen tid siden har begyndt at besegle dette rikets søhavner aar efter aar formerer sig og nu til 70 å 100 skib befindes«. Han mener at de undersaatte i Norge som befitter sig paa sjøfart lider stor skade ved dette. Husumskipperne transporterer nemlig en stor kvantitet av trællest til England og især til London, som derav aldeles er opfyldt, »at undersaatterne her av riget som ei ere saa rige av skib som de, fares aldeles ud av søen og for fast ringe pris deres deler og anden last maa afhænde, der den dog særlig udi denne tid kunde bringes udi større valeur Eders Ko: Ma: udi told og tiende til formering og undersaatte til profit, saafremt tolden paa bemelte husummer skib blev forhøiet, efterdi den forhøielse, allerede er, synes ikke at være nok, og ved saadan middel eragter jeg at de som nu befragter husummerskib skulde anlediges formedelst den profit udi tolden af egne skib villige at befytte sig paa skib og søhandling«. ² Det er

¹

Aar	Deler	Bjelker	Spirer	Skibsrøm som lasten har optat	Toldintradene
1672.....	348114	80 tylvt	24 ³ / ₄ stv.	ca. 4540 lester	ca. 10300 rd.
1673.....	560000	130 "	38 "	- 7300 "	- 15607 "
1674.....	898900	608 "	206 "	- 12650 "	- 23543 "
1675.....	mangler	—	—	—	—
1676.....	1230868	677 "	360 "	- 17640 "	mangler
1677.....	973000	661 "	185 "	- 13680 "	- 20850 "
1678.....	966296	481 "	99 "	- 13040 "	mangler
1679.....	1012592	657 "	191 "	- 14182 "	- 22620 "

² RA. Kancelliindlæg 22. mai 1675.

sandsynlig at skibene fra hertugdømmene har hat samme toldbetingelser som de privilegerede nationer, men ikke nydt den $\frac{1}{7}$ avkortning i trælæst-tolden. Selv den store forskjel i told mellem husummerskibene og landets egne skib har altsaa ikke kunnet bringe de norske skib til at utkonkurrere skibene fra hertugdømmene. Det er saaledes sandsynlig at disse husummerskib spiller en vigtig rolle i norsk handel i de vanskelige 1670-aar. Hvis de 100 skib har gjort 3 reiser om aaret vil det si en temmelig betydelig trælæstekspport, selv om skibene bare har været halvt saa store som de hollandske gjennemgaaende var i 1660-aarene. Da har de allermindst utført 30000 lester trælæst fra Norge, en dobbelt saa stor utførsel som Kristianias eller antagelig saa stor som Drammens i disse aar.

Da engelskmændene selv trak sig ut av krigen i 1674, fik de ogsaa frie hænder til at hente trælæst i Norge. Tord Pedersen oplyser om at i 1677 viste det sig like mange engelske skib paa Drammens havn som hollandske. Han mener at dette forhold kan være litt misvisende fordi Holland fremdeles var i krig og altsaa ikke drev handel med fuld styrke, mens England var et land i fred og uhindret kunde drive sin handel. Det er ikke urimelig at det var slik; men det er ogsaa sandsynlig at det var i disse aar England for alvor blev Holland en jevnbyrdig konkurrent i de østnorske trælæst-havner. Man har desværre ingen tal som kan hjelpe en at følge denne utvikling. Man vet bare at i slutningen av 1680-aarene har England overtaket i de havner hvor bord er den viktigste eksportartikkel. Hvordan dette kan bevises og av hvilken indgripende betydning det blev for norsk trælæst-handel i det hele at engelskmændene halte saa sterkt ind paa hollænderne, vil bli fremstillet i et følgende kapitel.

1670-aarenes handelshistorie i de østnorske trælæstbyer gir et udmerket billede av det teoretiske enevældes kamp med de aller vanskeligste omstændigheter. Med en lysende iver begyndte kommercekollegiet i slutningen av 1670 sit arbeide, og som ovenfor fremstillet, indhentet det de grundigste oplysninger om hvad der var foregaaet og fremdeles foregik paa toldstedene rundt omkring i riket, hvor meget der gik ind i landet av varer og hvor meget der blev utskibet, hvor mange skib der var hjemmehørende i byene og hvor mange som nød $\frac{1}{7}$ avkortning i tolden (eller med andre ord hvor stor del av trælæstekspporten som foregik paa vore egne skib) — alt sammen bare for paa grundlag av disse fakta at finde midler til i rent merkantilistisk forstand at gjøre Danmark-Norge til et mægtig rike.

Men aldrig saa snart var det begyndt og hadde forfattet en række av memorialer til kongen over alle mulige spørsmåal som gjaldt handel i sin almindelighet og de enkelte byers i særdeleshet, og hadde sendt ut en række missiver som var blit publicert paa raadstuene rundt omkring i de

forskjellige kjøbstæder, saa brøt krigen ut. Og man merker, ikke mindst i raadstueprotokollene, at det blev stilstand i kommercekollegiets virksomhet. Missivene fra dets »direktører« som det hadde vrimlet av i 1671 og 1672 uteblir ganske, og mellem 1676 og 1680 ser det enddog ut som kollegiet ikke har holdt møter. Dets forhandlingsprotokol som er opbevart fra 1671 av, er avbrutt i 1676 og fortsætter saa med aaret 1680. Vistnok ser man av memorialprotokollen at kollegiets virksomhet ikke helt har dødd bort under den skaanske krig. Men sandsynligvis er det ikke blit fattet nogen resolution i de saker som i denne tid er blit drøftet der, og det er rimeligvis grunden til at det i disse aar paa Kristiania raadstue ikke publiceres andre kongelige forordninger og missiver end dem »om trende bededage at holde«, om at helligholde hviledagene, forordninger om bryllupper og begravelser og slikt som skulde tjene til at gjøre det »guds faderlige ris« som krigen dengang var i meneskenes bevissthet mindre truende og ildevarslende. Og selv om tallene for Kristianias toldintrader og trælasteksport viser en efter omstændighetene meget god handel, saa har især de sidste aar av dette aarti, da Danmark-Norge selv var indviklet i krig, ikke været lette aar for byens borgere. Skattene var svære og de borgere som blir stevnet for resterende skatter i disse aar, klager sterkt over at det er dem umulig at betale, og selv byens mest vel-situerte borgere synes at de er alt »for høit sat« i skat. Men da disse vanskelige aar var over, gik de norske trælastbyer ind i gode tider, og kommercekollegiet tok fat paa sin virksomhet med fornyet iver.

I de 9 fredsaar som fulgte 1670-aarenes krig, skjøt den utvikling av den norske trælasthanndel som disse krigsaarene hadde holdt nede, den raskeste vekst og forberedte et ganske nyt fænomen i norsk næringsliv: 1690-aarenes i sandhet blomstrende skibsfart. Disse gode tider vil bli behandlet i et følgende kapitel.

BYPRIVILEGIENE AV 1662

Den store forfatningsforandringen i Danmark-Norge i 1660—61 fik i Norge sin statsretslige konfirmation ved stændernes arvehyldning av tronfølgeren paa stændermøtet i Kristiania i august 1661. Nogen virkelig forstaaelse av hvad denne forfatnings-forandringen egentlig betydde, har de norske stænderne neppe hat; derimot er det eiendommelig at lægge merke til at den samlede norske borgerstand indsendte til regjeringen i Kjøbenhavn en petition i 37 artikler, som dels naturligvis sigtet til kjøbstædenes økonomiske opkomst, men delvis ogsaa hadde et videre sigte, nemlig til utvidelse av stændernes selvstyre og til at skaffe nye særlige organer for norsk regjeringsmyndighet og norsk dannelse.¹ De har likefrem et virkelig nationalt præg, gir ikke bare uttryk for snevre standsinteresser.

Borgerstandens petition, som er undertegnet av samtlige kjøbstæders deputerte, er — som Oscar Albert Johnsen sier — overhode »det merkeligste andragende som i dette tidsrum er fremkommet fra nogen norsk stand«. Den nyindførte absolutte regjering nævnes likesaa lite i dette som i geistlighetens andragende, kun arvehyldingen.

Som ventelig kunde være, var denne enevoldsregjeringen lite velvillig stemt overfor den slags tendenser som borgerstandens petition gav uttryk for, og de nye, almindelige byprivilegiene av 30. juli 1662 som blev resultatet av denne petitionen, beskjæftiger sig da ogsaa udelukkende med forhold vedkommende byenes næringsliv og administration; alt det andre blev uten videre forbigaaet.

Ved siden av den fællesnorske borgerstandens petition blev der imidlertid ved arvehyldingen ogsaa indsendt til regjeringen en lang række ansøkninger og supplikationer fra enkelte byer, bygder og korporationer — deriblandt ogsaa fra Kristiania — og foruten de almindelige byprivilegiene blir der ogsaa sommeren 1662 utstedt særprivilegier for de enkelte byene, saaledes under 30. aug. for Kristiania. Disse privilegiene av 1662

¹ Oscar Alb. Johnsen, *De norske stænder*, s. 323 ff.

skaper i saa mange henseender en ny retsstilling for byene, at de fortjener en litt nærmere gjennomgaaelse.¹

De almindelige kjøbstadprivilegier falder i 11 paragraffer:

§ 1. At de haandverksfolk som ikke nødvendig paa landet behøves og landsloven ei tillater, skal flytte til kjøbstædene; men hvad vertshus paa landet er anbelangende, som ligger noget vidt fra kjøbstædene, skal til reisende mænds nødvendighet forblive.

§ 2. Trælasthanndelen skal hos borgerskapet alene forblive; dog at ingen for vidt fra kjøbstædene boende skal derved være betvungen sin last dit at føre, men borgerskapet ved deres faktorer paa de vidt avliggende steder lasten skal la kjøpe, og eiermændene saa billig værd derfor gi, saa ingen i ringeste maate derover skal ha føie at klage; og skal kjøbstædene provide dem, som paa landet bor, med al fornødenhet, for billig betaling, saa at dem intet til deres ophold og anden fornøden utgift kunde mangle, saa vidt de for deres lasts salg kunde bringe til veie.

§ 3. Ingen som varer fra landet til marked ut til kjøbstædene fører, skal sig under høieste straf tilfordriste samme varer andensteds i byene end paa torvet, efter landsloven til enhvers kjøp i almindelighet at sælge.

§ 4. Alle fremmede kjøbmænd, som sig hitindtil udi landet aaret igjennem har opholdt, til at utprange deres varer udi smaapluk, skal herefter være forbudt længere at forblive end de skibe, med hvilke de til landet ankommer, der er, og imidlertid deres medhavende varer ikke at sælge kjøbmandsvis og udi stykketal.

§ 5. Den som noget hus udi kjøbstædene eier og ei deri bor, bør billigen at betale den contribution som paa gaardene og husene egentlig er lagt; men den, deri bor og gaarden leiet har, contribuierer efter sin næring; men de som nogen øde plasser har i nogen by, skal være tiltænkt dem at opbygge, eller avhænde til dem som bemeldte plasser innen seks aar kjøpe vil, saafremt de ikke skal være forfaldne kongen og byen til like deler; dog hermed ikke ment de byer som nyligen av ildebrand er beskadiget, hvilke plasser til kongens befalingsmænd eller næste nabo for billig betaling først skal tilbys.

§ 6. Kongens byfogd i fiskalens sted skal tilbørligen tale paa hvis som begaas imot ulovlig handel og privilegier, saa at enhver for sine tilbørlige dommere søkes, og bøterne som der falder, utgis efter de derom paabudne forordninger.

§ 7. Borgermesters og raads dommer skal innen to aar efter deres avsigte for deres overdommer indstevnes eller siden at bli ved makt og upaatalt.

¹ RA., Kanc. real. avd. Kjøbst., Oslo — Kris., nr. 16 b, 16 c, 17. — Wessel Bergs Reskr. 30. jull — 30. avg. 1662.

§ 8. Naar nogen utenbys borgerskaps arveskifte forrettes, da skal byfogden, byskriveren og forordnende middel av de kjøbstæder, under hvis privilegier de er, det forrette, eftersom borgermester og raad skal svare for de umyndige som efterlates. Iligemaade skal og de borgere, som bevilges uten byene at bo, udi deres levende live svare og tiltales for borgermester og raad der sammesteds.

§ 9. Byfogden skal herefter likesom i Danmark dømme i smaa saker og forsvare deres domme for borgemester og raad hver i sin kjøbstad.

§ 10. Og paa det at byene kan ha noget vist at rette sig efter, bevilges og tillates hermed at den danske stadsret maa i byene brukes, indtil kongen derom anden anordning lar gjøre.

§ 11. Den forordning som anno 1588 om stoddere og betlere utgangen er, skal indtil videre anordning tilbørlig holdes.

Dog vil kongen sig selv ha forbeholdt disse foreskrevne punkter og artikler efter tidernes leilighet at forandre, som han selv naadigst for godt befinder. —

I et særlig privilegiebrev for Kristiania av samme dag, 30te juli, utvikles disse ting videre, i sammenheng med en almindelig stadfæstelse av alle gamle privilegier for Oslo og Kristiania¹:

»Og til bemeldte Christianiæ desto bedre flor og tiltagelse vil kongen alt kjøbmandskap paa landet alvorligen ha forbudt, saa at ingen prester eller fogder paa landet noget kjøbmandskap herefter maa bruke; ikke skal borgerne maatte bruke nogen mascapi med fremmede fogder, skrivere og prester eller deres tjenere, langt mindre med bønder eller løse karle; men dersom nogen borger i saadant landprangeri antræffes, da varene at være forbrutt i tre deler, en til kongen, den anden til byen og den tredje til den som det aapenbarer. Bønderne udi Lier og paa Eker deres handling med fremmede skal være avskaffet, og forbudt store bjelker her at hugges og føres til ladestedet. Iligemaade ogsaa at alt landkjøbmandsskap og landbruk for borgerskapet skal være avskaffet, uten en reise fra byen udi høsten at kjøpe slaktefe. Og eftersom billig eraktes, at enhver sit lovlige tilkrav tilrette forhjælpes, da skal fogdene paa landet ikke maatte være borgerskapet forhinderlige i deres retmæssige gjælds fordring hos bonden.

Dersom nogen sig skulde fordriste byens vakt at overfalde, eller i andre usømmelige gjerninger betrædes og paa ferske gjerninger angripes, da skal saadanne for sine tilbørlige dommere og til sit rette verneting for sine bedrifter søkes og tiltales til straf som vedbør.

Og eftersom beklages at byens mark ved torvegrøft forgraves, da skal ingen herefter være tillatt uten øvrighetens vilje og minde torven at grave paa byens tilhørig mark.

¹ Forsaavidt de ikke strider mot kongens itzige suveræne arveregjering.

Dersom nogen borger skulde findes, som sig motvillig udi sin anpart av paabudne contributioner at utgi skulde anstille, da maa saadanne overhørige borgere pantes; men om nogen av dem som ikke under byens ret er, skulde sitte overhørige til kongen og byen at utgi hvis dem med rette bør, da skal saadant kongen tilkjendegis, paa det at tilbørlig middel til saadant at remedere kan angripes.

Dersom nogen sig skulde tilfordriste byens øvrighet med skjændsord eller paa andre utilbørlige maater at antaste eller overfalde, da bør saadan en tilbørligen derfor tilrettesættes og ved ordentlig proces efter landsloven straffes. Det eraktes ogsaa billig at alle og enhver som hus og gaarder i byen har, like med andre i byen boende proportionaliter contribuerer og utgir til byens tjenere, vandpostene, gatenes og andre byens fornødenheter at underholde, som de selv tillikemed nyder og har gagn av.

Naar noget kjøbmandsgods eller varer i bemeldte Christiania konfiskeret vorder, da maa den, som det fradømmes, for billig pris og saasom en anden derfor gir, vel samme sine konfiskerte varer igjen nyde (medmindre kongen selv dem lar begjære eller have vil), dog at den ordinære told derav erlægges.

Efterdi og de fremmedes handel præjudicerer borgerne og kræmmerne i bemeldte Christiania, da vil kongen at ingen fremmede kræmmere maa med smaa vekt eller maal handle eller sælge deres varer her i byen, videre end 14 dager ved korsmessetider, saa og 14 dager om høsten aarligen.»

Og endelig suppleres denne lovgivningen med en anordning om Bragernes av 30. aug:

»Først skal Bragernes under Christiania med den samme rettighet som hitindtil forblive; dog vil kongen forordne en byfogd og byskriver, som retten kunde betjene og kongens interesse iagttå; dersom nogen over byfogdens i Bragernes faldende dommer sig har at besvære, da skal de dem indstevne for borgermester og raad i bemeldte Christiania til videre paakjendelse.

Naar kongens skatter eller andet som stedenes egen nødvendighet angaar, skal paabydes, da skal efter communication med dem paa Bragernes tillikemed Christianias takserborgere, som samtlig kan taksere borgerskapet for hvis enhver billigen bør at utgi og utlægge.

Bønderne paa Eker og Lier skal deres handling med fremmede og fremmedes med dem ei tilstedes; men bonden skal handle og sælge til borgerskapet; dog paa det han ei skal forfordeles og nødes sine varer til borgerskapet med skade at sælge, da skal borgerskapet betale bonden saa meget for hans træløst og varer som en fremmed vil gi og betale ham; og paa det at dermed desto bedre kan tilgaa, skal der forordnes forstandige og vederheftige mænd som skal sætte og taksere prisen paa alle slags

tømmer efter markedsgang, og hvis bonden derimot kunde ha fornøden at kjøpe og tilhandle av borgerne, det og ham for en billig pris at overlate.

Borgerskapet paa bemeldte Bragernes skal og herimot tilpliktet være pro quota Christiania by at assistere med hvis aarligen til benævnte bys forbedring og vedlikeholdelse behøves kunde; og dersom imot forhaabning noget fiendtlig skulde paakomme, da med deres formue sig ind i benævnte Christiania at begi, og ellers med resten forholdes efter kongelig befaling sub dato 27. okt. 1636¹.

Hvorledes disse privilegiene blev praktisert, vil det være anledning til at komme tilbake til i de følgende kapitler. Her skal bare præciseres hvori den retstilstand som de skaper, i hovedsaken skiller sig fra den tidligere:

For det første er byenes eneret til trælasthanndelen nu helt fastslaat og deres monopol paa den øvrige handel og paa haandverksdrift. For det andet er der fastslaat klar skatteplikt til byen for alle som eier eller leier hus der. Og for det tredje er retsvæsenet, baade paatalemyndighet og domsmyndighet, nu bragt i klare og utvilsomme former.

Forandringen i Bragernes' stilling formulerer Tord Pedersen slik at ladestedet nu har faat alle de viktigere kjøbstadsrettigheter og saaledes er ophørt at være et ladested. Men det er ikke blit en selvstændig kjøbstad, snarere en del av Kristiania, som saaledes paa en viss maate er blit utvidet til at omfatte to kommuner, eller som det heter i 1663: Bragernes er under Kristiania inkorporeret.

Efter tronskiftet i 1670 blev byens privilegier konfirmeret og paa enkelte punkter utvidet av den nye kongen.² Præsidenten Chr. Stockfleth hadde paa byens vegne indlevert en fremstilling i 11 punkter om denne sak med klage over konkurranse fra fogdene og fra Fredriksstads borgere,³ med ansøknig om at skattene maa lægges ikke bare paa hus og grund, men ogsaa paa handel og næring, om laugsskraaer for guldsmeder og skomakere, om direkte appell fra magistraten til oberhofretten (altsaa med forbigaaelse av lagtinget) o. s. v.; og det allermeste av dette blir imotekommet. Alt et par aar i forveien hadde byen sendt kongen en ansøknig om enkelte forbedringer og dette var blit indrømmet ved en anordning av statholderen U. F. Gyldenløve av 28. aug. 1668, som væsentlig handler

¹ Ment er det aapne brev av 17. okt. 1636 (NRR. VII 248 f.), som gaar ut paa at antallet av borgere som bor paa Moss og Bragernes, ikke maa økes ut over hvad det da var.

² Wessel Bergs Reser. 16. november 1670 og Norske Indlæg i RA.

³ Kristiania ønsker forkjøpsret til tømmeret ved Bingen lense. En fastere ordning av lensforholdene her synes imidlertid først at være bragt i stand nogen aar senere, gjennom de store trælasthannderne Povel og Ole Torstensson (se Wessel Bergs Reser. 12. juli 1684 og Norske Indlæg i RA. til denne dag).

om bøndernes plikt til bare at handle med kjøbstadsborgere, men som ogsaa indretter et høstmarked i Kristiania, ved siden av det store vintermarkedet; det skal holdes Hellig-Kors'dag før Michaeli, det vil si den 14. september.

Nogen forandringer av betydning medfører dette imidlertid ikke; det er altsammen bare en smule utbygning av privilegiene av 1662, som i alt væsentlig blir staaende urørt i 50 aar og først i det nye aarhundre virkelig omdannet.

BYENS STYRE 1662—1740

Den økonomiske krise som krigsaarene 1657—60 bragte, og de store politiske ændringer fra indførelsen av enevældet i 1660 indleder en ny periode i Kristianias forfatningshistorie, som i de danske og norske byenes i det hele. Kan man si at det i middelalderen var raadet som var den viktigste myndighet i byen, likesom i det 19. og 20. aarh. det folkevalgte kommunestyre, saa var det i det 18. aarh. de kongelige embedsmændene stiftamtmanden og magistraten. Det 17. aarh. er en overgangstid; først i dets sidste menneskealder kan man si at enevældets byforfatning i hovedsaken er gjennomført.

Den første ændring av betydning er at utnævnelsen av borgermestre og raad gaar over fra lensherren til kongen. De blir derved regjeringens tillidsmænd og er langt paa vei til at bli virkelige embedsmænd.

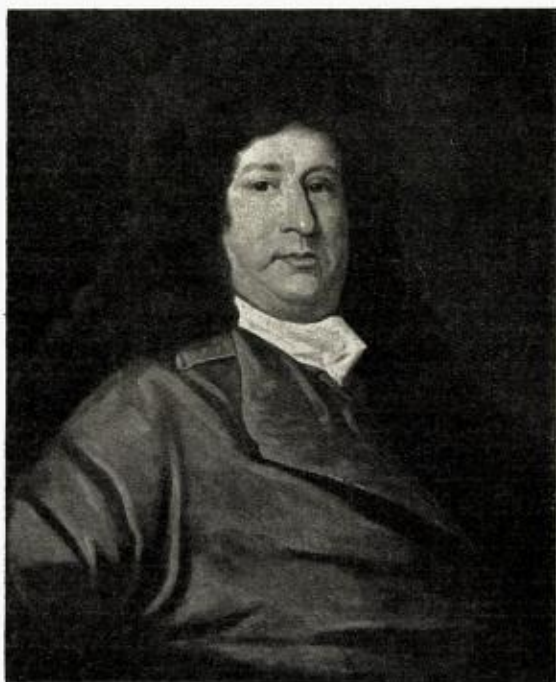
Samtidig ophører lensherrenes kontrol over byenes styre. De nye amtmændene er ikke byenes overherrer, men sideordnet med byøvrighetene, og byene faar nu ret til at henvende sig direkte til regjeringen med alle sine klager og forestillinger, uten at maatte gaa veien om en lensherre. Den fornødne regjeringskontrol — og denne er gjennomgaaende langt mere effektiv end lensherrenes hadde været — utøves i de første aarene ved hjelp av særlige kommissioner; først senere kommer en stabilere ordning istand, idet stiftamtmandene blir byenes overøvrighet.

Grundlaget for det gamle raadsstyret var at borgermestre og raad var byens største forretningsfolk, som blev sittende i sin forretning og skjøttet raadmandsstillingen som et ombud ved siden av. De var ikke lønnet — eller ialfald ikke lønnet slik at de kunde leve av det. Det var en social honnør at bli medlem av raadet, og stillingen gav baade makt og indflydelse; den kunde baade brukes og misbrukes til mangehaande personlige formaal; men den gjorde ikke sin indehaver til professionel embedsmand. Raadsstyret var et aristokratisk borgerstyre, ikke et embedsmandsstyre.

Paa dette punkt bringer den sidste menneskealder av det 17. aarh. imidlertid en betydelig forandring. Borgermestre og raad gaar over til at bli *magistrat*, virkelige embedsmænd, idet deres antal blir redusert, saa de

ikke længer faar præg av at være en raadslaaende forsamling; samtidig blir stillingene bedre lønnet, slik at indehaverne efterhvert gaar over til at leve av dem og altsaa bli professionelle embedsmænd.¹

Fra gammel tid av hadde raadet regelmæssig skullet bestaa av 12 medlemmer; men det var aldrig bliit strengt paaset at det var fuldtallig, og i det 17. aarh. var det regulære antallet i Kristiania sunket til 10 — to borger-

*Chr. Stockfleth.
Præsident 1668—1689.*

mester og otte raadmænd. Ved kongelig missiv av 11. aug. 1665 bestemmes det nu at den ældste borgermester skal føre titelen præsident — i likhet med hvad der var tilfældet i de større danske byene — og at magistraten foruten av ham skal bestaa av en borgermester og seks raadmænd. I 1686 reduseres raadmændenes antal videre, helt ned til to.²

Borgermestrene er de første som faar bedre løn; ved reskript av 10. mars 1665 fastsættes det at hver av borgermestrene i Kristiania skal ha likesaa meget i løn som tre raadmænd — hele merindtægten ved reduktionen av magistratens antal gaar saaledes i deres

lomme. Men det varer ikke længe før raadmændene kommer med; da deres tal blir redusert fra seks til to, betyr det i realiteten en tredobling av lønnen for hver av de to.

Til forskjjel fra magistraten i Bergen og Trondhjem var nemlig magistraten i Kristiania ikke fast avlønnet, men hadde sin andel i visse av byens inkomster. Et væsentlig led i magistratens avlønning er navnlig accisen,³ som sikkert gaar meget langt tilbake. En helt fast ordning av magistratens

¹ De bedre indtægtene for hver enkelt henger sammen med reduktionen av antallet, idet det samlede indtægtsbeløp som er tillagt stillingene blir bevaret uforandret.

² Foruten en særskilt raadmand for Bragernes.

³ Om oppbørselen av den se Wessel Bergs Reskr. 3. okt. 1685.

indtægt herved blev rigtignok først indført ved kongebrev av 18. sept. 1656, som bevilger magistraten to skill. dansk av hver tønne gods av alle slags som indføres til Kristiania og dets underliggende ladesteder, og desuten tillater oprettet en accisebod med en kontrabok, til kontrol med toldboken; til utgiftene med denne kan magistraten videre opkræve en avgift paa 1 skill. av hver dalers værdi av indførte varer — trælaskibe dog undtat.

Under den betydelige oppgangen for handelen i slutningen av det 17. aarh. er acciseindtægten oien-synlig ganske god, og magistratens stilling ganske selvstændig. Traditionene fra det gamle raadsstyre, da byens bedste mænd ønsket at sitte i raadet, holder sig fremdeles. Vi finder derfor ogsaa i præsidentstillingen efter Peter Dreier (1665—68) — som hadde særlige kvalifikationer — en av det nye enevældes talentfuldeste unge norske embedsmænd, Christian Stockfleth (1668—80), søn av biskop Henning Stockfleth og altsaa medlem av den slegtsgruppen som nedstammet fra de ind-

*Isabella Margretha Stockfleth
f. Mecklenburg.*

vandrede sønderjyderne i byens første slegtled.¹ Og nogen aar senere (1685—1700) sitter som præsident Hans Must, som selv om han ikke selv var nogen særlig merkelig mand, ialfald ved sine slegtsforbindelser hørte med til det egentlige »Kristiania-patriciatet.«²

¹ Christian Stockfleth var uten tvil tidens første norske jurist og hadde en hovedandel i utarbeidelsen av Kristian V' norske lov. Efter en del aars virksomhet som diplomat i Stockholm var han siden i nogen aar (1694—1700) stiftamtmand i Kristiania og døde i 1704 paa Toien, som han hadde kjøpt i sin stiftamtmandstid. Hvor godt den sønderjydske slegtsgruppen endnu i denne generation holdt sammen fremgaar bl. a. derav at Chr. Stockfleth var gift med en datter av Vilh. Mecklenburg, Nils Toller d. æ. s halvbror.

² Han var gift med en datter av den stenrike handelsmand, assessor i overhofretten Anders Simonsen.

Men efter ca. aar 1700 blir det anderledes. Magistratsstillingene blir mindre og mindre selvstændige, mer og mer undergit stiftamtmandens myndighet; som rene embedsstillinger virker de ikke længer tiltrækkende for folk av det velstaaende borgerskap; de byr heller ikke paa gode avancementsutsigter, og i de daarlige tider under og efter den store, nordiske krig synker embedsindtægtene meget sterkt. I det 18. aarh s. første halv-

Hans Must.
Præsident 1685–1700.

del er derfor magistratsstillingene gjennemgaaende beklædt av folk som virker næsten anonyme, og først under den nye opgangstiden fra 1740-aarene av faar byen igjen præsidenter, borgermestre og raadmænd som har nævneværdig social position eller personlig dygtighet.

Helt parallelt med raadets fuldstændige omdannelse fra en aristokratisk til en bureaukratisk institution gaar imidlertid ogsaa utviklingen av brukbare organer for det egentlige borgerskapet, og det viktigste nye i perioden efter 1660 er her det faste ligningsutvalget, de saakaldte takserborgere.

De optrær første gang i et gaardmandtal fra 1661,¹ idet det her heter at »efter lovlig

anordning« møter 12 borgere og lagrettesmænd paa raadstuen sammen med raadmænd, byfoged og overformynder for efter skriftlig ordre at takserere alle Kristiania' indbyggerses gaarder med videre deres handel og bruk.

Først aaret efter indstiftes imidlertid takserborgerutvalget som en fast institution.² I et skattebrev av 22. mars 1662 bestemmes det nemlig for fremtiden at skatten skal fastsettes »efter den taksation Eders egen bys middel derpaa gjort haver, som vi og naadigst vil herefter av 12 upartiske borgere og lagrettesmænd, aarlig omvekslet, takseres og beregnes skal, eftersom borgerskapets middel forbedres eller forandres til, hvilke 12

¹ Trykt i Pers. hist. Tidsskr. 2 R. IV.

² Se St. Hallvard I 284 ff.

mænds egne vilkaar av 12 andre upartiske igjen skulle sættes og takseres, paa det alting maa ret og ligelig tilgaa«.

Som vi ser av senere skattebrev, kom dette skattebrevet av 1662 virkelig til at danne lovhjemmelen for takserborgerutvalget i Kristiania — hvad der vel kun kunde ske fordi lignende utvalg var indført i danske byer alt ved forordningen av 1619; og i borgerskapets ret til at ha nogen repræsentanter tilstede ved kæmnerens regnskapsavleggelse (fra 1643 av) kan man kanskje med god vilje se en slags forløper for institutionen. Men først med det faste takserborgerutvalget faar borgerskapet nogen virkelig makt over byens økonomiske stel, og for utviklingen herav er det ikke uten betydning at netop det første utvalget kan ses at ha tat sin oppgave meget grundig.¹ Det nøier sig nemlig ikke med at gjøre op regnskapet for sidste aar, men utarbeider omhyggelige oversikter over utgifter og indtægter i de sidste ti aar.

Hvor viktig den nye institutionen end er som led i borgerskapets selvstyre, saa strakte dens makt sig dog allikevel ikke lenger end til

selve ligningen; og hvor begrænset borgerskapets makt over byens økonomi i realiteten var, fremgaar kanskje klarest av dets forhold til de kongelige embedsmænd (»betjente«) som var bosat i byen.

Den 6. mai 1684 ansøker det menige borgerskap regjeringen om at de kongelige betjenter bør tilholdes at betale sin byskat like med borgerskapet. De har gjennomgaaende baade de bedste sagbrukene og de bedste husene i byen og bruker desuten ogsaa anden borgelig næring og høkeri. Og byen har store aarlige utgifter: løn til vaktmester og anden vakt

*Anna Andersdatter Must
f. Simonsen.*

¹ Desværre tillater materialet os ikke at se, om initiativet til opprettelsen av takserborgerutvalget for Kristiania er utgaat fra byen selv; men det ligger meget nær at tro det, baade efter borgerskapets hele holdning ved denne tid og efter de første takserborgernes store iver.

(»skarvachten«) — til alle huses bevaagelse for paakommende ildsvaade, tyveri og andet — til organisten og musikantene til kirken, til byskriver, underfogd, byens tjenere o. a.; videre utgifter til broers og veies reparation, til vandpostenes og vidt her kommende renders vedlikehold. Ifølge privilegiene (av 1662) skulde de kongelige betjenter være pligtige til at betale sin andel, naar de tolv takserborgere i magistratens overvær paala byskatten efter utgiftenes overslag, paa enhver som har hus eller næring i byen. Men det negter de, og uagtet privilegiene sier at de skal staa under like ret med borgerne ved eksekution av skatten, blir dette dog ikke overholdt. De bør ogsaa gjøre slike byrder som vakthold i markedstiden til byens fred at conservere, gatenes forfærdigelse og renholdelse, heste og vogn eller arbeidskar til veienes reparation o. a. l., samt ta sin del av indkvarteringen, hvis det er helt umulig at bli kvit den; og hvis de vægrer sig, bør bytjenerne kunne gjøre eksekution i deres hus.

Regjeringens reskript gir sit bifald til denne ansøkingen; men den derved skapte »likhet for loven« varer ikke længe. Alt Kristian V's norske lov av 1687 ophæver den nemlig ved sin fortale som utstrækker de gamle adelspriviligier til at gjælde enhver som »formedelst deres dyd og dygtighet av os til noget embede eller forretning, hvorav de selv kan have nogen ære og berømmelse, vorde bestilte og antagne¹«.

At man ikke i Kristiania møter noget virkelig, administrativt myndig borgerutvalg før langt ind i 18. aarh. er unegtelig hoist overraskende i betragtning av den vilje til selvstyrevirksomhet som vi har møtt baade i borgerskapets strid med raadet ved mitten av aarhundredet og i det første takserborgerutvalget. Og endda mer overraskende blir det i lys av det som skedde i Drammen i 1663.²

Da nemlig den senere raadmand Lauritz Christensen i dette aar — i henhold til den overfor nævnte regjeringsanordning av 1662 — var blit utnevnt til Drammens første magistratsperson — eller, som det heter, til som fuldmægtig paa samtlige borgermestre og raads vegne i Kristiania at ha god tilsyn med alting udi Bragernes, Drammen og Strømsø — saa var det første, han gjorde, at sammenkalde borgerskapet i Drammen og foreslaa dem at vælge tolv mænd, »som paa samtlige deres vegne kunde herefter med hannem gjøre forslag og overveie dette steds gavn og nytte til en kristelig politie, den trafikerendes opkomst og det gemene bedste, naarsomhelst og i hvad maate han kunde eragte fornøden noget med dennem at foretage.« »Og paa det den fattiges vilkaar saavel som den rikes kunde

¹ Sammenholdt med lovens 3. bog, kap. 6, om takserborgere, blir reglen den at de kongelige betjenter fritas for alle personlige byrder, men maa betale eiendomsskat av sine hus i kjøbstaden og desuten næringsskat forsaavidt de bruker nogen borgelig næring.

² Tord Pedersen, Drammen, II s. 97 ff.

vorde considereret og iakttagen, begjæret han at de vilde nævne en mand av hvert handtverk, som kunde være iblandt de tolv mænd, og de andre av borgerskapet tages, hvorved han foregav og forment den gemene kunde ofte forskaanes fra raadstuen — naar ikke øvrighets brev og befalinger skulde forkyndes — der dog ellers skulde foraarsakes dennem til forsømmelse at møte.»

Borgerskapet gav sit bifald til Lauritz Christensens forslag og skred straks til valg, saaledes at der blev valgt 8 fra Bragernes og 4 fra Strømsø; av dem var to haandverkere, resten kjøbmænd. Og borgerskapet gav videre de tolv valgte fuldmagt til paa deres vegne i alle maater at forhandle og træffe overenskomst med Lauritz Christensen.

Det fremgaar med fuld klarhet av dette møtet at det var Lauritz Christensens hensigt at skape et fast, permanent borgerutvalg i Drammen, et utvalg med en langt mere utstrakt og almindelig kompetanse end takserutvalget. Hvor han har faat tanken om dette fra, er det imidlertid med vor nuværende viden umulig at si; men man tør vel gaa ut fra at saken har været drøftet i ledende Kristianiakredser.

I Kjøbenhavns privilegier av St. Hansdag 1661 indstiftes et virkelig kollegium av »eligerede mænd«, og i Bergen grundlægges institutionen i 1679.¹

Borgerutvalget i Drammen synes imidlertid ikke at være traadt i virksomhet; ialfald finder vi ikke senere spor av det. Efter en meget rimelig gjætning av Tord Pedersen er det Kristiania magistrat som har ødelagt det; en slik selvstændighet fra det Kristiania underlagte sted kunde hovedbyen umulig taale. Først mer end 100 aar senere — i 1770 — blev de eligerede mænd indrettet som et fast borgerutvalg paa Bragernes.

Men at der stadig, baade i Drammen og i Kristiania, har været trang til et engere borgerutvalg som kunde optræ paa borgerskapets vegne paa en mere effektiv maate end den ubestemte og formløse masse paa bymøtet, det finder man meget hyppige vidnesbyrd om i de sidste tiaar av det 17. aarh. og begyndelsen av det 18.; ret som det er støter man paa utvalg av vekslende størrelse som uttaler sig snart om den ene, snart om den anden sak.

Saaledes faar i 1708 magistraten ordre av Slotsloven paa Akershus — den nedenfor nærmere omtalte regjeringskommission — til at utnævne tolv av de bedste borgere og tillike med dennem besigtige de hus og sjøboder som maatte ligge hverandre saa nær at de av ildsvaade kunde befrygtes.²

Og i 1710, den 22. septbr. ser vi at »tolv borgermænd her av Kristiania« er forsamlet paa raadstuen sammen med byens magistrat og raadmænd

¹ Bergen 1814—1914, I s. 38 ff.

² Mag. Sessionsprot. 1708, fol. 7 (St. A.)

samt byfogdene paa Bragernes og Strømsø og fem borgere fra Bragernes og seks fra Strømsø; baade de tolv borgerne fra Kristiania og de elve fra Drammen hører til de aller rikeste kjøbmænd og trælasthandlere. Møtet var sammenkaldt i anledning av den paabudte baadsmandsskat. Kristiania magistrat foreslog for Bragernes og Strømsøs indvaanere at de skulde betale halvparten av denne skat, efterdi toldindtraderne udi Drammen indbringer mer end i Kristiania, saavel som indbyggerne av tallet og formue overgaar dette steds indvaanere. Drammenserne vilde imidlertid ikke strække sig længer end til at betale sin gamle andel av de to byers fælles skattebeløb — en tredjedel — og Kristianiaborgerne foreslog derefter at de skulde greie 60⁰/₀ av beløpet (det vil si 1200 rd.) hvis drammenserne vilde overta 40⁰/₀ (800 rd.). Men heller ikke det vilde drammenserne gaa med paa. Det var saa langt fra sandt, hævdet de, at handel og indbyggertal var tiltat i deres by, at de tvertimot ved hjælp av mandtallene samt gamle bedagede mænd kunde godtgjøre at stæderne hadde avtat og ikke tiltat. Men vilde Kristianiaborgerne ved ed »tilkjendegi sine vilkaar« — altsaa offentlig opgi sine indtægter — saa tilbød drammenserne sig at gjøre det samme, saa kunde man klassifisere dem efter indtægten.¹

De gode drammensere har vel følt sig trygge for at Kristianiakjøbmændene ikke vilde gaa med paa et slikt tilbud. Forslaget vakte da ogsaa stor forargelse. Kristianiaborgerne lot tilføre protokollen at efterdi det høifornemme borgerskap av Bragernes og Strømsø hindrer utslaget av denne samling ved adskillige difficulteter, hvorved kongens tjeneste ikkun opholdes, saa tok Kristianiaborgerne sit tilbud om at betale 60⁰/₀ av skatten tilbake og indanket saken til Slotslovens avgjørelse.

Som i dette tilfælde var det i det hele hyppigst skattespoersmaal som drev borgerne frem til offentlig virksomhet. I spoersmaalet om fordelingen av byens offentlige utgifter kom de sociale motsætninger i byen til uttryk. Kampen om fordelingen drev borgerne, baade de rike og de fattige, til at tænke over byens sociale forhold, til likefrem at gjøre sig op en slags samfundsovfatning. Navnlig indenfor utvalgene vokset det herunder frem en viss borgeraand, en viss solidaritetsfølelse, og det er derfor et

¹ Det er mulig at borgerskapet ikke har været rigtig fornoiet med dette utvalget (som vel maa antas at være opnævnt av magistraten). Paa den følgende siden i den samme protokollen fins nemlig referert et møte av præsident, borgermestre og raad med stiftamtmand de Tonsberg, som forela stadskaptein Morten Leuchs memorial til sig angaaende borgerskabets samling. »Og proponerede høiedle hr. stiftamtmand om stadscaptainens andragende saaledes, at det jo er billig at alle og enhver av borgerskapet, ihvo de og er, personlig møter uten at sende nogen for sig, naar og hvad tid det fornøden gjøres. Hvilket og samtlig magistraten befandt for billig og ret. - Det ser unektelig ut som om borgerskapet gjennem sin repræsantant stadskapteinen har protestert mot at la sig repræsenterere av de tolv rikmænd, og som om de har faat stiftamtmanden med sig.

viktig og betydningsfuldt skifte som foregaar idet man kommer over fra situasjonsutvalgene til de faste eligerede mænd.

Her — som ogsaa paa andre punkter i byens styre — er det kommissionen av 1723 og privilegiene av 1735 som lægger grunden til det nye.

Alt i 1710 hadde Fredrik IV under sit ophold i Norge og efter klage fra borgerskapet latt nedsætte en kommission til at undersøke om det var riktig at bymarken var blit skuslet bort for byen. Den arbeidet en stund, men uten at komme til noget resultat, og dens viktigste følge var at den gav støtet til opnævnelsen av en ny kommission — ved kongelig reskript av 4. sept. 1723 — som skulde ta hele byens »publique væsen« op til granskning og foreslaa reformer paa alle omraader. Særlig var det syv punkter, den skulde ta sig av: 1. byskatten, byens indtægter og utgifter og regnskaper; 2. brandvæsenet; 3. byens marker og jorder; 4. formyn-derivæsenet; 5. fattigvæsenet; 6. handelen; 7. byens grænser.

Kommissionens første medlemmer var stiftamtmand Vilhelm de Tonsberg (1710—31) og biskop Bartholomæus Deichmann. De var imidlertid begge to, ikke mindst biskoppen, saa overlæsset med offentlig arbeide at de litet eller ingenting fik utrettet i kommissionen. I 1725 fik derfor byens præsident, justisraad Jonas Lyme — som ifølge Daae var en av biskoppens klienter og hadde faat sin stilling ved hans indflydelse — ordre om at tiltræ kommissionen, som nu skulde holde regelmæssige møter to å tre ganger i uken. Aaret efter fik kommissionen ret til uten persons anseelse at indkalde vidner og ordre til at la kaptein Adam Trallau opmaale byens jorder. I 1731 fik den nye stiftamtmand generalmajor Reichwein og biskop Hersleb — Deichmanns efterfølger¹ — ordre om at tiltræ kommissionen, i 1733 generalauditor Linck og justitiarius i Overhofretten Kjerulf, i 1735 stiftamtmand Benzon.

Desværre er en betydelig del av kommissionens arkiv gaat tapt; men man synes dog at kunne se at endel reformer fra disse aar henger sammen med dens virksomhet, saaledes oprettelsen av en egen auktionsdirektørstilling i 1728 og nyordningen av brandvæsenet i 1733 og 1735.

For om mulig paa den vei at faa større fart i kommissionens arbeide fandt regjeringen det nødvendig at skaffe den hjelp fra borgerlig hold. Ved reskript av 7. juli 1730 gav kongen stiftamtmand de Tonsberg ordre til at opnævne tolv »fornuftige og flittige« borgere, som skulde optræ paa samtlige byens borgerskaps og indvaaneres vegne; sammen med magistraten skulde de paa raadstuen gjennemgaa alle de poster som var nævnt i reskriptet av 1723, og avgi sin betænkning derom. Til hjelp for sit

¹ Biskop Deichmann var blit avsat ved tronskiftet i 1730 og døde nogen maaneder senere. Ogsaa hans kreatur Lyme blev trukket med i hans fald.

arbeide fik de en juridisk sekretær, Jonas Barth, som skulde gaa dem tilhaande naar de forlangte det, føre processer for dem, om det blev nødvendig, og skriftlig utforme for dem, hvad de ikke selv fandt in debita forma at kunne forfatte.

Dette reskript blir grundlaget for Kristianias første faste borgerrepræsentantskap; lovformelig konstitueret blir det ved privilegiene av 1735,

*Statholder Vilhelm de Tonsberg.
Efter maleri.*

§ 15. Den 29. august 1730 opnævnte stiftamtmanden til medlemmer av utvalget følgende tolv, som vistnok alle sammen hørte til byens velstaaende borgerskap: Claus Bendeke, Lars Sørensen Bugge, Haagen Nielsen, Ole Smith, Anders Elieson, Jacob Jørgensen, Johan Pohlmann, Werner Solgaard, Henrich Calmeyer, Jacob Nielsen, Børre Olsen og Cornelius Pettersen. Og disse tolv blir sittende i adskillige aar; endnu i 1738 finder vi halvparten av dem i funktion; i 1747 er bare Claus Bendeke og Haagen Nielsen tilbake. Claus Bendeke synes at ha været formand for representantene; ialfald staar hans navn altid først, naar de underskriver.

Hovedbestemmelsen i privilegiene av 1735 om dette borgerutvalget (§ 15) lyder saaledes:

»Udi byen skal være tolv av de beste, fornemste og bekvemmeste borgermænd, som av præsident, borgermester og raad, med de fleste av borgerskapets forvidende og efter deres forestilling, skal utvælges, hvilke skal paaakte hvad til byens og menige borgerskaps tarv og beste kan tjene, derover at høre borgerskapet og dets anliggender paa en sømmelig maate for magistraten at andrage og med dennem derover at conferere, og injungeres samme tolv mænd herved stricte og under vilkaarlig straf ikke at maa gaa magistraten forbi i nogen slags tilfælde eller derved gi anledning til klagemaal og besværing, men de aleniste, som et uttog av

borgerskapet, skal fremføre dets tarv for magistraten, hvorimot altid de seks av disse borgere, som blir de ældste i denne forretning, nyder frihet for alle andre byens bestillinger.»

Ogsaa valgreglene og valgmaaten gjør altsaa dette utvalget til en ren og skjær klasserepresentation. Det er bare borgerskapet — og indenfor dette igjen bare den velhavende del — som paa denne maaten faar indflydelse paa byens styre, og det er klart at dette maa sætte sit præg paa hele utvalgets virksomhet. Slike ting som fordelingen av skattene eller spørsmålet om at verne bymarken mot privat okkupation, for bare at nævne nogen av de viktigste og mest iøinefaldende saker, maa jo nødvendigvis fortone sig forskjellig efter som man ser dem fra rikfolks eller fra menigmands standpunkt.

*Helene Sophie de Tonsberg, f. Kaas.
Efter materi.*

Efterhvert motvirkes rigtignok denne klassekarakteren i nogen grad ved den følelse for byen som helhet, den »borgeraand«, som erfaringsmæssig pleier at utvikle sig i slike korporationer. Den langvarige og stadige beskjeftigelsen med

byens saker vil etterhaanden aapne medlemmenes øine for helhetens interesser; men det er produkter av en langvarig utvikling og blir først tydelig i Kristiania langt ut i den følgende perioden.

Og paa lignende maate forholder det sig med de eligerede mænds forhold til magistraten. Privilegiene av 1735 forutsætter at de skal være en helt underordnet instans, av rent raadgivende karakter; men faktisk blir det etterhaanden, ved en utvikling, hvis enkelte ledd det ikke er helt let at efterspore, slik at borgerutvalget faar den faktiske avgjørelsen av en række saker; vi vil i neste bind forsøke at gjøre rede for hvorledes dette foregaar, i den utstrækning det lar sig gjøre¹.

¹ Se note s. 308.

Ved siden av de eligerede mænd fortsatte imidlertid kommissionen av 1723 sit arbeide; den var saa at si blit en permanent institution, den ogsaa, »Byens commission« nævnes oftere i begyndelsen av 1730-aarene som den høieste instans paa mange omraader; store positive resultater kom det rigtignok ikke til, og regjeringen purrer stadig paa den for at faa rede paa hvor langt den er »avanceret«. I 1734 ser kommissionen sig derfor foranlediget til at gi en samlet oversigt over hvad den indtil da har utrettet, og dette fører igjen til et kongelig reskript av 25. nov. 1735, som svar paa de av kommissionen opstillede poster; desuten foreligger der som resultat av denne kommissions virksomhet i 1730-aarene baade et stort reskript av 10. sept. 1734 om byens, slottets og Akers menigheter og grænsene mellem dem, samt et reskript nr. 2 av 25. nov. 1735 om grundtakst og opmaaling av tomter i byen².

Hele denne lovgivning tillikemed de nye byprivilegiene av 4. febr. 1735 danner imidlertid indledningen til en helt ny periode i byens kommunale liv og vil derfor faa sin nærmere behandling i det følgende bind.

For at faa en nærmere forstaaelse av hvordan byens styre egentlig foregik, kan det imidlertid ikke nytte at bli staaende ved en undersøkelse av forholdet mellem embedsverkets og borgerskapets organer for bystyret. Man maa ta fat paa selve de saker, bystyret befattet sig med, og det vil her være slaaende hvorledes stadig flere og flere ting kommer ind under offentlig omsorg, under samfundsmæssig betragtning og ordning — kanskje ikke saa meget paa grund av nogen ændret opfatning av samfundets pligter og opgaver (uagtet en slik ændring nok i flere henseender kan spores) — heller ikke saa meget fordi byen blir større og selve det ydre liv faar et andet præg, men visselig først og fremst fordi det økonomiske liv blir mere komplisert og differentiert, fordi forretningslivet og forretningsførselen stiller nye krav.

¹ Vi staar her overfor et fænomen som ikke er eiendommelig for Kristiania, men som, omend i forskjellige former, gjentar sig i en række norske byer; forsaavidt som borgerskapet altsaa paa forhaand hadde vundet en ikke ringe andel i byens styre, betyr derfor ikke formandsapsloven av 1837 — for byenes vedkommende — et saa radikalt brudd med fortiden som man tidligere har været tilbøielig til at anta. Den første undersøkelsen som med tydelighet viste hvor pas sterk en maktstilling de eligerede mænd hadde naadd frem til for 1837, var overretssakfører Olaf Bergers i Drammens jubileumbok (Drammen 1811—1911); men det gjaldt rigtignok bare det 19. aarh. Senere viste P. R. Sollieds studie i første bind av Bergens jubileumbok (Bergen 1814—1914), at forholdet var et lignende i Norges største by, og at utviklingen alt var godt igang i sidste halvdel av det 18. aarh. For de andre norske byer foreligger endnu ingen helt tilfredsstillende undersøkelse av dette sporsmaal; men de spredte oplysninger som er tilgjængelige, peker tydelig paa at utviklingstendensen er den samme overalt.

² Hele dette materiale er trykt i Budstikken V (1824), nr. 15—22.

En fastere avgrænsning av magistratens kompetanse tilsigtes indført ved det kongelige reskript til statholderen av 31. juli 1670, som bestemmer hvilke betjenter i kjøbstædene i Norge, præsident og borgermestre skal ha ret til at beskikke¹; men regjeringens kontrol var rigtignok stadig nødvendig, idet det slet ikke altid lykkedes magistraten at bli enig om en slik beskikkelse.²

Magistratens beskikkelsesret — og plikt — omfattet ifølge reskriptet følgende: »overformyndere, kirkeverger og alle forstandere, overkjøbmænd, mænd at nævne til arveskifter og al anden fornødenhet, kæmnere, underfogder, vaktmestre, auktioner, bedemænd, veieriets betjenter, procuratores, inspektører over ulovlig handel, organister, instrumentister, havnefogder, domme, beskikkelser, stevninger og alt andet at forkyndige, vrakere, maalere og alle andre slike eller ringere conditionerte og fornødne betjenter i kjøbstæderne«. — Alt denne opregningen viser at magistratens gjøremaal er blit ganske mangfoldige, at byen har mangfoldige ting at ta sig av. Med fuld sikkerhet kan vi vistnok ikke saa tidlig som i 1670 konstatere alle disse forskjellige betjentene i Kristiania — opregningen tar i sin fuldstændighet øiensynlig særlig sigte paa storbyen Bergen — men de fleste av dem har vi dog da eller ialfald i de nærmeste aar efter — og ved siden av dem desuten ogsaa en række andre av mer eller mindre offentlig eller halvoffentlig karakter.

Betegnende for den stadige utviklingen henimot mere kompliserte forhold er det for det første at vi i denne perioden faar faste prokuratorer til at føre folks saker. Endnu i 1654 synes der ingen fast sakfører at være i Kristiania, idet en dansk prokurator Caspar Henrichsøn da sies at være kommet op til Norge for at føre en sak mellem Bertel Nielsens arvinger paa Bragernes og borgermester Hans Eggertsen Stockfleth i Kristiania.³ Men alt ti aar senere er der flere av dem, saaledes i 1664 Michel Kock og i 1665 Rasmus Nielsen Muus, raadmand Werner Nielsen og assessor Knud Frantsen⁴; naar saa fremtrædende folk indehar stillingen, har den altsaa ogsaa været ganske anset.

I en storby som Bergen er prokuratorstillingen utvilsomt ældre. Abrahams⁵ har sikkert ret i at det er væsentlig tre momenter som har betinget opkomsten av en særlig prokuratorstand, det mer og mer kompliserte

¹ Utgit efter Gyldenløves indstilling (Norske Indlæg, RA.).

² Se saaledes Wessel-Bergs Reser. 29, 1684.

³ RA., Kbh., Norske uekspederte breve 19, 7 1654. Dette brev er et interessant bidrag til sakførerstandens historie, ved sin beskyldning mot Caspar Henrichsøn for at indvikle partene i unødig vidtløftig trætte og bekostning.

⁴ Stath. sk. Extr. Prot. 1662—69, II 258, 432 f., 463.

⁵ Procuratorstanden i Danmark. — Jfr. Tidsskr. f. retsvidenskab 1924, s. 227—29.

økonomiske liv, baade i byene og i nogen grad ogsaa paa landet, professionelle juridiske dommere og skriftlig behandling av sakene. Alle disse momenter gjør sig gjældende efterhvert, i løpet av den senere del av det 16. aarh., og man maatte derfor paa forhaand vente at kunne finde prokuratorer i Norge ialfald fra begyndelsen av det 17. aarh.

Alt i 1609 ser vi da ogsaa at regjeringen er nødt til at faa istand en slags regulering¹ av prokuratorstillingen i Bergen, ogfra den tid av nævnes pro-

*Biskop Bartholomæus Deichman.
Efter materi.*

kuratorer stadig i Bergen. Meget langsommere gik det derimot med fremveksten av prokuratorer andetsteds i Norge. Forordningen av 1638 som i Danmark blev saa væsentlig for disse stillingene, har neppe spillet nogen rolle i Norge; derimot er de folk som Hannibal Sehested i 1646 faar ordre til at utnævne i »vor kjøbstad Oslo« (!), til at skrive supplikationer for bønderne o. l.², utvilsomt en slags forløpere for de faste prokuratorer.

I Kristian Vs norske lov av 1687 er prokuratorerne blit en fast institution, rigtignok bare i byene (»Paa Bøygden maa ingen Procuratorer brugis«). De opnævnes av borgermester og raad, i saa stort antal som byens leilig-

het kræver, og tas i ed av dem; de kan ogsaa avsættes av borgermester og raad og skal »tillægges noget til løn«, for at de i paakommende tilfælde uten betaling skal »tjene de fattige«.

Ogsaa den fastere ordningen av auksionsvæsenet er karakteristisk. I Danmark begynder auktioner at bli almindelige fra midten av aarhundredet, og i Norge rimeligvis fra omtrent den samme tid. Den Oluf Pedersen Abel som ved reskript av 7. mai 1667 blir tilstaat »direktionen

¹ NRR IV 304.

² NRR VIII 414 f.

over commishandelen [ø: auktionsvæsenet]* i Kristiania og Bragernes og indenfor byens privilegier, er formodentlig den første offentlig beskikkede auktionsforvalter. Senere overlater reskriptet av 31. juli 1670 det som nævnt til magistraten at beskikke auktionsforvalter, og i overensstemmelse dermed er ogsaa Hendrich Blichfeldt, byfoged paa Bragernes, i 1693 blit opnævnt av præsident, borgermestre og raad i Kristiania, rigtignok under kongelig stadfæstelse; stillingen er nu saa betydningsfuld at han for dens skyld opgir sin byfogedstilling.¹

Endda mer utpræget kapitalistisk er den nye mæglerinstitutionen. Ifølge Kristian V.'s norske lov er det i sjoassuransen, vi har at se mæglerens egentlige virksomhedsomraade, og det tør derfor være sandsynlig at mæglerens egentlige udvikling hos os falder i den store skibsfartsperioden i 1690-aarene. Sin faste regulering faar institutionen ved Kjøbenhavns mæglerartikler av 26. januar 1684, som ogsaa blir gjort gjældende for Kristiania og vedblir at ha gyldighet helt frem til 1818.

Den første, vi kjender noget til, og sikkert den mest foretagsomme av de ældste mæglerne er den Morten Povelsen som i 1701—3 gjør gjentagne forsøk paa at bli politimester i Kristiania. Han søker nemlig om at faa indrette en likefrem børs i Kristiania og opnaar endog i 1708 en regjeringsordre til magistraten i Kristiania om at oprette en slik børs og samtidig tilstaa Morten Povelsen og de andre mæglerne i Kristiania Kjøbenhavns mæglerartikler, dog med den undtagelse at kornskib skal være fritat for den halve mæglerkurtage.²

Morten Povelsens forslag gik ut paa³ at »en samlingssted eller børs for kjøbmændene en hel eller halv time om dagen maatte anordnes, at der kunde negotieres de varer, som fremmede, utenbys og borgerne vilde være kvit, item veksler forhandles, skibe fraktes og kjøp og salg at kunne saaledes ske i mæglerens nærværelse og i hans bok indføres, og mægleren kunde gaa enhver imellem og indkræve penger og forskaffe de trafikerende de behøvende varer, aleneste at han maatte nyde for sin umake av hver tønne størtogods 1 sk., og 2 sk. av stuegods, paa det al skadelig handel og betjening ved gemene upriviligerte i Vaterland og Piperviken saavel som fremmede eller jyske skuters høkeri udi tønne- og skjæppet kunde forekommes«.

Baade byens magistrat og Slotsloven paa Akershus gav sin tilslutning til mæglerens forslag, rigtignok med reservationer overfor den betydelige

¹ Norske Indlæg, 1700; RA. — Se ogsaa forordning av 19/12 1693.

² RA., Norske Miss. 4/10 1701, 6/1 og 18/6 1703, 6/4 1708. — Han var beskikket av magistraten og blev konfirmert ved kongelig reskript av 14/9 1700.

³ Kommercekollegiets memorialprotokol 1706—11, s. 233 (i Raadstuarkivet i Kbh.).

provision, han vilde beregne sig; magistraten fremhæver ogsaa at det maa være tilstrækkelig at leie lokale og at det vilde falde for dyrt at bygge eget hus for børsen.

Tanken om en børs var slet ikke ny. Alt i middelalderens byer finder man tilløb til børser, og i det 16. aarh. oprettes det børser i stort antal, navnlig i Nederlandene. Kristian IV.'s prægtige børsbygning i Kjøbenhavn viser hvor langt børsvæsenet i hovedstaden var udviklet alt i hans tid, og den nye børsen i Kristiania blev da ogsaa indrettet efter Kjøbenhavnsk mønster, idet børsordonnansen for denne by av 18. juni 1692 blev gjort gjældende i Kristiania.

I Norge hadde Bergen faat sin børs over tyve aar tidligere end Kristiania, ved reskript av 29. juli 1684.

Det kongelige reskript om børsen i Kristiania av 6. april 1708 bygger foruten paa magistratens og slotslovens uttalelse ogsaa paa kommercekollegiets og kancelliets betænkning i saken og imøtekommer i hovedsaken Morten Povelsens idé, med kommercekollegiets begrænsninger. Man tør efter det sandsynligvis gaa ut fra at børsen ogsaa virkelig er kommet istand; men synderlig betydning kan den neppe ha faat — alt aaret efter kom jo krigen og den langvarige nedgangsperioden. —

Til de nydannelser av mer eller mindre kommunal art som vi saaledes kan følge paa økonomisk omraade, svarer ikke nogen større fremskridt i tilsynet med byens orden og politi. Alt i 1687 fik Trondhjem en fast politimester og i 1692 Bergen, og i aarene 1701 og utover søker, som ovenfor omtalt, Morten Povelsen gjentagne ganger om at faa bli politimester i Kristiania, men uten resultat. Først ind i den følgende perioden — i 1744 — oprettes politimesterembedet i Kristiania og først dermed faar politiet i byen en fastere ordning.¹

Like til da hadde man i hovedsaken maattet nøie sig med de stakkars otte vækterne til at patruljere i gatene, hvor det var meget langt fra at de kunde klare at holde nogen virkelig orden. For ikke at tale om at de til markedet altid maatte ha hjælp av borgervæbningen (se nedenfor), saa kunde de heller ikke til daglig klare at holde styr paa befolkningen. Først og fremst var det naturligvis de militære, som ikke vilde finde sig i nogen indgripen fra vækterne; garnisonen var talrik og hadde støtte hos de høieste militære myndigheter, saa overfor den stod vækterne i virkelig-heten helt maktesløse. Fra 1660 har vi et særlig krast eksempel paa stillingen, idet vækterne da under et natlig klammeri med nogen officerer blir saaret og ilde slagen; byens vaktmester Peder Hansen blir endog liggende med det ene øie utskutt. Men krigsretten frifandt voldsmændene

¹ Paul Holmsen, Kristiania politis historie (Kria. 1884).

og den arme vaktmester fik aldrig nogen erstatning for tort og svie. Og selv overfor den civile befolkningen hadde vækterne vondt for at hævde sig; slagsmaal paa aapen gate, med kaarde eller andre vaaben, hørte ingenlunde til sjeldenhetene, og det hænder ogsaa at disse slagsmaal ender med drap, uten at vi merker noget til at vækterne er istand til eller for alvor prøver paa at hindre det.

En langt lettere opgave hadde da stodderkongen, hvis vigtigste opgave det var at paase at der ikke kom fremmede betlere for at tigge i byen, men som forøvrig først fik sine pligter fastere regulert ved indledningen til den følgende perioden, ved den store forordningen av 2. dec. 1741 om tugthuset og fattigvæsenet i Kristiania og Akershus stift.

Til hjælp med at holde ro og orden i byen og ikke mindre til at ta afære ved brand eller anden ulykke tjente som nævnt »borgervæbningen«. Denne er i sin kjerne utvilsomt ældre end den nye norske hær; vi hører om den i Oslo i Kalkmarkrigens tid; men den kan godt gaa helt tilbake til middelalderen. Ved den store forordning om oprettelse av en norsk hær i 1628 blev det fastslaaet at borgerskapet i Kristiania skulde utgjøre to kompanier; men denne hær kom som bekjendt ikke til at faa nogen lang varighet, og først ved reorganisationen under Hannibal Sehested blev den norske hær skapt for alvor. Om Kristianias borgervæbning i den ældste tid vet vi ikke stort andet end at den optraadte i fuldt gevær ved Fredrik III's hyldning i 1648, og ogsaa senere er det mest ved festlige anledninger, vi kan se, den har været i virksomhet; ordentlig uniform til slikt bruk hadde den ikke i ældre tid, bare »egale patrontasker«; først til Kristian VI's indtog i byen i 1733 fik den et virkelig staselig utstyr, med guldgaloner om hatten for de menige og en brun mundering med guldknapper for officerene.¹

Polititilsyn med havnen hadde fra 1715 av den der av magistraten ansatte havnefoged,² og for brandvæsenet fik man først ved brandanordningen av 24. febr. 1714 faste og tilfredsstillende bestemmelser — det var øiensynlig de tre paa hinanden følgende brandene i 1706, 1712 og 1713 som virket. Denne brandanordningen gav for det første strengere bygningsregler, med forbud mot i byen selv at bygge træhus, tjærebrev bygningene eller tække dem med torv eller bretter — det er tydelig at de gode bygningsforskriftene fra Kristian IV's grundlæggelse av byen var gaat rent i glemmeboken; for en række av disse bestemmelsene er bare gjentagelser av dem. Ogsaa for forstædene fik man nu ordentlige bygningsregler; her kunde man rigtignok ikke forby træbebyggelse; men

¹ I spidsen for hvert av de to kompanier stod en kaptein, og fra 1730-aarene av bærer den ældste av dem titelen stads-majør (Anthoni Müller).

² Først Lorentz Andersen, derefter Johan Otto Rønnow (Norske Indlæg 19.5 1722).

man fik ikke lov at bygge av træ i mer end en etage eller nærmere ved den egentlige by end 200 meter. Desuten blev der git regler om behandling av ild og ildsteder, baade i husene og ombord i fartøier paa havnen, indført et ordnet feiervæsen, og brandvisitation to ganger om aaret; det blev bestemt om slukkeredskaper i hvert hus og om de sprøiter og andre brandredskaper byen skulde holde; et fast brandkorps blev oprettet av byens haandverkere, under ledelse av en brandmester, og det blev git nærmere regler for fremmøte ved brandalarm; pligtige til at møte var hele borgerskapet, magistrat og byfoged og de allerfleste embedsmænd og funktionærer. I »Kortegaarden« — *Corps de garde* — som ved denne tid endnu blev holdt i det gamle raadhuset ved det gamle torvet,¹ skulde der til alle tider av døgnet og aaret ligge en brandvakt paa 20—24 mand, og til at gjøre tjeneste i denne brandvakten var alle byens indbyggere pligtige, baade borgerskapet og embedsmændene, helt op til de allerhøieste;² man utskrev til den ogsaa folk ikke bare fra byen og dens forstæder, men ogsaa fra forstæderne »paa landets grund« (paa den andre siden av Akerselven), Grønland og Gamlebyen. Endelig blev det git omhyggelige regler om brandalarm: trommene røres, tre skudd fra fæstningen, kirkeklokkerne klemter, flag eller lys i kirketaarnet.

Med de økende offentlige og kommunale byrder blir fordelingen av dem paa indbyggerne i tidens løp et mer og mer betydningsfuldt spørsmål. I ældre tid var det det personlige arbeide, fra vakthold til rodemesterforretninger, som var det viktigste, og arkivene vrimler av personlige fritagelser av alle slags. Med pengehusholdningens vekst i det 17. aarh. blir det skattespørsmålet, som blir det avgjørende, og det tar i hovedsaken form av en strid mellem borgerne og embedsmændene: skal byens utgifter bæres av en skat paa hus og tomter — som altsaa rammer alle — eller skal det ved siden derav ogsaa være en særskat paa bruk og næring (o: paa handel og haandverk), som altsaa embedsmændene er fritat for? og hvordan skal i tilfælde forholdet være mellem disse to skatter?

For alvor dukker denne sak op i den ovenfor omtalte ansøknings om bedre privilegier av 1670 og faar en foreløbig løsning ved en kongelig anordning av 18. nov. 1684³, som gaar ut paa at enhver som i Kristiania bor,

¹ Først i 1718 blev vaktstuen flyttet over til det nye torvet, og »Kortegaarden« kom fra da av til at ligge like ved den gamle voldporten, ved enden av Kongensgate; den blev opført av stenene fra voldporten, som nu blev revet ned, og det blev i den ogsaa indrettet et arrestlokale.

² Dog hadde man lov til at stille for sig.

³ Den ansøknings som ligger til grund for denne anordningen (se ovenfor s. 301) (RA., Norske Indlæg) er undertegnet paa menige borgerskaps vegne av femten mand, hvorav ingen andre end Peder Pedersen Müller hører til de store forretningsmænd i byen. Den

skal, likesom i Kjøbenhavn og andre stæder, deres part i byskatten efter ligning i rette tid betale, samt indkvartering og vakt holde (eftersom en del kongelige civil- og militær-betjenter sig i sligt vægrede). Og den regel for Kjøbenhavn som det her henvises til, er fastsat ved forordning av 5. mai 1683 og gaar ut paa at halvparten av de skatter, byen blir ilagt til staten, skal utredes ved grundskat av alle eiendommer i byen (kirkens og milde stiftelsers alene undtat), den andre halvparten ved skat paa borgerlig næring; fra denne sidste halvparten skal altsaa de kongelige betjenter være fritat.

Stiftsbefalingsmanden anser sig berettiget til at øve alvorlig revision paa byens budget og redusere det, hvis han finder det urimelig stort. De forskjellige stiftsbefalingsmænd forholder sig naturligvis ret forskjellig til denne sak, overensstemmende med deres forskjellige syn paa hvorledes byens saker bør ledes; men man finder — for at ta et eksempel fra begyndelsen av den følgende perioden — at F. O. v. Rappe, som helt siden 1738 ikke hadde faat sig kærnerregnskapene forelagt, i skatteligningen for 1746 foretar en reduktion paa 1562 rd. Magistraten hadde nemlig budgettert byens utgifter til 4322 rd., mens stiftsbefalingsmanden fandt at det kunde greie sig med 2760 rd.; av disse skulde altsaa de 1380 rd. skaffes ved skatten paa borgerlig næring, de andre 1380 rd. ved grundskatten; fra dette sidste beløpet blev imidlertid at trække 540 rd., som løkke- og haveskatten indbragte, slik at den egentlige grundskatten bare blev paa 840 rd.

Stiftsbefalingsmanden gaar saaledes ut fra at det samme forhold mellem grundskat og næringsskat, som er fastslaat for byens andel i de offentlige skatter, ogsaa skal gjælde ved fordelingen av byens egne utgifter paa de forskjellige arter av indvaanere; og dette er vel ialfald klart efter 1735¹. Byens borgere mener derimot at slike ting som brand- og vandvæsen, gatelygter o. l. — som er de største utgifter paa byens budget — kommer alle byens indbyggere tilgode og derfor bør skilles ut og betales av grundskatten, ikke av næringsskatten.²

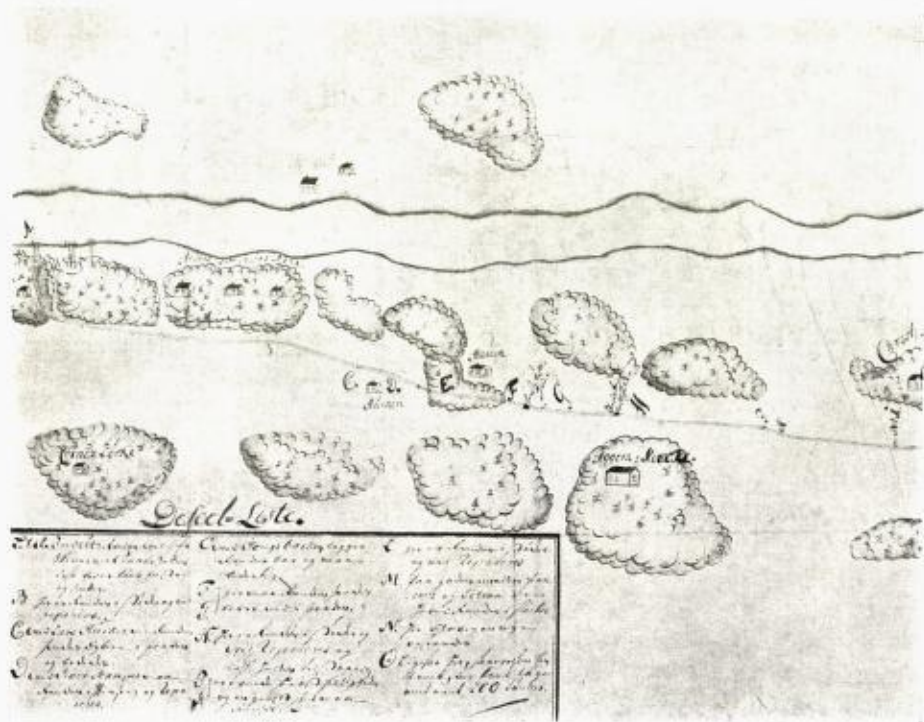
Fra først av stiller »de privilegerede« det krav at de ikke engang vil være med paa i byen at betale grundskatten til staten; men fra 1668 av

begrundes først og fremst med at endel av de kongelige betjenter (naturligvis Hausmann) har de bedste sagbruk i byens næringsdistrikt og desuten driver anden borgerlig næring og hokeri, og med at byens utgifter er store, til vaktmesteren og skarvakten, til organisten og musikantene i kirken, til byskriveren, underfogden, byens tjenere o. a. Magistraten anbefaler ansøkingen med den begrundelse at byen er gjeldbundet og meget tilagters med sine utgifter, og bør samtidig om millitær hjelp til at eksekvere skatten, da den nemlig ikke kan greie det selv, hvis de kongelige betjenter ikke betaler godvillig.

¹ Reskr. 25/11 1735, § 1.

² Reskr. 21/4 1747 og indlæg dertil.

opføres deres grundskat som restanser i kontributionsregnskapene,¹ og de er ikke faa: 29 civile, 84 militære og 14 geistlige (samt 17 paa Bragernes), som tilsammen skylder staten 1610 rd. (til sammenligning kan bemerkes at den ordinære byskatten tilsammen beløper sig til 1814 rd.). Men av antegnelse til regnskapet for 1669 fremgaar, at det ikke er lykkets for magistraten at inddrive disse restansene, da vedkommende

Festningens vandledning.
(RA., Kanc. real. ordn. ard.; Kjøbst. Kria., pk. 12 a, nr. 25.)

nekter at staa under magistratens jurisdiktion.² Senere dukker imidlertid dette sporsmaalet ikke op i regnskapene, og man tør vel derfor anta at de privilegerte fra ca. 1670 av uten motstand har maattet betale sin grundskat.

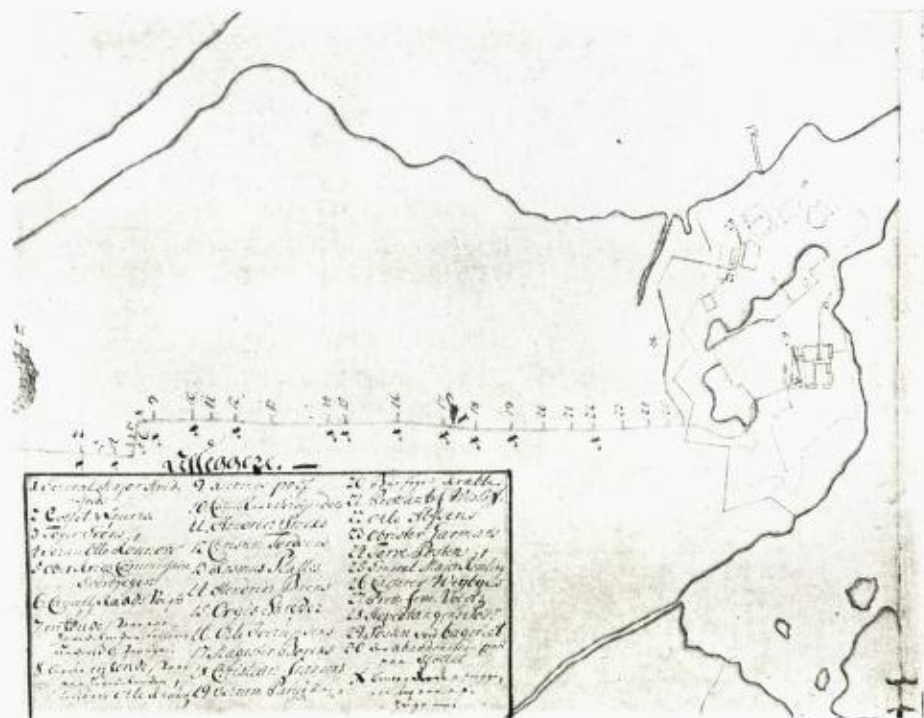
For de 21 aarene 1664—84 fins der en sammenfatning av regnskapene, hvorav fremgaar at skatteindtægten av byen har været tilsammen 136525

¹ Kristiania, Kontributionsregnsk. 1664—84 I (RA., Byregnsk.).

² Endnu 20 aar senere staaer det igjen 983 rd. av disse gamle restansene, og først ved rentemesterens ordre av 14/7 1685 blir det alvorlig tale om at inddrive dem (sstds. III). Fra 1669 av blir disse restansene saa smaa (undtagen for landkommisær Nikolas Paulsens vedkommende) at de ikke længer tar sig ut som utslag av principiel motstand.

rd. eller gjennemsnittlig 6500 rd. om aaret (i virkeligheten falder indtægtene meget ujevnt, da vi i denne perioden har Gyldenløvefeiden i 1670-aarene med de svære ekstraordinære skattene — ca. 36000 ekstraordinært i krigsaarene).

Bortset fra krigsaar og andre ekstraordinære ting holder det samlede skattebeløb som forlanges av byen, sig nogenlunde uforandret gjennem hele den perioden, vi her behandler. Saaledes beløper byskatten sig i

Fæstningens vandledning.

(RA., Kanc. real. ordn. avd.; Kjøbst. Kria., pk. 12 a, nr. 25.)

1734, altsaa ved periodens slut, til 3530 rd.,¹ og den er da utlignet under tre poster, nemlig foruten grundskatten og næringsskatten ogsaa en særskilt skat til brand- og vandvæsenet; alle disse tre skatter betales baade av byen og de egentlige forstædene, Vaterland, Sagbanken, Grænsen og Piperviken, mens derimot Grønland og ladestædene Son, Hølen, Hvitsten, Drøbak og Ildjernet bare betaler næringsskatten. De tre skattene for deler sig slik: Grundskatten 807 rd., næringsskatten 1068 rd., brand- og

¹ Deri er da rigtignok ikke iberegnet den ekstraordinære formues- og kopskatten, i henhold til forordningen av 23/8 1743, som indbragte 18027 rd. (derav 10847 i formuesskat).

vand-skatten 112 rd. og endelig løkkeskatten 533 rd. Grundskatten bygger da paa den opmaaling og taksering av hele byen som blev foretat i henhold til reskript av 25. nov. 1735. Paa hvilket lovmæssig grundlag tredelingen av skatten er foretat, har jeg ikke kunnet finde;¹ men bakgrunden for den særlige brand- og vandskatten er ialfald det nye vandverket — det vigtigste nyanlæg som det overhode er tale om i byen i den første menneskealder av det 18. aarh.

Det blev anlagt i 1720 for en bekostning av 7000 rd.² — en for den tids kommunale forhold uhyre sum (sml. s. 154—155). Men det var blit en nødvendighet paa grund av den ødelæggelse som foregik under Karl XII's beleiring i 1716, selv om det nok kanskje kan sies at være forberedt ogsaa ved brand- anordningen av 1714.

Siden branden i 1686 hadde det været slemmt med store brander i Kristiania: i 1694, i 1708, i 1712 og 1713, og som følge av disse brandene blev, som ovenfor omtalt, brandanordningen av 1714 utstedt. Men forutsætningen for at denne brandanordningen skulde bli til nogen effektiv nytte, var riktignok at byens vandledninger blev sat istand til at levere vand nok til sprøitene, og at de ikke frøs om vinteren. Det er derfor vel rimelig at et nyt vandverk var blit nødvendig under enhver omstændighet; men paa den andre siden kunde anlægget av det nok ogsaa ha trukket ut en del aar hvis ikke begivenhetene under beleiringen i 1716 hadde gjort spørsmålet akut.

Vandverket hadde altid været byens smertensbarn og voldt baade bekymringer og bekostninger. De ældste bevarede kærnerregnskapene viser at det i 1681 har været lagt ut ikke saa ganske litet til et nyt »postverk«, som vi iøvrig ikke kjender noget nærmere til, og i de følgende aar er der stadige utgifter til reparationer av det³. Snart ser vi at »postmakeren« av ren ondskap har stoppet tilførselene ved at drive en plugg ind i ledningen; snart har han tillatt privatfolk at lage hemmelige avstikkere fra hovedledningen ind i sine private hus, til stor skade for de offentlige vandpostene.

Hvordan forholdet egentlig var mellem fæstningens og byens vandverk, er ikke helt klart (se ovfr. s. 193 f.). Det synes som om det har været et

¹ Man finder den igjen i de tilsvarende regnskapene i magistratsarkivet (St. A.) for aarene 1742—45; men i 1746 er den igjen forsvundet fra kærnerregnskapene, som nu bare har to skatteposter: grundskat og næringsskat.

² RA., Kanc. indlæg 21/4 1747. — Trods den svære bekostningen var arbeidet ikke forsvarlig gjort; stiftsbefalingsmanden F. O. v. Rappe oplyser at i aarene 1740—42 maatte renderne overlægges og graves dypere ned, fordi de var frosset i to vintre; denne omgravning kostet byen 4000 rd., som den bare kunde utrede ved at stifte en trykkende gjæld.

³ Fra 1688 til 1742 er der desværre et stort og udækket hul i kærnerregnskapene (St. A.).

fælles vandindtak og som om ledningene er gravet ned sammen, men at der dog har været forskjellige ledninger; som følge av dette kunde det ske at Karl XII's folk i 1716 kom til at avskjære byens render samtidig med fæstningens, til stor skade og uleilighet for sig selv. Ogsaa fra fæstningen møter vi de samme klagene som fra byen, over private avlæggere fra renderne, som volder at slottet faar for litet vand. At det var byens rikeste og fornemste folk som skaffet sig disse uberettigede fordelene av et offentlig anlæg, er det vel overflødig at oplyse om.

*Krysset av Grønsen og Akersgaten omtrent 1840.
Efter tegning av fyrdirektor Diriks.*

Saalænge krigen stod paa, har det vel ikke været mulig hverken for byen eller slottet at faa raad til noget gjennemgripende nyanlæg; men aldrig saasnart er freden sluttet, saa gaar man igang.

Det første skridt til anlæg av det nye vandverk bestod i at magistraten og nogen av de fornemste borgere i byen blev enige om at lægge ut en subscriptionsliste for frivillige bidrag, og paa den indkom det 2300 rd.¹ Arbeidet blev derefter sat igang sommeren 1720, fra indtaket en fjerding fra byen, og kostet indtil vaaren 1721 1994 rd. Man anslog da det som yderligere behøvedes for at gjøre verket færdig, til 2500 rd., og magistraten

¹ Norske Indlæg (RA.) 30/5 1721.

søkte i den anledning kongen om tilladelse til at utligne dette beløb ekstraordinært paa byen.

Stiftamtmand de Tonsberg anbefaler ansøgningen som bevilges ved missiv av ²⁰/₅ 1721; men inden verket blev helt færdig, paaløb det ikke saa litet høiere utgifter end de oprindelige overslagene gik ut paa.

For fæstningsledningens vedkommende begynder det med at kommandanten, oberst Georg v. Bertouch — kommandant paa Akershus 1719—

Oberst Georg v. Bertouch.
Efter maleri.

40 — klaget og derved under ⁷/₈ 1721 foranlediget nedsat en kommission paa fire medlemmer (general Romeling, stiftamtmand de Tonsberg, justitiarius Blixencrone og artilleriinspektøren oberst Mushardt), og denne kommissionen avgav saa efter omhyggelig undersøkelse et detaljert forslag som fik kongelig approbation den ⁷/₁ 1722¹.

Anlægget av byens nye vandverk blev forestaaet av en indvandret svenske, Peter Arbin, som hadde bodd som kjøbmand i byen i nogen aar og som siden fik fast ansættelse som vandinspektør. Det gav rikelig vand til byen, og gav et nyt karakteristisk

træk i gatebilledet: de store aapne brøndene paa hvert eneste gatekryds, som holdt sig endnu langt ind i det 19. aarh.², og som vi kjender fra tegninger av fyrdirektør Diriks og andre.

¹ RA., Kane. real. ordn. avd., Kjøbstæder, Kria. pk. 12 a, nr. 25.

² I den siste tiden blev de dog for det meste flyttet hen til en mere diskret plads, paa fortauet ved et av hjørnehusene.

BEBYGGELSE OG REGULERING, 1686—1743

Den 21. april 1686 blev Kristiania hjemsøkt av sin første større ildebrand. Omtrent en tredjepart av byen — den nordligste, fattigste del, med flest bindingsverkshus — strøk med, og kirken blev alvorlig ramponert¹. Nogen nærmere beskrivelse av branden har vi ikke, men det er klart at den har været en alvorlig ulykke for byen. I flere aar ser vi at 64 skatteborgere er fritat for skat, fordi husene deres er brændt.

For byens ytre fik denne branden meget gjennemgripende følger. Den gav støtet til en hel ny regulering; de militære synspunktene maatte nu træde i bakgrunden, bybefæstningen blev faktisk opgitt, og de trafikmæssige hensynene blev, som ovenfor (s. 16) nævnt, avgjørende for byens karakter. Torvet og kirken blev flyttet og byen selv betraktelig utvidet nordover, mens samtidig endel av de sydlige kvartalene blev dradd ind under fæstningens glacis.

Det er det 17. aar.s nye fortifikatoriske tanker — slik som de navnlig var utformet av Vauban og hans skole — som her gav sig uttrykk, og det er i virkeligheten en fuldkommen underkjendelse av de ideer som hadde været de ledende ved anlægget av Kristiania.

Alt et halvt snes aar før branden var man i ledende militære kredser klar over at byens og slottets befæstning ikke var meget værd. Ved utbruddet av Gyldenløvefeiden i 1675 heter det saaledes²:

»Da Akershus slot var trangt bygget og derfor om nogen fiende, hvad gud maatte forbyde, skulde komme til Kristiania, ikke kunde rumme meget folk eller yde stort forsvar, naar fienden hadde bemægtiget sig byen, hvilket lettelig vilde kunne ske, da endel av voldene var forfaldne, endel aapne og ikke sluttede, saa var det nødvendig at byen blev sikret, men at gjøre det med nye og vidtløftige verker vilde den

¹ Av Akershus fæstnings ammunitionsregnskaper ser man at der under branden blev utlevert krudt til at sprænge latinskolen med, for derved om mulig at redde kirken.

² I. Gulowsen, Gyldenløvefeiden, s. 25.

forhaandenværende tid og krigsmidlene ikke tillate; ei heller var det meningen med Akershus at man der til enhver tid skulde holde en stor garnison.*

»Er derfor vores allernaadigste vilje og befaling at du (o: Gyldenløve) med de tilstedeværende raad, generaler og øverst, overlægger hvorledes bemeldte by nu straks enten med palissader eller paa andre maater med mindst bekostning kunde bringes i nogen sikkerhet og efter god befindende saa vidt mulig saaledes la reparere og befæste at vores milits derudi i nødsfald kunde fatte post og imot fiendens attack sig forsvare.«

Med de fremskridt artilleriteknikken hadde gjort i det 17. aarh.¹ var den gamle bymuren fra 1624 og de følgende aar — selv om den var blit gjort færdig efter planen og hadde været skikkelig vedlikeholdt — nu helt utilstrækkelig. Fra høidene utenfor byen — navnlig fra Hammersborg — kunde den bli effektivt beskydt; og det virkelige valg maatte derfor komme til at staa mellem enten at lægge byen helt aapen og basere hele forsvaret paa fæstningen selv eller at utvide det befæstede byomraadet til det fire-femdobbelte.

Alt i 1648 er denne sidste ideen fremme, idet Isaac van Geelkerck efter ordre fra statholderen Hannibal Sehested utkaster et stort projekt² til en murfirkant, hvis nordvestre, sterkt befæstede hjørne ligger paa Egebergs løkke ved Akersveien (ret overfor kapellet paa Vor Frelzers gravlund), mens nordøsthjørnet ligger paa hjørnet av Heimdalsgaten og Lakkegaten, altsaa øst for Akerselven. Som et mindre og billigere alternativ anbefaler han at bygge et fæstningsverk paa toppen av Hammersborg³ forbundet med Store Voldport ved en dækket vei.

Nogen realisation av dette projekt blev det imidlertid ikke tale om, og da Norges fæstningssystem igjen kom i støpeskeen, efter avslutningen av Gyldenløvefeiden, under den store fæstningsbygger Gustav Wilhelm Wedel, den første greve av Jarlsberg, kommanderende general i Norge 1681—92 (og 1699—1717), da var det bare fæstningen selv, det gjaldt, ikke byen.

De kravene, fæstningen nu stillet til byen, gik først og fremst ut paa at skape et aapent glacis foran fæstningen⁴, og alt ^{8/10} 1681 utstedes der,

¹ Naar man tænker paa at Akershus fæstning i 1716, uten nævneværdig modernisering i det siste halve aarhundrede, kunde staa sig mot Karl XII, maa man alltid mindes at han ikke hadde beleiringsstyks med sig.

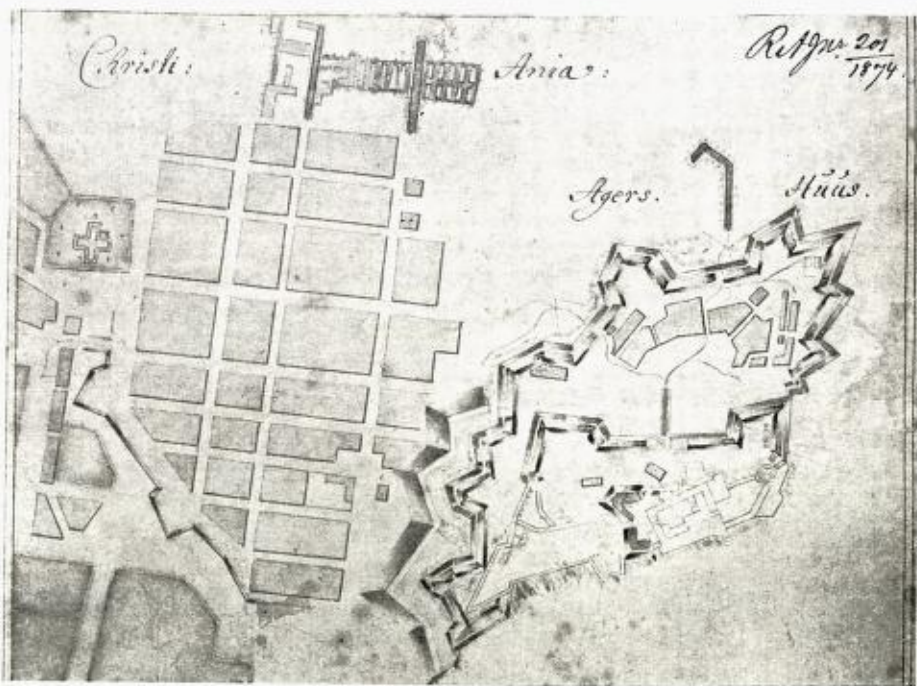
² Behandlet av C. S. Widerberg i hans avhandling om Geelkerck.

³ En provisorisk skanse blev virkelig anlagt her under Gyldenløvefeiden i 1670-aarene.

⁴ Gyldenløve selv var alt i 1666 klar over nødvendigheten av et slikt glacis.

sikkert efter Wedels initiativ, et reskript til magistraten i Kristiania med forbud mot at bygge for nær slottet.

Fra dette synspunkt set var da branden i 1686 en overordentlig gunstig anledning og den blev benyttet uten betænkeligheter. Kwartalene paa det omraadet, som vi nu kalder Kontraskjæret (Contr'Escarpe) blev rasert¹, og kirken, som dog laa paa den andre siden av Raadhusgaten og som ikke var værre ramponert end at den kunde været gjort istand, blev

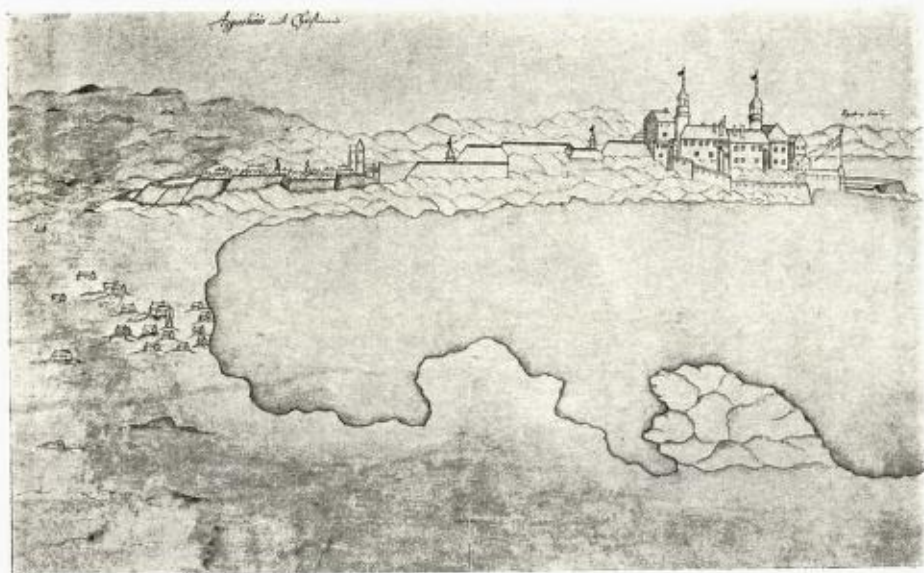
Kristiania og Akershus i 1701.
(Riksarkivet, Militære karter, Ia 66, nr. 7.)

besluttet flyttet; kirketomten blev liggende som kirkegaard og virket alt-saa paa en maate som glacis for fæstningen, indtil »Prinsestalden« blev opført der for prins Karl av Hessen i 1770-aarene.

Men denne sløifningen av et par kvartaler paa en kant av byen, samtidig med at nye kvartaler var vokset frem paa andre kanter, nede ved Bjørviken paa grund av den stadige opfyldningen og utover i forstædene,

¹ Bebyggelsen blev forresten ikke trukket fuldt saa langt tilbage, som tilfældet er nu; den sydlige del av »Raadhuskvarialet« — det kvartalet, hvor »Teknikken« ligger — blev først indkjøbt til rasering av fæstningen i 1762–63, da man næret alvorlig frygt for krig (St. Hallvard V s. 32–37).

navnlig ved Vaterlands Storgate, flyttet byens centrum nordover og østover og gjorde den gamle torvplassen til en avkrok. Byterritoriet indenfor murene var praktisk talt fyldt før branden i 1686; for befolkningen i de sløifede kvartalene maatte der skaffes byggetomter andensteds, og det kom ogsaa derved fart i den bebyggelse som alt var igang ved bryggene og ved Vaterlands Storgate.

*Kristiania efter branden 1686.
Efter tegning i det svenske krigsarkiv i Stockholm.*

Til at belyse dette har vi et interessant litet kart fra den nærmeste tid efter branden — kanske fra 1704¹ — det hører til en hel liten serie av militære karter, som i 1874 blev skjænket til riksarkivet av antikvar Nicolaysen². Det gir et klart billede av hele den forandrede situation, baade militært og med hensyn til reguleringen; det anskueliggjør baade hvor avsides det gamle torvet er kommet til at ligge, og hvor unyttig den eksisterende rest av byvolden er.

Ogsaa det nye torvanlægget viser at vi efter 1686 er inde i en helt annen reguleringsperiode end i 1624. Kristianias ældre torv var — som torvet i Uppsala og mange andre 17. aarh.s byer — dannet ved at hushjørnene paa et gatekryds er trukket litt tilbake. Det nye torvet derimot

¹ Det synes ialfald at vise sjøbodene som de var før branden i 1708.

² Om opprindelsen kan nu ikke noget nærmere oplyses.

fremkommer ved at man lar et helt kvartal bli liggende ubebygget; frit paa denne aapne plassen anlægges saa kirken.

Særlig karakteristisk for Kristiania er imidlertid at det nye torvet anlægges utenfor den gamle byen, paa overgangen mellem denne og forstædene — det er den gamle bykjernen som holder paa at sprænges. Som det tydelig fremgaar av et kart fra omtrent denne tid¹, er der alt nu et sammenhengende net av bebyggelse, veier og gater like utenfor den gamle byen, og ved den viktigste trafikkaaren her, hovedadkomsten til byen, Vaterlands Storgate, vælges ganske naturlig kirkens og torvets plads. Det er ikke lenger de militære hensynene som dominerer, og

*• Stora torget • i Uppsala.
Efter akvarel fra slutn. av 18. aarh.*

skillet mellem byen og forstædene markeres heller ikke lenger paa den ubetingede maaten som tidligere.

Det som karakteriserer byen utenfor de gamle voldene i motsætning til Kristian IV's by, er at den er grodd op uten planmæssig regulering, at gatenettet har dannet sig som terrængforholdene og den letteste adkomsten tilsa det, ikke som en planmæssig fæstningsbygger eller reguleringsarkitekt vilde det. I motsætning til det regulære schakbrettet i selve byen faar vi et indviklet net av skakke og krumme gater, med maleriske effekter og ofte en pludselig stop uten gjennomgang — slik som vi har kunnet se det helt op imot vor egen tid paa Hammersborg eller i Piperviken.

Av Kristiania før branden i 1686 har vi ikke andet billede end den franske tegningen fra 1685 som er gjengit ovenfor, men som topografisk er saa unøiagtig at der ikke er stort at lære av den. Overordentlig vigtige

¹ Det fins blandt de norske fæstningskartene i riksarkivet i Kjøbenhavn; det er indkommet dit i 1726 med en del andre saker fra den nogen aar tidligere (1717) avdøde feltmarskalk, grev G. W. Wedels dødsbo; det maa vel antas at tilhøre aarene 1699—1704, da Wedel var i Norge som kommanderende general.

er derimot de omtrent 15 aar yngre Kristianiaproseptene av hollænderen Jakob Coning, som hænger i Kunstmuseet i Kristiania, og som altsaa gjengir byens ytre i den nærmeste tid efter branden, altsaa med den nye reguleringen, men uten synderlig ny bebyggelse.

Størst betydning har de kanske for studiet av Akershus slot og fæstning; men ogsaa for bytopografien er de lærerike. Saaledes gir det billedet som er tat fra Ekebergbakken og som i forgrunden fremstiller Gamlebyens grund med den enslig beliggende Saksegaard, et meget anskuelig indtryk av det aapne glacis mellem fæstningen og byen; videre ser man skarpt markert Raadhusgatens og Toldbodgatens løp ned til bryggene og noget mindre skarpt Prinsens gate. Længst tilhøire i billedet ligger den nybyggede Vor Frelzers kirke og mellem den og byen den brede voldgraven med en bro over og et vandløp ned til Bjørviken; paa den andre siden ser man den gamle voldporten, en høi, kvadratisk bygning med svært tak.

Et nyt træk som præger byens utseende i denne perioden, er den krans av mer eller mindre praktfulde haveanlæg som ligger i en hel krans omkring den¹.

Et og andet kan vel være litt ældre² — saaledes haven paa Bygdø, som vel kan være anlagt i U. F. Gyldenløves tid i 1660-aarene; men ogsaa den er dog i sin endelige utformning, som en gjennomført barokhave, et produkt av 1680—90-aarene og skyldes i det væsentlige vicestatholder Just Høeg og hans hustru Karen Krabbe. Og som paavist av C. W. Schnitler er overhode hele vor ældste havekunst og havesmak præget av barokkens stilidealer, fra tiden paa begge sider av aar 1700.

Endnu varer det vistnok adskillig tid, før man blir virkelig selvhjulpen paa dette omraade. Like til midten av aarhundredet blev det indført kaal og andre kjøkkenhaveprodukter til Kristiania fra Holland, og importen av frugttrær og prydevekster holder sig endnu længer. Overhodet maa man regne med en sterk og hurtig utvikling av al havekultur i Norge gjennom hele det 18. aarh. — en utvikling som bl. a. viser sig deri at man i stigende tal støter paa professionelle gartnere, de allerfleste riktignok utlendinger, tyskere eller hollændere. Men det avgjørende er at det ialfald i tiden omkring aar 1700 sker en kraftig begyndelse. Betegnende er det at vi alt fra 1694 har det første litterære arbeide om haver i Norge, av Christian Gartner i Trondhjem.

¹ Utførlig behandlet av C. W. Schnitler, Norske haver I—II, passim.

² Alt paa Fredrik II's sarkofagbillede av Akershus, fra slutten av det 16 aarh., er det for den saks skyld antydnet en have, og biskop Frans Berg holdt i 1550-aarene baade kaalgaard og urtehøve ved bispegaarden i Oslo. Ogsaa paa Kristian IV's moderne Akershus var der en have, som vi av regnskapene kan se, fik regelmæssig stel, og efter byflytningen i 1624 blev de faa husene i Gamlebyen liggende i en likefrem krans av haver.

Kart nr. 12, RA., Kbh.
 (Fra grev Wedel Jarlsbergs dødsbo, nr. 4, indsendt 9. decbr. 1726.)

De smaa havene inde i selve byen — paa det vi nu vilde kalde gaardspladsen — som kanskje gaar tilbake til det nye Kristianias allerførste tid, var ikke av nogen særlig betydning, uten forsaavidt som de vel har bidradd til at skape en virkelig smak for slikt. Viktigere blev da strandhavene, som blev anlagt eftersom mere og mere grund blev vundet ind nede ved Bjørviken; de største av dem, som det endnu er rester igjen av i Børs-

*Akershus fra syd-øst 1698.
Efter maleri av Jacob Coning.*

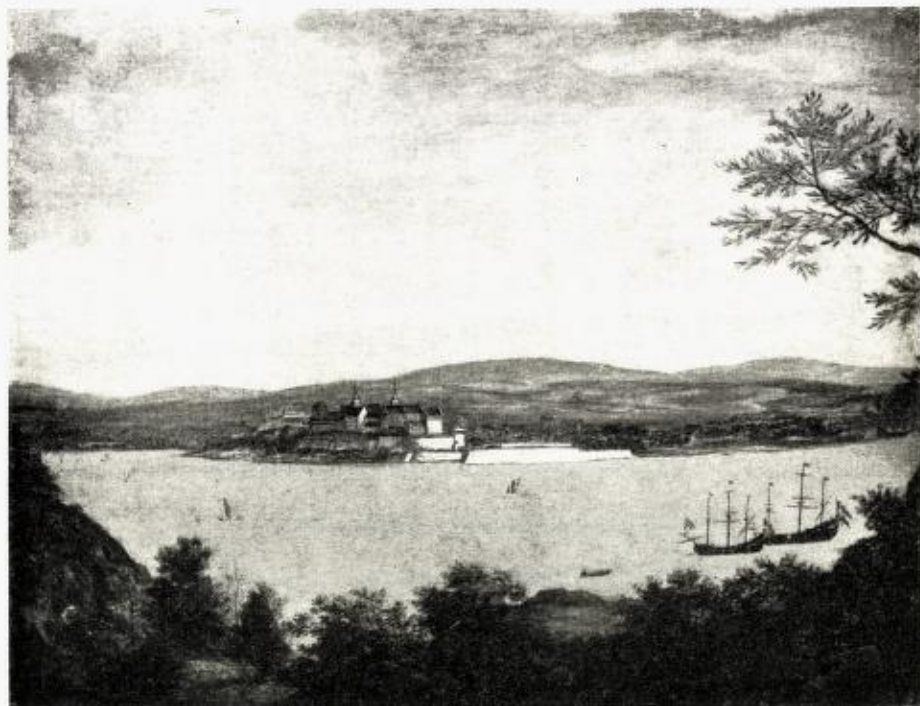
haven og Palæhaven, er imidlertid neppe ældre end fra henved midten av det 18. aarh. Men hovedsaken var likevel løkkene utenfor voldene.

Alt ved midten av det 17. aarh. har Selsius Marselis hat en prægtig have ved sin løkke Marselienborg, ved det nuværende hjørnet av Rosenkrantzgaten og Stortingsgaten. Endnu 100 aar senere nævnes fem store fiskedammer som en av herlighetene ved denne haven, og ellers har vistnok Marselis' have været anlagt i hollandsk stil med mange svibel- og tulipan-kvarterer og sirlig klippede hækker; haven her blev altid holdt i hævd utigjennem slegtene; baade i slotsprest Sverdrups tid i slutten av det 18. aarh. og i konsul Grünings litt ind i det 19. hører vi tale om den,

og endnu den dag idag eksisterer der en stump av den — Eidsvolls plads.

Ikke stort yngre eller mindre var havene til Ruseløkken og Munke-dammen. Navnlig den siste var karakteristisk. Dens centrum var en stor fiskedam som antas at gaa helt tilbage til Hovedøklostrets tid; den var firkantet og hadde utløp til fjorden, og midt i den laa det en cirkelrund

*Akershus og Kristiania fra Hovedøen 1698.
Efter maleri av Jacob Coning.*

ø, hvor det ialfald ved aar 1700 laa et sommerhus som blev besat og plyndret av svenskene i 1716, men siden bygget op igjen; fra midten av aarhundredet har vi en plan av det som viser at det var i to etager med kvist og taarn; den øvre etagen skyter frem over den nedre og bæres av søiler. Foran paviljonen laa det regelmæssige blomsterkvarterer, og to broer forbandt øen med fastlandet; rundt omkring dammen var det en spasergang, og ellers var haven prydet med postamenter og malte statuer av træ eller gibs, med levende lysthus av træ, en kilde med tække over, der var orangeri, ribshækker, spaliers med epler og aprikoser o. s. v.

Ogsaa ved Filipstad var det en gammel have; men ellers blev ikke strandlinjen ved Piperviken og Frognerkilen utnyttet til vakre anlæg; den laa stadig hen i den sørgeligste uhumskehed. Det var længer oppe, de egentlige haveanlæggene rigtig trivedes¹.

I byens nærmeste omegn kjender vi i 1697 bispinde Munchs have ved Vor Frelsers kirke og i 1702 kommerceraad Poul Vogts have mellem den

*Akershus og Kristiania fra øst 1699.
Efter materi av Jacob Coning.*

nuværende Karl Johans gate og Kristian IV's gate. Husene ved Grænsen laa inde i store haver — mest bekjendt er selve »Grænsenhaven« — og i 1703 kjøpte James Collett sig en have like utenfor volden, i strøket ved Torvet og Grubbegaten. Haven ved Sorgenfri paa Hammersborg findes nævnt i 1730-aarene. Av et kart fra ca. 1730 ser vi hvordan disse havene ligger tæt i tæt omkring byen i dette strøket, hvorledes der til mange av

¹ Dateringen av disse havenes alder er ikke altid sikker; arkivmaterialet er mangelfuldt, og en datering efter stilen blir usikker, fordi den gamle barokhaven med det helt regelmæssige anlæg, holder sig nogenlunde uforstyrret helt til 1770—80-aarene; først da blir den avløst av den engelske landskaphaven, som foretrækker friere former.

dem har hørt større eller mindre havehus, og hvordan de er inddelt i regelmæssige kvarterer eller gruppert omkring et rundt, firkantet eller stjerneformet midtpunkt.

I litt større afstand fra byen blev havene større og staseligere, paa Mangelsgaarden og Nedre Foss, ved Oslo Ladegaard, ved Linderud, Frogner og Ullevaal, Tøien og Økern, Bogstad og Stubljan, Skøien ved Bryn og mange andre steder, og eftersom det led utover i aarhundredet

*Akershus og Kristiania fra øst 1699.
Efter maleri av Jacob Coning.*

blev utformningen av dem mer og mer fuld av holdning, med terrasser og alléer, busketter og bueganger og kanaler. Fredrik Schmidts vers om haven ved Oslo Ladegaard ca. aar 1800 gir kanske slet ikke noget helt urimelig indtryk av disse havene ogsaa i den tidligere del av det 18. aarh.:

Her gyldne Frugter i Hesperisk Have
Udaande Vellugt — Yndigt Blomsterbed
Og tætte Irrgangs stille Dunkelhed,
Og høie Hækker under Kunstens Ave,
Og over dem Kaskadens Perleglands
Afvekslende forlyste Sind og Sands.

Sammenlignet med de ændringer i byens almindelige karakter som fremkom ved den nye reguleringen og ved haveanlæggene, er nybygningen av enkelte hus og gaarder av forholdsvis mindre betydning; men ogsaa de bidrar dog sit til at gjøre det 18. aarh.s bybillede forskjellig fra det 17.s.

Først nogen aar efter aarhundredskiftet begynder den nye byggeperioden som skaper dette billede av Kristiania. Det er først og fremst fire store gaarder som gir denne perioden sit præg: Collettgaarden, Hotel Britannia, Finansdepartementets gamle gaard og Tugthuset. Men endda litt ældre er den bygningen, som fik den største betydning for byens silhuet, Vor Frelzers kirke ved det nye torvet, i virkeligheten det eneste anselige bygverk som er levnet fra de gode tider i slutten av det 17. aarh.

For at skaffe penger til bygning av kirken anvendte regjeringen de mangfoldigste midler, like fra konfiskering av den ovenfor omtalte apoteker Scharfs bo¹ til kollektar paa saa fjerne steder som Fyn og Holstein og naturligvis bidrag fra norske kirker. Til tomt for kirken blev utset den østre voldbastion og dens glacis, og først i 1694 begyndte man for alvor at rive ned bastionen². Aaret efter begyndte arbeidet paa den nye kirken — under ledelse av den store forretningsmand justitsraad (senere etatsraad) Jørgen Wiggers — og blev først færdig i 1699; det hadde da kostet henimot 15000 rd. Alt før kirken var helt færdig — i 1697 — var den dog blit indviet og tat i bruk.

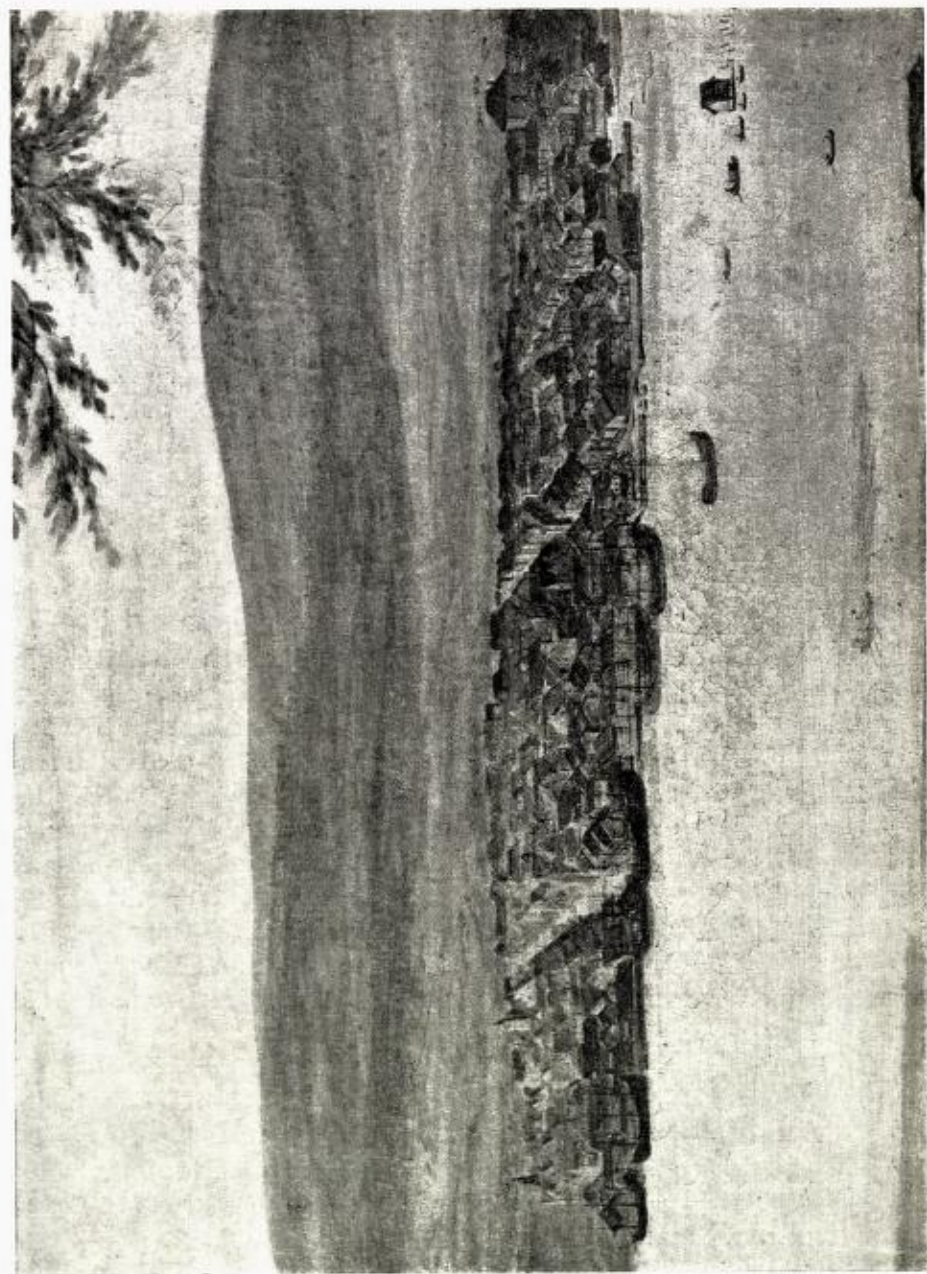
Som byggemateriale brukte man for en stor del Trefoldighetskirkens ruin, og fra denne kirken kom ogsaa en del av utstyret, navnlig de hellige kar. Den djævfremstillingen fra tidlig middelalder, som findes indmuret i kirkens ytre sakristimur (se ovenfor b. I, s. 203 f.), synes dog at peke paa at der ogsaa kan være anvendt byggematerialer fra ruinene i det gamle Oslo³. Sit pragtfulde utstyr fik kirken for en væsentlig del ved private gaver.

Kirken blev antagelig opført efter den gamle Trefoldighetskirkens plan; ialfald heter det at taarnet skulde opføres efter det gamle; men av en eller anden grunn — vel av pengemangel? — blev det opgit at gjøre det færdig, og man bare gav det en enkel avslutning med et firkantet tak; det nuværende taarn og spir paa Vor Frelzers kirke er først opført 150 aar

¹ Ved missiv til Kristiania magistrat av 8¹² 1687 (Norske Indlæg, RA.).

² I alle aarene fra branden og til den nye kirken var færdig, blev byens gudstjeneste holdt i raadhusalen.

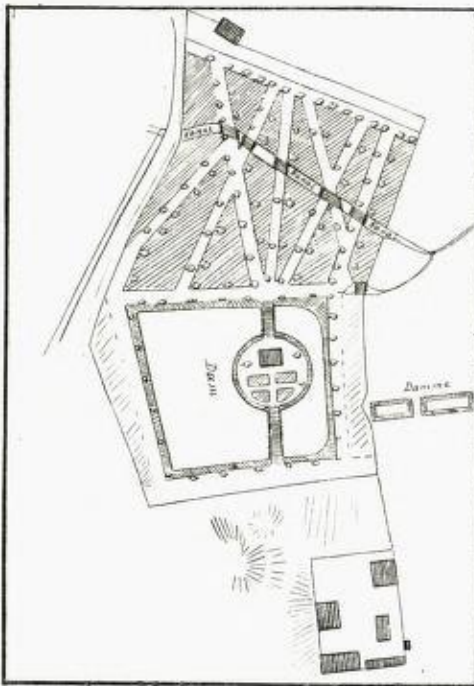
³ Dette foregik delvis endnu adskillig senere; saaledes fik i 1712 kirkevergen Jørgen Kyster lov til at kjøre sten fra den gamle kirke i Gammelby, naar grus og andet ubrukelig nu bortkjøres (RA., Localia, Kria, Oslo Ladegaard, Hovedoen og Mangelsgaarden).

Detalj av Conings Kristianstadsbillede fra 1699.

senere av den tyske arkitekt Chateauneuf, som ogsaa nyindredet selve kirkerummet, i engelsk gotik.

Overhodet var kirkens ytre meget enkelt og fordringsløst, vistnok efter kongens personlige ønske. Derimot var det indre præget av den allerpompøseste barok, karakterisert ikke bare ved den karakterfulde altertavlen og den rikt utskaarne prækestolen, men ogsaa ved det høie gitter som skilte mellem skib og kor, med messingsøiler og smijernsporter —

Munkedammen.
Efter kart fra 1793.

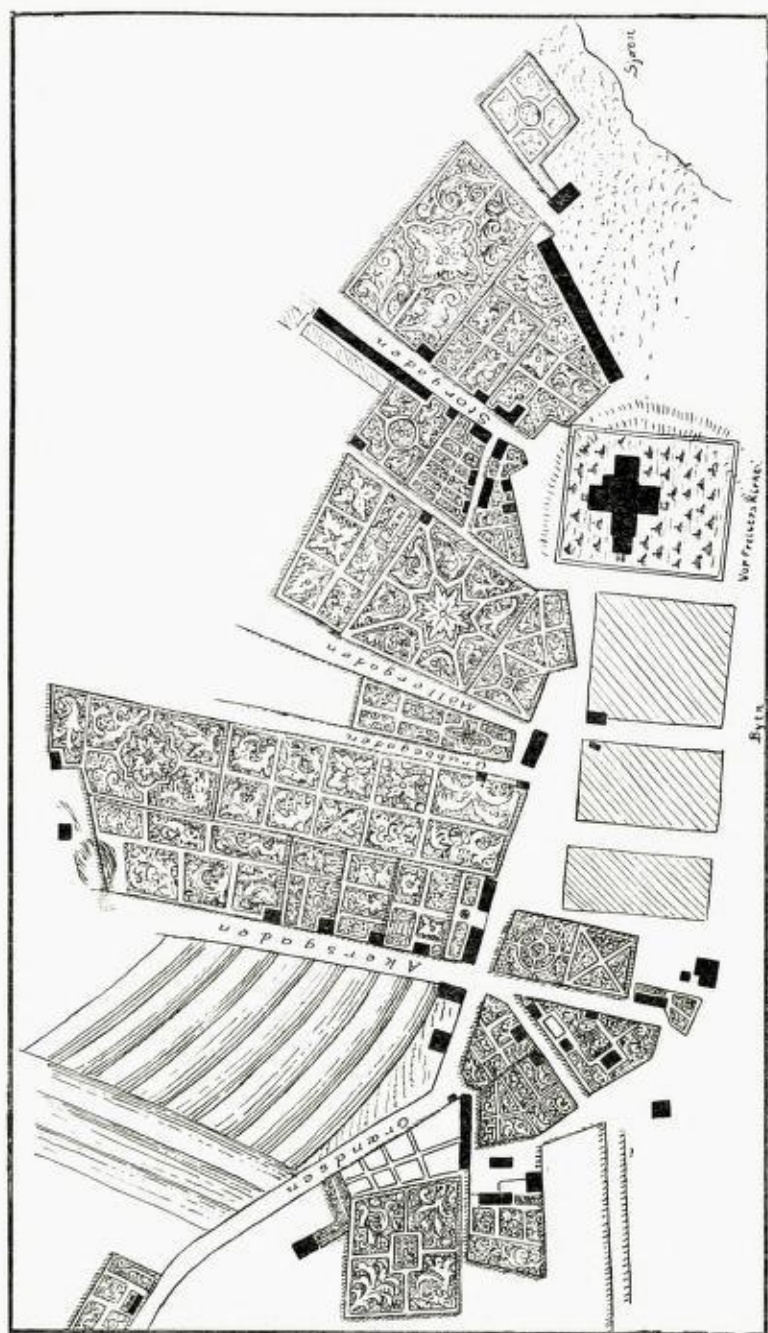
ved døpefonten med dens akantusranker og englehoder indenfor en skranke av dreiede søiler, overhvælvet av en himmel og med en forgyldt due svævende ned — og ved de lukkede og tilgitrede stole-rader og pulpiturer.

Under kirken var der efter tidens skik indrettet gravkapeller for rigtig fornemme folk — ogsaa de med praktfuldt barokt utstyr; det gjælder især vicesatholderen Just Høegs, der som vicesatholder i aarene 1682—94 hadde indlagt sig særlige fortjenester av byens gjenreisning efter branden i 1686 — og om general Hausmanns. Ogsaa en borgerlig familie som Vogt hadde sit gravsted her under kirken, mens andre av de store »patricierfamiliene« — Collett, Leuch, Elieson — i den følgende menneskealder bygget

sig sine private gravkapeller ved sydsiden av kirkegaarden (omtrent der hvor nu Brandvaktan er).

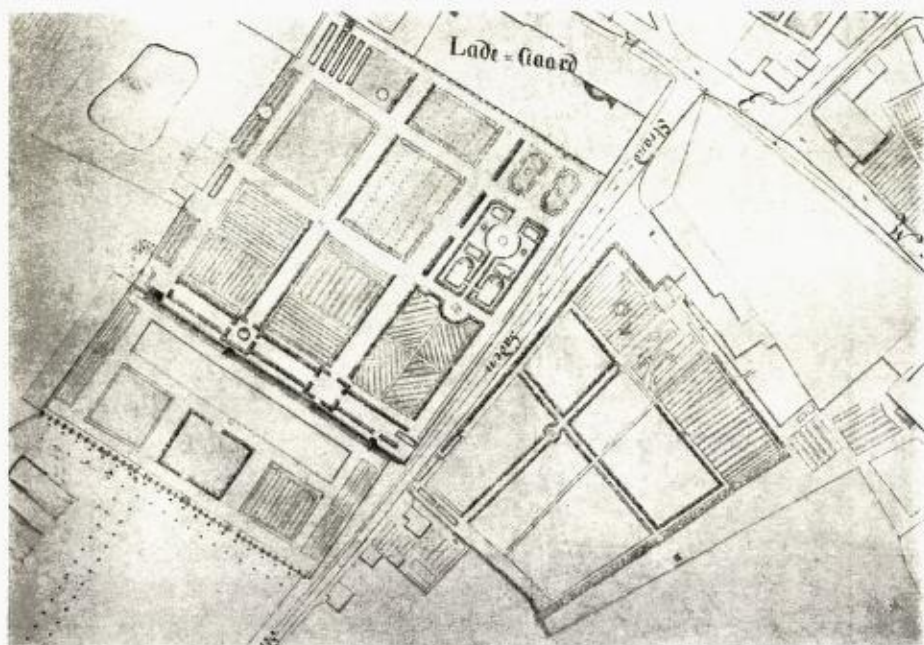
Det varte endnu mange aar efter opførelsen av kirken, før den nye torvreguleringen blev helt gjennomført. De nærmeste omgivelser omkring kirken blev liggende uryddig og uplanert i lange tider; dammen ved voldporten blev ikke fylt før efter beleiringen i 1716; først midt i 1730-aarene blev byens marked flyttet til det nye torvet, og skikkelig stensat og brolagt blev det først i 1740-aarene¹.

¹ St. A., Stiftets kopibok 17.7, 31.7 1747, 26.8 1748. — Omtrent samtidig blev det ogsaa anlagt et nyt fiske- og ved-torv ved sjøbodene, ved opfyldning bak toldboden (stds. 30.8 1747, 19.9 1749).

Havene mellem Storgaten og Grønsen.
 (D. geogr. opmaaling, Kria. nr. 7; brudstykke af et kart over Akershus.)

Av de store nye privathusene fra denne perioden er Gerhard Treschows¹ sikkert det som i hele sin karakter staar nærmest ved husene fra den tidligere del av det 17. aarh. De to fremspringende karnappene paa façaden er i nær slekt med de gamle Kristianiakarnappene; men façaden har faat en meget eiendommelig utformning ved det høie gavlpartiet mellem karnappene, ved den altanen som forbinder dem i anden etage, og ved den høie dobbeltrappen som mellem dem fører op til indgangs-

*Oslo Ladegaards have.
Efter kart fra 1779.*

døren. De aapne svalgangene omkring gaardspladsen er forlængst forsvundet, og gaardens indre er flere ganger totalt omdannet; men i det ytre staar den væsentlig uforandret; og endnu er bevaret de jernbokstavene paa façaden som angir opførelsesaaret, 1710.

Saalangt nedover mot bryggene, paa opfylt sjøgrund, var der endnu dengang ikke bygget noget andet større hus, og Treschows nye gaard maa derfor med en gang ha git kvarteret et nyt præg.

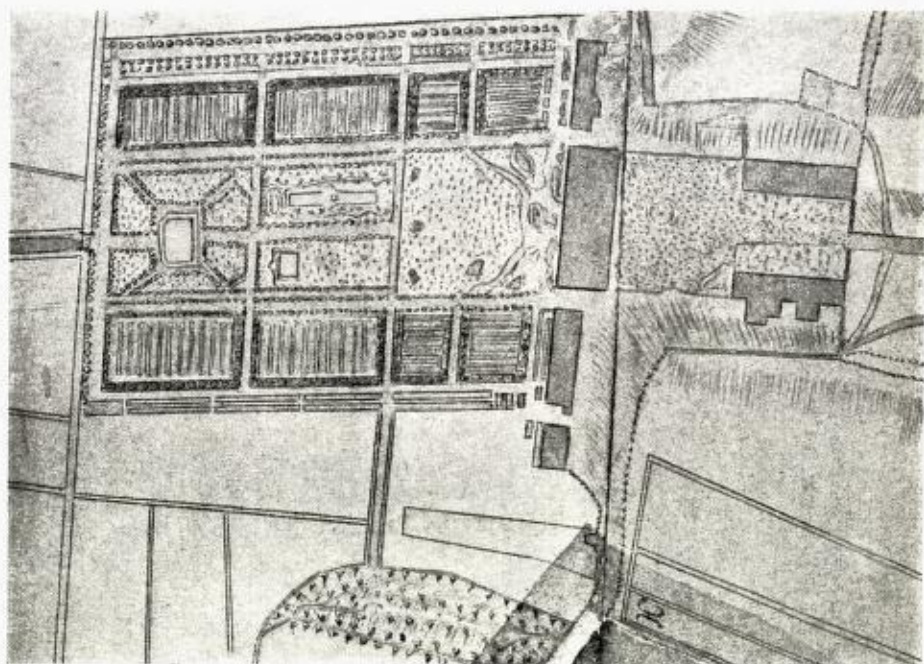
Harry Fett har ment i Treschows gaard at finde slektskap med de arkitektoniske ideer som ligger til grund for Gyldenløves residens »Herregaarden« ved Larvik. Arkitektens personlighet kjender vi i ethvert fald

¹ Senere har der været Latinskole, derefter Hotel Britannia og nu Fred. Olsens kontorer.

ikke; det kan neppe ha været den samme mand som har bygget Treschowgaarden (fra 1710), Finansdepartementsgaarden (fra 1714) og Collettgaarden (fra 1717); dertil er de altfor forskjellige. Treschowgaarden staar endnu nogenlunde nær Kristian IV's maleriske renæssanseby; i de to andre føler man en ny tids strengere, klassiske smak.

Den nu nedrevne gaard paa hjørnet av Prinsensgate og Dronningens gate — hvor det nye Posthuset nu staar — som i det 19. aarh. avgav

*Haven ved Bygdø kongsgaard.
Efter kart fra 1801.*

lokale for finansdepartementet og som tidligere het Generalitetsgaarden, fordi generalitetskollegiet og kommanderende general holdt tilhuse der, er bygget i 1714 av den velstaaende kjøbmand Tøger Eriksen Grøn, som selv vistnok var en innvandret danske, men som ved sit egteskap med en datter av byskriver Mogens Lauritzen paa Linderud var kommet inn i »Kristianiapatriciatet«.

Gaarden var overordentlig fast i sin arkitektoniske opbygning, uten nogen dekorative utpyntninger av nogen art, enkel og klar i linjene, bare med en sterkt markert takgesims; jernankrene i murvæggen, som er saa almindelig i alle gamle Kristianiagaarder, spiller her en særlig stor rolle til markering av de horisontale linjevirkningene.

Fornemmere og rikere, næsten palægagtig i sin ytre karakter er Collettgaarden — hvor nu Cappelens bokhandel har holdt til i ikke langt fra 100 aar. Kjelderne og en del av underetagen gaar sikkert tilbake til byens aller ældste tid, men under beleiringen i 1716 blev den saa medtat av kuglene fra fæstningen at den daværende eier, kommerceraad James Collett¹ saa sig nødt til at bygge den op igjen fra nyt av.

*Alléen ved Nordre Skøyen i Østre Aker.
Efter fotografi.*

Hovedfaçaden til Kirkegaten er smykket med en bred, flat gavldekoration; til Toldbodgaten er der et grundmuret karnap som ender i en hoi spids gavl, og like til opimot vor tid var denne gavlen kronet av et høit, flot spir; som dekorationer paa takhjørner og gavlspids finder man desuten opretstaaende løver som holder vaabenskjold mellem labbene. Gammelt og nyt er her forenet baade i det ytre og det indre; omkring gaardspladsen løper de gamle karakteristiske svalgangene; moderne barokke gipstaker med allehaande allegoriske fremstillinger smykker enkelte av

¹ Collett hadde kjøpt gaarden i 1703, og hans slekt vedblev at eie den og bo i den i over 100 aar, til sist i 1820-aarene.

rummene her (som ogsaa i Tøger Grøns gaard, hvor de dog kanske er noget yngre). Bygherrens engelske smag røbes bl. a. av busten over indgangsdøren.

Det er det sidste mindesmerke, rigdommen fra de gode aar før krigen evner at reise. Først en menneskealder senere er det igjen nogen som har raad til at bygge sig en saa herskabelig residens i byen — Chr. Ankers »Palæet«.

*Lindealléen ved Linderud i Østre Aker.
Efter fotografi.*

I denne perioden begynner det ogsaa at gro op en herskabelig bebyggelse i forstædene; først og fremst er her at nævne »Mangelsgaarden«, Tugthuset og den ombyggede Oslo Ladegaard. Det staseligste av disse nye anlæggene var sikkert »Mangelsgaarden«, men den laa forholdsvis avsides, utenfor gjennomgangstrafikken, og størst betydning for byens utseende fik derfor Tugthuset som laa i Vaterlands Storgate, i fonden av hovedindkjørselen til byen, over Vaterlands Bro og Brogaten.

»Mangelsgaarden« har sit navn efter en general Mangelsen som eide den og bodde der i 1760-aarene, og har vel beholdt navnet ved en folketymologi som har sat det i forbindelse med dens senere bruk som

arbeidsanstalt for subsistensløse individer. Oprindeligt var det et landsted som laa frit og vakkert med utsigt opover til fossene i Akerselven og som var skilt fra forstadsbebyggelsen i Fjerdingen ved en stor have. I stor stil er det vistnok anlagt av den rike general Tritschler, i aarene omkring 1700; han var gift med Anna Cathrine Toller, datter av Nils Toller d. y., og efter hans og hendes død kom gaarden til hendes søsterson general Fredr. Ferd. v. Hausmann (d. y.), som i hovedsaken har git bygningen sit nu-

-Gud være med os*. Opført 1689.
Efter fotografi.

værende utseende. Hausmann, som eide stedet fra 1720 til sin død i 1757, er vel ogsaa den som har gjort færdig det storartede haveanlægget, med fiskedammer, med øer og broer, fontæner¹, orangerier, klippede træer i kunstige figurer (som pyramider, pagoder o. s. v.) og meget andet rart².

Som bygaard i egentligste forstand virker dette anlægget ikke, snarere som en herregaard paa landet; hovedbygningen ligger langt og fornemt tilbake, med gaardspladsen foran; bare sidefløiene skyter sig fremover mot gaten, og gaardspladsen er avstængt fra gaten ved en mur. Storgaten

¹ Alt Tritschler har dog anlagt fontæner, og man hører uttrykkelig at han har skaffet sig vand til dem ved en særskilt avstikker fra vandledningen ved Fredensborgveien.

² C. W. Schnitler, Norske haver, II, s. 78.

har forresten sikkert ikke været nogen virkelig gate saa langt ute; al gjennemgangstrafik bøiet jo ned til Vaterlands bro; utenfor den nuværende Brogaten har det bare gaat en helt landlig vei i fortsættelse av Storgatens løp. Og vel var det ikke langt fra Mangelsgaarden til den kummerlige forstadsbebyggelsen i Vaterland; men den store haven strakte sig næsten ned til Akerselven og isolerte gaarden, og den vide utsikten

*Vor Frelsers kirke, før restaureringen i det 19. aarh.
Efter tegning av P. F. Weymann, litografert av G. L. Fehr.*

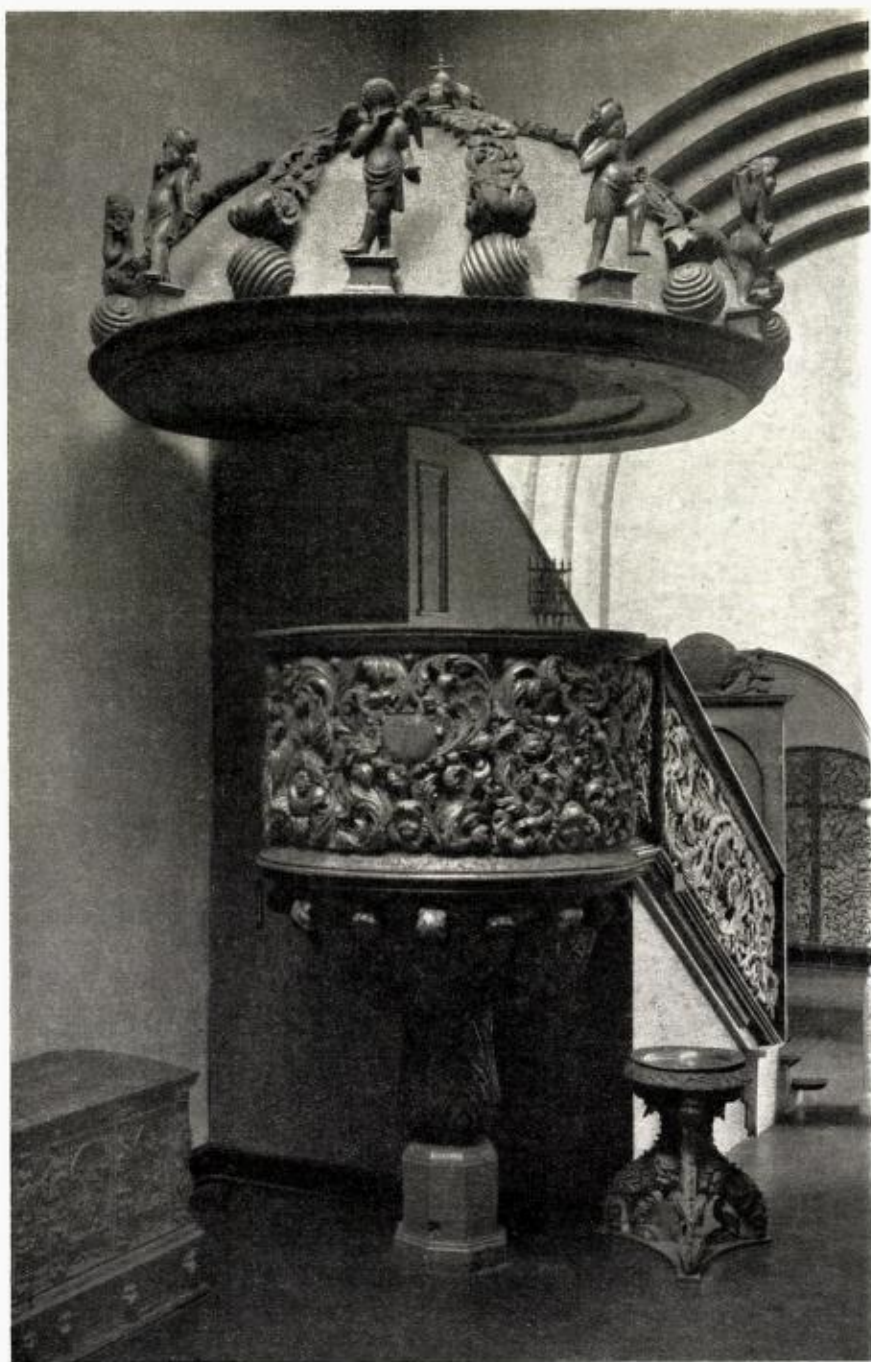
over Akersdalen og opover mot de nederste fossene i elven hadde en helt landlig charme.

Mangelsgaarden staar i virkeligheten snarere i klasse med Nedre Foss, Tøien, Økern, Ulevaal eller Frogner end med Gerh. Treschows, Tøger Grøns eller James Colletts gaarder.

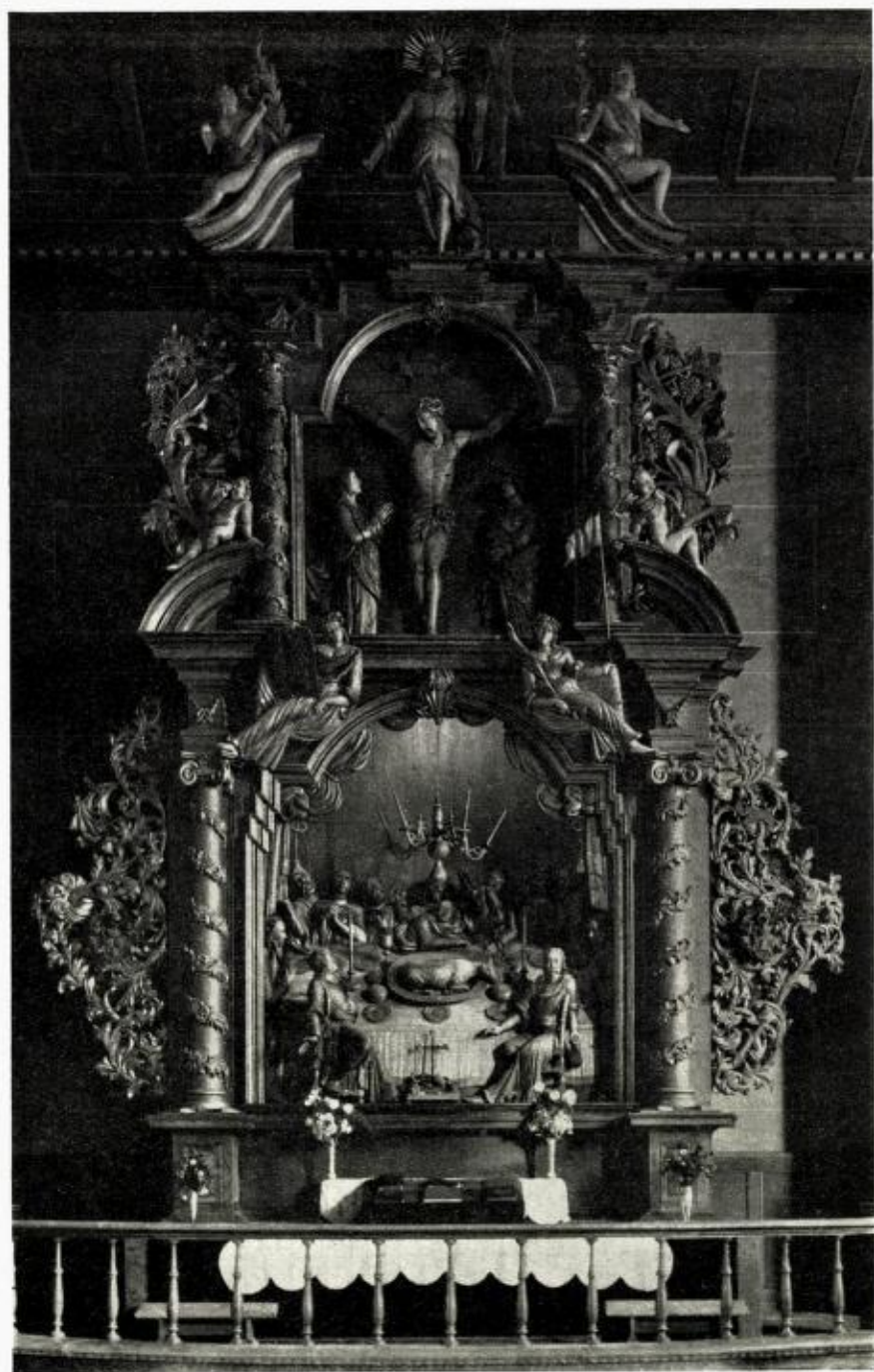
Paa en ganske anden maate hører da dens nabo Tugthuset, ikke minst ved sin beliggenhet midt for hovedindkjørselen, med til byen.

Tugthusets¹ dominerende rolle i bybilledet fremgaar tydelig av de bevarte byprospektene fra midten av det 18. aarh., Mitter Lunds og Theophilus Laans (ældre end Tugthusgavlens forandring i 1747), og det er i

¹ Arno Berg, i Fortidsforen.s aarsberetn. 1922, s. 129—162.

*Prækestolen i Vor Frelses kirke.
Utført 1699 af billedhugger Lars Sivertsen.*

*Altertavlen i Vor Frelses kirke.
Udført av en hollandsk kunstner 1699, forandret og forbedret
av bilthugger Lars Sivertsen 1700.*

virkeligheten det mest gjennomførte barokanlæg i Kristiania. Traditionen om at Karl Johan, da han første gang fra Ekeberg fik se byen, spurte om det var der han skulde bo, indeholder ikke noget urimelig, naar man ser paa de game byprospektene.

Bygningens historiker, arkitekt Arno Berg, uttaler som sin overbevisning — og han har visselig ret — at Tugthusets arkitekt, da han formet bygningens midtparti med den kraftige gamle gavlen, maa ha tænkt sig

*Toldbodgaten 1a. Admiralitetsraad Gerhard Treschows gaard fra 1710.
Efter fotografi.*

en gateregulering som gjorde det til en fondavslutning for Brogaten; men noget bevis for en saadan reguleringsplan er ikke fundet, og gjennomført er den ialfald ikke blit; baade Brogaten og Storgaten kom til — som fremdeles — at løpe skraat i forhold til Tugthuset.

Allikevel har det virket som den første hilsen fra «hovedstaden», der det laa, og endda sterkere har vel effekten været dengang det hadde sin oprindelige, sterkt svungne barokgavl, som forresten alt blev omgjort i 1747, men som var helt enestaaende i Kristiania og paa Østlandet i det hele.

Tugthuset tilhører de aller siste aar av den perioden, vi her beskjøftiger os med. Vistnok gaar planene om opprettelsen av et Tugthus i Kristiania

helt tilbake til byens ældste tid; men byggeplanene kom det først for alvor fart i efter Kristian VI's besøk i byen i 1733. Han skjænkede nemlig dengang byen dens nye raadhus i Raadhusgaten paa betingelse av at det gamle raadhuset blev indrettet til tugthus. Det gamle raadhuset egnet sig imidlertid meget daarlig til slikt bruk, og stiftamtmand Jacob Benzon, som i 1735 blev forflyttet fra Trondhjem til Kristiania, tok da op et arbeide for at faa bygget et helt nyt tugthus; toldkontrollør Raverts »korn-

*Raadhusgaten 8, Victoria Hotel, før branden 1909.
Efter fotografi.*

og engløkke i Store Vaterlands gate» blev utset til tomt, og sommeren 1740 stod huset færdig.

Heller ikke her kjender vi arkitekten, men det er tydelig at han har været sterkt paavirket fra Kjøbenhavn, hvor der netop ved denne tid — efter den store branden i 1728 — foregik en ganske betydelig byggevirkksomhet.

Foruten disse store, særprægede gaardene for forretningsstandens spidser eller for offentlige institutioner er der naturligvis ogsaa i de 50—60 aar efter bybranden av 1686, som vi her beskæftiger os med, blit bygget en hel del baade i byen og i forstædene, for smaafolk og middelstandsfolk.

En hel del av de smaa træhusene og bindingsverkshusene, især i den øvre del av byen og i forstædene, er imidlertid saa litet utpræget, at de er meget vanskelige at datere, og hele denne byggevirksomheten har overhodet neppe i merkbar grad bidradd til at forandre byens karakter fra de første 60 aarene.

Imidlertid tør det være sandsynlig at en stor del av den karakteristiske forstadsbebyggelsen som har staat til henimot vor tid, og for en mindre del endnu staar, tilhører netop denne perioden.

Det gjælder først og fremst Hammersborg og Bergfjordingen med alle de bakkede smugene. Efter Colletts antagelse er Hammersborg — hvis navn vi først støter paa i 1720-aarene — opkaldt efter en prest Jens Christophersen Hammer, som i aarene omkring beleiringen av Akershus var kapellan hos slotspresten paa Akershus og som var indgiftet i byens patriciat; i 1720 og 1721 vet vi at han hadde en løkke der. Den egentlige bymæssige bebyggelsen deroppe er litt yngre, fra 1730-aarene av; den fik som overalt i forstædene lov til at gro aldeles vildt, uten nogen slags regulering. Ogsaa de gatene som forbandt Hammersborg med byen, Grubbegaten og strøket opover mot Grænsen og nedover mot Møllergaten, har faat sin første mere sammenhengende bebyggelse i denne tid¹.

Mindre sikkert daterbare end de gjenværende delene av denne bebyggelsen er derimot de for Kristiania saa karakteristiske store bondehandelsgaardene, som vi fortrinsvis finder i Storgaten og de tilgrænsende delene av Vaterland, delvis dog ogsaa inde i byen, med store gaardspladser omgit av svalganger, og en mangfoldighet av uthus og utbygg — altsammen beregnet paa at skaffe staldrum og husrum til bønderne, naar de kom til byen til »marken« eller til andre tider av aaret.

¹ En detaljert fremstilling av de enkelte strøks historie gir Alf Collett i sine Gamle Christiania-Billeder.

AKERSHUS 1648—1716.

Med Kristian IV's død avslutter baade Gustav Storm og Sinding-Larsen¹ sin bok om Akershus slot, fordi da var slottet fuldført og slik blev det i hovedsaken staaende, indtil forfaldets og nedgangens dage begyndte i det 18. aarh. Men Akershus er ikke bare slottet, det er ogsaa fæstningen, og denne fæstningens historie er langt fra avsluttet i 1648. Det blev bygget videre paa den gjennem det meste av Fredrik IV's og Kristian V's tid og for den saks skyld ogsaa senere, og fæstningens historie er av betydning for Kristiania by ogsaa i denne perioden. Nogen samlet, utførlig fremstilling av denne historien er det ikke her stedet til at gi; men de hovedtræk som er viktige for byen og dens utvikling, maa dog finde sin plads.

For fæstningshistorien er aaret 1648 i og for sig ikke noget naturlig skille. Rent fortifikatorisk vilde det falde naturlig at sætte skillet nogen aar tidligere, ved 1644, da Isaac van Geelkereks ingeniørarbeide begynder og Hovedtangen for alvor forsøkes dradd ind under befæstningene. Rent militært er kanskje aaret 1661 viktigere, idet fæstningen da efter indførelsen av enevældet faar sin egen kommandant², mens lensherrene gaar over til at bli rent civile embedsmænd, amtmænd — selv om det nok fremdeles kan forekomme, som i Gyldenløves tid, at statholderen ogsaa er kommanderende general.

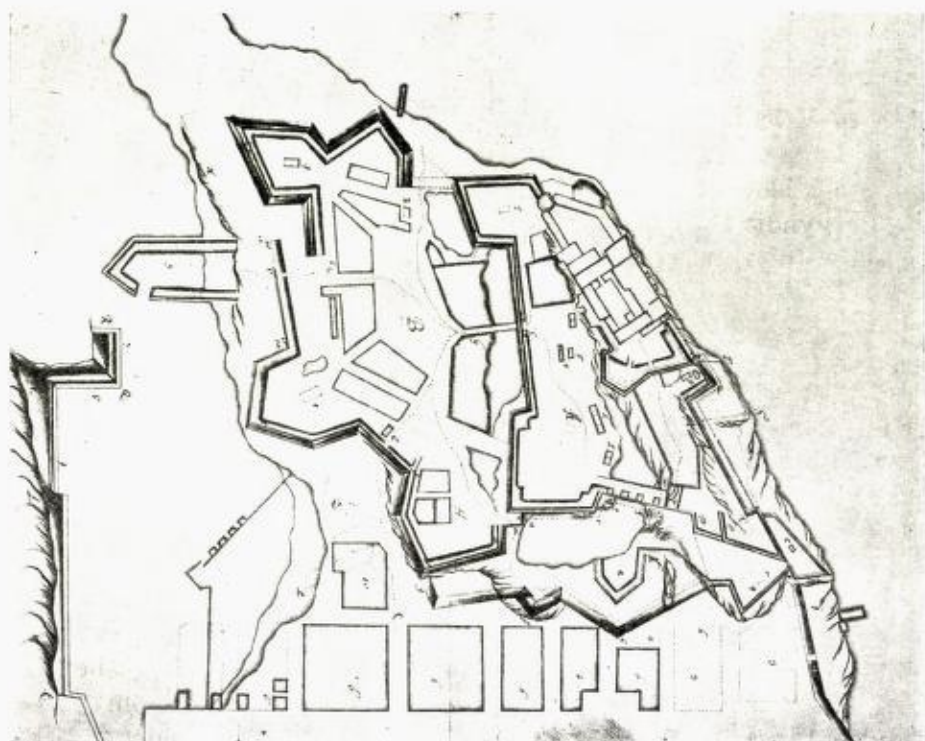
Betydningsfuldere end for fæstningens er som nævnt aaret 1648 for slottets historie, idet slottet nu tør betraktes som færdig. Hannibal Sehesteds mægtige stilling lir mot sin avslutning ved den nye kongens tronbestigelse, og hans efterfølgere som statholdere og lensherrer paa

¹ Sinding-Larsens store arbeide om Akershus er utkommet saa sent at jeg ikke her har kunnet benytte hans resultater eller ta standpunkt til hans teorier.

² Hans Jakobsson Schørt (vistnok en bror av den Brostrup Schørt, som i 1680-aarene var kommandant paa Akershus, søn av borgermester Jakob Schørt paa Kristianshavn), som fra nu av fik kommandantstillingen, hadde vistnok helt fra 1649 — først som oberstløytnant, senere som oberst — ført kommandoen paa fæstningen, men dog som lensherrens underordnede paa en anden maate end tilfældet blev efter 1661, da det prinsipielle skille mellem civil og militær myndighet blev indført.

Akershus, Gregers Krabbe (1651—55), Niels Trolle (1656—61) og Iver Krabbe (1661—64), hadde ikke den samme næsten fyrstelige stilling som Kristian IV's svigersøn, kunde ikke residere paa slottet med den samme pragt som han.

Derimot fik slottet en sidste glansperiode som residens under Ulrik Fredrik Gyldenløves statholderskap, 1664—79¹, riktignok ikke sammen-

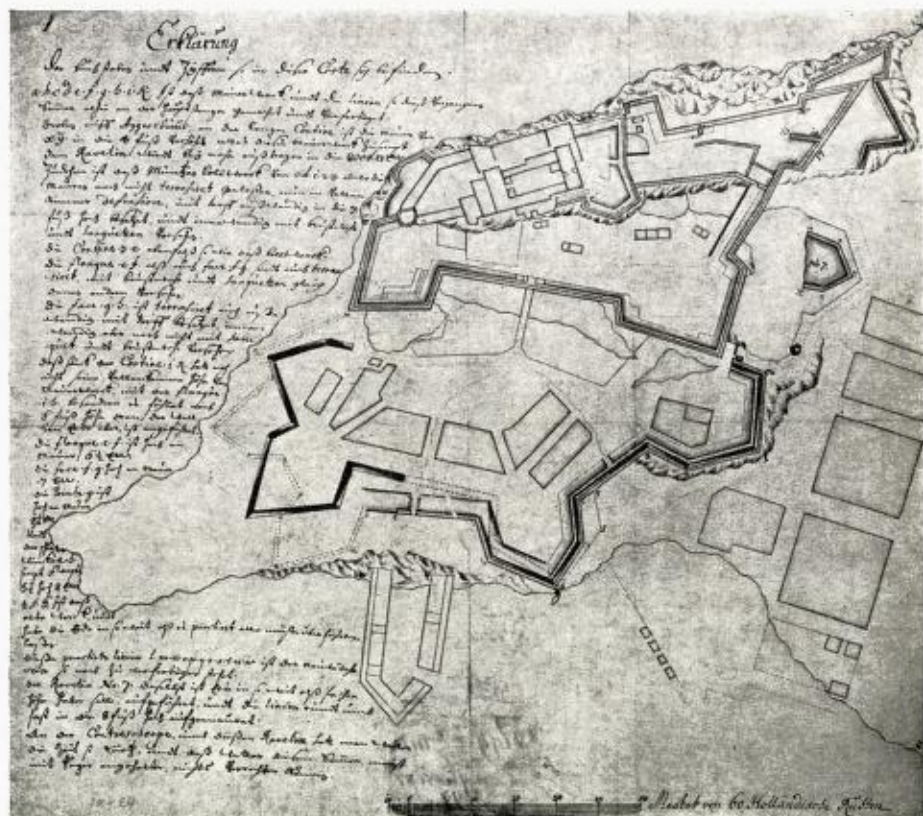
Kart nr. 1, RA., Kbh.
(Norske indkomne saker, dec. 1686, nr. 195).

hængende, men i kortere eller længere tider ad gangen, eftersom den høie herre var meget reisende av sig.

Og saa kom nedgangen for alvor. Efter Gyldenløve blev det i regelen bare utnævnt vicestatholdere og ikke virkelige statholdere, og selv de virkelige statholdere som leilighetsvis var utnævnt i det 18. aarh., var ialfald ikke personligheter av den rang og fornemhet at de kunde

¹ Gyldenløve vedblev vistnok at hete Norges statholder helt til 1699; men i de siste tyve aarene kom han bare til Norge paa faa og korte besøk og bodde da heller ikke paa slottet, men i «Calmeyergaarden» inde i selve byen.

opretholde en virkelig residens. Først med Kristian August, Fredrik av Hessen og Kristian Fredrik fik Norge igjen, i de sidste fem aarene før 1814, fyrstelige statholdere; men da var Akershus forlængst blit ubrukelig som residens.

Kart nr. 2, RA.,Kbh.
(Norske indkomne saker, dec. 1687, nr. 99).

Til at svække vicestatholderens betydning bidrog det desuten sit at fra 1704 til 1721 bestod det en egen regjeringskommission for Norge — »Slotsloven paa Akershus« — hvis præsident vicestatholderen vistnok var; men allikevel — hans selvstændige myndighet var dog dermed adskillig beskaaret.

En flot og komfortabel leilighet i en moderne bygaard og et elegant sommeropholdssted paa Ladegaardsøen passet bedre for mænd som Johan og Ditlev Vibe, Frederik Kragh, Jacob Bazon og de andre statholderne og vicestatholderne i denne tid end en fyrstelig residens paa det store,

kalde, gammeldags Akershus, og saa kom altsaa beboelsesrum og fest-
rum til at staa tomme.¹

Det betyr naturligvis ikke at hele slottet staa tomt. Slotsloven holdt
sine møter der, likedan Overhofretten; rikets arkiv hadde sine rum der²;
men det var nu likevel saa sin sak at være blit redusert fra residens til
kontorlokale. Det var ikke lenger saa at rikets fornemste og mægtigste
mand hadde en daglig og personlig interesse av at holde det ordentlig

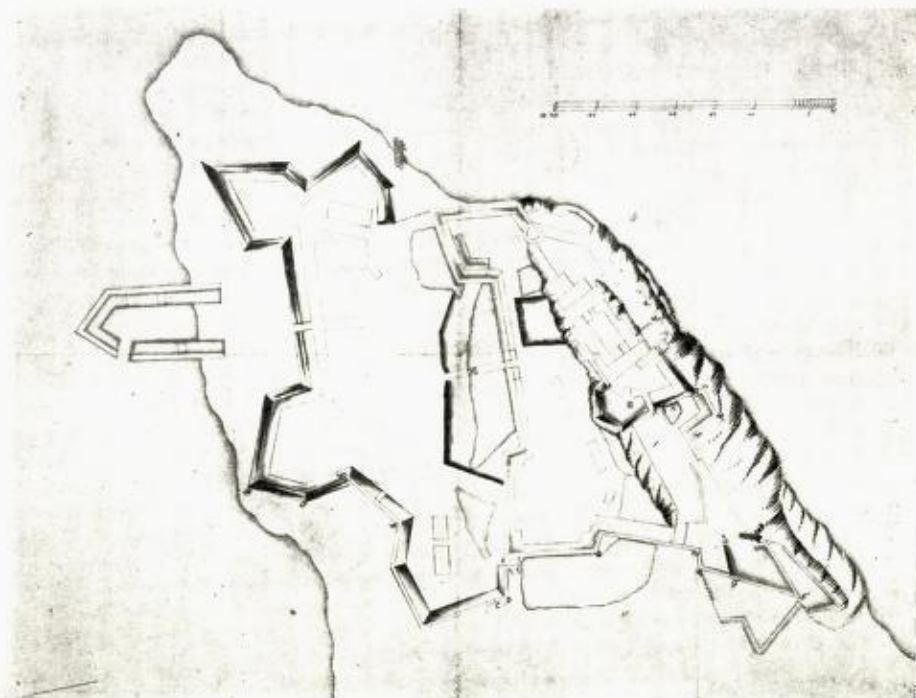
Kart nr. 3, RA., Kbh.
(Norske indkomne saker, dec. 1687, nr. 99).

ved like, av at utvide og pynte; fyrstelige damer færdedes ikke lenger i
saler og dagligrum eller paa borggaarden og gjorde sin smag og sine
krav gjældende.

¹ Alt i 1699 skal det en kongelig ordre til for at faa vicestatholder Fredr. v. Gabel til at bo
paa Akershus (Rescr. 7 to 1699).

² Skildringene av arkivets forfatning i det 18. aarh. er rigtignok mer end trostesløse: «Det
saakaldte Archiv» er i 1732 «ligere en Svinesti end et Archiv, Papirerne i Skarnet og i
Fleng henkastet uden Orden og uden, saavidt endnu er funden, allermindeste Registratur.»

Kommandanten bodde naturligvis paa fæstningen, men ikke nødvendigvis i slottet; den første kommandantboligen var et træhus paa »Nedre Fæstning« (som dog hører til hvad vi kalder Ørevolds fæstning); men det brændte i 1675, og fra da av bodde kommandanten i mange aar i nogen trange og daarlige rum i Romeriksfløien, indtil han i 1689 fik lov til at flytte inn i statholderens tidligere leilighet. Da v. Klenow tiltraadte som kommandant i 1714, var kommandantens leilighet paa Akershus saa

Kart nr. 4. RA., Kbh.
(Norske indkomne saker, dec. 1687, nr. 99).

brøstfældig at han ikke kunde ligge tør der. Kommandanten var ogsaa en meget mindre mand end statholderen hadde været; han hadde i regelen

---

I 1750-aarene heter det at »den Confusion som Archivet og Rigets Documenter findes udi, tiltager meget med Tiden«, i 1790 er det fremdeles i »den bekjendte Uorden«, og i 1836 skildres det slik: »Documenter i Tusindvis fra forskjellige Aarhundreder kastede om hinanden og tidtels halvt forraadnede, og som man maatte mistvivle om nogensinde at kunne bringe noget ud af — kort sagt, man skulde troe, at en Genserik havde herjet inden Akershus's Mure«. M. Birkeland, Hist. Skr, II 41 ff.

ikke høiere rang end obersts og kunde ikke sætte nogen særlig kraft ind, naar statens finanser krævet besparelser¹.

Mens slottets forfald saaledes er begyndt adskillig før beleiringen i 1716, kan det samme ikke sies at være tilfældet, naar det gjælder Akershus som fæstning. Endnu ved beleiringen bestod fæstningen den prøven, den blev stillet paa, med megen honnør — selv om man rigtignok ikke maa glemme at en hovedgrund til at den stod sig, vel var at Karl XII fuldstændig manglet beleiringsartilleri. Og de krav til utbedringer som kommandanten v. Klenow stillet efter erfaringene under beleiringen, var i virkeligheten nok saa bagatelmæssige; han maa aapenbart ha betragtet den gamle borg som i hovedsagen fuldt tidsmæssig.

Rigtignok kan man leilighetsvis støte paa slike udtalelser som følgende av Ulrik Christian Gyldenløve, som fulgte med paa Fredrik IV's Norgesreise i 1704²: »Akershus slot, som er tæt ved byen, er en gammeldags bygning, hvor der er mange værelser. Den er og befæstet; men jeg tviler paa, at den kunde holde en fiende ute, om han med magt skulde anfælde den.«

Men denslags udtalelser er i virkeligheten langt fra at være retfærdige mot fæstningen.

Som ledd i Norges fæstningssystem maatte Akershus' stilling rigtignok bli forandret ved avstaaelsen av Båhuslen til Sverige i 1658. Rigtignok kunde Fredrikssten paa mange maater indta Båhus' plads og kom ogsaa til at gjøre det; men det lot sig allikevel ikke nekte at Akershus nu laa meget nærmere grænsen. Nogen klar opfatning av Akershus' ændrede stilling finder vi rigtignok ikke i nogen av de mange memorialene om befæstningsarbeider der, utover i 1660-aarene; men det finder sin naturlige forklaring i de svære militære reduktioner som finansenes tilstand nødvendiggjorde efter krigene 1657—60.

Under Gyldenløvefeiden i 1670-aarene er Akershus's militære betydning væsentlig den at være det store centralmagasin for hele det søndenfjeldske og navnlig for Gyldenløves store offensiv i Båhuslen. Først de store fæstningsarbeidene i 1680-aarene, i feltmarskalk grev Wedels tid, tar i virkeligheten hensyn til den nye militærgeografiske situation, og de maa tillike sees i sammenheng med den nye opfatningen av bybefæstningen, som vi ovenfor har set fik praktiske utslag efter den store branden i Kristiania i 1686, da byens befæstning i realiteten blev sløifet³.

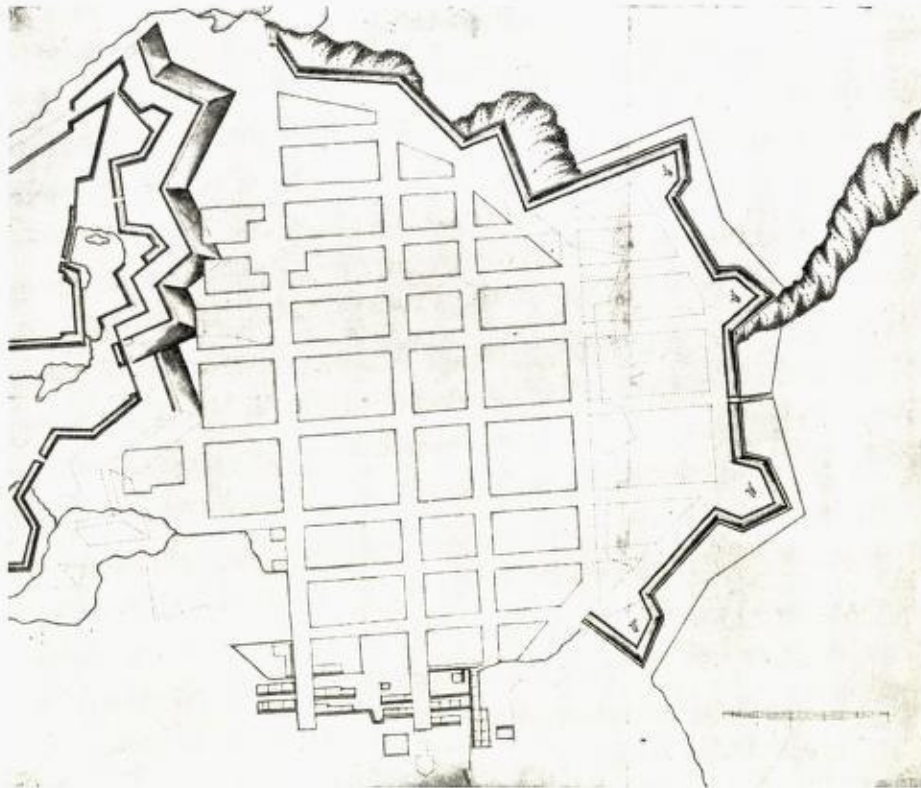
¹ Senere har visselig beleiringen i 1716 været til skade for slottet. Ved Fredrik IV's besøk i Norge i 1719 var Akershus for daarlig til at kongen kunde bo der, og en ordentlig reparasjon vilde bli en dyr affære (Norske Saml. I 654 f.).

² Ill. Nyhetsblad 1859, s. 162.

³ Karakteristisk for 1680-aarenes nye militære opfatning av fæstningens betydning er det ogsaa, at det nu for alvor blir forlangt (saaledes av Gyldenløve i 1689), at baade statholder,

Det er ikke vor opgave her at gaa nærmere ind paa de i saa mange henseender interessante fortifikatoriske planene fra aartiene nærmest før og efter aar 1700; de fører paa mange maater dypt ind i tidens tanker om staten og rikene.¹ Men her maa vi nøie os med det som direkte vedkommer byens historie.

Kart nr. 8, RA., Kbh.
(Norske indkomne saker, dec. 1692, nr. 109).

Alt i slutten av 1686 — det aar, byen brændte, og altsaa ogsaa det aar da den gamle sammenhængen mellem Akershus fæstning og

kirke, overhofret og andre civile institutioner skal flytte ut av fæstningen, for at ikke alle og enhver skal kunne ha sin gang der og -bespeide- den. Til noget resultat fører disse kravene rigtignok ikke.

¹ Det er saaledes vistnok noget utvilsomt rigtigt i C. O. Munthes vurdering, at den Wedelske fæstningsbygningen berøver den norske krigsførsel den offensive karakter, som den hadde hat i Sehesteds, Bjelkes og Gyldenløves dager; men den avgjørende grund til ændringen ligger dog dypere, i det almene syn paa Norges militære styrke som fra nu av blir det raadende i regjeringen og som vistnok ogsaa i hovedsaken maa ansees som det rigtige.

bybefæstningen blev opgit — finner vi at der er planlagt forholdsvis store byggearbeider paa Akershus, som navnlig tilsigter at beskytte den mot nord, mot byen¹; det gjælder navnlig flanker og kurtiner paa begge sider av Skarpenort samt paa Hovedtangen mot nord. Arbeidene, som for det følgende aar skulde koste 3000 rd., var planlagt av general Arvid Christian Storm, som en halv snes aar tidligere var rømt fra Sverige fordi han hadde dræpt dikteren Lasse Lucidor, og daværende kaptein P. J. Wilster, som senere gjennom mange aar øvet avgjørende indflydelse paa utviklingen av det norske fæstningsvæsen. Ogsaa de følgende aars planer og arbeider skriver sig sikkert fra de samme to officerer.

I 1692 fremgaar det av krigskancelliets arkiv² at det store arbeidet med at befæste Hovedtangen mot nord nærmer sig sin avslutning, og som bilag til fremtidsplanene vedlægger forfatterne av rapporten — A. C. Storm og kommandanten, oberst Nicolas De Seue — et kart, som alt viser de samme hovedtræk som Scheel-Schöllers projekt av 1704³: det vil si, det foreslaaes en ny, sterk befæstning omkring byen, svarende til den moderne artillertekniks krav, og dette vil igjen si at de nærmeste høider, hvorfra man ellers kunde beskytte byen — i første række Hammersborg og Pipervikshøiden — maa trækkes ind i befæstningslinjen; samtidig oppnaaes det ogsaa, at befæstningen blir saa rummelig at byen faar utvidelsesmuligheter indenfor den; efter det Scheel-Schöllerske projekt vilde Kristiania rikelig ha kunnet faa plads indenfor murene endnu i 1814.

Det kan neppe være tvilsomt at den tanke som ligger til grund for Storm - De Seues og Scheel-Schöllers projekter er militært riktig; resultatet vilde visselig bli en gjennom lange tider fuldt effektiv fæstning, som bl. a. vilde ha hindret Karl XII i at besætte Kristiania i 1716. Paa den andre siden er det likesaa klart, at slik som den dansk-norske regjeringen omkring aar 1700 oppfattet sin egen finansielle stilling, laa det utenfor mulighetenes rækkevidde at realisere et slikt projekt, baade i forholdsvis fredelige tider og endog under farligere utenrikspolitiske forhold som i 1704, og man lot derfor saken ligge og drive uten at mande sig op til nogen avgjørelse.

Under den kortvarige feiden i aar 1700 følte regjeringen sig rigtignok foruroliget over tilstanden i Kristiania, og efter forestilling fra feltmarskalk

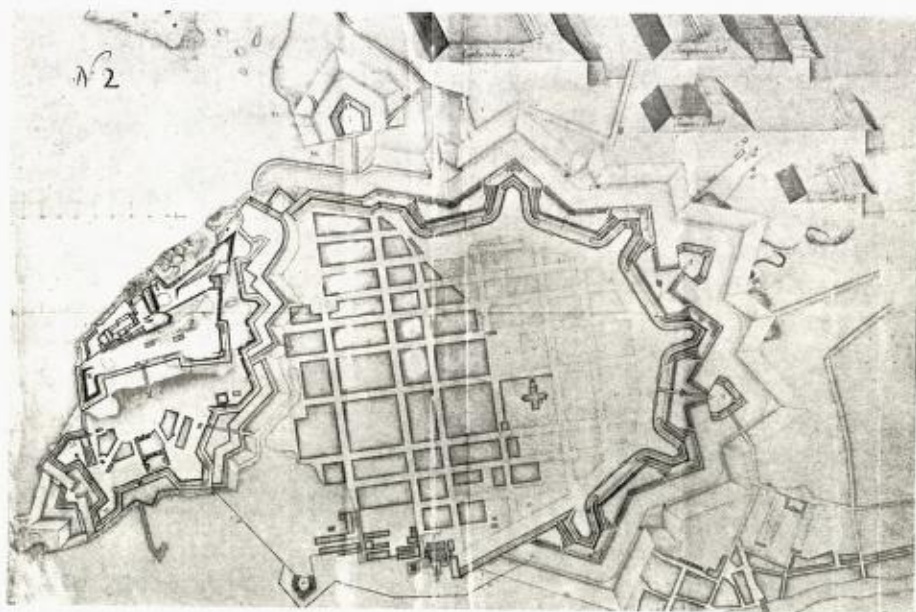
¹ Rikssark., Kbh., Krigskancelliets norske indkomne saker, dec. 1686, nr. 195; hertil hører kart nr. 1 i kartsamlingen; nr. 2, 3 og 4 i kartsamlingen henviser til indkomne saker i dec. 1687, men disse mangler i arkivet, og nærmere forklaring av planene med dem savnes altsaa; nr. 4 findes kopiert et par ganger blandt karter som indkom til arkivet fra G. W. Wedels dødsbo, og de der viste utvidelsesplanene henger derfor rimeligvis sammen med hans fæstningsplaner.

² Norske indk. saker, dec., nr. 109 (med kart nr. 8).

³ C. S. Widerberg i St. Hallvard II 101—113.

G. W. Wedel blev der da truffet foranstaltninger bli at omgi byen med palissader og rive ned de husene som laa i veien for arbeidet¹; men dette var tænkt som en rent provisorisk sikring, og da ufreden i Norden fortsatte selv efterat Danmark-Norge ved freden i Traventhal var kommet ut av den, blev der arbeidet videre med sporsmaalet.

Kong Fredrik IV's Norgesreise i 1704 hadde som et av sine hovedformaal netop at inspicere de norske fæstningene, og efter samraad med general H. E. v. Tritschler, det militære medlem av Slotsloven, paalægger

*Akershus og Kristianas befæstning.
Efter det Scheel-Schøllerske projekt 1704.*

kongen paa denne sin reise major, senere general H. H. Scheel og overkonduktor, senere oberst Caspar Schøller² at utarbeide en virkelig stor plan for byens befæstning.

Den Scheel-Schøllerske plan er ogsaa et virkelig storstilet projekt. Helt original er den ikke; den er nær beslegtet baade med Geelkercks plan av 1648 (ovfr. s. 45) og med Storm-De Seues projekt av 1692, men oisynlig meget omhyggeligere gjennearbeidet. Den er ikke fuldt saa storartet som Geelkercks — den holder sig bl. a. helt paa vestsiden av

¹ Rescr. 34, 104, 17/4 1700.

² De var begge fuldt utdannede fæstningsingeniører, og begge ved egteskap nær knyttet til Kristianipatriciatet, idet Scheel var gift med en datter av Gjord Andersen, Schøller med en datter av stiftamtmand Chr. Stockfleth.

Akerselven — men den er langt mere sammenhengende, opererer ikke i saa høi grad med enkelte fremskutte verker — den vil bare ha et enkelt slikt, paa Pipervikshoiden — og den omfatter tillike planen om en hel byregulering, efter Kristian IV's retvinklede princip, indenfor voldomraadet.

Men længer end til fantasiens luftige verden kom heller ikke dette siste forsøket paa at gjenoplive tanken fra 1624 om en enhetlig borg og bybefæstning; da en fiende i 1716 for siste gang nærmet sig Akershus' mure, hadde borgen en praktisk talt aapen by ved siden av sig.

For det 19. aarh.s sprogbruk var »Akershus« først og fremst »slaveriet«, fængslet hvor Ola Høiland og saa mange andre celebre forbrydere sat, og endnu den dag idag indtar Akershus landsfængsel en uforholdsmæssig stor del av pladsen paa Ørevolds fæstning.

Paa en viss maate kan man nok si at fæstningens eller slottets bruk som fængsel er likesaa gammel som Akershus selv, forsaavidt som særlig farlige eller særlig fornemme forbrydere helt fra det 14. aarh. av leilighetsvis har sittet forvaret i Akershus' kjældere. Men noget helt andet er den regulære bruk av slottet til fængsel — eller tvangsarbeidsanstalt — for ganske ordinære forbrydere. Den kan dateres til aaret 1652¹, da kongen paalægger statholderen at la dem som paagripes for ringe tyveri, arbeide i jern paa Akershus. Tidligere i det 17. aarh. hadde det været almindelig at sende slike folk til Danmark for at la dem arbeide for flaaten paa Bremerholm; delvis hadde ogsaa Båhus været brukt paa denne maaten. Men fra nu av blev altsaa Akershus det egentlige hovedfængslet.

I det 17. aarh. sat disse fangene i regelen i det uhyggelige kjælderfængslet som statholderen Chr. Urne i 1638 hadde indrettet under sydfløien i slottet; der kunde det imidlertid ikke rummes mer end en 10—12 stykker, og da antallet av fanger — baade de egentlige straffanger, »slaverne«, og militære arrestanter av forskjellige slags — begyndte at vokse sterkt efter aar 1700 og navnlig under elveaarskrigen 1709—20, blev det nødvendig at skaffe mere fængselsrum. I 1712 blev en gammel smie innrettet til slikt bruk; men den har sikkert ikke været hverken betryggende eller hensigtsmæssig, og eftersom fæstningen i den lange fredsperioden efter 1720 begyndte at tape endel av sit gamle militære præg, blev det bygget nye og store fængselslokaler, og »slaverne« blev et stadig mere fremtrædende træk i dens fysiognomi².

¹ NRR X 414.

² Om »slaveriet« og de andre fængslene paa Akershus, om fangenes liv, deres rømninger, deres mange fristelser og deres arbeide for folk i byen, se Colletts Gamle Christiania-Billeder.

ØKONOMISKE FORHOLD 1680—1709¹.

Den viktigste økonomiske forandringen i Norge — eller ialfald paa Østlandet — i anden halvdel av det 17. aarh. er sikkert ændringen i eiendomsretten til jord og skog. Grundlaget for økonomisk magt laa endnu i denne tid, hvor kapitalismen bare var i sin første utvikling, først og fremst i denne eiendomsretten, og fra reformationstiden av var det i første række kronen, i anden række adelen som var den store grundeier; byborgernes eiendomsret til jord (og skog) var endnu i Kristianias første menneskealder av noksaa underordnet betydning. Men en hovedlinje i den økonomiske utviklingen efter 1650 er netop den stigende koncentration av økonomisk magt i byene, og i byene igjen en koncentration paa forholdsvis faa hænder — med andre ord dannelsen av en virkelig kapitalistklasse, den klasse som L. Daae for Kristianias vedkommende har git det temmelig misvisende navn »Kristiania-patriciatet«.

Vi har i tidligere avsnit fulgt de tidligste led i denne utviklingen; i slutten av aarhundredet er utviklingen kommet saa langt at ogsaa tiden selv begynner at bli klar over tendensen, navnlig over veksten i den kapitalistiske trang til vinding, til fortjeneste.

Karakteristisk er forsaavidt en udatert memorial uten underskrift i riksarkivet om skogen og sagbruket i Norge, sandsynligvis forfattet i 1690-aarene — som et indlæg i diskussionen om den mangelfulde overholdelse av sagbruksprivilegiene av 1688 — av Hans Hansen Rosencreutz, som hadde været baade landkommisarius og krigskommisarius i Norge og som senere blev medlem av Slotsloven paa Akershus — altsaa en mand som maa forutsættes at ha sittet inde med betydelig sakkundskap om emnet.

Som skilleaar i utviklingen sætter denne memorialen 1644, krigen mellem Danmark-Norge og Sverige. Det gjaldt da at skaffe penger, og Hannibal Sehested fik i oppdrag at ordne dette ved pantsættelse av kron-gods. De nye innehavere, som ikke regnet med at beholde dette pantegodset,

¹ Væsentlig paa grundlag av frk. Sønstevoolds utarbeidelse.

la sig mere efter at »herje det end at verje det«, og desuten blev skogen ødelagt ved Selius Marselis' kontrakt med kronen om at skaffe defensions-skibe, som bare kunde betales ved at gi hollænderne adgang til stor, toldfri trælastutførsel fra Norge. Hovedgrunden til skogens ødelæggelse er imidlertid pantsættelsene. Adelen, som før 1644 sat med den største ødels-eiendom, var nemlig slik stillet at den kunde greie sig uten at angripe skogen for hardt, og ødelsbønderne fulgte deres eksempel. De nye pant-havere av borger- og bondestand derimot — som blev herrer over praktisk talt alt krongodset og hvis »sønner blev junkere« — gik løs paa skogen. Forfatteren er her fuld av bitter uvilje mot disse »nouveaux riches« og gir en meget ondskapsfuld skildring av deres nye, kostbare liv. De bønder som har kjøpt jord og skog har maattet laane hos borgerne; siden har de maattet gaa fra gaard og grund, og borgerne har kjøpt skogen — i andre tilfælder har borgerne drukket bonden fuld og narret fra bonden en større eller mindre del av hans eiendom; »og saa længe heter bonden min gubbe, min ven, min bedste far, min vesle bror; men naar skogen er uthugget og bondens regnskap vel langt, saa heter det: betal mig det du est mig skyldig, og saa maa skogen springe efter, at tie at de arme bønder, førend de kan komme til regnskap, som hunde mange dage maa ligge paa gaten for borgerens og kjøbmandens dør, hungrig og tørstig og alt for sit eget¹«.

Den bitre tonen i memorialen viser os en konservativ mand som med alle instinkter staar paa den gamle tids side mot den nye, og hans skildring tør vel være noget overdreven; noget klart blik for aarsaksforholdet har han heller ikke. Den egentlige aarsak til det nye borgerskaps magt over skogen ligger adskillig dypere, nemlig i den stigende værdi paa grund av den økende efterspørsel ute i Europa.

Aar	Deler	Bjelker	Spærrer	Skibsflaatens drægtighet	Tolden
1680	1 496 040	776 ¹ / ₂ tylv	270 ¹ / ₂ st.	20 700 lest	28 981 ¹ / ₂ rd.
1681	1 141 936	553 -	155 -	15 540 -	24 059 -
1682	1 380 705	713 -	200 -	18 890 -	26 797 -
1683	1 241 575	739 -	195 -	17 170 -	26 268 -
1684	1 433 413	464 -	159 -	19 110 -	27 461 -
1685	1 210 658	855 -	294 -	17 320 -	27 343 -
1686	1 143 399	604 -	226 -	15 920 -	21 829 -
1687	1 272 164	212 -	24 -	16 150 -	22 918 -
1688	1 321 344	254 -	82 -	17 140 -	21 770 -
1689	647 744	101 -	116 -	8 685 -	10 779 -

¹ R.A., Rentekammerets real. ordn. avd., skog- og sagvæsen 1617—99.

Tydelig blir den økende efterspørsel i den perioden, vi her skal beskjæftige os med, alt i det første fredsaaret efter 1670-aarenes krigsperiode, i 1680, da trælasteporten straks overstiger rekordaaret 1668; og oppe i denne høide holder den sig saa til og med 1688. Derimot er toldindtægtene i 1680-aarene gjennemgaaende mindre end i de gode trælastaarene fra 1668 av, hvad der — som tidligere nævnt — sandsynligvis hænger sammen med den ekstraordinært store import ved 1668, mens 1680-aarenes import maa ha været forholdsvis liten; dette sidste kan dog kanskje ogsaa

*Tukthuset i Storgaten, opført 1737—40. Gaardssiden.
Efter fotografi.*

forklares paa en anden maate; den systematiske toldsvig i stor stil som vi støter paa i 1690-aarenes Kristiania og som vi vil komme utførlig tilbake til, kan meget vel bære sin del del av forklaringen: selv om toldsvigen bare er blit systematisk gjennemført for en enkelt vare — f. eks. tobak — vil det kunne være nok til at forklare det forholdsvis lave tal for toldindtægtene i 1680-aarene¹.

¹ Drammen viser det samme forhold som Kristiania i 1680-aarene: stor trælasteport, men synkende toldindtægter (Tord Pedersen, Drammen II, s. 40 og 55). Ogsaa for Norge som helhet er toldintraderne synkende i 1680-aarene, fra 289 000 rd. i gjennemsnit i 1663—70, 256 000 i 1671—75 og 260 000 i 1676—79 til 250 000 i 1680—91 (C. Christiansen, D. danske Statshusholdn.s Hist. II s. 755); men denne nedgang skyldes i sin helhet en nedgang i de nordenfjeldske toldintrader (paa grund av at bergenserne nu har overtat sin saltimport selv), mens de søndenfjeldske tat som helhet viser oppgang.

Det er utvilsomt at den økede efterspørgsel efter norsk trælast i 1680-aarene hænger sammen med at englismændene nu for alvor er rykket ind som kjøpere ved siden av hollænderne. Vi har før set at alt i 1660-aarene var der ikke saa rent faa engelske skib paa Kristianias havn, selv om hollænderne fremdeles var i stort overtal. Og i 1677 kommer der til Drammen like saa mange englismænd som hollændere¹; men Tord Pedersen mener rigtignok at dette kan skyldes en speciel aarsak, idet

Polycarpus Reimanns gaard i Vaterland, hvor Karl XII bodde i 1716. Aarstallet 1693 i fløien. Efter fotografi.

Holland i dette aar endnu var bundet av sin krig med Frankrike, mens England var gaat ut av krigen alt i 1674. Den vældige opgang i engelsk skibsfart paa Østersjøen, navnlig paa Sverige, som Birger Fahlborg i sin tidligere nævnte undersøkelse om svensk skibsfart i 1660- og 1670-aarene fortæller om satte ind fra 1674 av, da England gik ut av krigen, vidner ogsaa om den vældige ekspansion i engelsk handel og skibsfart ved denne tid; det er den store sjø- og kontinental-krig i 1670-aarene som efter Fahlborgs opfatning betegner det egentlige gjennembrudd for engelsk handel og sjøfart, ialfald paa nordeuropæiske farvand.

¹ Tord Pedersen, Drammen II s. 54.

Direkte tal for Kristiania, som kunde bevise engelskmændenes sterkt økende andel i trælasteksporten, har vi desværre ikke; men man kan ad omveier regne sig til den. For 1687 viser trælasteksporten baade fra Arendal og fra Drammen en meget betydelig nedgang, uagtet de store aarsakene til nedgangen fra slutten av 1680-aarene av da endnu ikke var indtraadt, hverken sagbruksreglementet av 1688 eller den nye store europeiske krig (den pfalziske arvefølgekrig) fra 1689. For Kristiania er

*Generalitetsgaarden, senere Finansdepartementet, opført av Tøger Grøn 1714.
Efter fotografi.*

der derimot ingen slik nedgang, som man ser av tabellen ovenfor. Roar Tank søker i sin avhandling om Arendal under enevældet¹ forklaringen i paabudet om at alle trælasthandlere skulde eie skibsparter i forhold til størrelsen av sin trælasthandel. Et slikt paabud vilde vel imidlertid, om det blev fulgt, væsentlig føre til at en større del av trælastutførselen kom til at foregaa i norske skib, og kan ialfald ikke gi nogen forklaring paa forskjellen mellem Arendal og Drammen paa den ene siden, Kristiania paa den andre.

Forklaringen tør snarest ligge i forskjellen mellem den slags trælast disse byene utførte. Mens Kristiania, som tabellen ovenfor viser, væsentlig

¹ Arendal fra fortid til nutid, s. 179 f.

utførte bord, utførte Arendal væsentlig bjelker; og nedgangen i Arendal i 1687 rammer desuten ikke bordene, bare bjelkene. Utførselen fra Drammen er omtrent like stor av bord og av bjelker; men ogsaa her rammer nedgangen i 1687 bare bjelkene. Hvad ligger da nærmere end at anta at hollænderne har spesialisert sig paa bjelker, engelskmændene paa bord? Forholdet er nemlig det at i 1687 var der en slags toldkrig mellem Danmark-Norge og Holland, efterat handelstraktaten mellem dem

*Gaardsrum i Kirkegaten 7.
Efter fotografi.*

var utløpet i 1685 og en ny, sterkt protektionistisk toldtarif var traadt i kraft i Danmark-Norge i 1686; i mars 1687 utstedte provinsen Holland forbud mot seilas paa Norge, og først ved en prælimertraktat av 26/6 1688¹ kom man igjen til enighet slik at farten blev gjenoptat². Nederlænderne har seiret paa alle punkter; men i mellemtiden maa hollændernes trælasterførsel fra Norge ha ligget helt nede. I det norske toldkontor i rentekammeret i Kjøbenhavn, hvor man med megen spænding fulgte

¹ Christiansen, D. danske Statshush.s Hist. II s. 720 ff.

² Ifølge revisionsheftet til Kristiania toldregnskaper for 1688 fik tolderen der alt 7/7 ordre til igjen at opkræve tolden efter toldrullen av 1672, ikke efter den av 1686.

toldkrigen, forlangte man maanedlige indberetninger fra de norske toldere over anløb av hollandske skib, og av disse indberetningene er der bevart flere fra Moss, som alle viser, at ikke et eneste hollandsk skib har anløpet havnen. Dette peger ialfald tydelig paa at det hollandske seilasforbudet maa ha været ganske effektivt. Der er desuten blandt disse indberetningene bevaret et brev fra toldereren i Kristiania, Gerh. Treschow, med en ekstrakt som viser at fra 31. juli til 22. sept. 1688 — altsaa umiddelbart efter

*Akersgaten 23.
Efter fotografi.*

toldkrigens ophør — er der indkommet 8 dansk-norske skib¹ til byen, 3 franske, 17 engelske og 11 hollandske; i samme periode er gaat ut fra byen 5 norske skib til fremmede steder og 3 »rikerne og provinserne imellem«, 2 franske, 25 engelske og 9 hollandske. — Det er vel ikke urimelig at de hollandske skibene umiddelbart efter at farten var git fri, har indfundet sig i større antal end normalt, og at disse tallene altsaa gir et skjævt billede av den engelske overvegt paa Kristianias havn.

Beklagelig er det bare at vi ikke har slike skibsopgaver for mer end disse tre maanedene.

¹ Desuten er der kommet og gaat en del mindre fartøier (pinker, smakker, galliøter.)

Hverken Fredrikshald, Fredriksstad eller Larvik rammes, som Tank har paavist, av Arendal-Drammens nedgang i 1687. Rimeligvis har da ogsaa disse stedene væsentlig utført bord og væsentlig solgt til engelskmændene; for Fredrikstad og Fredrikshald har man opgave over mængden av bord som er utskibet i 1684—85 og 1686 og kan ved en sammenstilling av disse opgaver med toldregnskapene ialfald beregne at bordene i disse to byer maa ha vært hovedutførselsartiklen; for Larvik derimot tillater

ikke tallene nogen slik beregning.

Engelskmændene har, som det vil fremgaa, hat sin vigtigste fart paa bestemte norske havner, nemlig de som hadde bord (og master) at utføre. Og et vidnesbyrd om størrelsen av de handelsinteresser England efterhaanden hadde faati Norge, er at den engelske kongen i 1686 utnævner Daniel Buts til konsul for den engelske, skotske og irske nation i Norge, med bopæl i Kristiania.

Sandsynligvis er Buts den første fremmede konsul i Norge i det hele. Det aapne brev som gir meddelelse til statholderen Gyldenløve om hans utnævnelse, fins nemlig i kancelliindlæggene (i riksarkivet) for 1693 vedlagt en ansøking fra Generalstatene i Nederlandene om at

*Karl XII's gate 28.
Efter fotografi.*

faa ansætte Teves Dominicus, kjøbmand i Bergen, som nederlandsk konsul i Norge, og da missivet for den nederlandske konsul av 1693 har ganske samme form som det for den engelske av 1686, tør man vel anta at brevet om Buts er blit vedlagt brevet om Dominicus, fordi det var det eneste mønster man hadde at gaa efter.

At Daniel Buts har gjort hvad han kunde for at vareta de engelske interesser i Norge, fremgaaer ialfald av et enkelt dokument, nemlig et brev fra skibsmaalingsdirektøren i Norge Daniel Knoff til oberrentemesteren i rentekammerets norske toldkontor i Kjøbenhavn i 1688, altsaa to aar efter Buts' utnævnelse. Daniel Knoff er blit anklaget for at det ved

skibsmaalingen i Norge forekommer bestikkelser, og denne anklagen er kommet fra »en person som lader sig her kalde engelsk konsul i Kristiania, ved navn Daniel Buts«; den skyldes efter Knoffs opfatning mere »et hadefuldt og skarnagtig gemyt end en ren og retfærdig sak«, og det ser efter brevet ut som om Buts har indgit klagen til den engelske envoyé i Kjøbenhavn, som igjen har fremmet den til de dansk-norske myndigheter. Hvad klagen egentlig gaar ut paa, faar vi ikke vite; men Knoff er meget forbitret paa Buts, som »instigerer« de engelske kjøbmænd og skipperne til at være stridige mot betjentene, og som desuten kræver en avgift av hvert skib for sine forretninger, og hvis skipperne ikke betaler godvillig, lar skibene arrestere, efter at de er klare paa toldboden; »dersom han saaledes maa kontinuere, skal han idelig øve fortræd«¹.

Naar vi i de tyve aarene mellem midten av 1660-aarene og midten av 1680-aarene finder en saa vældig vekst i sagbruksvirksomhet over hele Østlandet, som den der faktisk kan paavises, maa dette, efter hvad der her er anført, aapenbart skyldes den sterkt stigende engelske efterspørsel efter bord i bestemte havner.

Til belysning av stigningen i sagbruksvirksomheten kan vi eksempelvis anføre at det paa Nedre Romerike i 1664 — ifølge sagskatregnskapene — var 69 sager. Sagbrukskommisionen i 1688, som foretok den store reduktionen av sagbrukenes antal, har imidlertid 160 numre paa Nedre Romerike, altsaa over dobbelt saa mange.

Fordelingen av eiendomsretten til sagbrukene var endnu i 1650- og 1660-aarene temmelig jevn; men ogsaa i dette forhold synes det i de følgende tyve aar at være indtraadt en betydelig ændring, som vi imidlertid bare kan belyse ved eksempler, ikke ved statistiske oplysninger.

¹ RA. Brev og indberetn. til det norske toldkontor, søndenfjelds og nordenfjelds, 1660 — 1700; 11. febr. 1688.

*Karl XII's gate 28.
Efter fotografi.*

Det bedste eksemplet er vistnok foged paa Øvre Romerike, senere assessor Anders Simonsen, en karakteristisk type paa den nye tids handelsmænd, en av de første Kristianiaborgere som drev trælasthandel i rigtig stor stil. Han var jøde av fødsel og var ved 1656 proviantskriver paa Båhus, men kom efter Roskildefreden til Norge, hvor han fra 1659 til 1675 var foged paa Øvre Romerike. Her maa han ha lagt grunden til sin rigdom og begyndt at lægge sig efter jord- og skogeiendommer; men rigtig alvor i hans erhvervelser blev det dog først efter at han i 1675 hadde tat avsked fra fogedstillingen og var flyttet til Kristiania; i 1684 blev han saaledes eneeier av hele Hadelands almenning¹.

I sagskatregnskapet for 1664 er Anders Simonsen opført som eier av en eneste sag, nemlig Krokfos sag paa Øvre Romerike, som i 1653 hadde været eiet av den gamle sognepresten i Kristiania, mag. Trugels Nielsson; men i 1688, da sagbruksreduktionen blev gjennomført, stod han som eier av 28 sager, av hvilke de 22 blev »reduisert«. Da han i 1688 søkte kongelig konfirmation paa de sagene han fik beholde, klaget han som saa mange andre over det uretfærdige i reduktionen²; og i 1691 gjentok han klagen: den samlede skur paa de seks sagene hans — 53 500 bord — var ikke mer end han kunde skjære paa en enkelt av dem; de reduserte sagene var tildels op til 50 og 80 aar gamle; desuten eide han to sager i Akerselven, hvorav den ene blev redusert, mens han paa den andre bare fik skjære 6 700 bord, endda hans naboer i samme elv fik skjære 20 000 bord paa en sag. Det han egentlig vil opnaa ved sin supplik, er ret til at skjære en hel del tømmer som han hadde skaffet frem til sagene sine før reduktionen³ — efter hans eget sigende mellem to og tre tusen tylvter.

Trods klagen kan det ikke ha været saa ilde med ham. Av et kancelliindlæg fra 1690 ser man at han fløter mere end nogen anden til Bingen lænse, det ældgamle samlingsstedet for alt tømmeret i Glaama og Vorma⁴; men han er saa vrien at lænsforpakterne gaar træt av hele forpaktningen og vil overdra den til eieren av Bingen gaard, general Hausmann⁵, som ogsaa virkelig overtar den. For aarene 1680—88 skyldte Anders Simonsen lænsforpakterne en avgift paa 788 rd., og med en avgift av 5 rd. pr.

¹ E. A. Thomle: Lidt om assessor A. S., hans hustru, deres born og deres slægt, i Norsk tidsskr. f. genealogi, III s. 89.

² Kancelliindlæg, 17.10 1688.

³ RA., Kane. real. ordn. avd., Skog og sagvæsen i alm.

⁴ Det synes ved Bingen at ha været et slags offentlig tømmermarked hvor Kristianas og Fredriksstads borgere kjøpte op tømmer til sagbrukene sine. Eierne av Bingen gaard brukte ikke lænsen selv, men bortforpaktet den; i 1684 hadde brødrene Povel og Anders Torstensenner og Christence, sal. Oluf Torstenssons, lænsen i forpaktning, og de hadde ret til at ta 5 rd. i avgift for hver 100 tylvter tømmer (Wessel-Berg, Rescr. 12.7 1684).

⁵ RA., Kane. indlæg 14.6 1690.

100 tylvter vil det si at han i disse 8 aarene har fløtet 15 760 tylvter til Bingen lænse. Av 18 tylvter tømmer blev det skaaret 1000 deler paa Kristianiaborgernes sager i gjennemsnit, og Anders Simonsen har altsaa i disse aarene kunnet skjære over 100 000 deler om aaret paa sine sager, bare av det tømmer som han fik fra Oplandene. Men vi vet jo at han desuten eide ialfald Hadelands almening og sikkert ogsaa anden skog, saa hans aarlige salg til utlændinger eller utførsel paa egne skib maa ha været endda meget mer end disse 100 000 bordene, rimeligvis det dobbelte eller ca. 20°/_o av hele Kristianias trællastsalg¹.

Det er forsaavidt ikke at undres paa at han klaget over sagbruksreduktionen som reduserte hans aarlige skur til 53 000 bord eller ca. ¹/₄.

Fra 1677 av finner vi ogsaa Anders Simonsen som skibsreder; men for ham som for Kristianiaborgerne forøvrig fik denne virksomheten dog først ut i 1690-aarene nogen større betydning. —

Denne vældige utvikling av trælshandelen maatte naturlig igjen reise det gamle problem om bevaringen av skogen i Norge. Da Jens Juel, som bl. a. var præsident i Kommercekollegiet, i 1685 fik ordre til at uttale sig om tømmerlasten og skogshugsten i Norge, erklærte han at »disse materier er saa viktige at man nok kan sige at hele Norges erholdelse derav dependerer; ti derav og av det som derav herrører og endelig tillikemed vil reguleres, vil dependere enten det skal blive et besat og beboet kongerike eller øde klipper og moradser, og ikke komme til at ligne kolonier i Westindien som folk paa nogle aar tager og skraper det fete av og

Overhofretsassessor Anders Simonsen.
Efter stik av Schaten, efter Andreas Qvants maleri.

¹ Anders Simonsen alene har altsaa nu tilvirket og utskibet to—tre ganger saa meget som det i aarene 1624—30 blev solgt av alle Kristianias trælshandlere tilsammen. Det gir ogsaa et billede av trælshandelens vekst.

siden forløper, vel vitendes at hele syndenfelds, omendskjønt nogle smaa deler derav er med akerdyrkning og bergsbruk cultiveret (hvilke siste dog mesten ved timmerlasten er undertrykt), bestaar og lever den fornemste, største og beste del av timmerlast og det andet for litet eller moxen intet at regne«. Saken kan imidlertid ikke avgjøres i Kjøbenhavn, men bare efter undersøkelser paa stedet. Sagbrukenes antal og skur bør vistnok begrænses og nationen bringes i fart derved at det paalægges enhver at eie skibsrum i forhold til sit bruk¹.

Ved reskript av 18. jan. 1687 blev det, som alt nævnt, paalagt enhver trælsthändler og sagbrukseier at eie skibsrum i forhold til sit bruk, 1 lest for hver 3000 bord aarlig skur og forholdsvis for tømmer, og samme aar blev den store sagbrukskommissionen nedsat.

Av dennes materialer om deleftørselen — altsaa ikke bjelker o. l. — fremgaar det at Drammen staar som nr. 1 ogsaa for delene, Kristiania som nr. 2 og Svinesund som nr. 3; Drammen og Kristiania har i 1680-aarene hat en aarlig utførsel av 1—1½ mill. deler hver, Svinesund 7—800 000. Langesund derimot, hvis samlede trælstekspport var større end Kristianas,² utfører mindre end ½ mill. deler, og Arendal, hvis samlede trælstekspport var næsten jevnstor med Kristianas, bare noget over 100 000 aarlig. Gjennemsnittsutførselen fra hele det søndenfjeldske Norge i de tre aarene, opgavene gjælder, er 5 308 144 deler.³

Hvor stor andel av den samlede trælstekspport delene har utgjort, kan beregnes paa følgende maate: De samlede søndenfjeldske toldintrader var i 1680-aarene gjennemsnitlig ca. 210 000 rd.; regner man derav importtolden til 1/12,⁴ blir altsaa trælsttolden ca. 192 500 rd., hvad der — efter 1 1/8 rd.s told av skibets drægtighet — svarer til en skibsflaate paa 171 111 lester for den søndenfjeldske trælsthändler, og med et skjønsmæssig tillæg for trælsthändler fra Romsdal og Trøndelagen til ca. 200 000 lester ialt. Derav kræver delene ca. 66 000 lester, eller omtrent 1/3. Det gyldne aar 1668 kan da neppe ha overgaat 1680-aarenes middelsaar med mer end ca. 50 000 lester, og aarene 1669—71 har vel hat omtrent de samme tal at opvise som 1680-aarene.

¹ RA., Kanc. indl. 1686 (dat. 4to 1685).

² I 1690-aarene er Kristianas gjennemsnitlige utgaaende told (som praktisk talt falder sammen med trælsttolden) 12 584 rd., Langesunds 15 002 rd. RA., Summariske ekstrakter og opgaver over d. søndenfj. told og konsumtion.

³ Av statskollegiets uttalelse om sagbrukskommissionens indstilling fremgaar det at det efter sagbrukseiernes opgave var 1200 sager i det søndenfjeldske Norge, med en aarlig skur av 6 389 700 bord — et tal som visselig er for høit, da sagbrukseierne av frygt for reduktionen hadde interesse av at opgi saa stor skur som mulig. Jfr. Kommercekoll.s mem. prot. 1705—06, s. 189 (i Raadstuark., Kbh.). Paa den anden side tør tallet i teksten kanske være sat for lavt.

⁴ Dette tallet er hentet fra specificeringer i 1690-aarene, men er kanske litt for lavt, da man i disse aarene maa regne med utstrakt toldsvig.

Sagbrukskommissionen og statskollegiet foreslog en reduktion slik at 536 sager med en aarlig skur av 1348782 bord — altsaa smaasager — skulde nedlægges, mens 664, med en aarlig skur av 5040918 bord, skulde faa bestaa, dog saaledes at deres samlede skur skulde bringes ned til 3 376 600 bord.

Til skogens bevaring kunde imidlertid denne reduktionen ikke hjelpe stort, al den stund der ingen begrænsning var sat for bjelkeutførselen — for ikke at tale om at der ingen effektiv kontrol kunde føres eller blev ført med at der ikke blev skaaret ulovlig.

Om fordelingen av den fortjeneste, trælasthandelen gav i Kristiania, faar vi nogen oplysninger i anledning av et cirkulære som rentekamret den 16. juli 1699 utsendte til toldere, amtmænd og andre sakkyndige, om spørsmåal vedkommende trælasthandel, sagbruksreglementet o. s. v. Fra Kristiania kom det ind svar — foruten fra tolderen Frantz Jørgensen, som er litet at stole paa — ogsaa fra en kjøbmand Niels Tobiesen, og det er ganske værdifuldt.

Niels Tobiesen fortæller om sig selv at han er godt kjendt i Kristiania tolddistrikt, da han i otte aar har tjent hos tiendeskriveren i byen Nicolai Flyggen, »i de gode skibsfartstider«, og han hævder at det i Kristiania fins 18 sagbrukende personer av kongelige betjenter — militær og civil stand — av borgere derimot ikke mer end 13 og »mestendelen av dem bruker ikke mere end ungeferlig seks av de førnævnte«. Han er selv en varm talsmand for at de reduserte sagene skal tas i bruk — han er jo selv en av de haardt rammede gemene borgere — og han argumenterer bl. a. med at bønderne i de distrikter hvor sagene er redusert, ganske geraader i armod, mens de staar sig godt der hvor sagene er i virksomhet, »ihvorvel de i disse aaringer (o: siden reduktionen) ikke har faat saa meget for sit tømmer, samt tømmerkjørsel og bordkjørsel som udi forrige tider, da det gemene borger-skap brukte noget hver«.¹

At reduktionen gik ut over det »gemene borger-skap« har Niels Tobiesen utvilsomt ret i. I 1664 var samtlige sagbruk paa Kristianiaborgeres hænders fordelt paa 48 brukere, i 1699 altsaa paa 31; det er ikke saa liten indskrænkning endda, og endda større maa den ha været, naar man tænker paa den sterke vekst i brukenes — og i nogen grad vel ogsaa i eiernes — antal fra 1664—1688. Sagbruksreglementet betyr virkelig at visse slekter faar et likefrem monopol paa sagbruksnæringen, og der er dermed en tydelig tendens til at den økonomiske magt i byen skal knyttes til disse slektene. Hvor fort denne utviklingen vilde ha gaat, om freden ute i Europa hadde holdt sig, er det ikke godt at si — kanskje ikke saa svært. Nu kom imidlertid i 1689 den pfalziske arvefølgekrig (til 1697), og nogen faa aar

¹ RA., Rentekam. real. ordn. avd., Skog- og sagvæsen kron. ordn. 1617—99.

derefter igjen den spanske arvefølgekrig, og i de 20 aarene denne europæiske krigsperioden varte, inden Danmark-Norge selv blev trukket ind i krigen (1709), stod østlandets handelsstand overfor en konjunktur som aldrig tidligere. Først og fremst blev det nu med et slag skapt en ny skibsfartsnæring som denne del av landet aldrig før hadde kjendt, og der dannes nu formuer av virkelig anselige dimensioner, likesom der i Kristiania vokser frem et aristokrati av civile og militære kongelige betjenter,

*Smalgangen.
Efter fotografi.*

av kommerceraader, admiralitetsraader, justisraader og andre raader, som nu i saakaldte egne skib og for egen regning driver store og omfattende forretninger.

Vistnok har vi grund til at tro at en ikke liten del av denne krigstidsvirksomheten i realiteten blev drevet for fremmed kapital — selv om vi naturligvis ikke har tal til at bevise det; men det er paa den andre siden heller ikke tvil om at der ved denne virksomheten blev tjent saa mange penger at det gav selve kapitaldannelsen i Norge et mægtig støt fremover.

Hvor eventyrlig 1690-aarenes nye skibsfart i virkeligheten maa ha tat sig ut for samtiden, forstaar man først, naar man gjør sig klart, hvilke

vanskeligheter den danske og norske skibsfart i det hele havde at kjæmpe med, naar det var fred mellem sjømaktene. De forskjellige dele av monarkiet hadde meget uensartede interesser. For Danmark, som ingen synderlige eksportvarer hadde, gjaldt det først og fremst at lægge sig efter transithandel, og handelen paa Frankrike blev for danskene en vigtig ting. For den bergenske fiskehandel var trafikken paa den pyrenæiske halvø, ikke mindst salthandelen paa Portugal, et kjernepunkt. Fra 1670-aarene

*Mikkelsgaarden ved Vaterlands bro.
Efter fotografi.*

av eksisterte der virkelig ogsaa baade i Kjøbenhavn og i Bergen en slags begyndelse til et skibsrederi.

Ganske anderledes i Kristiania. Salthandelen var her rent uvæsentlig; for at forsyne byen og dens opland klarte man sig godt med et par skibsladninger om aaret.¹ Her var enhver skibsfart avhængig av Holland og England, som hver for sig var fuldkommen overmægtige som konkurrenter. Navnlig var hollændernes økonomiske overmagt saa stor

¹ Ifølge oplysning i en memorial fra kommercekollegiet angaaende en ansøgning fra en del redere i Kristiania om avgiftsfrihet for et nyt skib «Christiania» i 1687.

og frygten for den saa grundfæstet at der var litet haab om under normale omstændigheder at kunne ta op nogen kamp med dem.

Noget anderledes stillet det sig overfor England, som hadde tat op kampen mot de smaa nationers arvefiende Holland og som ved navigationsakten hadde git de smaa nationer haab om at ogsaa de skulde kunne tjene paa en handelspolitik efter friere linjer. Men naturligvis viste det sig snart at Englands handelspolitik var likesaa nationalt bestemt som Hollands,

*Gaardsrum i Storgaten 4.
Efter fotografi.*

og i en memorial av 1686¹ beklager da ogsaa kommercekollegiet sig sterkt over alle de »akter«, som England beskytter sin egen og undertrykker de andres handel med. Først var det »act of navigation«, som forbyr andre skib at fare paa England end de som er bygget i de land, hvor de hører hjemme, og som forbyr at føre andre varer til England end de som vokser eller er tilvirket i de land hvorfra de utskibes. Begge dele, mener kollegiet, geraader til kommersiens høieste gravamen og betyngelse. Det skulde vistnok ogsaa gjælde alle andre nationer; men man har lagt merke til at engelskmændene tar det mindre nøie med andre land; hollænderne har

¹ Komm.koll., mem. prot. 1685—88. s. 157 (3/7 1686); Raadstuark., Kbh.

f. eks. faat lov til at indføre rhinskvin til England, under den prætext og foregivende at det av Rhinstrømmen nederkommer og deres land endelig igjennem maa passere. Nu mener kollegiet at endel av H. M.s lande ifølge sin beliggenhet ved sundet og belterne staar i samme forhold til varer som kommer fra Østersjøen som Holland til rhinskvinen, og at de derfor burde faa lov til at føre de østersjøvarer som maa passere sundet og belterne og nu trænges i England, til dette land.

*Gaardsrum i Storgaten 2.
Efter fotografi.*

Videre klages det over en anden »act«, som helt forbyr import av fiskevarer til England, over at svenskene, til skade for nordmændene, faar lov at betale procenttold (o: værditold) av sin træløst, over høie ballast- og fyr-penger o. s. v. Alt i alt synes England at ha det »øiemed« i sin handelspolitik overfor Danmark-Norge, at »de varer som falder i E. M.s lande og de ikke av ytterste nød behøver, de ved adskillige inventioner forhindres at maa heller kunde indføres, mens de som endelig behøves, som træløst, alene med engelske skibe at skulle føres.«

Det er saaledes fuldt forstaaelig at det gik traat med utviklingen av en selvstændig skibsfart i de østnorske byene, og selv de gode 1680-aarene

bragte ikke nogen synderlig forandring.¹ Vistnok er der fremgang i skibenes samlede drægtighet fra aar til aar; men i betragtning av at en normal trælasterdrager i de dager hadde en drægtighet av 200 lester og derover, er fremgangen helt bagatelmæssig, og selv en tilsynelatende saa stor fremgang som den fra 1687 til 1688 betyr bare en tilvekst av et eneste skib — den direkte følge av den oftere nævnte forordning av 1687 om at trælasterhandlere skulde eie skibsparter i forhold til sit bruk. Tilveksten bestaar i det av Oluf Hellesen førte skib »Engel Gabriel« paa 255 lester, som ikke mindre end 12 kristianiaborgere var redere i (Anders Simonsen, Peder Nielsen Leuch, Paul Petersen Vogt, Jørgen Paulsen, Peder Pedersen Müller, Paul Ibsen, Christen Hansen Thideman, Frantz Pedersen, Herman Krefthing o. fl.). De fleste av disse parthaverne, som altsaa allesammen driver trælasterhandel, finder vi igjen i 1690-aarene og de første aarene efter 1700 som byens mægtigste redere.

Men uten krigen er det liten grund til at tro at forordningen av 1687 vilde faat nævneværdig betydning for utviklingen av en skibsfart i Kristiania. En slik begunstigelse som den hemmelige bestemmelsen om at norske og danske skib skulde nyde en »avkortning« i trælasterfolden paa $\frac{1}{7}$ i forhold til fremmede skib f. eks., viser sig ikke at ha været til synderlig nytte. Fra 1680 av er der opbevaret lister over denne »avkortningen«, og ved hjelp av dem kan man regne sig til den samlede drægtighet av de danske og norske skib som besøkte Kristiania²; det er Morten Jansens førende skib Gedeon, som fra 1670-aarene av hadde hørt hjemme i Kristiania og længe var byens eneste skib; det gjorde i 1680 tre reiser fra Kristiania med trælaster, 5. april, 21. juni og 21. aug. — dernæst Niels Rasmussens førende skib av Drammen (124 lester) og Jan Falchs av Bragernes (218 lester) og forresten bare sønderborgere. Selv de gode tider i 1680-aarene har altsaa ikke evnet at skape noget skibsrederi av betydning i Kristiania eller at opmuntre andre norske eller danske skib til at besøke byen. Ikke engang $\frac{1}{10}$ av byens trælasterutførsel kunde den hjemlige skibsfart greie at besørge.

1					
Aar	Skib	Skuter	Aar	Skib	Skuter
1680.....	169 lester	77 lester	1685.....	265 lester	42 lester
1681.....	169 "	73 "	1687.....	297 "	40 "
1683.....	237 "	107 "	1688.....	552 "	34 "

² 1680 ca. 1313 lester	1684 mangler	1687 ca. 896 lester
1681 " 1276 "	1685 ca. 498 lester	1688 " 1213 "
1682 mangler	1686 mangler	1689 " 1120 "
1683 " 1145 lester		

Alt nogen ganske faa aar efter krigsperiodens begyndelse merker man imidlertid en betydelig forandring. I 1690-aarene blir vort materiale betydelig bedre; vi faar lister baade over de skib som horer hjemme i byen, og over de som nyder $\frac{1}{7}$ avkortning i tolden, og over alle de skib som utfører træl原因 fra byen; og paa grundlag av disse lister kan der stilles op en tabel som viser hvorledes under den pfalziske arvefølgekrig den alt overveiende del av byens træl原因utførsel sker i norsk tonnage, og hvorledes byen selv overtar en større og større del av sin egen træl原因eksport¹. Maksimum blir naadd i 1696 med 6 633 lester, det vil si over halvdelen av det »skibsum» som i dette aar har gaat fra Kristiania til fremmede steder². Og samtidig er ogsaa de andre norske byenes andel i træl原因eksporten fra byen vokset; i 1692 er den endog næsten dobbelt saa stor som Kristianias egen; men siden synker den rigtignok jevnt til fordel for byens egen.

Mest paafaldende er likevel den voldsomme nedgangen i antal og drægtighet av de fremmede — hollandske og engelske — skibene, som besöker Kristianias havn i krigsaarene. Og at det er krigen som her er den avgjørende faktor, fremgaar klart av den sterke stigningen i det første fredsjaar, 1698; da besørger hollændere og engelskmænd pludselig igjen halvparten av byens træl原因trafik³.

Hjemme- hørende	1692		1693		1694		1695		1696		1697		1698	
	Ant.	Drægt.	Ant.	Drægt.	Ant.	Drægt.	Ant.	Drægt.	Ant.	Drægt.	Ant.	Drægt.	Ant.	Drægt.
I Kristiania . . .	18	2732 ¹ / ₂ l.	29	4488 l.	23	3918 l.	37	6012 l.	42	6633 l.	30	4989 l.	29	4587 l.
I andre norske byer	36	5121 ³ / ₄ *	28	4033 *	25	3490 ¹ / ₂ *	23	3477 ³ / ₄ *	22	3267 ¹ / ₂ *	14	2438 *	10	2003 ¹ / ₂ *
I England	3	404 *					1	53 *	3	474 *	1	172 *	28	3778 *
I Holland					9	384 *	8	1363 ¹ / ₂ *	2	435 *	2	360 *	12	2395 ¹ / ₂ *
I Sverige	3	270 *	1	90 *			1	190 ¹ / ₂ *						
I Danmark	4		4		8		3		5		3		3	
I Slesvig	16	1992 *	12	1460 *	4	307 *	5	739 *						
Samlet dræk- tighet paa skib og skuter som har utført træl- 原因 fra Kri.a.		10460 l.		11328 l.		8840 l.		13080 ³ / ₄ l.		11697 ¹ / ₂ l.		7959 ³ / ₄ l.		12764 l.

Bare for aarene 1693, 94, 95, 96 er disse tallene helt fuldstændige, idet vi bare for disse aar har opgaver over de *skuter* som har nydt avkortning i tolden. De danske skutenes drægtighet er ikke regelmæssig opgit; de fleste av dem er betegnet som Kgl. Maj.s skib, som faar lasten toldfri.

² Træl原因en til Danmark kan vi ikke faa rede paa; den er toldfri, rentekammeret har derfor ingen interesse av at holde rede paa den, og vi faar følgelig ingen opgaver i toldregnskapene.

³ Desværre mangler vi et tilsvarende materiale for de følgende fredsaaarene 1699—1701; men hadde vi hat det, vilde det visselig ha vist et lignende forhold som 1698.

Alt peker paa at en lignende, rent hektisk, opblomstring av en ny næringsvei — skibsfart — i disse krigsaarene har foregaat ikke bare i Kristiania, men i hele det sydøstlige Norge¹. Den samlede mængde av eksportert last har vel været mindre i 1690-aarene end i 1680-aarene; men til gjengjæld har næsten hele eksporten foregaat i norske, for en mindre del ogsaa i danske (slesvigske) skib, og den norske flaaete som var beskjæftiget i trællasttraden, maa sikkert ha været av en ganske anselig størrelse.

*Svalgang, Brogaten 6.
Efter fotografi.*

Vil man forsøke ved hjælp av toldregnskappene at beregne størrelsen av denne flaaete, maa man altid ta i betraktning at 1690-aarene — som slike høikonjunkturer altid vil være — var en glanstid for smugleri og toldsvig i Kristiania, og at toldregnskapenes tal — navnlig naar det gjælder importtolden, mindre naar det er tale om trællasttolden — vil være for smaa. Regner man hele den utgaaende told som trælstattold (hvad der bare gir en ganske liten feil, idet den øvrige eksporttold var rent bagatelmæssig, og feilen blir sikkert mer end op-

veiet av det som blev smuglet ut og altsaa ikke kom ind i regnskapene), er der fra det søndenfjeldske Norge i krigsaarene 1690—97 utskibet ca. 102 100 lester aarlig, og regner man at hvert skib gjennemsnitlig kunde gjøre tre reiser om aaret, har altsaa denne søndenfjeldske

¹ Jfr. Roar Tanks fremstilling i Den norske sjofarts historie I s. 448 ff. I flere henseender avviker dog hans opfatning fra den som her er høvdet; navnlig er han ikke klar over den betydelige andel, engelskmændene hadde i Kristianias skibsfart alt i 1680-aarene, og han kommer derfor til at vurdere opsvinget i 1690-aarene og dets aarsaker noget anderledes end her er gjort, likesom han lægger sterkere vekt paa virkningene av regjeringsforanstaltninger, som paabudet av 1687 om at trælshandlere skal ele skibsrum, o. l.

trælasteksporten krævet en skibsflaate paa omtrent 34 000 lesters drægtighed; men hvor stor del av denne flaaten virkelig var norsk, har vi ingen midler til at beregne med nogensomhelst nøiagtighet.

Krigsperioden i 1690-aarene har den samme virkning for norsk skibsfart som de store europeiske krigene i midten og slutten av det 18de aarh., da Danmark-Norge var neutralt, at skape en vældig opblomstring; men hvorfor hadde ingen tidligere europæisk krig virket paa lignende maate? I 1660-aarene var Danmark-Norge vistnok ikke neutralt; men i første halvdel av 1670-aarene — før den skaanske krig — stod monarkiet utenfor krigen i Europa, uten at det dengang førte til nogen slik fremgang for norsk skibsfart. Hvad er det som er blit anderledes siden 1670-aarene?

Det viktigste er sikkert at det i mellemtiden i Kristiania, som i de andre østnorske handelsbyene, er foregaat en betydelig »akkumulation«, opsamling, av kapital. I 1671 lot Kristianiaborgerne paa opfordring av kommercekollegiet bygge et defensionsskib paa 305 lester; det hadde 30 participanter. Det er karakteristisk for hvor ringe kapitalevne der endnu dengang fandtes hos Kristianias handelsmænd.

Forholdene i Bergen var i mange henseender anderledes. Der ser vi den hjemlige skibsfart ta luven fra den utenlandske alt i 1670-aarene; men saa var Bergen ogsaa en gammel handelsby, som visselig maa ha været langt kapitalrikere end Kristiania; desværre er Bergens økonomiske historie endnu ikke skrevet — det er en av de alvorligste mangler i vor historieforskning — men man gaar neppe feil ved at anta at kapitalopsamlingen i Bergen maa være av langt ældre dato end i østlandsbyene¹.

Voldgaten 8.
Efter fotografi.

¹ Noget lignende er ogsaa tilfældet med Sverige, som ifølge Birger Fahlborgs oftere citerte undersøkelse oplever sin første sjøfartsopt blomstring alt under de europeiske krigene i

Her i østlandsbyene er det den vældige opgangen for sagbruksdrift og trælasthandel i tiden mellem 1660 og 1688, som vi ovenfor har skildret, som har skapt den første store kapitalopsamlingen og derved ogsaa muligjort erhvervelsen av en norsk handelsflaate i 1690-aarene¹.

Fra et almindelig europæisk synspunkt var det utvilsomt et stort økonomisk fremskridt at de smaa neutrale magter under en krig mellem sjømagtene kunde besørge en væsentlig del av disses vanlige handel og

*Fru Hammersborg. Smuget fra Maschmanns gate op til Bjerggaten.
Efter fotografi.*

skibsfart. Det økonomiske liv kunde paa den maate til en vis grad gaa sin gang trods krigen, og de krigførende sjømagter var derfor ogsaa i nogen utstrækning interessert i at de smaa neutrale magter virkelig flk en neutral skibsfart i gang — forutsat naturligvis at denne skibsfart virkelig var neutral, ikke bare en forklædning for den ene eller den andre av de krigførende magter. For at sikre dette utviklet de krigførende magter et efter tidens forhold avpasset kontrolsystem — paa tilsvarende maate som vor tid, i andre former, har oplevet det under verdenskrigen — idet der av de neutrale skibene blev krævet ikke bare kongelige sjøpas, utstedt av centraladministrationen, men ogsaa raadstueattester, utstedt av de lokale myndigheter paa grundlag av redernes korporlige ed².

1660- og 1670-aarene, men som ogsaa, paa grund av sin gamle bergverksdrift, hadde en langt ældre og sterkere kapitaldannelse at bygge paa end Østnorge.

¹ I nogen grad har nok ogsaa sagbruksreduktionen spillet ind, idet — som Niels Tobiesen fortæller i sin ovenfor citerte memorial — sagbrukseierne nu satte sin formue i skib istedenfor i sagbruk og desuten satte sig i stor gjæld for at klare det. Niels Tobiesen hører selv til de sagbrukseiere, som saaledes er gaat over til at drive skibsrederi, idet vi finder han som medeier i »Emanuel» (163¹/₂ lester) og eneieer av »St. Johannes» (50 lester) og to mindre skuter.

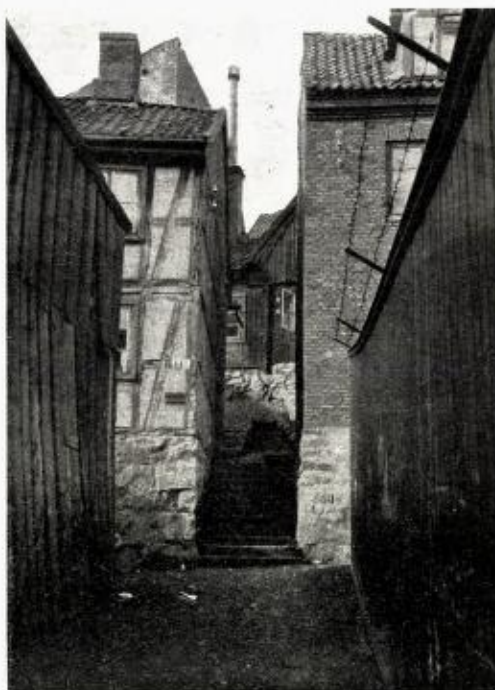
² Ved et reglement av 1695 blev det fastslaat at disse attestene skulde utstedes for hver reise (og ikke bare for hvert aar); i Kristiania blev de indført i magistratens kopibøker (raadstu-

Paa den andre siden sikret de neutrale magter sig, bl. a. ved en overenskomst mellem Danmark-Norge og Sverige, som gik ut paa at deres handelskib gjensidig skulde kunne gaa under konvoy av begge magters krigsskib.

Den praktiske virkning av de traktater og overenskomster som blev sluttet under krigen i 1690-aarene, var at Danmark-Norge i det væsentlige maatte nøie sig med ved sin skibsfart at besørge sin egen omsætning, mens det praktisk talt — i motsætning til Sverige som hadde et langt bedre traktatsystem — var avskaaet fra at drive fragtfart, mellem de krigførende og andre neutrale stater. —

I aarene 1692—98 møter vi paa Kristianias havn 113 forskjellige norske skib, med en samlet drægtighet paa 18082¹ 2 lester og en gjennemsnittsdrægtighet paa godt og vel 150 lester. Av disse skibene er 25 paa mellem 50 og 100 lester, 68 mellem 100 og 200, 25 mellem 200 og 300, og et — defensionsskibet »Christiania«, hjemmehørende i byen — over 300 (305 lester). Man ser at trælasten ruvet saa sterkt, tok saa megen plads, at det ikke skulde saa litet til for at de norske trælastbyene kunde greie sin egen trafik, om de ikke ovenikjøpet skulde ha den ærgjerrighet at ville begynde at drive fragtfart. Men følgen av den svære plads, trælasten krævet i forhold til importvarerne, var at trælastskibene i meget stor utstrækning maatte gaa hjem bare i ballast¹.

Den intime forbindelsen mellem de tre næringene sagbruk, trælasthandel og skibsrederi i Norge henger imidlertid ikke bare sammen med

*Fra Hammersborg. Smuget fra Maschmanns gate op til Bjerggaten.
Efter fotografi.*

bøger eller sessionsprotokoller). Desværre er disse bøgerne først bevaret fra 1702 av; men for den spanske arvefølgekrig har vi da ialfald denne ypperlige kilde til vor sjofarts historie.

¹ Ikke desto mindre regnet man i samtiden med at der kom -fast dobbelt saa mange penge- ind i landet, naar man eksporterte lasten og tok hjem importen i egne skib, som ved den tidligere ordning, da hele fragtbløpet gik i utlændingenes lommer.

disse forhold, men ogsaa med kapitalismens svake utvikling i landet. I et land som Holland f. eks. var det anderledes; det hadde ikke i sin egen handel eller produktion noget grundlag for den vældige skibsfart, det drev; men det hadde gjort formidlingen av varetransporten mellem de europæiske land indbyrdes og mellem Europa og koloniene til en selvstændig næringsvei.

En begyndende differentiering mellem trælasthandlere og skibsredere kan man dog nok skimte i Kristiania, ialfald efter aar 1700; man finder da — enkeltvis — baade trælasthandlere og sagbrukseiere, som ikke eier skibsparter, og skibsparteiere som ikke har sagbruk; og denne spiren til differentiering har sikkert sin sammenhæng med den oftere nævnte tendens til koncentration av kapitalen i denne perioden, hvorved baade trælasthandelen og den øvrige forretningsvirksomhet taper sin høkeragtige karakter.

Først i de nærmeste aarene efter aar 1700 faar vi et materiale som gir virkelige, statistiske oplysninger om skibsredere og trælasthandlere i Kristiania; men de forhold som da raar, har vel neppe været nævneværdig forskjellige fra 1690-aarenes. Derimot faar vi alt i 1690-aarene gjennom toldekstraktene oplysninger om de skibene som hører hjemme i byen, deres alder, redere og skippere; derimot er ikke de enkelte eieres part i skibet angit, og man kan derfor ikke faa ordentlig rede paa skibsredervirksomhetens fordeling, selv om man nok kan se hvormange det var som deltok i den:

Fartøier hjemmehørende i Kristiania indtil 1 lest drægtige.

Aar	Antal	Drægtighet	Antal redere	Antal skibsparter
1693	40	2857 lester	44	80
1694	38	2979 -	42	80
1695	44	3632 -	44	92
1696	36	4360 ¹ 2 -	38	93
1697	26	3254 -	31	73
1698	22	3060 -	30	63

Maksimum av samlet drægtighet blir altsaa naad i 1696, mens antallet av skib begynner at avta alt fra 1695; antallet av skib over 50 lester er derimot i vekst indtil 1696; skibenes gjennomsnittsstørrelse har været i stadig vekst, mens antallet av redere alt fra 1695 av er i nedgang¹.

¹ Som vidnesbyrd om, omend ikke som beviser for, tendensen til kapitalkoncentration er disse tallene meget lærerike.

Saa gaar i 1697 antallet av store skib (over 50 lester) sterkt tilbage, likeledes den samlede drægtighed og det antal lester som falder paa hver reder; og tilbagegangen fortsætter i 1698:

Fartøier hjemmehørende i Kristiania over 50 lester:

Aar	Antal fartøier	Drægtighed	Antal redere	Antal skibsparter	Paa hver reder
1693	16	2455 lester	24	57	102 ⁷ / ₂₄ lester
1694	16	2670 -	24	54	111 ¹ / ₄ -
1695	21	3319 ¹ / ₂ *	26	66	127 ² / ₃ -
1696	26	4158 ¹ / ₂ -	29	79	143 ¹¹ / ₂₀ -
1697	19	3038 -	27	61	112 ¹⁴ / ₂₇ -
1698	18	2971 -	26	57	114 *

For 1697 lar tilbagegangen sig let forklare av at Kristianiarederne det aar rammes av en række ulykker, samtidig med at flere skib sælges ut av byen. Skibet »Engel Gabriel« f. eks., paa 255 lester, forulykket under Holland; redere i det var en række av Kristianias største handelshus, Anders Simonsens arvinger, Jørgen Paulsen, Paul Petersen Vogt, Peder Pedersen Müller, Gjord Andersen, Christen Hansen Smith og Frantz Petersen Bergman. Samme aar blev oberst Caspar Herman Hausmanns skib »Den norske Bjørn«, som var paa 242 lester og i 1692 hadde faat defensionsskibs rettigheter, solgt til direktionen for det vestindiske kompagni i Kjøbenhavn, og »Den hvide Vindhund« — redere justisraad de Wiggers, Gjord Andersen, Erich Anker og Henrik Carlsen — forulykket under Holland; Gjord Andersens »Samson«, paa 175 lester, forliste under Viksiden, og Hausmanns skib »Bacchus«¹, paa 53 lester, er likeledes gaat under. Christen Tobiesen, som vi vil høre nærmere om senere, og hans medreder Zacharias Gran solgte »Den unge Tobias« (16 lester) til Eschild Jensen av Aarhus, og endelig forsvinder en skute paa 16 lester, som tilhørte Karen, avgangne Lorentz Tønders, i dette aar fra Kristiania tolderis bøker.

Værst gik disse svære tapene paa et eneste aar ut over Gjord Andersen; men han hadde formodentlig raad til at bære dem. Foruten i de ovenfor nævnte skibene hadde han parter i ti andre: i byens største skib, defensionsskibet »Christiania« (305 lester) var han syvende medeier, i »De Falch van Paradies« (223 ¹/₂ lester) fjerde, i »St. Johannes« (223 lester; ogsaa defensionsskib) femte (senere sjette), i »De Roos van Christiania« (196 lester) tiende (senere ottende), i »Stadt Christiania« (185 lester) fjerde, i

¹ Sikkerlig et »vinskib«, som gik paa Frankrike efter vin og brændevin.

»Emanuel« (163¹/₂ lester; bygget i Kristiania 1693) tredje, i »Patientia« (69 lester) femte; desuten var han eneeier av »Haabet« (112 lester), indtil han i 1696 fik en medeier, av »Bente Dorothea« (40 lester) og »Dorothea« (20 lester).

En endda større reder var vistnok Hausmann, som i løpet av disse aarene opføres som eneeier av syv skib, omend rigtignok ikke allesammen paa engang. I 1693 eier han saaledes »Den norske Bjørn«, »Hellig Christi-

Fra Hammersborg. Smuget fra Maschmanns gate op til Bjerggaten, parallelt med Kanten paa sydsiden. Efter fotografi.

stina« og kreyerten »St. Jørgen«, men mister i dette aar begge de to sidste ved forlis; i det hele tat er Hausmanns skib fulgt av uheld. I 1694 har han faat endnu et skib »Catharina« (157 lester), som han har endnu langt ind i den spanske arvefølgekrig, og i 1695 to smaa hurtigseilere, det ovenfor nævnte »Bacchus«, og »St. Andreas« (87 lester)¹. I 1696 kommer endelig dertil »De tvende Gyldenlewer« (194 lester), et nybygget skib, som straks efter fik defensionsskibs rettigheter og altsaa blev sat i fart paa Spanien eller Portugal.

Til de største skibsrederne i 1690-aarene hørte videre assessor Anders Simonsen, medeier i tre skib og (til at begynde med) eneeier av »Kongen av Danmark« (225 lester), av »Samson« (186¹/₂ lester), av »Anne Dorothea« (93 lester) samt av en liten

skute og en smakke — Paul Petersen Vogt og Frantz Petersen Bergmann, medeiere i henholdsvis otte og syv av de største skibene, Jørgen Paulsen i syv, Peder Pedersen Müller, Gerhard Treschow² og Peder Nielsen Leuchs arvinger hver i fire. —

¹ Under den spanske arvefølgekrig blev disse smaa hurtigseilerne navnlig brugt til den indbringende Frankriksfarten, og som vi vil se, naar vi kommer til den store toldsvigsaken i 1705, var det først og fremst til dem, de store smugleriene knyttet sig.

² Se noten næste side.

Fredden i Rijswijk i 1697 bragte, som ventelig kunde være, store vanskeligheter for denne pludselig opblomstrede skibsfart og avsløret ogsaa at den led av alvorlige indre svakheter.

Saa norsk som den tok sig ut, var den for det første neppe, selv om det kanskje kan være nogen overdrivelse i det, naar vicesatholder Gabel i 1705 i en rapport til kongen uttaler at Kristianiakjøbmændene mest bare er kommissionærer for de fremmede. Trods den korporlige ed som rederne maatte avlægge paa raadstuen om at de selv eide sine skib, uten alt lurendreieri og uten simulerte kontrakter med fremmede, kan det neppe være tvil om at adskillig hollandsk — kanske ogsaa engelsk — kapital har været interessert i den norske skibsfart. Desværre mangler materialet for fredsaarene 1699—1701; ellers vilde man nok ha kunnet se hvordan det ene skib efter det andre i stilhet forsvandt fra listene over skib som hørte hjemme i Kristiania¹, og endda har Kristiania nok været en av de søndenfjeldske byene som greiet sig bedst.

Vort viktigste materiale til at vurdere disse forhold er en fortegnelse fra mars 1704 over skib hjemmehørende i byen, oversendt fra magistraten til kommercekollegiet i Kjøbenhavn². I den finder vi igjen 11 av byens skib³ fra 1690-aarene,

*Fra Hammersborg. Smuget fra Maschmanns gate op til Bjerggaten, parallelt med Kanten paa vestsiden.
Efter fotografi.*

Treschow, som er en av de mest fremtrædende mænd i byens økonomiske liv ved aarhundredeskiftet, trær først ind som skibsreder i 1695, idet han da fratrær den tolderstillingen, han hadde indtatt siden 1687, og det ved lov var forbudt toldere at drive skibsrederi eller eie sagbruk.

¹ Fra andre byer, Arendal og Drammen, har vi ialfald et par løsrevne eksempler paa at redere har faat kongelig bevilling til at sælge sine skib utenlands.

² Kopi av den i byens sessionsprotokol 1702—8, fol. 107 b. Elerne kan ikke ses av den, men av raadstucertifikatene.

³ Med en samlet drægtighet paa 1 869 lester.

og det har altsaa vært det absolute minimum av hvad der blev reddet over fredsperioden; sandsynligvis er der bevart noget mer av flaaten, idet et par, rimeligvis forliste, skib kan antas at være erstattet av andre med samme navn, men litt anden drægtighet.

Listen viser at det er gaat værst ut over smaarederne; de store har klart fredens økonomiske paakjending meget bedre. Øverst paa listen staar fremdeles Hausmann med sine to store skib »De tvende Gyldenlewer« og »Catharina«. Blandt de 11 skibene finder man fremdeles igjen defensions-skibene »Christiania«¹ og »St. Johannes«, samt koffardiskibene »Slottet Aggershuus« og »De Roos van Christiania«; hovedeiere i disse fire var Gerhard Treschow, Gjord Andersen, Paul Petersen Vogt og Jørgen Paulsen; dertil kommer for mindre parter to Bragerneskjøbmænd Peder Søfrensen Moss og Christen Hansen Smith, og endelig har nu ogsaa James Collett kjøpt sig ind i saltskibene (defensionssskibene).

Følger man ved hjælp av raadstucertifikatene eiendomsforholdene til disse skibene (og til de andre skibene som det ikke her er grund til at følge i enkeltheter) utover i aarene fra 1704 til 1709, merker man en tydelig tendens fra de større redernes side til at kjøpe ut de mindre part-haverne, og et par av dem har det sin interesse at følge litt nærmere.

Først Gerhard Treschow, som efter hvad vi ovenfor har set, pludselig dukker op som reder i 1695, da han opgir tolderstillingen; men ved en senere anledning opgir han at han alt i 1692 kjøpte skibet »St. Peter« sammen med Anders Simonsen. Slik kan han vel ha været hemmelig reder ogsaa i andre skib i den tid, han ikke hadde lov til det paa grund av sin tolderstilling.

Og en ganske tilsvarende mistanke kan man ha overfor James Collett. I 1694 opføres han som reder i »St. Johannes«, men aaret efter er han borte; da kom nemlig det strenge reglement, som forbød alle andre end norske og danske undersaatte at ha part i norske skib. Og nu hadde James Collett vistnok bodd i Kristiania siden 1683; men han var hele tiden vedblit at være engelsk statsborger. Han var kommet over til Norge som faktor for engelske handelshus og fortsatte hele tiden at drive sin forretning som mellemmand mellem engelske og norske kjøbmænd. Endnu i 1702 tænkte han for alvor paa at reise tilbake til England og drive sin forretning derfra og overlate sin forretning i Kristiania til sin faktor Mikkel Heide²; men da det kom til stykket, blev det ikke noget av denne tilbakereisen, og aarsaken til det maa sikkert søkes i utbruddet av den

¹ Bygget i Sandvika 1695 av den engelske skibsbygmester Joseph Harle (Kria. sessionsprot. 1702—8, fol. 32 b).

² Kria. sessionsprot. 1702—8, fol. 38. Jfr. A. Collett, Familien Collett og Christianialiv i gamle dage (Kria. 1915), s. 9 ff.

spanske arvefølgekrig. Erfaringene fra 1690-aarene maa ha lært Collett, saavel som hans standsfæller i Kristiania, at en europæisk krig la likesaa mange hindringer i veien for de krigførende magters skibsfart, som den gav de nøitrale chancer. Hans virksomhet i 1690-aarene hadde været drevet med engelsk kapital, under dække av norske borgeres navn; nu, under denne nye krig, fandt han det hensigtsmæssigere at drive paa en anden maate: han avla troskapsed til kongen og blev dermed dansk-norsk

*Fra Hammersborg. Kanten, set fra Sorgenfri.
Efter fotografi.*

undersaat (derimot tok han aldrig borgerskap i Kristiania); 1. dec. 1703 faar han titel av kommerceraad og er nu berettiget til uten skumlerier fra franskmændenes side aapent og uhindret at drive sin trælasthan del i egne og andre norske undersaaters skib. Først fra 1704 av figurerer derfor James Collett for egen regning i de offentlige dokumenter som trælasteportør i stor stil.

Den samlede Kristianiatonnage i 1704 er 3035 lester. Men da hadde krigen alt staat paa i to aar, og tonnagen — som i 1698 var omtrent den samme — har sikkerlig været adskillig mindre ved slutten av fredsperioden og er øket igjen i de to første krigsaarene; magistraten opgir

rigtignok i en skrivelse til det nyoprettede kommercekollegium i Kjøbenhavn i 1704 at der bare er indkjøpt to utenlandske skib til Kristiania siden krigsutbruddet, James Colletts »Catharina« (167 lester), kjøpt i Holland, og »St. Lorentz« (46 lester), kjøpt i Dünkerken av Laurits Grue og Peter Kolstad. Men dertil kommer skib som kan antas at være bygget i Norge siden krigsutbruddet, som Peder Pedersen Müllers »De Sicilia«, bygget ved Stathelle, Hausmanns »St. Andreas« (87 lester) og et par til.

*Kommereraad James Collett d. æ.
Efter maleri, vistnok av Jacob Coning.*

I det første fredsjaar, 1698, besørget Kristiania litt over halvparten av sin trælasterutførsel i indenlandsk tonnage; resten gik i hollandsk og engelsk, og forholdet er sandsynligvis blit endnu ugunstigere i de følgende fredsjaar¹.

De 3035 lestene som i 1704 er hjemmehørende i Kristiania, er fordelt paa 28 redere; men av dem eier de 12 tilsammen 2549 lester, de øvrige 16 altsaa bare 486. Aaret efter er redernes antal vokset til 33; av dem er de 28 trælastereksportører, mens det er tre eksportører som ikke er redere og syv redere som ikke er eksportører.

I listen over de store skibsredere og eksportører legger man merke til at der er to, først og fremst James Collett, dernæst oberst Cicignon, som ikke eier sagbruk; av de 17 smaaeksportørerne er der hele otte, som er i denne stilling. Alle disse maa da enten ha kjøpt al sin last hos andre, som eiet sagbruk, eller de maa ha eiet skog og nøiet

¹ Den listen som er trykt i Norske Samlinger II 143 f. (og ogsaa benyttet av Tord Pedersen, Drammen II 79 f.) kan umulig være rigtig; den angir en eksport fra Kristiania i norske fartoier i 1701 til 15 487 lester — altsaa mer end i noget av krigsaarene; den avgift til fordel for det brandlidte Bergen, som listen skulde tjene til grundlag for, blev imidlertid lagt paa al den tonnage, baade indenlandsk og utenlandsk, som besøkte norske havner (Kvartutg. av kgl. forordn., ⁵/₅ 1703) og det er da rimelig at ogsaa listen gjælder alle skibene.

sig med at utføre huggen last. At det er det første som har været det normale, kan ikke være tvilsomt. Blandt sagbrukeierne finder vi nemlig flere som hverken eier skibsparter eller driver eksportvirksomhet i fragtet tonnasje og som altsaa maa ha solgt alle sine bord i byen selv. Det gjælder om en slik mand som Tosten Paulsen, som har lov til at sage saa meget som 72 900 bord aarlig; han har forpagtet endel av Gjerd Andersens sager og har da vel ogsaa solgt bord til ham. Det gjælder videre om Morten Leuch paa Bogstad, som vel bare hadde et bevilget bordkvantum paa 28 900 bord, men som desuten maa ha hat en mængde huggen last at sælge; hans søster var gift med James Collett, og det er ikke vanskelig at gjætte sig til at det mellem dem ogsaa har bestaaet en forretningsforbindelse, som lot Collett faa dækket en stor del av sit behov for trælslast hos svogeren.

Collett har, som det fremgaar av listen, i 1705 en trælslasteksport tre ganger saa stor som nogen andens, mens hans skibsrederi var relativt litet; han maa altsaa ha eksportert en betydelig mængde last i fragtet tonnasje — i 1705 tretten skibsladninger av 22. Som man kunde vente sig

paa forhaand, gaar den alt overveiende del av hans eksport til England, resten dels til Holland, dels til Frankrike og Portugal.

Søker man at faa en oversigt over bestemmelsesstedet for Kristianias trælslast i det hele, viser det sig imidlertid at Englands overvegt ikke længer

*Karen Collett, f. Leuch.
Efter maleri.*

For Kristianias vedkommende kan dette stemme godt; for 1698 var den samlede eksport til utlandet 12 763 lester (6 590 lester i norsk tonnasje, 6 173 i utenlandsk), totaleksporten altsaa endel større; toldintraderne for 1698 og 1701 er omtrent like store — ca. 24 000 rd. — og man kan da gaa ut fra at ogsaa eksporten i de to aar har været nogenlunde like stor — rundt regnet 15 000 lester idet vi utfyller forskjellen mellem de to tallene med de ikke toldpligtige danske smaaskutene, vistnok et par hundre stykker med en gjennomsnitsdrægtighet paa ca. 10 lester.

er saa sikker som den var i 1680-aarene. En slik oversigt kan bare gjøres paa grundlag av raadstucertifikatene, og først fra 1704 synes disse at gi helt fuldstændige oplysninger; rigtignok omfatter de bare norske skib; men fra 1704 til 1708 maa den andel de norske skibene hadde i eksporten ha været helt dominerende, slik at billedet i alt væsentlig blir korrekt.

De tolv (13) største skibsredere i 1704 og 1705:

	Tonnage		Trælast-eksport 1705	Bevilget bordkvantum	Trælasteksport beregnet i bord
	1704	1705			
General Hausmann .	438 l.	568 1/2 l.	1 018 l.	60 400 bord	71 260 bord
James Collett	360 ²¹ / ₃₂ *	393 5/32 *	3 042 *	—	(212 940) *
Gerhard Treschow .	336 9/32 *	341 *	953 *	24 000 *	66 710 *
Peder Pedersen					
Müller	309 1/2 *	309 1/2 *	1 247 *	37 800 *	87 290 *
Gjord Andersen	211 ²⁵ / ₃₂ *	189 ¹⁵ / ₃₂ *	470 *	70 000 *	32 900 *
Jørgen Paulsen	210 9/32 *	210 9/32 *	639 *	40 000 *	44 730 *
Paul Petersen Vogt.	165 ³¹ / ₃₂ *	285 7/32 *	1 001 *	86 100 *	70 070 *
Peder Iversen	153 *	195 1/2 *	378 *	33 100 *	26 460 *
Mogens Larsen	116 5/64 *	116 5/64 *	323 *	75 100 *	22 610 *
Henrik Carlsen	112 2/3 *	166 *	386 ¹ / ₃ *	16 600 *	27 043 ¹ / ₃ *
General Tritschler	100 *	222 2/3 *	466 ² / ₃ *	66 700 *	32 666 ² / ₃ *
Oberst Cleignon	—	102 *	102 *	—	(7 140) *
Oluf Christensen	34 2/3 *	34 2/3 *	1 034 ³ / ₄ *	12 000 *	72 432 ¹ / ₂ *
Tilsammen	2 549 l.	3 134 l.	11 060 l.	485 800 bord	774 252 ¹ / ₂ b.

Det karakteristiske for eksporten i disse aarene, 1704—1708, er, som man ser, at de to landene Holland og England konkurrerer om lasten fra Kristiania, og at snart det ene, snart det andre land har forspranget. Forskjellen siden 1680-aarene beror vistnok paa at eksporten nu foregaar i norsk tonnage, mens den i 1680-aarene hovedsagelig var foregaat i engelsk.

Det var en gammel norsk klage at man i England maatte betale saa altfor høi told for norsk trælast i norsk tonnage, og navnlig hadde svenskene langt gunstigere toldbetingelser i England. Følgen derav var at bare de norske bord som var av allerbedste kvalitet, kunde klare sig i konkurransen med de svenske; men til dem hørte rigtignok Kristianiabordene — ikke mindst fordi hovedmængden av dem blev kjørt fra sagnene paa Romerike og saaledes kom tørre i skibene, men f. eks. Drammensbordene (som forresten ogsaa hadde et godt ord paa sig) blev fløtet like til lastepladsen.

Nu gik, som vi vet, bordene mest til England, bjelker til Holland (som kunde sage dem selv paa sine vindsager), og selv i krigstid har Holland neppe tat bord i større utstrækning, uten fordi de ikke kunde faa bjelker nok.

Fra Kristiania kan det imidlertid ikke ha gaat ut stort bjelker. Det bevilgede bordkvantum efter sagbruksreglementet av 1688 var for byens told-distrikt 908400 bord (485 800 for de 11 største sagbrukseierne, 422600 for de 25 andre), og til at eksportere dem trængtes det et skibsrøm paa ca. 13 000 lester. Av tabellen nedenfor ser vi nu at trælasteksporten fra byen i aarene 1702—8 aldrig kom over ca. 15 000 lester, og regner vi at det foruten de lovlige skaarne bordene ogsaa blev utført endel ulovlige skaarne, saa blir der ikke stor plads tilovers til bjelkeutførsel, selv om rigtignok de 15 000 lesterne maa forhoies noget — kanske med ca. 2 000 lester — for den toldfri eksporten til Danmark.

	Kristianias trælasteksport i										
	1704		1705		1706		1707		1708		
	Ant.	Drægtighed	Ant.	Drægtighed	Ant.	Drægtighed	Ant.	Drægtighed	Ant.	Drægtighed	
Til England	30	4 645	1.29	4 257 ¹ / ₂	1.41	7 013 ¹ / ₄	1.35	4 919	1.28	4 374 ¹ / ₂	1.21
» Holland	20	3 444	» 42	7 573	» 36	6 467 ¹ / ₂	» 32	5 556 ¹ / ₂	» 18	3 221	»
» Engl. eller Holl. . . .	3	382 ¹ / ₂	» 4	619 ¹ / ₂	» 4	539	» 1	161 ¹ / ₂	» 6	859 ¹ / ₂	»
» Frankrike	10	577	» 2	198	» 4	217	» 3	229	» 4	435	»
» Portugal	3	722	» 7	1 415	» 3	750	» 2	453	» 4	856	»
» Spanske Nederlande	5	521	» 2	200	» 1	100	» —	—	» 2	280	»
» Canariske Øer	—	—	» 1	87	» 1	87	» 1	87	» 1	87	»
» Danmark	—	—	» 1	21	» —	—	» —	—	» —	—	»
Tilsammen	71	10 291 ¹ / ₂	1.88	14 371	1.90	15 173 ³ / ₄	1.74	11 406	1.63	10 113	1.

Den nedgangen i Kristianias trælasteksport som tabellen viser for aarene 1707—8, tør i virkeligheten kanske bare være en nedgang av det kvantum som gik ut i norsk tonnage, idet der er tegn som tyder paa at de fremmede i disse aar begyndte at indfinde sig paa havnen igjen; men toldregnskapene er i disse aar paa grund av toldsvigsaffæren og inkvisitionskommissionens virksomhet litet at bygge paa. Nedgangen kan naturligvis ogsaa tydes slik, at den nye toldereren, Christen Tobiesen, strengt paasaa at der ikke blev utskibet flere deler end sagbruksreglementet av 1688 tillot, og at Kristianiakjøbmændene endnu ikke hadde evnet at omlægge sin forretning til ogsaa at omfatte bjelker; for bjelkeeksporten var der jo nemlig ingen lovlige grænse sat.

Trælasthandelen var nemlig ved denne tid, som det fremgaar av raadstucertifikatene, kommet ind i ganske faste baner; hver mand hadde sine faste forbindelser i England og Holland, og hvert enkelt skib synes at ha gaat i en ganske bestemt fart. Dette forhindrer riktignok ikke at den enkelte forretningsmand kunde drive en meget differentiert virksomhet.

En saa stor og tillike saa initiativrik reder som Hausmann f. eks. viser dette ganske tydelig. Hans skib »Catharina« gaar i aarene 1702—8 regelmæssig paa England, like op til fire turer om aaret, og bare en enkelt gang med en avstikker til Irland eller Frankrike. Vinskipet »St. Andreas« blir i 1705, 1707 og 1708 sat ind i en helt ny fart, nemlig til De kanariske øer, og hans defensionsskib »De tvende Gyldenlewer« gaar fast paa den pyrenæiske halvø efter salt, med Peter Grevenkop som skipper.

Løve paa Collett-gaarden.
Efter fotografi.

I 1699 fører denne saltfarten til en sak for dette skib, som er av en viss interesse. Det var gaat fra Kristiania den 4. nov. 1698 og overvintret i Larkollen — det var meget almindelig i disse aarene at de store koffardiskibene tok ind lasten om høsten i Kristiania og saa gik længer ut i fjorden for at overvintre, for at de kunde komme rigtig tidlig ut om vaaren uten at sinkes av isen i fjorden. Den 14. april 1699 kom »De tvende Gyldenlewer« til sit bestemmelsessted, den portugisiske salthavnen Setubal (St. Ybes); men i mellemtiden hadde Hausmann i Kristiania faat melding fra en av sine forbindelser om at det der ikke var noget av aarets salt at faa før til høsten.

Hausmann sender da øieblikkelig brev til kapteinen om at skibet skal bli liggende og vente paa saltladningen; men for at spare paa om-

kostningene skal skipperen akkordere med mandskapet om at de bare skal ha halv hyre i ventetiden. Gaar ikke folkene med paa det, skal han utbetale dem det, de har optjent, og la dem gaa og hyre nye folk til høsten til hjemturen.

Grevenkop gjorde som han fik ordre til, og fjorten av mandskapet forlot skibet, fordi de ikke vilde gaa med paa Hausmanns betingelser, som var direkte avtalebrudd, syntes de; resten blev ombord, men med den baktanke at naar de kom til Kristiania, skulde de nok søke sig sin ret, at forlate skibet derute i det fremmede land turde de ikke indlate sig paa.

Saasnant skibet var hjemme igjen, reiste da ogsaa ti av matrosene sak mot Grevenkop ved bytinget. Hausmann hævdet rigtignok i et skriftlig

indlæg at Grevenkop bare hadde handlet efter hans ordre og at det derfor maatte være ham det gjaldt. Men matrosene vilde ikke ha noget med den høie herre selv at bestille; de holdt sig ifølge sjøretten til sin skipper, og bytingsdommen gik ogsaa helt i deres favor: Grevenkop blev dømt til at betale mandskapet erstatning efter regning og desuten til en bod paa 1400 lod sølv for de fjorten mand han hadde utført av kongens riker og lande uten at bringe dem tilbake igjen. Saken blev appellert til borgermester og raad, som i det væsentlige stadfæstet dommen, idet de bare istedenfor boden dømte Grevenkop til at bringe de av de fjorten sjøfolkene som var norske undersaatte, tilbake til riket¹, og derfra til overhofretten som stadfæstet raadstudommen og desuten dømte Grevenkop til i saksomkostninger at betale 5 rd. til hver av de ti sjøfolkene.

Historien er utvilsomt karakteristisk for Hausmanns maate at drive sine forretninger paa. I toldsvigsaken blir den høie militær og adelsmand holdt utenfor; men vi har en strid mellem ham og magistraten i 1702, som tydelig viser, hvor ivrig han var for at passe paa sine penger. Takserborgerne hadde nemlig dristet sig til at iligne ham byskat, 18 rd.; men han nektet i en klage til magistraten at betale den.

Takserborgerne svarte dertil at naar han var ilignet byskat for det løpende aar, kom det av at han siden forrige ligning hadde arvet efter sin avdøde svigermor, madame Toller, hendes gaard, hvorav hun hadde betalt en byskat paa 12 rd. Desuten sat han med »dessa skjønne sagbruk og videre som er det ypperste av en borgerlig næring, hvilket hr. brigadier har udi possession og bruker, foruten hans aparte handling her i byen og paa landet, som ti andre borgere i byen rigeligen sig kunde ernære«.

Collett-gaarden.
Efter fotografi.

¹ RA., Norske indlæg, 10/4 1700.

I grunden var generalen altfor lemfældig lagt i skat, mener de, og de hævder at han som byens »største negotiant« bør paalægges at bære byens byrder proportionaliter med de øvrige indbyggerne¹.

Men Hausmann gir sig ikke. I 1705 klager han til Slotsloven over skattepaalæggene for de forløpne tre aar; men magistraten fastholder ligningen, idet den henviser til Kristian V's norske lov (3—6—2), til byens privilegier av 16. nov. 1670 og til et kongebrev av 18. nov. 1684². Hausmann

General Caspar Hermann v. Hausmann
Efter maleri.

indgir derefter en supplik til kongen; men magistraten fastholder fremdeles sit standpunkt³, og da vi derefter ikke hører mer om saken, kan det kanskje antas at Hausmann har maattet finde sig i at betale de 18 rd.

Ogsaa ellers finder vi til stadighet Hausmann indviklet i stridigheter og processer, snart med tolderen Chr. Tobiesen, snart med utenlandske domstoler, naar hans skib, som det oftere hændte, blev opbragt og prisedømt; i de sidste stridighetene forlangte han ogsaa stadig hjælp av kommersekollegiet i Kjøbenhavn.

I 1706, efterat inkvisitionskommissionen hadde

grepet ind overfor alle arter av toldmisligheter, skar Hausmann fremdeles 44 000 bord mer end han hadde lov til — rigtignok ikke mer end $\frac{1}{3}$ av den overskur, han tidligere hadde tillatt sig. Dette vilde den nye, nidkjære tolderen ikke finde sig i, anholdt uten videre bordene og saksøkte efter

¹ St. A., Kria. sessionsprot. 1702—8, fol. 42 b.

² Dette sidste kongebrevet er ganske tydelig i sin bestemmelse om at enhver som bor i Kristiania, skal være skattepliktig; men det maa antas at være ophævet ved fortalen til Norske Lov av 1687, og spørsmålet om Hausmanns skattepligt blir da avhengig av om han kan paavises at drive »kjøbmandskap».

³ St. A., Kria. sessionsprot. 1702—8, fol. 172, 203 b.

rentekammerets ordre Hausmann. Baade ved underretten og ved lagmandsretten vandt Chr. Tobiesen, hvorved overskuren tilfaldt Tobiesen, mens sagine skulde være forbrudt til kronen.

Mens denne saken stod paa, indgav Hausmann en række forskjellige ansøkninger om at faa lov til at skjære flere bord end reglementet tillot¹, oisynlig fordi han begyndte at bli ræd for konsekvensene av den ulovlige skur. Han beropte sig baade paa skogbrand og andre ting. Hausmann fik vistnok resolution paa at de omstridte bordene kunde utskibes, mot fornøden kaution; men toldereren fandt ikke at hans kaution var tilstrækkelig, og tilbakeholdt bordene, hvorefter Hausmann arresterte tolderens fuldmæktig Simon Brun.

Da saken kom til overhofretten, fik den imidlertid et andet utfald end i de lavere instanser: overhofretten frifandt Hausmann, som den i det samme aar frifandt Gjord Andersen for inkvisitionskommissionens dom og som den frifandt de fire Kristianiakjømænd Helle Mikkelsen, Hans Thommesen, Jens Holter og Lars Anker (Erik Ankers søn) for inkvisitionskommissionens dom om konfiskation av 200 matter tobak, som de hadde smuglet ind.

I overhofretten sat jo landets høieste embedsmænd, Hausmanns standsfæller.

Jevnsides med Hausmanns paaholdenhet overfor utbetaling av smaa-summer og hans liberale opfatning av i hvilken grad han selv var bundet og forpligtet av lovgivningen, gaar hans storstilede dristighet i spekulationer. Det er neppe en tilfældighet, naar hans skib i saa meget høiere grad end andres er forfulgt av uheld; naar de blir opbragt og prisedømt av franskmændene, som tilfældet f. eks. var med defensionsskibet »De tvende Gyldenlewer« i 1704 og med dets efterfølger »Den vaagende Trane« i 1707², er det i regelen fordi de gaar i den farlige og indbringende fart med krigskontrabande (master, kanoner).

Ogsaa industrielt er Hausmann en foretagsom mand. I 1703 erhverver han kongelig privilegium paa oprettelse av et jernverk ved Moss³, og i 1706 søkte han om privilegium paa at oprette et klædemanufaktur i Kristiania; i den anledning indkaldte han fra Gøteborg en Mathias Dagen og blev hans »forlægger«, det vil si forsynte ham med kapital⁴.

¹ RA., Resol. i d. sondentj. toldkontor, 26/2, 29/3, 5/8, 22/10, 22/12 1707.

² I de raadstuaattester som Hausmann lar utstede for sig i disse saker, blir der git indgaende opplysninger om skibenes alder, størrelse, bygning, ladning, bestykning og værdi, av største interesse for studiet av norsk skibsbygnings historie.

³ Realisert blev dette dog først to aar senere, av obersekretær E. U. Dose.

⁴ Hvordan det gik med dette klædemanufacturet, vet man ikke nærmere; men det kom da istand; ialfald ser vi at Mathias Dagen d. 2. okt. 1706 klager over at han ikke faar nyde den toldfrihet paa indførte redskaper og raastoffer, som han mente at ha krav paa.

Ved siden av Hausmann var nok Gerhard Treschow den mest foretagssomme mand i Kristianias økonomiske liv. Som vi før har set, var han først sent kommet ind i det egentlige forretningsliv, idet han som tolder — indtil 1695 — ialfald officielt hadde maattet holde sig tilbake. I Kristiania tolddistrikt kom han derfor heller ikke til at eie mer end en sag — Bjølsen, med et bevilget kvantum paa 24 000 bord — men til gjengjæld hadde han seks sager i Norderhov paa Ringerike, og paa dem hadde han

*Oslo Ladegaard, opført ca. 1725.
Efter fotografi.*

i 1707 en beholdning paa 190 200 bord¹. Han var en »graduert person« — admiralitetsraad — var medeier i de to defensionsskibene »St. Johannes« og »Christiania«, eiet vinskibet »Kong David« og drev desuten væsentlig sine forretninger paa England og Holland. Sin meste trælaskibet han, som rimelig var, over Drammen; men ellers ser man at skibene hans leilighetsvis ogsaa tok ind last i Drøbak, Sand, Moss og Holmestrand. Hans viktigste virksomhet ligger imidlertid paa industrielt område, og den vil vi komme tilbake til nedenfor.

Til de meget store forretningsmændene hører ogsaa Gjerd Andersen. Det bordkvantum, han hadde ret til at skjære og utføre og som er

¹ Den lovlige beholdningen var ikke mer end 131 700.

omtalt i anledning av inkvisitionskommissionen, er bare en ringe del av grundlaget for hans inntægter og hans rigdom. For det første eiet han en del sager som han ikke brukte selv, men bortforpaktet til Tosten Paulsen; men dernæst drev han en utstrakt importvirksomhet og stor krambods- og markedshandel baade i byen og til bønderne, med kramvarer, tobak, brændevin og andre fornødenhetsartikler. Ogsaa han var »graduereet« — kammerraad.

*Mangelsgaarden, antagelig fra 1. halvdel av 18. aarh.
Efter fotografi.*

Det var derimot ikke Peder Pedersen Müller — han var bare »velfornemme handelsmand« — men han hørte allikevel til de store forretningsmændene; navnlig drev han stor eksportvirksomhet, skibet betydelig mer end det kvantum bord, han selv saget. I aarene 1703—08 har han faat raadstucertifikat paa 33 skibsladninger trællest; av dem gik de 28 til Holland — næsten alle til Dordrecht¹. I 1705 ser man at han som trællesteksportør fra Kristiania bare staar tilbake for James Collett, som rigtignok utfører næsten dobbelt saa meget.

¹ Det er omtrent bare til Amsterdam og Dordrecht Hollandseksporten fra Kristiania gaar i disse aarene.

Mens Müllers forretning i hovedsagen er basert paa trælsten — likesom James Colletts og Treschows — er kommerceraad Paul Pettersen Vogts mere præget av importen og krambodhandelen, likesom Gjord Andersens og Jørgen Paulsens.

Som vi før har set, har James Collett maattet kjøpe en mængde av den trælsten, han eksporterte; hans egne sager dækket bare den mindste del

*Kjøbmand Peder Pedersen Müller.
Efter maleri.*

av det. Og paa lignende maate drev ogsaa Oluf Christensen det, mens paa den andre siden folk som general Tritschler og som Mogens Larsen bare har eksportert en liten del av sin egen skur og altsaa maa ha solgt til den slags handelsmænd som Collett og Oluf Christensen.

Denne gruppen av handelsmænd, og nogen faa til, har skilt sig meget tydelig ut fra byens almindelige jevne handelsborgerskap, og den har lagt et meget følbart økonomisk tryk paa det jevne borgerskap, et tryk som dette ikke lot være at la komme til regjeringens kundskap.

I aaret 1700 indsendte en række Kristianiabor-

gere¹, i anledning av tronskiftet aaret før, en supplik om konfirmation paa byens privilegier, og de benyttet da anledningen til at klage over den skade de lider i sit kjøbmandskap ved »militæriske høie ober og andre officerer, hoikongelige betjenter, graduerede personer, som ingen slik handel er tillatt og dog er raadig til brukelighet fast den halve del av sagene og det bevilgede kvantum« — videre over saltskibsrederne, som ifølge forordning av 16. april 1681 ikke har lov til at sælge saltet andet

¹ De: er 40 stykker, hvorav bare en eneste, Henrik Carlsen, horer med blandt de store skibsredere og trælstenhandlere.

end i store partier, hele og halve lester, men allikevel høkrer det ut i smaat til skade for kjøbmændene — og endelig over »veisnapperne«, smaafolk fra forstædene, som møter op paa landeveiene og kjøper op varene fra bønderne, før de kommer ind i byen, og over de fremmede som driver direkte handel fra skibene.

Denne klagen blev imidlertid liggende uekspedert i aarevis hos borgermester Bergman¹ og først 1703 lovet vicestatholderen, da han skulde reise til Kjøbenhavn, at ta den med sig til kongen.

Byprivilegiene av 1662 som hadde koncentrert trælasthan- delen hos byenes borgere, var resultatet av byborgernes aarhundrelange kamp mot sine fiender utenfor byen, mot utlendinger og mot embedsmænd og andre handlende paa landet. Men i perioden 1660—1700 var der indenfor byene selv vokset op en ny klasse av store, kapitalsterke forretningsmænd, som var blit farlige fiender av det gemene borgerskap. Samtidig er imidlertid den gamle klagen fra tidligere i aarhundre-

*Karen Müller, f. Gjerdrum.
Efter materi.*

det forsvundet, at de fremmede sætter den pris paa lasten, de vil, og dermed ogsaa de store og fantastiske planer om at koncentrere trælasthan- delen i trælaskompanier. Trælasthan- delen hadde koncentrert sig av sig selv hos forretningsmænd, som var sterke nok til at tilvinge sig bedre priser hos hollændere og engelskmænd.

Men man maa ikke overdrive den styrke, disse nye kapitalister eiet. I krigstid, naar engelskmænd og hollændere ikke selv kunde greie skibsfarten, kunde de altid makte at skape en norsk handelsflaate; men naar

¹ RA., Indk. saker til stath., 4/1 1703.

fred og normale tider vendte tilbake, var engelskmændene igjen sterke nok til at trække skibsfarten tilbake til sig, og der er derfor endnu ikke tale om nogen stabil utvikling av norsk skibsfart, bare om periodiske blomstringstider.

Karakteristisk for hvor svakt Danmark-Norge som helhet endnu stod overfor sjømaktene, er handelstraktaten med Holland av 1701 — sluttet i det korte pusterummet mellom de to store europeiske krigene — hvis

General Hans Ernst Tritschler.
Efter kobberstik.

viktigste bestemmelse i denne forbindelse er artikkel 16, som forbød Danmark-Norge at kræve høiere told av hollænderne end av sine egne undersaatte og som likeledes forbød den dansk-norske regjeringen at indrømme danske og norske skib særlige privilegier og begunstigelser (defensionsskibsprivilegier).

Riktig nok kviet den dansk-norske regjeringen sig i det længste for virkelig at ophæve defensionsskibsprivilegiene, som hadde spillet saa stor en rolle for utviklingen av den nye norske skibsfart. Først i slutten av 1704 synes det at være utgaat ordrer til byenes magistrater om en slik ophævelse¹.

Denne ordren vakte vild panik blandt rederne i Kristiania, og de ansøkte gjentagne ganger om at faa den annullert eller ialfald utsat.

Uten privilegiene kunde de ikke opretholde salthandelen paa Spanien og Portugal, hævder de. Men den 1. dec. 1705 avslaar kongen ansøkingene og tillater dem at sælge defensionsskibene².

Da var defensionsskibene imidlertid alt utrustet for en ny reise, og da de nu skulde sælges i utlandet, vaaget ikke rederne at avlægge ed paa at de skulde vende tilbake til Norge; de kunde derfor ingen

¹ I en længere uttalelse fra begynnelsen av 1705 antyder kommercekollegiet i Kjøbenhavn forskjellige maater at omgaa denne ophævelsen paa (Raadstuark., Kbh., Komm. koll., memorial-prot. 1705—6, s. 19).

² RA., Resol. i d. søndentj. toldkont. 1/12 1705.

raadstucertifikater faa, og vi vet ikke riktig hvordan denne vanskelighet blev løst.

Men defensionsskibenes saga er ute. Begge de to kristianiaskibene, »St. Johannes« og »Christiania«, blev med stort tap solgt til Holland.

Trods den høie salttolden, 15 rd. pr. lest, som derefter maatte betales, kunde kristianiarederne imidlertid endnu, saalænge krigen varet, i nogen utstrækning opretholde saltfarten paa Portugal. I 1707 er der saaledes to kristianiaskib i denne fart.

Det ene er »Smeden af Christiania«, som i 1704 var blit indkjøpt i Dünkerken¹ av Paul Pettersen Vogt og Jens Hansen Vogt og som senere ogsaa Herman Krefthing paa Bærums verk og Jens Hellesen Holter hadde faat part i; det hadde først gaat paa Holland, men var i 1706 kommet i proces med de hollandske myndigheter, fordi Jens Hansen Vogt uten de andre redernes vidende hadde tat op et laan paa skibet (»sat skibet udi et bodmeri«)²; det blev riktignok frigit, men Jens Hansen Vogt traadte ut av rederiet, og skibet gik i 1707 og 1708 paa Portugal.

Det andre skibet i denne fart er »Jomfru Anna«, 235 lester, skipper Mads Rynke, tilhørende James Collett og Niels Iversen Tyrholm paa Bragernes. For det søker Collett i april 1708 ni maaneders utsættelse med at betale tolden, da han ikke kan regne med at faa saltet solgt før til vinteren; isaafald vil de fortsætte trafikken. Slotsloven anbefaler ansøkingen; men den blir avslaat, da det vilde virke som en slags oplagsfrihet, som ikke er tilstaaet Kristiania og som i tilfælde ogsaa maatte indrømmes andre handlende.³

I 1708 kommer dertil ogsaa Hausmanns »Den forgyldte Falk«, 204 lester, et skib han eiet endnu i 1716, da det blev brændt paa Kristianias havn av svenskene.

Tilbagegangen i Portugalsfarten gaar sterkt utover konsulen der, bergenseren Jochim de Lange, hvis indtægter nemlig bestod i at han fik 8 rd. av hvert dansk eller norsk skib som kom dit; i 1709 beklager han sig over at det blir for litet naar der bare kommer 14 à 16 skib om aaret; den svenske konsul kunde regne med de samme 8 rd. av 70—80 skib og desuten en kontant løn paa 300 rd. Han foreslaar samarbeide med svenskene for at faa bedre ordning av salthandelen og for om mulig at kunne utkonkurrere hollænderne, og kommercekollegiet slutter sig i det væsentlige til hans planer⁴, uten at de dog synes at være bli sat ut i livet; krigen med Sverige, fra høsten 1709, kom i veien.

¹ Sandsynligvis har det vel da været et kapret og prisedømt skib.

² Dette var forbudt, fordi de krigførende krævet at hele skibet skulde tilhøre neutrale redere.

³ Ra., Resol. i d. søndenfj. toldkont. 7/5 1708.

⁴ Raadstuark., Kbh., Komm. koll., mem. prot. 1706—11, s. 369 (10/5 1709).

Tanken om oplagsfrihet i en eller anden form er i disse aar meget aktuel. Toldrullen av 1662 hadde i virkeligheten indrømmet alle kjøbstæder en slags oplagsret for fremmede varer, mot en »recognition« paa 1⁰/₀. Ved toldrullen av 1672 blev imidlertid Kjøbenhavn, Trondhjem, Bergen, Kristiania, Kristianssand, Larvik og Glückstadt fritat for recognitionsavgiften, og oplagsretten blev for vin og andre »lækkende varer« begrænset til et aar. Toldrullen av 1686 begrænset oplagsretten til syv danske

Kommereceraad Paul Petersen Vogt.
Efter maleri.

byer, samt Glückstadt og i Norge Trondhjem, Bergen og Kristiania. Med utviklingen av den norske skibsfart fra 1690-aarene av fik imidlertid oplagsfriheten en ganske anden betydning end den tidligere hadde had; men navnlig blev den en væsentlig ting for Kjøbenhavn, for hvem import og reeksport — altsaa transithandel — var en ren livsbetingelse. Toldrullen av 1691 tar derfor i dette punkt sigte paa at begunstige Kjøbenhavn paa bekostning av alle de andre byer i monarkiet¹. Bare ved hjælp av denne oplagsretten er det Kjøbenhavn blir istand til at utnytte sit monopol paa Islandshandelen og den danske toldfriheten paa den norske trællest.

Fragtfart var det praktisk talt udelukket at drive i krigstid uten oplagsretten. Et nøitralt skib,

¹ Kjøbenhavn faar oplagsret for grove varer i tre aar; ellers faar bare Helsingør, Bergen, Trondhjem og Kristianssand en viss begrænset oplagsret og bare for ét aar. Kristiania faar nu ikke lenger nogen slik ret.

ensidige begunstigelsen av Kjøbenhavn førte til at den maatte nøie sig med at besørge landets egen import, ved siden av trælasteporten.

Saalænge defensionsskibsprivilegiene bestod fandt man sig imidlertid i Norge forholdsvis rolig i at mangle oplagsretten; men anderledes blev det da disse privilegiene forsvandt. Trondhjem søkte i 1704—5 om utvidelse av sin oplagsfrihet til at omfatte ogsaa andre varer end salt, og fik nogen utvidelse for krigens varighet, i likhet med de sydlige grænsebyene Fredrikshald og Fredriksstad¹. Og Kristiania søkte om oplagsfrihet for at kunne fortsætte salthandelen, efterat defensionsskibene var solgt. Ansøkningsen er undertegnet av 13 borgere — med Gjerd Andersen, Gerhard Treschow, James Collett, Paul Petersen Vogt, Peder Pedersen Müller og Jørgen Paulsen i spissen — og ledsages av vicesatholderens varmeste anbefaling, men til ingen nytte; den avslaaes uten nærmere begrundelse². Men det varsikkertilfældet nu — som det blev aapent erkjendt i 1722, da saken igjen var aktuell — at det var hensynet til Kjøbenhavn som var avgjørende.

*Peder Nielsen Leuch.
Efter maleri.*

Degodetider i 1690-aarenes Kristiania var saaledes paa mange maater sterkt betinget; men det kan dog neppe være synderlig tvil om at skibsfarten har bragt betydelig fortjeneste til byen, og den foregaaende undersøkelse vil ha vist — selv om tallene paa grund av den utstrakte toldsvig er vanskelig at bruke med nogen sikkerhet — at baade eksport og import sandsynligvis har holdt sig mindst paa høide med de gode aar i 1680-aarene.

¹ Raadstuark., Kbh., Komm. koll., mem. prot. 1705—6, s. 294 (23/5 1705). Fredrikshald hadde faat en viss oplagsret ved reskript av 10/5 1692; naar Fredriksstad har faat noget tilsvarende, er uvisst.

² Ra., Resol. i d. Søndenfj. toldkont. 1/4 1707.

Imidlertid har Roar Tank i en studie over Kristiania bys folkemængde¹ vist, at folkemængden i byen snarest har gaat tilbage, ialfald ikke gaat frem i den sidste halve menneskealder av det 17. aarh. Tank sætter selv dette i forbindelse med en tilsvarende nedgang i byens handel; men dette kan altsaa neppe være riktig, og forklaringen tør da snarest være den at fortjenesten ved den økonomiske virksomhet i 1690-aarene er kommet en meget mindre kreds tilgode, har git levebrød til færre mennesker. Haandverk og industri kunde ikke holde liv i mange mennesker; noget viktig importcentrum var byen endnu ikke. Det var trælsten som var livsnerven, og i trælshandelen var det, kapitalkoncentrationen først og fremst gjorde sig gjældende — til rigdom for de faa, til smalhans for de mange.

Og saa kom branden paa bryggene i 1708 og krigen i 1709 og satte punktum for en lang, rolig og indbringende tid og indledet en ny periode.

---

¹ Hist. Tidsskr. 4 R. V, s. 478 ff.

DEN STORE TOLDSVIG¹

Det norske toldkontor i rentekammeret i Kjøbenhavn hadde alt længe hat sin mistanke om at det ikke gik ganske riktig for sig med toldoppebørselen i Kristiania, og med passende mellemrum indløp det nærgaaende spørsmål derfra til tolderen Frantz Jørgensen, som i 1695 eller 96 hadde avløst Gerhard Treschow. Rentekammeret synes at intraderne er mistænkelig smaa; men Frantz Jørgensen svarer — i en meget freidig tone — at naar indtægterne er saa smaa, kommer det av den utstrakte tobaksmuglingen, hvor bønder og strandsittere trolig hjelper skipperne; tobakstolden var 8 sk. skaalpundet, og naar man vet at den sælges i Kristiania for 12—14 sk. skaalpundet, sier det sig selv, at det meste maa være ufortoldet vare; ogsaa en del tekstilvarer indsmugles, fordi tolden er for høy; blev den moderert, vilde toldernes arbeide bli meget lettere; men nu kan de ingenting gjøre, og like haabløst er det med det jern, som indsmugles over grænsen fra Sverige².

Dette første svaret fra tolderen i Kristiania er dateret 2. jan. 1697, og aaret efter tilføier han i en ny skrivelse, at det ogsaa er vanskelig nok at passe paa at det ikke blir smuglet ut for meget trællest, saa mange havner som der er paa de syv milene mellem Kristiania og Larkollen, hvor sjøen aapner sig. Med trællesttienden var der den særlige vanskelighet at den var avhengig av salgsprisen paa bordene, og før i tiden, naar bordene blev utført paa fremmede skib, kunde prisen kontrolleres ved at forhøre baade kjøbmanden og skipperen; men nu, naar de for det meste utføres med egne skib og sælges i Holland eller England, er man i det væsentlige henvist til at stole paa kjøbmandens ord om prisen, uten at kunne kontrollere den. Endelig antyder han — meget behændig — at han for sin paapasselighets skyld er lagt for hat av »negotiantene«, blandt hvem der ogsaa fins høie militære, som er paarørende av de fornemste personer i riket³.

¹ Paa grundlag av Valborg Sønstevoolds utførlige fremstilling av saken.

² RA., Brev og indberetn. til d. norske toldkontor (sønden- og nordenfj.), 1660—1700.

³ Hausmann og Tritschler. Hausmann var halvbror av U. F. Gyldenløve.

Rentekammeret har imidlertid øiensynlig ikke latt sig berolige av Frantz Jørgensens vidtløftige fremstillinger og forsikringer, og i aar 1700 sender det ham en kontrollør paa halsen, den nidkjære toldinspektør Christen Tobiesen¹.

Christen Tobiesen var, efter hvad han selv fortæller, barnefødt i Kristiania, hadde først været kjøbmand og drevet handel paa Sverige og var baade av statholderen Gyldenløve og senere av feltmarskalk Wedel blit brukt som brevbærer til de danske envoyéer i Stockholm og til spion i Sverige. For denne sin virksomhet fik han i aar 1700 en anbefaling til kongen og kom i Kjøbenhavn i forbindelse med geheimeraad Knud Thott, som foreslog ham at overta en toldinspektørstilling for det søndenfjeldske Norge av hensyn til de store underslæp som der foregik. Tobiesen hadde betænkeligheter av hensyn til det odiøse i stillingen, men overtok den dog, idet han mente at ha faat løfte paa en løn av 600 rd., en løn han imidlertid ikke opnaade. I tillid til at Knud Thott nok vilde ordne det for ham, reiste han imidlertid til Kristiania og overtok stillingen fra 1. jan. 1701 og ansatte fuldmægtiger ved alle de 16 toldsteder som hørte til distriktet.

Alt fra første stund av kom imidlertid den nye inspektøren i et spændt forhold til de toldere og store forretningsmænd som han skulde kontrollere — ikke mindst til den store trælasthandler, skibsreder og sagbrukseier i Kristiania, Gjerd Andersen — og paa grund herav fik han ogsaa en mægtig fiende i centraladministrationen, etatsraad, finansdeputeret og medlem av Slotsloven Hans Hansen Rosencreutz, mens hans beskytter Thott døde den 18. april 1702. Som følge herav og paa grund av Gjerd Andersens anstrengelser i Kjøbenhavn blev den søndenfjeldske told under 17. april 1703 bortforpaktet til Gjerd Andersen og Chr. Tobiesens inspektørstilling samtidig besluttet ophævet.

Før han fratraadte vilde Tobiesen imidlertid reise til Kjøbenhavn for at avgi rapport om sin virksomhet; men inden han reiste, kom tolderen Frantz Jørgensen til ham og gav ham 900 rd. »av en sær cassa« for at han skulde tie stille med hvad han hadde erfaret i sin stilling. Tobiesen reiste allikevel og avgav fuld beretning for den energiske finansdeputerte, obersekretær E. U. Dose² — en beretning som resulterte i at han i alt den 26. mai igjen blev indsat i sin inspektørstilling.

Det fremgaar klart ikke bare av denne Tobiesens egen fremstilling, men ogsaa av alle de følgende begivenheter, at Tobiesen helt fra først av har

¹ Christen Tobiesen, som for sin indgripen i toldsvigsaken blev lagt voldsomt for hat av hele Kristianas forretningsstand, fortæller siden i en supplik til kongen av 10/2 1711 (resol.

4/5 1711, i Resol. i d. søndenfj. toldkontor 1711—19, RA.) hele sin livs- og lidelseshistorie. Han døde paa Bragernes 15/4 1713.

² Grundlæggeren av Moss jernverk.

hat en opriktig vilje til at faa opklaret alle de misligheter, han forefandt, men at han ogsaa har støtt paa megen motstand¹; det ser likefrem ut som om han har været noget saa nær den eneste mand i Kristiania som stod utenfor den sammensvorne kreds av toldfunktionærer og handelsmænd. Kredsen har likefrem været saa sterk, at den har overtalt sig selv til at tro at man hadde ret til at »dele med kongen« og overtræ toldpaabudene — en opfatning av forholdet mellem »ret« og »uret« som heller ikke i vore dager er helt sjelden, nettop naar det gjælder toldspørmaal.

Det blev likefrem — baade av tolderer Frantz Jørgensen og endog av rikets høieste embedsmænd — git en principiell begrundelse for den systematiske toldsvig, nemlig at den var »nødvendig for negotiens skyld«, det vil si at den likefrem var i statens og kongens interesse.

Ved sin nyttnævnelse hadde Christen Tobiesen faat et særlig kongelig vernebrev mot al den motstand, han maatte møte under sin fortsatte virksomhet, og desuten et direkte paalæg om at skaffe generalfiskalen — den øverste paatalemyndighet — al mulig oplysning om toldunderslæpene i Norge, men foreløbig holde ganske tæt med alting, indtil tiden var moden og en kongelig ordre om »inkvisition« forelaa. Regjeringen var nu øiensynlig klar over at der var alvorlig uorden i Norge, og fast bestemt paa at rote ordentlig op i det².

Først ved kongelig ordre av 24. jan. 1705 blev den store inkvisitions-kommission nedsat, under ledelse av selve generalfiskalen, Hieronymus Brügman³; de øvrige medlemmer var amtmand Henrik Adeler, medlem av Overhofretten og Slotsloven, samt de to lagmænd David Gorrissøn og Hannibal Stockfleth; ogsaa den sidste var medlem av Slotsloven. Den 16. februar begyndte kommissionen sit arbeide paa Kristiania toldbod; samtlige toldfunktionærers regnskapsbøger, brevskaper og dokumenter blev beslaglagt, og man begyndte med at forhøre Chr. Tobiesen; han laa tilsengs, rammet av et slagtilfælde — kanskje paa grund av den angst og spænding han hadde gaat i — og forhøret maatte derfor foregaa hjemme hos ham.

Alt det første forhøret over Tobiesen skaffet kommissionen rede paa hvordan underslæpene egentlig var foregaa. For det første hadde Frantz Jørgensen, i hele Tobiesens tid, ført en hemmelig kasse over kjøbmændenes godtgjørelse til tolderne for de varer, der ikke blev betalt told av. Dernæst gik det for sig slik, at naar en skipper hadde kastet anker paa havnen og

¹ Hatet til ham gav sig bl. a. utslag i at det om natten blev slaat op plakater om ham paa »kagen« og paa gatehjørnene.

² RA., Inkvisitionskommissionen 1705—9. Overhofrettens akt i saken mot Gjerd Andersen, s. 330 ff.

³ Denne hadde i 1690-aarene været stor skibsreder og trælasthandler i Drammen, men var blit ruinert ved dristige spekulationer.

meldte sig paa toldboden med en opgave over sin last, saa blev det nok kanske av og til spurt efter konossement; men det blev ialfald aldrig levert, idet et slikt papir, med virkelig opgave over lasten, hvis det laa som bilag til toldregnskapene, uvægerlig maatte umuliggjøre al systematisk toldsvig; i regelen sa skipperen at han ikke hadde noget konossement — hvad der ikke kunde være sandt, da konossement i krigstiden var et helt nødvendig papir for et skib; uten det risikerte det ubønhørlig at bli opbragt og prisedømt.

Paa grundlag av skipperens opgave over lasten kunde saa lossingen begynde, og under den var baade tolder, toldskriver, kontrollør, toldbetjent, toldinspektør og visitør tilstede, hver med sin gjenpart av skipperens opgave over lasten. Stykgods og anden kramvare kommer derefter ind paa toldbodens pakbod, hvor kjøbmændene møter med sine utenlandske regninger, og godset blir aapnet og veiet. Derefter sender veieren, den fordrukne toldbetjent Hans Tobiesen, veieseddelen til toldereren; men fra ham fik han den — efter sin egen forklaring — altid rettet tilbake, og utstedte efter denne rettelsen en ny veieseddel, som siden fulgte med som bilag til regnskapene til rentekammerets norske toldkontor. Endelig faar kjøbmændene sine varer ut, og toldereren beholder de utenlandske regninger, indtil fortoldning sker.

Derefter avhandles med kjøbmændene hvad der skal fortoldes til kongen og hvad der skal til betjentenes kasse, og tilslut blir saa ved toldskriveren opsat en toldangivelse for hver kjøbmand paa stemplet papir, og denne blir underskrevet av kjøbmanden.

Som man ser, er der her et helt system opprettet; men det forutsætter rigtignok, for at kunne funktionere godt, at der er enighet mellem praktisk talt alle kjøbmændene og toldfunktionærene.

Forhørene fortsætter derefter med toldfunktionærene, indtil turen kom til toldereren selv. Han begjærte først utsættelse, for at kunne gi forklaring efter at spørsmålene var sat op skriftlig for ham; men generalfiskalen vilde ikke gi ham denne anledning til at konferere med sine medskyldige, og han maatte til; dog fik han en utsættelse fra om eftermiddagen til næste morgen kl. 8, og i nattens løp har han øiensynlig overlagt saken sammen med toldkontrolløren Peter Friis; ialfald avgav disse dagen efter ganske den samme forklaring.

Deres forsvarsstandpunkt gaar ut paa, ikke akkurat at anklage, men at insinuere at det er kjøbmændene og skipperne som bak toldfunktionærenes ryg har drevet sin utspekulerte svindel; det er forsaavidt det samme standpunkt som vi kjender fra Frantz Jørgensens tidligste svar paa rentekammerets forespørsler. Men de maa noie sig med meget vage og uklare utflugter, kan ikke gjøre præcist rede for sig.

Avgjørende for kommissionen blev det vidnesbyrd, den fik ut av den fordrukne toldbetjenten Hans Tobiesen, ved paa forhaand at love ham pardon for alle hans forseelser. Han hadde rigtignok ikke været indviet i alt — f. eks. ikke i det meget vigtige forhold, hvordan tolden tilslut blev beregnet. Men han kunde da bl. a. oplyse at han slet ikke hadde indført alt det svenske jernet i sine veierbøger; tolderen og kontrolløren hadde nemlig sagt til ham, da han begyndte, at de hadde moderert tolden til 1 slet daler — ifølge toldrullen var det 3 daler pr. skippund — og at de fik fortsætte med det; da saa regnskapene skulde avsluttes, fik Hans Tobiesen besked om hvor meget jern som var indført i toldboken, og ordre til at indrette veierboken efter det. Han bekjendte ogsaa at han hvert aar hadde faat av tolderen sin andel i de accidenser for moderation i told og tiende, som tolderen hvert aar utdelte til toldfunktionærene; første gang han fik noget, var 50 rd. i 1699 (han var tiltraadt i august 1698), idet nemlig kjøbmand og skibsreder Niels Tobiesen og hans bror Christen¹ da hadde forklaret ham hvordan det gik til med tienden av de deler som skulde utføres, nemlig at der blev anført huggen last istedenfor deler², og sagt til ham at han vel ikke var saa dum at han ikke ogsaa sørget for at faa sin andel av utbyttet. Han hadde samlet paa de kvitteringer, han hadde git tolderen for disse pengene³; men de var blit stjælet fra ham natten iforveien — det har sikkert ikke været vanskelig for de som hadde interesse av det, at drikke Hans Tobiesen saa fuld, at dette tyveriet kunde utføres.

Tilslut tilbød Hans Tobiesen sig at avlægge ed paa sit vidneprovs rigtighet.

Efter denne forklaringen maatte tolderen og kontrolløren den 27. februar gaa til bekjendelse. Men samtidig forsøker tolderen ogsaa at trække den mand som egentlig var ophavsmanden til hele undersøkelsen — toldinspektør Chr. Tobiesen — med sig i ulykken; ikke bare hadde denne visst om det altsammen helt fra sin kjøbmandstid; men det var egentlig ham som hadde fundet paa arrangementet med den hemmelige kassen, da han var blit toldinspektør⁴.

¹ Den senere toldinspektør hadde altsaa i sin kjøbmandstid kjendt til og vel ogsaa været med paa underslæpene.

² Dette blev gjort av to grunde, for det første fordi trællestienden av huggen last var meget mindre end av deler, for det andet fordi man paa denne maaten kunde skjule hvor mange deler man utførte ut over det kvantum, man hadde lov at skjære; man angav altsaa det lovlige kvantum bord som utført, og resten skibet man dels under navn av huggen last, dels helt uangit.

³ Disse kvitteringene hadde han nemlig faat tilbake, mot at utlevere til tolderen de beviser, han hadde skrevet med dennes haand.

⁴ Denne sidste beskyldningen kan neppe være rigtig, idet det av Hans Tobiesens forklaring fremgaar at den hemmelige kassen eksisterte i flere aar før Chr. Tobiesen blev toldinspektør.

Da der nu forelaa tilstaaelse, besluttet kommissionen at suspendere Frantz Jørgensen og Peter Friis fra deres stillinger og arrestere dem under militær bevogtning paa toldboden; desuten skulde tolderens bo og midler straks forsegles.

Den paniske spænding og uro som maa ha hersket i den lille byen hele den tid forhørene stod paa, er det ikke vanskelig at forestille sig, og nu da den første alvorlige beslutningen kom, slog denne ulmende uroen ut i lys lue, og naturligtvis var det de to som var skyld i arrestationene, det gik ut over — toldinspektøren og den fordrukne toldbetjenten. Om toldinspektøren blev det digtet en onskapsfuld »pasquil«, som vi desværre ikke kjender, men som om natten blev slaat op paa kirkedøren, paa gapestokken og andre steder i byen¹. Og nogen tid senere fandt selve generalfiskalen følgende »pasquil« om sig selv og kommissionen slaat op paa porten til sit eget »logement«:

Ulykkens fugl general fiskal
Med sine commissariers udvaldes tal,
Adeler, Hannibal og Gorrissøn,
Skam faa dem alle hver og en,
Saaledes som de tager her af sted
Med sterk forhør og haarden Eed,
I toldere, fogder og amtskriver mænd
Som regninger føre, hvor vil dette hen:
At dele med kongen, skal det være synd
Af lønnen der vorder jers føde ret tynd:
Ej! Saa fatter jer mod og redder jer ud
Fra disse forfærdelige dødsens bud,
Forskriver fra Scheen den lærde bandit;²
Hvis ikke saa er der jo kandz³ at faa gift.
Slager død, udrydder dette arrige pak!
I fanger fuld forsvar, ja tjener Eder tak.

Det er ikke at undres paa at generalfiskalen følte sig ubehagelig berørt over slik tiltale, og i sin klage til Kjøbenhavn gir han en fordækt, men allikevel tilstrækkelig tydelig hentydning til at der ikke har været vist iver nok for at faa den forrige pasquillen brændt ved bøddelen og forfatteren paagrepet — en hentydning, som resulterte i en reprimande fra høieste hold til vicestatholderen Fr. v. Gabel og et svar fra denne igjen, som klargjorde hans standpunkt til saken.

¹ I den anledning utvirket kommissionen et kongebrev av 14. mars 1705 (RA., Orig., indbundne kongebrev) som paala vicestatholder Gabel at la pasquillen rive ned, hvor den blev fundet, at efterforske hvem som hadde forfattet den, for at faa ham straffet, og endelig at ta Chr. Tobiesen under særskilt »beskjærmelse«.

² Hvem det her sigtes til, har det ikke været mulig at finde ut av.

³ o: »kjangs«, chance.

Helt fra første stund av hadde Gabel stillet sig meget uvillig til inkvisitionskommissionen og meget sympatisk overfor de arme kjøbmænd i byen. I sine rapporter til kongen hævdede han, at kjøbmændene egentlig ikke hadde gjort noget galt, og at det, kongen muligens kan vinde ved kommissionen, ikke kan opveie den skade som forvoldes ved undersaattenes ruin og kommersiens troublering og svækkelse; »den høne som har stjaalet og stjæler mig korn og lægger mig derimot gyldne egg, hører vel op at stjæle mig, naar jeg skjærer den op, mens derimot faar jeg da hverken gyldne egg eller art [ø: efterkommere] efter hende«.¹

At arrestationen av toldereren og kontrolløren maatte faa følger for kjøbmændene, var klart nok, og de har sikkert været urolig forberedt paa noget av hvert. Fra 28. febr. til 4. mars blev der ikke holdt noget møte i inkvisitionskommissionen; men i kommissionsmøtet den 4. mars læste generalfiskalen instruksen om forhør ogsaa av kjøbmændene og om de betingelser, hvorunder de kunde faa pardon², og av hensyn til det store antal indstevnte blev det besluttet at forlægge næste dags møte fra toldboden til raadstuen.

Her møtte imidlertid bare nogen faa, nemlig 13 handlende og sagbruksiere og en skipper; de andre blev da indkaldt ved raadstutjeneren til den 9. mars, og da møtte endnu 33 negotierende samt en del skippere og styrmænd; kommerceraad Collett melder forfald, likeledes kommerceraad Paul Petersen Vogt. Og paa samtliges vegne begjærer prokurator Thomas Holter utsættelse med forhøret til der er kommet svar paa en supplik til kongen, som blir oplæst. Utsættelsen blir imidlertid avslaaet; generalfiskalen lover bare at han skal ta alt mulig hensyn til de trafikerende.

Borgerskapet har nu øiensynlig været meget forvirret. Først hadde de gjort et forsøk paa at faa Gabel til at ekspedere supplikken til kongen for sig og forsyne den med sin anbefaling; men Gabel turde ikke indlate sig paa slikt; derimot lovet han dem pas for reisen gjennom Sverige til kongen og fortæller at de forlot ham fulde av graat og fortvilelse. Som borgernes sendebud til kongen reiste Anders Thommesen og Peder Iversen; den 18. mars var de i Kjøbenhavn og avleverte sin supplik, og dagen efter forfattet de en skrivelse til geheimesekretæren, om at gaa i forbøn for dem hos kongen, avfattet i en endda bedrøveligere og ydmygere tone end vanlig i tidens ansøkninger: »Dersom Hans Kgl. Maj. visste og saa den consternation og bedrøvelse som er iblandt borgerskapet formedelst denne intenderede eksamen, som er saa stor at alle slaar haanden for sig og gamle mænd er bleven til børn og græder, som de begriper at det gjælder

¹ RA., Indk. saker til Slotsloven 1705, pk. 5, Gabels rapporter til kongen.

² St. A., Kria. sess. prot. 1702—8, fol. 161 (kopi av negotiantenes supplik til kongen av 7. mars 1705).

alt det som er dem kjær, saa tviler vi ikke paa at jo H. K. M. selv vilde ha medynk med os.« En slik undersøkelse vil skade handelen forfærdelig ved at berøve dem selv motet til at foreta sig noget og ved at svække deres kredit, naar de maa lægge frem sine bøker og regnskaper; de fleste er nemlig i meget ringe kaar og avhængige av inden- og utenlandsk kredit, likesom bønderne igjen er avhængige av det forskud, de kan faa hos kjøbmændene; men »det som er høist at beklage for gud og kongen som det aller dypeste en kristen haver, samvittigheten føres udi urolighet, og man kan bli beskyldt for mened«, idet det nemlig kunde hænde at de kom til at avlægge ed paa en forklaring avgit efter hukommelsen, mens generalfiskalen ved brev og dokumenter kanske kunde bevise at det forholdt sig anderledes. Og endelig vil deres bøker ikke kunne vise nogenting av interesse for saken; for det er jo bare betjentenes forhold det gjælder.

Selve supplikken til kongen er holdt i samme tone og opererer med de samme synspunkter, og under den finder vi 62 navn, alle de største i byen: Gjord Andersen, James Collett, Paul Petersen Vogt, Peder Pedersen Müller, byfoged Adam Barck, Mogens Larsen, Jørgen Paulsen, Morten Leuch o. s. v.¹

Resultatet blev da ogsaa en kongelig naade: ved resolution av 28. mars blev kjøbmændene vistnok ikke fritat for generalfiskalens forhør, men vel for at fremlægge sine regnskapsbøker, og det viktigste av det hele: der blev lovet pardon til de kjøbmænd som maatte være implisert i saken, saaledes at der ikke skulde anlægges sak imot dem².

Sandsynligvis skyldes dette resultatet — som populært kan uttrykkes ved hjelp av det gamle ordsproget om de store og de smaa tyvene — Gabels utførlige relation til kongen om saken av 15. mars — i sin form et litet mesterverk av barok stilkunst, pragtfuldt overlæsset med billeder, med latinske ordsprog og franske vendinger, og i sit indhold det klareste, mest nøkterne, økonomiske ræsonnement, et veltalende forsvar for merkantilismens kjælebarn, handelsstanden:

»Si quoties peccant homines, sua fulmina mittat

Jupiter exiguo tempore inermis erit.«³

sa en hedning, som nævnte Jupiter, mens efter al apparentz dermed hensigtende med stor eftertænknelighet til de jordiske monarker, dennem at paaminde at det er dennem høinødvendig at bruke stor conniventz og

¹ De høie militære Hausmann og Tritschler blev, trods sin store forretningsvirksomhet, holdt utenfor det hele.

² RA., Inkvisitionskomm. 1705—9, Breve og dok. vedk. Inkv. 1705—6.

³ Hvis Jupiter skulde slynge sine lyn, hvergang menneske syndet, vilde han snart bli vaabenløs. Ovid, Tristia, II 33 f.

lemfældighet mot deres peccerende [o: syndende] undersaatte, især naar et peccatum [o: synd] har tat overhaand og er blit saa at si almindelig, om de ei ved justitiens alt for nøie observantz vil fovere conceptionen av en farlig hydram [o: begunstige undfangelsen av et farlig uhyre], vil se sig inermes [o: avvæbnet] enten ved undersaattenes avfald eller deres ødelæggelse.«

Gabel antyder endog muligheten for en »rebellion« i Norge — en mulighet han nok ikke selv har trodd paa — hvis ikke inkvisitionskommissionen blir bremsset¹; men hovedsaken for ham er at paavise de egentlige aarsaker til nedgangen i toldintradene: hvad traktatene med Sverige og Holland angaar, kan det ikke nytte at snakke om dem, eftersom det avhænger av konjunktorene i utenrikspolitikken, naar de kan forandres; viktigere er det at drøfte de forhold som det staar i kongens magt at forandre. I slutten av Fredrik III's tid var toldintradene dobbelt saa store som nu; men de var begyndt at gaa ned efter toldrullen av 1672, som indførte en fortoldning pr. styk istedenfor den tidligere værditold og som desuten i det hele gjorde tolden meget høiere. Ikke bedre blev det ved toldrullen av 1686, »hvor man snappede efter skyggen (nemlig manufakturterne, som man aktede da først at stabilere) og lot derover kjødet (nemlig handelen som man endnu var udi) fare, saa vi da slap den fugl som vi hadde i hænderne, og tok efter den som sat paa taket, foruten at vi kunde naa den«; den førte bl. a. til at hollænderne begyndte at ta sin trællest fra Østersjøen og fra Viken [o: Baahuslen]. Og endelig kom toldrullen av 1691 med nye forhøielser, slik at tolden paa enkelte varer gik op til det dobbelte av varens værdi; faktisk virker en slik told som indførselsforbud og fremtvinger derved med nødvendighet toldsvig; hvis derfor tolderne hadde passet nøiagtig paa at overholde denne toldrullen, vilde det virkelig ha ført til negotiens ruin.

Den rette vei til baade at stanse toldsvigen og bringe toldintradene op igjen er derfor efter Gabels opfatning at vende tilbake til toldrullen av 1662, og samtidig maa inkvisitionskommissionen stanses; faar den fortsætte sine undersøkelser, vil Norge miste halvparten, ja kanskje to tredjeparter, av alle de i handelen værende rede penger og al sin kredit, hvis kjøbmændene maa lægge frem sine bøker; det skal man nok faa føle, naar de første brev fra Holland og England kommer, efterat man der har faat vite om denne fiskalisation. Gud forbyde at kommissionen vil jage

¹ Tankegangen er den at hvis negotiantene blir nødt til at holde op med sin virksomhet, med trælasthanndel og sagskur, faar bønderne ingen penger at betale hverken skatter eller kjøbmandsgjæld med; det blir eksekutioner i stor utstrækning paa landsbygden, samtidig med at tilførselene til landet blir minimale; og hvad andet kan da tænkes end misnøie og rebellion blandt bønderne — og likeledes blandt soldatene som selv er bondegutter.

kjøbmændene flere veksler paa halsen end de kan klare, hvorpaa vil følge inevitable bankerotter samt kjøbmændenes og handelens ruin; i virkeligheten er nemlig næsten alle norske kjøbmænd bare kommissionærer for fremmede, handler ved hjælp av fremmede penger og utenlandsk kredit.

Det er derfor rimelig at kjøbmændene ikke har lyst til at lægge frem sine bøker og derved baade aabenbare sin fattigdom og sin »handels geheimnis, hvorpaa al deres gevinst og avance beror. Og tror jeg at alle kjøbmænd som ei staa saa vel i deres sak som folk tror, før resolverer sig til at rømme landet, ja, jeg tør si, at miste livet, efter ordsproget: Hvem der tar mit brød, den tar mit liv — end til at fremvise sine bøker. Ja, de rike selv, som dermed kunde prale, lar dog ingen se saa vidt i deres bøker, at han derudav deres handels rette træk og gang og dens sekret kunde penetrere eller attrapere. Jeg befrygter høiligen, ja jeg torde vel si at være hartad forsikret i mine tanker at dette procedere mot kjøbmændene, saafremt det ei straks ophæves, vil foraarsake at de beste og mægtigste kjøbmænd drager fra Norge og besønderlig de engelske, som er de andres største soustien her søndenfjelds.«

»Vil nu E. K. M. ha handelen, saa maa man ha kjøbmænd og forunde begge den frihet udi det hvad deres rette egenskap er, nemlig handelen: ringe told og oplag i kjøbstæderne, og kjøbmændene ringe eller ingen tribulationer og at være tyve i deres næring. Dette er saaledes deres proprium, at jeg ei vil staa op for en kjøbmand som dette ikke er; og bør toldere og toldbetjenter derimot passe paa med dennem og kjøbmændene staa deres fare, indtil de faar varerne i deres hus, og om de før attraperes, da tilbørligen straks straffes, paa ferske gjerninger, efterhaanden som de peccerer [o: synder], mens aldrig derom inkvireres i deres huse og værelser, mindre i deres bøker, og allerminst saa lang tid efter hos dennem samtlige tillike.«

Naar tolden er liten, vil en kjøbmand være mindre fristet til at begaa toldsvig, og gjør han det da, »saa er det en lek paa gevin og forlis imellem E. K. M. og kjøbmanden, hvorved kjøbmanden animeres, og naar det ret eftertænkes, E. K. M. i gjerninger mere vinder end taper.—«

Der er en bedaarende kynisk klarhet over dette Gabels ræsonnement, som ser helt bort fra alle moralske betragtninger og bare tar hensyn til rent økonomiske faktorer. Fremstillingen ovenfor av handelens og skibsfartens utvikling tør vel ha vist at Gabel forenkler saken for meget. Riktig nok lar det sig for tobakkens vedkommende med stor sandsynlighet vise at det er toldens høide som direkte har fremkaldt smugleriet,¹ og det har vel

¹ Som vi før har nævnt var der en overenskomst mellem tolderen og kjøbmændene om at de bare skulde detale $\frac{1}{8}$ av tobakstolden — 1 sk. pr. $\mathcal{R}$ istedenfor 8 — og man kan derfor finde

ikke været anderledes med mange andre varer, men nedgangen i toldintra-derne f. eks. i 1670-aarene hænger utvilsomt langt mere sammen med handelskonjunkturerne i krigsaarene end med den dansk-norske toldpolitik.

Det medhold, kjøbmændene visste de hadde hos rikets øverste embedsmand, gjorde dem utvilsomt modigere overfor inkvisitionskommissionen. Generalfiskalen fortæller om hvordan kommissionen ofte maatte sitte og vente paa dem i timevis, hvordan de var vrangvillige i sine svar og hvordan de altid passet paa, naar de kunde, at chikanere Christen Tobiesen, særlig efterat han var blit utnævnt til Frantz Jørgensens eftermand som tolder;¹ navnlig ser vi at generaltoldforvalter Gjerd Andersen var ivrig efter at sværte Chr. Tobiesen saa meget han kunde.

Gabel har ogsaa, efter hvad han selv fortæller, kaldt kjøbmændene op til sig, forklaret dem sit standpunkt og opmuntret dem av alle kræfter; han har ogsaa faat Gjerd Andersen til at love at selv om tolden blev nedsat til satsene i toldrullen av 1662, vilde han i de første to aar betale den samme avgift som han nu gav for forpagtningen av tolden.

Trods alt fortsætter imidlertid inkvisitionskommissionen med nidkjærhet sit arbeide for at hævde lov og ret, og regjeringen i Kjøbenhavn har sikkert ogsaa været klar over at det, trods Gabels betragtninger, maatte være en meget betænkelig sak bevisst at la lovene sove til fordel for en bestemt samfundsklasse, selv om den la aldrig saa mange gyldne eg. I skrivelse av 30. mai til kammerkollegiet sier generalfiskalen: »Med kommissionen er man av al magt flittig; intrigerne er saa mange at her er likesom en avgrund derav, og skal al uorden remederes, saa maa alle inventioner av tyverierne entdækkes det meste muligt.«

Først og fremst var det forholdet med de saakaldte »franskarere«, kommissionen la sig efter at faa opklaret ved forhørene over skippere og kjøbmænd — de smaa hurtigseilende vinkrejterter, som blev brukt til at hente de kostbare ladninger med vin og brændevin fra franske havner som St. Martin, Nantes og Bordeaux. Der var det ingen fast moderationsavtale om tolden; men det blev akkordert mellem tolderne og kjøbmændene hver gang et skib var kommet ind paa havnen og lukene var blit forseglet. Det var ikke smaatterier det gjaldt: krejerten »Kong David« kom f. eks. 7. mai 1704 ind med 11 130 liter fransk brændevin, 30 922 liter St. Martins hvitvin og 2 716 liter Claret, hvad der betinget en told paa

den virkelige tobaksimporten ved at multiplisere toldekstratenes tal med 8; de var saaledes i aarene 1696–98 henholdsvis 46 214 $\mathcal{R}$, 79 392 $\mathcal{R}$ og 181 808 $\mathcal{R}$; bare paa et enkelt skib i dec. 1701 indførte seks kjøbmænd (Claus Bendeke, Mikkel Heide, Jacob Jensen, Henrik Carlsen, Lars og Ole Anker) tilsammen 29 000 $\mathcal{R}$ tobak.

¹ En kort stund hadde generaltoldforvalter Gjerd Andersens fuldmægtig Peter Højer været konstituert som tolder.

1500 rd.;¹ men der blev betalt 305 rd. mindre. Ved en anden leilighet betalte rederne for det samme skib i told og konsumtion 2 000 rd.; men derav gik bare litt over 1 100 rd. i kongens kasse, resten i toldernes.

Den samlede sum av besvigelserne i Frantz Jørgensens embedstid, 1696—1705, blev av kommissionen beregnet til over 99 000 rd. eller rundt regnet 10 000 rd. om aaret. Og endda laa det paa bordtomtene skaarne deler, utover det som sagbruksreglementet tillot, i en mængde som svarte omtrent til et helt aars tillatte skur, og ventet paa at bli utskibet.² Gjord Andersen hadde en overskridelse paa 27 900 bord utover sit tilladte kvantum, Peder Iversen paa 25 900, Mogens Larsen paa 160 900, Tritschler paa 76 200, Hausmann paa 120 200, Paul Petersen Vogt paa 31 600, Peder Pedersen Müller paa 53 600 o. s. v.

Endog midt under kommissionens arbeide hadde borgerne frækhet nok til at forsøke utsmugling av deler.

Imidlertid begyndte det at gaa rygter om endda større skandaler. Det er den utrættelige Chr. Tobiesen som først kommer med dem, og de gaar ut paa at vaaren i forveien hadde i Kjøbenhavn kammerraadene Gjord Andersen, Schreuder og Nobel (de to sidste var toldforpagtere nordenfjelds, likesom Gjord Andersen søndenfjelds) skuddt sammen en kasse paa 3 000 dukater i guld, som skulde distribueres paa visse steder, dog ubenævnt, for at hindre hele undersøkelsen; beløpet skulde siden repareres paa de interesserte i Kristiania. Generalfiskalen lar forespørre hos kongen om det er ønskelig at denne sak skal undersøkes tilbunds; i saa fald maatte han faa anledning til at indkalde Schreuder og Nobel. Og i juli begynder forhørene om denne kasse. Da de berørte høitstaaende personer i Kjøbenhavn, maatte de avhørte avlægge ed paa ikke at ville røbe nogenting om forhørene.

Gjord Andersen indrømmet, at han hadde git Schreuder 100 rd. for at redde Frantz Jørgensen fra fortræd. Schreuder laget en meget kunstig historie om at han hadde villet probere om visse høitstaaende personer lot sig korrumpere, men var forøvrig meget vrangvillig, og forhørene om denne sak trak ut helt til begyndelsen av septbr. Som den der hadde git ham i opdrag at »probere« folk med penger, nævnte Schreuder den kongen meget nærstaaende grev Carl Ahlefeldt.

Klar rede paa saken gir forhørene ikke; men noget maa der ha været i den. Baade mot Gjord Andersen i Kristiania og mot Schreuder i Bergen blir der senere reist tiltale for delagtighet i toldsvig, hver paa sit sted.

¹ Foruten konsumptionsavgiften som var mindst likesaa stor.

² Naar man kunde naa frem til en saapas noiagtig oversigt, skyldtes det ikke mindst at kongen paa forhaand hadde lovet kjøbmændene pardon for alt hvad de maatte aabenbare, og at de derfor var forholdsvis frimodige i sine tilstaaelser.

Efter dette intermezzo vendte man tilbage til hovedsaken og fortsatte forhørene i den helt til febr. 1706 — en enkelt gang avbrudt av et heftig optrin, idet Gabel møtte i kommissionen og forlangte at faa dens protokoller og dokumenter utlevert og til slut fik byfogden til med magt at ta dem fra justitsraad Adeler, kommissionens daværende formand.

I oktbr. 1706 faldt dommen over Frantz Jørgensen, som blev dømt fra sit bo, Peter Friis som blev dømt til kagstrykning¹ og landsforvisning, og to underbetjenter; men værre var det med Gjord Andersen, som ogsaa var blit sat under tiltale. Bevisningsmaterialet mot ham var i virkeligheten godt nok; det er klart nok at han var sin gode ven Frantz Jørgensens medskyldige. Men selv kommissionen tok med meget varsomme hænder paa den store forretningsmand; han blev bare dømt for mangelfuld kontrol som generaltoldforvalter til nogen pengebøter, og da saken blev appellert til overhofretten, blev han av denne pure frikjendt, den 21. decbr. 1708.

Og for kjøbmændene forøvrig var der paa forhaand forkyndt kongelig pardon.

Moralen av denne store og lærerike sak kan trækkes paa mange maater. Den gir ialfald et sterkt indtryk av hvor mægtig en stilling forretningsstanden i byen alt indtok, av hvor ypperlig den hadde evnet at organisere sit systematiske toldbedrageri, av hvor koldblodig den avholdt sig fra at la moralske hensyn genere dens trang til fortjeneste, av hvor mesterlig den holdt sammen mot administrationens og retsvæsenets angrep.

Og ikke mindst lærerik er den parallellisering med nutidens forhold som sakens hele gang opfordrer til.

¹ Dommen eksekvert den 8. dec.

HANDEL OG SKIBSFART I KRIGS- OG NEDGANGSTIDER¹

De haarde tider som kom over Danmark og Norge, da elveaarskrigen med Sverige brøt ut høsten 1709, hadde i Kristiania hat sine forløpere alt aaret før: først den store branden paa bryggene høsten 1708, dernæst dyrtiden paa korn i 1709, som ramte det meste av Nord-Europa og som her blev særlig følelig, da viktige Østersjøhavner som Danzig og Königsberg blev blokert som pestsmittet for dansk-norsk skibsfart, mens kornhøsten baade i Danmark og Norge slog feil baade i 1708 og 1709. I Norge blir det forbudt at brænde brændevin av korn, og fri indførsel av korn fra fremmede land blir tillatt; men likevel stiger prisene uhyggelig.

Fra aaret 1735 har vi bevaret² en »akkurat forklaring over det akershusiske stifts byers tilstand«, indgit av stiftamtmanden³ til kanselliet som svar paa endel spørmaal fra dette. Under post 3, »angaaende byenes av- og tiltagelse og hvad dertil kan være aarsaken«, heter det her:

»Hvad Kristiania by angaar, da har den siden 1708 været adskillige fataliteter og ulykkelige hændelser undergit. Samme aar i oktober avbrændte i denne by fire kvarterer med hus, foruten 80 sjøboder eller pakhus ved vandet, hvori var oplagt store kvantiteter av salt, kornvarer, saltet fisk, humle og kramvarer. 1709 blev krigen mellem Danmark og Sverige deklareret, da skattene, uten anseelse av de tagne skader, straks paafulgte. 1712 brændte atter et kvarter av byen. 1716 utplyndret de svenske byen, da ved saa uformodentlig og hastig indfald indbyggerne alene søkte at berge deres bedste ting udi hvælvede kjældere for frygt av ildebrand, og siden retirerte sig av byen, hvorved fienden gjorde et stort bytte, og efter de svenskes eget sigende var aarsaken, de sig saalænge opholdt ved byen, før de begyndte at søke den norske armé. 1720 brændte

¹ Væsentlig efter Valborg Sonstevolds undersøkelser.

² Kallske Saml. nr. 203 fol.; Kgl. bibl., Kbh.

³ Da Jacob Benzon først tiltraadte som stiftamtmand i løpet av 1735, mens formanden Lorentz Reichwein var fratraadt alt i begyndelsen av 1734, kan skrivelsen ikke være forfattet av stiftamtmanden selv, men maa skyldes en eller anden embedsmand paa hans kontor.

atter et kvarter av byen og 1721 et andet kvarter, hvorav maatte erfares at denne by udi tilstand mere er av- end tiltat, de forhenværende bedste familier utdød, deres efterlatte midler faldt til arvinger, dels udi den militære stand overgaat, dels udi den geistlige stand, og dels udi arvingers hænder der for at undgaa de sterke utgifter og aarlige byskatter som nu fremfor forrige tider fast er tre ganger saa høie, har flyttet ut paa landet. Jeg kan ikke negte, byens indvaaneres tal mulig paa nogen aar¹ har formeret sig; men det bestaar alene for det meste udi haandverkere der har søkt at nedsætte sig ved de indfaldende ulykkelige hændelser for at profitere av deres arbeide.

Den uorden, her har været for nogen tid siden, at bøndersønner for at eskapere utskrivning til soldat har begit sig til byen, at tjene for kusker og lakeier, og efter tre à fire aars tjeneste tat sit borgerskap og nedsat sig paa høkeri, ol- og brændevinssalg, har og formeret tallet merkelig av indvaanere saavel i Kristiania som andre byer.[«]

Det billedet av en sterk og varig nedgang som stiftamtmanden her gir, er utvilsomt helt riktig.

Pesten i 1709 slap man for i Kristiania, endda den i 1710 naadde til Sverige. Den eneste ulempe man her i byen hadde av pesten var at det blev forbudt at holde svin og at det blev forbudt garvere, skomakere og feldberedere at ha i sit hus de ildeluktende traug som man la hudene i og fylgte med lim for at faa haarene til at løsne — svinehold og stank mente man befordret smitten. Men disse forbudene kunde forresten være ubehagelige nok for fattigfolk i Vaterland og Piperviken som fik en væsentlig del av sin næring ved litt svinehold².

I det hele ramte dyrtiden naturligvis først og fremst fattigfolk. Og byens hovednæringer, handel og skibsfart, fik gaa sin gang, endog en stund efter at krigen var brutt ut; det tok jo altid en tid før kaperiet for alvor kom i sving og gjorde skibsfarten ganske umulig.

En vanskelighet var der rigtignok straks for koffardifarten, nemlig at en mængde sjøfolk blev tat i kongens tjeneste, saa man ikke kunde faa skibene tilstrækkelig bemandet med indfødte sjøfolk, og hadde man utenlandsk mandskap risikerte man alltid at bli prisedømt. Og ialfald i kommercekollegiet var man, som det fremgaar av en utførlig betænkning

¹ Nemlig efter slutten paa krigen.

² Byens vaktmester Christen Sørensen, som skulde paase at forbudet blev overholdt, var da ogsaa human nok til — rigtignok mot god betaling (3 mark for et svin og 16 sk. for en stekegris) — at la de folk som tigget om det, faa beholde svinene; men han blev opdaget da han tok en gris fra Sakse Eriksen i Vaterland, som med sin fattige kvinde og fire smaa barn blev staaende igjen med grædendes taare (St. A., Kria. sess. prot. 1708 til 1715, s. 194).

derfra¹, helt fra første stund av klar over de farer og den motgang som den danske og norske skibsfart vilde møte.

Tilbagegangen i Kristianias handel og skibsfart, som raadstucertifikatene fremdeles leverer tal for, var ikke stor i 1709² — som jo rigtignok ogsaa bare for en del var krigsbaar. Men de tal, raadstucertifikatene gir, synker stadig i de aar, vi endnu har dem — 1710, 1711 og 1712.

Sandsynligvis er dog disse tal nu mindre paalidelige end før. For 1710 er de endnu ikke saa værst; men i 1711 tør den omstændighet ha gjort sig gjældende, at der var sluttet en avtale med Sverige om at et bestemt antal norske og svenske skibe i fart paa England skulde være fri for opbringelse, naar de var forsynt med rigtige forsikringer fra sine respektive myndigheter. Magistraten i Kristiania faar den 4. okt. 1710 ordre fra stiftsbefalingsmanden til at kundgjøre dette for rederne, og det er sandsynlig at de skib som indrettet sig efter denne avtalen, ikke har været forsynet med raadstucertifikater, men bare med de særskilte passene fra stiftsbefalingsmanden.

I begyndelsen av 1711 gik det rygter om at svenskene rustet ut kapere og krydsere i England, Holland og Frankrike for til vaaren at ruinere den dansk-norske handelsflaaten, og den dansk-norske regjeringen svarte med en forordning av 6. april 1711 om kommisfarere og kapere. Nogen norske kapere blev ogsaa virkelig utrustet, saaledes i Drammen to med de stilfulde navnene »Den flyvende Mercurius« og »Det frugtbringende Selskab«, og de gjorde ogsaa endel bytte. Likedan ordnet regjeringen med konvojering av krigsskib — som rigtignok ikke altid indfandt sig til lovet tid og sted — og med krydsere i Kattegat — som rigtignok ofte blev overført til Østersjøen.

Synderlig god var i det hele ikke beskyttelsen av den norske skibsfart, og til desto større skade var det at de gamle defensionsskibene var solgt og nye ikke kunde skaffes under krigen³.

Nogen forbedring i skibsfartsforholdene bragte muligens freden i Utrecht, april 1713; forhandlingene om denne fred hadde paagaat siden 1712, og alt i mars 1713 fik myndighetene i Kristiania ordre fra admiraltetet om at engelske skib ikke maatte opbringes, forutsat at de holdt sig handelstraktaten av 1670 etterrettelig. Rimeligvis betyr dette at den

¹ Raadstuark. Kbh., Komm. koll., mem. prot. 1706—11, s. 415.

² Det blev i 1709 utført 9233 lester træløst for Kristianiborgeres regning i norske skib — derav 3601½ til Holland, 5064 til England, 276½ til England eller Holland, 204 til Portugal (Hausmanns »Den forgyldte Falk«), 87 til Hamburg (Hausmanns »St. Andreas«); 3768½ lester — 41% av det hele — falder paa James Collett alene. — I 1710 er utskibningen efter den samme kilde 7746½ lester, i 1711 2495½, i 1712 2131 lester.

³ St. A., Kria. sess. prot. 1708—15, s. 62 og 2/1 1713.

engelske trafik har tat sig op igjen noksaa raskt efter fredsslutningen. Det eneste materiale, vi har til at vise dette, er toldintradene, og det er, som vi oftere har været inde paa, i og for sig et materiale av liten værdi; men naar de midt under en krig pludselig skyter flere tusen daler i veiret — fra lavmaalet 19 563 rd. i 1712 til 24 198 rd. i 1713 og 26 965 i 1714 — maa det ha en naturlig aarsak, og den kan vanskelig ligge i noget andet end at nu har engelskmænd og hollændere gjenoptat sin gamle rolle med at besørge de nordiske lands utførsel og indførsel paa sine skib.

Alt i begyndelsen av 1712, da det var tydelig at freden nærmet sig, begyndte hollænderne at forberede sig paa at gjenopta sin handel i de nordiske land. Med Sverige hadde nederlænderne en handelstraktat bygget paa princippet: frit skib, fri ladning, derimot ikke med Danmark-Norge. Saalænge Nederlandene selv var i krig, var det heller ikke nogen fordel for dem at de neutrale landene hadde en slik ret for sine skib; men anderledes var det naar Nederlandene selv hadde fred, og det var Danmark-Norge som var i krig. Nu blev det for hollændernes handel paa Sverige og paa Østersjøen en alvorlig ulempe at det dansk-norske kaperreglement av 6. april 1711 erklærte fiendtlig gods i neutrale skib for prise, selv om det ikke var kontrabande, og likeledes at det bandt de neutrale skibene til de samme besværlige formalitetene, med korporlig ed, pas, konossementer og andre papirer, som Danmark-Norge selv hadde været bundet av i krigene fra 1690-aarene av. Og saa meget ubehageligere var dette for hollænderne, som Sverige — og til en viss grad ogsaa Danmark-Norge — i løpet av den pfalziske og den spanske arvefølgekrig virkelig hadde gjort sig til herre over dette gamle nederlandske handelsomraadet, som det for hollænderne nu var om at gjøre at gjenerobre.

I en betænkning av 1712 — i anledning av et hollandsk forslag om en traktat, bygget paa princippet: frit skib, fri ladning — uttaler kommercekollegiet at det er fuldt klar over disse forhold, og over at en slik traktat vil være meget uheldig, saalænge krigen mellem Danmark-Norge varer, idet den vil gjøre det mulig for hollænderne helt at utkonkurrere den dansk-norske sjøfart; efter krigen derimot vil den være meget fordelagtig; men man bør rigtignok forsøke at faa avsluttet en hel, fullstændig handels-traktat, som ikke bare holder sig til spørsmålet: frit skib, fri ladning¹.

Noget resultat førte disse traktatforhandlingene imidlertid ikke til.

Derimot synes det som om Danmark-Norges anstrengelser for at spærre Sveriges handel inde i Østersjøen og hindre forbindelsen mellem vestmaktene og Sverige efterhaanden har ført til resultater, og et av disse resultater maatte bli stigende engelsk og hollandsk trafik paa Norge og

¹ Komm. koll. mem. prot. 1711—14, s. 157; Raadstuark., Kbh.

stigende priser paa norsk træl原因. I 1716 viser vistnok Kristianias toldintrader en nedgang til 20 269 rd., mot 26 965 i 1714 (tallene for 1715 mangler); men saa var det ogsaa det aar, da svenskene beleiret Akershus og bl. a. ogsaa brændte Hausmanns armerte, forhenværende defensions-skib »Den forgyldte Falk«. ¹ Derimot er de i 1717 oppe i 30 729 rd. — en høide, de ikke hadde hat siden 1707, da Chr. Tobiesen i inkvisitions-kommissionens dager passet paa kjøbmændene saa nøie som overhode mulig.

I tallet for 1717 er imidlertid told og konsumtion av opbragte priser- varer iberegnet, og fra det følgende aar kommer vi ned i mere normale tal.

Fra 1718 av blir imidlertid træl原因sttienden paafaldende høi i forhold til toldintradene. Før krigen av 1709 var træl原因sttienden i Kristiania gjennemgaaende ca. $\frac{1}{5}$ av toldintradene; nu løper den op til $\frac{1}{3}$ eller mere. Da tienden beregnes efter prisen paa bordene, betyr dette altsaa stigende pris, og denne slutningen bekræftes ved direkte samtidige uttalelser.

Viktig er her en supplik fra indbyggerne i Bragernes og Strømsø fra begyndelsen av 1720, som vi ogsaa senere vil komme tilbake til i en anden forbindelse. Det heter her at før krigen eiet de to stedene tilsammen nogen og seksti skib; nu har de ikke mer end en sjettedpart av det — skibene har de mistet dels ved kapere og fiendtlige krydsere, dels ved forlis; de lovede konvojer var enten slet ikke kommet eller kommet forsent, saa man hadde maattet seile om vinteren, den aller farligste tid paa aaret. Rederne hadde tapt alt mot paa at drive skibsfart, og det vilde ha været helt umulig at utrede de paabudne ekstraordinære skattene, »dersom ikke vor fattige træl原因st formedelst den fremmede farts indspærrelse paa Sverige og Østersjøen var stegen til saadan pris, som har vaaren det eneste hvorved disse steders undergang er vorden forekommet;« men de er ræd for at naar freden blir sluttet og Østersjøen igjen aapen, vil prisene paa træl原因st falde sterkt² — en frygt som siden ogsaa viste sig at være berettiget.

De stigende træl原因stprisene har øiensynlig virkelig været det eneste virksomme botemiddel mot de saar, krigen slog, og det kan derfor ikke undre, at vi i aarene 1711—16 ser det indløpe til rentekammeret et stadig voksende antal ansøkninger om forhøiet skur paa sagene. Regjeringen sier snart ja, snart nei, uten at man kan se hvad principper den har fulgt;

¹ I 13 samfulde aar laa vraket av den paa bunden av havnen; men da det ikke sjelden hændte at skibsankrene satte sig fast i det, fik i 1730 en viss Jørgen Qval tillatelse til paa egen bekostning at ta det op; i 1735 fik han 100 rd. i betaling for at levere de 14 kanoner, han hadde berget op fra vraket, til Akershus fæstning (Resol. i d. søndenfj. toldkont. 1730 og 1735; RA.).

² Resol. i d. søndenfj. toldkont. 1720 ²⁵/₃ (nr. 15); RA.

men i 1717¹ gaar den til det vigtige skridt at gi sagskuren helt fri, saalænge krigen varer. Og det fører til at der blir tat op nye sager og skaaret bord i svære masser i hele det søndenfjeldske Norge; og der blev skibet bord til engelskmændene og bjelker til hollænderne.

Men denne gang gik al fragtindtægten til de fremmede, og de gode prisene paa trælasten har neppe kunnet opveie tapet derved. Og dertil kommer at man maa ta de tunge ekstraordinære byrderne under krigen med i betragtning.

I begyndelsen av krigen blev de mest formuende mænd paalagt at utrede tre skjærbaater sammen med Hølen ($\frac{1}{2}$ paa Hølen, $2\frac{1}{2}$ paa Kristiania), og omtrent samtidig fik de ordre om at utruste ryttere, enten in natura eller efter en viss takst. De rikeste efter denne ligningen var Peder Pedersen Müller og Mogens Larsen², som hver skulde stille to ryttere, James Collett og Gerh. Treschow hver $1\frac{3}{4}$, Paul Petersen Vogts enke, Henrich Lachmann, forhenværende tolder i Drammen, og Henrich Carlsen hver $1\frac{1}{2}$; resten av borgerne skulde stille mindre, like ned til $\frac{1}{8}$ av en rytter. — Snart faar borgerskapet ordre om at bake »haardt brød til militien«, snart skal det levere 600 tønder øl til hær og flaate: det blir utlignet paa 123 borgere (inklusive Vaterland), som skal brygge fra tre til tolv tønder hver. Saa kom der luksusskatter paa parykker og fontanger og sko: henved 300 mænd i Kristiania (eksklusive Vaterland, Grønsen og Piperviken) bar parykker og betalte skat av dem, ikke bare fornemme folk som James Collett og Gerh. Treschow — som hadde den høieste paryksskatten — men helt ned til skræddere og skomakere og »fattige bokbindere«, til krambodsvender og skriverkarle — ja endog i Vaterland og Piperviken træffer man paa en og anden paryk.

Alt i 1711 da skattene endnu var forholdsvis rimelige (først fra 1712 begynnder de rigtig haarde krigsskattene), betaler en mand som kommerceraad James Collet følgende skatter:

Kopskat for ham selv og hans frue .	36 rd.
» » hans datter	8 »
» » to skriverkarle	8 »
» » to drenge	4 »
» » fire tjenestepiker	8 »
Skat for tre hester	2 » 1 ort
» » fire ildsteder	2 » 2 » 16 sk.
» » av frie rentep. ($\frac{1}{4}$ av renten) . . .	26 » 3 »
Tilsammen	95 rd. 2 ort 16 sk.

¹ Det maa navnlig være fra 1716 de høie trælastprisene har gjort sig gjældende.

² Hausmann og andre kongelige betjenter var naturligvis fritat for denslags skatter.

Men dertil kommer saa de egentlige luksusskattene, nemlig:

James Collett for en paryk	4 rd.
Hans frue for et sæt	4 »
To døtre bærer sæt.	8 »
Peder Iversens steddatter for et sæt.	3 »
To kjøbmandssvender som bærer parykker.	4 »
To tjenestepiker som bærer kapper.	2 »
Tre mandspersoner som nyder tilsammen aarlig løn 72 rd.; derav $\frac{1}{6}$ for et halvt aar	6 »
Fire piker som nyder tilsammen aarlig løn 30 rd.; derav $\frac{1}{6}$ for et halvt aar	2 rd. 2 ort.
En karosse.	20 »
En karjol	4 »

Tilsammen 57 rd. 2 ort.

Og foruten disse statsskattene hadde han ogsaa byskatten.

Under skibsfartens hektiske opblomstring i 1690-aarene og senere hadde byens store forretningsfolk sat en væsentlig del av sin formue i skib. Den forandrede situation efterat Danmark-Norge var kommet med i krigen, gjorde at de nu maatte søke at faa dem avhændet. Men dette har sikkert budt paa store vanskeligheter, idet skib som under krigen blev solgt bort fra en krigførende magt, sikkerlig risikerte at bli prisedømt, hvis de blev opbragt.

Hvor vanskelige tidene blev netop for de største og driftigste forretningsmændene, fik man et karakteristisk eksempel paa, da en slik mand som Gerh. Treschow alt i 1717 søkte og fik tre aars moratorium¹.

Treschows vanskeligheter kan imidlertid ogsaa skyldes andre ting end nedgangen i skibsfarten og de store skattene. Hvad der fandtes av industri i byen, er nemlig helt knyttet til hans navn².

Det viktigste nye tiltak er her papirmøllen ved Bentse Bruk i Akerselven. Den er rigtignok grundlagt av Ole Bentsen (d. y.) (1653—1734), efter hvem Bentse Bruk har sit navn; han fik den 1. juni 1686 kongelig privilegium paa at anlægge den. Men alt efter faa aars forløp maa Treschow være blit medeier i den, og det er tvilsomt om driften i det hele kom igang før i Treschows tid. Det første vidnesbyrd om driften har vi ialfald fra 1695, da der utskibes 300 ris hvitt papir til Danmark (1697

¹ Han forsøkte endog at slippe fra at betale sine vekslar, men tapte i en sak mot en Jørgen Qval, som hadde laant ham penger mot vekslar paa Holland, fordi vekslar ikke gik ind under moratoriet.

² Jfr. Edv. Bull, Akers historie, s. 215 ff.

1260 ris; 1698 2060 ris), og i Treschows privilegier for møllen av 1698 tales der om den »af ham oprettede« papirmølle.

Det var ikke smaa fordeler, Treschows fabrik fik av regjeringen: toldfrihet for 30000 π kluter, for 200 alen hvit boy og 150 alen kjersey, frihet for offentlige byrder i 10 aar for verkets arbeidere og fortrinsret til at sælge sit produkt baade til stemplet papir og til skrivepapir for kancelliene i Kjøbenhavn. Verket var ogsaa uten tvil i nogen aar i rask fremgang.

I en ansøknng av 10. okt. 1700, hvor Treschow søker om nye privilegier

— toldforhøielser paa utenlandsk papir, eneret til salg til civile og militære betjenter i Norge o. s. v. — fortæller han at han foruten trykpapir og karduspapir lager post- og skrivepapir i tre kvaliteter (til henholdsvis 2½ rd., 2 rd. og 5 riksort pr. ris), at han har prøvet eksport til England, men er blit stanset ved en toldforhøielse der, og han hævder, at der maa smugles en masse papir ind i Norge: toldbøkerne viser bare en aarlig import paa 300 ris, mens forbruket sikkert maa være det tidobbelte.

Bare nogen av Treschows ønsker imøtekomes denne gang¹, og først i 1705 faar han, paa grundlag av to nye ansøknnger, den forhøielsen paa utenlandsk papir, som han har bedt om, mot alltid at bruke den norske løve i vandmerket². Det opplyses ved den anledning at han kan produsere 2000 ris om aaret, og at hans papir baade i pris og kvalitet fuldt ut kan maale sig med det utenlandske.

Vandmerke i Treschows bedste papirsort (post-papir) i 1701.

Bevæget ved dette vellykkede foretagende gik Treschow til ogsaa at sætte en anden industriel

bedrift igang, nemlig et saapesyderi og en oljemølle. Alt i aar 1700 har han tænkt paa dette, og i 1706 faar han kongelig koncession paa det, uhindret av at Thor Møhlen i Bergen alt i 1680-aarene hadde faat monopol for hele Norge for sit saapesyderi i Bergen. Endnu i 1708 har han imidlertid ikke begyndt paa anlægget, og der dukker da op en anden Kristianiamand, Iver Blomhoff, som faar kommercekollegiets anbefaling til koncession paa at oprette oljemølle og saapesyderi. Men dermed kommer der liv i Treschows gamle planer, og sommeren 1708 faar han sin fabrik istand³, mens Iver Blomhoffs gik i vasken. Først i

¹ RA., Resol. i d. søndenfj. toldk. 1701, 41.

² Komm. koll., mem. prot. 1704—08, s. 176; Raadstuark., Kbh. — Forordn. av 27/1 1705, publisert paa Kria. raadstue 17/2 s. a.

³ Komm. koll., mem. prot. 1706—11, s. 132, og miss. prot. 1704—09, s. 482; Raadstuark., Kbh.

1712 fik imidlertid Treschow og hans medinteressent, halvbroren Mads Wiel i Drammen, fulde kongelige privilegier for verket, bl. a. paa vilkaar av at saapen skal vrakes, pakkes i bestemte fustager og stemples (med den norske løve) av en av magistraten opnævnt funktionær.

Treschows industrielle foretagsomhet er imidlertid ikke uttømt ved disse nyanlæggene. I sin sag paa Bjølsen ombytter han det gamle tykke sagbladet med flere, mere moderne, kortere og tyndere, for at spare paa tømmeret, og søker i den anledning om at faa skuren paa sagen forhøiet fra 24000 til 50000 bord. Vicestatholderen, baron Frederik Kragh (1714—21), roser ogsaa hans nye sagbruksanlæg i høie toner og hævder samtidig, at han ved sin virksomhet ernærer 3—400 mennesker, med et aarlig utlæg bare i arbeidsløn paa 20—30000 rd.; kommercekollegiet gjør opmerksom paa at besparelsen ved det nye sagbruket er saa stor, at man der faar 1000 deler av 13 tylvter tømmer, mens man tidligere maatte ha 18 tylvter for at faa det; det anbefaler derfor skuren forhøiet til 40000 deler, men fraraader bestemt at han faar monopol paa en opfindelse, som tvertimot bør ønskes den størst mulige utbredelse¹.

Vandmerke i Gerhard Treschows næstbedste papir saakaldt flint skrivepapir til 2 rdr. riset (1701). Det har desuten paa arkets anden halvdel merket G. T. Papir nr. 3 fra 1701 — en simplere sort — har samme vandmerke.

Under krigen var det store vanskeligheter for de Treschowske manufakturer, som var henvist til at importere sine raastoffer fra utlandet; men endnu værre synes det at være blit efter fredsslutningen, da den hollandske konkurransen, især med saapen, bragte stans i avsætningen; under krigen hadde saapesyderiet kunnet avsætte 15—1600 kvarter saape om aaret; nu sank det ned til 4—500². Papirfabrikken gik det vist endda daarligere med; i 1717 — samme aar som han fik moratoriet — sælger Treschow den til en av sine kreditorer, Johan Jochum Lonicer, for en saa billig pris som 4800 rd.; men heller ikke han fik den til at gaa, og ved Lonicers død i 1732 var baade han og møllen fallit.

¹ RA., Resol. i d. søndenfj. toldkont. 5/11 1714.

² RA., Resol. i d. søndenfj. toldkont. 19/6 1725.

Den blev kjøbt av kjøbmand Ole Smith, som overtok den i meget forfalden tilstand, men anvendte mange penger paa at sætte den istand, slik at den nu skulde kunne producere 4000 ris om aaret (mot 2000 i Treschows første tid). I 1734 staar papirmøllen Ole Smith i 9233 rd. 3 ort. og trænger nu i de ti maaneder driften varer (fra februar til jul) 70000 π kluter, helst fra England, idet de engelske klutene er meget finere end de tyske¹.

Ved siden av disse Treschowske manufaktur anlæggene er de andre forsøkene av lignende art fra de samme aarene (et tobaksspinderi, Haus-

manns klædesmanufaktur, raadmand Ole Christensens pottemakeri for grovt stentøi), rent bagatelmæssige og uten varighet, og ogsaa for dem er nedgangen tydelig at følge.

Saaledes fortæller den »Akurate forklaring« av 1735:

»Istedenfor de faa nu hist og her værende tobaksspinderier har der tilforn været 3—4 ganger saa mange, hvorved landets egne fattige fra unge barn av udav begge kjøen blev employeret, ja saa vidt komme efter nogen aars forløp, at egne indfødte baade kvindfolk og mandfolk avancerte saa vidt at de forskrevne mestre fra Holland blev igjen avskaffet, hvorved

Vandmerke i Gerhard Treschows papir 1713.
Det har desuten merket G. T.

henimot 100 fattige barn daglig i Kristiania blev underholdt og opvandt til at arbeide for sin føde, da de nu maa gaa og betle. Aarsaken til disse manufakturers nedleggelse var først den i krigens tid allernaadigst givne toldfrihet paa tobaksindførsel, dernæst den paa ladestedene av hollænderne indførte mængde tobak ufortoldet, og siden den allernaadigste forlindring i tolden udi den spundne tobaks indførsel.

Et klædemanufaktur har og for nogen aar siden i Kristiania været indrettet, mens igjen nedlagt, formedelst alle de dertil behøvende ting maatte have utenlands fra, som falt for kostbar, at det ikke kunde soutineres.«

Det er utvilsomt at de elve krigsaarene tok haardt paa hele Norges økonomiske tilstand og navnlig berøvet det unge norske bourgeoisie den velstand som var oparbeidet i den foregaaende periode.

¹ RA. Resol. i d. søndenfj. toldkont. 1735 (gode oplysninger om den tekniske side av driften).

Mot slutten av krigen begynder vi igjen at høre de gamle klagene fra det 17. aarh.: hollænderne ligger i uthavnene og kjøper tømmer og betaler det med daarlige varer. Skibsfarten er næsten helt gaat over i utlændingenes hænder og fortjenesten ynkelig.

Men handelstanden selv staar nu høiere end i nedgangsperioden i det foregaaende aarhundre. Nu gir den sig ikke over paa naade og unaade, men greier at slutte sig sammen til fælles kamp for egne interesser. Og denne vekst i evne og selvtillid hos forretningsstanden er kanskje det viktigste og varigste resultat av de gyldne aarene før krigen.

Det er forøvrig ikke Kristiania som gaar i spidsen, men Bragernes og Strømsø, hvis forretningsmænd i februar 1720 sender ind en supplikk til kongen om at der hvert aar ved markedetid i Kristiania maa holdes en samling av handelskyndige, bestaaende av en repræsentant for hver by, som driver utenriks handel, for at de sammen kan raadslaa om hvorledes negotien kan bringes udi flor.¹

Ved kongelig resolution av 25. mars »accorderes« denne ansøkingen, og alt aaret efter maa en slik »samling« ha fundet sted i Kristiania — og ikke nok med det, den førte ogsaa til positive krav, som — rigtignok paa grund av særlige omstændigheter — fik vidtrækkende betydning.

I slutningen av 1720 fik kommercekollegiet kongelig befaling til at uttale sig om hvad man burde kræve, naar handelstraktaten med Nederlandene skulde fornyes i juni 1721. Og i den anledning ønsket kollegiet at indhente saa mange sakyndige betænkninger som mulig. Handelen med Holland var nu i første række et norsk anliggende, og kollegiet skrev derfor til slotsloven dels for at høre dens mening om saken og dels for at be den indhente uttalelser fra de norske byer baade søndenfjelds og nordenfjelds.

Kollegiets memorial til kongen er dateret 14. mars 1721 og bygger bl. a. paa indkomne betænkninger fra Bragernes og Strømsø, Kristiania, Arendal og Fredriksstad. Disse betænkninger er desværre neppe bevaret; men til grund for dem synes at ha ligget drøftelser paa kjøbmandsmøtet i Kristiania.

Det er de gamle og fra inkvisitionskommissionens dager velkjendte spørsmålene om toldens størrelse og om inkvisition efter indsmuglede varer, som nu igjen er aktuelle. Ved forordning av 21. juli 1721 blev det

Vandmerke paa arkets anden halvdel i Treschows papirsorter.
(G. T.)

¹ Det er denne supplikken som har git os de ovenfor benyttede oplysningene om de gode trælastprisene i krigsaarene.

nemlig — efter forslag av den nyutnævnte generaltolldirektør i Norge, kammerraad Ole Løche — bestemt at tolderne skulde ha ret til at inkvi-rere i husene efter ufortoldede varer¹, og dette fyldte borgerskapet i alle de søndenfjeldske byene med den »største konsternation og frygt«; ind-byggerne paa Bragernes og Strømsø ber i en supplik av 8. aug. om at slippe at betale told av de ustemplede varer som maatte bli fundet ved en slik inkvisition; men resultatet blir bare en ny forordning av 18. okt. om inden seks uker at angi alle ustemplede varer til fortoldning.

Vandmerke i Johan Jøcum Lonicens papir. Paa arkets anoen halvdel J.J.L.

Næsten omgaaende svarer Kristiania-borgerne paa denne sidste forordningen med en supplik av 8. nov. om at slippe at betale told av sine ustemplede varer. Kongen maa ikke ruinere dem, nu da freden endelig er kommet. Krig, ildebrand og daarlige tider har været en haard paakjending for dem, og den nye forordningen vil helt ødelægge den utenlandske kredit, som de trænger saa saart siden beleiringen i 1716, og som de alt hadde merket, var rokket ved forordningen av 21. juli. Hovedgrunden til at der smugles saa meget, er at tolden er altfor høi; ingen kan kjøpe varerne, naar de blir saa dyre, og ute i uthavnene kan de fremmede, utenom toldstedene, drive handel med bønderne som de vil, og dermed helt tilintetgjøre de norske kjøbmændenes handel. I denne forbindelse ber de ogsaa om nedsættelse i tolden i overesstemmelse med det »project« som de den 19. mars samme aar hadde hat den ære at »insinuere«. — Det er dette »project« som utvilsomt er et resultat av overlægninger paa kjøbmandsforsamlingen i Kristiania ved markedstider 1721.

Saa snart som mulig efter forordningen av 18. okt. 1721 har desuten kjøbmændene i de søndenfjeldske byene oiensynlig sat sig i forbindelse med hverandre og valgt to deputerte — Claus Madsen Wiel fra Drammen og Peder Leuch fra Kristiania — til at reise til Kjøbenhavn med supplikkene.

Denne gang stod de imidlertid meget sterkere i det end ved inkvisitions-kommissjonen i 1705, og navnlig var det til god hjelp, at saken alt hadde

¹ RA., Resol. i d. søndenfj. toldkont. 1721, og kvartutg. av kgl. forordn.

været diskutert om vaaren og at man kunde henvise til Kristianiaborgernes ovenfor nævnte memorial av 18. mars og en tilsvarende fra Drammen av 12. aug. Disse forestillingene maatte nu øiensynlig ha meget mere vegt end om de bare hadde været resultatet av den »konster-nation« som den nye inkvisitionsforordningen hadde sat borgerne i.

Den 9. dec. er de to »deputerte for de søndenfjeldske negotianter« i Kjøbenhavn, og den 12 dec. takker de paa Kristianiaborgernes vegne for den utsættelse, de har faat med inkvisitionen efter de ufortoldede varer, og søker om tilsvarende ut-sættelse ogsaa for de andre søndenfjeldske byene. Samti-dig lover de, at hvis tolden blir nedsat efter deres ønske, skal de paata sig at garantere, at der vil indkomme en like saa stor sum i indgaaende told, som der er indkommet i de foregaa-ende aar med de høie toldsatsene. Og de arbeider for at faa ogsaa de nordenfjeldske byene til at avgi et tilsvarende løfte.

Ti dager efter faar borgerne i Kristiania og Drammen to maaneders utsættelse med inkvisitionen i husene. Og de to deputerte fik anledning til at tale sin sak i kommercekollegiet, slik at dette under 10. jan. 1722 kunde avgi en be-tænkning, som indgaaende gjør

rede for argumentene baade for og imot de norske kjøbmændenes projekt.

De to forestillingene, fra Kristiania av 19. mars og fra Drammen av 12. aug., er i hovedsaken saa like, at de maa være resultater av fælles for-handlinger. Dog er drammensernes præget av større saklighet og klo-kere ræsonnement end Kristianias.

Drammensmemorialen begynder med et historisk overblik over Neder-landenes handelsherredømme i Norge, som ikke kan brytes uten ved at tolden blir nedsat og der samtidig blir lagt dobbelt told paa alle varer som indføres fra anden haand; desuten maa det forbydes de fremmede at handle i uthavnene og med bønderne. Skal landets egne indbyggere under de nuværende forhold kunne konkurrere med utlændingene, er

Vandmerke i Ole Smiths papir i april 1735. Desuten merket O.S., findes ikke i prøvene av det papir som er indsendt til rentekammeret i sept. 1735. For-modentlig kasseret inden denne tid og erstattet av det kronede C. 6.

de likefrem nødt til at smugle sine varer ind; ellers blir de altfor dyre. Drammens borgere er meget taknemlige fordi deres ansøking om en aarlig samling i Kristiania av fornuftige kjøbmænd, for at utfinde om mulig nogen nyttige forslag til toldintradernes formerelse og handelens forbedring, er blit approbert, og de haaber at kongen vil kaste et naadig oie paa de forslag, »som av os i den tilstandne forsamling er blit forestillet, og de fleste av de øvrige forsamlede ei alene er befunden og anset at være tjenlig, men høist fornøden til dette lands syke og sengeliggende handlings restitution«. Drammenserne selv vilde gjerne tilbyde at betale i aarlig forpagtning av tolden det dobbelte av hvad den gjennemsnitlig hadde indbragt i de sidste ti aar; men paa grund av den sviktende

1735. Vandmerke i prøve av Ole Smiths fineste papir, s. k. postpapir i brevformat, indsendt til Rentekammeret i 1735. Paa arkets anden halvdel bokstavene J.J.L. Sandsynligvis beholdning fra Johan Jocum Lonicers tid.

kjøpeevne og de daarlige tider var det bare i nogen faa byer, de trafikerende vilde være med paa et saa høit bud.

Det er især paa vin og brændevin »projectet« ber om toldnedslag — ca. 50⁰/₀; tobakstolden vil de ha redusert til ¹/₅; og videre ber de om nedslag paa salt og korn, og for tekstilvarer, specerier, kramvarer o. s. v. foreslaar de en værditold paa 5⁰/₀. Kunde slike toldsatser bli gjennomført, vilde ingen ha fordel av at løpe den risiko, som smugling er. Endvidere ber de om »retraditionsfrihet«, en slags begrænset oplagsret, som gik ut paa, at naar salt, vin og brændevin blev indført i saa store partier som betinget oplagsret, saa skulde de byer som ikke hadde oplag, vistnok betale tolden med en gang; men hvis varene

blev utført igjen inden tre aar, skulde de faa godtgjort ³/₄ av den betalte told. Er toldbeløpet saa stort som 500—1000 rd., søker de desuten om at landets borgere, mot vedbørlig kaution eller tilstrækkelig borgen i de indførte varer, maa faa tre maaneders kredit med at betale den, og seks maaneder hvis toldbeløpet er over 1000 rd. Slike begunstigelser vilde gi landets borgere anledning til at imitere nederländerne, kjøpe salt, vin og brændevin, naar prisene var billige, og vente med at utføre det igjen (til Østersjøen), til prisene var høie, og derved vilde der ogsaa bringes liv i den indenlandske skibsfart.

Videre ber de om defesionsskibsprivilegier for fregatbyggede skib paa en størrelse av 150—200 lester, med 16—24 kanoner og en besætning

paa 30—40 mand. Nederlænderne hadde godt forstaat, hvor uheldig defensionsskibsprivilegiene virket paa deres handel, »saasom de ser langt udi de ting som henhører til deres interesses og kommercies befordring«; nederlændernes fart paa Spanien og Portugal foregaar nemlig med smaa og billige fløytskib, mens den dansk-norske fart der maa ske med slike store, dyre skib, av frykt for at bli kapret av barbareskene; disse skibene betinger svære omkostninger og ved at faa ind i handelstraktaten bestemmelsen om at disse store, dyre skib skal miste sine privilegier, har hollænderne i virkeligheten umuliggjort en konkurancedygtig dansk-norsk skibsfart paa den pyrenæiske halvø.

Kommercekollegiets betænkning om forestillingene fra Drammen og Kristiania er datert 10. jan. 1722. Claus Wiel og Peder Leuch hadde mundtlig forebragt sin sak for kollegiet, og dette fandt at klagen over inkvisition i husene var vel beføiet, hvorfor det fraraader den. Angaaende forandringene i toldrullen er det kollegiets opfatning at hoi told altid frister til smugling, og navnlig er faren for smugling stor i Norge med dets mange uthavner. Overfor de enkelte krav er der riktignok indvendinger at gjøre; saaledes kan man ingenlunde tilraade nogen nedsættelse i tolden paa utenriksk korn og fetevare, da det er de eneste varer, Danmark har at sende til Norge, mot saa mange andre varer som de behøver derfra at lade avhente, hvorfore som disse tvende riker er saa nær kombinerede og begge har den lykke at være under E. K. M.s høipriselige regjering, skulde

det efter vores tanker være meget ubillig at Danmark skulde miste sin eneste handel paa Norge, fordi de norske kunde ha fordel ved fremmede korn og fetevare, naar tolden paa dem blev nedsat, at lade avhente, hvilket da vi de utsendte fra Norge forestilte, maatte de omsider selv give magt at det vel ikke lot sig gjøre. Om tolden paa de andre varer indhentet kollegiet betænkning fra tre kjøbenhavnske kjøbmænd, for at bringe paa det rene, om en nedsættelse vilde være til skade for den danske handel, og endte med at anbefale Kristiania- og Drammenborgernes tilbud¹ om

¹ Ogsaa de nordenfjeldske byene mente kommercekollegiet maatte behandles paa samme maate.

1735. Vandmerke i prøve av Ole Smiths papir, postpapir i stort format. Rimeligvis beholdning fra Johan Jocum Lonicers tid, hvad bokstavene J. J. L. tyder paa.

at forpagte den indgaaende told for et beløb som svarer til det gennemsnitlige toldbeløb i de sidste ti aar; dermed bortfaldt spørgsmaalet om retraditionsfriheten, idet nordmændene naar de selv forpagtet tolden kunde indrette sig som de selv vilde med den sak¹.

Fra kommercekollegiet gik saken til rentekammeret, som den 19. febr. 1722 forhandlet med Wiel og Leuch, idet det foreslog dem ogsaa at overta forpagtningen av den utgaaende told og desuten at betale en rund sum til kongens kasse for de »indpraktiserede« varer som laa ufortoldet i deres

Vandmerke i Ole Smiths 3 sorter skrivepapir i 1735. Paa arkets anden halvdel O. S. Rimeligvis Ole Smiths specielle vandmerke antat efter Kristian 6's tronbestigelse. Under kronen staar saaledes C. 6. sammenslynget.

hus og pakboder. Dertil svarte Wiel og Leuch i en memorial, at de altid hadde gaat ut fra at forordningen om inkvisition maatte bli ophævet, ganske som tilfældet hadde været 15 aar i forveien. Desuten laa handelen for de norske trafikerende i den grad nede siden krigen, at det var de fremmede som hadde begaaet den største toldsvig; de norske kjøbmænd vilde bli helt ruinert, dersom de nu skulde betale avgift av de varer, som hollændere og andre fremmede hadde indført toldfrit og avhændet til dem. Kunde de ikke helt bli kvit baade inkvisitionen og den foreslaatte avgiften, ber de ialfald om utsættelse indtil de kan faa svar fra sine medborgere om hvor stor avgift de i tilfælde kunde betale for sine ufortoldede varer. Den utgaaende told tør de ikke overta, da nogen faa aars mislig handel ganske kan ruinere forpagterne.

Dette sidste erklærer rentekammeret sig enig i; men den kongelige resolution erklærer bestemt, at hvis de ikke vil forpagte ogsaa den utgaaende told, kan de ikke faa forpagtning paa den indgaaende, og med hensyn til inkvi-

sitionen blir der bare git en utsættelse paa fire uker fra resolutionens dato (21. febr.)².

Uten at ha faat fuldmagt til det fra sine mandanter vaaget da Claus Wiel og Peder Leuch i en memorial til kongen av 17. mars 1722 at tilby at betale 10000 rd. for de ufortoldede varer som maatte findes i kjøbmændenes hus; skulde det ved de negotierendes angivelse av sine ustemplede varer komme for dagen at dette beløb ikke dækket tolden av de

¹ Raadstuark., Kbh., komm. koll., mem. prot. 1720—23, s. 308 f.

² RA., Resol. i d. søndenfj. toldkont. 21/2 1722.

navngivne varer, beregnet efter den modererte told, som de hadde indgit forslag om, skulde de desuten ogsaa betale differansen; men til gjengjæld bad de om at deres forslag om moderation i tolden maatte bli alvorlig drøftet.

Alt 20. mars faldt saa den kongelige resolution, som utsatte spørsmålet om moderation i tolden til nærmere drøftelse, men opgav inkvisitionen paa de vilkaar som de deputerte hadde tilbudt. Ved den endelige angivelsen av de ufortoldede varer viste det sig at — beregnet efter den modererte told — skulde de søndenfjeldske kjøbstæder betale en samlet sum av 15150 rd. 1¹/₄ sk. (derav Kristiania 6003 rd. 7 sk. og Drammen 4979 rd. 7 sk.)¹.

I mellemtiden hadde det vanskelige arbeidet med revisionen av toldtariffen gaat sin gang, med stadige forhandlinger baade med Wiel og Leuch og med to kjøbenhavnske kjøbmænd. Først i møte den 15. mai blev de sidste varesorter i alfabetet gjennomgaat, og derefter er rimeligvis Wiel og Leuch reist tilbake til Norge. Den 17. aug. er kommercekollegiets memorial til kongen færdig og i hele sin tankeføring er den bestemt av hensynet til de kjøbenhavnske interesser, saaledes overfor korn og fetevarer. Dog blir de norske kjøbmændenes forslag imøtekommet med et betydelig nedslag i tolden paa vin, brændevin og vineddik; derimot opretholdes konsumtionsavgiften paa vin og brændevin. Og retraditionsfriheten fraaades paa det aller alvorligste, da den vilde være til stor skade for byer som har oplagsret (navnlig Kjøbenhavn), og føre til at Norge utkonkurrerte Danmark i vin- og salthandelen.

En viss interesse for norske forhold har det særvotum, som blev avgitt av den tyske deputerte i kommercekollegiet D. B. Weyse († 1729)² og som er helt bestemt av den merkantilistiske teori. Weyse er først og fremst uenig i nedsættelsen av told paa vin og brændevin; ingen andre varer bør faa moderation end de som det er uomgjængelig nødvendig at indføre og som altsaa ikke kan bli til skade for den hjemlige produktion. Og vel er nu vin en nødvendig vare; men den trækker aarlig en mængde penger ut av landet — især av Danmark, som ikke kan kjøpe vinen med sit eget lands produkter, men maa betale den med rede penger. En toldnedsættelse vil bare øke vinforbruket, mens det nyttige er at den store befolkning nøier sig med landets egne produkter, øl og kornbrændevin; de som

Vandmerke paa arkets anden halvdel i Ole Smilths papirsorter.

¹ RA., Resol. i d. søndenfj. toldkont. 20/3 1722 og 18/1 1723.

² Bror til den mere bekjendte Andreas Weyse (se Bricka, Dansk Biogr. Leks.)

endelig vil bruke fremmede varer, faar finde sig i at betale den høie tolden. Derimot finder Weyse, at retraditionsfriheten er et udmerket middel til at bringe Norges handel paa fote; for de fire byer som har oplagsret (Trondhjem, Bergen, Kristianssand og Fredrikshald), har ved hjælp av den kunnet faa istand en lønnende skibsfart paa Frankrige, Spanien og Portugal, idet deres trælastskib paa disse land altid kunde faa returlast med salt og vin; selv om det blev for meget for landets behov, kunde det jo utskibes igjen, takket være oplagsretten. Om nu de norske byer som ikke har oplagsret, fik retraditionsfrihet, vilde det i høi grad opmuntre dem til selv at drive skibsfart; men man kunde godt begrænse den til bare at gjælde fransk, spansk og portugisisk salt og vin, til 18 maaneder istedenfor tre aar og til godtgjørelse av 50 0/0 av tolden istedenfor 75 0/0. Da Norge betaler salt, vin og brændevin med sit eget lands produkter, ikke med penger mener Weyse, er de saa at si at regne for indenlandske, og vinforbruk er derfor ikke i Norge paa nogen maate en saa farlig ting som i Danmark. Derfor kan man uten skade ophæve konsumtionsavgiften paa vin og brændevin i Norge, og ved en række detaljerte ind- og utførselsbestemmelser kan det hele ordnes slik, at disse begunstigelser for Norges skibsfart ikke blir til skade for dansk (det vil si kjøbenhavnsk) handel. At nordmændene ved retraditionsfriheten vil faa mulighed til at utføre vin, brændevin og salt til Østersjøen, til England, Skotland og Arkangelsk, kan bare være en fordel for hele monarkiets fælles interesser.¹

Ogsaa vicestatholderen Ditlev Vibe fik anledning til at uttale sig om disse spørsmåal og anbefaler sterkt at toldsatsene maa bli nedsat. Men han peker desuten paa nødvendigheten av et mere effektivt toldopsyn. Det er klart, sier han, at naar der konsumeres store mængder av en vare og der ingen told kommer ind for den, saa maa den være smuglet ind². Det er enhver i Kristiania bekjendt, fortæller han videre, at naar fremmede skib skal ind til byen, kaster de anker 3—4 mil fra havnen, selv om de har den aller bedste vind, og blir liggende fra tre til seks dager; hvad de imidlertid foretar sig er let at dømme om, og giver de om natten paa gatene kjørende vogner, hos hvilke ofte maskerede og med store prügler armerede personer sig skal finde, derudi ydermere oplysning. Statholderen foreslaar at tolderne skal faa militær hjælp — 20-30 mand saa de kan bringe de maskerede personer og vogner op til Hovedtangen og desuten avlægge visit hos de »slugende«³ paa fjorden. De

¹ Raadstuark. Kbh., Komm. koll., mem. prot. 1720—23, s. 479.

² I 1720 indkom det f.eks. i Kristiania for vin og brændevin i told 214 rd. og i konsumtion 154 rd., i 1726 henholdsvis 11 og 12 rd., mens vi f.eks. i Trondhjem bare i en enkelt maaned kan finde et toldbeløp for de samme varer paa 1564 rd.

³ Tidens faste uttryk for »smuglere«.

vørste smuglerstedene var Kristiania og Drøbak, og det vilde ikke være av veien, om rentekamret gav tolderne der en opstrammer.

Imidlertid trak det ut baade med toldforpagtningen og med ny toldrulle, og smugleriet — som utvilsomt var værre i Kristiania end i andre norske byer — fortsatte temmelig uforstyrret. Høsten 1725 kom f. eks. et engelsk skib til Kristiania med varer for tyve av byens kjøbmænd. Efter at ha losset og lastet i byen forliste skibet paa utreisen et stykke ute i fjorden. Efter angivelse av en som ikke ønsket sit navn opgit, blev det — da skibspapirene viste at en del av varene var indsmuglet uten told — nedsat en kommission for at undersøke skibets forhold, og resultatet blev det vanlige: kjøbmændene indkom med en supplik om naade og fik dertil det svar at de skulde faa sin forseelse tilgit mot under eds ansvar at opgi hvormange varer der var indsmuglet og for dem betale dobbelt told, accise og konsumtion samt desuten 200 rd. til børnehuset.

I september 1729 blev den vakthavende soldat paa Toldbodbyggen for tredje gang paa kort tid fundet død i vandet. Tolderen har mistanke til de mangfoldige komplotter og sammenrottelser, som alle og enhver vet at her paa stedet baade naar ufortoldede varer stjæles ind, her paa gatene findes folk i snesetal, bevæbnet med kaarder, store prügler og stænger, saa og naar der har været disput mellem unge kjøbmænd og andre, da like saadanne oprørske forsamlinger en nat efter en anden paa gatene ses og høres. Og statholderen foreslaar, at vagten i den *corps de garde* som for faa aar siden blev bygget ved toldboden, skal forsterkes til 12 mand; likesom hovedvagten bør forsterkes, saa den kan patrouillere »partivis« i gatene¹.

Det var nok rigtig, som Kristian VI sa, at Kristianiakjøbmændene var »fødte malversatores«.

Først i 1732 utkom den nye toldrullen; men saa tok den ogsaa i stor utstrækning hensyn til de krav, Kristianiakjøbmændene hadde stillet, idet de rigtignok ikke fik retraditionsfriheten, men dog betydelig nedslag i toldsatsene. Og resultatet viste sig straks: den indgaaende told steg fra 5 714 rd. i 1730 og 3 506 rd. i 1731 til 12 617 rd. i 1732 og 24 239 rd. i 1733 — i mange decennier hadde man ikke gjennemsnitlig naadd op til dette sidste tallet for hele den utgaaende og indgaaende told tilsammen.

Den store importtolden er saa meget mere bemerkelsesværdig, som eksporthandelen i disse aar ikke er imponerende. Tidligere var den utgaaende told i Kristiania regelsmæssig langt større end den indgaaende; i 1733 er den derimot bare litt over halvparten av den indgaaende — 12 992 rd.

¹ RA., Resol. i d. søndenfj. toldkont, 28/2 1729.

Imidlertid skyldes den store importtolden i 1733 ikke bare nedgang i smuglingen. Den hænger ogsaa sammen med at Kristianiaborgerne i juli dette aar fik opfyldt sit gamle ønske om oplagsret for »de fire species« (vin, brændevin, salt og tobak) og derfor tok hjem store partier av disse varer, fra Spanien og Portugal, fra Frankrike, Holland og England. Deres haab om en ny handelsblomstring maa imidlertid snart være blit skuffet: i 1734 er importtolden igjen sunket til 14 340 rd., og i 1735 endog til 6 303 rd.; omkring denne sidste høiden holder den sig derefter i resten av 1730-aarene.

I forbindelse med spørsmålet om oplagsretten maa sees den kamp som i den første halve menneskealder efter fredsslutningen blev ført mellem Kristiania og Fredrikshald. Stridigheter mellem byer om utstrækningen av deres opland og deres privilegier er et naturlig produkt av merkantilismens reguleringspolitikk, og vi har oftere været inde paa dem. Alt ved midten av det 17. aarh. eller litt senere naadde imidlertid to slike gamle konkurrenter som Kristiania og Fredriksstad frem til en slags stabilisering, slik at rivningene ophørte at ha nævneværdig betydning.¹ I det 18. aarh.'s tidligere del er det navnlig overfor det fremvoksende Fredrikshald, som — ikke mindst av nationale og militære grunde — nød regjeringens særlige bevaagenhet, at Kristiania fører en virkelig kamp.

Som en slags erstatning for ødelæggelsen ved Karl XII's angrep i 1716 hadde Fredrikshald ved reskript av 18. jan. 1717 faat rummelige privilegier, bl. a. med tre aars oplagsret for alle slags varer undtagen svensk jern. Helt fra 1672 hadde desuten Fredrikshald privilegium paa bare at betale halv trælasttiende, og begge disse ting gir denne by et betraktelig forsprang i handelskonkurransen.

Kristiania paa sin side forsøker derfor at begrænse Fredrikshalds adgang til at kjøpe tømmer. Fredrikshaldsvasdraget alene gav utvilsomt byen et meget knapt tømmeropland; skulde den ha nogen fremtid som trælast- og sagbruksby, var det sikkert nødvendig for den at kunne kjøpe andenstedsfra. Forsaavidt hadde det gamle ladested Halden været langt heldigere stillet end den nye by Fredrikshald. Før 1660 hadde byen kunnet kjøpe tømmeret frit baade fra Baahuslen og fra Sverige; men efter avstaaelsen av Baahuslen blev baade denne landsdel og »Gammel-Sverige« om ikke helt stengt for Fredrikshald, saa ialfald avgrænset ved mangehaande innskrænkninger og hindringer. Som borgere under Fredriksstad hadde desuten indbyggerne paa det gamle Halden hat del i Fredriksstads rettigheter, og til disse rettigheter hørte bl. a. opkjøp av tømmer i Nes paa Romerike, Odalen og Eidskogen.

¹ Reskripter av 31/3 og 7/9 1674.

Efterat Fredrikshald var utskilt som egen by, ønsket imidlertid sagbrukseierne og trælasthandlerne i Kristiania ikke at dele sit tømmerdistrikt med flere end nødvendig; det var ilde nok med Fredriksstad; men overfor Fredrikshald kunde man ikke strække sig længer end til allerhøist at la dem faa kjøpe tømmer i Vestmarken anneks paa Eidskogen, og derfra skulde det saa ikke flotes ned over Glaama, men nedover Fredrikshaldsvasdraget. Fredrikshaldsborgerne derimot mente, at de fremdeles — som i den tid de var borgere til Fredriksstad — maatte være berettiget til tømmerkjøp ved Bingen lænse, saa meget mere som en hel del av dem fra gammel tid av sat med skog og andre eiendommer opover i Nes og Odalen. Under sagbrukskommissionens arbeide i 1734 indgir de i den anledning en vidtløftig fremstilling av sit standpunkt, stilet til kongen¹. Noget endelig resultat fører imidlertid ikke striden til, saavidt man kan se.

Den samme forordningen som gav Kristianiaborgerne oplagsret for »de fire species«, gav dem ogsaa tilbake en gammel frihet, som de — tillike med Kjøbenhavn og Fredrikshald — hadde hat, men som de hadde mistet i 1730, nemlig til at handle med svensk jern, mot en liten avgift pr. skippund og mot at det igjen blev utført til fremmede steder; i 1737 blev denne friheten igjen tat fra dem; men i 1738 fik de den paany tilbake² — det er aabenbart, at det bak regjeringens vakkende politik maa ligge ganske sterke, stridende interesser, og de er heller ikke vanskelige at faa øie paa: det er paa den ene siden hensynet til den norske jernverksindustri, for hvem konkurransen med svensk jern var en meget farlig ting, paa den andre siden hensynet til den naturlige handelsforbindelsen mellem det sydøstlige Norge og Sverige, som praktisk talt vilde bli avskåret ved importforbud mot svensk jern.

De kjøbenhavnske handelsmænd, som hadde regjeringens øre, har sikkerlig været klar over, at paa det tidspunkt da Kristiania fik oplagsret for »de fire species«, kunde denne ret ikke faa synderlig betydning. I de gyldne krigsperiodene, da byen drev en stor del av sin eksporthandel i sine egne skib, vilde den ha været meget værdifuld; da kunde byens trælasthandlere og skibsredere ved hjælp av den ha skapt en fordelagtig kombination av import- og eksporthandel. Men nu var det fred i Europa

¹ Kallske saml., nr. 203 fol.; Kgl. bibl., Kbh.

² Anledningen var denne gang for Kristianias vedkommende at til tugthuset (som blev bygget i aarene 1737—41) søkte de handelsmænd som forestod dette foretagende, privilegier til forskjellige fabrikker som de agtet at oprette ved det: tobaksspinderi, uid- og linvæveri, spinderi, farveri; kapital til dette vilde de skaffe ved hjælp av et interessentskap paa 400 lodder à 50 rd. — tilsammen altsaa 20 000 rd. — og for interessentselskapet søkte de privilegium paa oplag av svensk jern — et privilegium som imidlertid blev tilstaat samtlige negotianter i byen. — Se RA. Resol. i. d. søndenfj. toldkont. 1733 (nr. 9), 27/10 1738, 28/7 1739; og St. Hallvard III 151 f.

og daarlige tider for norsk skibsfart¹: byen eiet i 1735 ikke mer end 10 skib, paa 30—70 lester² — det var ikke stor del av sin egen eksport, byen kunde drive med den tonnagen. Og skulde en slik ny virksomhet som handel i det store med de frie oplagsvarene kunne startes, trængtes det kapital, og da maatte først og fremst grundlaget for byens økonomiske liv — trælasthanhandelen — være i orden.

Men det var den ikke i 1730-aarene — tvertimot, kaarene for den var stadig blit daarligere helt fra 1720-aarene av.

Alt i 1720, før freden var endelig sluttet, hadde, som ovenfor nævnt, Drammenskjøbmændene spaadd, at saa snart farten paa Østersjøen blev fri, vilde det gaa ut over den norske trælasthanhandel, da driftsomkostningene for den norske last, efterhvert som skogen kröp bort fra sagene og transporten av tømmeret frem til sagbrukene altsaa blev længere og dyrere, blev saa store, at det lønnet sig bedre for hollændere og engelskmænd at hente sin last i Østersjøen.

Dette gjorde sig rigtignok ikke gjældende øieblikkelig efter fredsslutningen. I 1720 og 1721 er Kristianas toldintrader, som er et godt barometer for trælasteksporten,³ forholdsvis smaa (21 867 rd. og 17 214 rd.), øker sterkt i de tre følgende aar (1722: 28 769 rd.; 1723: 25 907 rd.; 1724: 26 091 rd.), men falder derefter meget sterkt (1725: 21 605 rd.; 1726: 21 976 rd.; 1727: 18 936 rd.; 1728 mangler; 1729: 18 520 rd.). Og i 1730-aarene, da man har opgaver over baade utgaaende og indgaaende told, kan man med endda større sikkerhet følge hvordan trælasteksporten synker; trælasten er jo fremdeles den alt dominerende faktor i eksporttolden, blir oppebaaret efter de gamle satser og kan vanskelig være gjenstand for toldsvig i større utstrækning.

¹ I »Akkurat forklaring over det Aggershusiske stifts tilstand«, av 1735 (Kallske saml., no. 203, fol. Kgl. Bibl., Kbh.) heter det i indberetningen fra Strømsø bl. a.: »Fred mellem Frankrike, England og Holland gir de norske skibe altid slet fart og fordel, som derimot forøkes naar de er i krig.« Jfr. sstds. indberetningen fra Kristiania.

² Den »Akkurate forklaring« har litt andre tal, som ialfald har en viss interesse til sammenligning med andre byer, nemlig:

Kristiania.....	7 skib fra	91	til	8 lester.
Bragernes og Strømsø . .	16 " "	215	" 15 "	
Tønsberg og Holmestrand	20 " "	133 ¹ / ₂	" 5 "	
Skien	18 " "	230	" 5 "	
Kragerø	10 "			
Fredrikshald	8 " "	90	" 3 "	
Fredriksstad	nogen smaa skib			
Moss	4 skib			
Larvik	21 " fra	240	" 3 "	

³ Jfr. dog opgavene over importtolden ovenfor.

N E D G A N G I T R Æ L A S T E K S P O R T E N

1730.... 16 993 rd. utg. told	1735.... 12 511 rd. utg. told
1731.... 15 008 » » »	1736.... 12 826 » » »
1732.... 14 665 » » »	1737.... 11 108 » » »
1733.... 12 992 » » »	1738.... 11 958 » » »
1734.... 13 371 » » »	1739.... 10 620 » » »

Samtiden pleiet altid at regne denne nedgangen i trælasteksporten fra et bestemt aar — 1726 — uten at angi nogen bestemt grund. Den rammer, om end i noget ulike grad, alle trælasthavnene i det søndenfjeldske Norge, og den vigtigste faktor er vel at Østersjøtrælasten nu falder lønsommere for de vesteuropæiske handelsnationer; desuten driver engelskmændene, som nu dominerer helt over hollænderne, den samme bevisste politik som tidligere nederlænderne, for at tilta sig selv al fortjenesten av trafikken paa Norge.

I 1724, som endnu var et godt aar, gav regjeringen sagskuren fri for et aar, for at faa konjunktorene fuldt utnyttet, og samme aar paala den vicestatholderen Ditlev Vibe og biskop Deichmann at avgi forslag til nyt sagbruksreglement. Denne kommissionen kom imidlertid ikke til noget resultat, og reglementet av 1688 vedblev at bestaa. Derimot utgik det i 1726 en forordning som forbød bjelkehugst i de distrikter hvor det var sagbruk som trængte tømmer til sin skur.

Naturligvis skyldes denne forordningen ønsket om at beskytte den norske sagbruksindustri. Eftersom skogene nær sagene var blit uttyndet, og eftersom tømmeret derfor maatte transporteres langveisfra til sagene, begynte jo de norske bordene at ligge under i konkurransen med bordene fra Østersjølandene. Men den nærmeste følge av forordningen blev en sterk nedgang i bjelkeeksporten, som igjen tvang hollænderne, der, som vi vet, mest kjøpte bjelker i Norge, til at flytte over til Østersjølandene; den hjalp derved ogsaa til at befæste engelskmændenes dominerende indflydelse i det søndenfjeldske Norge.

I en havn som Drammen, hvor bord- og bjelke-eksporten fra gammel tid av var omtrent like stor, blir nedgangen derfor værre end i Kristiania, som mest eksporterte bord. Drammen hadde i de gode 1680-aarene omtrent dobbelt saa stor eksport som Kristiania; i 1730-aarene er der ikke længer stor forskjel (i 1738 f. eks. er Drammens utgaaende told 12 342 rd., Kristianias 11 958 rd.).

Utførselen av bord fra Kristiania beløper sig i 1731 til ca. 950 000; derav falder 84—85 0/0 paa England, 10—11 0/0 paa Holland, 3—4 0/0 paa Frankrike, mindre end 1 0/0 paa Danmark. Ogsaa av vrakbord og visse slags smaalast tar England det meste; av bjelkene derimot gaar 349¹/₂ tylv til Danmark, 292¹/₂ til Holland og bare 98¹/₂ til England. Og for 1733, hvor

ogsaa den utgaaende toldbok gir materiale til at gjøre en lignende beregning, er forholdet omtrent det samme, bare med noget mindre tal.

Toldbøkene for 1731 og 1733 — de ældste eksisterende, fuldstændige toldregnskaper for byen — gir os ogsaa en helt paalidelig oversigt over Kristianias skibsfart i disse aar. Engelskmændene dominerer, som man ser, nu helt paa Kristianias havn, om ikke i tal, saa i drægtighet; hollændernes skibsfart er sunket til en beskeden tiendepart av den hele mængde og overgaas endog i drægtighet av de mange smaa danskeskutene; de hollandske skibene, som besøker byen nu, er ogsaa smaa i forhold til de svære trælasterdragerne fra det 17. aarh., som gjerne var over 200 lester, mens gjennemsnittstørrelsen nu ligger omkring 70 lester. Ogsaa de engelske skibene er forresten smaa, 86 lester i gjennemsnit i 1731, 81 i 1733.

Aar	Hjemmehørende i:										Tilsammen	
	Kristiania		Andre norske byer		Danmark og Slesv. Holst.		England		Holland			
	Ant.	Lester	Ant.	Lester	Ant.	Lester	Ant.	Lester	Ant.	Lester	Ant.	Lester
1731	23	928	105	885	138	1554	107	9237 ^{1/2}	15	1035	389	13 639 ^{1/2}
1733	24	923	100	773 ^{1/2}	129	2608	92	7491	17	1222	361	12 995 ^{1/2}

Av de norske skibene paa havnen gaar det største tallet bare i indenriksk fart; men det er bare smaaskuter — jakter fra Bergen, Stavanger, Flekkefjord, Kristianssand og Arendal, som kommer med fisk og fetevarer til byen. De faa norske skibene, som gaar i utenriksk fart, fordeler sig nogenlunde jevnt paa England, Holland og Frankrike.

Danskeskutene besørger fremdeles den gamle trafikken mellem Kristiania og Jylland. De kommer med korn og flesk, gryn, erter, bønner, og ikke at forglemme malt og brændevin; og de gaar tilbake igjen med vrakbord, med stenlektene og straalektene (til stentakene i byene og de straataekte takene paa bondegaardene) og med bjelker til bindingsverket.

England og Holland besørger selv praktisk talt hele sin trælasthanndel paa Kristiania med sine egne skib. Det eneste land, Kristiania staar i handelsforbindelse med, og som ikke selv besørger denne forbindelsen, er Frankrike; farten paa dette land besørger byen med sine egne skib. Med Spanien og Portugal er der derimot ikke længer nogen trafik med norske skib; den forbindelse, der endnu er, besørger av engelskmændene,¹ som altsaa nu har fortrængt hollænderne som saltimportører til Kristiania (og utvilsomt ogsaa til det øvrige Norge).

Samtiden regnet det da ogsaa som et uomstøtelig faktum, at det var engelskmændene som besørget denne fart, og hadde ikke noget haab om

¹ Av de fire engelske skib paa Kristiania havn i 1733, som ikke gaar tilbake til England med trælast, gaar saaledes to til Portugal, et til Spanien og det fjerde til Irland.

at kunne utkonkurrere dem, »dels formedelst den hazard av barbariske nationer, dels og at de engelske, som til den Midlandske sjø gjør deres transporter av korn og andet, indtar udi Portugal paa retur salt og kommer til Norge med paa alle havner og steder, sælger det fast for det samme som det dem selv har kostet, og beregner litet eller intet for fragten, saasom de ellers skulde gaa med ballast tilbake«. ¹ Hollænderne regner man ikke længer med som den store hindring for norsk skibsfart.

Den samme forfatter beklager sig ogsaa over at engelskmændene »betaler ei mere told her end landets egne skib, da dog et norsk skib maa betale $\frac{1}{2}$ crone engelsk mere i told av hver 100 bord i England end hvad med engelske skib indbringes, hvad enten ladningen er for engelsk eller for norsk regning. Skib paa andre steder bygget maa ei komme der under konfiskation med træl原因 fra Norge, og skjønt at der kjøpes et engelsk skib, som sjelden sker formedelst densen kostbarhet, saa maa det dog ei føres av andre end en engelsk skipper og de $\frac{2}{3}$ engelske matroser, hvorav den meste fart som her i stiftet sker paa England, sker enten ved de engelske, der selv avhenter lasten, eller ved befragtning av de engelske skib.« Engelskmændene »har sin navigation paa en lettere og bedre maate indrettet«, og derfor kan den norske skibsfart ikke konkurrere med den engelske, »selv om undersaattene i dette stift hadde de vilkaar at kunde la bygge skib«. Den $\frac{1}{7}$ avkortning i trælasttolden som de norske skibene nyder, monner ingenting mot den $\frac{1}{2}$ krone mer pr. 100 bord, som de maa betale i England. »Det var ikke at tvile at dersom det var at formaa, at alle skib i Norge hjemmehørende, hvad nations bygning de endog var av, maatte beseile England med træl原因 med samme frihet som de engelske selv, at der jo skulde bli udi Holland kjøpt til landet flere skib, hvorved og matroser kunde opelskes, som i dette stifts byer er meget faa av fremfor i forrige tider«. Landets egen skibsfart vilde ogsaa vokse meget, hvis det blev forbudt enhver nations skib at indføre andre varer end sit eget lands produkter, »hvorudi de engelske dog vilde bestaa sig ved salthandlingen; ti som de haver Eyland May ved de Canariske Insuler samt udi Midlandske sjø Jonia, hvorfra de og fører salt, saa vilde dog den spanske og portugalske fart, baade for hazard av opbringelse og den engelske navigerende maate, neppe igjen komme istand.«

Situationen i 1730-aarene er saaledes ganske den samme som i 1680-aarene: en hjemlig skibsfart kan ikke komme istand, trods alle anstrenge- lser, fordi en kapitalsterk nation ligger i veien. Og for træl原因handelen er stillingen endda daarligere end i 1680-aarene, fordi et nyt faktum her er kommet til, konkurransen med Østersjølandene. De penger som var

¹ »Akkurat forklaring«, 1735.

strømmet ind i landet — og ikke mindst til Kristiania — i de europæiske krigsaarene 1690—1709, var blit fortæret igjen i landets egne krigsaar; Kristiania har neppe været en rikere by ved begyndelsen av fredsperioden efter den store, nordiske krig end ved begyndelsen av den europæiske fredsperiode i 1680-aarene.

Men er saaledes størrelsen av den samlede rigdom i byen visselig en kurve som bølger op og ned med tidene, er der en anden tendens som like saa sikkert kan tegnes som en stadig stigende linje: tendensen til koncentration av kapitalen paa nogen faa hænder. Paalidelige tal for denne tendens kan vistnok neppe skaffes tilveie for Kristianias vedkommende, men det mangler ikke derfor paa klare vidnesbyrd om den.

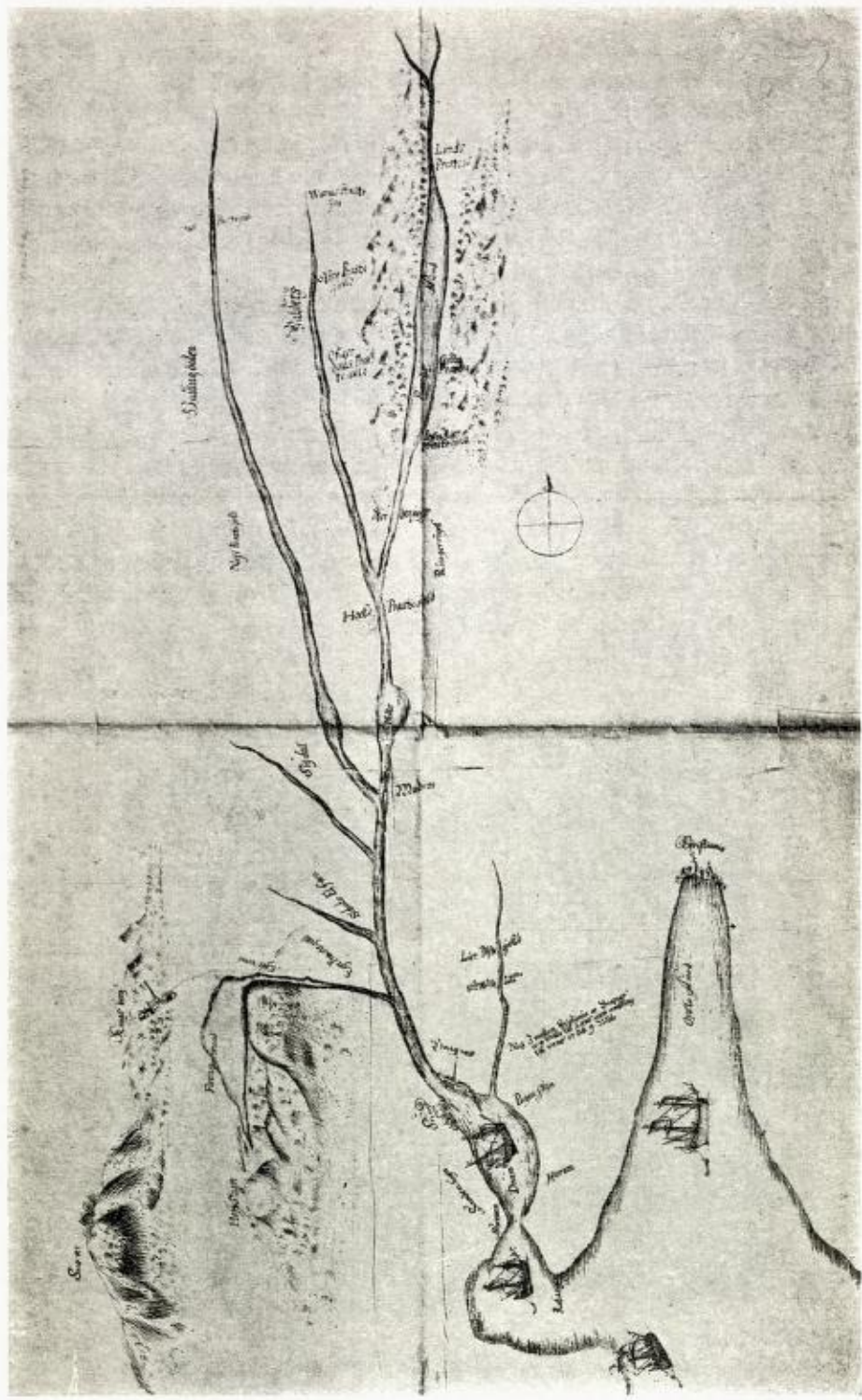
Ikke mindst karakteristisk er det nye sagbruksreglement av 1740. I 1734 hadde sagbrukseierne — sikkert av fiskale grunde — faat bevilget et tillæg til sin gamle skur paa 30⁰/₀, mot at betale tiende av dette tillægget enten det blev utskibet eller ei. Ved det nye reglementet av 1740 — utarbeidet av det nye generalforstammet paa Kongsberg — blev dette tillægget ophævet og erstattet med et ordinært tillæg paa 15⁰/₀; tienden skulde for fremtiden ikke betales efter bordenes værdi, men med en fast avgift (6 rd. pr. 1000 bord av det gamle kvantum, 8 rd. pr. 1000 av 15⁰/₀'s tillægget). Vigtigst er imidlertid fordelingen: i Kristiania distrikt er det bevilgede kvantum nu fordelt paa 51 sagbrukseiere; av dem har tre et kvantum paa over 100 000 bord,¹ syv har mellem 50 og 100 000, 19 har fra 20—50 000, 5 har 10—20 000, 9 har 5—10 000, og 8 har under 5 000 (minimum 975). De ti største brukseierne har tilsammen et bevilget kvantum paa 866 912 bord — 52⁰/₀ av det hele — de øvrige 41 brukseierne har tilsammen bare 799 248 bord.

Det største kvantum av alle har firmaet Collett & Leuch — 171 950 bord. Derefter kommer etatsraad Peter Vogt og cancelliraad Dominicus Vogt med 152 300, Karen sal. Morten Leuchs med 109 100, Erik Mogensen med 82 425, Haagen Nielsen med 65 425, Maren sal. Henrich Carlsens med 63 762, Laurids Bugge med 59 825, oberst Garmann med 55 250, stiftamtmand Fr. Otto v. Rappe med 54 400 og Mathias Rosenberg med 52 475. —

Summerer man de resultater, vi ovenfor er kommet til, blir resultatet utvilsomt at 1720- og 30-aarene er meget kummerlige tider;² men aarsakene

¹ Et saa stort kvantum paa en haand kjendes ikke fra tiden før den sidste krig.

² En liten, men karakteristisk detalj: brevpostindtægtene ved Kristiania postkontor, som var steget endel fra beleiringsaaret 1716 til 1720, synker sterkt utiggjennem 1720-aarene; i 30-aarene er det først stilstand, saa en ganske svak opgang; men ikke før over midten av 50-aarene er de oppe igjen i samme høide som i 1720 (Sverre Steen, Kristiania Postvesen 1647—1921, s. 44 f.).

Kart over Drammensfjorden og Drammenslandsdraget aar 1662.

bør vi ikke se i de saar, krigen slog selv om de var slemme nok: de ligger i selve de forretningsmæssige vilkaarene i de to decennier.

Og vil man til slut gjøre sig op en mening om befolkningens stilling, kan det neppe gjøres klarere end det er gjort i den »Akkurate forklaring» av 1735. Efter først at ha redegjort i detalj for haandverkerne, av hvem der findes et par hundre stykker fordelt paa 9 privilegerte og 10 uprivilegerte laug (foruten en del som ingen laugsfrihet har, som murmestre, tømmermænd, bødkere o. s. v.), fortsætter den:

Av krambodhandlende og smaahandlende kjøbmænd, der driver korn- og fiskehandel med videre, findes der i byen 90—100 personer. Høkere og husnæring brukende 70—80 personer. De øvrige indvaanere bestaar av strandsittere og for den største del av ganske fattige og forarmede arbeidsfolk og daglønnere. Endel som ernærer sig ved roing, fiske og deslike. Kjøbmænd og negocierende som kan regnes at være i saadan stand, som kan anses av kjøbmænd av formue, er ikke over 16—20 personer i byen. De øvrige mindre handlende er ikke uten i maatelig tilstand i proportion av de store handlende. I anno 1735 var i skattemandtallet i samme by over 800 som svarer skat til byen, hvorav 100 betaler fuldkommen den halve del av byens fulde skat.

SOCIALE FORHOLD EFTER 1660

Som ovenfor (s. 66) nævnt har der i anden halvdel av 17. aarh. neppe foregaat nogen større forandring i folkemængden i Kristiania. Den har — med visse svingninger op og ned — antagelig holdt sig i et antal av noget over 5000. Derimot er der i dens sociale sammensætning, eller rettere sagt dens sociale karakter, foregaat endel forandringer av en viss betydning.

For de brede lags vedkommende, underklasse og middelstand — arbeidere paa bordtomter og sagbruk, strandsittere, haandverkere, høkere, soldater o. s. v. — lar det sig vistnok ikke med sikkerhet paavise nogen slike forandringer av større rækkevidde. Det viktigste er at soldaterbefolkningen, baade i byen selv, paa Hovedtangen og i de andre forstædene efter statsomvæltningen og under paavirkning av det stadig spændte forhold til Sverige er meget talrikere. Byen maa til tider likefrem ha vrimlet av soldater og officerer, og de allerfleste av disse har uten tvil været tyskere¹ eller andre utlændinger. L. Daae, som meget sterkt fremhæver dette militære elements betydning i byen under Gyldenløves statholderskap, fortæller endel eksempler paa det raa og brutale liv officerene førte, med svirelag, slagsmaal og dueller og med et hensynsløst tyranni overfor fredelige civilister som kom i deres vei. Men soldatene gav ikke sine foresatte noget efter i den retning; det syndens liv med øl, brændevin, fruentimmer og knivstik, som førtes i skumle kneiper i forstædene eller hjemme hos de løse fuglene som holdt til i smugene paa Hovedtangen, i Vaterland eller Piperviken, var først og fremst soldatenes liv. Og naar det av visse kilder kan se ut som om brutalitet og raaskap er i vekst i byen i denne generation², — baade i overklasse og underklasse — er det naturlig først og fremst at se dette som et produkt av den sterkere militærbefolkningen.

¹ I 1670-aarene har det tyske element i Kristiania endog været saa sterkt, at det har været paa tale at faa istand en særlig tysk menighet for tyskerne i byen (L. Daae, D. g. Chria., Jubilæumsutg. s. 117).

² Noget brukbart *bevits* for at det virkelig forholder sig saa, kan neppe føres; men navnlig reitsprotokollene gir et almindelig indtryk av at det maa være riktig.

Men bortset fra denne soldaterbefolkningens vekst er der sikkert ikke foregaat nogen større forskyvninger i antallet av haandverkere og arbeidsfolk¹. Og om deres livskaar og mulige forandringer i dem har vi ikke noget materiale som kan fortælle os noget mere præcist. Vi kan se at det har været folk som har levet i stor nød og fattigdom og at andre haandverkere og smaafolk har sittede taalelig godt i det; men vi kan ikke avgjøre hvad som egentlig er typisk, og til beregning av lønninger og andre

indtægter og deres forhold til prisniveauet har vi ikke noget brukbart materiale.

Som praktisk talt altid i ældre tider ligger materialet meget bedre tilrette for at faa greie paa overklassens forhold, og det er visselig ogsaa indenfor denne, de viktigste ændringer foregaar.

Gjennemgaaelsen av byens økonomiske historie har klart vist at det dominerende træk i perioden er den stadig økende kapital-koncentrationen, og socialt gir denne sig uttryk i dannelsen av den faatallige rikmandsklassen som L. Daae har kaldt »Kristiania-patriciatet.«

Tilløp til dannelsen av en slik klasse har vi alt

*Raadmand Eggert Stockfleth.
Efter maleri.*

funnet i Kristianias første menneskealder og for den saks skyld ogsaa i Oslos sidste tid; men først nu finder vi den klart og skarpt utsondret fra den øvrige forretningsstand som en gruppe for sig selv. Trælast-handlere, sagbrukseiere, skogeiere og skibsredere er nu baade ved sine

¹ Det viktigste materiale til oplysning om forstadsbefolkningen er det mandtal for forstædene for 1688 som Flinne Grønn har begyndt at trykke i Norsk Tidsskr. f. pers. hist. (III 75—88) Ifølge dette er der i Vaterland en befolkning paa ca. 700 personer; om en del av dem oplyses det at de er indvandret, næsten alle fra østlandske bygder, bare nogen faa fra Danmark, Sverige og Tyskland. Forsaavidt faar vi her en klar bekræftelse paa det som længe har været antat, at den fremmede indvandring til vore byer i det 17. aarh. er et faatallig overklassefænomen.

forretningers art og ved størrelsen av sin rigdom og kanskje endnu mer ved livsvaner og livsførsel, ved opfatninger og omgang og slegtsskapsbaand ifærd med at skille sig helt ut fra butikshandelens og bondehandelens mænd.

Alt i den foregaaende generation har vi stødt paa enkeltmænd og hele slechter som gik over fra forretningsstanden til embedsstanden — Nils Tollers slegt, familien Stockfleth, f. eks. — og det samme fænomen gjentar sig fremdeles av og til.

Men i den nye tid, henimot aar 1700 er den nye gruppen — Kristianiapatriciatet — blit saa sterk, baade ved rigdom, antal og selvbevissthet, at den beholder sin indre sammenhæng, selv om deler av formuene kommer paa officershænder eller en søn slaar ind paa den diplomatiske bane. Sammenhængen mellem de rike forretningsmændene og den høiere embedsstand tjener nu mere til at styrke den nye »kapitalistklassen« end til at opløse den.

I skifteprotokollene, som i Kristiania er bevaret fra slutten av det 17. aarh., fremtrær det — som L. Daae har pekt paa — en svær forskjel mellem utstyr og levemaate

hos hele den overveiende del av borgerskapet paa den ene siden og de faa fornemme familiene av embeds- og forretningsstand paa den andre. Paa den ene siden endnu den gammeldags tarvelighet, husene mest møblert med skap og kister, husgeraadet mest av træ eller tin. Paa den andre siden sølvtoi og smykker av guld, forgyldte speil og ruslærs stoler, hollandske border og messinglysekroner, kattunggardiner og haandklær av damask. Bøker er det endnu ikke stort av, selv hos de rigtig velstaaende; derimot begynder vi fra nu av at finde billeder paa veggene, ikke mindst familieportrætter som fra nu av forekommer temmelig hyppig i de store og rike borgerfamiliene, mens de endnu ved

*Raadmand Christen Eskildsen Griis.
Efter maleri.*

midten av aarhundredet var en ren sjeldenhet utenom adelen og embedsstanden¹. — Og denne forskjellen i maaten at indrette sit hus og sit daglige liv paa avspeiler en tilsvarende forskjjel i alle andre henseender.

Bare for en dels vedkommende stammer Kristianiapatriciatet ved utgangen av det 17. aarh. fra de slechter som hadde været de fremste i byen i 1620—30-40-aarene. Det er fremdeles som i den tidligere del av aarhundredet nye mænd, indvandret dels fra landdistriktene, dels fra Dan-

mark, Sverige, Tyskland, England, som er bærere av den nye kapitalistiske utviklingen; men det er fremdeles ogsaa tydelig at de viktigste av disse nye mænd og disse nye slechter ikke begynner paa bar bakke, men starter med et visst herredømme over kapital, enten de nu har giftet sig til den — oftest da i Kristiania selv — eller arvet den eller de bare som agenter for utenlandske forretningsmænd har disponert over en betydelig kredit².

Nogen slektshistoriske eksempler vil anskueliggjøre forholdet; og vi kan ta vort utgangspunkt i en skatteligning av 1676³ over formuende personer

*Stadsmajor Anthoni Müller.
Efter maleri.*

i Norge optat i anledning av krigsskatten. I de fire høieste skatteklasser er der i hele landet 225 skatydere, og av dem hører de 21 til i Kristiania (baade Bergen og Trondhjem har langt flere).

I første klasse — som betinger en daglig skat paa 1½ rd. — stod bare en eneste mand i Kristiania, Oplandslagmanden Jørgen Philipsen, som

¹ En detaljert gjennomgaaelse av et par slike patricierhjem fra omkring aar 1700 gir Alf Collett i sin bok om Familien Collett.

² Nogen eksempler har vi ogsaa paa at det er embedsmænd, som — ved mer eller mindre legitime midler — har akkumulert kapital i sin stilling.

³ Collett, Gl. Chria.-billeder. 2. utg., s. 398 ff.

var anset for at være byens rikeste mand. Grundlaget til sin formue hadde han lagt ved egteskap med enken efter raadmand Jacob Eggertsen Stockfleth; men selv forstod han ogsaa at øke den betragtelig baade ved haard og hensynsløs optræden som foged i Gudbrandsdalen 1658—60¹ og ved store indkjøb av krongods i 1660-aarene. Om hans oprindelse er ikke noget sikkert kjendt; men han var sandsynligvis en indvandret danske som var kommet til Norge som skriver, som saa mange av »les nouveaux riches« i det 17. aarh. Da han døde barnløs (1696), faldt formuen tilbake til hustruens slekt².

I anden klasse — med en daglig skat paa 1 rd. — er der fire i Kristiania bosatte personer: for det første Nils Toller d. y.s' enke Kirsten Andersdatter Tonsberg, datter av den stenrike Tonsbergmagnat, borgermester Anders Madsen, en indvandret Haderslever; formuen gik som før omtalt over til to døtre, gift henholdsvis med general Hausmann og med general Tritschler. For det andet raadmand og kjøbmand Jacob Didriksen Roll, av gammel kjøbmandsslekt fra Oslo, far til borger-

mester i Kristiania, Nils Roll († 1720). For det tredje auditor (senere generalauditor) Zacharias Lehmfort, om hvis oprindelse vi ikke vet noget nærmere, men som hadde faat sin formue dels ved egteskap, dels som protegé av Gyldenløve. Og endelig for det fjerde zahlkommissær Dominicus Braunmann, som hørte til de mange der slog sig op som skrivere og senere i andre offentlige stillinger; sandsynligvis var han en indvandret slesviger.

*Anna Müller, f. Collett.
Efter maleri.*

¹ Hans virksomhet her førte til ganske alvorlige bondeuroligheter i 1660-aarene (se Øverland i Hist. Tidsskr. 2 R. IV—V).

² I 1685 skjænket han og hans hustru et legat paa 3 000 rd. til Kristiania skole og Oslo hospital.

I tredje klasse er der fire: 1. Biskop Hans Rosing, en saare lærd mand av gammel presteslegt, biskop i Kristiania i den lange perioden fra 1664 til 1699; han maa ha lagt sig op sine penger i sit geistlige embede. 2. Sognepresten, mag. Jørgen Jørgensen, søn av en borgermester i Helsingør; han har vel da arvet ialfald noget. 3. Raadmand og kjøbmand Christen Eskildsen (Griis) av gammel borgerslegt fra Oslo. Og 4. Kjøbmand Arent Torstensen, som ogsaa stammet fra en gammel handelslegt i byen.

*Peder Mortensen Leuch.
Efter maleri.*

I fjerde klasse finder vi endelig hele 12 stykker: 1. Justitiarius, etatsraad Chr. Lund, bispesøn fra Lund, farbror til den senere statholder Ditlev Vibe; det meste av sin formue hadde han erhvervet ved egteskap med enken efter landkommisær Johan Gaarmann; men efter hans død heter det at hans enke sat i daarlige kaar. 2. Assessor Knud Frandsen, rimeligvis ogsaa en av de indvandrede skriverne fra 1650-aarene¹; han erhvervet sin store formue — han eiet bl. a. i nogen aar Kjørbo, Nesøen og Lysaker — ved egteskap med en rik kjøbmandsdatter fra Tønsberg og senere som trælasthanter i Kristiania; men før sin død (1687) hadde

han sat den helt overstyr igjen. 3. Magistratspræsident, senere stiftamtmand, etatsraad Chr. Stockfleth, søn til biskop Henning Stockfleth, av den gren av handelsfamilien Stockfleth i Kristiania, som gik helt over i embedsstanden. 4. Stiftsskriver, senere magistratspræsident Hans Must, igjen en av de danske skriverne som blev rik ved egteskap, nemlig med en datter av den største av alle tidens eiendoms- og trælastspekulanter, den oftere omtalte assessor Anders Simonsen². 5. Rektor Peder Jacobsen Holm,

¹ Noget positivt om hans oprindelse eller om et paastaat slegtsskap mellem ham og slegten paa Linnerud vet vi ikke; Norsk tidsskr. f. pers. hist. III 114 f., 260.

² Se noten næste side.

en danske, som hadde giftet sig med en rik enke efter et medlem av den gamle kjøbmandsslegten Tack. 6. Sidsel Rasmusdatter, enke efter den tyske slotspresten mag. Jochum Lobes, og datter av raadmand Rasmus Søfrensen, av gammel handelsslegt i byen. Næsten tyve aar senere, i 1694, giftet hun sig — i en alder av over 60 aar — med raadmand og kjøbmand Peder Pedersen Müller og bragte ham dermed en betydelig formue, som gik videre til hans efterkommere, dynastiet paa Stub-Ljan og Hvitebjørn.

7. Justitsraad Anders Boyesen paa Skøien i Østre Aker — hans søn, assessor Anthoni Boyesen, tok deretter det fine navnet »Schøyendahl« — som vistnok var søn og arving efter Boje Fredrikssøn paa Nedre Foss.

8. Margrethe Boyesen paa Nedre Foss, enke efter myntmester og trælasthanler Fredrik Grüner; ogsaa denne formuen gaar tilbake til Boje Fredrikssøn.

9. Apoteker Johannes Gosewitz paa Svaneapoteket.

10. Kjøbmand Bent Olsen, av gammel kjøbmandsslegt fra Oslo; med hans datter Anne gik formuen over til hendes mand, by- og raadstuskriver Mogens Lauritzen og deres efterkommere, slegten Monsen paa Linnerud.

11 og 12. Brødrene Oluf Torstensen d. æ. og Paul Torstensen, som begge drev som sagbrukseiere og trælasthanlere; de stammet fra gaarden Arneberg i Solør og var brødre til den bekjendte Sørumspresten Colbjørn Torstensen, fra hvem familien Colbjørnsen nedstammer; de har utvilsomt været velstandsfolk alt før de kom til byen, men kom ikke til at grundlægge noget varig handelsdynasti.

*Kjøbmand i London John Collett.
Efter maleri.*

Norsk Tidsskr. f. pers. hist. III 89—116. Anders Simonsen hadde fra 1. jan. 1675 tat avsked som foged paa Øvre Romerike, men kan, da han ikke er optat i dette mandtallet, endnu i 1676 ikke være flyttet til Kristiania. Ogsaa Anders Simonsen selv hørte til typen de indvandrede skrivere; sandsynligvis var han sønderjyde.

Den store opgangstiden falder, som vi har set, efter 1680, og det er derfor naturligt at denne listen fra 1676 i meget stor utstrækning peger bakover, viser forbindelser med Oslo og det ældste Kristiania, og bare i noksaa liten grad peger mot fremtiden. Det *egentlige* Kristianiapatriciatet er oisynlig dannet i den menneskealder som ligger nærmest efter 1676, og en tredve aar yngre liste av lignende art viser derfor ogsaa et helt andet præg.

*Peder Iversen Rosenberg.
Efter maleri.*

En slik liste har vi fra 1709¹, i en fortegnelse som vicestatholder Johan Vibe tok op i anledning av kriggen, over folk som var formuende nok til at kunne ruste ut ryttere. Byens rikeste mænd er rigtignok fremdeles de høie embedsmændene: statholderen selv som takseres til 3 ryttere, generalene Tritschler (3 ryttere) og Hausmann (2 ryttere), arvinger til baade Tollers og Anders Madsens formuer, og biskop Hans Munch (2 ryttere); denne sidste var en sløv og ubegavet person, hvis advancement skyldtes hans første egteskap, med et søskenbarn av Kristian V's elskerinde Sophie Amalie Moth, og som fik det meste av sin

formue ved sit andet egteskap med en datter av Anders Simonsen, enke efter præsident i Kristiania, Hans Must. Til to ryttere takseres videre justisraad Fr. Merker, en dansk opkomling, som hadde kommet sig frem i Gyldenløves tjeneste og giftet sig ind i byens handelsaristokrati ved egteskap med en datter av raadmand Anders Pedersen og Maren Jacobsdatter Stockfleth — videre justitarius i overhofretten Hans Blix, senere

¹ Da det er en fuld menneskealder mellem de to listene, kan det naturligvis ikke undgaas at endel personer som har spillet en betydelig rolle i perioden, ikke kommer med i nogen av dem.

adlet under navnet Blixencrone¹ — den ofte omtalte kommerceraad James Collett, raadmand Peder Pedersen Müller paa Stub-Ljan², byskriver Mogens Lauritzen paa Linnerud³, kjøbmand Henrich Carlsen, en indvandret utlænding som handlet med nürnbergerkram og hadde giftet sig med en datter av Erik Ancher, stamfaren for familien Anker; ogsaa enken efter kommerceraad Paul Petersen Vogt takseres til to ryttere — hun var datter av den ovenfor omtalte zahlkommissær Dominicus Braunmann, og manden (som, rigtignok gjennem kvindeled, er stamfar til den nulevende familie Vogt) var indvandret slesviger der likesom svigerfaren begyndte som proviantforvalter paa Akershus og derved grundla en formue som han siden forøket eftertrykkelig ved at gaa helt over til trælasthandelen.

*Kirsten Rosenberg, f. Leuch.
Efter maleri.*

¹ Om hvordan han hadde erhvervet sin formue, kan man gjøre sig sine tanker, naar man hører at han paa foranledning av den hemmelige undersøkelseskommission av 1725 blev avsat fra sit embede for bestikkelighet og tvunget til at betale 10 000 rd. ad pios usus; forøvrig har han nok ogsaa faat penger med alle sine fire hustruer (den tredje var en datter av præsident Hans Must).

² Hans herkomst- og oprindelse er ukjendt; han skal ha begyndt som bissekrammer, men slog sig op paa trælasthandel, og maa alt ha været en velstaaende mand da han i en alder av over 60 aar i 1694 egtet den rike og aldrende enke Sidsel Rasmusdatter, med hvem han fik Stub-Ljan, ryggraden i det svære Bundefjordsgodset, han samlet sig.

³ Om Mogens Lauritzens oprindelse vet vi ingenting; han var vel indvandret, siden vi ikke kan efterspore hans forbindelser, og drev alt ved 1670 en liten handel i Kristiania; han var først gift med en søster av Anders Simonsens første hustru; men først efter hendes død begyndte han at komme sig op for alvor, idet han i 1676 fik baade penger og forbindelser ved sit andet ekteskap, med Anne Bentsdatter, en søster av Bentse Bruks grundlægger Ole Bentsen (d. y.). Ogsaa hans formue har saaledes sin rot i kapital fra det gamle Oslo, men han viste rigtignok store evner til selv at forøke den, i første linje ved at anbringe den i skog og sagbruk i rette tid, før holkonjunkturen for trælast satte ind.

Ikke høiere end til 1^{1/2} rytter takseres nu admiralitetsraad Gerh. Treschow, og til 1 rytter hver sættes vore to gamle bekendte fra toldsvigsaken, kommerceraad Gjerd Andersen og toldinspektør Chr. Tobiesen, samt Erik Anchers enke. Om Erik Ancher, som grundla det handelsdynasti der blev byens største i det 18. aarh., er det nu bragt paa det rene at legenden om hans avstamning fra en svensk adelsslegt er ganske uholdbar; han var fra Lübeck og kom til Kristiania i 1666 som »tjener« — det

*Biskop Hans Munch.
Efter maleri.*

vil vel si en slags agent — for en kjøbmand fra denne by, og ogsaa han grundla sin stilling ved at gifte sig ind i en av byens gamle handelsslegter, med en datter av stadskaptein Lauritz Lauritzen og Maren Didriksdatter Tack; med hende fik han baade penger og gode forbindelser og dermed mulighed for at gaa igang med en ordentlig trællastforretning.

Og endelig er der tilslut fem stykker som ansees for at »staa sig vel« og tilsammen ansættes til fire ryttere; det var Morten Leuch, Peder Iversen Rosenberg, Gregers Jensen Plade, Helle Michelsen og Niels Michelsen. De to sidste var av gammel kjøbmandsslegt fra byen,

sønner av kjøbmand Michel Søfrensen, og var begge gift med døtre av kommerceraad Paul Vogt; fra Niels Michelsen nedstammer den familien som siden, efterat den ældre familien Vogt var utdød, har kaldt sig Vogt. Gregers Plade var søn av Jens Plade, foged paa Romerike og arvet penger efter ham, men var desuten giftet ind i en av byens handelsslegter. Peder Rosenberg har ogsaa hat litt penger at begynde med; han var søn av en borgermester fra Tønsberg; men sin egentlige formue fik han ved egteskap med en datter av raadmand Peder Leuch, og derved blev han ogsaa svoger baade til Morten Leuch og til kommerceraad James Collett.

Peder Leuchs oprindelse er ikke kjendt; han var kanske snarest norsk, indvandret fra et eller andet landdistrikt, og det heter at han skal være begyndt som skræddersvend. I 1660-aarene nævnes han som kjøbmand i Kristiania; men ogsaa han fik penger ved egteskap, første gang med en datter av sorenskriver i Aker og Bærum, senere raadmand i Kristiania Morten Lauritzen, grundlæggeren av Bogstadgodset, anden gang med en datter av Johan Krefting, som eiet Bærums verk.

Foruten de, vi hermed har nævnt, kunde det nok være plads for en og anden til — Tøger Eriksen Grøn f. eks., vistnok en indvandret danske eller slesviger, gift med en datter av Mogens Lauritzen paa Linnerud, eller hans bror Peder Grøn, som bl. a. bleveier av Nordmarken efter Gjord Andersen. Men billedet blir i alt væsentlig det samme: det er nye mænd som bygger paa ældre akkumulation av kapital. I løpet av forbausende kort tid blir kredsen tæt sammenbundet ved et netverk av indbyrdes giftermaal¹; og formuene, selv om de av og til blir delt op mellem et større antal arvinger, blir i hovedsaken staaende i bedriftene. Ved sagbruksreglementet og ved tidens sterke tendens til at begunstige de kapitalsterke foretagender beskyttes bedriftene mot deling, og den nye classes økonomiske grundlag, trælastforretning, bevarer derfor sin soliditet.

*Biskop Hans Rosing.
Efter maleri.*

¹ Dette kan bli saameget tettere, fordi et saa stort antal baade av mænd og kvinder i kredsen er gift 2, 3 og op til 4 ganger. — Bare nogen ganske faa av denne tids «nye rike» glir over fra forretningslivet til adel og embedsstand, og selv de oftest mere i titler end i realitet; det gjelder f. eks. om familien Løvenskiold, som stammer fra den tyskfødte kjøbmand i Kristiania Herman Leopoldus, som ogsaa hadde giftet sig til penger i byen. Det kan ogsaa nævnes at Gjord Andersens formue med hans to døtre gik over til disses mænd, general-løitnant H. H. Scheel og stiftamtmand F. O. v. Rappe.

Karakteristisk for denne nye klassen av forretningsmænd i Kristiania — som først efter et par slegtleds liv i rigdom virkelig fortjener navn av »patriciat« — er det at vi helt savner den spekulanttypen, med et mer eller mindre grelt skjær av svindel over sig, som f. eks. Bergen har i Thor Møhlen eller Kjøbenhavn i Henrik Müller. I virkeligheten er det mænd som Thor Møhlen og Henrik Müller som i almen europæisk forstand er de særlig karakteristiske typer for den moderne kapitalismes første vekstperiode,

*Hospitalsforstander Lars Stub.
Efter maleri.*

og det er særlige forhold i Kristiania — kapitalismens ensidige opbygning paa skog, sagbruk og trælshandel — som her gir den et saa meget »solidere« præg — selv en slik vældig svindelaffære som den store toldsvighistorien bærer jo i virkeligheten i hele sin utførelse et sterkt præg av jevn spidsborgerlighet, en lignende spidsborgerlighet som den der gjør sig gjældende hos de nye, unge forretningsmændene, naar de altid begynder med at forankre sig i et godt giftermaal.

Vi vil oftere faa anledning til at befatte os med denne klassen, eller gruppen, fremtid og de ændringer, den kom til at gjennomgaa i de følgende slegtled; men det kan alt her være stedet til at peke

paa med hvilken seighet og med hvor smaa indre forandringer den evnet at holde sig gjennom de tunge tider i krigens aar og i efterkrigsperioden 1720—40.

Tar vi for os en tilsvarende liste som de foregaaende, over de største skatydere i byen, omtrent en menneskealder efter den fra 1709 — f. eks. en liste fra 1743 — saa finder vi for den allerstørste dels vedkommende barna — eller enkene — til rikmændene fra 1709:

Morten Leuchs enke, Karen Müller (datter av raadmand Peder Müller paa Ljan), og hans søn Peder Leuch — av firmaet Collett & Leuch — gift med Helle Michelsens datter Anne Cathrine Heltzen; James Colletts enke

Karen Collett; Henrich Carlsens enke, Maren Carlsen og hans datter Maren Stranger paa Tveten i Aker; Gregers Plades søn Jens Plade, og Erik Ancher d. y., sønnesøn av slegtens stamfar; kommerceraad Paul Vogts to sønner, lagmand (senere konferensraad) Peter Vogt og kancelli- raad Dominicus Vogt; Peder Rosenbergs søn Mathias Rosenberg.

Nært knyttet til den samme slegtsgruppen var Claus Bendeke, hvis far var kjøbmand i Kristiania (og hørte til en slegt som var indvandret til byen midt i det 17. aarh.) og hvis mor var av gammel kjøb- mandsslegt i Oslo-Kristiania, søster til Erich Anchers hu- stru; selv hadde han faat penger ved egteskap med en datter av præsident Hans Must. Videre Iver Eliesøn, som vistnok selv hadde be- gyndt med to tomme hænder, men som hadde giftet sig ind i gruppen, med en datter av Morten Leuch.

Dertil kommer saa embeds- mændene, av hvem en hel del av de rikeste ogsaa hører med: general Hausmanns søn oberst Fredr. Ferd. v. Hausmann, og hans datter generalinde Karen Cicignon; Gjord Andersens svigersøn stiftamtmand Rappe, og etats- raad Blixencrones svigersøn etatsraad, justitiarius i over- hofretten U. F. From; men her finder vi naturligvis en del av anden oprindelse og andre forbindelser.

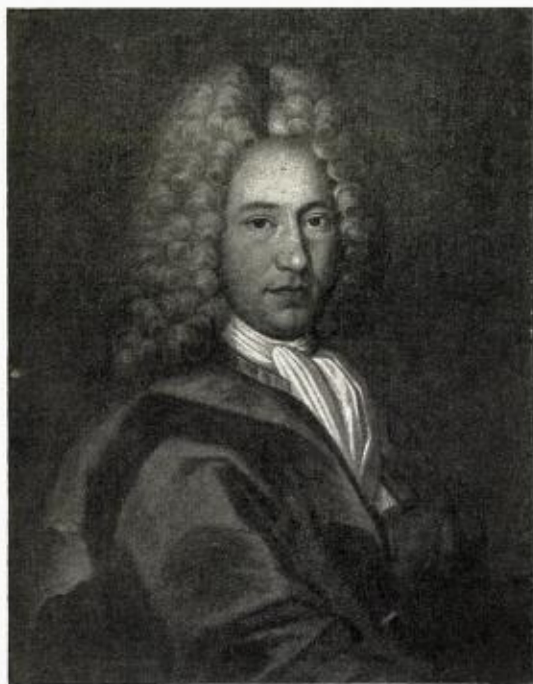
Av forretningsmændene blandt de høist beskattede staar kjøbmand Haagen Nielsen forsaavidt litt paa siden av den herskende gruppen, som han stammer fra en handelsfamilie av ringere rigdom; men han er dog knyttet til den, bl. a. ved egteskap med en søsterdatter av Claus Bendeke, Kirsten Holter. Helt ny er i virkeligheten bare kjøb- mand, senere agent, Niels Nielsen i Vaterland (far til den fra 1814- tiden bekjendte agent Jacob Nielsen) — den eneste mand i forstædene med nogen formue.

*Magdalena Stub, f. And.
Efter maleri.*

Ogsaa denne overordentlige stabilitet i formuesforholdene, firmaenes store evne til at holde sig trods haard og langvarig paakjending, vidner om den soliditet der i virkeligheten maa ha været over forretningslivet i Kristiania i den store opgangstiden i slutten av det 17. aarh., og om megen forsigtighet i anvendelsen av den akkumulerte kapital¹.

Det straamandsforhold overfor utenlandsk kapital som vi av og til under gjennemgaaelsen av selve den økonomiske utvikling fik mistanke

*Kjøbmand Iver Elieson.
Efter maleri.*

om maatte eksistere, kan vi ikke paa nogen maate merke har præget byens store handelshus. Men derimot kan det allikevel ha en viss interesse at se litt nærmere paa hvorledes forretningsforholdet til England begyndte at præge byens handelsstand, og vi ser det bedst gjennom den slegten som uten sammenligning var mest engelsk av dem alle sammen, slegten Collett.

Vi har ovenfor set hvorledes slegtens første mand i Norge, kommerceraad James Collett, i sin forretningsvirksomhet i Kristiania altid vedblev at representere engelske interesser, og hans ætling Alf Collett har i sin bok om slegten pekt paa andre træk, hvorledes han

f. eks. leilighetsvis optraadte som beskytter av sine landsmænds interesser i Norge eller som kommissionær for oversendelsen av bidrag til den dansk-norske kirken i London.

¹ Desværre har vi neppe materiale til at kunne gjøre os op nogen mening om hvorledes denne kapital blev anbragt. Rimeligvis har den for største delen staat anbragt hos firmaenes utenlandske forbindelser. Først i tiden omkring 1740 ser det ut til at Kristianas trælasthandlere har begyndt at føle behov for kredit i større utstrækning, at trænge til bankforbindelser av noget omfang; først da begynder vi at kunne se hvordan betaling og avregning foregaar i form av vekslar paa Hamburg, Amsterdam og London; men sammenhengen dermed vil vi komme tilbake til i neste bind.

Men endnu mer bemerkelsesværdig er det at den nære forbindelse med England holder sig i flere slegtled. Saaledes var hans søn John Collett bosat som kjøbmand i London fra 1720 til sin død i 1759, uten dog nogen sinde at opgi sine interesser i Norge — bl. a. som skibsreder — og endnu saa sent som i aarene 1783—92 drev stamfarens sønnesøns søn, som ogsaa het John Collett — den senere saa bekjendte eier av Ullevaal — kjøbmandsforretning i London. Gjennemgaar man boet efter Peter Collett († 1740) — grundlæggeren av firmaet Collett & Leuch, og den eneste av stamfarens sønner som fører slekten videre — ser man at praktisk talt hele hans kostbare indbo er indkjøpt fra England, og det er tydelig nok at hele livet i hans hus har været ført efter engelsk skik. Likeledes søkte de fleste av de unge Collett'er paa sine obligate langvarige ungdomsreiser fortrinsvis til England for at utdanne sig.

L. Daae har i sin indholdsrike bok »Det gamle Christiania« et eget avsnit om Kristianialivets berøringer med England; men praktisk talt alt hvad han her har at fortælle — bortset fra det som vedrører James Collett — tilhører tiden efter midten av det 18. aarh.

Imidlertid lar det sig dog i en og anden enkelthet alt meget tidligere paavise en viss kulturpaavirkning fra England — en paavirkning som ialfald er langt sterkere end den hollandske nogen gang hadde været¹. I denne forbindelse er det særlig grund til at nævne en slik kulturformidler mellem engelsk og norsk som den Daniel Collins, hvis livsforhold forøvrig vi ikke kjender, men som maa være indvandret fra England til Kristiania en gang i 1650-aarene. Han oversatte i 1660 den populære engelske poet Francis Quarles' samling av aforismer og betragtninger, *Enchiridion* (utkommet 1641), fik den trykt i Mickel Thomæsøns boktrykkeri og utgav den paa eget forlag. Og et par aar senere oversatte han fra norsk til engelsk Michel Escholts ovenfor omtalte *Geologia Norvegica* og utgav den i London (1663) med en dedikation »To the worthy Company of Merchants Trading into the Kingdom of Norway«.

Om det nye »Kristiania-patriciatets« aandelige behov har kildene før midten av aarhundredet i det hele meget litet at fortælle. Behovene har kanskje ikke været saa store; først i anden og tredje generation av de store handelsfamilier pleier man jo ofte at merke en viss aandelig vekst — og dette er helt tydelig i Kristiania, hvor en sammenligning mellem

¹ Det er uregnetlig paafaldende hvor ringe spor det hollandske handelsvældet har sat sig i Norge; stort anden kulturindflydelse end den som kan sees i endel møbelimport og nogen haveanlæg, kan neppe paavises; hollandske elementer i vor bygningsstil er sikkert kommen velen over Danmark. Nogen helt tilfredsstillende forklaring paa fænomenet er neppe git; men det henger visselig sammen med at i handelssamkvemmet med Holland spillet det norske borgerskap en langt mere passiv rolle end senere i forbindelsen med England.

f. eks. generationen fra 1740—50 og den fra ca. 1700 i saa henseende er meget lærerik — men alt i de første aar av det 18. aarh. sporer man dog et og andet som ser ut til at præge den nye rikmandsklassen, ikke mindst dens forhold til visse former for fest.

Den katolske kirken hadde — ved siden av sine religiøse funktioner — tilfredsstillende en række behov av æstetisk karakter, som den strenge protestantiske kirke lot ligge. Dens høitidelige ceremonier, dens processioner

*Kjøbmand, stadskaptein Anders Elieson.
Efter materi.*

og optog, dens sang og musik gav befolkningen noget, den trængte til. Og efter reformationen maatte det derfor bli spørsmal om at skaffe dette, som kirken ikke lenger gav, paa anden maate.

En og anden stor fest med lange mellemrum var naturligvis ikke tilstrækkelig; men hvordan man ellers i den henseende klarte sig i Oslo har vi ikke materiale til at kunne gjøre os op en mening om.¹ I Kristiania derimot ser det ut til at man like fra byens første tid har hat ialfald en »stads-musikant« som har skaffet byen den fornødne musik — først og fremst naturligvis ved brylluper og andre større festligheter, men sikkert ogsaa paa anden maate.

Den første slike musikant vi kjender — organisten har vel neppe skaffet musik utenfor kirken — er Peter Trompeter som rømmer i 1637 efter at ha slaat en mand ihjel. Men først Paul Rødder († 1672) som optrær en snes aar senere, har vi litt nærmere greie på.

Han er likefrem ansat av byens øvrighet og har av den faat privilegium paa at besørge — selv eller ved sine sønner — al den musik som behøves

¹ De latinske skolekomedier som vi har spor til er blit opført her i Oslohumanistenes tid og som navnlig knytter sig til biskop Jens Nilssøns svigersøn, rektor Jakob Wolf (1584—94) (se H. J. Hultfeldt, Christiania Theaterhistorie, s. 45—39), har sikkert bare hat de geistlige til publikum og har ialfald ikke hat nævneværdig betydning for byen i almindelighet.

til brylluper og gjestebud, ikke bare i byen selv, men ogsaa rundt omkring i oplandet, saa langt byens privilegier rækker. Paul Rødder lever — som laugshaandverkerne overfor bønhaserne — i et evig klammeri med uberegtigede, især militære, trompetere, som forsøker at gjøre ham indpas i hans næring.

Siden kjender vi navnene paa de fleste stadsmusikanter — helt til stillingen blir ophævet i 1841 — men det vi faar høre om dem gjælder rigtignok mere ansættelse og forholdet til utenforstaaende musikanter som vil trænge sig ind i deres monopol, end egentlig selve virksomheten; men de har øiensynlig ikke gjort meget mere end at spille i private fester og selskaper.

En kummerlig erstatning for det katolske kirkeceremoniel maa imidlertid stadsmusikanten ha været, og de begyndende teaterforestillingerne har været saa sjeldne at de liten betydning har kunnet faa.¹

Første gang det optraadte »komedianter« i Kristiania, var — saavidt vi vet — 1667, like før markedstiden, da en fremmed, formodentlig tysk, trup spillet paa raadhuset i ca. 14 dager; det ser av dokumentene ut som om de kunde

glæde sig over hans høie grevelige excellence statholderens protektion, mens præsidenten Peter Dreyer var strengere mot dem, og det tør vel være at vi heri kan se en karakteristisk forskjjel paa adelig og borgerlig tænkemaate i det 17. aarh.

Like før krigsutbruddet, altsaa over 40 aar senere, har igjen en trup av tyske skuespillere — den Velthen'ske — spillet sine »Haupt- und Staats-Actionen« forskjellige steder i Norge og efter al rimelighet ogsaa i Kristiania; men saa kom krigens og pietismens tid, og først efter 1730 hører

Mette Elieson, f. Stranger.
Efter maleri.

¹ H. J. Huitfeldt, Christiania Theaterhistorie, s. 50 f.

vi igjen om teaterforestillinger her; men denne gang er det av litt større interesse, fordi de er knyttet til Holbergs navn.¹

Sandsynligvis er det den saakaldte Spiegelbergske trup, av tyske skuespillere, som — vistnok i 1736 — for første gang har spillet Holberg i Kristiania — paa tysk. Den bevarede tyske oversættelsen av »Barselstuen« er dateret Kristiania d. 19 dec. 1736, og i oversættelsen av »De usynlige« nævnes Piperviken, hvor originalen har Peblingesø (i Kjøbenhavn).

Men alt dette blir ikke andet end begyndelser; de regelmæssige offentlige forestillinger kommer først i anden halvdel av det 18. aarh.

Ellers var kongebesøkene, nu i enevældets tid mere end nogensinde før, de virkelig store fester i byen, og særlig gjælder dette om Fredrik IV's to besøk, i 1704² og i 1719. Ved dette sidste besøket var ogsaa kronprinsen med, og der blev ogsaa samtidig holdt en lokal fest, idet nemlig katedralskolen hadde faat et nyt godt lokale;³ dermed begynder virkelig dens moderne historie.

Aapningen av det nye skolelokalet foregik da ogsaa med stor festlighet, i nærvær av baade konge og kronprins, som vi faar det bedste indtryk av gjennem følgende⁴:

Fryde Sang
Under Vocal og Instrumental
Musique
Da Deres Kong. Mayestæt Vores allernaadigste Arve Konge og Herre
Kong Friderich den Fierde
Samt Vores Allernaadigste Cron-Printze
Printz Christian
Med Deres Høye og Hellige Nærværelse Benaadede
Christianæ Skoeles Indvielse
dend 13 Julij Anno 1719.

1:

Recitativ

Saa falder ned tilsammen Scholens Lemmer
Og kysser Støvet paa hvert Kongens Fode-Fied;
Een hver sit Hosianna nu istemmer
Paa Kongens Altar og Tackoffer legger ned,
Som Skoelen har anseet med Naadigt Øye,
Hvad Kongen onscher, Himmel ham tilføye!

¹ Carl Roos, Det 18. Aarhundredes tyske Oversættelser af Holbergs Komedier, s. 6 ff.

² Denne reisen er beskrevet av U. C. Gyldenløve (Ill. Nyhedsblad, 1859), og en relation bl. a. om mottagelsen i Kristiania, om æreporten ved toldboden o. s. v. foreligger i d. kgl. bibl. i Kbh. (Ny kgl. Saml., Fol. 685, Fasc. II nr. 15).

³ Helt siden branden i 1686, da dens første hus brændte, hadde skolen været husvild. Den sidste tiden var det endog saa ilde at undervisningen tildels maatte foregaa paa en fattig baadsmands loft, hvor det regnet ind, delvis ogsaa paa de fattige hørernes private værelser. Det var derfor ikke noget under at skolen var i ren opløsning.

⁴ Kgl. bibl., Kbh., Ny kgl. Saml. Fol. 685, nr. 46.

Aria!

Velkommen Fridrich, vort Nordiske Spilr,
Vort Ønsche, vor Lengsel, vor Lykke, vor Zilir;
Gud Crone dig med ald Lyksaligheds Pragt
Og klæde med Sejer din Kongelig Dragt;
Velsignelse følge dig selv, og din Søn,
Til Rigernes Glæde, schal være vor Bøn,
Lev, begge, lev længe i prilseligt Stand,
Det ønscher af Hiertet hver Nordische Mand.

II. Aria!

Til lykke, til lykke, du Schole paa Nye;
Til lykke i Norge du ypperste Bye;
Til lykke Studerende Lemmer og Led,
Brist Himmel, lad Salighed reigne herved,
Lad Viisdom saa læres at dygtige Mænd
For Kongen og Landet kand føres her frem.
Tee alle din Naade, o Frelsere mild,
Lad aldrig udslukkes dend hellige Ild,
Som Opfret schal tænde og Røgelsen med,
For Herren paa dette vort Hellige Stæd,
Gud lade sin Ære udbredes i Nord
Og Kongen schee Lykke paa denne sin Jord.

3.

Med Held og med Glæde Hands Kongelig Navn
Och Himmel bepryde al Landet til Gavn,
Giv drabelig Stridsmænd til Lands og til Vands;
Med Englers Beschiernelse dennem Omskands.
Som fordem om Frode gid sandes maa med
*Kong Fridrich den Gode har skaffet os Freed.*¹

• Allernaadigst frembaaret
af Christian Rhode,
Organist og Cantor udj
Christiania.

Æren for det nye, moderne skolelokalet skyldes Jacob Rasch, skolens rektor fra 1706 til 1737, og den første dygtige og videnskabelig kvalifiserte rektor ved Kristiania skole paa lange tider. I over ti aar hadde

¹ Dette sidste ønsket er meget karakteristisk for hvor sterk fredsstemningen maa ha været i Norge mot slutten av den store nordiske krig. Kongen og kronprinsens besøk i Kristiania staar nemlig i forbindelse med det sidste store angrepet paa Sverige, og akkurat uke dagen efter skolefesten rykker kongen selv med en del av hæren over grænsen til Baa-huslen. Men trods denne situation klinger altsaa allikevel et slikt officielt hyldestdikt ut i et fredsonske.

Rasch¹, som overtok skolen i en bedrøvelig tilstand, strævet for at faa et hus til den, og endelig blev strævet kronet med held da kongen kjøpte general Hausmanns gaard i Droningens gate, senere kirkedepartementets gaard, og forærte den til skolen.² Rasch grundla desuten skolens bibliotek, fik søkningen op og drev det til at gi undervisning endog i tysk og engelsk. Nogen stiv latiner var han ikke; derimot studerte han runer og nordisk sprog og historie³ — stod bl. a. i en aarrække i nær forbindelse med Torfæus.

Rasch var svigersøn av biskop Deichmann og opnaade derigjennem baade den fine titel kancelliraad og stillingen som lektor i teologi, der gav gode indtægter. Efter hans død blev lektorstillingen ophævet (1738) og dens inkomster delt mellem rektoratet og konrektoratet, som derved begge blev anstændige embeder. Ogsaa fra et rent embedsmæssig synspunkt var det derfor en skole av helt anden karakter end den, han hadde overtat, Rasch kunde overlate sin eftermand, den lærde og energiske E. N. Arbien (rektor 1737—45).

Naar den 13-aarige grev Otto Manderup Rantzau, vicesatholderen grev Christian Rantzaus søn, i 1732 paa Kristiania »gymnasium« kunde holde en latinsk ærestale over dronning Sophia Magdalena⁴ beviser det rigtignok ikke stort om undervisningens godhet; for han kan da ikke ha gaat der mer end høist et aars tid. Og nogen virkelig klar forestilling om undervisningens art og effektivitet er det neppe mulig at faa; men det maa dog ansees for hævet over tvil at netop Raschs og Arbiens tid paa dette omraade betyr et meget sterkt fremskridt.

Den gamle brutalitet er dog langt fra avskaffet. Endnu i 1744 hører vi saaledes om et vældig slagsmaal, som varte i flere dager, mellem latin-skolens disciple og en del underofficerer, lakeier og kusker.⁵

Ved siden av den lærde skole hadde det som ovenfor (s. 196) nævnt ved midten av det 17. aarh. eksistert en slags borgerskole i byen. Den ser imidlertid ut til at være kommet i forfald i 1650-, 1660- og 1670-aarene, og synes at være gjenoprettet i 1685⁶ med Jochum Schweder som »dansk⁷

¹ Se om hans rektorat L. Daaes store avhandling i Ill. Nyhedsblad, 1858.

² I over 100 aar, helt til 1823, holdt katedralskolen nu til her. Skildring av lokale, inventar o. s. v. hos Daae.

³ Se bl. a. Maal og Minne, 1923, s. 189, 192 f.

⁴ Vogelsang, Katalog over Karen Brahes Bibliotek i Odense, nr. 207 f. — Den nød endog den ære at bli oversat til dansk av en prest.

⁵ St. A. Stiftets kopibok 26. dec. 1744.

⁶ Andr. Bechholm, Kristiania folkeskoler før 1860, s. 3 ff.

⁷ Da det i 1751 blev beskikket en ny skoleholder, finder man om ham brukt uttrykket »norsk« istedenfor det ældre »dansk«; men der er neppe grund til at lægge nogen særlig betydning i et slikt skifte i betegnelsen.

og tysk skolemester«; han fik til at begynde med 25 rd. om aaret av bykassen for de fattige elever som ikke kunde betale for sig; av de andre tok han 8 rd. om aaret, og hans faste løn steg efterhvert til 40 rd. Denne skolen var med andre ord en blanding av offentlig og privat, »privat-publique«.

Nogen akademisk utdannelse hadde Schweder ikke og han har vel derfor hat en del bryderi av de studenter der samtidig drev som private skoleholdere i Kristiania, selv om de var dyrere i skolepengene. Men han kan ikke ha sittet saa værst i det økonomisk; han var ialfald gaard-eier i byen, og han drev sine barn godt frem i verden. Om hans interesse for sit arbejde vidner det at han i 1701 utgav en liten regnebok, og den maa ha været meget brukbar for sin tid, eftersom den blev trykt op igjen i Kjøbenhavn endnu saa sent som i 1781.

Denne ordningen med en kommunalt understøttet skoleholder holder sig fra Schweders tid og ut igjennem hele det 18. aarh., indtil den sidste av dem, studiosus Hans Jonstrup, døde i høi alderdom i 1801; da blev det slut med det, og fem aar senere fik byen en virkelig borgerskole.

Den privat-publique skolen var øiensynlig beregnet paa handelsstandens barn, ikke paa den egentlige underklassen, og for den blev der ikke skaffet nogen regelmæssig undervisning før ind i det 18. aarh. Med god vilje kunde man vel fortolke Kristian V's norske lov (2—18—14): »Skrive- og Regne-Skoler skal Øvrigheden i Kiøbstæderne forordne og forsørge,« slik at byene var pligtige til at skaffe alle barn undervisning; men man kunde ogsaa fortolke det slik at den privat-publique skolen var nok, og nogen virkelig fattigskole blev ialfald ikke indrettet i Kristiania før henved 20 aar efter Norske Lov.

Initiativet synes at være utgaat fra stiftsprovst Jacob Lodberg, om hvem vi vet at han ogsaa senere, som biskop paa Fyen (1718—31), interesserte sig sterkt for skolevæsenets fremme. Da han i 1706 efter fem aars virksomhet i Kristiania skulde forlate byen, sendte han nemlig biskoppen og stiftamtmanden en indtrængende forestilling om hvor nødvendig det var at faa oprettet en fattigskole i byen; han kunde ogsaa anwise hvor man skulde ta pengene fra — nemlig fra et beløp som var indsamlet til oprettelse av et »Børnehus«, men som var altfor litet til dette øiemed — og han hadde øiensynlig paa forhaand ordnet sig med magistraten, som ialfald straks gav sit bifald til planen.

Alt den 16. dec. 1706 kunde magistraten derfor beskikke den første skoleholder ved fattigskolen i Kristiania, studiosus Elias Hansen — som tidligere længe hadde drevet privatundervisning i byen — for en aarlig løn av 60 rd. For at faa fat i barna maatte skoleholderen ha hjælp i en dertil særskilt ansat stodderfogd, som tok dem med makt; saa liten lyst hadde de til at gaa der.

Efter beskikkelsen var det egentlige formaalet med skolen katekismeundervisning; først naar den var færdig kunde skoleholderen videre lære de barn som maatte ha nemme og lyst til det, at læse og skrive — det har vel ikke været saa mange som kom saa langt, i den første menneskealder; først ved skoleordningen av 1740, som vi skal komme tilbake til i næste bind, blev der skapt en skole som virkelig hadde til opgave at gi alle barna anden barnelærdom end bare katekismen. —

*Rektor Jacob Rasch.
Efter maleri.*

Pietismen melder sig forholdsvis meget tidlig i Kristiania. Alt i 1706 er der en sak som viser at den holder paa at faa indpas¹, og det er ikke uten interesse at konstatere at det fører traader bakover fra denne bevægelsen til Nils Svendssøn Chronich, idet det nemlig uttrykkelig heter at ophavsmanden til denne bevægelse — den tyske student Johannes Glüsing — kjendte Chronichs skrifter.

Glüsing var huslærer hos general Hausmann og nød øiensynlig en viss beskyttelse hos ham. Myndighetene oppfattet ham som kvæker — en sekt som var indført til Norge fra England ved aar 1702 av en viss Christopher Meidell og som regjeringen var en del optat av — men i virkeligheten synes det at være tyske, ikke engelske tanke-

retninger som har paavirket ham. Navnlig hans skarpe opposition mot presteskabet faldt i øinene, og da han fik tilslutning av en del unge studenter som netop opholdt sig i byen, var det ikke frit for at geistligheten blev en smule ængstelig; den ene av disse, Chr. Funch — ogsaa en tysker — var huslærer hos toldinspektør Chr. Tobiesen og blev likesom Glüsing indtrængende eksaminert av den nidkjære danske stiftsprovst Jac. Lodberg²,

¹ Theolog. Tidsskr., Ny Række I (1871), s. 190—205.

² Biskoppen i Kristiania, Hans Munch, var helt sløv. Lodberg blev senere, under sin virksomhet som stiftsprovst i Kjøbenhavn paa grund av sin liberale optræden overfor pietistene der beskyldt for selv at være pietist; han kan altsaa ialfald ikke ha været av de værste pietistforfølgere.

og eksaminationen viste forskjellige separatistiske og pietistiske kjættier; ikke mindst iøinefaldende var de unge menneskers skarpe uvilje mot adiafora som kortspil o. l.

Resultatet var givet paa forhaand: baade Glüsing og Funch maatte forlate kongens riker og lande, og hvor dypt deres indflydelse rak i byen, er det paa grundlag av det forhaandenværende materiale ikke mulig at faa klarhet over; men det kan ialfald ikke være tvilsomt at de har saadd en sæd som kunde spire i den følgende menneskealder.

I den nærmeste tid er det rigtignok stille, og senere lykkes det for geistlige som stiftsprovst Anders Hof (1718—32) og biskop Hersleb (1730—37) at holde de pietistiske tendenser indenfor kirkens ramme; først henimot aar 1740 blusser det igjen op i Kristiania (og Drammen) en ny separatistisk bevægelse, denne gang av herrnhutisk farve; vi vil faa anledning til at beskjæftige os litt nærmere med den i neste bind.

Om ordningen av bokhandlerforholdene i Kristiania efter Christen Staffensøn Bangs tid faar vi nogen opplysninger i to reskripter av 23. og 30. jan. 1686. Det fremgaar nemlig av dem at bokbinder Hans Hoff har hat kongelig monopol paa al bokhandel i Kristiania og hele Akershus stift, og han har forsøkt at hævde dette monopol. Men den gamle Kjøbenhavnerbokhandleren Christian Cassube føler sig brøstholden over dette; særlig er han forarget over at Hoff ettertrykker baade almanakker og andre bøker¹ og over at han forsyner folk deroppe saa daarlig med bøker at de maa forskrive det, de behøver, direkte fra Kjøbenhavn. Desuten har kongen tillatt Johan Jost Erythropilus at handle med bøker i Norge², og Cassube mener derfor at han ogsaa maa kunne faa denne ret, som han tidligere har hat.³

Resultatet blir at bokhandelen i Norge ved reskript av 30. jan. 1686 blir git helt fri. Og vi træffer i den følgende tid dels reisende »bøgførere« som navnlig indfinder sig til markedet, dels ser vi faste bokbindere som ogsaa handler med bøker (saaledes en Fredrik Bruun, 1711—34); rimeligvis har ogsaa boktrykkeren handlet med bøker; men behovet har ikke været stort. Bortset fra slike fornemme herrer som vicesatholderen Just Høg (1682—94) eller biskop Deichmann (1712—30) — som begge var store og passionerte boksamlere, men som ogsaa var utenfor det egentlige Kristianiamilieuet — har der ikke været mange i byen som brydde sig

¹ Cassube var rigtignok ikke et haar bedre selv, — se Bricka D. bløgr. Leks.

² Det var denne Kjøbenhavnerbokhandleren, hvis til Kristiania opsendte bøker Hans Hoff prøvet at faa konfiskert (RA., Norske Miss. 23. jan. 1686).

³ Norske Indlæg (RA.), 30. jan. 1686. Cassube har forresten alt aaret før prøvet at sælge bøker i Kristiania og er kommet i konflikt med Hoff; Kria. bytingsprot. (St. A.) nr. 18, fol. 68.

om bøker; litt oppbyggelseslitteratur var endnu saa noget nær de eneste tryksaker, en almindelig borgermand hadde i sit hus.

Og da behovet for bøker i 1730- og 40-aarene vokser, og det baade raskt og meget, blir det ogsaa slut med friheten; da kommer censuren til at spille en viktig rolle i det litterære liv — som vi vil få se i neste bind.

Om utviklingen av lægestanden og lægevæsenet i byen er det bare spredte og tilfældige opplysninger, vi har. Dog ser vi at der i begynnelsen av det 18. aarh. kommer en viss orden i det, idet det medicinske fakultet og det kirurgiske kollegium i Kjøbenhavn under 7. dec. 1708 gir fuldmagt til at eksaminere candidatos chirurgiæ for Norge¹ til Iver Blumhof, Henr. Bonsack m. Dr., medic. Regius militaris et practicus Christianiensis, og Peter Don, Stadtz Chirurgus; den 14 mars 1709 ser vi disse tre i henhold til sin fuldmagt utstede eksamensattest som kirurg for Wilhelm Charhoff, som forresten alt tidligere (helt siden 1702) hadde praktisert i Skien.²

Som stads-chirurgus fungerer gjerne en regiments-feltskjær. Saaledes faar regimentsfeltskjær Hans Albr. Frick under 6. mars 1722³ bevilling paa at være stads-chirurg efter den 70-aarige regimentsfeltskjær Lagrange.

Men om lægernes virksomhet og kyndighet opplyser jo slike navn og data i realiteten ikke meget.

¹ Denne fuldmagten er igjen basert paa kongelig privilegium for det kirurgiske kollegium i Kjøbenhavn av 6. mai 1702 og 27. juli 1708.

² Kgl. bibl., Kbh., Ny kgl. Saml. Fol. 4298, pakke I nr. 50.

³ Norske Indlæg, RA.

BELEIRINGEN I 1716

Den krigen med Sverige som brøt ut i 1709, fik ikke bare meget alvorlige og indgripende følger for byens økonomiske liv og utvikling.

Den grep ogsaa ved selve de militære begivenheter dypt ind. I det gamle Oslo hadde det hændt gjentagne ganger at byen var blit besat av fiendtlige tropper, plyndret og brændt. I Kristianias 300-aarige historie er okkupationen og beleiringen i 1716 helt enestaaende.

Men alt flere aar før beleiringen merker man at selve krigen sætter sit præg paa sindene, at uro og uhygge brer sig:

»Før end det slag stod paa Kjøgebogt med general Juuel, da konde de nogit til forn see i luften hele svenske og saa danske floden, hvor de slogs. Og i Canellen til forn haver det og værít saaledis seet. Og nu i aar 1712 i september haver de om natten seet 2 armadier i luften ved Christiania, som slogs med hverandre. Og de konde høre baade trommer og trompeter; mens nu i aar 1713 den 12. januari og 3 à 4 nætter der efter haver de seet et general skib i maanen. En nat var det med et split flag paa store toppen og en split gjøs, mens et firkantet agter flag og begge merseseylene og krydsseyl løs gjort og for halt med skjøderne. Og røg og damp stod op langs siderne af skibet. Og de andre nætter haver de seet det først med ingen flag paa toppene. Siden kom op et hvidt flag paa krydstoppen, blev derefter strengen. Kom saa op igjen et rødt flag af store toppen, saa og med mange andre zignaler, som blev gjort. Hvad det betyder raader Gud for. — De fik over 10 rdl. en nat paa det runde taarn for mennesker som gik op og saag derpaa«¹.

Like saa karakteristisk er følgende historie²:

Den 23. aug. 1713 blev det i Hans Jacobsen Salmakers hus paa Hovedtangen holdt ekstraordinær ret i en inkquisitionssak mot to kvindfolk som hadde latt sig forlyde med »nogen over Akershus slot eller Kristiania by overhængende fare eller ulykke.« Stemningen har kanskje i sommersvarmen det aar været endda mer nervøs end ellers, efterat man den 23. juli

¹ Tordenskjolds matros. Norske breve og erindringer, II, s. 156 f.

² St. A. Akershus Stiftsark., Pk. 328—329, slotsfoged Hans Bangs Breve, 1713.

igjen hadde hat en stor brand i den øvre del av byen, i et kvartal hvor det bare var træhus; tolv gaarder strøk med; men det var paa nære nippen at det var blit endda meget mer.

De to kvindfolkene — de het Kari Halvorsdatter og Marte Nielsdatter og bodde paa Grønland — hadde spaadd ulykken til en bestemt dag, nemlig til søndagen før, og det var aabenbart brand, de hadde tænkt paa; for de hadde set tegn paa himlen og en rød lue over byen, og det hadde de fortalt om til pikene hos proviantforvalter Vogt paa Hovedtangen. Da pikene pruttet med dem om en kalvestek, sa de ogsaa nogen mystiske ord om at det skulde de ikke gjøre, for man kunde ikke vite hvordan verden vendte sig nu.

Alt dette var jo meget uhyggelig, og de to kvindfolkene blev, som rimelig kunde være, arrestert og stevnet for en ret, bestaaende av sorenskriveren og otte Akersbønder. Ved forhøret viste retten sig meget mistænksom overfor om der kunde være nogen svenske anslag i gjære, som dette kunde gi greie paa; men det blev bragt paa det rene at der ikke kunde paavises nogen anden forbindelse med Sverige end at faren til det ene kvindfolkets mand var barnefødt i Sverige.

Men derimot viste det sig at baade pikene hos Vogt og kanske ogsaa de to kvindfolkene levet i en opskaket sindstilstand, fordi der var saa meget folkesnak i byen om alt det fæle som skulde hælde; og saa var den ene blit jaget op om natten av en gutunge som kom flyende ind til hende i bare skjorten og ropte at det var ildløs i byen. —

Nogen militær grund til den almindelige nervøsiteten var der ikke i 1713 og 1714. De virkelige krigsbegivenhetene foregik da langt fra den norske grænsen; men anderledes blev det da Karl XII ved juletid 1715 kom tilbake til Sverige efter sit mangeaarige fravær i utlandet. Trods den økonomiske elendigheten i Sverige faldt det ham ikke ind at gi sig; han ønsket nu som altid at føre krigen offensivt, og da hans første plan, at føre en hær over isen fra Skaane til Sjælland, maatte opgis paa grund av veirforholdene, besluttet han sig til heller at forsøke et angrep paa Norge.

Den øverste ledelse i Norge var meget slet. Siden 1704 laa landets egentlige styre i hænderne paa »Slotsloven paa Akershus«, ¹ som var

¹ Denne regjeringskommissionen var blit opnævnt under Fredrik IV's reise i Norge i 1704, under Fredr. v. Gabels vicesatholderskap (1699—1708); men hverken bakgrunden for dens opprettelse eller dens virksomhet er endnu tilstrækkelig studeret. Gabel, som var en begavet og temperamentsfuld mand, hadde i sine første aar i Norge øvet en ganske skarp kritik over den maate, dette land blev styret paa, og foreslaat reformer som tilsigtet en mere selvstændig administration av Norge; men om slotslovens opnævnelse er et resultat av denne kritik, eller om den kanske snarere er at opfatte som et uttrykk for mistillid til Gabel er ikke helt klart. Ifølge instruksjonen skulde slotsloven ha omtrent samme myndighet som vicesatholderen og bestaa av ham samt tre civile og et militært medlem; de første medlemmene var, foruten Gabel, etatsraad Chr. Stockfleth, som imidlertid døde alt for

meget svakt besat. Efter Fredr. v. Gabels død (1708) hadde det været en hel række vicestatholdere med ganske kort funktionstid: 1708—10 den gamle, sykelige Johan Vibe, 1710—12 U. F. Gyldenløves uekte søn Voldeemar Løvendal, en energisk og høit begavet militær eventyrerskikkelse, 1712—13 Claus Henrik v. Vieregg, en tyskfødt embedsmand uten tydelig særpræg, og endelig fra 1714 til 1721 baron Fredrik Krag, Griffenfeldts svigersøn; han var meget upopulær i Norge, omtales som indskrænket, brutal, paaholdende og umedgjørlig, og selv om han kanskje ikke var saa ilde som sit rykte, var han ialfald ikke sin høie og vanskelige stilling voksen.

Ved siden av Krag bestod Slotsloven i 1716 av stiftamtmanden Vilhelm de Tonsberg, Mathias de Tonsbergs søn, en jovial og jevnt duelig embedsmand, etatsraad Hans Blixencrone som senere blev avsat for bestikkelighet, lagmand Hannibal Stockfleth, den intrigante og egennyttige amtmand i Romsdals amt Hans Nobel samt general Hausmann, som i 1711 hadde efterfulgt sin svoger Tritschler i Slotsloven og aaret efter Løvendal som kommanderende general.

Naar man ventet et angrep fra Sverige, var den sidste stillingen selvsagt den viktigste i landet, og det var derfor et meget opsigtvækkende skridt kongen gjorde ved den 8 febr. 1716 at avsætte Hausmann. Aarsakene til kongens mistillid til Hausmann er ikke bragt paa det rene; han ser ut til at ha lagt megen dygtighet og energi i sit arbeide for at sætte den norske hær paa krigsfot, men omtales som temmelig dumdristig, og det kan vel være frykten for hans altfor store kamplyst, som har skræmt regjeringen.

Karl XII.
Efter maleri av Axel Sparre.

kommissionen kom i arbeide, general H. E. v. Tritschler, etatsraad Mathias de Tonsberg († 1705) og justitsraad Henrik Adeler; de tre civile medlemmene var allesammen født nordmænd, Tritschler var vistnok tysker av fødsel, men hadde været som officer i Norge i over en menneskealder og var ved egteskap nær knyttet til Kristianiapatriciatet.

Som nominel efterfølger efter Hausmann blev utnævnt general Erhard v. Wedel, en søn av fæstningsbyggeren feltmarskalk G. W. v. Wedel; men han kom ikke til Norge, og den faktiske ledelse kom til at ligge hos general Barthold Heinrich v. Lützwow, en mand som i modsætning til Hausmann var av en rent ængstelig forsigtighed.

I februar 1716 mobiliserte Slotsloven den norske hær, uten at vente paa ordre fra Kjøbenhavn; men for alvor trodde den ikke at Karl XII vilde vaage sig paa noget saa hasardiøst som et vinterfelttog i Norge. De nødvendige sikkerhetsforanstaltninger blev derfor ikke truffet av de troppeavdelinger som skulde bevogte grænsen.

Men for Karl XII var det alvor. Mer end 12 000 mand ialt kunde han ikke disponere for angrepet, mot de 14 000 mand norske tropper søndenfjelds; men han stolte paa sig selv, paa sine officerers og soldaters overlegne kvalitet, og den 8. mars gik han selv med 3 000 mand over grænsen fra Vermland for gjennem Høland og Urskog at trænge frem mot Kristiania. En anden avdeling skulde rykke frem sydfra, forbi Fredrikshald og Fredriksstad og op gjennem Østfold. Ordentlig beleiringsartilleri hadde kong Karl ikke med sig; han regnet med overraskelsesmomentet, vilde rende den norske hær voldsomt overende og holdt sig derfor selv til rytteriet som skulde ride iforveien og sprede den fornødne rædsel.

Alt samme dag han var gaat over grænsen, hadde kong Karl sit bekjendte sammenstøt i Høland med oberst Kruses dragoner; det endte med svenskenes seir¹, og da meldingen om det kom til Kristiania, blev der fuldstændig panik.

¹ En norsk prest som saa Karl XII her i Høland, har git en meget malende skildring av den svenske kongens utseende og opførsel (Kgl. Bibl., Kbh.; Ny kgl. Saml. Fol. 685, Fasc. I nr. 74): •Den svenske Konge er visselig den samme Person, som Jeg 1700 saae paa Sælland, dog saa meget forandret at han er feedere i Ansigtet og paa Henderne gandsche bruun, Haaret er mindre end da, oven i Hovedet er det gandsche borte og ved Ørene begynder det at blive graat: naadig er han i at tale med alle; men ond at forstaa; tj maalet er tycht: Hand leer altid hvad hand og taler om: Guds frycht og Andacht vilste Hand i Hands Morgen og Aften-Bøn med bøiede Knæer; men lidet kongeligt er hos ham: i Klæder er hand icke at schille fra bands sletteste Ryttere: til Buxer, Kiol og Kappe, de første af Skind, de andre af gemeent blaate Klæde, havde mange Huller, Hand havde et Hull paa Kiolen, som hand selv fortalte at have faaet af Cruse, hvis bra-veur hand høylig roosede: Hands Hoff-stat bestod i 2 Koche og een Kamer-tiener ved navn Mandestierne, Hands comportedment er slet, han flagrer meere end gaar, naar hand schall gaee, hvilchet hand let kand gjøre, saasom hand er aldrig af med Kappen og meget lemlest i det eene Laar: excrementet henger ham ned af næsen: Maden river hand i sig, og er ligere |: sit venia verbis: | en gal Mand end en Konge: Klochen 11 om Aftenen spliste hand med General Major Delvig og Obriste Løven begge hands Favoritter. Klochen 1 lagde hand sig; men med Støvler og Spoorer med Kaarde og Kappe paa lidet Halm, saa ligger hand altid og Delvig hos ham. Hands Drich i mit Huus var intet andit end kaalt og ukogt Vand; men hand aad vel; Klochen 4 om Morgenen var hand igjen oppe.

Kart over de svenskes ind- og utmarsch søndenfjelds 1716.

Navnlig i Slotsloven var forvirringen ubeskrivelig¹, og hvis ikke Karl XII var blit sinket av snestorm, er det ikke godt at vite hvordan det var gaat. Hans Nobel fortæller herom følgende:

»Bønderne kom da ogsaa udi Mængde ind til os, hvoraf Monsr. de Tonsberg lod præsenterere en Del af sit Amt med Faner og Spil, men Gud bedre, de bleve ogsaa dermed forladte; Hovederne var borte, Amtmændene, Fogderne, Sorenskriverne og de flere, som burde føre dennem an, holdt sig mest tilbage; det arme Folk gik Gaderne op og ned og raabte, at de vilde have Nogen som skulde føre dem an imod Fienden, men her fandtes ingen. Jeg talte ikke en, men mange Gange til Hr. Vicestatholderen, at man burde statuere Exempel paa saadanne, som ikke vilde efterleve deres Instructioner, suspendere og afsætte dennem, og sætte andre i Stedet igjen, som vilde gjøre hvad Embederne udfordrede; men det fandt ingen Gehør, og for at udvise alene med et Exempel Bondens Hjerte og Villie til at gaa mod Fienden, da tog Bønderne udi et Fogderi kaldet Thelemarken, fat paa deres egen Amtmand, som ikke vilde følge med dennem, hug hannem udi hans Skuldre, og havde de da sandelig masakreret deres egen Foged, dersom Stochfleth og jeg ikke havde været tilstede og faaet dennem stillet.«

»Da nu Hr. Generallieutn. Lützow var kommen til os udi Christiania i Slotsloven, og havde ført sine Tropper lykkelig med sig . . . faldt Hr. Vicestatholderen paa de Tanker, at vi skulde levere Fienden Bataille, og til den Ende svor en Del af det fornemste Borgerskab til udi min Nærværelse, at han ikke skulde vige fra Christiania, førend Bataillen var holden. Saalænge Borgerskabet var inde, taugde Jeg og ikke svarede noget dertil, men da de gik bort, spurgte jeg Hr. Vicestatholderen, om det var hans Alvor, at vi skulde levere Fienden Bataille, hvorpaa han svarede Ja. Hertil maatte jeg da sige, at jeg for min ringe Deel ikke kunde give min Consens dertil, saasom det var at sætte Norges Rige paa Hazard. Herover blev Hr. Vicestatholderen vred og spurgte mig, hvad Forstand jeg vel havde paa Krigen. Jeg gik derpaa hjem udi mit Logement, hvor Generallieutnant Lützow logerede, og skrev 2de Memorialer . . . . . Den ene gav jeg til Hr. Gen.Lieut. Lützow og den anden til Hr. Vicestatholderen, og efter jeg kunde tale med Lützow som en gammel erfaren Krigsmand; thi faldt hans Tanke (?) derhen, at han ingenlunde vilde resikere nogen Bataille. Herpaa kom vi da tilsammen om Natten udi Slotsloven, hvor nogen af vore Collegio befandtes saa beskient (o: be-

¹ Vor kilde her er rigtignok ikke helt upartisk, idet den bestaar i en indberetning fra Hans Nobel til Kongen (Norske Samlinger I s. 134 ff.), som skal sætte Nobel selv i det best mulige lys paa de andre medlemmenes bekostning, og som navnlig har til formaal at sværte vicestatholderen og Tonsberg.

skjænket) at man med Væmmelse maatte se derpaa. Vores Præcipitance var og da saa stor, at hvad Ordre der blev udgivet den ene Dag, bleve igjen contramanderede den anden. En Del af Bønderne bleve opbudne at marschere en 20 à 30 Miles Vei til Posteringerne, og naar de kom derhen, befalede Hr. Vicestatholderen dennem strax at gaa hjem igjen. Her blev ingen Overlæg gjort, Ingens Betænkende maa høres, her blev ingen Protokol ført eller Nogens Votum hørt; Alting blev forrettet med Banden, Skjenden og Raab. Herre Gud, hvem skal beskrive os denne Historie med alle sine sande Beskaffenheder, paa det Gud hos Efterkommerne maa faa sin tilbørlige Ære.«

»Her blev da delibereret om Pengelaan, hvorudi det berømmelige Borgerkab udi Christiania saaledes signalerede sig, at dersom de ikke havde været saa villige til at fournere os deres Proviant og Penge, da havde Norge atter staaet udi Fare.«

»Efter dette forestillede jeg da Hr. Vicestatholderen, hvor høinødvendigt det var for os, at vi ikke efterlod Fienden vores Proviant og Fourage, paa det vi ikke skulde føde hans Folk og Heste til at ruinere os. Her mærkede jeg da først, at den gode Herre fattede ond Tanke til mig, men jeg holdt dog paa saalænge med kraftige Raisons at forestille ham Tingens Nødvendighed, at han omsider condescenderede derudi, og til den Ende gav Ordre til en Officier, at han Morgenen derefter med nogle Dragoner skulde begynde at gjøre Executionen. Men Dagen efter, da Monsr. de Tonsberg kom udi Slotsloven og fornam, hvad Hr. Vicestatholderen og jeg havde delibereret og sluttet, satte han sig med al Magt derimod og spurgte om man kunde forsvare det for Ed. kgl. Majestæt saaledes at handle med Undersaatterne uden Ordre. Saadanne Forslag, sagde han, tjente ikkun til at gjøre Rebellion udi Landet. Jeg gav mine Raisons derimod, mens hans Skrig fik Overhaand.«

»Her var da atter vores store Forblindelse; thi havde dette (o: Nobels) Forslag bleven følget, da havde maaske aldrig en levende Sjæl af Fienden kommet tilbage til Sverige, saaledes som de selv siden har maattet tilstaaet. Thi vi har med vores Mad og Drikke samt med vores Fourage født og underholdt Fiendens udhungrede Folk og Heste. De fandt nogle tusinde Les Hø for sig her udi og omkring Christiania, de fandt Fæ og Creature udi Overflødighed hos Bonden; de fandt for sig nogle tusinde Tønder Hvede, Rug, Byg og Malt paa Kjøbmændenes Pakhuse udi Christiania, og de fandt hos Hr. Vicestatholderen paa Ladegaardsøen foruden Korn og Havre til 400 Les Hø; hos Monsr. de Tonsberg, Biskoppen, Blixenkronen og de flere fornemme godt Folk, som haver deres Avlsgaarde her omkring, Abondance baade af Foder og vivres; Bryggerne og Kjælderne her i Byen laa fulde af Guds Velsignelse; det arme Folk erbød sig at ville

levere det ind paa Slottet, men alle Kammere, Saler og Gemakker vare der alt opfyldte tildels med Biskoppens Bøger og Boskab, og tildels med Hr. Vicestatholderens, Tonsbergs og de flere, som man vilde vel, deres Stoler, Kister, Bord, Senge, Kjøkkentoi og anden Husgeraad, saa der ei fandtes Rum til Proviantet, som dog paa den Tid havde været langt mere fornødent til Armeens og Fæstningens Provision, end alt det andet, som ei kom Fæstningen ved.

Samme Dag vi kvitterede Christiania indkom Commandantens skriftlige Begjæring udi Slotsloven, at Proviantet udi Byen maatte borttages fra Fienden; men som det ei mere, end det jeg tilforn havde indgivet, blev paaseet, thi tog jeg Originalen til mig, som endnu er udi min Værge. Nu var ved disse Tider Frygten hos en Deel saa stor, at Hestene Nætter og Dage stode spændte for deres Slæder; de fleste af Slotsloven havde og alt retireret sig. Jeg bad derfor Vicestatholderen daglig, at at han dog vilde bie til det Yderste, paa det at Folket udi Landet ikke skulde blive formeget forsagt og intimideret; andre talte derimod anderledes for hannem, og saasom Monsr. de Tonsberg fornam, at jeg blev stadig ved mit Forsæt, spørger han mig en Dag udi Slotsloven, om jeg ikke frygtede, at dersom Fienden fik fat paa mig, at han skulde handle med mig som med Patkul¹, eftersom jeg var født udi Skaane. Her mærkede jeg da, at Tonsberg vilde have Hovedet af mig, og om jeg havde bleven fangen, da skulde han maaske gjerne seet at Fienden skulde vide, at jeg var en Vassal af hannem, som jeg dog ikke var, efterdi jeg var fød, da Landet var dansk, og det alene for at gjøre caput med mig, hvilket jeg dog som en aldrende Mand, der snart har udlevet min Tid, lidet agtede, naar min Konge og Fædrelandet ikkun dermed kunde tjenes. « —

Mens den civile ledelsen saaledes bare fortapte sig i vetskræmthet og kjevl lykkedes det general Lützow at besætte indmarschlinjene mot Kristiania, særlig Bakaasen og Gjelleraasen, nogenlunde sterkt; det opgis endog saa høie tal som 5000 mand infanteri, 1200 mand kavalleri og 4000 bønder; og selv om disse tallene vel er overdrevne, og selv om de »forskansningsverker og herrebraater« som i al hast blev gjort istand, kanske ikke var saa meget værd, saa kan det allikevel ikke undre at Karl XII med sine 2600 mand ikke vaaget at angripe stillingene.

Efter et par dages rekognosceringer og nogen smaa skjærmydsler (13.—16. mars) bestemte den svenske kongen sig derfor til at gaa sydover langs Øjeren for at forene sig med den svenske avdelingen som rykket

¹ Patkul var en livlandsk adelsmand som arbeidet for en selvstændig adelsrepublik i Livland og i den anledning knyttet forbindelser med alle Sveriges fiender. Da han var født som svensk undersaat, betragtet Karl XII ham derfor som høiforræder og lot ham, da han tilslut fik fat i ham, radbrække og henrette d. 10 okt. 1707.

frem sydfra under general Mörner, og saa angripen Kristiania fra syd. Som vanlig var kong Karl rask i vendingen, og alt den 21. mars kunde man fra Akershus se den svenske hær komme marscherende over isen paa Bundefjorden, gjennom Ormsund og ind forbi Blekøen; men da »saluterede ham med kanoner af fæstningen, saa han maatte retirere bag samme ø«.¹ Siden gik svenskene bak øene helt ut til Nakholmen, og derfra red eller sprang de med et par skridts avstand mellem hver mand, over isen til Ladegaardsøen; det blev da igjen skudt fra fæstningen, og 70 mand blev dræpt eller saaret. Videre rykket svenskene rundt Frognerkilen til Akers kirke, hvor de bivakerte om natten, og dagen efter ind i Kristiania og Vaterland.

Det hadde da i de foregaaende dagene foregaat en stor flukt bort fra byen; alle som kunde komme sig avsted, fulgte Slotslovens glørværdige eksempel, tok med sig hvad de kunde av sin formue og forsvandt. Nogen motstand — slik som Fredrikshalds borgere forsøkte under samme krig — var der ikke tale om; men det hadde vel heller ikke været mulig, saa udækket som byen i virkeligheten var av fæstningen.

Ogsaa de norske tropperne var borte. General Lützow hadde latt garnisonen paa Akershus fordoble, slik at den talte vel 3000 mand; men med hele hærens hovedstyrke hadde han tat Drammensveien fat og postert sig ved Gjellebæk i Lier.

Kong Karl selv og general Mörner indlogerte sig i Vaterland, i den tyske garver Polycarpus Reimanns gaard, de andre svenske officerene dels i Vaterland, dels i de øverste husene i byen. »Vor Frelzers kirke var deres hestestald«.

Ellers var det første, svenskene gjorde at »afhugge postrenderne, for at tage vandet fra fæstningen; men som de ikke var ret anviiste, vare det byens render som var afhugne, istedenfor slottets, som siden foraar-sagede, at deres soldater maatte af tørst opsøbe skident vand paa gaderne, derefter fik de videnskab om slottets render, og afkappede da dem med, dog slottet ei til synderlig skade, saasom de der, foruden postvandet har gode og dybe vand-damme særlig om foraalet; derforuden sprang der (ved Guds forsyn) en kilde ud paa Hovedtangen ved Mynten, der skjød vandet ud saa tykt som en arm, og det var mærkeligt, at nogle dage efter at fæstningen blev af fienden bloqveret, begyndte kilden at springe, og nogle dage førend de gik af byen igjen, sagtnedes vandet og omsider stansede ganske.«

Om svenskenes forgjæves forsøk paa at angripe Gjellebækstillingen og om det like saa forgjæves forsøket paa at komme bakpaa den over

¹ Norsk Militært Tidsskrift VII (1837), s. 89—105. — J. O. Wahl, Felttogene 1716 og 1718.

Harestuskogen, Hadeland og Ringerike, om Gregers Granavoldens og Anna Colbjørnsdatters bedrifter er der skrevet saa ofte, at det ikke er grund til at komme tilbage til det her. Derimot kan det ha sin interesse at læse en kortfattet, samtidig skildring av svenskenes ophold i Kristiania og angrep paa fæstningen:

»Da de svenske den 22de marts vare indkomne i byen, blev overmaade sterkt canoneret paa dem af fæstningen som og alle dage derefter, og ved saa-

*General Barthold Heinrich v. Lützw.
Efter fotografi.*

dan leilighed, skudt ild i slotspræsten Hr. magister Anders Borches gaard, hvilken ild de svenske selv slukkede i deres konges præsence, og iværende tid indeholdtes med skyden fra fæstningen. Den 26de og 27de s. m., begyndte fienden at bryde sig hul og gange tvert igjennem husene og byen, for derigjennem at gaae frie for skud fra fæstningen. Den 28de begyndte de at opbryde kjælderne, og plyndrede dem som var brandfrie og tilmurede, og de toge tiltakke med hvad der fandtes: penge, arbeidet sølv, kramgods, boeskab og mad etc. Imidlertid blev stedse canoneret fra fæstningen, og idelig om natten bombarderet, saa der bleve (især om dagen) mange svenske officierer og gemene ihjelskudte, og laae

paa gaderne jevnlig døde mennesker og heste, hvilke om natten bleve bortslæbde og begravne hvor de kunde. Fra fæstningen vare de meget vigilante og skarptseende med deres kikkerter til at træffe de blaae og gule. Vore egne folk, (hvoraf dog var ikkun faae i byen) gik altid og viftede med et hvidt tørklæde, hvorved de skulde kjendes fra fæstningen, og spares, dog blev nogle faae tjenestefolk truffne, thi svensken passede paa, og vilde gjerne holde sig bag eller nær vore, naar de skulle løpe hid eller did. Officiererne som faldt i eller nær byen, satte de i Agers kirkegaard. Ellers udpressede fienden skatter baade i byen og paa landet, 1 og 3 mile omkring, især havde

kjøbmændene den største last af disse fremmede gjæster. Den 9de april blev en general-fiskal skudt paa gaden begge laarene af og døde dagen efter, det hele svenske generalitet fulgte liget den 11de s. m., og nedsat i byens kirke med megen ceremonie. Han var en vældig rig premierborgers søn fra Gottenborg, og hans død meget bejamret. Den 17de s. m. blev den svenske oberste Metzger skudt det ene been af i Vaterlandsgaden, han laae under cuur i Hospitalet i Gammel-byen.

*General Hausmanns gaard, senere Kirkedepartementet.
Efter fotografi.*

Baade nær, og 2 à 3 mile fra byen udpressede fienden en overmaade mængde fourage, hvormed og landet dette aar især var overflødig velsignet, fienderne opbrændte og adskillige bøndergaarde, især hvor de fornåm bønderne i skovene med deres geværer skjøde efter dem.

Den 23de april fik de svenske hid til sig et regiment Dalekarle, af hvilke 600 mand kom ind i Christiania, om de vare flere veed og troer jeg ikke.

Den 24de s. m. helligholdt de svenske i Christiania en bededag. Samme dag indkom en liden jagt af vore, som gik direkte til fæstningen, thi isen var da nyelig opgaaen. Fienden tog vel baade i Pipervigen, at vilde roe ud og tage jagten, men de bleve saa hilsede af fæstningen at nogle bleve

skudte i sæk og folk døde, maatte da lade dette forsæt fare, og folkene i Pipervigen toge da deres baade og lagde under fæstningen. Jagten blev strax expederet og gik til fjorden igjen.

Den 25de s. m. indkom en fregat: Den svenske Sophia kaldet, og lagde sig under fæstningen, den 26de lagde den sig ind paa havnen nær byen, og kanonerede den ganske dag paa fienden i byen, især Vaterland. Samme dag indkom i byen 400 svensk cavallerie, og blev indkvartert nær omkring byen. Nok indkom og samme dag 2de af vore fregatter, kaldet Høienhald og Vindhunden, og blev i iisbredden liggende $\frac{1}{4}$ miil fra byen. Morgenen derefter indvarpede sig Vindhunden op imod Lysager broe, og Høienhald indbuxerede til Christiania, og derpaa kanonerede den paa byens tværgader, men om natten practicerede de svenske et par kanoner, som de opfiskede af det før meldte generallientenant Hausmands skib og plantede samme paa tolboden, med hvilke de svenske gjorde vor fregat megen skade, og fik tillige 2 mand døde og 3 blesserede, saa den maatte buxere sig ud igjen. Om eftermiddagen kanonerede Vindhunden, som laae ved Lysager, paa de svenske, som der vare paa indmarchen til Christiania igjen, og kom fra Ravnsborg og Bærumsværket, hvorved nogle af dem bleve døde, og en capitain skudt benet af, men førend fienden marcherede fra Lysager satte han ild i husene; thi han havde endeel bytte derinde, som de ikke kunde faae med sig, han fik og ei opkastet uden noget av Lysager-broen efter sig af frygt for vore tropper, som da havde opbrudt fra leiren ved Gjellebæk, og kom samme aften til Lysager, og den 29de kom resten af vor armee efter, og broen strax gjort istand igjen.

Samme 29de april var den mærkværdige dag at der fra Agershuus fæstning blev skudt victoria for Wismars erobring af 27 kanoner 3 gange, og imellem hver gang blev fyret med musquetterie af 3000 mand, og hvorover svensken blev saa konsterneret, at kongen selv med endeel cavallerie om natten imellem kl. 11 til 12 slet flygtede af Christiania bye. Infanteriet gik strax efter, og resten af cavalleriet som laae imellem Lysager og byen ligesaa, og saaledes var hver svenske ud af byen om morgenen; thi de troede vist, og sagde imellem sig selv, at denne skyden fra fæstningen, betydede et signal for vore samtlige tropper, at de paa een gang skulle angribe dem fra alle kanter, og er nok som bekjendt at de fiendtlige baade officierer og gemene spaaede sig selv den skjæbne, at ei en sjel af dem kom fra Norge igjen: Ja! endeel af de største officierer insinuerede sig hos godt folk af vores, at om de bleve fangne her, de da vilde handle raisonabelt med dem, da de vidste selv, at de ei havde været saa slemme fiender, som og sandt var; thi hvad der blev plyndret og ilde handlet, var aldeles ikke med deres konges villie og videnskab, og de

smukke og reasonable officierer fik intet, og ei heller noget deraf vilde have, men deres general og krigs-commissair Mørner var en slem og gjerrig mand, saavel som nogle andre officierer. De berigede sig umaadelig.«

Alt dagen efter indmarschen i Kristiania gjorde svenskene det første forsøket paa at ta fæstningen med storm. Baade dette og de følgende forsøkene var rettet mot dens svakeste punkt — *Escarpe du Nord* — og tropper med stormstiger blev samlet bak Brigadér Winds hus (ved hjørnet av Stortingsgaten og Rosenkrantzgaten); men ilden fra fæstningen var saa livlig at de ikke engang kunde komme frem fra sin dækkede stilling. Kommandant paa Akershus 1714—19 var oberst Jørgen Christopher v. Klenow, en mecklenburgsk adelsmand som var gaat i dansk krigstjeneste og som synes at ha utfoldet megen energi og omsigt under beleiringen. Stor fare paafærde kan det dog neppe nogen gang ha været for Akershus, ikke blev det nogen gang helt indesluttet, og det var i langt større utstrækning mulig for fæstningen at beskytte svenskene end omvendt.

Overhode var jo Karl XII's angrep paa Norge i 1716 et fuldkommen planløst og ugjennemtænkt foretagende.

Den vegetation av rygter, anekdoter og sagn som er grodd op omkring disse krigsbegivenhetene, er — som alle slike ting — gjennemgaaende av tvilsom værdi. Der fortælles om hvorledes nogen av byens folk — først og fremst kong Karls vært Polycarpus Reimann — blev forrædere og hjalp svenskene til at finde frem de penger og kostbarheter som byens rikmænd hadde gjemt bort (bl. a. 40 000 rd. som Henrik Carlsens enke skulde ha indmuret i kjelderens sin) — om den drabelige sjømand Hans Heitmann som gjorde tjeneste paa batteriet ved Myntens bastion og som frivillig vaaget sig ut for at slukke en brand i nogen hus like under fæstningsmuren, da man var ræd for at fienden skulde forsøke et stormangrep, dækket av røken — om kaptein Johan Christopher v. Koss som under utfaldet fra fæstningen den 27. april naadde helt ut i Gamlebyen, men faldt, og om hans syttenaarige søn Christian Koss som efter en heltedmodig kamp om farens blodige lik kom tilbake til fæstningen med det paa ryggen — om den tjenestepiken som blev delt i to av en kanonkule i byens gater, like ved siden av den svenske kongen, o. s. v.

Noget brukbart talmæssig uttrykk for hvad byen led ved besættelsen, har jeg ikke kunnet finde. Det heter at svenskene paala den en kontribution paa 7000 rd. om uken; men om disse virkelig er blitt betalt er ikke til at paavise.

Sikkert er det dog at da svenskene forlot byen¹ saa det sørgelig ut der; værst var det gaat ut over de gaardene som hadde utsikt til fæstningen,

¹ Se noten s. 482.

de var tildels skudt sønder og sammen. Collettgaarden var meget ødelagt; i byskriver Holts enkes gaard var en stor del av magistratsarkivet gaat tapt; i Departementsgaarden sat det endnu op i vor tid en kanonkule i muren som minde om denne tid.

Mangfoldige var da ogsaa de som maatte søke om skattelettelse, moratorier² eller andre begunstigelser for at komme sig op igjen. I de fleste tilfælder er det vistnok vanskelig at se, hvor meget som skyldes krigens lammende indflydelse paa det økonomiske liv i det hele, og hvad som er en direkte følge av besættelsen; sandsynligvis er dog det sidste det mindste.

Som alt hvad Karl XII foretok sig, vakte ogsaa dette hans angrep paa Akershus svær opsigt i samtiden. Det heter at endog prins Eugen av Savoyen interesserte sig for hvordan det vilde gaa, og den danske regjeringen var rent vetskræmt.

Og da angrepet paa Norge blev gjentat to aar senere, er det ikke noget at undre sig over at befolkningen i Kristiania var yderst bekymret ved tanken paa en ny besættelse. Men denne gang blev faren avverget ved kong Karls død for Fredrikssten den 30. november 1718.

¹ Ikke som den overfor citerte relation sier, fordi der blev skudt victoria fra fæstningen, men fordi den norske hær hadde faat forsterkninger, avbrøt Karl XII's forbindelseslinjer med Sverige og rykket frem imot ham fra Gjellebæk.

² Endnu i 1722 (RA., Norske Indlæg, 29de august 1722) faar «en vindskibelig og flittig ung borgermand», Mads Jensen Lierberg, paa ansøknig tre aars moratorium for utenrikske kreditorers tiltale paa grund av de tap, han hadde lidt ved beleiringen, ved krigen i det hele og ved brand i 1721.

PERSON- OG STED-REGISTER

- Aaensire 71, 179, 180.
 Aakeberg 14.
 Aalborg 226, 273.
 Aarhus 381.
 Aars, Harald, byarkitekt 12.
 Aarvold 124.
 Aas, Ingebret 21.
 Abel, Oluf Pedersen 310.
 Adeler, Cort, admiral 255.
 — Henrik, justitsraad 405, 408, 416, 471*.
 Agdesiden 8, 179, 239.
 Ahlefeldt, Carl, greve 414.
 Akeleye, Sigvard Gabrielsen 100, 104, 109.
 Aker 61, 82, 116 f, 123 f, 126, 134*, 147,
 152, 225, 423*, 451, 454, 457.
 Akers bro 14.
 — elven 1 f, 46, 57, 60, 80, 82, 129, 135,
 140, 153, 156, 161 f, 194, 314, 322, 340,
 356, 423.
 — gaten 20.
 — hagen 147.
 — hus 1, 4, 6, 9, 14, 16, 20, 32, 38 f, 42,
 46 f, 50, 52 f, 126, 129 f, 134*, 146 ff,
 152, 164, 166 ff, 177, 194, 204, 214,
 216, 225, 230, 234, 311, 321 f, 326 f,
 336, 347 ff, 356, 421*, 453, 469 ff, 480,
 481.
 — kirke 1, 23, 25, 152, 477.
 — nesset 46.
 — veien 322.
 Alefs, Jacob, maaler 255.
 Alfsson, Peder, dr. 219 f, 225, 230.
 Alnaelven 2, 14, 149.
 Altona 261.
 Amerikalinjens gaard 138.
 Amsterdam 12, 72, 77, 78, 84, 97, 105, 116,
 224, 246, 255, 269, 285, 395*, 458*.
 Andersen, Augustinus 259.
 Andersen, Borge, skipper 287.
 — Gjord 61, 355, 381, 384, 387 f, 393 f,
 396, 401, 404, 405*, 410, 413 f, 416
 454 f, 457.
 — Lorentz 313*.
 — Wigert, skipper 74, 87.
 d'Angleterre, hotel 33.
 Anker, Christian 18, 339.
 — Erich 381, 393, 453 f.
 — Erich d. y. 457.
 — Lars 393, 413*.
 — Ole 413*.
 Appel, Michel 259.
 Arbien, E. N., rektor 464.
 — Peter, kjøbmand 320.
 Arckel, Marie v. 105 *
 Arendal 177, 179*, 239, 267, 273, 286 f,
 361 f, 364, 368, 383, 427, 440.
 Arians, Jacob 259.
 Arkangelsk 434.
 Arndt, Johannes 221 f, 233.
 Arneberg 451.
 Aschehoug 184*.
 Asker 126, 174.
 Aspestrand 211.
 Auli i Jarlsberg 58.
 Båhus, 39, 42, 179 f, 211, 356, 366.
 — len 218, 220, 352, 436, 463.
 Bagger, Jacob 247.
 — Maren 247.
 Bakaasen 476.
 Bakke 124.
 Baltzer, apoteker 22.
 Bang, Christen Jensen, raadmand 174*, 183* f.
 193, 199*, 220.
 — Christen Staffensøn, prest 220, 226 ff,
 230, 467.

- Bang, Hans, slotsfoged 469*.
 — Nina 141*.
- Bankplassen 135.
- Barch, Adam, byfoged 410.
- Barth, Jonas, juridisk sekretær 306.
- Bartholin 221.
- Bech, biskop 142.
- Bechholm, Andr. 464*.
- Beierbroen 194.
- Bendeke, Claus 306, 413, 457.
- Bentse bruk 423, 453*.
- Bentsen, Ole, d. æ. 124, 190*.
 — Ole, d. y. 423, 453*.
- Benzon, Jacob, statholder 160, 305, 345, 349, 417.
- Berg, Arno, arkitekt 341*, 344.
 — Frans, biskop 141 f, 326*.
 — J. Chr. 220*.
- Bergen 14, 104, 111, 122, 127, 141, 178*, 182, 199, 200*, 207*, 215, 232, 236, 240 f, 253, 264*, 277 f, 281 f., 298, 303, 308* f, 312, 364, 366*, 371, 377, 400, 424, 434, 440, 448, 456.
- Berger, Olaf, o.r.sakf. 308*.
- Bergfjordingen 346.
- Bergmann, borgermester 397.
 — Frantz Petersen 381 f.
- Bernisen, Arent 213.
- Bertelsen, Anne 117.
 — Antonius 117, 124.
 — Helle 84, 117, 124.
- Bertouch, Georg v., oberst 320.
- Betz, Hendrich 269 ff.
- Bilhamer, Joost Jansen, ingeniør 12.
- Bingen gaard 366.
 — lense 295* 366 f, 437.
- Birkeland, M. 101*, 105*, 188*, 211*, 351*.
- Bjelke, Jens, kansler 7, 35, 118, 129*, 162, 164, 217, 219, 226*.
 — Jørgen, befalingsmand 120, 211, 217, 239, 353*.
- Bjølens 124, 129, 394, 425.
- Bjørviken 1 f, 16, 18, 37, 46, 49, 53, 129, 135, 138, 140 f, 165, 326.
- Blaasen 133.
- Blaataarnet 51.
- Blekoen 477.
- Blichfeldt, Hendrich, byfoged 311.
- Blindern 57, 129.
- Blix, Hans, justitiarius 320, 452, 457, 471, 475.
- Blomhoff, Iver 424, 468.
- Boesen, Oluf, mag. biskop. 222.
- Bogerud 124.
- Bogstad, 18, 58, 331, 455.
- Bokbindergaarden 36.
- Bonix, Claes 278.
- Bonsach, Henrik, dr. med. 468.
- Borch, Anders, slotsprest, 478.
- Bordeaux 413.
- Borgen 124.
- Boyesen, Anders, justitsraad 451.
 — Anthoni, assessor 451.
 — Fredrik, generalinspektør 57, 61, 117, 251, 276.
 — Lorentz, byfoged 26, 124.
 — Margrethe 57, 451.
- Braattesagene i Skedsmo 117.
- Bragernes 4, 8, 61, 97, 108, 122*, 175, 177, 200*, 207, 211 ff, 216 f, 257, 294 f., 298* 302 f., 311, 316, 374, 399, 404*, 421, 427 f, 438*.
- Brahe, Karen 464*.
 — Tyge 220.
- Brandt, Jacob, hospitalsforstander 124, 152.
- Brandvaktens 334.
- Braunmann, Dominicus, zahlkommissær 449, 453.
- Bratsberg 179.
- Brekke 124.
- Bremborg, Johan, dr. 232.
- Bremen 59, 87*, 261.
- Bremer, Fredrik, tolder 167.
- Bremerholm 356.
- Britannia hotel 332, 336*.
- Brogaten 162, 164, 339, 341, 344.
- Bromann, Lars 164*.
- Brugmans, H., historiker 97 f, 115*.
- Brun, Gabriel, skipper 285.
- Brun, Jens, sergeant 246.
 — Simon, toldfuldmæktig 393.
- Brunsvig 275.
- Bruun, Fredrik 467.
- Bromsebro 91 f.
- Brügman, Hieronymus, generalfiskal 405.
- Bugge, Lars Sørensen 306.
 — Laurids 442.
- Bundefjorden 174, 211, 477.
- Buts, Daniel 364 f.

- Bygdø 9, 147*, 326.
 Bærum, 59 f, 126, 455.
 — s Værk 58 f, 88, 106, 109, 168, 399, 455, 480.
 Böhme, Jacob 221 f, 233.
 Bøler 124.
 Børshaven 328.
- Calmeyer, Henrich 306.
 — gaarden 34, 348*.
 Carlsen, Henrik 381, 388, 396*, 413*, 422, 442, 453, 457, 481.
 — Maren 442, 457.
 Cassube, Christian, boktrykker 230, 467.
 Charhoff, Wilh., kirurg 468.
 Chateauneuf, arkitekt 334.
 Christensen, Lauritz, raadmand 302 f.
 — Ole 426.
 — Oluf 388, 396.
 Christian Kroghs gate 162.
 Christiane (Sehested), Frøken 52, 168.
 Christiania Sparebank 24.
 Christiansen, C. 359*, 362*.
 Christiansstad 4.
 Christoffersen, Christen 287.
 Chronich, Niels Svendsson, mag. 124, 219, 222 ff, 233, 466.
 Clignon, Karen, Hausmann 457.
 — oberst 388.
 Claesen, Jesper 259.
 Claussen, Peder 233.
 — Trond, borgermester 54, 62, 213.
 Colbjørnsdatter, Anna 478.
 Coldevin, Jørgen 104.
 Collett, Alf 1, 12, 24, 30, 56, 74, 138*, 166*, 346, 356*, 384*, 448*, 458.
 — James 330, 338, 341, 384 ff, 395 f, 399, 401, 409 f, 419, 422 f, 442, 453, 454, 456, 458 f.
 — John 459.
 — Karen 457.
 — Peter 459.
 — gaarden 332, 337, 338, 482.
 Collins, Daniel 459.
 Coning, Jacob 14, 34 f, 326.
 Coucheron, P. 222*.
 Coudam 259.
 Court, Pieter, de la, kjøbmand 115.
 Cromwell 114.
- Daa, Klaus, riksadmiral 175.
 Daae, Anders, arkivar 129*, 132.
 — Ludv. 1, 2, 4, 11, 96*, 130, 196*, 225*, 305, 357, 445 ff, 459, 464*.
 Dagen, Mathias 393.
 Dalarne 125.
 Danzig 275, 417.
 Debes, Lucas 233.
 Deichmann, Bartholomæus, biskop 305, 439, 464, 467.
 Departementsgaarden 63, 481.
 Dirichsen, Johan, kjøbmand 100, 103 f, 246 f.
 Diriksson, Kristoffer 189 ff.
 — Trugels 189*.
 Dominicus, Teves, kjøbmand 364.
 Domkirken 143, 152.
 Don, Peter, chirurgus 468.
 Dordrecht 395.
 Dose, E. W., obersekretær 393*, 404.
 Drammen 69 f, 79 f, 87* f, 96 f, 112, 114*, 121*, 124*, 126, 175, 211 ff, 257, 263*, 267, 283*, 286 f, 289, 302 f, 308*, 359* ff, 363 f, 368, 374, 383, 386*, 394, 405*, 419, 422, 425, 428 ff, 439, 467.
 Drammensveien 126, 213, 477.
 Dragsholm 224.
 Dreyer, Peter, præsident 240 ff, 269, 285, 299, 461.
 Dronningensgate 34, 63, 135, 138, 140, 337, 464.
 Drøbak 87*, 168, 174, 211, 317, 435.
 Dyvekes hus 149.
 Dünkerken 101*, 108, 386, 399.
- Egebergs løkke 322.
 Egedes gate 14.
 Egersund 273.
 Eidskogen 436 f.
 Eldsvold 59.
 — s plass 130.
 — Værk 60, 88, 109.
 Ekeberg 14, 126, 344.
 Ekebergbakken 326.
 Eker 216, 221, 293 f.
 Elben 12.
 Elefantapotheket 57, 232.
 Eliassen, Elias 258.
 Elieson, Anders 306.
 — Iver 457.

- Elverum 125.
 Emden 259 f, 262, 273.
 Enster 273.
 Erichsen, Kjell 256.
 Erithropilus, Johan Jost 467.
 Eriksen, Sakse 418*.
 Escarpe du Nord 43, 47, 481.
 Eschildsen, Christen 251, 287, 450.
 — Jens 117.
 Escholt, H. Michel Pederson, slotsprest 166,
 225, 459.
 Eugen av Savoyen 482.
- Fagerholt, Hans Madsen, raadmand 224.
 Fahlborg, Birger 260 f, 377*.
 Falch, Jan 374.
 Fera, spansk feitherre 98.
 Fett, Harry 12, 16, 336.
 Filipstad 132, 134, 330.
 Finantsdepartementets gamle gaard 332,
 337.
 Findson, Evind 258.
 Finne-Grønn, arkivar 29, 56, 125*, 446*.
 Fjerdings 134, 162, 164*, 340.
 Fladstrand 273.
 Fleischer, oberstløytnant 124.
 Flekkefjord 113*, 440.
 Flekkerøen 102, 141.
 Flensborg, Carsten Ingwersen 100, 103 f.
 Flint, Cornelius, voldmester 43, 46 ff, 147.
 — Lorentz 11.
 Flood, J. W. 232*.
 Flyggen, Nicolai, tiendeskriver 369.
 Folkemuseet, Bygdø 34, 36.
 Follo 80, 116 f, 147.
 Fornebolandet 58.
 Frandsen, Knud, assessor 269 ff, 450.
 — Lorentz, direktør 240.
 Frantzøn, Remmer 259.
 Fredensborgveien 340*.
 Fredericia 4, 273.
 Frederiksen, Gorris, kemner 190*, 192.
 Fredrik II 180, 326*.
 — III 71, 178, 191, 196, 221, 225, 253, 255,
 269, 313, 411.
 — IV 32, 305, 352, 355, 462 f, 470.
 Fredrikshald 162*, 164*, 264*, 364, 401, 434,
 436 ff, 472, 477.
 Fredriksodde 4.
- Fredriksstad 4, 11, 75, 85 f, 90, 101, 104, 108,
 119 f, 177, 180, 189*, 191*, 211, 215, 217 f,
 238, 364, 401, 427, 436 ff, 472.
 Fredrikssten 352, 482.
 Fredriksstrøm 216.
 Fredriksson, Boje 56 f, 78, 82, 451.
 Frich, Hans Albr., feltskjær 468.
 Friedlieb, David, byfoged 190*, 207.
 Friide, Peder, løytnant 104.
 Friis, J. arkivar 183*, 209*.
 — Jørgen, statholder 199.
 — Peter, toldkontrollør 406, 408, 416.
 Frimurerlogen, den nye 48.
 -Fritzø stenhus i Laurvigen- 108.
 Frogner 18, 57, 129, 331, 341.
 — kilen 18, 134, 330, 477.
 From, U. F., justitiarius 457.
 Fron 129.
 Funch, Chr. 466 f.
 Eyen 273, 332, 456.
 Færøene 233.
- Gaarmann, Henrik, oberst 61, 442.
 — Herman, oberst 61.
 — Herman, president 60, 240 f.
 — Johan, d. æ. 60.
 — Johan, d. y. slotsskriver, landkommissær
 32, 60 f, 117, 124, 132, 149, 251, 450.
 — sgaarden 32.
 Gabel, Fredrik v., vicesatholder 350*, 383,
 408 ff, 416, 470* f.
 Gallæi 220.
 Gamlebyen, 9, 56 f, 141, 157, 168, 177, 314,
 326, 479.
 Garnisonssykehuset 8, 22, 29, 148*.
 Gedde, Ove 108, 119.
 Geelkerck, Isaac v., 49, 161 f, 322, 347, 355.
 Geer, Louis de 105 ff.
 Geisler, Adolf 232.
 Gjeitebroen 14.
 Gjellebæk 477, 480, 482.
 Gjelleraasen 126, 476.
 Gjernestangen 179.
 Gjetemyrsveien 134.
 Gjone, Toralv 125*.
 Glaama 366, 437.
 Glostrup, Niels, Simonsen, biskop, mag. 54,
 141, 152, 165*, 194.
 Glückstadt 12, 400.

- Glüsing, Johs., student 466 f.
 Gorrisson, David, lagmand 405, 408.
 Gosewitz, Johannes, apotheker 232, 451.
 Gottenborg, general-fiskal 479.
 Graffen 259.
 Gran, Zacharias 381.
 Granavolden, Gregers 478.
 Gregersen, Peder 7.
 Grev Wedels plads 46, 135.
 Grevenkop, Peter, skipper 390 f.
 Grevenor, Henrik 200*, 205*, 234*.
 Griffenfeldt 471.
 Griis, Niels Hansen 287.
 Grimelund 124.
 Grubbegaten 330.
 Grue, Lauritz 386.
 Grundset, marked 125 f.
 Grüner, Fredrik, myntmester 451.
 — Peter, myntmester 34.
 Grünerløkken 58.
 Grüners mølle 58.
 Grünings have 130, 328.
 Grønsen 317, 330, 346, 422.
 -Grønsøhaven- 330.
 Grøn, Peder 455.
 — Tøger Eriksen, kjøbmand 337, 339, 341, 455.
 Grønland 161 f, 177, 314, 317, 470.
 Gudbrandsdalen 90, 180, 449.
 Gudesen, Lauritz 7.
 Guldholmen 174, 180, 218.
 Guldsmedgaarden 36.
 Gulowsen, I. 321*.
 Gundersson, Olav 124.
 Gyldenløve, Ulrik Friedrich, statholder 34, 52, 146, 148, 285 ff, 295, 326, 336, 347 f, 352 f, 364, 403* f, 445, 449, 452, 471.
 Göteborg 11, 82, 393.
 Haag 12, 71, 93, 94, 214, 255.
 Hadeland 180, 366 f, 478.
 Haderslev 56, 60 f.
 Hagedorn, Anna 30.
 — Margrete 30.
 Hakedal 59.
 Halden 217 f, 436.
 Hallingdal 124.
 Hallvardskirken 1, 14, 23, 146, 226.
 Halvorsdatter, Kari 470.
 Hamar 125.
 Hamburg 77, 87, 105, 257, 259 f, 262, 458*.
 Hammer, Christopher 225*.
 — Jens Christophersen, prest 346.
 Hammersborg 23, 50, 166, 322, 325, 330, 346, 354.
 Hans, konge 174*.
 Hansen, Arent, borgermester 192*.
 — Elias 465.
 — Jacob, borgermester, lagmand 54, 58, 258.
 — Niels, lagmand 63, 124.
 Hansson, Anna 30.
 — Lauritz, raadmand 8, 30, 32.
 — Margrete 30.
 — Rasmus, kemner, lagmand 74.
 Harestuskogen 478.
 Harildsson, Mads, byfoged 124*.
 Harle, Joseph, skibsbygmester 384.
 Hasle 124.
 Haugen 130.
 Hausmann, Caspar Hermann v., general 57, 146, 148, 334, 366, 381 f, 384, 386, 388, 390 ff, 399, 403*, 410, 414, 419, 421 f, 426, 449, 452, 457, 464, 466, 471 f, — Fredr. Ferdinand v., general 340, 457.
 Hedemarken 90, 125 f, 180.
 Hedensrud 213*.
 Heide, Mikkil, faktor 384, 413*.
 Heimdalsgaten 322.
 Heitmann, Hans 481.
 Helkes, Sipke, skipper 247.
 Hellerud 124.
 Hellesen, Oluf 374.
 Helleson, Bertel 74 f.
 Hellig Trefoldighets kirke 23, 166, 229.
 Helsingør 50, 57, 400*, 450.
 Henrichson, Caspar 309.
 Henrik IV 242.
 — Mester 7.
 Hersleb, biskop 305, 467.
 Hinlopen 19, 74, 96 f, 247, 259.
 Hjørings brygge 140.
 Hoburg, Chr. 222.
 Hof, Anders, stiftsprost 467.
 — kirke, Toten 165*.
 Hoff, Hans 467.
 Holberg, Ludvig 219, 462.
 Holm, Peder Jacobsen, rektor 450.

- Holmestrand 263*, 394, 438*.
 Holmsen, Paul 312*.
 Holsten 332.
 Holt, byskriver 482.
 Holter, Jens 393, 399.
   — Kirsten 457.
   — Thomas 409.
 Homer 220.
 Hoppe, raadspensionær 255.
 Horsens 273.
 Hovedtangen 46, 53, 153, 168, 354, 445, 469 f,
   477.
   — øen 148, 168.
   — øens kloster 329, 332*.
 Hoverud 124.
 Hovin 61, 124.
 Huitfeldt, H. J. 460* f.
 Hull 260.
 Hurumlandet 174*.
 Husum 86, 258.
 Hvitsten 87*, 317.
 Høegh, Just, vicesatholder 32, 148*, 326,
   334, 467.
 Hølland, Ole 356.
 Højer, Peter 413*.
 Høland 472.
 Hølen 317, 422.
 Hönnecken, v., oberhauptmann 124.
 Høyer, kommissarius 255.
- Ibsen, Paul 374.
 Idd 217.
 Ildjernet 317.
 Indrebo, Gustav 9.
 Ingerslev, E. 220*.
 Iversen, Peder 388, 409, 414, 423.
- Jacobsson, Anders 206.
 Jansen, Morten 374.
 Jensdatter, Marta 62.
 Jensen, Eschild 381.
   — Jacob 413*.
 Jensson, Jens 258.
 Jernbanetorvet 135.
 Johanneskirken 14, 23.
 Johansson, Peder 74.
 Johnsen, Osc. Alb. 122*, 180*, 185*, 188*,
   192*, 291.
 Jomfrutaarnet 51.
- Jon Guldsmid 7.
 Jonstrup, Hans 465.
 Jorsalfarer, Sigurd 146.
 Juel, Ove, vicesatholder 285.
   — Jens, statholder 6, 37, 50, 54, 82, 235,
   367.
 Juell, general 469.
 Julsrøds Værk 109.
 Jyde, Mikkel 179.
 Jylland 126.
 Jørgensen, Jacob 306.
   — Jørgen, sogneprest, mag. 450.
   — Morten, sørenskriver 124.
   — Peder, raadmand 117, 251.
- Kaldsund 107.
 Karl IX 130*.
   — XII 194, 216*, 318 f, 322*, 352, 354, 436,
   470 ff.
   — av Hessen 323.
   — Johan 344.
   — Johans gate 14, 16, 48, 130, 330.
 Karlstad 4, 130*.
 Kemmer, Hans, bossestøper 50.
 Kempis, Thomas a. 221.
 Kent, Thomas 256 f.
 Kepler 220.
 Kielland, Thor B. 205*, 234*.
 Kirkedepartementets gaard 34.
 Kirkegaten 16, 20, 34, 58, 338.
 Kjeldsgaard 54.
 Kjertemind 273.
 Kjerulf, justitiarius 305.
 Kjøbenhavn 2, 19, 59, 88, 108, 111, 127, 184*,
   192, 197, 200, 216, 221, 224, 232, 236 f,
   239, 241*, 245, 249 f, 253 f, 258, 278,
   280*, 282 f, 286*, 291, 311, 315, 325*,
   345, 362, 365, 368, 371, 383, 397, 400 f,
   403 f, 408 f, 414, 424, 428 f, 433, 437,
   456, 462, 465 ff, 472.
- Kjøgebukt 469.
 Kjørbo 269, 450.
 Kjær, A. 164.
 Kledeholmen 107.
 Klenow, Jørgen Christoffer v., oberst 351 f,
   481.
 Klingenberg 63, 255*.
 Kneich, Petter 259.
 Knipperdolling 223.

P E R S O N - O G S T E D - R E G I S T E R

- Knoff, Daniel, generaltoldforvalter 94* f, 114, 120 f, 213 f, 236 f, 239, 241, 244, 254*, 364 f.
- Knudsen, Pave 287.
- Knutstaarnet 38.
- Kobbervigen 211 ff.
- Koch, Michel 309.
- Kolding 222, 232, 273.
- Kolsrud, Oluf 165*.
- Kolstad, Peter 386.
- Kongelv 104, 122.
- Kongensgate 7, 14, 20, 34 f, 67, 135, 314*.
- Kongsberg 4, 126, 442.
— sølvverk 57, 60.
- Koningsgracht 105*.
- Konstraskjæret 20, 133, 323.
- Kopernikus 220.
- Kopervik 175.
- Koppang 125.
- Kortegaarden 314.
- Koss, Christian 481.
— Joh. Christoffer v., kaptein 481.
- Kraakstad 147.
- Krabbe, Gregers, statholder 109, 111, 166, 192, 214, 226, 348.
— Iver, statholder 216, 348.
— Karen 326.
- Krag, Otto, sekretær 68.
- Kragerø 179*, 438*.
— verket 106.
- Kragh, Fredrik, baron, vicestatholder 349, 425, 471.
- Kranbryggen 140.
- Kreditkassens bygning 14.
- Krefting, Herman 59, 374, 399.
- Krefting, Johan 59 f, 455.
- Kremer, Asser 179.
- Krieger, A. F. 105*.
- Krigsskolen i Toldbodgaten 33.
- Kristian I 180.
— IV 1, 2, 4, 11 f, 26, 36, 39, 42, 46, 49 f, 52, 70 f, 80, 83, 88*, 92 f, 102, 129, 141 f, 167 f, 173, 178 f, 184, 200, 210 f, 234, 312, 325 f, 337, 347 f, 356.
— V 23, 167, 182, 197, 243, 245, 310, 392, 452.
— VI 33, 313, 345, 435.
— August 349.
— Fredrik 349.
- Kristian IV s gate 330.
- Kristiania Gymnasium 146.
- Kristianiafjorden 174.
- Kristianopel 4, 92, 252, 255, 281.
- Kristiansand 4, 9, 11, 90, 113*, 120, 141, 179, 215, 236, 238 ff, 244 f, 268, 273, 400, 434, 440.
- Kristkirken 23, 24, 166.
- Kristkirkegaarden 24, 161, 166.
- Kristoffersdatter, Anne 62.
- Krokfoss sag 366.
- Kruse, Enevold, statholder 37, 146.
— oberst 472.
— Rasmus 95* f, 116.
- Kyster, Jørgen, kirkeverge 332*.
- Konigsberg 417.
- Laan, Theodor 341.
- Lachmann Henrich, tolder 422.
- Ladegaarden 146, 162.
- Ladegaardsøen 9, 147* f, 477.
- Lagrange, feltskjær 468.
- Lakkegaten 322.
- Land 124.
- Lange, Chr. 2, 162*, 164* f, 212*.
— Joachim de 399.
— Niels 108.
- Langesund 368.
- Larkollen 390, 403.
- Larsen, Mogens 388, 396, 410, 414, 422.
- Larvik 126, 258, 336, 364, 400, 438*.
- Laugesen, Thomas, sogneprest 165*.
- Lauridsen, Isak, trelasthandler 239.
- Lauritsen, Mogens 337, 451, 453, 455.
— Morten, sorenskriver, slotsfoged 58 ff, 124, 455.
- Lauritzdatter, Margrete 30.
- Lauritzen, Lauritz, stadskaptein 454.
— Maren Didriksdatter Tach 454.
— Niels, borgermester 30 f. 207*, 216, 221 f.
- Lehmfort, Zacharias, generalauditor 449.
- Leiden 115.
- Leith 257.
- Leipzig 98*.
- Leirdal 124.
- Lemb, Claus 192.
- Leopoldus, Herman, kjøbmand 455*.
- Leuch, Anna Cathrine Heltzen 456.
— Karen 442, 456.

- Leuch, Morten 304*, 387, 410, 442, 454, 456 f.
 — Peder Nielsen, kjøbmand 59, 126*, 374, 382, 428, 431 ff. 442, 454, 456.
- Leyden, Jan v. 223.
- Lier 126, 216, 293 f. 477.
- Lierberg, Mads Jensen 482.
- Lille Aker 129.
- Lille Voldport 47.
- Linck, generalauditor 305.
- Lindbæk 249*, 269*.
- Lindern 129, 133.
- Lindesnes 140.
- Linderud 58, 129, 331, 337, 450* f. 453, 455.
- Linstow 16.
- Lindormen 103.
- Ljan 124.
 — sгодset 58.
 — sagene 74.
- Lobes, Jochum, slotsprest, mag. 226, 451.
 — Sissel Rasmusdatter 451.
- Lodberg, Jacob, stiftsprovst 465 f.
- Loelven 149.
- London 256 f. 260, 288, 458 f.
- Lonicer, Johan Jochum 425.
- Lucidor, Lasse, dikter 354.
- Lund, Chr. justitiarius 61, 450.
 — Mitter 341.
- Lübeck 77, 87* f. 259, 262, 273, 454.
- Lützen, Ratger 259.
- Lützwow, Barthold Heinrich v., general 472, 474, 476 f.
- Lyme, Jonas, justisraad 305.
- Lyngdal 113.
- Lynn 260.
- Lysaker 58, 450, 480.
 — elven 59.
- Loche, Ole, kammerraad, generaltolddirektør 428.
- Løvendal, Voldemar 471.
- Macchiavelli 220.
- Madsen, Anders, borgermester 104, 213, 449, 452.
 — Erik, prest 224*.
 — Jess, rektor 124, 226.
- Magistratsgaarden 34.
- Malmø 164*.
- Mangelsen, general 339.
- Mangelsgaarden 331 f. 339, 341.
- Mariakirken 58, 147.
- Maridalen 60.
- Maridalsvandet 32.
- Marker 217.
- Marsellis, Gabriel, d. æ. 105.
 — Gabriel, d. y. 59 f. 105* f. 109, 232.
 — Selius 104 ff. 118, 130, 132*, 134, 328, 358.
- Marselienborg 134, 328.
- Marstrand 107, 122.
- Martestokker 14.
- Marzan, Melchior 168*.
- Mats, guldsmed 208*.
- Matthiesen, Hugo 21.
- Maurtu 124.
- Mechlenburg, slegten 57.
 — Margrete 61.
 — Wilh., landkommissarius 216*, 299*.
- Medemblich 259.
- Meidell, Christopher 466.
- Merker, Fr., justisraad 452.
- Melzer, oberst 479.
- Michelsen, Helle 393, 454, 456.
 — Niels 454.
- Mjøsa 90.
- Mogensen, Erik 442.
 — Søren, borgermester 54.
- Mortensrud 124.
- Moss 4, 8, 82, 175, 177, 211, 216, 218, 295*, 363, 393 f. 438*.
 — jernverk 404*.
 — Peder Søfrensen 384.
- Moth, Philip 232.
 — Sophie Amalie 452.
- Mule, Kristen, borgermester 146.
- Munch, Hans, biskop 452, 466*.
 — P. 184*.
- Munk, Jens 221.
 — Ludv., statholder 38.
- Munkedammen 46.
- Munthe, C. O. 353*.
- Mushardt, oberst 320.
- Must, Hans, stiftsskriver 299, 450, 452 f. 457.
- Muus, Rasmus Nielsen 309.
- Müller, Anthoni, stadsmajor 313*.
 — Henrik 456.
 — Peder Pedersen, raadmand 314*, 374, 381 f. 386, 388, 395 f. 401, 410, 414, 422, 451, 453, 456.

- Müller Sissel Rasmusdatter 453*.
 Mynten 208*. 477, 481.
 Mynterdammen 46.
 Møhlen, Thor 424, 456.
 Møllergaten 346.
 Mølskerud 124.
 Mørlands Værk 106, 109.
 Mørner, general 477, 481.
- Nantes 413.
 Nakholmen 477.
 Nedre festning 43, 46.
 — Foss 1, 57 f, 61, 331, 341, 451.
 Nedre Romerike 116 f.
 — Slotsgate 20 f, 35 f.
 — Voldgate 7, 20.
 — volds festning 37.
 Nepos, Cornelius 220.
 Nes paa Romerike 436 f.
 Nesøen 450.
 Nesøgodset 58, 60, 212.
 Nicolaysen N., antikvar 324.
 Nidaros 14.
 Nielsdatter, Marte 470.
 Nielsen, Arent, skolemester 196.
 — Bertel 103, 309.
 — Boye 287.
 — Christen 226.
 — Haagen 306, 442, 457.
 — Jacob 306, 457.
 — Niels 457.
 — Trugels, sogneprest, mag. rektor 63, 124, 219, 223, 225* f, 366.
 — Tyge 227.
 — Werner, raadmand 309.
 — Yngvar 99.
 Nilsson, Jens, biskop 126, 460*.
 Nobel, Hans, æmtmand 471, 474.
 — toldforpakter 414.
 Nonneseter 61, 148 f.
 Norderhov 394.
 Nordfløien 51.
 Nordhavet 221.
 Nordland 4.
 Nordmarken 32, 61, 455.
 Nordnes ved Bergen 141.
 Nordre Bjølsen 129.
 — brygge 135, 140.
 — gate 20.
- Nordtvedt 124.
 Nyborg 273.
 Nybroen 161 f.
 Nordlingen 98.
- Odalen 90, 180, 436 f.
 Oddevald 122.
 Odense 464*.
 Olsen, Bent, kjøbmand 451.
 — Borre 306.
 — Emil 218*.
 — Harald 7.
 Olsson, Erik, borgermester 185, 188.
 Olufsson, Augustinus, lagmand se Vro.
 Oplandene 2, 74, 177, 180, 367.
 Oranien, Moritz av 12.
 Ormsund 477.
 Oslo fattighus 143, 147.
 — fjorden 10.
 — gate 14.
 — hospital 149.
 — kirke 141.
 — Ladegaard 4, 22, 146 ff, 331 f, 339.
 Otra 179.
 Ovid 220.
- Palæet 339.
 Palæhaven 328.
 Paracelsus, astrolog, medeciner 220.
 Patkul 476*.
 Paulsen, Jørgen 374, 381, 384, 388, 396, 401, 410.
 — Nikolas, landkommisær 60, 236, 316*.
 — Tosten 387, 395.
 Paus, Jetke 247.
 Peblingsø 462.
 Pedersdatter, Anna 58.
 Pedersen, Anders, raadmand 287, 452.
 — Frantz 374.
 — Jørgen 287.
 — Maren Jacobsdatter, se Stockfleth
 — Niels 238 ff, 244 f, 267 f.
 — Tord 70, 80 f, 87*, 96*, 121*, 175, 211* ff, 257, 263 ff, 283*, 286, 289, 295, 303, 359* f, 386*.
 Pederson, Lauritz, captein 166.
 Peters, Hans 258.
 Pettersen, Cornelius 306.
 — Gierbrandt, skipper 74, 87.
 Pfund, Morten, murmester 43, 51.

- Philipsen, Jørgen, lagmand 251, 285, 448.
 Pilestrædet 63, 130.
 Pio, Frantz 200.
 Piper, Anthoni, apotheker 196, 232.
   — Thomas, skolemester 196.
   — viken 2, 7, 18, 37, 43, 46 f, 50, 54, 63, 67, 130, 132, 134, 138*, 153, 156 f, 160 f, 177, 209, 317, 325, 330, 354, 356, 418, 422, 445, 462, 479 f.
   — viksporten 47.
 Pipervikstranden 130.
 Pirenne, Henri 55, 64.
 Plade, Gregers Jensen 454, 457.
   — Jens 454, 457.
 Platt, Berendt 234.
 Poffuelsen, Nicholas, se Paulsen, Nikolas.
 Pohlmann, Johan 306.
 Pontoppidan 165.
 Post, Johan 59.
 Poulsen, Jens 251.
 Poulssen, Mathias 258.
 Povelsen, Morten, politimester 287, 311 f.
 Prinsensgate 20, 36, 138, 326, 337.
- Raadhusgaten 16, 20 f, 34 ff, 49, 60, 135, 323, 326, 345.
 Raadhuskvartalet 323*.
 Raadhusstrædet 20.
 Raadstuen 161*.
 Rakkestad 224*.
 Randers 273.
 Rantzau, Christian, greve, vicestatholder 464.
   — Otto Mandrup, greve 464.
 Rappe, F. O. v., stiftamtmand 315, 318*, 442, 455*, 457.
 Rasch, Jacob, rektor 463 f.
 Rasmussen, Jens, raadmand 117.
   — Niels 374.
 Rasmusson, Cornelius 258.
 Ravert, toldkontrollør 345.
 Ravnsborg 480.
 Reichwein, Georg, general 57, 305.
   — Lorentz 417*.
 Reimann, Polycarpus, garver 477, 481.
 Revierbryggen 135*.
   — stredet 135*.
 Rhumers, Karsten 259.
 Rhode, Christian, organist 463.
- Rhodium, Ambrosius, dr. 30, 124, 166, 219 ff, 230, 232, 234.
 Ribe 273.
 Ribolt, Hans 68.
 Riga 260 ff.
 Ringerike 116 f, 180, 394, 478.
 Risør 179*.
 Robsahm, L., grosserer 14.
 Roll, Jacob Didriksen, borgermester 32, 148*, 449.
 Roll, Maren 32, 148.
   — Niels, borgermester 449.
 Romedal 226.
 Romerike 2, 14, 74, 80, 117, 365 f, 388, 454.
 Romeriksfoien 51, 351.
 Romsdal 265, 368, 471.
 Roos, Carl 462*.
 Rosenberg, Mathias 442, 457.
   — Peder Iversen 454, 457.
 Rosencreutz, Hans Hansen overkrigskommissar 148*, 357, 404.
 Rosengaarden 23.
 Rosenheim, Jens (Toller), lagm., amtm. 57.
 Rosenkrantzgaten 130, 134, 328, 481.
 Rosenvinge, Sten Willumsen 84*, 88.
 Rosing, Hans, biskop 450.
 Rostock, 86 f, 262, 273.
 Rotterdam 105*, 259.
 Rud 129.
 Ruseløkken 62 f, 130, 132, 329.
 Ruus, Lars, borgermester 54, 61 ff, 130, 223*.
 Rynke, Mads, skipper 399.
 Rødder, Povel, musikanter 67, 460 f.
 Romeling, general 320.
 Rønnow, Johan Otto 313*.
 Rørdam, H. 222*.
 Røros 12.
- Sagbakken 134.
 Sagbanken 135, 153, 162*, 317.
 Sagene 2, 66, 156.
 Saksegaard 134, 149, 326.
 Salmaker, Hans Jacobsen 469.
 Sand 174, 394.
 Sanden 211.
 Sandersson, Dirik, raadmand 189*.
 Sandviken 384*.
 Sarpsborg 180.
 Sartorius, Michael, tolder 113*.

- Scharff, Hans Jochum apoteker 232 f, 332.
 Scheel, H. H., generallojtnant 49, 355, 455*.
 Scherer 98.
 Schlingewater, Marcus 56, 77, 79 f, 84.
 Schnell, Margrete Magdalene 61.
 Schmidt, Fredrik 331.
 Schnitter, C. W. 18, 326, 340*.
 Schreuder, toldforpagter 414.
 Schultzehaugen 57, 130.
 Schumacher, Albert, obertoldinspektør 283.
 Schweder, Jochum, skolemester 464 f.
 Schweigaard 96, 265*.
 — s bro 162.
 Schwenkfeld 222.
 Schäfer, Dietrich 96*, 116.
 Schøller, Caspar, oberst 49, 355.
 Schørt, Brostrup 347*.
 — Hans Jacobsen, K. M. oberst 166, 244, 347*.
 — Jacob 347*.
 Schøyendahl, se Boyesen, Anthoni.
 Sehested, Hannibal 23, 37, 52, 68, 90, 93 f,
 102, 105 ff, 120, 149, 167 ff, 190 f, 196,
 211, 223, 230, 310, 313, 322, 347, 353*, 357.
 — Kristen, Thomesen 169
 Sem 4, 119.
 Seneca 220.
 Seue, Nicolas de, oberst 354 f.
 Siebes, Siwert 259.
 Simonsen, Anders, assessor, 126*, 299*, 366f,
 374, 381 f, 384, 450 ff.
 — Anne Bentsdatter 453*.
 Sinding-Larsen, arkitekt 51, 347.
 Sivardson, Arne 166.
 Sjølland 224, 273, 470.
 Skaane 470.
 Skar 124.
 Skarpenort 43, 354.
 Skaugum 58.
 Skien 90, 101, 104, 108, 122, 179, 182, 215,
 438*, 468.
 Skillebæk 129.
 Skillingen 259.
 Skippergaten 135.
 Skjellebekken 129.
 Skjerven 124.
 Skjæret 138.
 Skomakergaarden 36.
 Skrивerstuен 51.
 Skøien 124, 331, 451.
 Slange 2.
 Slaveriet 43.
 Slotsgaten 20.
 Slotsloven paa Akershus 303, 470 f.
 Smaalenene 218.
 Smestad 124.
 Smith, Christian Hansen 381, 384.
 — G. 140*.
 — Ole, kjøbmand 306, 426.
 Snelda 138.
 Snorre 233.
 Sogn 124.
 Solgaard, Werner 306.
 Sollied, P. R., direktør 247, 278*, 282*, 308*.
 Solum 226.
 Solor 90, 125, 180, 451.
 Sombart, Werner 55 f. 65.
 Sommerfeldt, Chr. 146.
 Son 175, 211, 317.
 Sophia Magdalena, dronning 464.
 Sorgenfri 330.
 Sorø 226.
 Sperling, Otto, dr. 57.
 Spes 168.
 St. Hallvardsgate 14, 143.
 St. Hanshaugen 133.
 St. Martin 413.
 Stade 259 f.
 Staihelle 386.
 Stavanger 122, 174, 178* ff, 197, 215, 440.
 Steen, Sverre 127*, 442.
 Steen & Strøms gaard 36.
 Steenwinckel, Hans, d. æ. 11, 37, 39, 53.
 — Hans, d. y. 11.
 — Lorentz 11.
 Stein, Steffen 259.
 Sten 129.
 Stenger, Thomas, apoteker 23, 232.
 Stensen, Niels 225*.
 Stlesen, Povel, raadmand 7.
 Stockfleth Chr., stiftamtmand 285, 295, 299,
 355, 450, 470*.
 — Eggert 61.
 — Hannibal, lagmand 405, 408, 471, 474.
 — Hans Eggertsen, borgermester 61, 117,
 124, 221, 309.
 — Henning, biskop 61, 166, 225, 299, 450.
 — Jacob Eggertsen 449.
 — Maren Jacobsdatter 452

- Stockholm 259 ff, 404.
 Store Aker 129.
   — Voldport 14, 47, 322.
 Storgaten 16, 162, 164, 340 f, 344, 346.
 Storm, Arvid Chr., general 354 f.
   — Caspar Hermann, stiftamtmand 35, 146.
   — Gustav 38, 46, 347.
   — Helene Margrete v., 57, 146.
 Stortingsbygningen 48.
 Stortingsgaten 328, 481.
 Stortorvet 16, 46, 164, 194.
 Storøen 58.
 Stranden 46.
 Stranger, Maren 457.
 Straten, Anna v. d. 105*.
   — Isabelle v. d. 105*.
 Strømso 175, 211 f, 214, 216 f, 302 f, 421, 427 f,
   438*.
 Stub, Kjeld, mag., sogneprest 62, 223*, 226 f.
 Stub-Ljan 331, 451, 453.
 Studenterlunden 63.
 Svaneapoteket 34, 232*, 451.
 Svendsen, Peder 104.
 Sverdfegerbakken 47.
 Sverdrup, slotsprest 328.
 Svinesund 368.
 Södermanland 130*.
 Søfrensen, Michel, kjøbmand 454.
   — Rasmus, raadmand 451.
 Sønderborg 258.
 Søndmør 265.
 Søndre Brygge 49, 135.
 Sonstevold, Valborg 69, 235*, 357*, 403*
   417*.
 Sørensen 134.
 Sørensen, Anna 221.
   — Christen 418*.
   — Frederik, dr. 221.
   — Torgeir 258.
 Sørkedalen 58 f.
   — selven 59.

 Tack, Jan Diriksson 179*.
 Taksen 124.
 Tank, Roar 66, 286*, 361, 364, 376*, 402.
 Taranger, professor 239*, 241*.
 -Teknikken- 22, 323*.
 Tellefsen, J. C. 224*.
 Thidemand, Christen Hansen 374.

 Thomesen Niels 165.
 Thomle, E. A. 366*.
 Thommesen, Anders 409.
   — Hans, 393.
 Thomason, Mickel 459.
 Thott, Knud, geheimeraad 404.
   — Tage 73.
 Tieden, Tebbe 259.
 Timmermann, Fredrik 68.
   — Peter 68, 140.
 Tivoli 63.
 Tobiesen, Christen 381, 389, 392 f, 404 f,
   407 f, 413 f, 421, 454, 466.
   — Hans, toldbetjent 406 f.
   — Niels, kjøbmand 369, 378*, 407.
 Toldbodbyggen 435.
   — gaten 7, 16, 20, 34, 36, 63, 67, 135,
   326, 338.
 Toiler, Anna Chatrine 61, 340.
   — Anniken 61.
   — Karen 57, 146, 148.
   — Niels 7, 22 f, 56 f, 60, 78, 80 ff, 146, 256 f,
   285, 287, 299*, 447.
   — Niels, d. y., assessor 57, 61, 146, 213*,
   340, 449, 452.
   — gaarden 33.
 Tolnaer, Henrik 255.
 Tonsberg, Kirsten Andersdatter 449.
   — Mathias, sekretær 287, 471.
   — Vilhelm de, stiftatm. 304* f, 320, 471,
   474 ff.
 Tordenskjoldsgate 130.
 Torfæus 464.
 Torge 125.
 Torstensen, Arent 450.
   — Colbjørn, prest 451.
   — Ole 251, 295*.
   — Oluf, d. æ. 366*, 451.
   — Paul 295*, 366* 451.
 Torstensson, Anders 366*.
   — Christense 366*.
 Torvet 20 ff, 321, 324 f.
 Toten 165*.
 Trallau, Adam, kaptein 305.
 Trefoldighetskirken 24, 62, 226, 332.
 Treschow, Gerhard 140, 336 f, 341, 363 382 ff,
   388, 394, 396, 401, 403, 422 ff. 454.
 Tritschler, H. E., v., general 57, 340, 355,
   388, 396, 403*, 410, 414, 449, 452, 471.

P E R S O N - O G S T E D - R E G I S T E R

- Trolle, Niels, statholder 138, 164, 167, 178, 214*, 221, 348.
- Trondhjem 73, 111, 122, 127, 184*, 211, 215, 236, 240, 264* f, 298, 312, 345, 400, 434, 448.
- sveien 161.
- Trondsson, Claus 213.
- Trugelsen, Niels, konrektor 225*.
- Trysil 125.
- Trøndelag 368.
- Tugthuset 332, 339, 341, 344.
- Tullinløkken 63, 130.
- Tveten i Aker 124, 457.
- Tyrholm, Niels Iversen 399.
- Tysk, Hans 179.
- Toien 35, 162, 299*, 341, 361.
- bekken 162.
- Tonder, Karen 381.
- Lorentz 381.
- Tonsberg 90, 101, 104, 122, 178* ff, 182, 211 ff, 258, 263*, 438*, 450, 454.
- Udbineus, Søren, mag. 225*.
- Ulevaal 18, 129, 331, 341, 459.
- Ulfeldt, Korfitz 93 f.
- Ullensaker 63, 223*.
- Universitetet 63.
- Uppsala 324.
- Urne, Christopher, statholder 37, 51 f, 58, 84, 101, 124, 143, 147, 175, 194, 212, 356.
- Urskog 472.
- Utrecht 419.
- Vaagehalsen 51.
- Vaisenhuset 35.
- Valle 129.
- Valler, Klemet 7.
- Valdres 124.
- Vang sogn 166.
- Vardøhus 222.
- Vaterland 2, 7, 28, 54, 63, 67, 134, 153, 156 f, 160 ff, 164*, 177, 209, 317, 341, 346, 418, 422, 445 f, 457, 477, 480.
- s bro 1, 16, 161 f, 164, 339, 341.
- s kirkegaard 166.
- s storgate 161, 324 f, 339, 479.
- Vaterstrædet 7, 20.
- Vermland 125, 472.
- Vestbanen 18.
- Vibe, Ditlev, vicestatholder 349, 434, 439, 450.
- Johan, vicestatholder 349, 452, 471.
- Victoria hotel 35.
- Vieregg, Claus Henrik v. 471.
- Vies, A. B. v. d. 105*.
- Vik Verk 109.
- Viken 135.
- Vogel, Walther 96, 116.
- Vogelsang 464*.
- Vogt, Dominicus, cancelliraad 442, 457.
- Jens Hansen 399.
- L. J., 56, 96.
- Peter, lagmand 442, 457.
- Paul Petersen, kommerceraad 330, 374, 381 f, 384, 388, 396, 399, 401, 409 f, 414, 422, 453 f.
- Voksen 59, 124.
- Vor Frelseres gravlund 322.
- kirke 164, 326, 330, 332, 477.
- Vorma 366.
- Vro, Augustinus Olufsson, lagmand 8, 9, 30, 71, 76, 78, 206.
- Vækkero 58.
- Værlen 218.
- Væver, Oluf 7.
- Vøien 129.
- Wahl, J., O. oberst 477*.
- Wallenstein 87*.
- Wedel, Erhard v., general 472.
- Gustav Wilhelm, greve 32, 322, 325*, 309*, 366.
- 354 f, 404, 472.
- Herman, greve 57.
- Welhaven 18.
- Wergeland 16, 153.
- Wessel-Berg 210*, 227*, 283, 292*, 295* 298*, 309*, 366.
- Weyse, Andreas 433*.
- D. B. 433 f.
- Widerberg, C. S. 16, 46, 49, 322* 354*.
- Wiel, Claus 431 ff.
- Mads 425, 428.
- Wiggers, Jørgen de, etatsraad 332, 381.
- Wilster, P. J., kaptajn 354.
- Wind, Brigader 481.
- Holger, viceskatmester 283.
- Iver, øverstesekreter 124.
- Wismar 77, 275, 480.

Witt, de, Jan, 115.

Wolff, J. L. 220.

Wolf, Jakob, rektor 46*.

Worm, Ole 221, 225.

— Müller, Jac. S. 55 f, 64.

Yarmouth 260.

York, duc de 257.

Øjeren 477.

Økern 331, 341.

Østensjø 124.

Østerdalen 90, 126, 180.

Østerriser 239.

Østfold 472.

Østraat 35.

Øverland 449.

Øvre gate 7, 20.

— Romerike 116 f, 451*.

— volds fæstning 37, 43, 46, 351, 356.

ILLUSTRATIONSFORTEGNELSE

	Side
Kristian IV. Vistnok efter kopi av Abraham Wuchters maleri. Kommunelokalet i Logen*, Oslo. Efter fotografi av O. Væring	3
Kart over stroket omkring Oslo og Akershus ved aar 1600. Et forsøk paa at anskueliggjøre veier, bebyggelse, strandlinje o. s. v., umiddelbart før anlegget av Kristiania. Efter L. Daae, <i>Det gamle Christiania</i> , 2. utg., s. 3	5
To stener fra Oslo Ladegaard med indskrift om byens grunnlæggelse. Tilhører Oslo kommune. Efter fotografi av O. Væring. Det antikvariske arkiv, Oslo	7
Karakteristisk gaardsanlæg fra Røros. Efter fotografi. Det antikvariske arkiv, Oslo . . .	13
Geelkercks kart over Kristiania og Akershus 1649. Kart tilhørende hans forslag av 24. april 1649, alt B., i Universitetsbiblioteket, Oslo	15
Plan over Akershus og Kristianias befæstning i 1704. Efter St. Hallvard 1916, s. 102, gjengivelse av kart i Norges geografiske opmaaling, <i>Topografiske karter IV</i> , 5 . . .	17
Bakkete gater. Hjørnet av Prinsensgate og Nedre Slotsgate. Efter tegning av arkitekt v. Hanno, tilhørende oberstløytnant A. v. Hanno	19
Det ældste torvet. Efter fotografi paa Bymuseet, Oslo	20
Teknikkens kjælder. Efter fotografi fra 1908 av O. Væring. Det antikvariske arkiv . . .	21
Kalk skjænket Trefoldighetskirken ved indvielsen 1639. Tilhører Vor Frelsers Kirke, Oslo. Efter fotografi av O. Væring	22
Kamin fra Garnisonssykehuset. Efter fotografi av O. Væring	23
Garnisonssykehuset. Efter fotografi paa Norsk Folkemuseum, Bygdø	24
Garnisonssykehuset. Fløi med aastallet 1626. Efter amatørfotografi fra 1908	25
Tollergaarden, opført 1637. Efter fotografi fra 1870-arene i Næsers samling i Bymuseet, Oslo	26
Fra Kirkedepartementets gaardsplads. Efter fotografi av O. Væring	27
Hotel d'Angleterre. Opført 1668. Efter fotografi i Bymuseet, Oslo	28
Magistratsgaarden. Opført 1647. Efter fotografi i Bymuseet, Oslo	29
Detalj av stuktak fra Kirkedepartementets gamle gaard. Antagelig fra ca. 1660. Efter fotografi av O. Væring, i Norsk Folkemuseum, Bygdø	30
Detalj av stuktak med allegorisk fremstilling av høsten. Fra Kirkedepartementets gamle gaard. Antagelig fra 1660. Efter fotografi av O. Væring i Norsk Folkemuseum, Bygdø	31
Calmeyergaarden. Opført henimot 1650. Efter fotografi fra 1890 av O. Væring	32
Det gamle raadhuset. Opført 1647. Efter fotografi fra 1890 av O. Væring	33
Svaneapoteket. Opført 1662. Efter fotografi i Bymuseet, Oslo	34
Teknikken. Det oprindelige raadhus. Opført 1641. Efter fotografi av Holmsen i Det antikvariske arkiv	35
Vaisenhuset. Opført 1640. Efter fotografi i Bymuseet	38

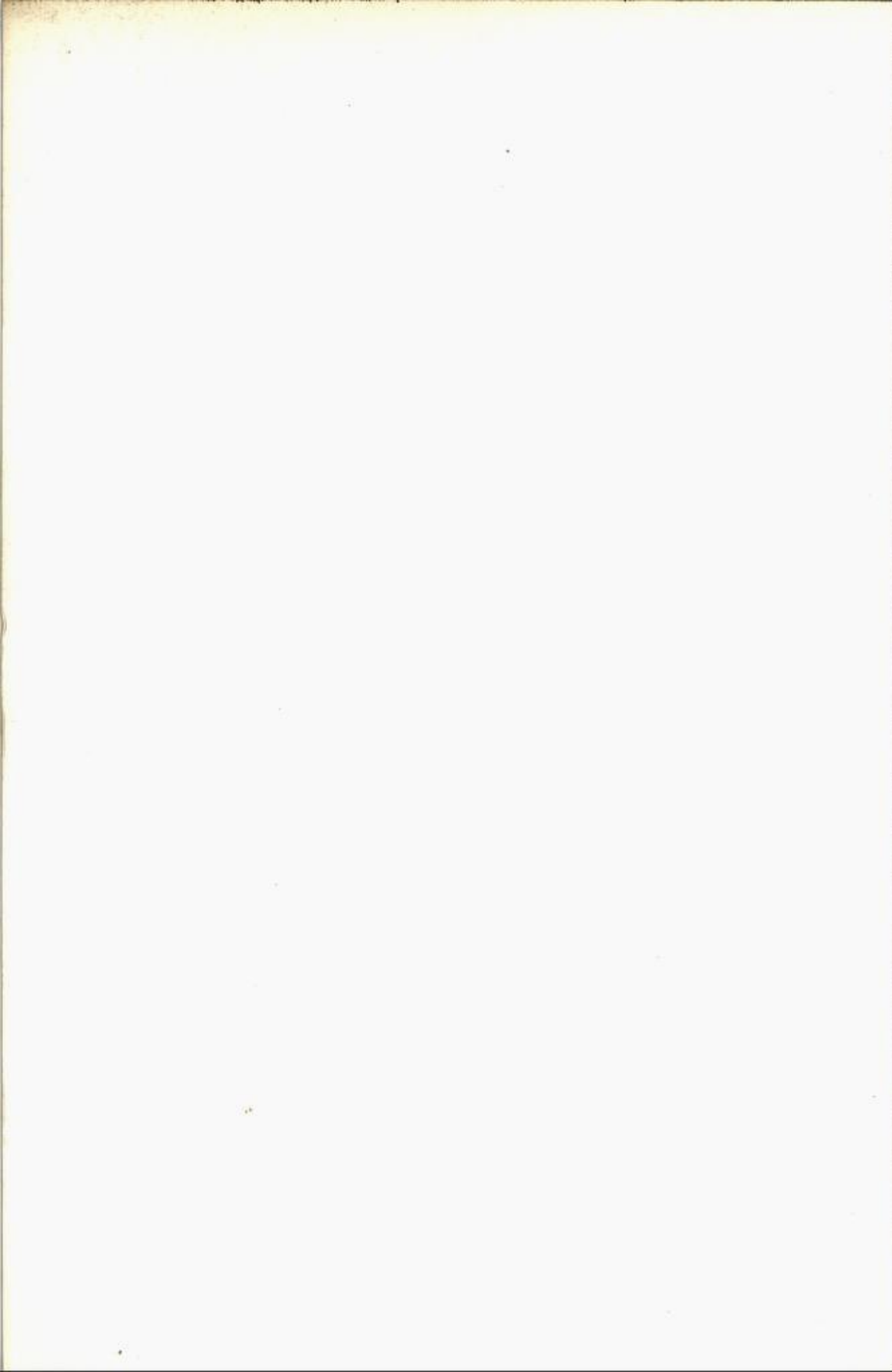
Kart over Piperviken i begynnelsen av 18. aarh. Marselis' løkke øverst tilhøire. Detalj av »Carte von Agershuus undt der Stadt Christiania». Norges geografiske opmaaling, Oslo. Topografiske karter IV, 7	131
Ruseløkken i begynnelsen av 18. aarh. Detalj av kart i Norges geografiske opmaaling, Oslo. Topografiske karter IV, 6	132
Løkkeladen paa Linderen. Efter opmaaling hos Byarkitekten, Oslo	133
Kart over Kristianias havn før branden 1708. Detalj av kart over Akershus og Kristiania i Norges geografiske opmaaling, Oslo. Topografiske karter IV, 4	136
Kart over bordtomterne i begynnelsen av 18. aarh. Detalj av »Carte von Agershuus undt der Stadt Christiania». Norges geografiske opmaaling, Oslo. Topografiske karter IV, 7. 137	137
Kart over det terræng hvor nu Kristiania ligger, utarbeidet paa grundlag av grundboringer av ing. O. Lørgen	139
Oslo ladegaard og »Comsumtionshuset». Detalj av Mitter Lunds Kristianiaprospekt fra 1745, i Universitetsbiblioteket, Oslo	142
Oslo bispegaard fra 1623, generalmajor Sundts gaard og Hallvardskirkens ruiner. Detalj av Mitter Lunds Kristianiaprospekt fra 1745, i Universitetsbiblioteket, Oslo	143
Kart over Oslo ladegaard og tilliggende løkker, 1742. Efter »Situval' ons Cart ofver Opsloe Ladegaard og der tilliggende Morsing Løcke, samt Eendeel Hans Majestæts beholdne og bortferpagtede Løcker og Ejendomme», utført av M. Sundt. Riksarkivet, Oslo. Kartsamling Bykarter, nr. 17	144—145
Kamin fra St. Hallvardsgate 8, med Christofer Urnes og hus'rus vaaben. Efter fotografi av Bredo Berntsen. Det antikvariske arkiv, Oslo	148
Gammel bygning paa pladsen Holtop, det saakaldte Dyvekes hus, Konowsgate 7 b. Efter fotografi av O. Væring. Det antikvariske arkiv, Oslo	149
Kart over Oslo fra begynnelsen av 18. aarh. Detalj av »Carte von Agershuus undt der Stadt Christiania», i Norges geografiske opmaaling, Oslo. Topografiske karter IV, 7. 150	150
Oslo kirke og hospital og generalmajor Vauverts gaard. Detalj av Mitter Lunds Kristianiaprospekt fra 1745, i Universitetsbiblioteket, Oslo.	151
Kart over byen og dens forstæder, med det nye vandverket, 1733. Hammers samlinger i Videnskapsselskapet i Trondhjem, Tabulæ delineatæ, nr. 3	154—155
Grundrids av byens og forstædernes gater og tomter i 1730—40-aarene. Hammers samlinger, Videnskapsselskapet, Trondhjem, Tabulæ delineatæ, nr. 33	158—159
Kart over Piperviken og Grønings løkke (»Marselienborg») og grundplan av bygningen i oberstlojtnant Petersens tid, ved midten av det 18. aarh. Hammers samlinger, Videnskapsselskapet, Trondhjem, Tabulæ delineatæ, nr. 25	163
Peststøtten. Reist paa Christ Kirkegaard til minde om pesten 1654. Efter fotografi av O. Væring	167
Kong Fredrik III. Efter kobberstik signert I. H. M. Nationalgalleriet, Oslo.	168
Froken Christiane Sehested. Efter maleri av Karel van Mander. Efter Lund og Andersen: Danske malede portrætter I, 2 R., s. 15.	169
Prospekt av Kristian a, vistnok fra 1685, delvis fantastisk. Efter tegning i Bibliothèque nationale, Paris. Fotografi tilhørende Det antikvariske arkiv, Oslo	171
Prospekt av Kristiania, oisensynlig en bearbejdelse av det side 171 avbildede fra 1685. Efter kobberstik med titelen »Christiania au 17 ^e S.» Danvin del., Lemaitre direxit, Cholet sc., tilhørende arkitekt Arnstein Arneberg, Oslo	181
Første og sidste side av Christianias privilegiebok av 13. mars 1649. Riksarkivet, Oslo. 195	195
Skrædderlaugets protokol 1646—1681. Pergamentsbind med Kristian IV's billede og aarstal 1637. Statsarkivet, Oslo	201

	Side
Guldsmedlaugets segl fra 1604. Skrædderlaugets segl fra 17. aarh. Efter Henrik Grevenor:	
Fra Laugstiden i Norge s. 127	202
Skomakerlaugets segl fra 17. aarh. Smedelaugets segl fra 17. aarh. Henrik Grevenor:	
Fra Laugstiden i Norge, s. 127	203
Sølvkande fra 1634. Med mestersignaturen H. E. Tilhører godseier Westye P. Egeberg.	
Efter fotografi av O. Væring, i Kunstindustrimuseet, Oslo	205
Kristiania bakerlaugs lade fra slutn. av 17. aarh. Bakermestrenes gruppe, Oslo. Efter	
fotografi av O. Væring i Haandverks og industriforeningen, Oslo	206
Sølvkande utført av guldsmed Oluf Hansson 1666. Tilhører ingeniør H. B. Sæter. Efter	
fotografi av O. Væring, i Kunstindustrimuseet, Oslo	207
Kristiania smedelaugs lade fra 1682. Smedemestrenes gruppe, Oslo. Efter fotografi av	
O. Væring, i Haandverks- og industriforeningen, Oslo	209
Ladestedene Bragernes og Strømsø. Efter stik i Pontoppidans Norges naturlige Historie,	
1752, ved sd. 103	215
Ladestedet Moss. Efter maleri av Jacob Coning ca. 1700. Efter fotografi av Olaf M.	
Madsen, Fredrikshald, i Universitetsbiblioteket, Oslo.	217
Satholder Gregers Krabbe. Efter maleri. Efter fotografi i Universitetsbiblioteket, Oslo	227
Christen Staffensøn Bang og hustru, fra epitafium i Romedal kirke. Efter fotografi i Det	
antikvariske arkiv, Oslo	229
Titelbladet til Christen Staffensøn Bangs Christianiæ Stads Beskrivelse 1651. Universitets-	
biblioteket, Oslo.	231
Sølvkande. Arbeidet av guldsmed Berendt Platt. Tilhører Kunstindustrimuseet, Oslo	
(nr. 3272). Efter fotografi av O. Væring, i Kunstindustrimuseet, Oslo	233
Chr. Stockfleth. Præsident 1668—1680. Efter kopi av maleri, i Bymuseet, Oslo. Efter	
fotografi av O. Væring	298
Isabella Margretha Stockfleth f. Mechlenburg. Efter kopi av maleri, i Bymuseet, Oslo.	
Efter fotografi av O. Væring	299
Hans Must. Præsident 1685—1700. Efter maleri tilhørende fru Marie Wessel, Trondhjem.	
Efter fotografi av E. Olsen, Trondhjem, i Statsarkivet, Trondhjem (572)	300
Anna Andersdatter Must f. Simonsen. Efter maleri tilhørende fru Marie Wessel, Trond-	
hjem. Efter fotografi av E. Olsen, Trondhjem, i Statsarkivet, Trondhjem (573).	301
Satholder Vilhelm de Tonsberg. Efter maleri tilhørende Nationalgalleriet, Oslo. Efter	
fotografi av O. Væring	306
Helene Sophie de Tonsberg, f. Kaas. Efter maleri tilhørende Nationalgalleriet, Oslo. Efter	
fotografi i Norsk Folkemuseum, Bygdø (L. 268)	307
Biskop Bartholomæus Deichman. Efter maleri i Vor Frelsers kirke, Oslo. Efter fotografi	
i Det antikvariske arkiv	310
Fæstningens vandledning. Kanc. real. ordn. avd.; Kjøbst. Kria., pk. 12 a, nr. 25. Riks-	
arkivet, Oslo	316—317
Krysset av Grønsen og Akersgaten omtrent 1840. Efter tegning av fyrdirektor Diriks.	
Efter A. Collett: Gamle Christiania-Billeder, 1. utg., s. 13	319
Oberst Georg v. Bertouch. Efter maleri. Efter gjengivelse i lystryk hos Kommandanten	
paa Akershus	320
Kristiania og Akershus i 1704. Militære karter, I a 66, nr. 7, Riksarkivet, Oslo	323
Kristiania efter branden 1686. Efter tegning i det svenske krigsarkiv i Stockholm	324
«Stora torget» i Uppsala. Efter akvarel fra slutn. av 18. aarh. Efter Svensk Tidskrift	
1923, s. 180	325
Kart nr. 13, R. A., Kbh. Fra grev Wedel Jarlsbergs dødsbo, nr. 4, indsendt 9. decbr. 1726	327

Akershus fra syd-øst 1698. Efter maleri av Jacob Coning, tilhørende Nationalgalleriet, deponert i Bymuseet, Oslo. Efter fotografi av Olaf M. Madsen, Fredrikshald, i Universitetsbiblioteket, Oslo	328
Akershus og Kristiania fra Hovedøen 1698. Efter maleri av Jacob Coning, tilhørende Nationalgalleriet, deponert i Bymuseet, Oslo. Efter fotografi av Olaf M. Madsen, Fredrikshald, i Universitetsbiblioteket, Oslo	329
Akershus og Kristiania fra øst 1699. Efter maleri av Jacob Coning tilhørende Nationalgalleriet, deponert i Bymuseet, Oslo. Efter fotografi av Olaf M. Madsen, Fredrikshald, i Universitetsbiblioteket, Oslo	330
Akershus og Kristiania fra øst 1699. Efter maleri av Jacob Coning tilhørende Nationalgalleriet, deponert i Bymuseet, Oslo. Efter fotografi av Olaf M. Madsen, Fredrikshald, i Universitetsbiblioteket, Oslo	331
Detalj av Conings Kristianiabillede fra 1699. Efter fotografi av O. Væring	333
Havene mellem Storgaten og Grænsen. Detalj av »Carte von Agerhuus undt der Stadt Christiania», Norges geografiske opmaaling, Topografiske karter, IV, 7. Efter C. W. Schnitler: Norske haver i gammel og ny tid I, sd. 219	335
Oslo Ladegaards have. Detalj av kart over »Allun Værket og en Deel af Opsloe» 1779, opmaalt av elever ved Krigsskolen i Kristiania under ledelse av løytnant v. Bang. Norges geografiske Opmaaling, Oslo, Topografiske karter, IV, 28	336
Haven ved Bygdø kongsgaard. Efter kart fra 1801 i Norsk Folkemuseum, Bygdø	337
Alléen ved Nordre Skøyen i Østre Aker. Efter fotografi av O. Væring i Det antikvariske arkiv, Oslo	338
Lindealléen ved Linderud i Østre Aker. Efter fotografi av C. W. Schnitler i Det antikvariske arkiv, Oslo	339
»Gud være med os», opført 1689. Efter fotografi i Bymuseet, Oslo	340
Vor Frelzers kirke før restaureringen i det 19. aarh. Efter tegning av P. F. Wergmann, litografert av G. F. Fehr. Universitetsbiblioteket, Oslo	341
Prækestolen i Vor Frelzers kirke. Utført 1699 av bilthugger Lars Sivertsen. Prestenes kirke, Oslo. Efter fotografi av O. Væring i Kunstindustrimuseet, Oslo	342
Altartavlen i Vor Frelzers kirke. Utført av en hollandsk kunstner 1699, forandret og forbedret av bilthugger Lars Sivertsen 1700. Prestenes kirke, Oslo. Efter fotografi av O. Væring	343
Toidbodgaten 1 a. Admiralitetsraad Gerhard Treschows gaard fra 1710. Efter fotografi fra 1890 av O. Væring	344
Raadhusgaten 8, Victoria Hotel, før branden 1909. Efter fotografi i Bymuseet, Oslo	345
Kart nr. 1, R. A., Kbh. Norske indkomne saker, dec. 1686, nr. 195	348
Kart nr. 2, R. A., Kbh. Norske indkomne saker, dec. 1687, nr. 99	349
Kart nr. 3, R. A., Kbh. Norske indkomne saker, dec. 1687, nr. 99	350
Kart nr. 4, R. A., Kbh. Norske indkomne saker, dec. 1687, nr. 99	351
Kart nr. 8, R. A., Kbh. Norske indkomne saker, dec. 1692, nr. 109	353
Akershus og Kristianias befæstning. Efter det Scheel-Schollerske projekt 1704. Efter kart i Norges geografiske opmaaling, Oslo. Topografiske karter IV, 5	355
Tukthuset i Storgaten, opført 1737—40. Gaardssiden. Efter fotografi av O. Væring i Det antikvariske arkiv, Oslo	359
Polycarpus Reimanns gaard i Vaterland, hvor Karl XII bodde i 1716. Aarstallet 1693 i fløien. Efter fotografi i Det antikvariske arkiv, Oslo	360
Generalitetsgården, senere Finansdepartementet, opført av Tøger Gron 1714. Efter fotografi av O. Væring i Det antikvariske arkiv, Oslo	361

b.2

948.21

O_s 8

2

Depotbiblioteket

76sd 43 748

KRISTIANIAS
HISTORIE

*****

II

948.21

Os 8

MCMXXVII